

TERJE EMIL FREDWALL

MURER OG MORAL

Et bidrag til forståelsen av
fengselsbetjentes profesjonsmoral

Avhandling for graden philosophiae doctor
Universitetet i Agder
Fakultet for humaniora og pedagogikk
2014

Doktoravhandlingar ved Universitetet i Agder, nr. 91

ISSN: 1504-9272

ISBN: 978-82-7117-776-8

© Terje Emil Fredwall, 2014

Trykk: Trykkeriet, Universitetet i Agder, Kristiansand

And it was now nearly sunset; for he had spent a long time within. And he came and sat down fresh from the bath. After that not much was said, and the servant of the eleven came and stood beside him and said: «Socrates, I shall not find fault with you, as I do with others, for being angry and cursing me, when at the behest of the authorities, I tell them to drink the poison. No, I have found you in all this time in every way the noblest and gentlest and best man who has ever come here, and now I know your anger is directed against others, not against me, for you know who are to blame. Now, for you know the message I came to bring you, farewell and try to bear what you must as easily as you can.» And he burst into tears and turned and went away. And Socrates looked up at him and said: «Fare you well, too; I will do as you say.» And then he said to us: «How charming the man is! Ever since I have been here he has been coming to see me and talking with me from time to time, and has been the best of men, and now how nobly he weeps for me.»

Platon, *Phaedo*

Selve bevokningsspørsmålet er en meget viktig sak som [fengsels]funksjonærene må settes inn i og nøie innprentes. Men det må ikke gjøres til en så stor hovedsak at funksjonærene glemmer at de ved siden av voktere også i første rekke skal være opdragere. [...] Fengselsgjerningen er derfor et stort og rikt virke som kalder på mennesker med evner og vilje som opdragere.

Direktør Conrad Falsen til Fengselskongressen i Praha, 1930

Men are sent to prison *as* punishment, not *for* punishment.

Sir Alexander Paterson, 1951

Som tilrettelegger er det vår misjon å gi en bedre sjanse til de som har trådt feil. Den domfelte skal når dommen er sonet, være bedre skodd for et liv uten kriminalitet. Alt vi gjør, skal måles opp mot dette. Soningen skal være et vendepunkt.

Kriminalomsorgens strategi for faglig virksomhet, 2004

INNHold

Kapittel 1

Bødler og oppdragere	1
1.1 Introduksjon	1
1.2 Hovedbegrepene i problemstillingen	4
1.3 Studiens faglige plassering og teoretiske fortolkningsressurser	26
1.4 Studiens problemstilling og oppbygning	28

Del 1. Fengselet og forskeren

Kapittel 2

I fengsel. En introduksjon til betjenthverdagen	35
2.1 Introduksjon	35
2.2 Første arbeidsskift	38
2.3 Andre arbeidsskift	45
2.4 Tredje arbeidsskift	50
2.5 Helgevaktene	50
2.6 Sammenfattende hovedpoenger	51

Kapittel 3

Å forske på betjentrollen. Vitenskapsteoretiske, metodiske og forskningsetiske refleksjoner	52
3.1 Introduksjon	52
3.2 Vitenskapsteoretisk plassering	53
3.3 Studiens forskningsdesign	60
3.4 Forskningsetiske hensyn	93
3.5 Kvalitetskriterier for undersøkelsen	99

Del 2. Straff og samfunnsmandat

Kapittel 4

Hvordan kan det etisk forsvares å straffe mennesker med noe ondt?	
Begrepsavklaringer og teoretiske perspektiver på straffens etikk	105
4.1 Introduksjon	105
4.2 Hvordan forstår og bruker jeg begrepet «straff»?	106
4.3 «Den som tar på seg å straffe på en fornuftig måte...». En presentasjon av de to vanligste straffebegrunnelsene	109
4.4 Sammenfattende hovedpoenger	135

Kapittel 5

Samfunnsmandatet. Perspektiver på profesjonsmoralens forankring og fengselsbetjentenes samfunnsmandat	137
5.1 Introduksjon	137
5.2 Profesjonsmoralens forankring.....	138
5.3 Hva menes med begrepet «samfunnsmandat»?	147
5.4 Bestemmelse av kriminalomsorgens samfunnsmandat	149
5.5 Bestemmelse av fengselsbetjentenes mandat.....	155
5.6 Sammenfattende hovedpoenger og utblikk.....	161

Del 3. Hyrdene

Kapittel 6

Balansekunst. Hvordan betjentrollen beskrives i et utvalg av kriminalomsorgens styringsdokumenter	165
6.1 Introduksjon.....	165
6.2 Lojal og lydige. En analyse av kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer.....	166
6.3 « <i>Alt</i> vi gjør, skal måles.» En analyse av Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding og kriminalomsorgens fagstrategi	185
6.4 Sammenfattende hovedpoenger	241

Kapittel 7

Jakten på betjentene I. Hvordan betjentrollen beskrives av Kriminalomsorgens aspirantnemnd.....	245
7.1 Introduksjon.....	245
7.2 En beskrivelse av materialet	246
7.3 Hva er aspirantnemnda?	248
7.4 Dagens mandat og krav til søkerne	251
7.5 «Skal du holde ut i denne bransjen, må du være glad i å jobbe med mennesker». Hva medlemmene ser etter, og hvordan de vurderer.....	254
7.6 Sammenfattende hovedpoenger	289

Kapittel 8

Jakten på betjentene II. Hvordan betjentrollen beskrives i Fengselsskolens rekrutteringsmateriale	291
8.1 Introduksjon.....	291
8.2 En beskrivelse av materialet	292
8.3 Den etiske appellen. En analyse av brosjyrens forside	292
8.4 «En dag skal fangene ut – det er der du kommer inn.» En analyse av resten av brosjyren	303
8.5 Sammenfattende hovedpoenger	316

Kapittel 9

«De kjenner oss, og vi kjenner dem». Hvordan betjentrollen beskrives av et utvalg fengselsbetjenter.....	318
9.1 Introduksjon.....	318
9.2 Astrid A.: Lys i varetektstid	322

9.3 Bjarte B.: En mann som tenker sikkerhet.....	339
9.4 Christer C.: På oppdragelsesferd	358
9.5 Dagfinn D.: For ordens skyld	380
9.6 Eva E.: Tro i alt.....	386
9.7 Fanny F.: Fængselsbetjente som ble lei av å si nei.....	399
9.8 Sammenfattende hovedpoenger	408

Kapittel 10

Slik en gjeter vokter sin flokk. Fem moralske idealer for betjentrollen.....	411
10.1 Introduksjon.....	411
10.2 Michel Foucault og hyrdemakten	412
10.3 Hyrdemakten og fængselsbetjentrollen	417
10.4 Hyrdene. Presentasjon av fem moralske idealer for betjentrollen	421
10.5 Sammenfattende hovedpoenger	434

Del 4. Betjentene og barmhjertighetstradisjonen

Kapittel 11

«Målet om et varmere samfunn.» Noen normative sluttrefleksjoner.....	441
11.1 Innledning.....	441
11.2 Vev av omstendigheter. Martha Nussbaum og barmhjertighetstradisjonen ...	442
11.3 En neglisjering av menneskelivets kompleksitet. Noen kritiske bemerkninger til retributivisme og allmennprevensjon	444
11.4 Straff som virker barmhjertig. Noen kritiske bemerkninger til de fem betjentidealene	446
11.5 «Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fængselsmuren»	454
Summary	456
Takk	463
Litteratur	464
Vedlegg.....	485

1

BØDLER OG OPPDRAGERE

1.1 Introduksjon

En fange og hans vokter.

En vokter og de som er fengslet.

Det finnes mange beskrivelser av dette motivet.

Denne boka handler om noen av dem.

Fra den greske antikken til nåtidens offentlige ordskifte, fra agoraen i Athen til norsk akademia, har relasjonen vært skildret og kritisert, utforsket, justert og forsøkt rettferdiggjort. Noen av historiene har handlet om overgrep og bevisst smertepåføring. Som i Dostojevskijs opptegnelser fra fengselet i Sibir, «det døde hus» hvis leder «hadde drevet det så langt at fangene skalv for ham». ¹ Som i beskrivelsene fra Abu Ghraib, fengselet noen mil vest for Bagdad der flere av de nord-amerikanske vokterne ble dømt for mishandling. ² Eller som i idehistoriker Espen Schaannings refleksjoner omkring betjentrollen i dagens kriminalomsorg. De norske fengselsbetjentene er i hans penn «voktere som har som oppgave å sørge for at fangene lider så mye som foreskrevet». ³ Ikke ved å brennemerke, lemleste eller ydmyke kroppene deres, slik det ble gjort i tidligere århundre. Nei, fortidens steiler og hjul er byttet ut med nåtidens nøkkelknipper, ⁴ kroppslig lidelsespåføring er blitt til sjelspine, ⁵ og «betjentenes viktigste oppgave» er ifølge Schaanning «å sørge for at fangene er lei seg». ⁶ Fengselsbetjenter er «smertepåførere i den forstand at de skal sørge for at fengslet utøver sin tilsiktede lidelsesfulle virkning på fangene», skriver han – og legger til: «Skal vi bruke et billedspråk (som ikke er ment å dramatisere smerten, men kun å anskueliggjøre betjentenes rolle), kan vi si at de er ‘bødler som styrer øksen’. De holder fengselshjulene i gang.» ⁷

¹ Dostojevskij 1862/1990: 15. Denne mannen var «fangenes skrekk», skriver Fjodor Dostojevskij. «Han var et fryktelig menneske, fryktelig fordi dette menneske var herre, nesten uinnskrenket herre over to hundre sjeler. I og for seg var han bare et tøylesløst og ondskapsfullt menneske, og intet mer. Han betraktet fangene som sine naturlige fiender, og dette var hans største og viktigste feil» (Dostojevskij 1862/1990: 32).

² Gourevitch & Morris 2008. «Du blir følelsesløs overfor alt sammen, det virker helt ubetydelig. Det ble normen, rett og slett. Du ser det – du ser at fangene har det grusomt. Men der stopper det. Du går bare videre», forteller én av vokterne som ble dømt for mishandlingen (Gourevitch & Morris 2008: 109).

³ Schaanning 2009: 107

⁴ Schaanning 2002a: 178

⁵ Schaanning 2002a: 206n

⁶ Schaanning 2002a: 198

⁷ Schaanning 2009: 105

Andre tilnæringer har handlet om oppgjør og forsoning, samtaler og håp.

I den epigrafen som danner opptakten til denne avhandlingen, i én av den europeiske litteraturens aller første historier om vokteren og fangen, møter vi nettopp et slikt motiv.⁸ Det er i år 399 f. Kr. Sokrates er dømt til døden.⁹ Han befinner seg i fengselet like ved Athens torg,¹⁰ og han passes på av en gruppe embetsmenn og tjenere. Disse embetsmennene omtales som «guardians of the prison»;¹¹ tjenerne var offentlige slaver (*hyperetai*) som kunne bistå embetsmennene med å foreta arrestasjoner, være bødler eller arbeide med oppgaver inne i fengselet.¹² Og det er én av disse slavene som Sokrates omtaler i så vennlige ordelag rett før han skal drikke giften og dø: «How charming the man is!» forteller han til sine venner ifølge Platon. «Ever since I have been here he has been coming to see me and talking with me from time to time, and has been the best of men.»¹³

Innenfor den norske straffegjennomføringsdiskursen har også etiker og fengselsforsker Paul Leer-Salvesen reflektert rundt den moderne, norske betjentrollen. Hans tilnærming ligger tett opp til Sokrates' samtalepartner i fengselet. Riktignok forteller han om betjenter som både opptrer distansert og moraliserende, men han løfter samtidig frem historier fra de fengslede som tydeliggjør en alternativ rolleforståelse. Ofte, skriver Leer-Salvesen, påtar fengselsbetjentene seg «en sjelesørger-rolle i kombinasjon med sine andre funksjoner» i møte med de som er fengslet – ikke minst overfor de som er i varetekt. Mange av de fengslede han intervjuet, forteller «at fengselsbetjentene var de eneste de hadde å snakke med i begynnelsen i tillegg til avhørene hos politiet».¹⁴ Han beskriver også hvordan noen av dem

⁸ Det er i det antikke Hellas man finner de første sporene etter offentlige fengsler i Europa (Peters 1998: 7). Herodot forteller for eksempel om spåmannen Hegesistratos som omkring år 480 f. Kr., rømte fra fengselet i Sparta ved å sage av seg foten (Herodot 1920: 9.37.2; se også: Nielsen 1996: 33), og Pausanias beskriver hvordan innbyggerne i Crotona straffet atleten Astylus gjennom å gjøre huset hans om til et fengsel (Pausanias 1918: 6.13.1). Det er imidlertid lite som tyder på at fengsler var i bruk som en del av det kollektive straffesystemet, før Solons lovreform omkring 594 f. Kr. Danielle Allen skriver: «Once Solon instituted pecuniary sentences as preliminary measures to be used before penalties of death and exile, he created a situation in which poor Athenians probably had no way of meeting their penal requirements and, therefore, found themselves facing de facto sentences in prison of indefinite length. Thus imprisonment, although not a penalty *per se*, must effectively have become part of Athenian penal code, and the enclosed, physical space of prisons for citizens must have become necessary for the first time» (Allen 1997: 128). Se også: Barkan 1936; Hunter 1997; Harrison 1971.

⁹ Rettsaken er skildret i Platons verk *Sokrates' forsvarstale* (Platon 2012).

¹⁰ Den nord-amerikanske arkeologen Eugene Vanderpool har i flere artikler argumentert for at Poros-bygningen, en 37,5 x 16,5 meter stor bygning hundre meter utenfor det sørvestlige hjørnet av Agoraen, er «the State Prison of ancient Athens» (Vanderpool 1976; Vanderpool 1980). Han har fått støtte fra John M. Camp og Richard Ernest Wycherley om at denne bygningen kan være «the prison of Sokrates» (Wycherley 1978: 46f; Camp 1986: 113ff), men er blitt imøtegått av blant annet Virginia Hunter (Hunter 1997: 319ff) og Danielle S. Allen (Allen 2000: 395).

¹¹ Aristoteles 1952: 35,1. Disse første kjente offentlige fangevokterne i europeisk historie hadde også rettigheter til å presidere i retten. De bistod andre embetsmenn når det skulle kreves inn statsgjeld, og de hadde i oppgave å henrette forbrytere som var dømt til døden av domstolen (Hansen 1985; Hunter 1997: 299ff).

¹² Det er denne siste oppgaven vi hører om i skildringen av Sokrates' siste dager, der ulike *hypertai* opptrer som dørvakter (Platon 2009: 59d), voktere (Platon 2009: 116c-d) eller som de som blander giften som blir brukt som dødsstraff (Platon 2009: 117a-c). Se også: Hansen 1985; Hunter 1997: 300.

¹³ Platon 2009: 116b-e

¹⁴ Leer-Salvesen 1991: 48

gikk «inn i et oppgjør med det de hadde gjort», en prosess som kunne romme en rekke forskjellige og skiftende følelser (sinne, fortvilelse, ensomhet, bitterhet, angst, tomhet, mørke) og som minnet mye om sorg.¹⁵ I denne tilstanden, hevder Leer-Salvesen, kan og bør fengselsbetjentene ha en rolle som ledsagere eller samtalepartnere – både overfor «de som har gjort seg skyldig i store og alvorlige tragedier og de som har krenket andre i det små».¹⁶ For som han skriver: «Den som vil ta et oppgjør med noe en har gjort, trenger mennesker som lytter, mennesker som kan være ledsagere i sorgen.»¹⁷

Andre fengselsforskere vektlegger betjentenes rolle som påvirkere og endringsarbeidere. Olav Levin Johansen, som selv har lang erfaring som fengselsbetjent, argumenterer for å se på yrket som en oppdragergjerning, et oppdrag der de ansatte kan og bør fremstå som oppdragere og «signifikante andre» for de som er fengslet. En signifikant andre er et menneske som andre opplever er «en spesielt nær person», og ifølge Johansen kan «en fengselsbetjent med spesiell profesjonell relasjon til en innsatt» fremstå som en slik «signifikant andre»: «I kriminalomsorgen er det den innsatte som er klienten og fengselsansatte som har hovedansvaret for å skape de nødvendige relasjonene i endringsarbeidet. [...] Fengselsbetjentrollens betydning må kunne sammenlignes med lærerens. Begge yrkesrollene gjennomfører pedagogisk veiledning og oppdragelse», skriver han. For som han også poengterer: «Fengselsbetjenten er den personen som har den døgnbaserte (kriminal)omsorgen for innsatte og dermed har de beste mulighetene til å skape de relasjonene som er betydningsfull i rehabiliteringsarbeidet.»¹⁸

* * *

Som sagt: Det finnes en rekke beskrivelser av relasjonen mellom en fange og hans vokter, og dette er en tekst om noen av dem. Jeg har undersøkt hvordan kriminalomsorgens politiske, faglige og administrative ledelse beskriver betjentrollen i sentrale dokumenter. Jeg har snakket med nitten fengselsbetjenter om hvordan de opplever og reflekterer rundt arbeidsdagen og yrkesrollen sin. Jeg har intervjuet medlemmene i Kriminalomsorgens aspirantnemnd – det organet som på oppdrag av Justisdepartementet,¹⁹ intervjuer, vurderer og

¹⁵ Leer-Salvesen 2002a: 47-54

¹⁶ Leer-Salvesen 2002a: 54; jf. Leer-Salvesen 1991: 124-129.

¹⁷ Leer-Salvesen 2002a: 53. Se også boka *Menneske og straff*, der han skriver: «Den sørgende trenger ikke terapi før han blir syk. Han trenger muligheter for å kunne gi sorgen og vreden rom. Han behøver ledsagere og fellesskap» (Leer-Salvesen 1991: 129).

¹⁸ O. L. Johansen 2010

¹⁹ 1. januar 2012 skiftet Justis- og politidepartementet navn til Justis- og beredskapsdepartementet. For å unngå forvirring og for å gjøre teksten mindre omstendelig, vil jeg i resten av avhandlingen omtale det som Justisdepartementet – uten å ta hensyn til om jeg refererer til hendelser og publiserte dokumenter før eller etter navneskiftet trådte i kraft.

ansetter fremtidens fengselsbetjenter – om hva de ser etter i utvelgelsen. Og jeg har sett nærmere på hvordan Kriminalomsorgens utdanningscenter kommuniserer betjentrollen til potensielle søkere gjennom en rekrutteringsbrosjyre. Slik forsøker jeg å gi et svar på det som er avhandlingens hovedproblemstilling: *Hvilke moralske idealer kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som fem instanser – alle enten med en politisk, faglig, administrativ eller profesjonell tilknytning til kriminalomsorgen – gir av rollen som fengselsbetjent i fengselsavdelinger med høyt sikkerhetsnivå?*

I dette første kapitlet vil jeg presisere nærmere hvordan jeg forstår denne problemstillingen, hvilke teoretiske fortolkningsressurser jeg vil bruke, og hvordan studien er bygd opp. Teksten er inndelt i fire. Etter slik å ha introdusert temaet for avhandlingen (1), vil jeg tydeliggjøre hvordan jeg bruker og forstår de mest sentrale begrepene i problemstillingen (2). Blikket rettes deretter mot studiens faglige plassering og teoretiske fortolkningsressurser (3), før jeg gjør rede for oppbygning og fremdrift (4).

1.2 Hovedbegrepene i problemstillingen

Denne avhandlingen handler altså om moralske idealer og profesjonsetikk, om rollen som fengselsbetjent og om arbeidet i høysikkerhetsavdelinger. Flere av disse begrepene og en rekke av ordene som er brukt i problemstillingen, kan imidlertid forstås og defineres på ulike måter. Noen er mangetydige eller diffuse, andre forholdsvis ukjente. Disse innledende sidene er derfor viet til å tydeliggjøre og avklare hvordan jeg forstår og anvender de mest sentrale ordene og uttrykkene i problemstillingen. Begrepene og uttrykkene som vil bli presisert, er: «etikk» og «moral» (1.2.1), «profesjonsetikk» (1.2.2), «rolle» (1.2.3), «beskrivelser» (1.2.4), «avdelinger med høyt sikkerhetsnivå» (1.2.5), «instanser med tilknytning til kriminalomsorgen» (1.2.6), og «moralske idealer» (1.2.7). Slik kommer jeg samtidig til å introdusere og presentere teoretiske perspektiver som ligger til grunn for studien.

1.2.1 Hva mener jeg med «etikk» og «moral»?

Jeg starter med «etikk» og «moral», to substantiver som ofte kan være vanskelige å skille fra hverandre. De har begge etymologiske røtter i antikken. Etikk kommer fra det greske *ethos*. Moral kommer fra det latinske *mos*. Begge begrepene kan oversettes med skikk og bruk, oppførsel eller sedvane, og i dagens hverdagspråk opptrer de da også ofte som synonymer. Innenfor den nordiskspråklige moralfilosofien gjøres det imidlertid gjerne et analytisk skille mellom «moral» og «etikk». «Moral» brukes her om handlinger, holdninger og oppfatninger om rett og galt, godt og ondt, mens «etikk» forstås som refleksjoner over moral.²⁰ Andre

²⁰ K. E. Johansen & Vetlesen 2005: 108. Se også: Henriksen 1997: 16; Christoffersen 2005a: 14; Tranøy 2005: 18; Syse 2006: 116-126; Mesel 2009; Alm 2012: 13.

argumenterer for å la den hverdagsspråklige sammenblandingen av de to uttrykkene også prege den fagetiske samtalen.²¹ Og for å komplisere bildet ytterligere: Innenfor deler av den tysk- og engelskspråklige moralfilosofien knyttes «morab» til det universelle, regelorienterte og formale, mens «Ethik/ethics» betegner det forankrede og evaluerende: «det som kan knyttes til konkrete goder og substansielle overbevisninger».²²

I denne studien har jeg valgt å bruke begrepene slik de tradisjonelt er blitt gjort innenfor norsk og nordisk moralfilosofi. Når jeg derfor skriver om «fengselsbetjentenes profesjonsmoral», skal dette forstås som beskrivelser av handlinger, holdninger og oppfatninger om rett og galt, godt og ondt slik disse virkeligjøres i praksis, mens jeg bruker uttrykket «fengselsbetjentes profesjonsetikk» om den normative refleksjonen som kan knyttes til en slik moralsk praksis. Jeg vil imidlertid ikke gjøre et skarpt skille mellom «morab» og «etikk», først og fremst fordi ulike forfattere bruker begrepene på ulike måter. Dette gjør at jeg i omtalen av forfatterskap eller synspunkter ofte vil bruke forfatternes egne uttrykk, og på den måten vil jeg heller ikke operere med en konsekvent distinksjon.

La meg også knytte noen kommentarer til begrepene «moralsk persepsjon» og «moralsk dømmekraft», som jeg bruker en rekke ganger i de empiriske analysene. I boka *Perception, empathy, and judgement* setter moralfilosofen Arne Johan Vetlesen den moralske persepsjons- evnen og dømmekraften i sammenheng med hva han omtaler som «moralsk opptreden» («moral performance»). Moralsk opptreden beskrives her som en sekvens som består av tre distinkte nivåer: moralsk persepsjon, moralsk dømmekraft og moralsk handling.²³ Rekkefølgen han plasserer begrepene i, er ikke tilfeldig. Det første nivået, persepsjonen, går nemlig logisk foran det andre nivået, dømmekraften, som igjen går logisk foran det tredje nivået, handlingen. Slik er de to siste leddene avhengig av ytelsene på det forutgående. Samtidig er deler av sekvensen dialektisk. Det foregår en frem og tilbake-bevegelse, et vekselvirkende samspill mellom persepsjonens og dømmekraftens nivåer og mellom det som ytes fra det moralske subjektets intellektuelle og følelsesmessige evner på hvert enkelt av de to nivåene.²⁴ På bakgrunn av denne bevegelsen, som ifølge Vetlesen da ikke lenger er preget av noe absolutt skille, kommer de moralske subjektene frem til en avgjørelse om hva de vil

²¹ Den danske teolog og etiker Svend Andersen skriver for eksempel i innføringsboka *Som dig selv*: «Ordet 'moral' stammer fra det latinske *mos*, der helt i overensstemmelse med *ethos* betyder 'sædvane', 'opførsel' o.l. – som vi kender det fra talevendingen 'O tempora, o mores'. Vi vil derfor ikke i denne bog forudsætte én bestemt forskel mellem etik og moral» (S. Andersen 2008: 13). Se også: Martinsen 1993: 73; S. B. Eide & Skorstad 2007: 39; Vetlesen 2007: 9.

²² Henriksen 1997: 16

²³ Vetlesen 1994: 4

²⁴ Vetlesen 1994: 4, 16f. Han skriver også: «Both categories – perception as well as judgment – must be split into two components, one of which is cognitive, the other of which is emotional. Furthermore, I urge that the components be considered equally important and *necessary*, so that a failure on the part of one of the two components will prove a sufficient condition for the failure of perception per se as well as judgment per se. In other word, each component is *indispensable*» (Vetlesen 1994: 104).

eller ønsker å gjøre i en bestemt situasjon.²⁵ For som han poengterer: «In my view there is no action without judgment, and no judgment without perception.»²⁶

Den sekvensen som utgjør «moralsk opptreden», begynner med andre ord i selve persepsjonsakten.²⁷ For det er gjennom persepsjonsevnen at vi legger grunnen og former rammen for moralsk dømmekraft og moralsk handling, hevder Arne Johan Vetlesen. Moralsk persepsjon forstås da som «the capability of recognizing and identifying the object, or phenomenon, on which judgment is subsequently to be passed»,²⁸ mens moralsk dømmekraft beskrives som «the cognitive grasp, assessment, and weighing of the weal and woe, of the well-being, interests, and rights of all the parties affected by a situation».²⁹ Dømmekraften konstituerer dermed ikke det som bedømmes, og den utrunder oss heller ikke med en opprinnelig tilgang («first access») til en situasjon eller hendelse hvor vi skal foreta en dom.³⁰ Det er evnen til persepsjon som lar oss gjenkjenne hva som kan ha moralsk karakter i en situasjon, ja, det er persepsjonen som gir dømmekraftens dens objekt, skriver Vetlesen – og legger til: «We pass moral judgment on things that are already given, or disclosed, to us through acts of perception.»³¹ Utøvelsen av moralsk dømmekraft er dermed kjennetegnet ved dette samspillet som oppstår mellom følelser og umiddelbart situasjonsinntak på den ene siden, og tolkning, refleksjon og avveining på den andre.³²

Men heller ikke persepsjonsevnen er noe som oppstår eller settes i gang av seg selv. Noe må aktivere den og gi den en retning, påpeker Arne Johan Vetlesen, og dette «noe» identifiserer han som den menneskelige reseptiviteten («human receptivity»)³³ Med reseptivitet forstår Vetlesen – her med eksplisitt referanse til Martin Heideggers bok *Sein und Zeit* – «the capacity to view oneself as 'addressed' by some situation or incident».³⁴ Reseptivitet er ifølge Vetlesen slik en inntrykksåpenhet overfor verden, en evne til å være oppmerksom på og var overfor hendelser omkring oss.³⁵ Slik blir den noe som går forut for og aktiviserer

²⁵ Vetlesen 1994: 1-19

²⁶ Vetlesen 1994: 176

²⁷ Vetlesen 1994: 4f, 17

²⁸ Vetlesen 1994: 164

²⁹ Vetlesen 1994: 5. Han skriver videre: «In passing judgment on how best to act considering the viewpoints of all concerned [...], I will need norms and principles to guide me in my deliberations. But my cognitive-intellectual knowledge in this field – about principles and norms and how 'best' to weigh and apply them in a particular situation – comes to naught and remains impotent if I am not sensitive to, if I do not 'see' [...] the situation at hand as a *morally* relevant one, calling upon me to *make use*, here and now, of my judgmental powers» (Vetlesen 1994: 5).

³⁰ Vetlesen 1994: 4

³¹ Vetlesen 1994: 4

³² Jf. Vetlesen & Nortvedt 1996: 69f.

³³ Vetlesen 1994: 17f

³⁴ Vetlesen 1994: 8; jf. Vetlesen 1994: 17.

³⁵ Vetlesen 1994: 18. Han skriver: «Human receptivity means an openness to the world and all that we encounter in it. Receptivity as I conceive of it signifies a 'readiness to' – to attend to, to perceive, to judge, to act toward – whereby the *what*, the specificity, of that at which all of this is to be directed is not yet given but is rather what the subject, in

persepsjonen: «Perception has its source in human *receptivity*, in the primordial capacity of human beings to be attentive to, to be alert to», hevder Vetlesen og sier at det er takket være denne underliggende aktive reseptiviteten at persepsjonen «is provided with a direction, is 'tuned in' to deal with specific features of specific situations».³⁶

Denne forståelsen av reseptivitet overfører og begrenser så Arne Johan Vetlesen til å gjelde menneskers moralske opptreden. For «in the domain of morality, human receptivity takes the form of empathy with others», skriver han.³⁷ Empati beskrives av Vetlesen som en følelsesbasert innlevelse i andres situasjon, en spontan, ikke-kalkulerende interesseløstetaking i andre personers tilstand og situasjon. Han skriver:

Empathy, being humanity's basic emotional faculty, contains a cognitive dimension by virtue of which it, and it alone, *discloses* to us something about another person – namely, his or her emotional experience in a given situation. Empathy is a necessary *prerequisite* for the development of an awareness and understanding of the emotions and feelings of another person. Significantly, becoming aware of another person's emotional experience is not the same as sharing the other's feeling, that is, as experience it oneself. What empathy basically facilitates is my reaching out towards the other person's situation.³⁸

Ifølge Vetlesen gir empatievenen subjektet en første tilgang til å se og vedkjenne seg hvordan andres ve og vel berøres i en konkret situasjon. Empati gjør oss vare overfor og hjelp til å se hva det er i situasjonen eller hendelsen som er moralsk betydningsfullt, og det er gjennom denne evnen at vi som mennesker kan bli berørt av andres lidelse og glede, sorg og forventning. Empati er kort og godt det Vetlesen omtaler som verdensåpnende i forhold til andre menneskers erfaringsverden.³⁹ Det går en bevegelse fra subjektet til Den andre, en aktiv orientering mot denne andre personen som etablerer et følelsesmessig bånd. Dette båndet er skjørt og gir ingen garanti eller sikkerhet for at subjektet vil handle på en moralsk adekvat måte. Empatien kan derfor sies å få det første, men ikke siste ordet når det gjelder å bestemme hvordan vi konkret skal handle. Det er det nemlig dømmekraften, i det vekselvirkende samspillet med persepsjonsevenen, som har. For som Vetlesen, her sammen med profesjonsetiker Per Nortvedt, skriver i boka *Følelser og moral*:

Det er dømmekraftens oppgave, til forskjell fra persepsjonens, å foreta de tolkninger og avveininger som leder fram til en presis, til forskjell fra spontan og tentativ, bestemmelse av situasjonens spesifikt moralske aspekt, og hva disse aspektene fordrer av meg i form av valg av handlemåte.⁴⁰

his or her *active* readiness, is awaiting and what will set in motion the entire sequence of human response» (Vetlesen 1994: 18).

³⁶ Vetlesen 1994: 162

³⁷ Vetlesen 1994: 18

³⁸ Vetlesen 1994: 204f

³⁹ Vetlesen 1994: 162; jf. Vetlesen & Nortvedt 1996: 69.

⁴⁰ Vetlesen 1996: 69

1.2.2 Hva mener jeg med «profesjonsetikk»?

Begrepet «profesjonsetikk» består av to ledd: «profesjon» og «etikk». Etikk er tidligere beskrevet som refleksjoner over moralsk praksis. Men hva skjer når ordet kobles til substantivet «profesjon»? La meg først avklare hva jeg legger i at noe er en «profesjon».

Etymologisk kommer begrepet fra det latinske *profiteri*, som betyr å erklære eller bekjenne seg til.⁴¹ Herfra har det beveget seg inn i det skandinaviske og engelske språket, opptrådt med ulike betydninger og deltatt i stadig nye språkspill.⁴² Ifølge norske ordbøker benyttes ordene «profesjon» og «profesjonell» i sammenheng med å ha noe som fag, yrke eller levevei. Profesjon er et «arbeid (særl. håndverk) som er ens levevei, som en er faglært i», heter det i *Riksmålsordboken*,⁴³ mens *Bokmålsordboka* bruker uttrykkene «være sanger av p[rofesjon]» og «gjøre p[rofesjon] av noe» som eksempler på hvordan begrepet kan bli brukt i en norsk kontekst.⁴⁴ Substantivet «profesjon» knyttes på den måten delvis til det å være faglært eller utdannet i noe, og delvis til å ha dette «noe» som levevei, yrkesmessig hovedbeskjeftigelse eller erverv. Adjektivet «profesjonell» ser samtidig ut til å være et både et normativt og deskriptivt begrep i hverdagspråket. Det normative aspektet kommer til uttrykk ved de forventninger som knyttes til de profesjonelle yrkesutøvernes opptreden og ferdigheter. Disse forventningene handler om at de profesjonelle har ferdigheter og kunnskap innenfor et virksomhetsområde og at denne kompetansen er (eller bør være) av kvalitativt høyere standard enn hva ikke-profesjonelle har på området. Det deskriptive aspektet kommer dels til uttrykk ved at noen personer utøver noe som inntektsbringende hovedbeskjeftigelse eller yrke, og dels ved at de har et sett med ferdigheter og kunnskaper som er ervervet gjennom utdanning og uttrykt gjennom sertifisering.⁴⁵ Det ser imidlertid ut til at ordene profesjon og profesjonelle ikke kan sidestilles helt, selv om de ofte overlapper hverandre i betydning. En person kan for eksempel bli omtalt som «profesjonell innbruddstyv» eller «profesjonell smugler», uten at dette impliserer at vedkommende tilhører en profesjon. I

⁴¹ Kultgen 1988: 82

⁴² *The Oxford english dictionary* oppgir at det engelskspråklige *professed* opprinnelig var et religiøst ladet begrep, knyttet til det å gi en offentlig tilslutning eller uttrykke en trosbekjennelse til en bestemt religiøs lære. Senere ble det også brukt om å gi offentlige erklæringer av profan karakter, før det så gikk over til primært å brukes om ulike yrker: «The occupations which one professes to be skilled in and to follow», som det heter i *The Oxford english dictionary*. Dette gjaldt særlig medisin, teologi og jus («the three learned professions»), men profesjonsbegrepet ble også brukt om andre yrker som en person hadde som erverv og levevei. En annen betydning, som henger tett sammen med den tidligere bruken, var at å ha noe som profesjon også kunne komme til å bli brukt om det å erklære seg selv som mester eller ekspert (Simpson & Weiner 1989: 571-573). Denne kompetansen skulle brukes i tjeneste for andre (Kultgen 1988: 82). I både det svenske, danske og norske språket har profesjonsbegrepet blitt brukt på en liknende måte (Svenska akademien 2010; Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1936: 1345f).

⁴³ Bødtker, Noreng & Sommerfelt 1983: 850

⁴⁴ Se: Wangensteen 2005: 799. De samme beskrivelsene finnes også i *Nynorskordboka* (Hovdenak 2001:535).

⁴⁵ Det finnes samtidig personer som regnes som profesjonelle, kun på grunn av den hovedbeskjeftigelsen de har på et gitt tidspunkt. Politikere, kunstnere og idrettsutøvere er eksempler på dette. Her kan det for eksempel skilles mellom det å ha noe som hobby og yrke, mellom å leve *for* noe og å leve *av* (og *for*) noe.

hverdagsspråket kan det også virke som om de deskriptive aspektene ved å være profesjonell, synes sterkere enn de normative. Selv om noen betraktes som dårlige profesjonelle eller har opptrådt uprofesjonelt, blir de likefullt regnet som profesjonelle, så sant de i ettertid fremdeles innehar yrket som en hovedbeskjeftigelse. De *er* altså profesjonelle i egenskap av å utøve noe, men måten de opptrer på som profesjonelle, har innvirkning på hvordan profesjonaliteten deres blir oppfattet.

Innenfor profesjonssosiologien har det i nærmere hundre år blitt gjort forsøk på å gi en definisjon av «profesjon» som kan bli stående, uavhengig av tid og sted.⁴⁶ Frem til slutten av sekstiårene dominerte det som er blitt kalt for attributtmodellen eller den taksonomiske modell. Innenfor denne posisjonen ble det lagt ned mye arbeid for å identifisere egenskaper og kjennetegn ved ulike yrker, for så å lage klassifikasjoner eller taksonomier.⁴⁷ På bakgrunn av egenskaper eller kjennetegn ved yrker som allerede hadde status som profesjoner, ble det utviklet lister med kriterier som man så kunne vurdere andre yrker opp mot. Slik kom også profesjonsforskerne til å legge føringer på hvilke yrker som kunne regnes som profesjoner, og hvilke som ikke kunne gjøre slike krav, og slik ble det etter hvert etablert nye kategori-inndelinger for å skille mellom ulike stadier i profesjonaliseringsprosessen. Det dukket opp ord som idealprofesjoner,⁴⁸ semiprofesjoner⁴⁹ og kvasiprofesjoner,⁵⁰ en inndeling der preste-, lege- og advokatyrket ble satt opp som kontrast til yrker med kortere utdanning, mindre grad av spesialisert kunnskap og mindre autonom yrkesutøvelse. Der disse

⁴⁶ Ifølge sosiologen Eliot Freidson kan den begynnende diskusjonen omkring hva som definerer en profesjon, spores tilbake til 1915, til en nasjonal, nordamerikansk konferanse om sosialt arbeid og til et innlegg av pedagogen Abraham Flexner (Freidson 1986: 30). Under overskriften «Is Social Work a Profession?» etterlyste Flexner en definisjon av selve profesjonsbegrepet: Leger og advokater, forkynnere og musikere, ingeniører og journalister, sykepleiere og dansere - alle kan de i en eller annen forstand knyttes til ordet profesjon. Men er dette ønskelig? Nei, mente Flexner og hevdet at yrkesutøvere som arbeidet for å komme inn under profesjonsparaplyen, ønsket at profesjonsdefinisjonen måtte bli basert på visse kriterier. På konferansen presenterte han selv seks slike kjennetegn for profesjoner, et sett av definerende standarder som han foreslo å måle andre yrker opp mot. Disse kriteriene var basert på analyser av juss, medisin og teologi, tre yrker som allerede var etablert og allment anerkjent som profesjoner, mente han (Flexner 1915/2001).

⁴⁷ Fauske 2008: 34

⁴⁸ Kerr, von Glinow & Schriesheim 1977: 329. Innenfor den såkalte «klassiske, norske profesjonsforskningen» på seksti- og syttitallet opererte man med en forestilling om en slik idealtypisk profesjon (Slagstad 2008: 56f). En viktig bidragsyter her var Ulf Torgersen, som nettopp beskriver «den medisinske profesjonen» som en «idealprofesjon» (Torgersen 1972: 10f). Den medisinske profesjonen knytter nemlig sammen utdanning, motivasjon og yrkesmonopol til en uløselig enhet, en enhet som også ligger til grunn for Torgersen definisjon av en profesjon. Ifølge Torgersen har man nemlig en profesjon når «1) en bestemt langvarig formell utdanning erverves av 2) personer som stort sett er orientert mot oppnåelse av bestemte 3) yrker som ifølge sosiale normer ikke kan fylles av andre personer enn de med denne utdanningen» (Torgersen 1972: 10). Han fortsetter: «Som en ser av definisjonen, er det for alle de tre begrepskjennetegnene et spørsmål om grader på et kontinuum, en høy eller lav tilnærming til den idealtypen som vår definisjon av 'profesjon' etablerer, alt etter som det er en høy eller lav grad av tilnærming til de tre begrepskjennetegnene. En utvikling som går i retning av idealtypen kaller vi gjerne profesjonalisering, den motsatte avprofesjonalisering» (Torgersen 1972: 11).

⁴⁹ Etzioni 1969

⁵⁰ Wilensky 1964: 156

siste ble omtalt som semiprofesjoner eller kvasiprofesjoner, arbeidet legene og advokatene innenfor såkalte idealprofesjoner.

Jeg bruker såpass mye plass på dette her, siden det nettopp er en slik taksonomisk tilnærming som har preget profesjonsdebatten i kriminalomsorgen siden begynnelsen av 00-tallet. Betegnende nok er det da også ordet «yrkesetikk» som i det aller vesentligste er blitt knyttet til betjentarbeidet – ikke «profesjonsetikk», slik jeg gjør i det denne avhandlingen.⁵¹ Jeg skal gi to eksempler på en slik taksonomisk tilnærming, begge profilerte bidrag til den offentlige samtalen om fengselsbetjentutdanningen skal få høyskolestatus eller ikke. Høsten 2003 nedsatte Justisdepartementet en arbeidsgruppe som blant annet skulle utrede hvilke faglige og administrative forsterkninger og endringer som burde tas for at betjentutdanningen skulle «kunne godkjennes på høgskolnivå».⁵² Arbeidsgruppa – også kalt Five-utvalget etter gruppens leder, Suzanne Five – diskuterte her hvorvidt fengselsbetjentyrket kunne kalles en profesjon eller ikke, og de argumenterte slik: Det er to forutsetninger som må være til stede for at noe skal kunne kalles profesjon. Yrket må være forskningsbasert, og de ansatte må kunne bruke skjønn i yrkesutøvelsen. Etter Five-utvalgets mening oppfylte betjentyrket kravene til å utøve skjønn i avdelingshverdagen, men siden det etter deres syn manglet «en teoretisk kunnskapsbase», konkluderte medlemmene med et nei på spørsmålet om «fengselsbetjentyrket [er] en profesjon i dag».⁵³ Dette brukte de deretter som en del av argumentasjonen for å «utvikle en profesjon for fengselsbetjenter» og øke «fagets status».⁵⁴

Det andre eksemplet er fengselsforskeren Olav Levin Johansen. Johansen har i flere innlegg i og intervjuer med fagforeningsbladet «Magasinet Aktuell»⁵⁵ argumentert for å løfte betjentutdanningen til høyskolenivå. Det samme gjør han i et brev som ble sendt til justiskomiteen, regionkontorene og alle landets fengsler i forkant av behandlingen av Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding.⁵⁶ I alle disse tekstene refererer han til sin egen hovedoppgave, der han konkluderer med at fengselsbetjentyrket verken kan regnes som en profesjon eller semiprofesjon «siden utdannelsen ikke er fra høyskole eller universitet».⁵⁷ Betjentene kan heller ikke forstås «som profesjonelle yrkesutøvere» siden de mangler det sett av attributter som Johansen mener må til for å kunne kalles en profesjon.⁵⁸ For selv om betjentutdanningen oppfyller noen av disse, hjelper det lite «når alle kravene må være

⁵¹ Se for eksempel: Larsen 2001; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a; O. L. Johansen 2007.

⁵² Justisdepartementet 2004a: 7

⁵³ Justisdepartementet 2004a: 14

⁵⁴ Justisdepartementet 2004a: 63

⁵⁵ Østlie 2007; Østlie 2009; O. L. Johansen 2010

⁵⁶ O. L. Johansen 2009; jf. O. L. Johansen 2010.

⁵⁷ O. L. Johansen 2007: 83; jf. O. L. Johansen 2007: 2, 63.

⁵⁸ Johansen finner disse attributtene hos taksonomorienterte profesjonsteoretikere (alle fra 60- og tidlig 70-tallet) og hos Five-utvalget.

oppfylt for å betraktes som en profesjon», skriver han: «Det er [...] utdanningsnivået som skaper problemer i profesjonaliseringen. [...] Kriminalomsorgen må få på plass en høyskolebasert utdanning med bachelorgrad, mastergrad og videre doktorgrad for at fengselsbetjenten/kontaktbetjenten skal bli betraktet som profesjonell i sin yrkesutøvelse.»⁵⁹

Først og fremst Olav Levin Johansen, men også Five-utvalget, overser etter min vurdering den kraftige kritikken som etter hvert møtte den taksonomiske modellen. Helt fra sekstitallet og utover sytti- og åttiårene ble det fremført sterke argumenter mot denne tilnærmingens oppfatning av hvilke yrker som kunne regnes som profesjoner eller ikke. Det ble for det første påpekt at det var få kriterier de taksonomiskorienterte profesjonsforskerne i realiteten var enige om. Enten var definisjonene for vide og inkluderende, eller så var de for snevre og ekskluderende. Enten sa de for mye, eller så sa de for lite.⁶⁰ Tilnærmingen ble for det andre kritisert for å være tilfeldig og nærmest teoriløs. Den indre sammenhengen mellom de ulike kriteriene, hvorvidt én egenskap utelukker eller springer ut av andre, ble sjeldent diskutert av profesjonsforskerne, og på den måten var det forholdsvis tilfeldig hvilke aspekter som ble vektlagt.⁶¹ En tredje innvending var at undersøkelsene tok utgangspunkt i allerede etablerte og anerkjente profesjoner. Det var profesjoner *par excellence* som ble satt i sentrum, og på den måten ble det tatt for gitt at disse yrkene hadde kjennetegn som var typiske for profesjoner.⁶² For det fjerde ble tilnærmingen kritisert for å forsterke patriarkalske eller klassestrukturer innenfor profesjonene. Yrkene som hadde fått statusen semi- eller kvasiprofesjoner, var ofte kvinne dominerte eller hadde en overvekt av utøvere fra lavere sosiale sjikt.⁶³ Profesjonsbegrepet hadde sprunget ut fra bestemte mannlige middelklasseyrker i USA og England, og disse kjennetegnene kunne dermed leses som uttrykk for kjønns- og/eller klassekamp.⁶⁴ Og for det femte ble påpekt at den taksonomiske modellen var sterkt preget av et angloamerikansk forskningsblikk. Kjennetegn som hadde kommet frem i disse angloamerikanske bidragene, ble gjerne overført ukritisk til for eksempel nordiske eller midt-europeiske forhold, uten videre følsomhet for den historiske, kulturelle og språklige konteksten undersøkelsene ble gjort innenfor.⁶⁵

⁵⁹ O. L. Johansen 2007: 83

⁶⁰ Millerson 1964

⁶¹ T. J. Johnson 1972: 24f

⁶² Fauske 2008: 40

⁶³ Witz 1992: 60

⁶⁴ «Ut fra begrepets ideologiske overtoner og dets implisitte bestemming av bestemte mannsdominerte yrker, kan det framholdes at det har fungert i en maktsammenheng slik at bruken av selve begrepet på et vis har vært med på å holde kvinne dominerte yrker på plass i et hierarki», skriver for eksempel den norske profesjonsforskeren Vibeke Erichsen (Erichsen 1997: 45). Se også: Witz 1992: 60-63.

⁶⁵ T. J. Johnson 1972: 26; Torstendahl 1990: 48

Denne kritikken, og en voksende erkjennelse av at det neppe vil bli enighet om hvordan begrepet «profesjon» skal defineres, har vært viktige årsaker til at den nåtidige profesjons-sosiologien ikke lenger er så opptatt av «å definere sitt objekt nærmere» – som Anders Molander og Jens-Christian Smeby uttrykker det i innledningen til antologien *Profesjonsstudier II*.⁶⁶ I stedet, skriver de, slår mange seg «til ro med å omtale dem som ‘ekspertyrker’ eller kunnskapsbaserte yrker».⁶⁷

Én som med styrke har inntatt et slikt standpunkt, er den britiske sosiologen Julia Evetts.⁶⁸ Den taksonomiske modellens definisjonsforsøk har kort og godt vist seg å være «time-wasting diversion», skriver hun og legger til at det etter hennes syn er unødvendig «to draw a hard and fast line between professions and occupations».⁶⁹ «The operational definition of profession can be highly pragmatic», hevder hun og tar i tråd med dette selv i bruk adverb som «essentially» og «usually», «predominantly» og «sometimes» i sitt forsøk på å beskrive hva hun legger i ordet profesjon.⁷⁰ Ifølge Evetts bør derfor profesjonsforskere i mindre grad være opptatt av definisjonsproblematikken, og i stedet akseptere at det finnes en definitorisk usikkerhet i begrepsspørsmålet. Denne usikkerheten bør imidlertid ikke resultere i at man unngår å definere hva man studerer. Selv legger hun følgende definisjon til grunn i flere av sine artikler og analyser: «Professions are essentially the knowledge-based category of occupations which usually follow a period of tertiary education and vocational training and experience.»⁷¹ Dette utdyper hun så på følgende måte:

The intellectual field includes the study of occupations which are service- and knowledge-based and achieved sometimes following years of higher/further education and specified years of vocational training and experience. Sometimes professional groups are also elites with strong political links and connections, and some professional practitioners are licensed as a mechanism of market closure and occupational control of work.⁷²

Jeg tror en slik tilnærming har mye for seg, og det er hennes definisjon jeg vil støtte meg på som en analytisk inngang i avhandlingen.⁷³ Evetts uttrykker etter mitt syn en nødvendig

⁶⁶ A. Molander & Smeby 2013: 11

⁶⁷ A. Molander og Smeby 2013: 11

⁶⁸ Evetts 2003; Evetts 2006

⁶⁹ Evetts 2006: 134; jf. Evetts 2003: 397.

⁷⁰ Evetts 2003: 397f

⁷¹ Evetts 2003: 397; Evetts 2006: 135

⁷² Evetts 2003: 397f

⁷³ Det er imidlertid et problem ved Julia Evetts definisjonsforsøk at hun ikke forklarer eksplisitt hva hun legger i begrepet «kunnskapsbasert». Hun sier rett nok at det handler om faglig og taus kunnskap og at denne kunnskapen noen ganger kan knyttes til høyere akademisk utdanning, men hva som forstås med kunnskapsbasert, blir likevel stående åpent. For å presisere begrepet støtter jeg meg derfor på den norske filosofen og profesjonsteoretikeren Harald Grimen. Profesjonenes kunnskapsgrunnlag, hevder Grimen, er «et amalgam av teoretiske innsikter fra forskjellige fagområder og praktiske ferdigheter og fortrolighet med konkrete situasjoner» (Grimen 2008a: 84). Fenomener henger ikke nødvendigvis sammen fordi sammenhengen er godt teoretisk begrunnet, men fordi de er nødvendige for å

varsomhet med tanke på hva som faktisk lar seg definere generisk. Hun angir og tydeliggjør forskningsobjektet, samtidig som hun forholder seg forholdsvis åpent til de forskjellige formene som begrepet kommer til uttrykk i gjennom ulike kulturers hverdagspråk og den sosiologiske profesjonsforskningen. Slik kan både dette og de tidligere refererte innvendingene mot en taksonomiskorientert profesjonsforskning, leses som en kritikk av Five-utvalgets og Olav Levin Johansens måte å klassifisere betjentyrket på.

På bakgrunn av disse betraktningene vil jeg i denne avhandlingen forstå fengselsbetjentyrket som en profesjon, og jeg vil omtale fengselsbetjentene som profesjonelle. Jeg vil også forstå og bruke begrepet «profesjonsetikk» om den normative refleksjonen som blir gjort eller kan knyttes til betjenters moralske praksis som profesjonsutøvere.

1.2.3 Hva mener jeg med «rolle»?

Innenfor sosiologien knyttes det viktige begrepet «rolle» gjerne til et annet sentralt sosiologisk begrep, nemlig «sosialisering». Jeg starter med det siste. I boka *Sociology* beskriver den britiske sosiologen Anthony Giddens sosialisering som «the process by which children, or other new members of society, learn the way of life of their society».⁷⁴ Sosialisering fremstår her som den primære kanalen for overføringen av kultur gjennom tid og generasjoner, en prosess der mennesker får innføring i og tilegner seg samfunnets verdier, normer og forventninger.⁷⁵ Ingen mennesker er ifølge en slik forståelse helt immune mot de reaksjonene de får eller tror at de får fra menneskene omkring dem. For gjennom reaksjoner fra andre blir vi påvirket og kan moderere vår opptreden – «at all phases of the life cycle», skriver Giddens,⁷⁶ som hevder at det ikke minst er gjennom slike sosialiseringsprosesser at aktører lærer om sosiale roller. En sosial rolle, presiserer han, er «socially defined expectations that a person in a given social position follows».⁷⁷ Disse forventningene kan skifte over tid, og de kan variere mellom ulike kulturer. Dette skal imidlertid ikke forstås som at rolleutøvelsen mangler forhandling, fornyelse eller kreativitet. Tvert om ønsker mennesker gjerne ikke bare passivt å ta på seg en rolle, men også forhandle og skape i rolleutøvelsen. «In fact», oppsummerer han, «socialization is a process in which humans can exercise agency; they are not simply passive subjects waiting to be instructed or programmed. Individuals come to understand and assume social roles through an ongoing process of social interaction».⁷⁸

gjennomføre bestemte oppgaver. På den måten er det den «praktiske oppgavens karakter som bestemmer hvilke kunnskapselementer som er relevant å knytte sammen i en profesjons kunnskapsgrunnlag», mener Grimen (Grimen 2008a: 84).

⁷⁴ Giddens 2001: 26

⁷⁵ Giddens 2001: 26

⁷⁶ Giddens 2001: 699; jf. Giddens 2001: 26ff.

⁷⁷ Giddens 2001: 28f

⁷⁸ Giddens 2001: 29

Sosiologen Vilhelm Aubert har vært en viktig bidragsyter til det sosiologiske rollebegrepet i norsk språkdrakt, ikke minst gjennom det skillet han gjør mellom stilling, rolle og rolleatferd. Nøkkelen til rollen, påpeker han, ligger i oppgaven eller stillingen, for det er de forventningene som knytter seg til samme oppgave eller stilling, som til sammen utgjør en sosial rolle. Med stilling forstår han «den ytre, ofte formelle kunngjøring av at en person er noe bestemt». ⁷⁹ Det kan være kunngjøring om en yrkesstilling, men det kan også være om sosiale posisjoner som kunngjøres for eksempel gjennom kontrakter og folkeregisteropplysninger. Fra stillingen går han så videre til å beskrive rollen, som ifølge Aubert «ligger som en ring av forventninger omkring aktøren». ⁸⁰ Ikke minst er den avgrenset av alle de forventninger som en kunngjøring om stilling utløser. Aubert skiller også mellom rolle og rolleatferd, der det siste knytter seg til rolleinnehaverens faktiske opptreden. «Å innta en posisjon blir oppfattet som et løfte om at en vil spille rollen i samsvar med gjeldende spilleregler. Omvendt vil vi som regel anta, når vi ser hvordan personer i bestemte stillinger opptrer, at denne oppførselen er uttrykk for rollen», skriver han og vektlegger – slik også Giddens gjør – det skapende innslaget og fornyelsen i rollens innhold. ⁸¹

I denne studien vil jeg i særlig grad bruke begrepet «rolle» om de sosialt definerte forventninger som knyttes til posisjonen eller stillingen fengselsbetjent. Og det er den relasjonen som fengselsbetjentene har til de som er fengslet, altså de som har rollen «fengslet» eller «domfelt/varetektsinnsatt», som utgjør interessefeltet for analysen.

1.2.4 Hva mener jeg med «beskrivelser»?

Så til substantivet «beskrivelser», som jeg vil forstå som skildringer, fremstillinger eller karakteriseringer, uttrykt enten gjennom skrevne tekster, fotografier eller artikuleringer. Når vi mennesker som selvfortolkende sosiale vesener, beskriver og artikulerer noe gjennom visuelle, skriftlige eller muntlige tekster, bringer vi fenomener inn i vår oppmerksomhet og ut i det offentlige rom. Slik settes vi også i stand til å skille ut og definere hva som er viktig for oss. Det er dette filosofen Charles Taylor er inne på når han i artikkelsamlingen *Philosophical papers* skriver:

Articulating something makes it evident in making it an object of explicit awareness; articulating it in conversation discloses it in the sense of putting it in public space; while the articulations foundational to our human concerns disclose in the sense of making it possible for these to be our concerns at all. ⁸²

⁷⁹ Aubert 1979: 100

⁸⁰ Aubert 1979: 99f

⁸¹ Aubert 1979: 101f

⁸² Taylor 1985: 269

Ifølge Taylor har språket slik sett tre grunnleggende funksjoner. Vi bruker det for det første til å formulere ting med. Gjennom språket, skriver han, blir vi eksplisitt oppmerksomme på ting vi tidligere bare hadde implisitt fornemmelse av. Å artikulere noe er på den måten å bringe dette «noe» inn i oppmerksomheten slik at vi kan skille mellom fenomener i verden.⁸³ For det andre bruker vi språket til å bringe fenomener ut i det offentlige rom. Å bringe noe ut i det offentlige rom vil si at dette som formuleres, ikke bare er noe som angår meg, men som nå også angår flere parter, for eksempel et «oss». Språket er på den måten også et sosialt fenomen.⁸⁴ Og for det tredje: Språket kan brukes til å artikulere noe som er viktig for oss. Dette kan for eksempel være estetiske standarder, eller det kan være standarder for hva som er moralsk riktig og galt, bedre eller mer høytstående. På den måten skaper vi ved hjelp av språket kvalitative skiller «which are foundational to human concerns, and hence opening us to these concerns».⁸⁵ Dette språksynet, og særlig det som kommer til uttrykk i det siste punktet, henger også tett sammen med Taylors filosofiske antropologi, mot den bakgrunn av verdidistinksjoner som jeg skal beskrive senere i dette kapitlet (1.2.7).

Det jeg omtaler som «beskrivelser» i problemstillingen, knytter seg til intervjuer, skriftlige tekster og visuelle uttrykk som enten er artikulert eller publisert mellom 1. mars 2002 og 31. desember 2010. Den ene enden av tidslinjen er satt fordi det var da Fængselsloven av 1958 ble erstattet av straffegjennomføringsloven (loven trådte i kraft 1. mars 2002). Den andre enden var det året jeg avsluttet datainnsamlingen av intervjuene. For ikke å gjøre analysene for omfattende, har jeg avgrenset beskrivelsene til å gjelde fængselsbetjentenes profesjonelle relasjon til personer som er varetektsfængslet eller domfelt.

1.2.5 Hva mener jeg med «fængselsavdelinger med høyt sikkerhetsnivå»?

Det er langt fra gitt at man snakker om det samme når begrepet «fængsel» brukes, heller ikke innenfor en norsk straffegjennomføringsdiskurs. I Norge skilles det mellom ikke mindre enn fem ulike fængselstyper, avhengig av hva slags sikkerhetsnivå straffegjennomføringen er forankret i. Det finnes fængsler med høyt sikkerhetsnivå (også kalt lukkete fængsler), det finnes fængsler med lavere sikkerhetsnivå (også kalt åpne fængsler),⁸⁶ det finnes

⁸³ «It is language which enables us to draw boundaries, to pick some things out in contrast to others. Thus through language we formulate things, and thus come to have an articulated view of the world. We become conscious of things, in one very common sense of this term, that is we come to have explicit awareness of things» (Taylor 1985: 258).

⁸⁴ «Language serves to place some matter out in the open between interlocutors. One might say that language enables us to put things in public space. That something emerges into what I want to call public space means that it is no longer just a matter for me, or for you, or for both of us severally, but is something for us, that is for us together. [...] To express something, to formulate it, can be not only to get it in articulate focus, but also to place it in public space, and thus to bring us together *qua* participants in a common act of focusing» (Taylor 1985: 259f).

⁸⁵ Taylor 1985: 263

⁸⁶ Straffegjennomføringsloven § 10. Fængsler med lavere sikkerhetsnivå har færre fysiske sikkerhetstiltak enn fængsler med høyt sikkerhetsnivå. Det er likevel vanligvis gjerde rundt fængselsområdet, og de fængslede har ikke lov til å forlate området uten tillatelse.

overgangsboliger,⁸⁷ og det er forvaringsanstalter.⁸⁸ I tillegg er det opprettet avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå, men disse avdelingene, som er for de domfelte og varetektsinnsatte personene som kriminalomsorg og/eller påtalemyndighet mener representerer en særlig sikkerhetsrisiko, er ifølge Justisdepartementet «relativt sjelden i bruk».⁸⁹ På den måten representerer de såkalte lukkede fengslene det høyeste sikkerhetsnivå som vanligvis blir benyttet.

I denne avhandlingen har jeg valgt å rette blikket mot slike fengselsavdelinger med høy sikkerhet. Det er to hovedgrunner til dette: For det første er det her de aller fleste fengslede personene gjennomfører straffen. Etter straffegjennomføringsloven § 11 skal de som dømmes til fengselsstraff starte gjennomføringen i høysikkerhetsavdelinger, men hvis dommen er på inntil to år, skal kriminalomsorgen vurdere om det er mulig å plassere vedkommende i fengsel med lavere sikkerhetsnivå.⁹⁰ I årene fra 2007 til 2011 var litt over seks av ti fengselsplasser i Norge med høyt sikkerhetsnivå.⁹¹ For det andre fører denne gjennomføringsformen til profesjonsmorske utfordringer som ikke i like stor grad kommer til uttrykk i avdelinger som har lavere sikkerhetsnivå: Det er i høysikkerhetsfengslene at de fleste varetektsinnsatte befinner seg, ikke sjelden i såkalt isolasjon eller med brev- og besøksforbud.⁹² Det er her kontrollen er sterkest. Det er her de fengslede personene møter flest restriksjoner. Det er her hverdagen blir mest styrt av kriminalomsorgens ansatte, og det er dette

⁸⁷ Straffegjennomføringsloven § 10. En person som gjennomfører straff i fengsler med høyt eller lavere sikkerhetsnivå, kan etter en viss tid bli overført til en overgangsbolig. Overgangsboligene, som altså også er regnet som fengsler, «er et ledd i den gradvise tilbakeføringen til samfunnet». Fengslene har ansatte med faglig kompetanse «som særlig ivaretar behovet for bo-, arbeids- og sosialtrening». Det skal også legges stor vekt på individuell oppfølging av de som er fengslet, og det arbeides særlig med «tilbakeføring til samfunnet i form av nettverksarbeid og samarbeid med øvrige forvaltningsorganer». Frigang og permisjoner vil også være et ledd i den sosiale treningen og planleggingen av løslatelse (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning u.å.).

⁸⁸ Straffegjennomføringsloven § 10. Forvaringsanstaltene er særskilt tilrettelagt for å ta imot lovbrøyttere som retten har idømt forvaringsdom.

⁸⁹ Justisdepartementet 2008a: 98. I 2011 og 2012 var det én person (gjerningspersonen bak terrorhendelsene 22. juli 2011) som gjennomførte straff i avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå.

⁹⁰ Det er imidlertid ikke mulig å plassere personer med dommer på inntil to år i fengsler med lavere sikkerhetsnivå hvis «formålet med straffen eller sikkerhetsmessige grunner taler mot det, eller det er grunn til å anta at domfelte vil unndra seg gjennomføringen» (straffegjennomføringsloven § 11).

⁹¹ I 2007 hadde 63 prosent av plassene høyt sikkerhetsnivå. I 2008 var prosentandelen på 62, i 2009 var den på 61, i 2010 var den på 63 og i 2011 var den på 63 (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012a: 28). I 2011 utgjorde dette 2435 av i alt 3838 fengselsplasser til straffegjennomføring og varetekt (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012a: 28).

⁹² I 2009, altså på det tidspunktet jeg gjennomførte de fleste av intervjuene til denne studien, befant det seg i gjennomsnitt 799 varetektsinnsatte i norske fengsler. Gjennomsnittstiden var 68 dager. Av 3 674 avsluttede varetektsforhold varte 25 prosent under 15 dager, 48 prosent under 30 dager og 68 prosent under 60 dager. Omkring 17 prosent av disse hadde blitt ilagt restriksjoner av retten. Av 3674 avsluttede varetekter ble 505 personer, eller omkring 14 prosent, underlagt fullstendig isolasjon. Dette betyr at de blir utelukket fra fellesskap med andre fengslede og oppholder seg i egen celle omkring 22 til 24 timer i døgnet. I det lengste tilfellet som var rapportert i 2009, var den varetektsinnsatte fullstendig isolert i 89 dager. 96 prosent av de varetektsinnsatte som hadde blitt ilagt denne formen for restriksjoner, erfarte at den varte under tretti dager. 116 personer, altså i overkant av tre prosent, befant seg i delvis isolasjon, noe som innebærer at de mister tilgang til aviser, fjernsyn og radio og/eller at de utelukkes fra samvær med bestemte andre som er fengslet (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010a).

sikkerhetsnivået som kommer tettest på hva sosiologen Erving Goffman i sin tid omtalte som totale institusjoner: steder hvor et større antall likestilte personer sammen fører en innelukket, formelt administrert tilværelse, avskåret fra samfunnet utenfor i en lengre periode – som for eksempel gjennom låste dører, høye murer og piggtrådgjerder.⁹³

1.2.6 Hva mener jeg med «instanser med tilknytning til kriminalomsorgen», og hvilke instanser har jeg valgt?

En instans kan forstås som en myndighet, en institusjon og/eller et nivå i et system. Det er den siste betydningen av ordet jeg vektlegger i denne studien: altså et nivå i eller i tilknytning til kriminalomsorgen. De fem instansene jeg har valgt, befinner seg enten på et politisk, faglig og/eller administrativt nivå, eller på et nivå der de profesjonelle samhandler direkte med de som er fengslet.

1.2.6.1 Instans én og to: Justisdepartementet og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning

De to første instansene, som jeg vil analysere i kapittel 6 (Balansekunst), er kriminalomsorgens politiske og faglig/administrative ledelse. Med andre ord: Justisdepartementet og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF).⁹⁴ Kriminalomsorgen er et forvaltningsorgan, og det er en del av den utøvende makt. Etter straffegjennomføringsloven § 5 er det Kongen som gis myndighet til å «gi nærmere regler om kriminalomsorgens virksomhet, organisering og gjennomføringen av fengselsstraff». Denne kompetansen er så blitt delegert videre av Kongen i statsråd til Justisdepartementet, som har delegert videre igjen deler av ansvaret til KSF.⁹⁵ Det er på den måten justismyndighetene, med justisministeren som den politiske ansvarlige for sitt eget departementsområde overfor Stortinget, som har kompetanse til å iverksette lovgivningens bestemmelser når det kommer til kriminalomsorgens virksomhetsområde. Og det er på den måten KSF som har den øverste faglige og administrative ledelse av kriminalomsorgen. Ifølge retningslinjene til straffegjennomføringsloven innebærer dette blant annet at KSF skal utføre politikken som forvaltningsorgan i form av

⁹³ Goffman 1961/1991: 11, 15f

⁹⁴ 1. juli 2013 skiftet Kriminalomsorgens sentrale forvaltning navn til Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI). Høsten 2012 besluttet nemlig Stoltenberg II-regjeringen å skille Kriminalomsorgsavdelingen og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Dette skjedde ifølge Justisdepartementet for å tydeliggjøre at forvaltningsorganet heretter skulle være «et ordinært direktorat» (Justisdepartementet 2013: 1). Siden navneendringen skjedde etter at innsamlingen av datamaterialet var avsluttet, og siden navneendringen ikke har ført til innholdsmessige forandringer i straffegjennomføringsloven, vil jeg i resten av avhandlingen bruke betegnelsen Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) når dette forvaltningsorganet blir omtalt.

⁹⁵ I kronprinsregentens resolusjon 22. februar 2002 heter det: «Kongens myndighet etter lov av 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) § 5 fjerde ledd til å gi nærmere regler om kriminalomsorgens virksomhet, organisering og gjennomføringen av fengselsstraff, strafferettslige særreaksjoner, varetekt, samfunnsstraff og andre reaksjoner når det er særskilt bestemt i lov, delegeres til Justisdepartementet» (Delegering av myndighet til Justis- og politidepartementet 2002).

myndighetsutøvelse, følge utviklingen på kriminalomsorgens område og påse at gjeldende lover, regler og øvrige bestemmelser overholdes, ha det overordnede ansvar for etatsutdanningen og etatsopplæringen i kriminalomsorgen, iverksette og gjennomføre tiltak som er nødvendige for at virksomheten skal kunne nå sine mål, gi de nødvendige forskrifter og instruksjoner for virksomheten i kriminalomsorgen, og se etter at regionene utfører sine oppgaver innenfor de rammer og regelverk som gjelder for dem.⁹⁶

Det finnes her en rekke mulige kilder for å gjøre en slik studie: Jeg kunne for eksempel ha undersøkt lovforarbeider og lovverk, taler eller kronikker, tildelingsbrev, nettsider, fagforeningsblader eller styringsdokumenter. Jeg valgte til slutt det siste: å la det empiriske materiale bestå av tre såkalte styringsdokumenter som var utgitt av enten kriminalomsorgens politiske, faglige og/eller administrative ledelse. Styring i forvaltningen kan defineres som «det samlede sett av tiltak som en overordnet instans, f.eks. et departement, betjener seg av for å sikre at en underliggende enhet, f.eks. en etat, en institusjon, et foretak eller lignende, opptrer i samsvar med formål som er fastlagt, holder seg innenfor de rammene som er trukket opp, overholder de regler som gjelder, og på en mest mulig effektiv måte løser de oppgaver som følger av formålet og når de mål som er fastlagt».⁹⁷ Dette kan skje gjennom fastlegging av virksomhetens formål, virkeområde og rammebetingelser. Et styringsdokument kan dermed forstås som et skriftliggjort uttrykk som en overordnet instans bruker i denne styringen. Dette kan for eksempel foregå gjennom budsjettforutsetninger og resultatkrav, eller det kan skje gjennom en mer strategisk form som har til formål «å endre, justere eller tilpasse strukturelle betingelser til endringer i omgivelsene eller til endrete, overordnede preferanser og prioriteringer».⁹⁸

De tre styringsdokumentene jeg valgte ut, var:

1. Stortingsmelding nr. 37 (2007-2008), *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Dokumentet ble tilrådet fra Justisdepartementet under Stoltenberg II-regjeringen 26. september 2008, godkjent i statsråd samme dag og behandlet av Stortinget 28. april 2009.⁹⁹ Meldingen er dels deskriptiv gjennom omtalen av kriminalomsorgens virksomhet, og dels normativ gjennom å angi «den retningen regjeringen og Justisdepartementet ønsker for straffegjennomføringspolitikken i framtiden».¹⁰⁰ Den tydeliggjør også hvilke verdier kriminalomsorgen allerede bygger og skal bygge sitt arbeid på. Stortingsmeldingen kan slik sies å ha en dobbel

⁹⁶ Retningslinjene til straffegjennomføringsloven pkt 2.1. For mer om kriminalomsorgen som forvaltningsorgan, se: Storvik 2011: 42f, 46-98.

⁹⁷ Moderniseringsdepartementet 2005: 5

⁹⁸ Graver 2007: 173

⁹⁹ Stortinget 2009. Se også justiskomiteens innstilling til meldingen (Justiskomiteen 2009).

¹⁰⁰ Justisdepartementet 2008a: 12

adresse. Formelt sett er den rettet til Stortinget, men gjennom beskrivelsen av hvilken kriminalpolitikk regjeringen ønsker å føre, har den også karakter av instruks til kriminalomsorgen.¹⁰¹

2. *Kriminalomsorgens strategi for faglig virksomhet*. Strategien ble utgitt i februar 2004, den innvarslet en lang rekke strategier som skulle komme for kriminalomsorgens arbeid de påfølgende årene, og den var også den første i sitt slag for den faglige utviklingen i kriminalomsorgen. Den ble utgitt dels for å etablere «en god beslutningsstøtte» for videre fagutvikling i kriminalomsorgen, dels for å markere at den bygger på en såkalt forskningsbasert straffegjennomføring, og dels for å skape «en felles faglig identitet» for alle kriminalomsorgens ansatte. Alle tiltak og alle arbeidsformer «som bidrar til et styrket samfunnsvern og et lovlydig liv for den enkelte domfelte» fremstår som en del av denne fagutviklingen i kriminalomsorgen.¹⁰² Fagstrategien skulle opprinnelige være for perioden 2004-2007, men da jeg avsluttet innsamlingen av datamateriale til denne avhandlingen (utgangen av 2010), var den fortsatt gjeldende.
3. *Yrkesetiske retningslinjer for kriminalomsorgen*. Retningslinjene, som er utgitt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, ble første gang publisert i 2001, men lettere revidert og trykket i nytt opplag i 2005. Det er denne siste versjonen jeg vil analysere her. Retningslinjene omtales som «veivisere i yrkesetiske spørsmål». De skal være «et hjelpemiddel for alle ansatte i hverdagen», og de er utviklet for å være «i bruk – hver dag hele tiden».¹⁰³

Det var flere forhold som talte til fordel for å studere nettopp disse tre styringsdokumenter. De var alle offentlig tilgjengelige, publisert på verdensveven. Det var nærliggende å anta at de kunne uttrykke moralske idealer som de overordnede instansene har til betjentrollen, og det var også mye som tydet på at de hadde en sentral plass i den fengselsfaglige diskursen: både som en del av de virkemidlene kriminalomsorgens politiske, administrative og faglige ledelse bruker for å styre regionene og fengslene, som en del av det materialet aspirantene utdannes i ved Fengselsskolen, og som en viktig innholdsbestemmende ramme for betjentyrket. En fjerde viktig grunn var at alle dokumentene plasserte seg innenfor tidsrammene jeg på forhånd hadde satt, altså mellom 2002 og 2010.¹⁰⁴

¹⁰¹ Beskrivelsen av stortingsmeldingens dobbelte adresse er informert av Eckhoff & Smith 2010: 168.

¹⁰² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 2

¹⁰³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 3-4

¹⁰⁴ Se kapittel 1.2.4.

1.2.6.2 Instans tre: Fengselsbetjenter i høysikkerhetsfengsler

Den tredje instansen i studien er fengselsbetjenter som arbeider i norske høysikkerhetsavdelinger. Denne instansen var et enkelt valg. Det er fengselsbetjentene som innehar en betjentrolle, og siden det er beskrivelser av moralske idealer knyttet til betjentrollen som står som hovedtema, var det etter mitt syn naturlig å snakke med nettopp fengselsbetjenter om dette. Gjennom å intervjuer hva jeg senere vil omtale som et skjønnsmessig og bredt sammensatt utvalg av informanter,¹⁰⁵ håpet jeg å få tilgang til artikuleringer som kunne hjelpe meg til å forstå hvordan de som profesjonelle yrkesutøvere beskriver og reflekterer over betjentrollen. Alle informantene arbeidet på intervjuetidspunktet som fengselsbetjenter enten i små (under femti personer som er fengslet), mellomstore (mellom femti og hundre personer som er fengslet) eller store (over hundre personer som er fengslet) høysikkerhetsfengsler. Intervjuene analyseres og presenteres i kapittel 9 («De kjenner oss, og vi kjenner dem»).

1.2.6.3 Instans fire: Kriminalomsorgens aspirantnemnd

Den fjerde instansen jeg har analysert beskrivelser fra, er medlemmene i Kriminalomsorgens aspirantnemnd. Betjentutdanningen ved Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) er én av landets aller siste etatsopplæringer.¹⁰⁶ Den er organisert som en aspirantordning, og aspirantene, som får lønn under hele det toårige studieløpet, har status som midlertidig ansatte tjenestemenn fra den dagen de begynner på skolen. KRUS har også monopol på utdannelsen av alle fengselsbetjenter, og for å bli fast ansatt som fengselsbetjent, krever forskrift til straffegjennomføringsloven at man har gjennomgått og bestått en nærmere fastsatt fengselsbetjentutdanning.¹⁰⁷ Denne nærmere fastsatte utdanningen gis kun ved utdanningscenteret.

Ansvar for utvelgelsen og ansettelsen av aspirantene er lagt til aspirantnemnda, som består av fem medlemmer – alle utnevnt av Justisdepartementet. Disse nemndmedlemmene

¹⁰⁵ Se kapittel 3.3.2.

¹⁰⁶ Etatsopplæringen har lange røtter i Norge. Et regjeringsoppnevnt utvalg, som i 1976 leverte sin innstilling om etatsopplæring i staten, tidfester det så langt tilbake som til midten av 1700-tallet og utdanningen av militære offiserer. De sivile etatsopplæringsordningene ble grunnlagt omkring 1850 (NoU 1976 21: 6ff). I sin utredning definerer det samme utvalget etatsopplæring som «den opplæring av eget personale som staten driver». Denne etatsopplæringen omfatter videre «personale som allerede er tatt inn i statstjeneste som aspiranter eller er ansatt på annen måte. I regelen får elevene eller aspirantene lønn i opplæringstiden» (NoU 1976 21: 9). Mens det fantes en lang rekke etatsopplæringer frem til slutten av nittenåttitallet, skjedde det en gradvis omorganisering og omarbeiding i årene etter. Disse endringene skyldes dels at opplæringen ble dekket gjennom fagopplæring og høyere utdanning, og dels at det ble lagt større vekt på etter- og videreutdanningen i de ulike etatene (NoU 2000 5: 24f). På det tidspunktet jeg samlet inn datamateriale til denne studien, altså i 2009 og 2010, fantes det bare noen ytterst få etatsopplæringer igjen i Norge. I tillegg til Fengsels-skolen, ga Norges brannskole, Toll- og avgiftsetaten og Forsvarets befalsskoler etatsopplæring til sine ansatte. For mer om etatsopplæringen i Norge, se: NoU 1976 21; NoU 1979 21; NoU 1984 2: 254ff; B. Ericsson & Holt 1997; NoU 2000 5.

¹⁰⁷ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 2-2

er gitt en særdeles viktig rolle som dørvakter inn til betjentyrket. Hvilke vurderinger de gjør i silingen av søkerne, og hvilke krav og forventninger de stiller til dem som ønsker å bli utdannet som fengselsbetjent, kan på den måten gi viktig informasjon om betjentyrkets profesjonsmorske idealer. Jeg har intervjuet alle som var medlemmer av nemnda i perioden 2009 til september 2010, og beskrivelsene er analysert og presentert i kapittel 7 (Jakten på betjentene I).

1.2.6.4 Instans fem: Fengselsskolen

Den femte og siste instansen jeg har valgt, er Fengselsskolen ved Kriminalomsorgens utdanningscenter. Dette var en tilnærming som ikke var en del av den opprinnelige forskningsstrategien, men som meldte seg i løpet av analysen av intervjuene og styringsdokumentene. For mens jeg her kom til å fortolke et datamateriale som kunne si noe om hvordan betjenter, nemndmedlemmer og kriminalomsorgens politiske, faglige og administrative ledelse uttrykte seg omkring betjentarbeidet, savnet jeg to ting: Jeg savnet for det første et materiale som sa noe om hvordan Kriminalomsorgens utdanningscenter kommuniserer betjentrollen til potensielle søkere eller allerede ansatte aspiranter. Og jeg ønsket for det andre et materiale hvor jeg også kunne analysere ulike visuelle uttrykk. De tre styringsdokumentene er i liten grad egnet til dette, og hensynet til beskyttelsen av informantenes identitet, samt det at jeg ikke hadde videofilmet intervjuene, gjorde at jeg verken kunne inkludere beskrivelser av blick, gester eller kropp i analysen.

For å svare på dette, endte jeg opp med å foreta en analyse av samspillet mellom verbaltekst, grafikk og fotografier – en såkalt multimodal tekstanalyse – i Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre.¹⁰⁸ Denne brosjyren, som ble utgitt i begynnelsen av 2007, ga meg god anledning til å undersøke hvordan beskrivelser av betjentrollen, gjennom skrift og fotografier, design, gester og farger, blir kommunisert av Kriminalomsorgens utdanningscenter til personer som ikke allerede arbeider i fengsel. Publikasjonen skiller seg fra de andre tekstene jeg analyserer, ved at den i særlig grad er bygd opp som en kombinasjon av ulike uttrykksmåter. Ved å dele teksten opp i såkalte modaliteter (som foreløpig kan forklares som ulike typer meningsressurser i en kontekst), og samtidig se hvordan fotografier, grafikk og verbaltekst spiller sammen i en helhet, kan analysen få frem et meningspotensiale som gjerne ikke kommer like godt frem i andre deler av det innsamlede datamaterialet. Dette er en publikasjon hvor det etter mitt syn tas målrettet i bruk en rekke meningsskapende systemer for å kommunisere med leserne. Ved å bruke innsikter og ressurser fra multimodale tekstanalyser vil jeg se hvordan Fengselsskolen gjennom bilder, skrift, logobruk og grafisk

¹⁰⁸ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]

utforming, kommuniserer hva slags moralske idealer de knytter til betjentrollen. Slik kan jeg også inkludere tolkninger av visuelle uttrykk i analysen, uten å ta samme forskningsetiske hensyn til anonymisering som med informantene mine. Analysen av rekrutteringsbrosjyren er lagt til kapittel 8 (Jakten på betjentene II).

1.2.7 Hva mener jeg med «moralske idealer»?

Jeg skal avslutte denne begrepsgjennomgangen med uttrykket «moralske idealer». I boka *The ethics of authenticity* definerer Charles Taylor et moralsk ideal («moral ideal») som «a picture of what a better or higher mode of life would be, where ‘better’ and ‘higher’ are defined not in terms of what we happen to desire or need, but offer a standard of what we ought to desire». ¹⁰⁹ Taylor kobler på den måten moralske vurderinger til språklige artikuleringer av kvalitative, verdiladete kontraster. Det hører nemlig med til det å være menneske at vi har evne og mulighet til å kunne trekke kvalitative skiller mellom ønsker og mål ut fra en distinksjon mellom ulike verdier, hevder Taylor. ¹¹⁰ Som moralske aktører kan vi betrakte noen ønsker og mål som bedre eller høyere enn andre, eller vi kan vurdere dem som mindre gode, onde, simple, trivielle eller uverdige. Denne evalueringen, som Taylor omtaler som vår evne til å foreta sterke vurderinger («strong evaluation»), handler om den kvalitative verdien av forskjellige ønsker og motivasjoner. ¹¹¹ «I want to speak of strong evaluation where we ‘evaluate’, that is, consider good/bad, desirable/despicable, our desires themselves», skriver han ¹¹² og påpeker at et moralsk subjekt som foretar slike vurderinger, er i besittelse av et språk av «evaluative contrast ranging over desires»: ¹¹³

The desirable is not only defined for him by what he desires, or what he desires plus a calculation of consequences; it is also defined by a qualitative characterization of desires as higher and lower, noble and base, and so on. Reflection is not just a matter, where it is not calculation of consequences, of registering the conclusion that alternative A is more attractive to me, or draws me more than B. Rather the higher desirability of A over B is something I can articulate if I am reflecting as a strong evaluator. I have a vocabulary of worth. ¹¹⁴

¹⁰⁹ Taylor 1992: 16

¹¹⁰ Taylor 1985: 65. Han skriver også: «To be a full human agent, to be a person or a self in the ordinary meaning, is to exist in a space defined by distinctions of worth. A self is a being for whom certain questions of categoric value have arisen, and received at least partial answers» (Taylor 1985: 3). Og: «I should also like to add, but with perhaps less certainty of universal agreement, that the capacity for strong evaluation in particular is essential to our notion of the human subject; that without it an agent would lack a kind of depth we consider essential to humanity [...]. The human beings we are and live with are all strong evaluators» (Taylor 1985: 28).

¹¹¹ «What is important is that strong evaluation is concerned with the qualitative *worth* of different desires» (Taylor 1985: 16).

¹¹² Taylor 1985: 65

¹¹³ Taylor 1985: 23

¹¹⁴ Taylor 1985: 23f

Et moralsk ideal kan slik sett knyttes til vår evne («capacity») til å skjelle mellom ønsker og mål ut fra kvalitative verdivurderinger. Samtidig er det – som også flere kommentatorer gjør oppmerksom på – nærliggende å bruke begrepet «holdning» om det som uttrykker seg gjennom sterke vurderinger.¹¹⁵ For som Taylor skriver i essayet *Self-interpreting animals*:

To be a strong evaluator is thus to see desires in an additional dimension. And this is in fact essential to our important evaluative distinctions. [...] Courage requires that we face danger, feel the fear which is appropriate, and nevertheless over-rule the impulse to flee because we in some sense dominate it, because we are moved by something higher than mere impulse or the mere desire to live. It may be glory, or the love of country, or the love of some individuals we are saving, or a sense of our own integrity. Implicit in all of these is that the courageous man is moved by what we can at least think of as seen by him to be higher.¹¹⁶

Hvordan vil jeg så forstå og bruke begrepene «verdi» og «holdning»? Opprinnelig var «verdi» et økonomisk begrep, men fra attenhundretallet av ble det stadig mer vanlig å bruke det også innenfor de etiske diskursene. I dagens vestlige samfunn har det blitt et av etikkens nøkkelbegreper,¹¹⁷ og det har i stor grad overtatt og erstattet den posisjonen hvis ord som «goder» og «det gode» tradisjonelt, har hatt.¹¹⁸ Under overskriften «the many faces of values» påpeker imidlertid samfunnsforskerne Jan W. van Deth og Elinor Scarbrough hvor stor variasjon det er i bruken av begrepet. Etter å ha gjennomgått en lang rekke forskningsbidrag finner de at «verdi» («value») er definert på svært varierte måter innenfor fagområder som psykologi, sosiologi, økonomi, antropologi, statsvitenskap og filosofi. Ja, det er så liten enighet om hvordan ordet skal forstås at det er tvilsomt «whether a definition of values can be produced that embraces all the meanings assigned to the terms and its cognates or that would be acceptable to all investigators», skriver de.¹¹⁹

Betyr så dette at verdibegrepet er blitt så forslitt og utydelig at det nærmest er umulig å bruke? Jeg tror ikke det. Som jeg i andre sammenhenger vil argumentere for i denne

¹¹⁵ Jf. Henriksen 1997: 81; Laitinen 2003: 22, 44ff; Vetlesen 2007: 40ff.

¹¹⁶ Taylor 1985: 25n. Han skriver også: «The essence of strong evaluation comes out when we consider what it is to condemn an act in spite of our motivation to it. [...] The man who flees seeks a good, safety. But we condemn him: he ought to have stood. For there is a higher good, the safety of the polis, which was here at stake. The judgement involves ranking goods, hence ranking motivations (since these are defined by their consummations, which is what we are calling 'goods' in this context. It is because this involves ranking motivations that I speak of it as strong evaluation. It means that we are not taking our *de facto* desires as the ultimate in justification, but are going beyond that to their worth» (Taylor 1985: 66).

¹¹⁷ Asheim 2005: 45

¹¹⁸ Van Deth & Scarbrough 1995: 22-28; Asheim 2005

¹¹⁹ Van Deth & Scarbrough 1995: 24. I norsk sammenheng har teolog og etiker Ivar Asheim påpekt det samme. I en lesning av en rekke offentlige rapporter finner han at bruken av verdibegrepet «er meget omfattende og mangesidig». Rett nok registrerer han at «verdi» er blitt «et etisk nøkkelbegrep», men han ser også at «utrolig mange ting kalles 'verdi': «Nær sagt hva som helst kan omtales som 'verdi' og/eller ses under verdisynspunkt, med implisitte eller (mer og mindre) eksplisitte etiske vurderinger. Begrepets betydningsomfang er vidt: Det refererer til alt mellom himmel og jord som kan tilkjennes positiv kvalitet og betydning: naturen, det menneskelige fellesskap, mennesket selv og menneskelivet, livsgoder, kulturgoder, varer, ordninger/institusjoner, holdninger, normer» (Asheim 2005: 45).

avhandlingen, er påpekninger av begrepsvariasjon og innholdsmangfold ikke i seg selv et argument for å unngå å bruke betegnelsen. Snarere minner det om hvor viktig det er å avklare hva man *selv* legger i et begrep før man bruker det. En slik artikulert presisering er, som Charles Taylor formulerer det, med på å bringe oss sammen «*qua* participants in a common act of focussing».¹²⁰ Samtidig tydeliggjør og markerer det hva jeg leter etter i dokumentene og de transkriberte intervjuene.

I denne studien er det Jan W. van Deth og Elinor Scarbroughs definisjon av verdi («value») jeg legger til grunn. De bruker verdibegrepet om «conceptions of the desirable which are not directly observable but are evident in moral discourse and relevant to the formulation of attitudes».¹²¹ Jeg velger en slik definisjon av fire grunner: For det første blir det tydelig at det er snakk om et etisk (og ikke for eksempel et økonomisk eller estetisk) begrep. For det andre får det frem at verdier ikke er noe som direkte kan observeres, men i stedet må tolkes ut fra språklige artikuleringer. For det tredje knyttes begrepet til noe som kan ønskes eller begjæres, en kobling som på den måten setter det i direkte sammenheng med den definisjonen jeg tidligere har gitt av moralsk ideal (der det knyttes til «a standard of what we ought to desire»). Og for det fjerde blir det eksplisitt at det finnes tette forbindelseslinjene mellom verdier og holdninger.¹²²

Med «holdning» forstår jeg en «fast, bestemt og konsekvent stilling eller opptreden».¹²³ Holdningsbegrepet står slik i nær sammenheng med dydsbegrepet, ikke minst slik det er blitt forstått av aristotelisk-influerte moralfilosofene.¹²⁴ I denne tradisjonen har en dyd («virtue») gjerne blitt definert som «a state or disposition of a person».¹²⁵ Denne tilstanden eller disposisjonen har en klar orientering, hevder moralfilosofen Julia Annas i artikkelen *Virtue ethics*: En dyd er nemlig en disposisjon til å gjøre den riktige tingen for den riktige grunnen til riktig tid og med riktig styrke og kraft. Hun utdyper påstanden slik:

¹²⁰ Taylor 1985: 259f

¹²¹ Van Deth & Scarbrough 1995: 46

¹²² Dette poenget er også fremme i nyaristoteliske tilnæringer. Se for eksempel Julia Annas artikkel *Virtue ethics* der hun skriver: «To qualify as a virtue, a character trait must embody a commitment to some ethical *value*, such as justice, or benevolence. Moreover, this commitment is not merely a matter of performing actions which happen to be just, benevolent or whatever; a disposition, as already stressed, works through the agent's practical reasoning. The virtues are dispositions *to be* just, benevolent and so on, to give others their fair share, treat others in considerate ways, stand up for others' rights» (Annas 2006: 519).

¹²³ Asheim 1997: 283

¹²⁴ I sin artikkel *Virtue ethics: A misleading category?* beskriver Martha Nussbaum betegnelsen «dydsetikk» (virtue ethics) som forvirrende og misledende. Dette henger ikke minst sammen med at så vel kantianske som utilitaristiske tradisjoner har vært opptatt av dyder og karakter. «Virtue ethics», hevder hun, «cannot, then, be an alternative to those traditions» (Nussbaum 1999a: 200). I stedet foreslår hun å plassere forfattere som skriver om dyder inn i kategorier som nyhumeanere og nyaristotelikere, anti-utilitarister og anti-kantiantere, eller enda bedre: Heller enn å kategorisere, oppfordrer hun til å beskrive de substansielle synspunktene som hver enkelt forfatter gir uttrykk for (Nussbaum 1999a). Jeg følger Nussbaum på dette punktet, og vil derfor i liten grad benytte meg av begrepet «dydsetikk».

¹²⁵ Annas 2006: 516

If someone is generous, say, then she has a character of a certain sort; she is dispositionally, that is, habitually and reliably, generous. A virtue, though, is not a habit in the sense in which habits can be mindless, sources of action in the agent that bypass her practical reasoning. A virtue is a disposition *to act*, not an entity built up within me and productive of behaviour; it is my disposition to act in certain ways and not others. A virtue, unlike a mere habit, is a disposition to act *for reasons*, and so a disposition that is exercised through the agent's practical reasoning; it is built up by making choices and exercised in the making of further choices. When an honest person decides not to take something to which he is not entitled, this is not the upshot of a causal buildup from previous actions but a *decision*, a choice that endorses his disposition to be honest.¹²⁶

I boka *Hva betyr holdninger?* viser teolog og etiker Ivar Asheim hvilke tette bånd som finnes mellom holdnings- og dydsbegrepet.¹²⁷ Etter hans vurdering omtaler de imidlertid ikke det samme, og han ser også problemer med å relansere et såpass ladet ord som dyd. Ordet «dyd», skriver han, har nemlig på den ene siden mer eller mindre gått ut av den norske dagligtalen, mens «holdning» er blitt et «nøkkelbegrep i alminnelig moraldebatt». Behovet for «nærkontakt mellom fagetikk og hverdagspråk taler således for å gi holdningsbegrepet preferanse», mener han.¹²⁸

Det er også viktige kvalitative forskjeller mellom de to begrepene. For mens dyd utelukkende kvalifiseres som noe positivt i den aristotelisk-influerte moralfilosofien, er holdninger noe som behøver en nærmere konkretisering og fortolkning. Det er nemlig mulig å ha både gode og dårlige holdninger, påpeker Asheim¹²⁹ og får på den måten frem at holdninger – slik jeg tidligere skrev om verdier – er noe som kan beskrives i et evaluerende språk. Han finner også andre forskjeller mellom de to begrepene, ikke minst når det gjelder deres relasjonelle uttrykk. I sin lesning av Aristoteles mener Asheim å finne et refleksivt dydsbegrep. Dydene peker tilbake på subjektet selv. De skal tjene til individuell selvutvikling, og de relasjonelle dimensjonene blir dermed mindre fremtredende. Dette mener han er et springende punkt i den aristoteliske dydslæren. For dydene er ikke noe vi trenger «for egen selvutviklings skyld», hevder han. «Det er vår neste, hvor han enn finnes, som trenger våre dyder.»¹³⁰

Det har kommet flere innvendinger mot en slik tolkning av Aristoteles. Asheims kritikk av en individsentrert etikk mister nemlig av syne at dydene skal bidra til realiseringen av det menneskelige, ikke kun det individuelle, påpekes det: «Den som er moralsk god hos Aristoteles, er det ikke bare for seg selv eller med tanke på sitt eget (individuelle) gode. Tvert om, jeg kan bare være god ved å ville og gjøre det gode overfor andre», skriver Arne Johan

¹²⁶ Annas 2006: 516

¹²⁷ Som han skriver: «Dydsetikkens oppgave [er] bedømmelse av 'holdninger'» (Asheim 1997: 10).

¹²⁸ Asheim 1997: 10

¹²⁹ Asheim 1997: 22f

¹³⁰ Asheim 1997: 168

Vetlesen.¹³¹ Jeg er enig med Vetlesen i dette. Samtidig følger jeg Asheim i hans beskrivelse av dyd som «en positiv holdning (= ‘fast, bestemt og konsekvent stilling eller opptreden’) som tjener medmennesket og bevarer fellesskap».¹³² I analysen av det innsamlede datamaterialet vil jeg imidlertid forsøke å identifisere holdninger, ikke dyder. Dette gjør jeg dels fordi jeg følger Asheim i hans understreking av nærkontakt mellom fagetikk og hverdagspråk, og dels fordi jeg på den måten også kan identifisere beskrivelser i datamaterialet av hva jeg oppfatter er dårlige eller mindre positive holdninger.

For nå kort å oppsummere: I denne studien forstår jeg «moralske idealer» som de bilder som kan identifiseres i det empiriske materialet av hvordan en bedre eller mer høytstående måte å opptre på i rollen som fengselsbetjent, ville være. De to adjektivene, «bedre» og «høytstående», handler da ikke om hva et menneske tilfeldigvis kan begjære eller trenge, men om standarder for hvordan ulike instanser ønsker og forventer at fengselsbetjenter skal opptre overfor de som er fengslet. For å identifisere disse standardene vil jeg i særlig grad lete etter moralske verdier og holdninger som kommer til uttrykk i det innsamlede datamaterialet. «Verdi» forstås da som «conceptions of the desirable which are not directly observable but are evident in moral discourse and relevant to the formulation of attitudes», mens «holdninger» forstås som å ha en fast, bestemt og konsekvent stilling eller opptreden overfor noe eller noen.

1.3 Studiens faglige plassering og teoretiske fortolkningsressurser

Jeg tar i denne studien sikte på å identifisere, belyse og forsøke å forstå moralske idealer som fremstår som profesjonsetisk relevante, i de beskrivelser som ulike instanser med tilknytning til kriminalomsorgen, gir av rollen som fengselsbetjent i høysikkerhetsavdelinger. Datamaterialet er knyttet til fengselet som institusjon og kan slik ses som et bidrag til fengsels sosiologien. Blikket mitt er likevel først og fremst profesjonsetisk. Det er beskrivelser i det empiriske datamaterialet av moralske idealer som fremstår som profesjonsetisk relevante, som danner sentrum. Jeg plasserer dermed studien i krysningpunktet mellom fengsels sosiologi og profesjonsetikk, der vekten legges på det profesjonsetiske. Slik skriver jeg meg inn i et hittil lite påaktet forskningsfelt i norsk og skandinavisk sammenheng: det jeg vil omtale som en empirisk informert straffegjennomføringsetikk. Noen viktige kjennetegn ved en slik empirisk informert etikk er at forskeren kombinerer empiriske studier – gjerne med kvalitativt forskningsdesign – med analyser og normativ refleksjon.¹³³

¹³¹ Vetlesen 1998a: 15. Se også: Möller 2003: 17f.

¹³² Asheim 1997: 283

¹³³ Jf. Musschenga 2005; Christen, van Schaik, Fischer, Huppenbauer & Tanner 2014.

Avhandlingens tverrfaglighet gjør at jeg henter teoritilfanget fra flere ulike disipliner. Siden forskningsspørsmålene er problemdrevne, ville det imidlertid blitt for omfattende å presentere slike etiske, filosofiske, sosiologiske, kriminologiske og rettsfilosofiske ressurser i ett teorikapittel. I stedet vil jeg i hovedsak introdusere og redegjøre for de teoretiske perspektivene underveis, når det er bruk for dem i de empiriske analysene og normative refleksjonene. Rettsfilosofisk henter jeg teoriressurser både fra historisk kantianisme og utilitarisme, i tillegg til at jeg lener meg tungt på Johs. Andenæs' strafferettslige bidrag. Moralfilosofisk bruker jeg teoretiske fortolkningsressurser fra flere hold, ikke minst fra Charles Taylor, Arne Johan Vetlesen, Martha Nussbaum og Knud E. Løgstrup. Også innenfor kriminologi og fengsels sosiologi henter jeg fortolkningsressurser fra ulike forfattere, der tekster av fengsels sosiolog Yngve Hammerlin og kriminolog Thomas Ugelvik har vært viktige. I kapittel 10, som avslutter de empiriske analysene, vil jeg i særlig grad trekke veksler på filosofen Michel Foucaults beskrivelse av hyrdemakten.

Det er første gang i norsk sammenheng at det gjøres en doktorgradsstudie med fengselsbetjenten som hovedtema. Det er også første gang at det blir gjort en multimodal analyse av et betjentrelatert materiale. Kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer er tidligere analysert som en studentoppgave i teologi av Kjersti Østland Tveit.¹³⁴ Masterstudent Christian Øvergaard har gjennomført et fokusgruppeintervju med tre av aspirantnemndas fem medlemmer og presentert dette over ni sider i oppgaven *Predicting prison officer trainees' academic and practical performance in Norway*,¹³⁵ mens fagstrategien er kort diskutert i Yngve Hammerlins doktoravhandling fra 2008 og i noen av Thomas Ugelviks arbeider.¹³⁶ Det er imidlertid kriminalomsorgsmeldingen som i størst grad er blitt analysert og diskutert tidligere. Ugelvik har gitt en analyse av visse aspekter ved meldingen i lys av Michel Foucaults teorier om *gouvernementality* i et kapittel i boka *Fangenes friheter*,¹³⁷ mens Espen Schaanning undersøker og diskuterer hvordan meldingen beskriver og presenterer straff forstått som tilsiktet smerte i boka *Den tilsiktede smerten*.¹³⁸

Mitt ønske med denne boka er å bidra til bedre innsikt i og forståelse for det arbeidet fengselsbetjenter gjør: for de etiske valgmuligheter, dilemmaer og utfordringer som de står overfor i sin arbeidshverdag, og for de muligheter og problemer som de selv og/eller kriminalomsorgen øverste politiske, faglige og administrative ledelse knytter til det å gjøre en adekvat jobb i fengsel. Samtidig vil jeg gi et bidrag til den normativt-kritiske samtalen

¹³⁴ Tveit 2004

¹³⁵ Øvergaard 2012: 40-49

¹³⁶ Hammerlin 2008: 603f; Ugelvik 2011a: 71f; Ugelvik 2012: 91f

¹³⁷ Ugelvik 2011a: 57-78, 95-113. Dette kapitlet er senere bearbeidet og utvidet til artikkelen *Hva er et fengsel?: En analyse av manualen til en sosial teknologi* (Ugelvik 2011b).

¹³⁸ Schaanning 2009

omkring hvilke moralske idealer som bør prege betjentrollen. Slik håper jeg studien kan berike den empirisk funderte samfunnsdebatten som pågår om straff og straffegjennomføring. Og slik håper jeg arbeidet kan bidra til ytterligere refleksjon innenfor kriminalpolitikken, betjentutdanning og i praksisfeltet. For som Yngve Hammerlin påpeker i sin doktoravhandling: «Grunnleggende ideologiske og etiske spørsmål i forbindelse med allmenn- og individualprevensjon og fengselsstraffen som system er blitt for lite diskutert i [kriminalomsorgs]etaten.»¹³⁹

1.4 Studiens problemstilling og oppbygning

1.4.1 Problemstilling – noen presiseringer

Til grunn for fremstillingen står hovedproblemet, slik jeg tidligere har utlagt det: *Hvilke moralske idealer kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som fem instanser – alle enten med en politisk, faglig, administrativ eller profesjonell tilknytning til kriminalomsorgen – gir av rollen som fengselsbetjent i fengselsavdelinger med høyt sikkerhetsnivå?*

På bakgrunn av de presiseringer jeg har gjort så langt, vil jeg besvare dette problemet gjennom å operasjonalisere det i fire forskningsspørsmål:

1. Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis i et utvalg av kriminalomsorgens styringsdokumenter?
2. Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis av Kriminalomsorgens aspirantnemnd?
3. Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis i Fengselskolens rekrutteringsbrosjyre?
4. Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis av et utvalg fengselsbetjenter?

I avhandlingens siste kapittel vil jeg reflektere normativt omkring de moralske idealene som er blitt identifisert gjennom tolkningen og analysen av det empiriske materialet.¹⁴⁰

1.4.2 Oppbygning

Jeg har tidligere vektlagt avhandlingens tverrfaglighet og problemdrevne struktur. Etter mitt syn ville det vært lite lesevennlig å presentere rekken av etiske, filosofiske, sosiologiske, kriminologiske og rettsfilosofiske ressurser i ett teorikapittel. Dette har gjort at jeg i stedet

¹³⁹ Hammerlin 2008: 516

¹⁴⁰ Jeg finner støtte for en slik normativ drøfting i Henriksen 2011 og Leer-Salvesen 2011. Se også kapittel 3.2.2 i denne avhandlingen.

for sjangertradisjonelle inndelinger i et teorikapittel og en generell forskningsgjennomgang, heller velger å introdusere og redegjøre for teoretiske perspektiv og tidligere forskning når jeg har bruk for det, underveis.

Studien har elleve kapitler, fordelt på fire deler.

Etter dette innledende kapitlet vil jeg i avhandlingens første del – «Fengselet og forskeren» – introdusere fengselet som arbeidsarena og tydeliggjøre hvordan studien er vitenskapsteoretisk, forskningsetisk og metodisk forankret. Denne delen består av to kapitler. I *kapittel 2* (I fengsel) gir jeg en konstruert, men empirisk informert beskrivelse av vanlige hendelser som *kan* skje en vanlig dag i et vanlig norsk høysikkerhetsfengsel. Slik vil jeg forsøke å gi en første introduksjon til betjentrollen og studiens tematikk. I *kapittel 3* (Å forske på betjentrollen) tydeliggjør jeg de vitenskapsteoretiske, forskningsetiske og metodiske vurderingene som er blitt gjort i avhandlingen. Dette kapitlet gir blant annet anledning til å diskutere valg av kvalitativ metodikk og de strategiene jeg la opp til når det gjelder intervjuene og dokumentene. Jeg peker også på særlige forskningsetiske hensyn og reflekterer rundt studiens gyldighet og pålitelighet.

Del 2, som har fått navnet «Straff og samfunnsmandat», er bygd rundt to kapitler. I *kapittel 4* (Hvordan kan det etisk forsvares å straffe mennesker med noe ondt?) ser jeg nærmere på begrepet «straff» og hvordan statens bruk av fengselsstraff tradisjonelt er blitt rettferdiggjort. Jeg etablerer her også straffeteoretiske fortolkningsressurser som vil være viktige for de empiriske analysene (i del 3) og den normative refleksjonen (i del 4). *Kapittel 5* (Samfunnsmandatet) er dels viet diskusjoner om samfunnsmandatets betydning for profesjonelle yrkesutøvere innenfor offentlig sektor, og dels en identifisering av hvilket samfunnsmandat som er gitt fengselsbetjentene i en bestemt tidsperiode (2009 til 2010). Jeg løfter her frem grunner for å studere betjentenes profesjonsmoral i lys av et politisk gitt mandat, og jeg kritiserer flere norske fengselsforskere for å overse at allmennmoraliske verdier og normer ikke alltid kan eller bør realiseres på profesjonsarenaen. I denne diskusjonen hevder jeg samtidig at betjentene også har et moralsk ansvar *som menneske* i møte med *andre mennesker*. Slik markerer jeg en spenning i fengselsbetjentenes profesjonsetikk, en spenning som får frem behovet for å vektlegge så vel samfunnsmandat som betjentes refleksjoner omkring partikulære møter med enkeltmennesker, i profesjonsetiske studier som dette. Og slik vil også denne avhandlingsdelen inneholde normative refleksjoner.

Del 3 er kalt «Hyrdene» og består av fem kapitler – også de med enkelte normative betraktninger.

I *kapittel 6* (Balansekunst) analyser jeg hvilke verdier og holdninger som kriminalomsorgens øverste politiske, administrative og faglige ledelse knytter til betjentrollen og som blir språkliggjort og kommunisert i tre styringsdokumenter. Ett av disse dokumentene er kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer (fra 2005). De to andre er Stoltenberg II-

regjeringens kriminalomsorgsmelding (fra 2008) og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning sin strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen (fra 2004).

I *kapittel 7* (Jakten på betjentene I) undersøker jeg beskrivelsene som er gitt i intervjuer jeg har gjort med alle de fem medlemmene i Kriminalomsorgens aspirantnemnd. Aspirantnemnda har en sentral rolle når det gjelder rekrutteringen og ansettelsen av de betjentene som skal jobbe i fengslene de neste tiårene, og nettopp derfor blir medlemmenes refleksjoner rundt utvelgelsen viktig for å danne seg et bilde av betjentyrkets profesjonsmorske idealer.

I *kapittel 8* (Jakten på betjentene II) foretar jeg en multimodal analyse av Fængselsskolens rekrutteringsbrosjyre. Brosjyren har gitt meg anledning til å undersøke hvordan beskrivelser av betjentrollen blir kommunisert av Kriminalomsorgens utdanningscenter til personer som ikke allerede arbeider i fengsel. Publikasjonen skiller seg fra de andre tekstene jeg analyserer, ved at den i særlig grad er bygd opp som en kombinasjon av ulike uttrykksmåter. Ved å bruke innsikter og ressurser fra multimodale tekstanalyser forsøker jeg å finne ut hvordan Fængselsskolen – gjennom bilder, skrift, logobruk og grafisk utforming – kommuniserer hva slags verdier og holdninger som kan knyttes til betjentrollen.

I *kapittel 9* («De kjenner oss, og vi kjenner dem») analyserer og presenterer jeg intervjuer jeg har gjort med fængselsbetjenter i høysikkerhetsavdelinger. Noen av disse betjentene arbeidet på intervjutidspunktet i såkalte restriktive avdelinger: i avgrensede områder i fængselet for straffedømte som kriminalomsorgen har bestemt skal utelukkes fra fellesskapsavdelingen, for straffedømte som selv ønsker å gjennomføre straffen utenfor fellesskapsordninger og/eller for varetektsfængslede som har blitt ilagt restriksjoner av domstol eller påtalemyndighet. Andre av betjentene jeg intervjuet, arbeidet i avdelinger for straffedømte personer: altså såkalte domsavdelinger. I intervjuene som blir presentert i dette kapitlet, legger jeg vekt på å få frem både betjenthverdagen, ulike rolletolkninger og hvilke verdier og holdninger som kommer til uttrykk.

På bakgrunn av analyser og det datamaterialet jeg har samlet inn til kapitlene 6 til 9, identifiserer jeg i *kapittel 10* (Slik en gjeter vokter sin flokk) til sammen fem moralske idealer: det ordensvoktende betjentidealet, det oppdragende betjentidealet, det medvandrende betjentidealet, det veiledende betjentidealet og det transformerende betjentidealet. Jeg utvikler samtidig fem idealtyper for å levendegjøre og beskrive disse moralske idealene: ordensvokterne, oppdragerne, medvandrerne, veilederne og transformererne. En slik typeinndeling skal i tradisjonen etter Max Weber *ikke* leses som en sammenfattende beskrivelse av enkeltbetjenter jeg har møtt eller intervjuet.¹⁴¹ I stedet skal typene forstås som pedagogiske

¹⁴¹ Weber 1949: 90-92.

konstruksjoner, ja, som et analytisk redskap jeg bruker for å sammenligne sosiale fenomener. Jeg kobler så sammen disse typene med filosofen Michel Foucaults refleksjoner rundt hyrdemakten (*modalité pastorale de pouvoir*). Dette er en måte å styre og lede mennesker på som handler om hyrdens ansvar for konstant å sikre, bære, våke over, hjelpe og forbedre livene til alle og enhver i en gitt flokk.¹⁴² På den måten leser jeg betjentrollen som et uttrykk for en slik sekularisert form for hyrdemakt, og på den måten knytter jeg ordensvokterne, oppdragerne, medvandrerne, veilederne og transformererne til dette hyrdeansvaret.

Del 4 – «Betjentene og barmhjertighetstradisjonen» – består av én tekst: *kapittel 11* («Målet om et varmere samfunn»). Jeg diskuterer her de fem identifiserte profesjonsmorske idealene i lys av den barmhjertighetstradisjonen som springer ut fra romersk stoisme. Jeg vil i lys av moralfilosof Martha Nussbaums lesning av Senecas tekster reise innvendinger mot de ordensvoktende, oppdragende og transformerende idealene. Jeg vil delvis utfordre, men mest av alt forsvare det jeg identifiserer som et medvandrende og veiledende ideal. Og jeg vil på bakgrunn av dette oppfordre kriminalomsorgens øverste politiske, faglige og administrative ledelse til å flytte oppmerksomheten fra prevensjon til barmhjertighet: fra å konsentrere samtalen om en straff som primært skal virke samfunnsnyttig, til å vektlegge en straffegjennomføring som virker barmhjertig.

¹⁴² Foucault 1979/2002: 307

DEL 1
FENGSELET
OG FORSKEREN

2

I FENGSEL

En introduksjon til betjenthverdagen

2.1 Introduksjon

Det kunne antagelig vært utenfor et hvilket som helst større norsk høysikkerhetsfengsel. Utenfor Oslo fengsel for eksempel, ved inngangen til avdeling A, passasjen med den buede støpejernsporten hvis sprinkler og valknote, kriminalomsorgslogo og bokstavene OSLO FENGSEL AVD A vender mot Botsparken og som Arve Opsahl kommer gjennom i begynnelsen av hver Olsenbandefilm. Eller det kunne vært ved inngangen på motsatt side: ved døra som går ut i Åkebergveien, der fotgjengeroverganger og bybusser, syklist, kiosker og landets nest største moske er en del av gatebildet, og der mange av bygårdene ligger slik til at beboerne kan kikke over ringmuren og ned i luftegården, høre ropene fra sommervarme celler, få med seg ballspillet mellom en håndfull straffedømte, eller se de lyseblå fengselsuniformene til betjenter som overvåker det hele.

Det kunne også vært utenfor Åna, den gamle tvangsarbeidsanstalten på Jæren som med sine jorder og steingjerder, kyr og verneverdige trebygninger, rammer inn ett av landets største fengsler. Og det kunne vært utenfor fengselet på mitt eget hjemsted, Kristiansand. Byen med de sørligste fengselscellene i landet, der utsikten til skjærgården, til båter og fyr-tårn, svaberg og åpent hav skaper både stolte og såre følelser i avdelingskorridorene, og der trafikklys, turområder, torgselgere og handlegata Markens er lett synlige fra cellevinduene i tinghusets øverste etasjer.

Det kunne som sagt, vært utenfor hvilket som helst av disse fengslene, men denne sommermorgenen, én av disse lyse, åpne dagene i juni, står jeg noen meter fra piggrådgerdet til ett av de tjuesju andre norske fengslene med høy sikkerhet.¹⁴³ Mitt ærend er å intervjué én av betjentene som snart skal på jobb. Vi har avtale om å møtes inne i fengselet, men jeg er tidlig ute, lufta er behagelig varm, og jeg blir stående og se. Det blåser lett i de få trærne på andre siden av gjerdet. En lastebil bremses opp noen meter unna, sjåføren bøyer hodet ut av vinduet som om han leter etter noe, så ruller han igjen vinduet og kjører videre. To gutter sykler noen øyeblikk senere småpratende i samme retning, kanskje for å rekke en

¹⁴³ Ifølge kriminalomsorgens årsstatistikk var det i 2010 tretti fengsler som hadde plasser med høyt sikkerhetsnivå (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011a: 28).

sommerjobb, kanskje for å få mest mulig ut av denne junidagen. Hva de enn skal, så blir det stille etter at de har passert.

Men ikke lenge.

For to-tre minutter over halv sju er det som det skjer et taktskifte, en forskyvning i lyder og rytme som på en eller annen måte og i en eller annen form, hender utenfor alle større fengsler med høy sikkerhet noen bestemte minutter hver dag. Her, ved dette fengselet, denne bestemte og tilfeldig valgte sommermorgenen, foregår det slik:

Det kommer to biler kjørende. De stopper opp, omtrent samtidig, og like samtidig åpnes bildørene. En mann og en kvinne går ut, kledd i like klær. Skjortene deres er lyseblå og kortermete, buksene mørke, de har begge slips og skoene er blankpussede. Den kvinnelige fengselsbetjenten, som kanskje er omkring de førti (mannen fem-seks år yngre), ser mot den andre og sier ett eller annet jeg ikke hører. Det er antagelig noe morsomt, for mannen ler og svarer raskt tilbake. Begge kikker på meg når de går forbi, men de verken hilser eller sier noe i min retning. I stedet går de de siste meterne mot porten. De ringer på, jeg tror de presenterer seg, og en eller annen inne i fengselet slipper dem forbi. I mellomtiden har det stoppet opp nok en bil på parkeringsplassen, denne gang med tre menn, én av dem i uniform, to uten. De går ut av bilen, og også de kikker vagt på meg når jeg går forbi. Så ringer de på callingen til venstre for porten, tar et skritt til side når døra åpnes, og går inn i fengselet. Halvminuttet etter kommer ei kvinne, kledd i lette, lyse sommerklær, på sykkel. Hun setter sykkelen fra seg, låser den, tar nøkkelen i hånda og ringer på fengselsporten.

Det er slik jeg opplever minuttene frem til kvart på sju: synet av en spredt, men jevn rekke av fengselsansatte som går mot fengselsporten og forsvinner. Det er som om fengselsområdet våkner til liv, for så å sovne inn, våkner til liv, for så å slumre inn på nytt, skriver jeg i notatene senere den dagen. Det er bevegelse, for så å bli stille. Det er lyder, for så å bli ro.

I det jeg selv ringer på porten, noen minutter før sju, er jeg alene foran fengselet. Det høres en lav summende tone fra høyttaleren, en baryton i den andre enden sier noe jeg tror er «vakta», jeg presenterer meg, forteller at jeg har en avtale og oppgir navnet på ham jeg skal møte. Den summende barytonen ber meg gå til sikkerhetskontrollen. Han forklarer veien, porten glir rolig opp, jeg går inn og tas imot av en uniformert betjent, en mann i begynnelsen av trettiårene, som spør om jeg har vært i fengsel før og om jeg har med meg mobil. Han ber meg ta av belte, sko og jakke, og sammen med lydopptakeren legger jeg dem i en grå plastkasse, som om jeg var på en flyplass. Så sendes de til gjennomlysning. Selv går jeg gjennom metalldetektorportalen, også den tilsynelatende lik de som finnes på flyplassene, tar på meg sko og jakke, fester beltet, og nikker til betjenten i kontrollen.

Et lite øyeblikk senere står jeg foran fengselets vaktentral.

Igjen må jeg vise frem legitimasjon. Jeg forteller hva jeg skal, og én av fengselsbetjentene, én av de uniformerte mennene som har stått i en gruppe med tre-fire andre, bryter ut av samtalen og kommer smilende mot meg. «Så det er du som skal forske på oss», sier han, vi håndhilser og småprater litt før han spør om jeg har lyst til å ta meg en kjøpp tur rundt i fengselsavdelingen. «Selvfølgelig», svarer jeg.

Det er en liknende, om enn ikke lik, omvisning av fengselet jeg skal gi i dette kapitlet: en beskrivelse av en vanlig dag på jobben for betjentene som er ansatt i avdelinger med høyt sikkerhetsnivå.¹⁴⁴ De fleste av disse betjentene arbeider i døgnkontinuerlige skift, i tredelte vakter på hverdager og todelte vakter i helgene.¹⁴⁵ Rett nok kan både skiftenes tidspunkt og betjentenes arbeidsoppgaver variere noe fra fengsel til fengsel, avhengig av størrelse, geografisk beliggenhet og hvilke avdelinger som finnes. Men i et gjennomsnittlig middels stort norsk høysikkerhetsfengsel, det vil si i et fengsel med seksti, sytti, åtti fengslede personer, kan dagen likevel fortone seg omtrent slik det beskrives på de neste sidene.

Presentasjonen er basert på flere kilder. Jeg har bygd den på intervjuer jeg gjorde med to betjentutdannede fengselsansatte som begge har lang arbeidserfaring fra flere avdelinger med høy sikkerhet. Disse samtalene var i sin helhet konsentrert om vakrutiner, arbeidsoppgaver og situasjonsbeskrivelser fra de stedene de hadde jobbet. Jeg supplerte denne informasjonen med beskrivelser som ble gitt av de nitten fengselsbetjentene jeg intervjuet for avhandlingen. Alle disse betjentene ble bedt om å beskrive en vanlig arbeidsdag i fengselet, og deler av skildringene er skrevet inn i dette kapitlet. Jeg har også bygd teksten på egne inntrykk fra de etter hvert mange besøkene jeg har hatt i norske høysikkerhetsfengsler,¹⁴⁶ på føringer gitt og beskrevet i straffegjennomføringsloven, forskrifter, retningslinjer, rundskriv og andre styringsdokumenter, på beskrivelser fra forskere og fengslede, og på dagsplaner og rutinebeskrivelser jeg har fått tilgang på gjennom besøk i fengslene. Jeg har

¹⁴⁴ Ifølge Kriminalomsorgens sentrale forvaltning arbeidet det 2006 faglærte betjenter i fengslenes førstelinje i 2010 (førstebetjenter og fengselsbetjenter). I 2012 hadde tallet steget til 2242. Det var 1921 årsverk tilknyttet fengslenes «faglærte førstelinje» i 2010, i 2012 var dette antallet økt til 2151 (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012b: 47f). Statistikken gjør imidlertid ikke noe skille mellom sikkerhetsnivå. Jeg kjenner derfor ikke til hvor mange betjenter som arbeider i høysikkerhetsavdelinger og hvor mange som arbeider i fengsler med lavere sikkerhetsnivå.

¹⁴⁵ Det er inngått særavtale om arbeidstid mellom Justisdepartementet og tjenestemannsorganisasjonene (Justisdepartementet 1989; jf. Justisdepartementet 1993a). Her gis det blant annet anledning til å arbeide tolv timer per vakt og 54 timer per uke (Justisdepartementet 1993a: § 4; Justisdepartementet 1989: 1). I september 2010, en snau måned etter at jeg avsluttet datainnsamlingen til denne avhandlingen, ble det inngått en ny særavtale for turnusarbeidende personell i kriminalomsorgen. Her slås det fast at den alminnelige arbeidstiden ikke lenger skal overstige ti timer i løpet av et døgn og 48 timer i løpet av en uke (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010b: § 4). Det åpnes imidlertid opp for at fengslene i en overgangsperiode kan fortsette med å ha tolvtimersvakter (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010c), siden det vil kreve en rekke nye stillinger for å redusere vaktene til maksimum ti timer. For mer om dette, se: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010b; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010c)

¹⁴⁶ Som jeg vil omtale nærmere i kapittel 3, har jeg selv i flere år vært ansatt ved Kriminalomsorgens utdanningscenter og Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling. Dette gjorde at jeg hadde besøkt en rekke fengsler allerede før jeg gikk i gang med denne studien.

på den måten både forsøkt å anonymisere de fengslene jeg har besøkt, og legge beskrivelsen så tett som mulig på en normal avdelingshverdag.

Kapitlet er inndelt i seks. Etter denne innledningen (1) beskriver jeg første (2), andre (3) og tredje (4) arbeidsskift slik de altså gjerne forløper for fengselsbetjenter på jobb i en domsavdeling med høyt sikkerhetsnivå for mannlige straffedømte. Jeg bruker her ordet «gjerne» fordi beskrivelsene som gis, ikke skal forstås som en skildring fra ett bestemt fengsel eller én konkret avdeling. I stedet er det en konstruert, men empirisk informert sammenstilling av vanlige hendelser som *kan* skje en vanlig dag i et vanlig norsk høysikkerhetsfengsel. Og jeg skriver «domsavdeling» og «mannlige straffedømte» fordi de store og mellomstore fengslene som har høy sikkerhet, som oftest består av ulike avdelinger. Det kan være restriksjonsavdelinger for personer som sitter i varetekt, eller som for en periode ikke har fellesskap med andre som er fengslet. Det kan være avdelinger der det stilles krav om at de som gjennomfører straffen der, skal ha et uttalt ønske om å gjøre noe med rusproblemene sine eller gjennomføre programmer.¹⁴⁷ Det kan være at fengselet har egne avdelinger for kvinnelige domfelte og varetektsinnsatte.¹⁴⁸ Og ikke minst: Det er som oftest også avdelinger for mannlige straffedømte eller varetektsfengslede uten restriksjoner. Det er i denne siste avdelingstypen, de såkalte domsavdelingene, at de fleste som er fengslet i avdelinger med høy sikkerhet, befinner seg, og det er hverdagen her jeg vil konsentrere meg om i dette kapitlet. Etter slik å ha beskrevet hvordan de tre arbeidsskiftene kan forløpe i hverdagene, vil jeg gå inn på hvordan betjentene arbeider når de har helgevakt (5), før kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger (6).

2.2 Første arbeidsskift

Som sagt: Femten, tjue minutter før klokka sju kommer de fleste fengselsbetjentene på jobb. Noen er i uniform, andre i sivilt tøy. De ringer på porten, de presenterer seg, og

¹⁴⁷ Et eksempel på dette er såkalte «rusmestringsenheter», som ved utgangen av 2012 var etablert i fjorten fengsler. Disse enhetene fungerer som egne avdelinger i fengselet, spesielt tilrettelagt for fengslede med rusproblemer. Hensikten er ifølge Justisdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet «å gi et tilbud om rehabilitering og behandling som kan gjøre innsatte bedre i stand til å mestre sitt rusproblem og egen livssituasjon». Målgruppen er personer «som, ved innsettelse i fengsel, har et rusproblem de ønsker hjelp og behandling for.» Tilbudet bør fortrinnsvis gis til personer som er domfelte, skriver departementene, men det er også åpning for at varetektsinnsatte kan bli tilbudt plass ved disse enhetene (Justisdepartementet & Helse- og omsorgsdepartementet 2012). Andre eksempler på fengselsavdelinger som arbeider spesielt med de fengslede rusproblemer, er Stifinneravdelingen for kvinner ved Bredtveit fengsel- og forvaringsanstalt og Stifinneravdelingen for menn i Oslo fengsel. Stifinneravdelingene gir tilbud om behandling av rusmisbrukere og et samarbeid mellom helsemyndighetene, Tyrilistiftelsen og kriminalomsorgen.

¹⁴⁸ Antallet kvinnelige personer som er fengslet, har ifølge kriminalomsorgens statistikker de siste ti årene ligget på omkring fem prosent (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002a; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2007a; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011a). Tre av fengslene er rene kvinnefengsler (Bredtveit, Sandefjord og Ravneberget), mens åtte andre har egne avdelinger for kvinner med til sammen 74 plasser. I tillegg tar en rekke fengsler ved behov imot kvinnelige domfelte. I 2011 var i gjennomsnitt 216 kvinner i fengsel (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012a).

sentralvakta slipper dem inn på området mellom fengselsgjerdet og hovedbygningen. Vakt-havende betjent åpner så døra til fengselsavdelingene, og betjentene leverer fra seg tjenes-tebevis og mobil i vakta, før de får utlevert nøkler, sambandsutstyr og alarm.¹⁴⁹ På vei til avdelingene sjekker betjentene gjerne posthylla, dels for å hente dagens gjøremålsliste og dels for å sjekke om de av ulike årsaker skal ha vakt på en annen avdeling enn den oppsatte. Gjøremålslista er skrevet av operativ førstebetjent, og den omfatter de oppgavene som går utenom vanlig dagsplan. Her får betjentene rede på hvilke fremstillinger som skal skje i løpet av dagen, hvor de fengslede skal og hvem som skal følge dem. Det samme gjelder for interne følgeoppdrag i fengselet – som når noen har avtale med prest, lege, sykepleiere, tannlege eller psykolog.

De av betjentene som ennå ikke har skiftet til uniform, tar veien innom garderoben; de andre går til avdelingen. Ti på sju er det overlappingsmøte med kollegaene som har arbeidet nattskiftet. Her snakkes det om hva som har skjedd om natta, om noen av de fengslede har vært urolige eller om det har vært spesielle hendelser.

2.2.1 Klokka sju til halv ni

Klokka sju er alle ansatte på plass på avdelingen, og én av betjentene begynner vekkingen. Hun eller han banker på hver celledør, låser dem opp – gjerne med den ene foten på nedre dørside, som en innarbeidet, rutinemessig sikkerhetsgaranti mot at døra plutselig skal spar-kes mot en – og hilser de fengslede «god morgen». På den måten kontrolleres det også for at alle er våkne og i live før betjenten går videre til neste celle. «Vi *skal* ha livstegn», forteller én av betjentene jeg har snakket med og refererer med det til muligheten for at det skjer selvmord, selvmordsforsøk eller selvsikning på cella.¹⁵⁰ Når alle så er våkne og har gitt livstegn fra seg, rapporteres antallet fengslede personer til førstebetjenten, som noterer det opp i en journal, en såkalt «antallsbok» der alle tellinger føres. Slike tellinger skjer hver mor-gen, hver middag og hver kveld for å sikre at de fengselsansatte til enhver tid vet hvor de straffedømte er.¹⁵¹

Hvor mange domfelte det er på hver avdeling, varierer fra fengsel til fengsel. Som oftest er det rundt femten til tjue personer, men enkelte steder kan antallet også være noen flere.¹⁵²

¹⁴⁹ Alle som befinner seg på fengselets område, kan i henhold til straffegjennomføringsloven § 27, undersøkes ved bruk av teknisk utstyr eller hund for å forhindre at det tas med gjenstander som ikke er tillatt. Dette gjelder også ansatte. Våpen og rusmidler er to eksempler på slike gjenstander. Ett tredje er mobiltelefoner, som Kriminalomsorgens sentrale forvaltning har forbudt for alle å ta med inn og/eller bruke i høysikkerhetsfengslene (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004b: 2; jf. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010d).

¹⁵⁰ Se kapittel 9.2.1.

¹⁵¹ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.28

¹⁵² Beleggskravet i kriminalomsorgen er normalt på 94 prosent, men siden 2002 har tallet vært høyere på grunn av ulike tiltak for å få ned soningskøen (som for eksempel at to som er fengslet må dele celle, og at celler som står tomme eller brukes til andre formål, tas i bruk). I 2000 var beleggsprosenten på 90,5 prosent, i 2002 var den på 95,3 prosent, i 2004

Noen minutter over sju kommer de én etter én ut av cellene, de fleste ikledd slåbrok eller treningstøy på vei til fellesdusjen i avdelingen. Stadig flere fengsler har vask og toalett på cellene, men også dette er forskjellig fra fengsel til fengsel – avhengig av størrelse, beliggenhet, arkitektur og oppgradering. Ofte, men ikke hver dag, tas det under vekkingen urinprøve av én til to av de som er fengslet på avdelingen. Ifølge forskrift til straffegjennomføringsloven er det nemlig forbudt for de som er fengslet, å bruke «enhver form for alkohol, narkotika eller andre rusmidler, bedøvelsesmidler, hormonpreparater eller andre kjemiske stoffer som ikke er lovlig foreskrevet».¹⁵³ Det behøver ikke være konkret mistanke om rus for at de fengselsansatte skal kunne ta slike prøver. Ofte er det stikkprøver som tas, og gjennomføringen skjer enten ved at de fengslede tisser på en flaske under tilsyn, eller ved at de avgir prøven i et «egnet 'nakent' rom, uten vannforsyning» – etter å ha tatt av seg alt tøyet på forhånd.¹⁵⁴ De som er fengslet, kan selv velge hvilke av disse to fremgangsmåtene de ønsker. I henhold til retningslinjene bør det være to ansatte av samme kjønn til stede under gjennomføringen med tilsyn. Retningslinjene stiller på den måten ikke et absolutt krav til at betjentene er av samme kjønn som den som er fengslet, heller ikke at det skal være to ansatte til stede, men det oppfordres til at dette skal være praksis.¹⁵⁵ I 2010 ble det tatt 23 532 urinprøver i fengsel. Av disse ble det funnet spor av ulovlige rusmidler i 9,4 prosent av dem.¹⁵⁶

Litt før klokka er halv åtte er det frokost i avdelingen. Fengselet kjøper inn brød, melk, juice, kaffe, te og en del pålegg, og de fengslede spiser sammen i det såkalte «fellesskapet»: områder i avdelingen der de som er fengslet, og som ikke er ilagt restriksjoner, på bestemte tidspunkter kan være sammen. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning har utarbeidet en detaljert beskrivelse av hvordan kostholdet i fengslene skal være. For frokost, lunsj og kveldsmat bør det for eksempel «være tilgang på flere typer brødsorter, samt knekkebrød og forskjellige kornblandinger», står det i et rundskriv sendt ut til alle landets fengsler. Brødmåltidet skal sammen med middagen, tilføre de fengslede «10 - 15 % protein, ca 30 % fett og 55 - 60 % karbohydrat». Det slås fast at ut i fra «den ernæringsmessige sammensetningen av kostholdet bør det brukes myke margarintyper». Det fortelles at «anbefalinger tilsier at

var den på 96,6 prosent, mens den i 2006 var sunket til 95,8 prosent. (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005b: 10; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2007a: 14). I 2010 var beleggprosenten 95,5 mens den var 95 i 2011 (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012a: 3) De politiske kravene om høye beleggstall i fengslene førte, på den tiden jeg samlet inn data til denne avhandlingen (2009 og 2010), til at antallet fengslede personer på enkelte avdelinger også har økt.

¹⁵³ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-2; Straffegjennomføringsloven § 29.

¹⁵⁴ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-26

¹⁵⁵ Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3.32

¹⁵⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011a: 50

det ikke bør brukes mer enn 3 gr. margarin pr. skive», og det påpekes «at margarin kan/bør sløyfes i de tilfeller det velges smørepålegg».¹⁵⁷

Etter at de fengslede har fått en del tid til å spise, holdes det gjerne korte morgenmøter under frokosten. Slik legges det opp til at de domfelte kan gi beskjed om spesielle ærender de har behov for å gjøre i løpet av dagen (avtaler med for eksempel helseavdeling, prest eller psykolog), eller de ansatte kan orientere om saker eller gjøremål som angår alle som er i avdelingen. Under frokosten har ofte også en sykepleier fra helseavdelingen kommet med legemidler som hun gir videre til de som skal ha dem. Medisinutdelingen blir enten gjort av sykepleier eller fengselsbetjenter som har fått «tilstrekkelig opplæring»,¹⁵⁸ men det er fengselslegen som til en hver tid avgjør hvilke legemidler de fengslede skal få.

Innen klokka er halv åtte har de som er syke, meldt fra til én av betjentene. Betjenten melder deretter dette videre til helseavdelingen, som så oppsøker den syke. Avhengig av hvor syk den fengslede er, blir han overført til helseavdelingen eller låst inn på cella.

Kvart på åtte går resten av de som er fengslet, på jobb, til skoleundervisning eller til programdeltakelse. Alle som er straffedømt, har såkalt aktivitetsplikt under straffegjennomføringen,¹⁵⁹ noe som enkelt forklart innebærer at de enten skal arbeide, være på skole eller delta i et program. De aller fleste – i 2007 var tallet 73,1 prosent av alle som var fengslet¹⁶⁰ – deltar i tradisjonelle aktiviteter som arbeid ved snekkerverkstedet, metallverkstedet, kjøkkenet eller renholdet. Omkring 19 prosent av de fengslede går på skole, mens 1,7 prosent deltar i et program.¹⁶¹

Det er som oftest fengselsbetjentene som følger de fengslede til disse aktivitetene. Denne følgingen organiseres som kør – eller «busser», som det gjerne omtales som i fengslene – der de som er fengslet, går på rekke og rad frem til verkstedet, programrommet eller skoleavdelingen. I enkelte fengsler blir én av betjentene igjen i skoleavdelingen for å observere og ivareta sikkerheten, andre steder overlates ansvaret alene til lærerne. I arbeidsdriften

¹⁵⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004c: 2-4

¹⁵⁸ Helsedirektoratet 2013: 20f. Dette arbeidet beskrives slik i forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-17: «Fengslets tilsatte kan bistå ved medisinutdeling hvis praktiske hensyn nødvendiggjør dette. Hvis tilsatte skal bistå, må kommunelegen ha godkjent ordningen, og tjenestemennene skal ha mottatt nødvendig opplæring. Denne opplæringen skal gis av helsemyndighetene. Reseptbelagte medikamenter skal være dosert av helsetjenesten før tilsatte forestår en utdeling».

¹⁵⁹ Straffegjennomføringsloven §§ 3 og 18

¹⁶⁰ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 1-2.

¹⁶¹ Justisdepartementet 2008a: 50. Programmer er en benevnelse på tiltak i kriminalomsorgen som retter seg mot domfelte og varetektsinnsatte i form av undervisning, ferdighetstrening og/eller strukturerte samtaler. Programmene, som både kan gjennomføres i grupper eller individuelt, kan gå under navn som: Trafikk og rus, Samtalegrupper for kvinner, Rusprogram i fengsel, Mitt valg, En-til-en, Brottsbrytet, ROS (relasjon og samspill) og ATV-samtalegrupper (Alternativ til vold). Det er ofte fengselsbetjenter som holder slike programmer, og det er da et krav om at de først har gjennomgått en programinstruktørutdanning ved Kriminalomsorgens utdanningscenter. Siden det er såpass få domfelte som deltar i program (som nevnt: 1,7 prosent), er det derfor også forholdsvis få betjenter som holder dem.

er det verksbetjentene, som ofte har utdannelse fra Kriminalomsorgens utdanningssenter, som har ansvaret for dette.¹⁶²

De fengselsbetjentene som er igjen i avdelingen, starter så arbeidet med å sjekke cellene. Alle celler og rom som de fengslede har hatt adgang til, skal daglig bli undersøkt, og det skal kontrolleres at vinduer, gitter, dører, låser, teknisk utstyr og møbler «er uskadd og i orden og gir tilstrekkelig sikkerhet», som det står i retningslinjene til straffegjennomføringsloven.¹⁶³ Cellene holdes deretter lukket frem til de som er fengslet, kommer tilbake igjen fra aktivitetene. Senere på dagen, men før de fengslede er tilbake fra skole, programmer eller verkstedet, tas det også vilkårlig ut én eller to celler som undersøkes grundigere.¹⁶⁴ Betjentene, som regel to og to, bruker da for eksempel verktøy, speil eller metalldetektor for å kontrollere at det ikke finnes gjenstander – våpen, mobiler og rusmidler – som de fengslede ikke har tillatelse til å ha.

2.2.2 Klokka halv ni til elleve

Halv ni samles de ansatte til morgenmøte i avdelingen. Møtet ledes av førstebetjenten (større fengsler) eller inspektøren/nestlederen (mindre fengsler), og de ansatte kan her i fellesskap diskutere faglige problemstillinger, hendelser, fengslede oppførsel eller daglige gjøremål. Også verksbetjentene, helsepersonalet, presten og kjøkkenansatte deltar av og til på disse samlingene.

En halvtime senere tar så fengselsbetjentene til med de daglige rutinene. Den av betjentene som har ansvar for postkontrollen, kan gå gjennom brev og pakker som sendes til og fra de som er fengslet. Dette blir gjort for å forhindre at det formidles videre «opplysninger om planlegging eller gjennomføring av straffbar handling, unndragelse av gjennomføringen eller handlinger som vil forstyrre ro, orden og sikkerhet».¹⁶⁵ Noen kan ha følgeoppdrag innad i fengselet – som å følge én av de fengslede til sykepleieren, legen, presten, kiropraktoren eller psykologen, eller for å hente en domfelt som skal ringe advokaten eller et offentlig kontor. Andre har følgeoppdrag utenfor fengselet, en oppgave som gjerne kan ta resten av arbeidsdagen. I kriminalomsorgen brukes ordet «fremstilling» om denne formen for utgang fra fengselet der en domfelt følges av én eller flere betjenter.¹⁶⁶ Dette skjer hvis de fengslede skal til behandling, på legebesøk eller delta i begivenheter i nærmeste familie

¹⁶² Jf. Kriminalomsorgens utdanningssenter [2004].

¹⁶³ Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3.31; jf. Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-25.

¹⁶⁴ Straffegjennomføringsloven § 28; jf. Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.31.

¹⁶⁵ Straffegjennomføringsloven § 30. Fengslene skal imidlertid forsøke å legge denne gjennomlesningen til én ansatt. Dette begrunnes delvis av personvern hensyn (gjennomlesning av andres post er et inngripende tiltak med klare sensitive sider), og delvis av kontroll hensyn (det gir den ansatte mulighet til å avdekke eventuelle sammenhenger) (jf. Hagen 2005: 111). Se også: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012c.

¹⁶⁶ Straffegjennomføringsloven § 34. Se også: Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-32.

og kriminalomsorgen mener det ikke er sikkerhetsmessig forsvarlig å innvilge permisjon.¹⁶⁷ Av og til, men i retningslinjene til straffegjennomføringsloven presiseres det at det bare skal skje «unntaksvis», kan betjentene også ta med personer som gjennomfører lange dommer, på sosiale aktiviteter utenfor fengselsmurene – slik som svømming, sykkelturner, familiebesøk eller kulturaktiviteter.¹⁶⁸

Alle som er fengslet og har vært på permisjon eller kommer fra fremstilling, blir kroppsvisitert når de er tilbake i fengselet.¹⁶⁹ De blir da gjerne informert om at penger, rusmidler eller andre ulovlige gjenstander som blir oppdaget i løpet av kontrollen og som ikke er blitt lagt frem før visitasjonen tar til, blir forstått som forsøk på innsmugling. Så blir de bedt om å kle av seg, mens betjentene sjekker klær, kropp og hår. Retningslinjene til straffegjennomføringsloven definerer kroppsvisitasjon som «avkledding og besiktigelse av naken kropp og av hår». I tillegg visiteres også klærne. I retningslinjene presiseres det at kroppsvisitasjon normalt skal utføres «av tilsatt av samme kjønn som den innsatte». Hvis visitasjonen imidlertid må gjennomføres av en person av motsatt kjønn, «skal en annen tilsatt være tilstede ved visitasjonen». Retningslinjene åpner også opp for at betjentene ved undersøkelser har anledning til å bruke «speil som letter besiktigelsen», men de fengslede skal her «ha adgang til å velge om undersøkelsen skal gjennomføres med speil eller bare ved besiktigelse».¹⁷⁰ I Sigbjørn Hagens sikkerhetshåndbok, utgitt av Kriminalomsorgens utdanningscenter, utdypes denne praksisen noe nærmere når han skriver at bemanningssituasjonen kan gjøre det nødvendig å bruke personale av annet kjønn enn den som blir visitert:

Med en stadig økende andel kvinnelige betjenter vil man ofte komme i situasjoner hvor det ikke er tilstrekkelig med mannlige tilsatte til at visitasjonen kan utføres av «tilsatte av samme kjønn». Dette løses ved at den «annen tilsatte» kan være en kvinne som trekker seg tilbake eller snur ryggen til når undertøyet faller. Arbeidsfordelingen mellom de to bør være avklart på forhånd.¹⁷¹

¹⁶⁷ For at de fengslede skal kunne ha kontakt med familie og venner under fengselsoppholdet, gir straffegjennomføringsloven adgang til å gjennomføre permisjoner. Utgangspunktet da er at kriminalomsorgen gir permisjon av kortere tids varighet så lenge det anses sikkerhetsmessig forsvarlig og særlige vektige grunner tilsier det. Permisjon kan også innvilges hvis det blir sett på som «formålstjenlig for den videre gjennomføring av straffen» (Straffegjennomføringsloven § 33). Se også: Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-30 og Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3-36.

¹⁶⁸ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.37.

¹⁶⁹ Straffegjennomføringsloven § 28; jf. Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.31. Kriminalomsorgen har anledning til bruke teknisk utstyr, hund, visitasjon og kroppsvisitasjon. Retningslinjene sier videre at de fengslede «som hovedregel» skal kroppsvisiteres «ved ankomst og før og etter utganger», mens fengselet gis også anledning til å kroppsvisitere de fengslede «enhver tid under straffegjennomføringen» (Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.31). Ifølge jurist Birgitte L. Storvik er det normal praksis i høysikkerhetsfengsler å gjennomføre kroppsvisitasjon ved innkøst, utgang og før og etter besøk (Storvik 2011: 191).

¹⁷⁰ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.31

¹⁷¹ Hagen 2005: 66

Ved siden av disse oppgavene, følger betjentene i løpet av formiddagen også gjerne opp «ganggutten»: den av de fengslede på avdelingen som er ansvarlig for renholdet og for at det er nok brød og pålegg til frokost, lunsj og kveldsmat. Ganggutten kan også hjelpe betjentene med å hente de andre fengslede klær fra vaskeriet, eller de kan være med til kjøkkenet for å finne frem brød, melk og pålegg.

Betjentene kan i denne tiden ellers svare på telefoner fra overordnede eller andre avdelinger i fengselet. De kan ta telefonsamtaler til offentlige kontorer. Og de kan gjøre journalarbeid, noe som kort forklart er å føre opplysninger om en som er fengslet, inn i en såkalt fullbyrdsjournal. En slik journal inneholder opplysninger om vedkommendes personalia, signalement og grunnlaget for innsettelsen. Den begynner ved innsettelsen, avsluttes ved løslatelsen, og skal ifølge regelverket kronologisk beskrive gjennomføringen av oppholdet, gi en oversikt over fremdrift i straffegjennomføringen, og opplyse om hendelser og beslutninger som angår den fengslede. Hvis den fengslede i mellomtiden overføres til et annet fengsel, skal journalen overtas og ajourføres av denne nye avdelingen.¹⁷²

Én gang i uka kan de som er fengslet, bestille inn kolonialvarer. Flere fengsler har egen butikk, men i en rekke avdelinger må man bestille varene utenfra. Én av fengselsbetjentene samler da inn handlelistene, leverer dem til butikken, og når varene kommer, går betjenten gjennom handlevarene med de som er fengslet. Hvis alt er i orden, skriver de domfelte under på at de har fått hva de bestilte. Ofte er det imidlertid feil eller mangler. Noen av de fengslede har ikke fått hva de bestilte, og betjentene hjelper dem da med den nye bestillingen. Andre ganger hender det at bestillingene blir dyrene enn hva de fengslede faktisk har råd til. Handlebeløpet trekkes nemlig fra de domfeltes fengselskonto, og siden de får utbetalt i underkant av 60 kroner i dagpenger,¹⁷³ er det ikke sjelden at de har for lite penger til å gjøre alle innkjøpene de ønsker. Denne oppgaven kan derfor, ifølge fengselsbetjenter jeg har snakket med, ta svært mye tid av enkelte formiddagsvakter.

Er det tid igjen, og de som er fengslet ønsker det, kan betjentene i disse korte formiddagstimmene også ha såkalte kontaktbetjentsamtaler. Kontaktbetjentarbeidet er en forholdsvis ny ordning. Den ble innført i alle fengslene i 1999, men det var først fra 2002 at arbeidet skulle gjelde alle utdannede fengselsbetjenter. Med det skjedde en betydelig rollekonkretisering av betjentarbeidet, en formalisering og tydeliggjøring som kulminerte i at kontaktbetjentordningen i sentrale styringsdokument kom til å bli omtalt som selve «ryggraden i det endrings- og reintegreringsarbeidet som gjøres i fengslene».¹⁷⁴ Kontaktbetjentene fikk her et særlig ansvar for å følge opp den enkelte under straffegjennomføringen eller

¹⁷² Se: Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3,6; Justisdepartementet 2000a.

¹⁷³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012d: 1

¹⁷⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 8

varetekstoppsholdet, noe som innebærer en rekke forpliktelser: De som er fengslet, skal for det første få informasjon om fengselet, om rettigheter og om plikter. Kontaktbetjentene skal videre gjennomføre kartlegging av problemer, behov og ressurser snarest mulig etter innsettelsen. De skal være bindeleddet mellom den domfelte og fengselet for øvrig. De skal medvirke i framtidsplanleggingsprosessen. De skal hjelpe til ved henvendelser til NAV eller andre offentlige kontorer, og ikke minst: De skal støtte og motivere den som er fengslet, til å arbeide konstruktivt med straffegjennomføringsoppsholdet. Slik utgjør kontaktbetjentarbeidet en svært viktig del av betjentenes ansvarsoppgaver.¹⁷⁵

2.2.3 Klokka elleve til to

Betjentene spiser normalt lunsjen i personalkantina. I mange fengsler skjer dette som en overlapping. Noen betjenter begynner lunsjen klokka elleve, spiser en halv time, og bytter så med neste pulje. Slik vil det alltid være betjenter til stede på avdelingen. Dette er særlig vanlig i fengsler hvor de fengslede spiser lunsjen i verkstedet eller i skoleavdelingen. I andre fengsler kommer de domfelte tilbake på avdelingen klokka elleve. På veien tilbake fra arbeid eller skole har de først blitt kontrollert for å sikre at de ikke smugler med seg ulovlige gjenstander. Dette skjer som regel ved hjelp av en metalldetektorportal som de går gjennom, men det hender også at det tas stikkprøver ved hjelp av kroppsvisitasjon. Tilbake på avdelingen låses de inn i cellene, før betjentene spiser lunsj.¹⁷⁶ Halv tolv låses de domfelte ut igjen, for så å spise brødmatt sammen i fellesskapet. En halv time senere følger noen av betjentene dem tilbake til jobb eller skole.

Den neste halvannen time fortsetter fengselsbetjentene med noen av de arbeidsoppgavene som jeg har nevnt tidligere. Ti på to er det vaktskifte. Overlappingsmøtet tar ti til femten minutter – alt avhengig av hva som har skjedd i løpet av dagen. Litt over klokka to leverer betjentene inn nøklene, sambandsutstyret og alarmen, de får tilbake tjenestebeviset fra sentralvakta og så går de ut – gjennom sikkerhetssluser og fengselsporten.

2.3 Andre arbeidsskift

2.3.1 Klokka to til seks

Omkring kvart på tre henter én av de nylig ankomne betjentene, som altså nettopp har startet vakta, de fengslede middag fra fengselskjøkkenet. Samtidig tar hun eller han med seg brev, magasiner og aviser. Celledørene låses nå også opp igjen, før et par av betjentene henter de straffedømte, som er ferdige med arbeids- eller skoledagen klokka tre. Alle de

¹⁷⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b

¹⁷⁶ I boka *Fangenes friheter* gir kriminolog Thomas Ugelvik en levende beskrivelse av hvordan lunsjpausene gjerne kan fortone seg i Oslo fengsel. Se her særlig: Ugelvik 2011a: 187f.

fengslede, som er på vei tilbake fra arbeid eller skole, blir så kontrollert igjen – enten ved at de går gjennom metalldetektorportalen eller ved at betjentene tar stikkprøver.

Kort tid etter er alle samlet i avdelingen. Én av betjentene teller dem på nytt og noterer sifrene i antallsboka. Da, fortelles det, har allerede et par av de fengslede gjerne satt seg i sofaen i fellesskapet. Andre går inn på cella for å ta seg en røyk, mens noen kanskje småprater litt med betjentene frem til middagen er klar. Heller ikke middagen er overlatt til tilfeldighetene eller kokkens innfall. Ifølge rundskrivet fra Kriminalomsorgens sentrale forvaltning skal de som er fengslet, hver dag tilbys hovedrett pluss forrett eller dessert til middag. Av «ernæringsmessige hensyn» består middagen minst to ganger i uka av fisk, og det skal så langt det er mulig, tas hensyn til de fengsledes religiøse overbevisning ved tilberedelse og servering.¹⁷⁷

Måltidet tar som regel en halvtime, og én av betjentene har i løpet av denne tiden gitt medisinglassene til de som skal ha det. Ganggutten rydder til slutt sammen tallerkener og bestikk, før én av fengselsbetjentene triller mattralla tilbake igjen til kjøkkenet.

De av fengselsbetjentene som er igjen på avdelingen, er etter dette normalt sammen med de fengslede i fellesskapet.¹⁷⁸ De kan da sitte i én av sofaene, se på tv, prate, eller spille backgammon, kort, sjakk, bordtennis. Det kan hende at noen må ta en telefonsamtale som haster før det offentlige kontoret stenger, og fengselsbetjenten blir med for å kontrollere samtalen.¹⁷⁹ Fra cellene høres det musikk som sprer seg gjennom korridoren.¹⁸⁰ I sofakroken er det kanskje latter og småmorsomme kommentarer rundt kortspillet. Andre har gjerne lagt seg på senga for å få litt tid for seg selv. Slik går minuttene frem til klokka er fem. Da er det tid for «lufting», noe som innebærer at de fengslede får være utendørs, men innenfor fengselsmurene. I straffegjennomføringsloven gis alle som er fengslet, mulighet for å være ute i friluft minst én time hver dag – «så langt det er mulig», som det heter i loven.¹⁸¹ Betjentene bytter gjerne på denne jobben; to av dem kan for eksempel ta den første halvtimen, mens to andre tar siste vakt. Luftegården, som ofte ligger i området mellom ringmuren og fengselsbygningene, kontrolleres av betjentene før de straffedømte går ut, og de ansatte er

¹⁷⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004c: 3-4

¹⁷⁸ Ifølge forskrift til straffegjennomføringsloven skal fellesskapet i høysikkerhetsfengsler være under stadig tilsyn og kontroll av tilsatte (Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-9). Se også: Straffegjennomføringsloven § 17; Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.15.

¹⁷⁹ Straffegjennomføringsloven § 32; jf. Retningslinjer til straffegjennomføringsloven punkt 3.35.

¹⁸⁰ I retningslinjene til straffegjennomføringsloven heter det at de fengslede har anledning til å ha med seg «noen mindre, personlige eiendeler hos seg i fengselet». Dette kan for eksempel være private klær, gjenstander til bruk ved fritids- og hobbyvirksomhet, tv, radio og CD-spiller. (Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3.24).

¹⁸¹ I sin kommentar til straffegjennomføringsloven bemerker Birgitte L. Storvik at begrensningen «så langt det er mulig» i all hovedsak knytter seg til bemanningsmangel eller ekstraordinære grunner (Storvik 2011: 175).

hele tiden til stede mens luftingen pågår. Om sommeren blir luftetiden gjerne utvidet i mange fengsler, og da blir kan hende også flere av betjentene med i ballspillet.

2.3.2 Klokka seks til ni

Om høsten og vinteren er alle som oftest tilbake igjen i fellesskapet klokka seks. De som har lyst til å trene, melder da raskt fra om dette.¹⁸² «Treningsbussen går», roper gjerne én av fengselsbetjentene gjennom gangen, og så følges de fengslede på samme måte som til skole og verksted. Ikke sjelden trener noen av betjentene sammen med de domfelte; andre igjen foretrekker å observere uten selv å delta.¹⁸³ Thomas Ugelvik skildrer dette slik:

Når en gruppe fanger låses ut til fellesskap, starter bråket: Lyden av åtte-ti gutter og menn som snakker, ler, skravler, roper. Lyden av biljardkuler som smeller i hverandre, ruller over den grønne, slitte filten og dunker i vantet på vei mot hullet i hjørnet, til glade utrop eller oppgitte stønn. Det sprø smellet av en bordtennisball som treffer bordet før den skrur forbi motstanderens racket og ender i andre enden av det lange rommet, så du må rope for å få noen til å kaste den tilbake. Den metalliske klangen av de svarte vektene i treningsapparatet som rytmisk treffer hverandre. Noen ganger slår de høyt mot hverandre, med tilhørende konsentrerte stønn, pust og pes fra svette kropper. Ganggutralla som trilles bortover med dagens brødmatt, celledører som låses opp og igjen. Sko mot det harde gulvet lager én lyd, slippers en særegen klaskelyd. Alle lydene treffer de glatte vegg- og dørflatene og kastes videre, nedover gangen og mellom etasjene.¹⁸⁴

Mange som er fengslet, pleier også å være innom biblioteket, som er åpent noen ganger i løpet av uka. Bibliotekene er mye i bruk i kriminalomsorgen, og de fengslede låner i gjennomsnitt atten ganger så mange bøker som befolkningen ellers i Norge: I 2007 lånte hver

¹⁸² Fengselsforskeren Berit Johnsen beskriver i sin doktoravhandling *Sport, masculinities and power relations in prison* hvordan idrettsaktiviteter har vært en del av straffegjennomføringstilbudet siden nittentjueårene. Hun skriver blant annet: «During the 20th century, sport has strengthened its presence in the prisons, and the opportunity of practising sport is confirmed by national and international laws and rules» (Johnsen 2001: 2).

¹⁸³ En tolkning av hvilken sentral posisjon trening og fysiske aktiviteter har i norske fengsler, finnes i flere arbeider av Berit Johnsen (Johnsen 2000; Johnsen 2001). Hun leser her «mannlige fangers vekttrening» blant annet som «et svar på den maskuliniteten som gjennomsyrrer et lukket mannsfengsel» (Johnsen 2000: 20). I sine beskrivelser fra varetektsavdelingen i Oslo fengsel forteller Thomas Ugelvik om hvordan treningen kan ha en rekke funksjoner i fengslet. For mange handler treningen om å få tiden til å gå, men også «om mestring, om å sette seg mål og klare å gjennomføre dem». Samtidig er treningen sosial, observerer Ugelvik. «Mange har faste treningspartnere, noe som gjør trening til et felles prosjekt. De hjelper hverandre, støtter hverandre og forsøker å oppildne hverandre til å presse vekten opp enda en gang [...] Det kan være mye fellesskap og omsorg i en treningsøkt der man, med svetten rennende, står sammen mot de tunge vektene». Ugelvik hevder også at treningsøkter kan fungere som «nødvendige sikkerhetsventiler for fanger med mye opparbeidet frustrasjon». Slik, poengeter han, har den også «en viktig mentalhygienisk funksjon»: «Pusting og stønning – og noen ganger skriking når den siste repetisjonen bare *skal* opp – forstås av begge grupper som hørbare tegn på at aggresjonen drypper ut av kroppene og legger seg som ufarlige dammer på gulvet» (Ugelvik 2011a: 240f). Noen av de drapdsdømte mennene som Paul Leer-Salvesen intervjuet på nittenåtti-tallet, forteller på liknende måte om hvordan straffegjennomføringen ble lettere hvis de var i aktivitet, utenfor cella: «Å gå opp i vektløfterrommet og lempe litt jern. Jeg får mye ut på den måten. Å ligge i benken og løfte skikkelig tungt... Jeg soner best i benken, jeg, for å si det sånn!» (Leer-Salvesen 1991: 107). Et tilsvarende perspektiv finnes også i mye av den internasjonale litteraturen. Donald F. Sabo observerer for eksempel at «sports and fitness activities in prison engages men's minds and bodies to varying degrees and, in the process, help them do their time» (Sabo 2001: 62). Se også: Jewkes 2005; Martos-Garcia, Devis-Devis & Sparkes 2009.

¹⁸⁴ Ugelvik 2011a: 89

person som var fengslet, i gjennomsnitt nitti bøker, mens gjennomsnittet per innbygger var på rundt fem.¹⁸⁵

På kveldstid kan familie eller venner komme på besøk. Straffegjennomføringsloven § 47 sier at kriminalomsorgen bør plassere en som er fengslet, i nærheten av hjemstedet når dette er praktisk mulig. Det er viktig for å motvirke sosial isolasjon og legge til rette for kontakt med familie og nærmiljø, utdyper Stoltenberg II-regjeringen i kriminalomsorgsmeldingen fra 2008. Dette, som gjerne kalles for nærhetsprinsippet innenfor kriminalomsorgen, skal likevel veies opp mot hensynet til kompetanse og sikkerhet. For som det heter i kriminalomsorgsmeldingen: «En del tilbud i straffegjennomføringen krever spesialkompetanse og vil derfor måtte være begrenset til enkelte steder. Hensynet til sikkerhet kan også medføre at innsatte må plasseres lenger unna hjemstedet.»¹⁸⁶

En rekke høysikkerhetsavdelinger har besøkstider hver dag, andre noe sjeldnere. Alle som er fengslet, skal i utgangspunktet kunne motta minst én times besøk i uka, så lenge det er sikkerhetsmessig forsvarlig. Besøkene gjennomføres da i egne rom, og de blir som regel kontrollert – som oftest ved at én av fengselsbetjentene har tilsyn eller ved at samtalen overhøres. I det første tilfellet overhører ikke betjenten samtalen, men står utenfor cella. I noen tilfeller kan de også komme sporadisk innom. Slik tar fengslene sikte på å forebygge såkalt «uønsket atferd» under besøket, som for eksempel at det oppstår fysisk konfrontasjon mellom de som er på besøksrommet eller at det overleveres gjenstander som skal smugles videre.¹⁸⁷ Samtidig åpner de opp for at de fengslede kan få være alene med kjæresten og/eller barna. Rommet består gjerne av en skinnsofa, et bord og noen stoler, og hvis barna ikke er med, brukes sofaen ikke sjelden til sex og intimitet mellom partnerne, forteller betjenter jeg har snakket med. Derfor ligger det ofte en bunke nyvaskede laken i rommet eller i gangen utenfor, og de fengslede har også tilgang til gratis kondomer.¹⁸⁸ Kriminologen Thomas Ugelvik beskriver det slik:

«Kjærlighetsrommet» [som betjentene fleipete kaller det] er et offentlig rom for privat liv. Et rom med en velbrukt seng på deling som ulikt et vellykket hotellrom ikke kan unngå å henvise til alle dem som har brukt det opp gjennom årene. Det er et rom som bare duger til én ting, og som ikke forsøker å fremstå som noe annet. Et ærlig rom. Som Brede [en av de fengslede] sa: *Enda så jævlig det ser ut, er det det rommet jeg liker best i fengselet.*¹⁸⁹

¹⁸⁵ Kultur- og kyrkjedepartementet 2009: 150

¹⁸⁶ Justisdepartementet 2008a: 200. Se også: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006a: 3f.

¹⁸⁷ Hagen 2005: 105. Se også: Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3-34.

¹⁸⁸ Helsedirektoratet har en såkalt «kondomordning» og deler gjennom denne ut gratis kondomer til «aktuelle målgrupper». Ifølge direktoratets nettsider er målgruppene ungdom og unge voksne under 25 år, sexarbeidere, flyktninger og asylsøkere, hiv-positive kvinner og menn, og personer som er fengslet. I 2012 ble det delt ut omtrent 6,5 millioner kondomer gjennom denne ordningen (Helsedirektoratet 2011).

¹⁸⁹ Ugelvik 2011a: 175

Det andre kontrolltiltaket skjer ved at betjenten enten lytter til samtalen ved å være til stede i besøksrommet eller gjennom eget lytteanlegg. I fengsler med høyt sikkerhetsnivå er det også anledning til å bruke glassvegg, men dette skal bare skje unntaksvis. Bruk av glassvegg, heter det i retningslinjene til straffegjennomføringsloven, «anvendes særlig i tilfeller der det foreligger opplysninger som indikerer at det kan skje forsøk på ulovlig innsmugling av gjenstander osv. ved et konkret besøk, eller i tilfeller hvor forholdene i fengselet tilsier at det må være en generell, effektiv og omfattende kontroll for å forhindre for eksempel innsmugling av narkotika». Retningslinjene understreker også at de ansatte bør være varsomme med å bruke glassvegg under besøk av den fengslede barn. Barnebesøk skal i stedet tilrettelegges i såkalte «barnevennlige besøksrom» der det for eksempel også finnes spill, leker, bøker eller bilder på veggene. Retningslinjene sier her at fengselet ved slike anledninger «bør så langt mulig» velge ut «tilsatte som anses som særlig egnet og omgjengelige i forhold til kontakt med barn». Disse betjentene bør da opptre så diskret som mulig når det gjelder «interne rutiner som inn- og utlåsing». Og må det gjennomføres kontrolltiltak ved barnebesøk, bør denne «kontrollen gjennomføres på en så smidig og diskret måte som mulig».¹⁹⁰

De fengslede blir som regel kroppsvisitert av fengselsbetjentene etter at de har hatt besøk. Dette skjer på samme måte som etter fremstilling eller permisjoner.

Alle som er domfelt og fengslet i høysikkerhetsavdelinger, har anledning til å ringe inntil tjue minutter i uka så lenge det ikke er «kapasitetsmessige forhold» som hindrer dette.¹⁹¹ På samme måte som med besøk, kontrollerer fengselsbetjentene disse telefonsamtalene. Telefonsamtalene skjer enten i et eget rom eller en telefon som står i avdelingen, og betjentene overhører deler eller hele samtalen.¹⁹² Hvert fengsel har mulighet til å innvilge utvidet telefontid «dersom det foreligger særlige grunner og kapasitetsmessige forhold ikke er til hinder for det».¹⁹³

Når de fengslede kommer tilbake fra trening, biblioteket eller besøksrommet, setter de fleste seg i fellesskapet eller lager seg kveldsmat. Halv ni låser så betjentene dem inn på cellene for natta. De som skal ha medisiner, får dette før de går inn på cella; så ønsker betjentene dem god natt, før lyden av celledørene som låses, sprer seg med en tung klang i gangen.

For de ansatte innebærer det at kveldsvakten snart er over.

¹⁹⁰ Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3-34. Noen få fengsler har også såkalte besøksleiligheter, som er leiligheter inne på fengselsområdet der de som er fengslet, kan ta i mot besøk fra egne barn – som oftest ett døgn, én gang i måneden (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006b).

¹⁹¹ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-29; jf. Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3-35.

¹⁹² Straffegjennomføringsloven § 32

¹⁹³ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-29

Ti på ni er det overlappingsmøte med neste arbeidsskift, så avsluttes dagen klokka ni.

2.4 Tredje arbeidsskift

Under nattevakta er det langt færre ansatte enn på tidligere skift. I de fleste fengsler samler betjentene seg da i sentralvakta, der de har ansvaret for alle avdelingene. Hvis en avdeling ikke har toalett på cellene, hender det ofte at de fengslede må låses ut for å bruke fellestoallettet. Det hender også at betjentene går innom cella til noen de vet er urolige om natta eller som ringer dem opp via interntelefonen fra cella. På dette arbeidsskiftet går betjentene ellers rundt for rutinemessig kontroll, og i løpet av natta sjekker de i tillegg fengselsområdet innenfor murene.

Nattevakta er derfor som regel en svært rolig periode i fengselet, og mange betjenter forteller at de bruker tiden til å gjøre oppgaver de normalt ikke rekker på dagtid, som for eksempel å skrive vedlegg til domfeltes søknader. Andre bruker tiden til å prate med kollegene.

2.5 Helgevaktene

I helgene er det langt færre faste gjøremål for betjentene enn hva som er vanlig på hverdage. Betjentene, som i mange fengsler tilhører et fast vaktlag som arbeider sammen hver tredje eller fjerde helg, kommer på jobb kvart på ni. De har overlappingsmøte med de som har hatt nattskiftet, før avdelingsoppgavene tar til klokka ni. Da vekkes de som er fengslet, men til forskjell fra resten av uka, kan de nå selv velge om de vil stå opp eller være på cella. Noen av de fengslede spiser frokost i fellesskapet, andre blir liggende på rommet en stund til, før de går ut og setter seg med de andre. Mange betjenter forsøker på disse helgevaktene å ha kontaktbetjentsamtaler, siden de fengslede i disse to dagene verken er på jobb, på skole eller i programmer. Ellers går dagene omtrent som på ettermiddagstiden i hverdage: med måltider, lufting, trening, kortspill, bibliotekbesøk (i de fengslene der biblioteket er åpent), ringing og besøk.

I domsavdelingen låses de fengslede som vanlig inn klokka halv ni, og betjentene går av vakt klokka ni. Søndagene er i det store og hele lik lørdagene, bortsett fra at det som regel også holdes gudstjeneste i fengselskapellet for de fengslede som ønsker det.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Etter straffegjennomføringsloven § 23 skal alle som er fengslet, gis mulighet til å utøve sin religion og sitt livssyn. Ved fengsler hvor det er en fengselsprest, er det han eller hun som utfører disse tjenestene for de fengslede som er medlem i Den norske kirke eller som selv «etterspør geistlig tjeneste fra fengselspresten». Varetektsinnsatte og domfelte fra andre trossamfunn, religioner eller livssyn kan, dersom de selv ønsker det, motta prest eller sjelesørger fra deres religiøse eller livssynsmessige menighet eller organisasjon (Retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3.21).

2.6 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg har i dette kapitlet forsøkt å tegne et introduserende bilde av hvordan en gjennomsnittlig betjenthverdag kan fortone seg i norske høysikkerhetsavdelinger. På bakgrunn av disse beskrivelsene er det mulig å systematisere de vanligste oppgavene deres. Inndelingen skal imidlertid på langt nær forstås kategorisk. Innenfor kriminalomsorgen tildeles for eksempel relasjonene og de systematiske former for samhandling mellom de fengslede og fengselsansatte, stor betydning for avdelingssikkerheten. Slik kan tilstedeværelse i fellesskap, kontaktbetjentarbeid, én-til-én-samtaler og programvirksomhet også regnes som kontrolloppgaver, på samme måte som følginger og fremstillinger kan være preget av både relasjonsbygging, kontroll og endringsfokus. I all hovedsak kan likevel betjentenes hverdag inndeles i disse fem hovedoppgavene:

Kontroll- og ordensoppgaver

Inn- og utlåsning, følgetjenester, fremstillinger, visitasjon av celle og fellesarealer, visitasjon av fengselets uteområde, telling, personvisitasjoner, kroppsvisitasjoner, urinprøvekontroll, brevkontroll, kontroll av telefonsamtaler, besøkskontroll, lufting, pasifisering og konflikthåndtering.

Serviceoppgaver

Ta telefoner (fra/til overordnede fengselsansatte, helseavdelingen, presten, psykologen, tannlegen eller andre betjenter), hente og dele ut legemidler (noen betjenter), hente og dele ut mat, hente og dele ut fengsledes kjøp av kolonialvarer, hente fengsledes klesvask, post og aviser.

Relasjonsbyggende oppgaver

Deltagelse i fellesskapet og individuelle samtaler med de som er fengslet.

Dokumentasjons- og rapporteringsoppgaver

Skrive hendelsesrapporter, avhørsrapporter og vedlegg til de fengsledes søknader. Føre fullbyrdelsesjournal.

Kunnskapsbasert påvirkningsarbeid og/eller tilretteleggingsoppgaver

Kontaktbetjentarbeid, uformelle individuelle samtaler med de som er fengslet, og programarbeid (gjelder bare noen betjenter).

3

Å FORSKE PÅ BETJENTROLLEN

Vitenskapsteoretiske, metodiske og forskningsetiske refleksjoner

3.1 Introduksjon

Dette er en kvalitativ studie. Det er et arbeid som gjennom dokumentanalyse og intervjuer, tar sikte på å belyse, fortolke og forstå hvordan beskrivelser av fengselsbetjentrollen kommer til uttrykk hos fem instanser innenfor norsk kriminalomsorg.

Sosiologen Pål Repstad påpeker i metodeboka *Mellom nærhet og distanse* at begrepet «kvalitativ» viser til egenskaper eller karaktertrekk ved de sosiale fenomenene vi studerer.¹⁹⁵ Et karakteristisk trekk for kvalitative tilnærminger er at forskere søker *en forståelse* av slike sosiale fenomener. Det kan skje gjennom samtaler eller observasjon, tekststudier eller analyse av visuelle uttrykksformer.¹⁹⁶ I denne avhandlingen konkretiseres de sosiale fenomenene til å omhandle beskrivelser av hva det vil si å være profesjonsmoralisk aktør innenfor en gitt fengselskontekst, og det empiriske materialet utgjør tjuetvånt intervjuer, tre styringsdokumenter og én rekrutteringsbrosjyre.

Et annet karakteristisk trekk ved en kvalitativ forskningsdesign er at forskere, gjennom feltarbeid eller intervjuer, gjerne etablerer nær og direkte kontakt med de som studeres. Slike kvalitative strategier legger opp til at forskerne faktisk må oppsøke det miljøet de vil studere, og datainnsamling og funn preges også med nødvendighet av konteksten forskningen skjer i, av interaksjonen mellom forskere og informanter, og av forskernes disposisjoner, vitenskapsteoretiske oppfatninger, oppfattelsesevne og opptreden. Det er derfor ikke underlig hvordan samfunnsvitenskapelige fagmiljøer har lagt ned et betydelig arbeid for å formulere kriterier for hva som regnes som gode og gyldige kvalitative metoder. Metodelitteraturen inneholder for eksempel refleksjoner omkring studiers interne validitet, som omhandler spørsmål om jeg som forsker, har fått tak i det jeg faktisk har gitt uttrykk for at jeg vil ha tak i. Det snakkes om studiers eksterne validitet, som knytter seg til om funnene lar seg overføre til andre sammenhenger. Og det pekes på studiers reliabilitet, som innebærer drøftinger av om det er mulig å stole på de dataene jeg har samlet inn. Slik

¹⁹⁵ Repstad 2007: 16

¹⁹⁶ Silverman 2011: 43

vektlegger en rekke metodeforfattere hvor viktig det er å være bevisst og språkliggjøre grunnlaget som forskningen hviler på.¹⁹⁷ For det å være åpent kritisk til egne tolkninger og å tydeliggjøre hvordan prosjektet er vitenskapsteoretisk, forskningsetisk og metodisk forankret, er et nødvendig bidrag til å styrke avhandlingens kvalitet. Det gjør det enklere å se hvilke antagelser som rammer inn studien. Det gjør studien åpnere for kritiske kommentarer og alternative lesninger. Det er med å bevisstgjøre så vel leseren som forskeren på at forskningen er ladet med vitenskapsteoretiske forestillinger. Og det gjør det lettere for lesere og fagmiljøer å etterprøve avhandlingens funn og konklusjoner.

Dette kapitlet er i sin helhet viet slike vitenskapsteoretiske, forskningsetiske og metodiske refleksjoner. Det er delt i fem. Etter denne innledningen (1) vil jeg først gjøre rede for hvor jeg vitenskapsteoretisk plasserer meg i studien (2). Jeg presenterer deretter forskningsdesignen, der vurderinger omkring metodevalg, datainnsamling og analysestrategi står sentralt (3). Jeg diskuterer her valg av kvalitativ metodikk (3.1), før jeg drøfter strategiene jeg la opp til når det gjelder intervjuene (3.2) og dokumentene (3.3). Jeg peker til slutt på særlige forskningsetiske hensyn (4) og noen av kvalitetskriteriene for studien (5).

3.2 Vitenskapsteoretisk plassering

Ontologi og epistemologi er vitenskapsteoretiske begreper. De sier noe om varen og viten, om det som er og om hvordan vi kan få kunnskap om denne varen. Der ontologien konsentrerer seg om hvordan virkeligheten er, om det som finnes og om tingenes vesen, forsøker epistemologien å si noe om mulighetene for å få kunnskap. I denne studien henter jeg inspirasjon og ressurser fra den kritiske realismens ontologi og epistemologi, særlig slik det kommer til uttrykk i boka *Explaining society* av Berth Danermark, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen og Jan. Ch. Karlsson,¹⁹⁸ men også fra sosialsemiotikere som den britiske lingvisten Michael A. K. Halliday¹⁹⁹ og multimodalitetsteoretikerne Theo van Leeuwen og Gunther Kress.²⁰⁰

Kritisk realisme er en vitenskapsteori som fastholder at det finnes en verden uavhengig av våre forestillinger og språklige begreper om den. Denne virkeligheten kan bli gjort til gjenstand for analyse, og det er vitenskapens oppgave å komme så nær som mulig.²⁰¹ Den kritiske realismen problematiserer samtidig menneskenes tilgang til virkeligheten. All kunnskap er produsert i sosiale kontekster, hevdes det. «It is our theories and notions of reality

¹⁹⁷ Se for eksempel: D. I. Jacobsen 2005; Riis 2005; Repstad 2007; Bryman 2008; Thagaard 2009.

¹⁹⁸ Danermark, Ekström, Jakobsen & Karlsson 2002

¹⁹⁹ Halliday 1978; Halliday & Hasan 1989; Halliday 1994

²⁰⁰ Kress & van Leeuwen 2001; Kress 2003; van Leeuwen 2005; Kress & van Leeuwen 2006

²⁰¹ Danermark et al. 2002: 200

that constitute our knowledge of it», skriver de kritiske realistene Berth Danermark et al., som betrakter all kunnskap som konstruert og foranderlig, feilbarlig og foreløpig.²⁰² Slik forfekter de at all samfunnsvitenskapelig forskning bedrives på hermeneutiske premisser. Og slik legger de seg på en epistemologisk og ontologisk middelvei mellom objektivismens realisme og en konstruktivistisk kunnskapsrelativisme.²⁰³

Så er det også nettopp her, i den dynamiske kombinasjonen av ontologisk realisme og relativistisk epistemologi og i hvordan den inkorporerer viktige innsikter fra hermeneutiske posisjoner, jeg mener den kritiske realismen har særlig betydning for en studie som dette. La meg konkretisere dette i seks punkter.

3.2.1 Det virkelige, det faktiske og det empiriske

Først: Den kritiske realismen har sitt ontologiske grunnlag i at det finnes en virkelighet som er uavhengig av våre forestillinger og som lar seg analysere. Ved å skille mellom tre domener – det virkelige, det faktiske og det empiriske – argumenterer den for en dypdimensjon i virkeligheten. Det grunnleggende domenet er virkeligheten som består av mekanismer og strukturer hvis eksistens er uavhengig av om de produserer en hendelse eller ikke. Idet mekanismene og strukturene produserer en hendelse, faller hendelsen inn under det som omtales som det faktiske domenet. Hendelsen kan bli lagt merke til eller ikke. Det sentrale er at hendelsen faktisk har skjedd. Hvis en hendelse imidlertid *blir* erfart eller observert, faller den inn under det empiriske domenet. Noe har skjedd, og en sosial aktør har observert eller lagt merke til hendelsen.²⁰⁴ Det finnes på den måten både observerbare hendelser og dype, ikke direkte observerbare strukturer i verden. Slik oppstår det ifølge den kritiske realismen en ontologisk kløft mellom det vi erfarer, det som faktisk hender og de strukturene som produserer en hendelse. Og slik gjør denne kløften mellom væren og viten, mellom virkeligheten og våre forestillinger, at all kunnskap betraktes som konstruert og feilbarlig. «Our knowledge of reality», skriver Danermark et al., «is also something that is always conceptually mediated and thus more or less truth-like».²⁰⁵

Den kritiske realismen fremhever dermed for det andre hvordan den menneskelige kunnskap er språklig formidlet, produsert i sosiale kontekster på bakgrunn av eksisterende viten. Vår kunnskap om virkeligheten filtreres alltid gjennom språk og begreper som er relative og foranderlige i så vel tid som i rom.²⁰⁶ Slik distanserer den seg fra tilnærminger som hevder at det overhodet ikke eksisterer noen virkelighet utenfor språket og begrepene,

²⁰² Danermark et al. 2002: 200

²⁰³ Danermark et al. 2002: 16ff. Se også: Buch-Hansen & Nielsen 2008: 7-19.

²⁰⁴ Danermark et al. 2002: 20ff

²⁰⁵ Danermark et al. 2002: 10

²⁰⁶ Danermark et al. 2002: 39

samtidig som den fremstår som en moderat form for konstruktivisme ved å betrakte kunnskap som et sosialt produkt.

Den gjør for det tredje den dobbelte hermeneutikken til en viktig del av epistemologien. Som samfunnsforskere, påpeker Berth Danermark et al., fortolker og forsøker vi å forstå noe som andre allerede har fortolket og tildelt mening.²⁰⁷ En slik hermeneutikk, som i særlig grad kan knyttes til den britiske sosiologen Anthony Giddens, understreker dermed at jeg som fengselsforsker fortolker noe som allerede er fortolkninger av sosiale fenomener i et fengsel. «Social life», skriver Anthony Giddens i boka *New rules of sociological method*, «is produced by its component actors precisely in terms of their active constitution and reconstitution of frames of meaning whereby they organize their experience»:

The conceptual schemes of the social sciences therefore express a *double hermeneutic*, relating both to entering and grasping the frames of meaning involved in the production of social life by lay actors, and to reconstituting these within the new frames of meaning involved in technical conceptual schemes.²⁰⁸

På den ene siden må samfunnsforskerne ifølge Giddens dermed forholde seg til en verden som allerede er fortolket av de sosiale aktørene selv. Som forsker kan jeg dermed ikke se bort fra de sosiale aktørenes egne beskrivelser og oppfatninger av seg selv og verden.²⁰⁹ Samtidig er det av sentral betydning at jeg også rekonstruerer de sosiale aktørenes fortolkninger innenfor og ved hjelp av samfunnsvitenskapelige begreper og teorier.²¹⁰ Det er her ikke tilstrekkelig å samle inn og gjengi informantenes refleksjoner og oppfatninger. Refleksjonene og oppfatningene må også analyseres i et samfunnsvitenskapelig språk ved hjelp av teoretiske begreper. Hvis ikke tilfører ikke forskningen ny kunnskap. Eller for å si det i en mer kritisk realistisk språkbruk: Som selvfortolkende sosiale vesener vil våre erfaringer og spontane forestillinger i det empiriske domenet ikke med nødvendighet avspeile hvordan tingene faktisk henger sammen i det virkelige domenet.²¹¹ Likevel, siden det finnes dypdimensjoner i virkelighet som ikke direkte lar seg observere, kan dette motivere og utfordre samfunnsforskerne til å grave dypere enn hva den umiddelbare erfaringen og refleksjonen er i stand til å gjøre.²¹² «Social science conceptualization must both be grounded in the contents of everyday knowledge and integrate the same, while everyday concepts at the

²⁰⁷ Danermark et al. 2002: 36ff

²⁰⁸ Giddens 1993: 85f; jf. Giddens 2003: 400ff.

²⁰⁹ Giddens 1993: 9, 13ff, 86

²¹⁰ Giddens 1993: 9, 13ff, 86

²¹¹ Buch-Hansen & Nielsen 2008: 25

²¹² Danermark et al. 2002: 37ff

same time must be surpassed and surveyed in a theoretical form at a more general level», skriver Berth Danermark et al.²¹³

Med andre ord: Når jeg i denne studien tar sikte på å belyse, fortolke og forsøke å forstå artikkelasjonene til informantene, må jeg ta utgangspunkt i og forholde meg til disse sosiale aktørenes mer eller mindre bevisste fortolkninger av sosiale fenomener, seg selv og verden. Samtidig må jeg altså, i tråd med den kritiske realismens betoning av dypstrukturer som ikke lar seg direkte observere, analysere disse begrepene og fortolkningene ved hjelp av teori. Slik plasserer den doble hermeneutikken meg i en posisjon der det gjerne vil være en kritisk dimensjon til stede. Jeg skal på den ene siden forankre studien i informantenes egne beskrivelser og forståelse av seg selv i en profesjonskontekst. Og på den andre siden vil jeg forsøke å overskride, refortolke og sette disse refleksjonene og beskrivelsene inn i en teoretisk ramme.

3.2.2 Aktører, strukturer og normativitet

For det fjerde tildeles aktør-strukturforholdet en viktig plass innenfor den kritiske realismen ved at man hevder at det finnes et vekselvirkende samspill mellom aktører og strukturer. Virkeligheten er til enhver tid strukturell, og fengselsbetjentene og nemndmedlemmene som jeg har intervjuet, reflekterer og handler dermed innenfor en strukturell kontekst, produsert av hva som har skjedd tidligere. Dette betyr ikke at strukturene er determinerende for aktørenes handlinger. Strukturene kan oppfattes som begrensende ettersom de utøver en objektiv innflytelse som innsnevrer handlingsrommet, men de kan også være muliggjørende siden de er nødvendige betingelser for aktørenes sosiale handlinger.²¹⁴ Aktørene kan ifølge den kritiske realismen selv påvirke de eksisterende strukturer avhengig av individuelle egenskaper og sosiale posisjoner.²¹⁵

For et profesjonsetisk arbeid er en slik tilnærming særlig interessant. En strukturdeterminerende tilnærming, der aktørene oppfattes å ha lite kontroll over sin egen skjebne, sin egen kropp og sine egne omgivelser, vil etter mitt syn gjøre det vanskelig å kritisere de profesjonelle rolleinnhaveres moralske praksis. En tilnærming som ignorerer strukturer, vil på den andre siden lett ende opp i en individrettet moralisme.²¹⁶ Ved i stedet å vektlegge

²¹³ Danermark et al. 2002: 37

²¹⁴ Buch-Hansen & Nielsen 2008: 51

²¹⁵ Den britiske sosiologen Margaret Archer, som gjennom boka *Realist social theory* har levert et mye sitert bidrag til den kritiske realismens syn på aktør/struktur-dualismen, forstår dette samspillet som en endeløs rekke med sykluser av strukturelle betingelser, sosial interaksjon og strukturell utvikling (Archer 1995: 76ff).

²¹⁶ «Moralism», skriver filosofen Robert K. Fullinwider i artikkelen *On moralism*, «arises from *judgmentalism*, the habit of uncharitably and officiously passing judgment on other people» (Fullinwider 2005: 109) En annen filosof, Thomas Hill jr., setter moralisme i sammenheng med å bruke prinsipper på en rigid, lite sensitiv og uempatisk måte (Hill jr. 1992: 176f). I norsk sammenheng har profesjonsetikeren Kari Martinsen, som i sin tur er inspirert av og bygger på teologen og filosofen Knud E. Løgstrups etikk, vektlagt mye av det samme. Martinsen beskriver moralisme som noe som «er

det vekselvirkende samspillet mellom aktør og struktur, slik det gjøres innenfor den kritiske realismen, åpnes det dermed opp for to ting av betydning for denne studien: Det etableres dels et grunnlag for å diskutere de profesjonsetiske refleksjonene som gjøres i rollen som fengselsbetjent, og det etableres dels et grunnlag for en normativ, etisk kritikk av de strukturer som refleksjonene skjer innenfor.

La meg her løfte frem noe av den kritikken som den kritiske realismen har blitt møtt med. Et sentralt tema i innvendingene mot den kritiske realismen har nemlig kretset omkring dens målsetning om å avsløre strukturer og mekanismer. Den kritiske realismen artikulere her et for ambisiøst ontologisk program, hevdes det.²¹⁷ Strukturene og mekanismene hører jo til i virkelighetens domene, og det er derfor stilt spørsmål om ikke de kritiske realistene blir for selvsikre når de tar mål av seg å skulle kunne identifisere og konstatere alle disse. Som Mats Alvesson og Kaj Sköldberg påpeker: «Det [är] inte så lätt att konstatera de strukturer, mekanismer och konstitutiva egenskaper hos studieobjekten osv. som kritisk realism med självsäkerhet och ringa tvivel framhåller.»²¹⁸ Dette er en viktig, om enn noe upresis, innvending mot den kritiske realismen som vitenskapsteoretisk posisjon. Den er viktig fordi den minner om nødvendigheten av at forskere ikke inntar en for selvsikker inngang når det gjelder å identifisere strukturer. Men den er upresis fordi den kritiske realismen jeg bygger på i denne avhandlingen og som Alvesson og Sköldberg angriper, artikulere en tydelig epistemologisk relativisme. En slik epistemologisk posisjon, en moderat form for kritisk realisme slik den kommer til uttrykk hos Berth Danermark et al., poengterer jo nettopp at all viten er sosialt frembrakt og feilbarlig, produsert i sosiale kontekster på grunnlag av eksisterende viten. Dermed demmes det også opp for en for stor grad av skråsikkerhet.

Dette leder frem til det femte og nest siste punktet mitt. For nettopp fordi den kritiske realismen tar mål av seg å avsløre strukturer og mekanismer, inntar den som nevnt, en normativ posisjon. «Science is primarily a concrete, practical, social activity among others, aiming in one way or other at influencing – transforming, improving, modifying, manipulating – the reality of which it is itself a part. This goes for the world that natural scientist study as well as for human society», skriver Danermark et al.²¹⁹

støende på egne vegne». «Moralisme er å være bundet av regler mer enn mennesker», skriver hun og henviser til Løgstrup som sier at moralisme er «moralens spesielle måte å være umoralsk på». Hun fortsetter: «Når jeg blir mer opptatt av regler, prinsipper og egen fortrefelighet enn av den andre, blir jeg moralistisk. Oppmerksomheten ledes da bort fra den andre og den situasjonen han eller hun er i». Ifølge Kari Martinsen kan dermed moralisme kjenntegnes ved at den «roper etter regler, prinsipper og teorier» og lar «disse komme først» (Martinsen 1993: 73f). Det er på en slik måte jeg også forstår og bruker «moralisme» her og i resten av avhandlingen.

²¹⁷ Alvesson & Sköldberg 2008; Proctor 1998: 363; Hannah & Strohmayer 1993

²¹⁸ Alvesson & Sköldberg 2008: 113

²¹⁹ Danermark et al. 2002: 24

Den kritiske realismen fremstår på den måten som en optimistisk vitenskapsteori: Den har et håp og en ambisjon om å kunne medvirke til et bedre samfunn,²²⁰ noe jeg oppfatter som inspirerende for en studie som har fengselet som forskningsarena. Det er da også en slik ambisjon som ligger bak studiens fjerde del («Betjentene og barmhjertighetstradisjonen»), der jeg diskuterer de moralske idealene som er blitt identifisert gjennom tolkningen og analysen av det empiriske materialet.

3.2.3 Sosialesemiotisk multimodalitetsforskning

Til slutt: I studien vil jeg for det sjette trekke veksler på sosialesemiotisk multimodalitetsforskning. Sosialesemiotikk er en teori om hvordan vi bruker ulike semiotiske ressurser til å skape mening i ulike sosiale sammenhenger,²²¹ og i løpet av de siste tiårene har den også gitt næring til et voksende forskningsfelt innenfor deler av språk- og tekstvitenskapene: det som gjerne omtaltes som multimodalitet.²²² Denne multimodalitetsforskningen kjennetegnes ved sin interesse for hvordan mening skapes gjennom kombinasjoner av ulike uttrykksformer, slik som tale, skrift, bilder, kroppsspråk, typografi, lyd, musikk, klær og blikk.²²³ Multimodalitet, skriver sosialesemiotikerne Gunther Kress og Theo van Leeuwen, kan defineres som «the use of several semiotic modes in the design of a semiotic product or event, together with the particular way in which these modes are combined».²²⁴ I tekster spiller ulike typer semiotiske uttrykksformer (også kalt «modaliteter») sammen, og i dette samspillet ligger det et meningspotensiale som gjerne ikke kommer like godt frem hvis modalitetene analyseres hver for seg. Innenfor den sosialesemiotiske multimodalitetsforskningen betones det dermed sterkt at samspillet mellom ulike typer meningsressurser ikke bare kan analyseres hver for seg, men som en helhet. Ja, multimodalitet, skriver sosialesemiotikeren Carey Jewitt, «proceeds on the assumption that representation and communication always draw on a multiplicity of modes, all of which have the potential to contribute equally to meaning»:

²²⁰ Sayer 2000: 172ff

²²¹ Løvland 2011: 16. Begrepet sosialesemiotikk knyttes først og fremst til den britiske lingvisten Michael A.K. Halliday. I bøker som *Language as social semiotic* (Halliday 1978) og *Language, context, and text* (Halliday & Hasan 1989) rettet han på nittensytte- og åttitallet blikket mot de sosiokulturelle rammene for språk, der et grunnleggende utgangspunkt er at språk er et sosialt fenomen som virker meningsskapende. Som den norske språkforskeren Kjell Lars Berge beskriver Hallidays språksyn: «Utgangspunktet for Hallidays tenkning er altså at [...] i de ulike former for sosial praksis vi deltar i i hverdagslivet, inngår vi i sosiale relasjoner, forholder oss til faktiske, tenkte eller mulige verdener og reflekterer omkring disse verdenene. Når vi på den måten inngår i sosiale relasjoner, forholder oss til ulike verdener og reflekterer omkring dem, skaper vi med nødvendighet mening» (Berge 1998: 23).

²²² Noen viktige norske bidrag er her: Løvland 2006; Løvland 2007; Løvland 2011; Maagerø & Tønnessen 2010; Tønnessen & Vollan 2010; M. Engebretsen 2010; Kvåle 2012.

²²³ Van Leeuwen 2005; Kress & van Leeuwen 2001; Kress & van Leeuwen 2006; Jewitt 2009ab; Løvland 2007; Tønnessen 2010; Kvåle 2012: 1-2, 5

²²⁴ Kress & van Leeuwen 2001: 20. Se også Jewitt 2009b: 17; Tønnessen 2010: 16; Kvåle 2012: 1f.

The basic assumption that runs through multimodality is that meanings are made, distributed, received, interpreted and remade in interpretation through many representational and communicative modes – not just through language – whether as speech or as writing. As Norris asserts: «all interactions are multimodal and multimodality steps away from the notion that language always plays the central role in interaction, without denying that it often does».²²⁵

Jeg knytter begrepet multimodalitet til det *perspektivet* jeg som forsker, har i studiet av ulike uttrykksformer og samspillet mellom disse. Det er forestillingene, metoden og fagspråket jeg møter teksten med, som gjør analysen til en *multimodal* analyse. I dette ligger det en forestilling om at alle tekster prinsipielt sett består av flere modaliteter. På en vilkårlig side i et offentlig dokument vil det for eksempel foregå et samspill mellom de skriftlige realiserte meningene og fontstørrelser, bokstavtyper, linjeavstand og avsnitt. Det som dermed gjør en analyse multimodal, er det perspektivet forskeren anlegger i lesningen, ikke studieobjektet i seg selv. For som multimodalitetsforskeren Gunhild Kvåle – som jeg har hentet denne presiseringen fra – skriver: «Ved å kalle en tekst for en ‘multimodal tekst’ signaliserer man en bevissthet om at teksten har en uttrykksform hvor det er nødvendig å fortolke flere ressurser enn verbalspråk for å forstå teksten på en relevant måte.»²²⁶

Selv om jeg derfor kunne ha analysert alle de fire utvalgte dokumentene som multimodale tekster, er det Fængselsskolens rekrutteringsbrosjyre som i all hovedsak vil bli gjenstand for en slik undersøkelse i avhandlingen.

Så til båndene mellom kritisk realisme og sosialsemiotisk forskning. Norman Fairclough, som har utviklet hva som gjerne omtales som kritisk diskursanalyse,²²⁷ forankrer eksplisitt sosialsemiotikken (og sin egen kritiske diskursanalyse) innenfor rammene av en kritisk realistisk teoriretning.²²⁸ Og den britiske sosiologen Andrew Sayer, som har stått sentralt innenfor den kritiske realismen, trekker tydelige linjer mellom kritisk realisme og sosialsemiotikk. I en artikkel, skrevet sammen med blant andre Norman Fairclough, hevder han:

Critical realism has tended to operate with an insufficiently concrete and complex analysis of semiosis. It has tended to take symbol systems, language, orders of discourse, and so on for granted, thereby excluding central features of the social world from its analysis. [...] It is precisely because semiosis is the making of meaning through recourse to language and other semiotic systems that, as critical realists, we need the tools and skills of critical semiotic analysis (linguistic analysis, discourseanalysis etc.) to reflect (critically) on any text.²²⁹

Med bakgrunn i blant annet slike synspunkter, vil jeg i denne studien betrakte sosialsemiotikk som en del av den kritiske realismen. Slik forankrer jeg også datainnsamlingen og

²²⁵ Jewitt 2009b: 14

²²⁶ Kvåle 2012: 14f

²²⁷ For en kort og opplysende innføring, se: Jørgensen & Phillips 2006: 72-104.

²²⁸ Chouliaraki & Fairclough 1999: 139. Se også: Chouliaraki & Fairclough 1999: 19ff, 150f; Fairclough, Jessop & Sayer 2002; Buch-Hansen & Nielsen 2008: 87.

²²⁹ Fairclough, Jessop & Sayer 2002: 6, 9. Se også: Kress & van Leeuwen 2006: 14f.

analysene av både intervjuer og dokumenter i samme ontologiske realisme og epistemologiske relativisme.

3.3 Studiens forskningsdesign

Forskningsdesignen utgjør den struktur eller plan jeg har hatt for å velge ut materiale, gjennomføre forskningsmetoden og gjøre analysen av det empiriske materialet.²³⁰ Hva har jeg villet undersøke, hvem har jeg snakket med, hvordan har jeg gått frem? Har jeg observert? Har jeg intervjuet personer én til én? Har jeg brukt fokusgrupper? Har jeg benyttet meg av informanter jeg kjente på forhånd? Det er en presentasjon og drøfting av de strategiene som er brukt i innsamlingen og analysen av dataene, som vil utgjøre resten av dette kapitlet.

3.3.1 Valg av metode

I de første fasene av dette arbeidet, i forberedelsene til datainnsamlingen og under dataproduksjonen, så jeg for meg tre aktuelle muligheter i valg av forskningsdesign: Jeg kunne benytte meg av en ren kvalitativ metodetilnærming, jeg kunne bruke en ren kvantitativ metodetilnærming, eller jeg kunne legge opp til en kombinasjon av disse to. Som både Alan Bryman og Berth Danermark et al. understreker, er imidlertid de to metodene verken ufor- enlige dikotomier eller paradigmer, og forskjellene dem i mellom er heller ikke basert på uløselige vitenskapsteoretiske grunnantagelser.²³¹ Forskere benytter seg stadig oftere av begge, ikke vilkårlig, men for eksempel for å supplere hverandre gjennom å frembringe ulike former for informasjon, eller for å validere resultatene gjennom empirisk krysskontroll.²³²

Slik sett kunne en kombinasjon av kvalitative og kvantitative metoder synes adekvat for denne studien. Når jeg likevel har valgt å gjennomføre en ren kvalitativ forskningsdesign, er dette forankret i to poenger. Det første og viktigste knytter seg til avhandlingens hermeneutiske siktemål, som er å belyse, fortolke og prøve å forstå. Det er med andre ord meningsinnholdet i det empiriske materialet – artikulert, visualisert eller skriftliggjort innenfor en gitt kontekst – jeg her vil utforske. Ut fra denne inngangen mener jeg kvalitative metoder hjelper meg lengst på vei. Visst kunne en kvantitativ metodikk etablert viktige data knyttet til for eksempel betjentes holdninger, erfaringer og synspunkter. Et slikt materiale ville imidlertid ikke gitt like komplekse og varierte analysemuligheter som det jeg får anledning til å foreta gjennom en kvalitativ metodikk.

²³⁰ Riis 2005: 28ff

²³¹ Danermark et al. 2002: 161f; Bryman 2008: 604f

²³² Riis 2001: 113ff

Det andre poenget er av mer pragmatisk karakter. For selv om det også kunne vært aktuelt å foreta en metodekombinering, som gjennom de nettopp nevnte eksemplene med å undersøke et sosialt fenomens representativitet, har praktiske og økonomiske årsaker – i betydningen: prosjektets tids- og ressursrammer – gjort det nødvendig å avgrense meg. Det primære siktemålet har vært å komme tettest mulig på beskrivelser av moralske idealer knyttet til betjentrollen. Dette gjorde at en kvalitativ metodikk fikk førsteprioritet. Det er imidlertid foretatt en del tidligere kvantitativ forskning på forhold som angår så vel fengslede som fengselsansatte i norsk og nordisk kriminalomsorg. Slike undersøkelser vil utgjøre referansepunkter i analysene og fortolkningen av dataene, og de vil kunne supplere og utdype deler av det empiriske materialet som er samlet inn gjennom intervjuene.

La meg også knytte noen preliminnære kommentarer til hvilke strategier jeg har hatt for innsamlingen og fortolkningen av dataene. Kvalitative studier har tradisjonelt hatt en induktiv karakter. Forskerne tar her utgangspunkt i et nytt materiale og forsøker så å finne mønstre i dette. I andre kvalitative tilnærminger har forskningen mer karakter av å være deduktiv, i betydningen: å bygge på presise antagelser (eller hypoteser) som skal etterprøves gjennom datamaterialet.²³³ En rekke forfattere innen metodologi poengterer imidlertid at i praksis veksler forskere som oftest mellom det induktive og det deduktive, mellom inspeksjon av data og utvikling av ideer fra overordnede teoretiske perspektiver.²³⁴ Én som med styrke har hevdet dette, er statsviteren Dag Ingvar Jacobsen. I metodeboka *Hvordan gjennomføre undersøkelser?* advarer han mot å bruke beskrivelser som «rene induktive eller deduktive tilnærminger». I stedet foreslår han å snakke om «mer eller mindre åpne tilnærminger til datainnsamling». En slik åpenhet kan forstås på bakgrunn av hvor store begrensninger forskerne «bevisst legger på de data som skal samles» før de går i gang med undersøkelsen. Kvantitative metoder baserer seg i stor grad på at informasjonen er kategorisert før forskerne går i gang med undersøkelsen. Det er for eksempel angitt et bestemt antall ferdig formulerte spørsmål, spørsmålene kommer i en fast rekkefølge, og det er oppgitt et visst antall svaralternativer. En slik tilnærming, som legger sterke begrensninger på hvilken informasjon som samles inn, omtaler Jacobsen som lukket.²³⁵ Kvalitative studier er derimot mer åpne for ny informasjon, «for det overraskende som ikke var forventet på forhånd». Forskerne forsøker her å legge så få føringer som mulig på det datamaterialet som skal samles inn. De går gjerne åpnere ut, og de legger slik opp til å være mer mottakelig for informasjon som er ny eller som de ikke hadde tenkt på før datainnsamlingen tok til.²³⁶

²³³ Riis 2005: 29

²³⁴ Se for eksempel: Thagaard 2009: 189; Riis 2005: 29; D. I. Jacobsen 2005: 35ff.

²³⁵ D. I. Jacobsen 2005: 35f

²³⁶ D. I. Jacobsen 2005: 35f

Jacobsen er samtidig nøye med å understreke at det aldri er mulig å møte en situasjon forutsetningsløst. Et slikt syn, som ikke minst den filosofiske hermeneutikeren Hans-Georg Gadamer har vært en viktig bidragsyter til,²³⁷ vektlegger at forskere alltid vil bære med seg en for-forståelse, et sett av personlige erfaringer som bevisst eller ubevisst virker i oss i møte med det vi skal undersøke. Vi er oppvokst og sosialisert i samfunnet. Vi har tatt en utdanning, vi er gjerne tilknyttet et fagmiljø, vi er deler av et arbeidsfellesskap og vi er preget av hva vi leser i aviser, snakker om rundt middagsbordet, ser på fjernsynet eller diskuterer i vennekretsen. Dette kan i mer eller mindre bevisst grad påvirke hvilke spørsmål som blir stilt eller ikke stilles. Det kan prege hvilke temaer, teorier og metoder som brukes. Og det kan styre tolkningen av materialet i bestemte retninger. Jacobsens poeng er her at dette er noe som den empirisk informerte forskningen ikke kan komme utenom, og at det dermed er behov for transparens når det gjelder forskerens for-dommer – ikke minst når det gjelder å få frem ulike forståelser og fortolkninger av et fenomen.²³⁸

Siden jeg i denne studien nettopp er interessert i å undersøke ulike forståelser og fortolkninger, har jeg lagt opp til en åpen tilnærming til datamaterialet. Dette plasserer prosjektet innenfor en induktivt anlagt fremgangsmåte. Jeg har samtidig forsøkt å bestrebe meg på transparens når det gjelder å gjøre rede for egen forskerhorisont, ikke minst på bakgrunn av den yrkesbakgrunn jeg selv har fra Kriminalomsorgens utdanningssenter, Kriminalomsorgens sentrale forvaltning og Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling. Hva dette konkret har hatt å si for datainnsamlingen, vil bli beskrevet flere steder i de neste delkapitlene.

3.3.2 Refleksjoner rundt intervjuene

Innenfor den kvalitative forskningen finnes det ulike metoder for å få tilgang til slike beskrivelser av moralske idealer. Jeg kunne for eksempel ha konsentrert studien om feltarbeid og mer uformelle samtalesituasjoner. Jeg kunne ha gjort fokusgruppeintervju, og jeg kunne brukt mer eller mindre strukturerte intervjuer. Hadde jeg ønsket å undersøke hvordan fengselsbetjenter og nemndmedlemmer faktisk handler og interagerer med andre på, ville observasjon ha vært en egnet forskningsmetode. I denne studien er det imidlertid informanternes rolleerfaringer, overveielser og selvfølgelig jeg først og fremst er på jakt etter. Å foreta intervjuer fremstår slik som mest aktuelt. «Intervjuformen», skriver Steinar Kvale i boka *Det kvalitative forskningsintervju*, «er spesielt egnet når man ønsker å undersøke hvordan

²³⁷ Gadamer 1960/2001

²³⁸ D. I. Jacobsen 2005: 37

mennesker forstår sin egen verden. Intervjupersonen vil beskrive sine erfaringer og sin selvopfatning, og klargjøre og utdype sine egne perspektiver på verden».²³⁹

3.3.2.1 Valg av halvstrukturerte intervjuer

To intervjuformer utmerker seg her: individuelle intervjuer eller gruppeintervjuer. Den siste metoden, såkalte fokusgrupper, innebærer at data produseres via gruppeinteraksjon omkring et særlig definert emne som forskeren har bestemt.²⁴⁰ Denne tilnærmingen fremstår som egnet til å fremskaffe informasjon om en bestemt sosial gruppes fortolkninger, refleksjoner og normer om et oppgitt og avgrenset tema. Den har også en styrke i at deltakerne har mulighet til å kommentere, utfordre og inspirere hverandres refleksjoner, noe som det ikke i samme grad er mulig å få til i en individuell samtale.²⁴¹ I dette siste ligger samtidig også noen av metodens største svakheter, nemlig at gruppedynamikken kan føre til konformitet eller polarisering.²⁴² Med andre ord: Der individuelle samtaler inviterer til åpenhet og systemkritisk refleksjon hos informanten, kan dette være vanskeligere å få frem i ei gruppe på seks til sju personer fra et kollegafellesskap. Jeg valgte derfor å se bort fra fokusgruppeintervjuet og ble på den måten stående igjen med det individuelle intervjuet. Her bestemte jeg meg for å bruke halvstrukturerte intervjuer, en særlig type forskningsintervju der forskeren forsøker å innhente beskrivelser fra informantens livsverden gjennom åpne spørsmål og forholdsvis lite struktur. Spørsmålene er som oftest nedskrevet i en intervjuguide. Rekkefølgen kan variere fra den ene samtalen til den andre. Spørsmålsformen er åpen. Temaer blir introdusert, og intervjueren følger deretter opp svarene gjennom nye spørsmål. Det halvstrukturerte forskningsintervjuet kan slik minne om hverdagslige samtaler om faglige temaer,²⁴³ men det er forskeren som styrer konversasjonen, og situasjonen er på den måten konstruert, asymmetrisk og avgrenset. På tross av denne asymmetrien, oppfatter jeg både intervjueren og informanten som parter i en samtale der førstnevntes oppgave er å utforske og finne frem til den andres refleksjoner om et bestemt emne. Det har her vært viktig for meg å la betjentene og nemndmedlemmene snakke mest mulig fritt rundt temaene.²⁴⁴

Slike halvstrukturerte intervjuer er etter mitt syn godt egnet for profesjonsetisk forskning. Dette støttes også av teologen og etikeren Ulla Schmidt, som i en refleksjon over metodeproblemer i etikkstudier, nettopp etterlyser flere empirisk informerte studier innenfor den etiske forskningen. Den empiriske etikken behøver ikke bare å forske på moral,

²³⁹ Kvale 2007: 61

²⁴⁰ Morgan 1997: 2

²⁴¹ Bryman 2008: 475

²⁴² Bryman 2008: 489

²⁴³ Kvale 2007: 55

²⁴⁴ Kvale 2007: 21, 30ff, 55

altså på den menneskelige praksis, skriver hun. Vi trenger også forskning på refleksjonene over denne, altså etikk. For det første kan det hjelpe oss til å forstå hvordan enkeltmennesker reflekterer og hvilke overveielser de foretar seg. For det andre kan det gi oss en dypere forståelse av hvordan moralske konflikter oppleves og håndteres. Det kan videre hjelpe oss til å forstå hvordan mennesker refleksivt bearbeider og forholder seg til det de opplever som moralske dilemmaer. Det kan også gi kunnskap om hvilke hensyn mennesker vektlegger, om det så er i form av grunnleggende verdiorienteringer, som det er i form av hva som har moralsk prioritet. Det kan for det femte gi oss kunnskap om hvilke grunner og perspektiver mennesker anvender i bearbeidningen av et konkret moralsk problem og som virker inn på deres synspunkter. Og som en sjette grunn trekker Schmidt frem muligheten for at det kan gi kunnskap om etiske hensyn som er utelatt, som ikke gis oppmerksomhet eller som tvert om får urimelig stor oppmerksomhet.²⁴⁵ Alle disse begrunnelsene klinger da også med når jeg i del 3 analyserer det empiriske materialet jeg har samlet inn til denne avhandlingen.

En siste presisering skal gjøres: Det innsamlede datamaterialet er noe annet enn den etiske refleksjonen som faktisk skjer i praksis – om det så er i fengselsskorridorene som i nemndas opptakslokaler. For å låne en lettere parafrasert distinksjon fra filosofen Donald A. Schön, er det informantenes refleksjoner *over* praksis («reflection-on-action») jeg er på jakt etter, ikke deres refleksjoner *i* praksis («reflection-in-action»)²⁴⁶. Det er hvordan informantene innenfor en gitt kontekst – nemlig i et kvalitativt forskningsintervju – reflekterer over og beskriver arbeidshverdagen eller opptaksprosessen, jeg vil forsøke å studere.

3.3.2.2 Å gjøre intervjuer med fengselsbetjenter

Det er to grupper informanter i denne studien: fengselsbetjenter og medlemmene av Kriminalomsorgens aspirantnemnd. I dette delkapitlet skal jeg konsentrere meg om fengselsbetjentene, den gruppen kriminalomsorgsansatte som gjerne arbeider tettest på de som er fengslet. Alle fengselsbetjentene jeg intervjuet, arbeidet på intervjutidspunktet i høysikkerhetsfengsler.

3.3.2.2.1 Hvordan velge ut informanter?

Det er naturlig nok ulike måter å sette sammen et utvalg av informanter på. På forhånd så jeg for meg fem mulige innganger: Jeg kunne for det første ha funnet frem til fengselsbetjenter som jeg selv kjente mer eller mindre godt fra egen arbeidstid i kriminalomsorgen og justissektoren. Jeg kunne for det andre ha bedt fengselsledelsen velge ut ansatte som de

²⁴⁵ Schmidt 2006: 99f

²⁴⁶ Schön 1983

mente var gode informanter. Et tredje alternativ var å invitere meg selv til et fellesmøte i de aktuelle fengslene, informere de ansatte om prosjektet og oppfordre interesserte personer til å melde seg. En fjerde mulighet var å benytte meg av det såkalte snøballprinsippet, altså starte med noen få informanter, intervju dem, spørre dem om de har navn på andre som kan være aktuelle å intervju, for så å kontakte disse igjen. Og til sist: Jeg kunne ha gjort et strategisk utvalg gjennom å få tilsendt register over alle ansatte betjenter i de aktuelle fengslene, anonymisere listen og så trekke ut et ønsket antall informanter.

Alle alternativene var mulige å gjennomføre i praksis. Før jeg begynte på avhandlingen hadde jeg arbeidet i fire år ved Kriminalomsorgens utdannelsesenter og i nærmere tre år i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling (som også utgjorde Kriminalomsorgens sentrale forvaltning).²⁴⁷ Jeg hadde derfor på forhånd et forholdsvis bredt kontaktnett i kriminalomsorgen – både på såkalt sentralt, regionalt og lokalt organisasjonsnivå. Disse be- kjentskapene kunne jeg ha benyttet i utvalgsprosessen, og det ville åpenbart ha gitt meg en rekke fordeler. Jeg kunne for eksempel selv ha plukket ut informanter som jeg trodde kunne være positivt interessert i prosjektet, som jeg allerede hadde etablert et tillitsforhold til, som jeg visste kunne formulere seg, som jeg mente hadde konstruktive og relevante synspunkter og som jeg av den grunn antok ønsket å bidra med noe i intervjusituasjonen. En slik form for tilgjengelighetsutvalg²⁴⁸ har imidlertid også en del åpenbare svakheter ved seg. Et utvalg basert på tilgjengelighetskriterier kan lettere gjøre meg empiriresistent som forsker, rett og slett fordi jeg ikke møter så mye motstand hos egne informanter. Det kan også reises spørsmål om informasjonsrikdommen fra informantene kunne ha blitt større hvis jeg gikk bredt ut i utvalget.

Liknende innvendinger kunne videre ha vært reist hvis jeg hadde latt fengselslederne foreta utvelgelsen. Det er mulig å tenke seg at de da mer eller mindre bevisst kunne komme til å velge ut informanter som de selv hadde en positiv relasjon til, som opptrådte lite kritiske til ledelsen, eller som de oppfattet var blant de beste betjentene. På samme måte kan det også settes spørsmålstejn ved hvor frivillig deltakelsen viste seg å være hvis betjentene var blitt spurt direkte av lederen om å være med. Kriminalomsorgen er en hierarkisk oppbygd organisasjon, og en henvendelse fra sentralt, regionalt eller lokalt ledelsesnivå om å delta i forskningsprosjektet, kunne ha medvirket til at deltakelsen ikke lenger ble betraktet som frivillig. Frivillighet i forskningsetikken forstås som noe som skal sikre at deltakerne ikke tvinges eller opplever seg truet til å delta.²⁴⁹ Men hva med påvirkning? Hva når de ansatte

²⁴⁷ En nærmere avklaring av ansvarsfordelingen mellom Kriminalomsorgens sentrale forvaltning og Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling er gitt i kapittel 1.2.6.1. Se også kapittel 5.5.1.

²⁴⁸ Bryman 2008: 183

²⁴⁹ Ruyter 2009: 617

opplever at dette er noe ledelsen ønsker at de skal være med på? Ikke bare er det lettere å si nei til en ukjent forsker enn til sin egen sjef. Et opplevd pålegg fra fengselsledelsen om å delta kunne også ha resultert i at informantene i intervjusituasjonen i mindre grad kom til å artikulere kritikk eller systemåpenhet siden de var der på oppdrag fra sjefen. Grensene mellom påvirkning og press kan slik fremstå som utydelige.

Jeg vurderte så å basere utvalget på informasjonsmøter eller snøballprinsippet.²⁵⁰ Begge disse tilnærmingene kunne gitt meg informanter som var interesserte i prosjektet og som kunne formulere seg. Men også her kan det fort oppstå skjevheter i utvalget. Hvis jeg for eksempel bare fikk velartikulerte betjenter med en særlig interesse for etikk til å delta – de rene og ranke, de faste og sterke menn, for å parafasere dikteren Rudolf Nilsen, kunne undersøkelsen lett blitt kritisert for å være både ensidig og tendensiøs. Det samme kunne skjedd hvis jeg bare intervjuet de betjentene som kollegaene anbefalte. Hvor bredt ville utvalget da ha blitt? Og ville sjansene ha vært større for å gå glipp av viktig informasjon?

Jeg endte opp med å følge rådene fra Pål Repstad. I metodeboka *Mellom nærhet og distanse* skriver han at det ofte kan være fornuftig å finne frem til informanter som er mest mulig forskjellige. Han argumenterer også mot å konsentrere utvalget om de positive og motiverte informantene. «Når informantene er ulike, øker sjansene for å finne nye relevante data», hevder han²⁵¹ og påpeker samtidig at det noen ganger kan være «hensiktsmessig å legge inn et element av tilfeldighet i undersøkelsen».²⁵² Slike innslag kan være med på å løfte frem synspunkter og erfaringer som ellers ikke ville kommet til uttrykk. Faren for skjevhet i utvalget vil på den måten alltid være til stede i kvalitative studier med forholdsvis få informanter, men gjennom å foreta det Repstad omtaler som «skjønnsmessige, bredt sammensatte utvalg», øker sjansene for større informasjonsrikdom og mangfold i materialet. Dette øker også studiens overføringsverdi.²⁵³

Jeg har av grunner som dette forsøkt å finne frem til et slikt skjønnsmessig og bredt sammensatt utvalg. Med bred sammensetting mener jeg at vekten er lagt på å få informanter som samlet sett representerer stor grad av heterogenitet, mens jeg med skjønnsmessig utvalg forstår at seleksjonen har skjedd på bakgrunn av at informantene har kvalifikasjoner eller representerer kategorier som synes relevante for studiens problemstilling.²⁵⁴

Informantene ble her plukket ut på bakgrunn av seks kriterier: De skulle for det første ha gjennomført og bestått etatsutdanningen fra Fengselsskolen (som er et krav for å bli fast

²⁵⁰ Bryman 2008: 184f

²⁵¹ Repstad 2007: 58

²⁵² Repstad 2007: 81

²⁵³ Repstad 2007: 80

²⁵⁴ Repstad 2007: 57ff, 80f

ansatt som fengselsbetjent). De skulle for det andre arbeide som fengselsbetjenter i en avdeling med høyt sikkerhetsnivå på det tidspunktet jeg intervjuet dem. De skulle for det tredje ha arbeidet minst ett år som fengselsbetjent, et minstekrav som åpnet opp for at jeg fikk informanter med en viss erfaring fra avdelingshverdagen. Jeg ønsket meg for det fjerde et noenlunde likt antall menn og kvinner. Jeg ville for det femte at de skulle fordele seg forholdsvis likt mellom store fengsler (over hundre celleplasser), middels store fengsler (mellom femti og hundre celleplasser) og små fengsler (under femti celleplasser). Og jeg avgrenset til slutt utvalget til kun å gjelde fengsler i Sør-Norge. Slik representerer informantene relevante egenskaper og kriterier for studiens forskningsspørsmål, og selv om det ikke kan utelukkes at det var de spesielt interesserte og positive betjentene som svarte ja, øker et slikt utvalg sannsynligheten for å få et allsidig empirisk materiale.

Jeg brukte i forrige avsnitt den noe vage betegnelsen «Sør-Norge» for å plassere undersøkelsen geografisk. Denne vagheten bunner i forskningsetiske hensyn. Jeg hadde opprinnelig ønsket å gjennomføre undersøkelsen i én kriminalomsorgsregion, men etter å ha gjennomført de første intervjuene, ble det tydelig at en del av det empiriske materialet kunne være følsomt og til tider knyttet til hendelser, spenninger eller konflikter som kunne lette identifikasjonen av både informanter og kolleger. For i størst mulig grad å sikre at de nitten informantene ikke kunne bli identifisert av personer med nær kjennskap til kriminalomsorgens arbeid, la jeg derfor opp til å gjøre intervjuer i flere kriminalomsorgsregioner. Jeg trakk her en geografisk linje mellom Bergen og Oslo og lot alle fengselsavdelinger som hadde høy sikkerhet og som lå sør for denne grensen, være aktuelle steder å rekruttere informanter. «Sør-Norge» kan slik omfatte både regionene Sørvest (fylkene Rogaland, Vest-Agder og Aust-Agder), Sør (fylkene Buskerud, Vestfold og Telemark), Vest (fylket Hordaland) og Øst (fylkene Oslo, Østfold og Akershus) uten at jeg med det har angitt om alle disse regionene er involvert eller hvor mange fengsler jeg har hentet informanter fra.

Etter at jeg hadde gjort disse vurderingene, kontakten jeg så de aktuelle kriminalomsorgsregionene for å be om tillatelse til å intervjuer fengselsbetjenter. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning har utarbeidet retningslinjer som regionene skal følge i behandlingen av forskningssøknader. I disse retningslinjene gjøres det klart at alle forskningshenvendelser til fengselsansatte først må godkjennes av den regionen de arbeider i.²⁵⁵ I de innledende samtalene med saksbehandlerne på regionkontorene påpekte jeg at jeg primært foretrakk at de potensielle informantene ble direkte kontaktet av meg selv. Saksbehandlerne hadde ingen innvendinger mot forslaget, og etter at søknaden var godkjent, fikk jeg tilsendt en oversikt over alle ansatte fengselsbetjenter ved de utvalgte fengslene. På den måten unngikk

²⁵⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning [2007b]

jeg at betjentene ble spurt av fengselsledelsen eller de regionalt ansatte om å delta, samtidig som jeg fikk en oversikt over de fengselsbetjentene som var utdannet ved Fengselsskolen (kriterium 1) og som arbeidet i høysikkerhetsavdelinger (kriterium 2). Ut fra listene kunne jeg også se om de var mann eller kvinne (kriterium 4), hvilket fengsel de arbeidet ved (kriterium 6) og hvor stort fengselet var (kriterium 5).

Jeg anonymiserte etter dette referanselisten, kodet den ved hjelp av tall (menn fikk oddetall, kvinner fikk partall), før jeg sammen med hovedveileder, Paul Leer-Salvesen, trakk ut i alt trettifem nummer. Tjue av disse hadde førsteprioritet, mens de femten andre var reserveinformanter i den prioriterte rekkefølgen som de ble trukket ut. De trettifem numrene ble etter dette jamført med den kodete navneoversikten, og jeg satt til slutt med en liste på trettifem navn.

3.3.2.2.2 Gjennomføringen av intervjuene

3.3.2.2.2.1 Den første kontakten

Den første kontakten med de utvalgte fengselsbetjentene, skjedde ved at jeg sendte et brev i betjentenes navn til fengselet de arbeidet i. Jeg innledet med å fortelle at jeg skrev på en doktorgradsavhandling om etikk i norske fengsler, at hensikten med arbeidet var å få kunnskap om hvordan fengselsbetjenter tenker omkring de etiske utfordringene som finnes i fengsler med høyt sikkerhetsnivå, og at jeg på den måten håpet å kunne bidra til større innsikt i og forståelse for de etiske valgmuligheter og utfordringer som betjentene står overfor i norsk kriminalomsorg. Jeg beskrev deretter noen av spørsmålene jeg ønsket å stille, som: hvorfor de ble fengselsbetjent; hva de mener en god fengselsbetjent er; hvordan de opplever arbeidshverdagen i fengselet; hvilke etiske utfordringer de ser i arbeidet som fengselsbetjent; og hvordan de synes det er å arbeide med de fengslede. Jeg understreket også at det var frivillig å delta i prosjektet, og at de kunne trekke seg uten å måtte begrunne dette nærmere. Jeg fremhevet til slutt at prosjektet var godkjent av Personvernombudet for forskning og av den kriminalomsorgsregionen de arbeidet i, og jeg ba dem om å undertegne en samtykkeerklæring som var vedlagt. Ved å undertegne denne erklæringen bekreftet de blant annet at de godtok at intervjuet ble tatt opp på lydbånd, at de var informert om studiens hensikt, at det var frivillig å delta og at alle personidentifiserende opplysninger om dem vil bli anonymisert.²⁵⁶

Jeg kontaktet de potensielle informantene over en periode på nitten måneder: fra januar 2009 til august 2010. Omtrent halvparten av alle som mottok brev, svarte positivt bekrefte i løpet av to til tre uker. Én takket nei på e-post. Tolv informanter (et tall som

²⁵⁶ Informasjonsbrevet og samtykkeerklæringen er trykt som vedlegg bakerst i avhandlingen.

inkluderer både førsteprioriterte informanter og deres eventuelle reserver) hadde jeg imidlertid ikke mottatt svar fra innen tre uker, og etter råd fra veileder ringte jeg dem da opp på jobb for å undersøke om de hadde mottatt brevet. Seks av disse sa da ja til å delta, samtidig som de beklaget at de av ulike grunner ikke hadde fått sendt bekreftende svar innen fristen. Seks takket imidlertid nei, men siden det kunne oppfattes som unødvendig påtrykk hvis jeg ba dem om å begrunne avslaget, tok jeg ikke selv initiativ til en samtale om årsaken til at de ikke ønsket å la seg intervjuet.

Jeg sendte på den måten til sammen ut tjuseks brev. Nitten informanter sa ja til å bli intervjuet, sju sa nei, og av disse var det tre som på eget initiativ begrunnet det. Den ene sa at «dette ikke var noe for meg» og utdypet pronomenet «dette» med at intervjuer og samtale med forskere var noe han ikke var komfortabel med. De to andre avslagene ble begrunnet med dårlig tid i en travel arbeidshverdag.

Jeg hadde etter dette også en innledende telefonsamtale der jeg på nytt informerte om studien, avtalte tidspunkt og møtested, og ga dem anledning til å komme med spørsmål. I denne samtalen spurte jeg dessuten om de hadde arbeidet minst ett år som betjent (kriterium 3), noe alle kunne bekrefte.

3.3.2.2.2 Valg av intervjuarena

Alle intervjuene ble gjort i fengselet, altså på informantenes eget arbeidssted. Det var tre grunner til dette. For det første hadde jeg avtalt med kriminalomsorgsregionene at informantene ville få fri med lønn fra avdelingsvakt for å la seg intervjuet. Dette gjorde at jeg kunne møte dem i arbeidstiden. (Jeg gjorde intervjuer i alle tre vaktskiftene: ett av intervjuene foregikk mellom klokka elleve og ett på natta, ett annet startet klokka halv åtte på morgenen, mens tre betjenter ble intervjuet på ettermiddagen. De aller fleste intervjuene begynte imidlertid klokka ti på formiddagen). Informantene ville for det andre slippe å bruke ekstra tid på å reise til intervjustedet, noe jeg mente ville gjøre det lettere for dem å takke ja. Og for det tredje ville det å intervjuet dem på arbeidsstedet ligge tett opp til den arbeidssituasjonen som er tema for samtalen. Flere metodebokforfattere har her påpekt at det ofte har vært gunstig å gjennomføre intervjuer på arenaer der informantene selv er på hjemmebane. Ikke bare skaper det større grad av trygghet. Også selve nærværet av institusjonen, med alt hva den er av lyder og lukter og arkitektur, kan føre samtalen på gli.²⁵⁷

På bakgrunn av disse vurderingene gjennomførte jeg så de første intervjuene. I den første innledende telefonsamtalen var jeg imidlertid tydelig på at vi også kunne møtes et annet sted, hvis de heller ønsket det, men ingen av dem ga uttrykk for dette.

²⁵⁷ D. I. Jacobsen 2005: 147; Repstad 2007: 87

Var så fengselet en egnet arena for å gjennomføre intervjuer med betjentene? Jeg er usikker. Allerede etter de første intervjuene var det flere forhold som gjorde at jeg vurderte å gjøre intervjuene et annet sted. Det første knyttet seg til betjentenes uniformsbruk. For ved å intervju dem i fengselet ville de stille på intervju i betjentuniform. På mange måter var dette positivt. Uniformen ville her bli hva multimodalitetsforskere omtaler som en meningsbærende ressurs.²⁵⁸ Den kunne for eksempel kommunisere at informantene innehar en rolle, at det er på bakgrunn av denne rollen at de blir intervjuet og at det er de erfaringer og refleksjoner de har gjort som uniformerte fengselsansatte, som er temaet for samtalen. Slik var det mulig å tenke seg at bekledningen kunne gi en ekstra nærhet til intervjutemaene. Samtidig var det ikke overraskende hvis uniformen også kunne ha en negativ forskningseffekt. Den kunne for eksempel minne dem på at de nettopp var representanter for kriminalomsorgen i møte med meg som forsker, og at lojalitetshensyn kunne føre til at de så seg nødt til å nedtone kritikk eller gi et fortegnert bilde av gleder, dilemmaer og problemer. Denne bekymringen avtok imidlertid etter hvert som jeg gjennomførte intervjuene. For gjennom samtalene med de første fem informantene, som ble gjort med få dagers mellomrom, opplevde jeg at de tilsynelatende fortalte åpent og usminket om betjenthverdagen. De delte erfaringer og refleksjoner, tanker og følelser, og selv om noen av dem var reserverte i starten av intervjuet, fikk jeg inntrykk av at de forholdsvis raskt åpnet seg opp i løpet av den innledende samtalen.²⁵⁹ Den samme opplevelsen hadde jeg også i de senere intervjuene,²⁶⁰ og jeg vurderte det til slutt slik at uniformen ikke hadde en urovekkende forskningseffekt med tanke på åpenhet og systemkritikk.

Det andre forholdet jeg reflekterte over på forhånd, var om det ville oppleves forstyrrende å intervju dem i fengselet. I det vi avtalte sted og tidspunkt i den innledende telefonsamtalen, ba jeg derfor informantene om å finne et egnet rom der bare vi to ville være

²⁵⁸ Kress 2003: 45; Kress 2009: 54ff. Se også kapittel 3.2.3.

²⁵⁹ Jeg kan heller ikke se bort i fra at de fengselsansatte er vant til å forholde seg til en rekke ulike mennesker og derfor utvikler hva Liv Finstad omtaler som profesjonelles gode skuespillerevner. I feltstudien *Politiblikket*, som er basert på observasjon og intervjuer med politifolk, skriver Finstad blant annet: «Etter hvert fikk jeg vite mye om politifolks skepsis, også til mitt prosjekt og særlig i starten. Den stilltiende motviljen var imidlertid ikke synlig. Tvert imot var så godt som alle svært hyggelige og imøtekommende. I ettertid tenker jeg at inngangen, som ble enklere enn jeg fryktet, delvis handler om politifolks gode skuespillerevner: Til tross for skepsis forholder man seg nøytral eller til og med positiv. For ledelsen hadde jo bestemt at jeg skulle ha fri bane, og politifolk gjør det de blir bedt om å gjøre. Ikke slik at lojaliteten er ubegrenset, men når politimesteren hadde gitt meg innpass, var det jobben deres å ha meg med» (Finstad 2003: 352). En slik nøytral og/eller positiv opptreden kan være én mulig forklaring på betjentenes imøtekommenhet, men det finnes antagelig også andre (for flere refleksjoner rundt dette, se kapittel 3.3.2.2.3).

²⁶⁰ Bare én gang opplevde jeg at informanten var påtagelig reservert og tilbakeholden. Jeg har imidlertid ikke grunnlag for å knytte denne opptreden til at vedkommende var ikledd uniform. Jeg kan selvfølgelig ikke se bort fra en slik mulighet, men mener det er en mer rimelig å se det i lys av at intervjuet foregikk nattetid (mellom klokka elleve og ett), at vedkommende flere ganger fortalte at han/hun hadde mer lyst til å være på jobb sammen med de andre betjentene, og at informantene ikke så relevansen av en studie som dette. Som det ble sagt da intervjuet var over og vi gikk gjennom fengselskorridoren: «Jeg gikk inn til dette intervjuet med den tanken at dette skulle være kjedelig. Og det *var* virkelig kjedelig. Jeg ser på dette som å gjøre min borgerplikt».

til stede og der vi kunne snakke uforstyrret sammen. Slik ønsket jeg å demme opp for avbrytelser mens intervjuet pågikk. Alle informantene sa at dette kunne ordnes greit, og jeg så dermed heller ikke dette som en sterk nok innvending til å forandre intervjusted. Under selve gjennomføringen av intervjuene opplevde jeg imidlertid en rekke ganger – eller mer nøyaktig: i nær halvparten av dem – at alarmen gikk på informantenes samband. Enkelte ganger sa betjentene at det ikke var nødvendig å avbryte intervjuet, for «dette ville andre ordne opp i». Det var også tilfeller der alarmen gikk på grunn av dårlig batteri. Under de aller fleste hendelsene sprang imidlertid informanten for å sjekke om det var nødvendig at han eller hun hjalp til. Etter noen få minutter kom de rett nok tilbake, enten fordi det var snakk om falsk alarm eller tilbakemelding fra overordnet om at dette tok andre seg av. Men intervjuene var likevel blitt avbrutt. Jeg opplevde også to ganger at vi måtte ta en pause i intervjuet fordi rommet vi satt i, som oftest et besøksrom, skulle brukes til uforutsette møter som hadde blitt satt i stand like før intervjuet tok til eller mens samtalen pågikk. Selv om alle disse avbrytelsene kunne virke forstyrrende på samtalen, var det likevel ikke forstyrrende nok til at jeg mente det var nødvendig å legge intervjuet et annet sted. For det ga samtidig også en ekstra tetthet i dialogen som gjorde at praten enkelt og naturlig kunne penses over på for eksempel sikkerhetsarbeid eller betydningen av at kolleger stiller opp for hverandre når alarmen går.

Den tredje og sterkeste innvendingen jeg hadde til å intervju informantene i fengselet, knyttet seg til å beskytte dem mot eventuelle ubehageligheter. Som forsker har jeg et ansvar for å beskytte informantene mine, noe som blant annet skjer ved å ta nødvendige forholdsregler for at forskningen ikke medfører negative konsekvenser for dem som lar seg intervju. Det at andre enn meg kan gjenkjenne informantene på bakgrunn av hva de siteres på i den ferdige studien, er en utfordring som ofte er til stede i slike kvalitative arbeider. Det krever samtidig at jeg som forsker, tar informerte og overveide valg. Ved å intervju betjentene i fengselet ble jeg utfordret på dette punktet. For jeg opplevde en rekke ganger at informantene selv kommuniserte til andre at de var en del av forskningsprosjektet. I pausene under intervjuer introduserte for eksempel informantene i de aller fleste tilfellene meg for andre kolleger og fortalte hva de var med på. Jeg ble tatt med inn på pauserommet, jeg ble tatt med inn på vaktrommet, og jeg ble invitert ut til å røyke sammen med andre betjenter. Flere av informantene fortalte at de hadde vist invitasjonsbrevet til andre kolleger, og jeg opplevde også at informanter gjorde konkrete henvisninger til hverandre. «Spesielt vi, jeg og han du intervjuet i går, vi kommer med den gamle lasten, kan du si. Vi har blitt opplært av de gamle guttene», sa én av dem. En annen kunne på spørsmål om hun hadde noen forbilder, svare: «Ja, det er ei som du skal prate med senere. Som har fått brev fra deg. Som er utrolig flink på det å være kontaktbetjent. Hun har jeg lært veldig mye av.» Ut fra konteksten slike referanser ble uttalt i, forstod jeg at de hadde snakket seg i mellom om at

de skulle bli intervjuet. Enkelte av betjentene hatt fått kolleger til å komme inn med kaffe underveis i intervjuet og kommenterte da gjerne at «det er han forskeren som skriver om oss» eller lignende beskrivelser. Jeg tolket dette som uttrykk for både høflighet og en viss stolthet over å få bli intervjuet. Samtidig tror jeg det også kan ses i sammenheng med at forskningsintervjuer med fengselsbetjenter er en såpass sjelden begivenhet i en del fengsler at det lett blir et samtaletema i vaktlag eller på lunsjrommet. Et annet moment, som ikke kan knyttes til informantenes egne initiativ, var at jeg ved å intervju dem i fengselet, selv var med på å etablere synlige forbindelseslinjer mellom meg og de jeg skulle intervju. Det skjedde ofte at kollegaene deres så meg i samtale med informantene. Og for å komme inn i fengselet måtte jeg oppgi hvem jeg skulle snakke med, jeg måtte legitimere meg og jeg måtte la klær, vesker og lignende ting bli undersøkt av fengselsansatte. Som regel måtte jeg da også forklare hvorfor jeg hadde med meg lydopptaker.

På tross av dette valgte jeg altså å fortsette med å intervju betjentene i fengselet. Ved siden av de tre grunnene jeg allerede har oppgitt, støttet jeg avgjørelsen på det følgende: Et skifte av intervjuarena ville etter mitt syn ikke ha noe å si for hvor jeg sendte utsendelsesbrevet. Avtalen jeg hadde gjort med kriminalomsorgsregionene, var å sende invitasjonen til fengselet (i informantens navn), og det var dermed naturligvis fremdeles fullt mulig for dem å vise brevet til andre. En fordel var at jeg ikke kom til å møte kollegaene deres hvis jeg intervjuet dem for eksempel på en kafé eller i deres eget hjem, men det var på en annen side nærliggende å tro at noen av de samme betjentene som fortalte om det til kolleger før jeg intervjuet dem, også ville gjøre det om jeg møtte dem utenfor fengselet. Jeg la videre til grunn at det ville gå forholdsvis lang tid fra de ble intervjuet og til studien ble publisert, noe som økte sannsynligheten for at besøket mitt ville være glemt av mange kolleger. Og jeg støttet meg også på at informantene hadde godtatt at det var en viss gjenkjennelsesrisiko overfor mennesker med et særlig tett forhold til fengselet.

3.3.2.2.3 Hvordan intervju fengselsbetjenter?

Jeg har i de forrige avsnittene reflektert over hvordan valg av intervjusted kan gi en såkalt konteksteffekt, altså hvordan de ytre, fysiske rammene kan påvirke informantenes svar eller opptreden.²⁶¹ En lignende effekt kan selvfølgelig også min egen opptreden under intervjuene ha. Hvordan jeg klarer å skape en tillitsfull ramme rundt samtalen, hvordan jeg ordlegger meg, hvordan jeg responderer på betjentenes svar, og hvordan jeg kler meg, kan for eksempel ha betydning for innholdet i datamaterialet. I dette og neste delkapittel skal jeg

²⁶¹ D. I. Jacobsen 2005: 147

gjøre nærmere rede for hvordan jeg forsøkte å få fengselsbetjentene i tale og hvordan jeg la opp til å intervju dem om etikk.

I den fengselslitteraturen jeg har lest og som er referert til i litteraturlista bak i avhandlingen, blir fengselsinstitusjonen til tider kritisert for å være en lukket, vanskelig tilgjengelig og lite fleksibel arena for forskning. I metodekapitlene til sine empirisk informerte studier skriver fengselsforskerne om vanskelighetene med å få slippe inn i fengselet, de beskriver problemer med å få tillatelse fra fengselsmyndighetene, og de forteller hvordan de har slitt med å få de fengslede og de fengselsansatte i tale.

Et mye sitert eksempel på dette er nord-amerikaneren Gresham M. Sykes, som på nittenfemtitallet leverte én av de mest innflytelsesrike fengsels sosiologiske studiene i forrige århundre. I innledningen til denne boka, *The society of captives*, er han tydelig på hvor vanskelig det var – som utenforstående – å gjennomføre god forskning i fengselet:

It must be admitted [...] that the social system of the prison is a difficult thing to uncover. Criminals in the custodial institution seldom keep written records setting forth the ideology of the inmate population, its myths or its mores. The informant is apt to be defined as a «rat» or a «squealer» and the observer from the free community is viewed with suspicion. Language presents no great barrier, it is true, but there is an argot to be mastered and a misused term marks you as a pretender. And in this struggle to gain access to the thoughts and life of captives and captors, the social scientist often faces the subtle opposition of the officials, for they too have a stake in the game of acquiring knowledge. Careers, jobs, and reputations depend on the efficient functioning of the prison and what is a familiar administrative problem for the prison bureaucracy can become a scandal of mismanagement if it is made public. The observer of the prison, then, must deal with the difficulties of any observer who wishes to glimpse reality rather than illustrations for a preconception, but he has the additional hazard of working in an area where disclosure may be costly.

I årene før *The society of captives* ble skrevet, var det gjort lite forskning i fengslene. I tillegg var mye av det som skjedde bak murene utenfor allmennhetens blikk og kunnskap.²⁶² Fra og med begynnelsen av nittenførtiårene vokste det imidlertid frem en større interesse for å studere hverdagen til dem som var fengslet. Det var i stor grad sosiologer som stod bak disse arbeidene. De var med på å løfte frem innsiden av fengslene for det interesserte folk flest, og studiene kom ikke sjelden i stand fordi forskerne hadde en særskilt personlig tilknytning til fengslene: som at de selv arbeidet i fengselet og slik kunne rapportere fra det de erfarte der, ellers ved at allerede hadde tette forbindelseslinjer til sentralt plasserte personer i fengselssystemet. Nettopp nevnte Gresham M. Sykes ble for eksempel gitt tilgang til New Jersey State Prison fordi han var en god venn av lederen for fengselet, Lloyd McKorkle. Dette vennskapet var ifølge Sykes av svært stor betydning for hans fengselsforskning, for det var gjennom lederen – eller «Lloyd» som Sykes omtaler han som – han

²⁶² Pollock 1997

fikk «free and easy access to all parts of the prison, to both guards and inmates, and to the records of the institution».²⁶³

Også senere forskere forteller om problemer med å få slippe inn i fengselet og få tilgang til informanter. Antropologen James B. Waldram, som har drevet feltarbeid i nord-amerikanske og kanadiske fengsler i over femten år, beskriver hvordan han har opplevd å møte hindringer i nesten alle ledd av forskningsprosessen. Han skriver blant annet:

We all understand the need to appease «gatekeepers» – those individuals who seem to have some authority or influence over our existence in their communities and access to research participants. In prison the gatekeepers literally guard gates. The initial lengthy and detailed scrutiny by police authorities to determine if I was a security risk was only the beginning. Prisons often have their own ethics panels, and their concerns are very different from and often incompatible with university institutional review boards. Further, being granted security clearance and ethics approval does not necessarily open the gates. Prison wardens still control access, even if headquarters has approved the research. In one prison, forced every day to wait outside for an hour or more because the paperwork granting me more than a temporary, daily access pass «was still on the warden's desk.» It was never completed.²⁶⁴

En annen nord-amerikaner, sosiologien James W. Marquart, ble ifølge ham selv fengselsbetjent for å kunne studere de offisielle og uoffisielle metodene som betjenter benytter seg av i kontrollen og disiplineringen av de fengslede. I nitten måneder arbeidet han som betjent i et stort høysikkerhetsfengsel i Texas, og siden verken fengselsledelsen, betjentene eller de fengslede visste at han skulle bruke observasjonene i en doktoravhandling om kontroll og disiplinering, fikk han tilgang til et datamateriale – «a firsthand view of the institution» – som ellers ville ha vært utilgjengelig for ham, skriver han.²⁶⁵

Også i norsk sammenheng har det vært skrevet om utfordringer med tilgang og innpass – om enn av annen karakter enn hva som er omtalt i de forrige avsnittene. Norske fengselsforskere forteller sjelden om problemer med å få tillatelse fra fengselsmyndighetene. I stedet skildrer de en lang og møysommelig prosess for å vinne tillit – både hos de som er fengslet og de ansatte. Et nylig eksempel på dette er kriminologen Thomas Ugelvik, som i ett år gjorde feltarbeid i Oslo fengsel. I boka *Fangenes friheter* forteller han om vanskeligheter med å bli kjent med de ulike gruppene i fengselet. «Både fangene og betjentene var innledningsvis skeptiske til meg på hver sine måter», skriver han:

Fangene så meg enten som representant eller nyttig idiot for ordensmakten, mens betjentene ville vite mer om prosjektet, om det kriminologiske fagmiljøet mer generelt, og om *han raringen Christie fremdeles holder på med dette pinegreiene?* For meg besto mye av tilpassningsarbeidet innledningsvis derfor i å forsøke å avkrefte og nyansere begge disse formene for forforstått tilknytning. [...] Fangene blir tystere hvis de forteller feil bit informasjon til feil person. Betjentene risikerer på sin side å lage kriminalpolitisk skandale og behov for offentlig oppvask hvis feil praksis skulle bli beskrevet på feil måte. Begge sider i dette

²⁶³ Sykes 1958/2007: 136

²⁶⁴ Waldram 2009: 4

²⁶⁵ Marquart 1986: 30

spillet risikerer noe ved å snakke med en forsker. Og der var jeg, på en eller annen måte i midten, uten en klar rolle, men på jakt etter nettopp informasjon.²⁶⁶

Det er derfor ikke så overraskende at mye av den forskningen som er gjort i fengsler, er foretatt av personer som allerede befinner seg innenfor fengselssystemet og som ønsker å informere allmennheten om sine funn og erfaringer. Donald Clemmer, en annen av pionerene innenfor fengsels sosiologien, var for eksempel i flere år ansatt som sosiolog ved Menard Prison i Illinois. Denne tilknytningen resulterte i boka *Prison Community*, der han analyserte de fengslede holdninger til det lovlydige samfunnet.²⁶⁷ Nord-amerikanske Kelsey Kauffman forteller i boka *Prison officers and their world* hvordan hennes bakgrunn som fengselsbetjent «probably served to defuse initial hostilities to me as an outsider and a researcher». Selv om studien var basert på intervjuer i et annet fengsel enn hun selv hadde arbeidet, brukte hun sin egen fengselsfaglige bakgrunn «as a way of introducing myself to officers, and at times during interviews referred to parallel or contrasting experiences that I had had as an officer».²⁶⁸ Antropologen John M. Coggeshall holdt i fire semester kurs i antropologi på universitetsnivå for domfelte i to fengsler i Illinois. Mens han var i fengselet gjorde han også feltobservasjoner og intervjuer med ledere, fengselsbetjenter og domfelte, en empiri han så brukte i sin kjønnsforskning.²⁶⁹ I nordisk sammenheng baserte den danske psykologen Charlotte Mathiassen sitt doktorgradsarbeid på intervjuer med domfelte som gjennomførte straff i det samme fengselet som hun tidligere hadde arbeidet i som psykolog.²⁷⁰ Johan Galtung bygde sin magisteravhandling fra 1959, *Fengsels-samfunnet*, på de observasjoner han gjorde mens han gjennomførte fengselsstraff for militærnekting.²⁷¹ Sosialantropologen Ragnar Kristoffersen arbeidet i noen år som ekstrabetjent ved Oslo fengsel og

²⁶⁶ Thomas Ugelvik 2011a: 38f. Se også Grøvdal 2001. Legg for øvrig merke til parallellene mellom Thomas Ugelviks betraktninger i dette avsnittet og de formuleringene Gresham M. Sykes har i sin beskrivelse fra feltarbeidet i New Jersey State Prison (og som er sitert tidligere i dette delkapitlet). Det skiller både et atlantehav og femti år mellom de to forskernes feltarbeid, men begge bruker beskrivelser som tystere om de fengslede som snakker for åpent med dem, skandale hvis offentligheten får innsikt i feil praksis, og at informantene risikerer noe ved deltakelse. Om Ugelvik bevisst henspiller på Sykes klassiske bok, vet jeg ikke, men det er bemerkelsesverdig at nyere feltarbeid i norske fengsler beskrives på en måte som ligger tett opp til de betraktninger én av pionerene innenfor fengsels sosiologien gjorde på femtitallet.

²⁶⁷ Clemmer 1940/1958. Boka er siden regnet som «den første større fengselsundersøkelsen i moderne tid» (Mathiesen 2007: 76).

²⁶⁸ Kauffman 1988: 274

²⁶⁹ Coggeshall 1988; Coggeshall 2004

²⁷⁰ Mathiassen 2004. Mathiassen er imidlertid nøye med å understreke at hun ikke baserer studien på tidligere terapi-samtaler. Det var «ikke en del av kontrakten, da jeg blev ansat, at jeg skulle anvende min erfaring fra terapien direkte, og derfor ville det både være uetisk og uvidenskabeligt at trekke på min hukommelse om, hvad fangerne havde fortalt mig og anvende det som empiri i en afhandling. Men det kan og skal fungere som et bakgrunstøppe for senere interview og for undersøgelsen i det hele taget, idet den ikke kunne være foretaget, som tilfælde er, såfremt jeg ikke havde haft professionel erfaring som psykolog i 'fængslet'. Min praksis er ikke blot et supplement men afgørende for undersøgelsens gennemførelse og udformning», skriver Mathiassen (Mathiassen 2004: 14).

²⁷¹ Galtung 1959

skrev på bakgrunn av dette feltstudien *Bagatellenes tyranni*.²⁷² På nittitallet utga danske Torkil Lauesen den sosiologiske studien *Fra forbedringshus til parkeringshus*. Lauesen ble i 1989 idømt ti års fengselsstraff, og i den publiserte boka bygde han dels på egne feltobservasjoner som straffedømt i Vridsløselille Statsfængsel og dels på intervjuer han gjorde med andre som var fengslet samtidig med ham.²⁷³ Cecilie E. Basberg utga i 1999 boka *Omsorg i fengsel?*. Denne sosiologiske studien var basert på intervjuer og feltarbeid i Bredtvedt fengsel, et fengsel hun selv gjennom en femårsperiode hadde vært ansatt i som ekstrabetjent.²⁷⁴ Og Yngve Hammerlin, som i nærmere tretti år har vært en viktig bidragsyter til den norske fengselsforskningen, har gjennom hele denne tiden vært ansatt av enten Justisdepartementet eller Kriminalomsorgens utdanningscenter (som altså utdanner og videreutdanner fengselsbetjenter).²⁷⁵ Alle disse forskerne har slik hatt umiddelbar nærhet til det feltet de studerte, noe som ifølge mange av dem har lettet arbeidet med å få informantene i tale.

Det er med andre ord mye empiri som peker på metodiske utfordringer i møte med fengselet som institusjon og de som oppholder seg der – ikke minst når det gjelder å få informantene i tale. I forkant veide jeg her frem og tilbake hvordan jeg på en best mulig måte kunne få til et avslappet og jordnært samtaleklima, en prat preget av hva Tove Thagaard omtaler som det overordnede målet i enhver intervjusituasjon: «å skape en tillitsfull og fortrolig atmosfære som kan bidra til at informanten åpner seg om de temaene forskeren ønsker informasjon om».²⁷⁶ En viktig del av disse avveiningene inkluderte min egen bakgrunn fra kriminalomsorgen, Justisdepartementet og academia. Var det en fare for at informantene ville oppfatte meg som representant for «De i KSF» eller «Departementet», ja, kort sagt som ledelsens mann? Kunne den tenkes at min rolle som universitetsansatt forsker ville plassere meg i kategorien «praksisfjern akademiker»? Ville dette i så fall virke styrende på enkelte av informantenes svar eller atferdsmønster? Og hvordan kunne jeg forsøke å dempe en slik forskningseffekt?

La meg trekke frem noen av de viktigste strategiene jeg valgte:

²⁷² Kristoffersen 1986

²⁷³ Lauesen 1998

²⁷⁴ Basberg 1999: 11, 32ff. Basberg forteller at hun valgte å ha feltarbeid på avdelinger hun selv tidligere hadde jobbet. Flere av de betjentene hun da møtte, var tidligere kolleger, og disse, skriver hun, «introduserte meg for de betjentene jeg ikke kjente. Dette åpnet for samtaler og utveksling av erfaringer» (Basberg 1999: 34). Hun beskriver også hvordan hun raskt falt inn i sin gamle rolle som fengselsansatt. «I stedet for å følge med på betjentenes arbeid ble jeg sittende og snakke med betjentene om feriereiser og komiske episoder, og fortelle vitser. Jeg falt inn i den gamle omgangstonen med betjentene fra den tiden jeg selv jobbet på Bredtveit, og fordi jeg nå skulle være 'forsker' og observere, føltes dette ganske ubehagelig etterpå. På den andre siden var dette en god måte å bli kjent med betjentene på, slik ble formelle barrierer brutt», bemerket hun (Basberg 1999: 35).

²⁷⁵ Se for eksempel: Hammerlin & Larsen 2000; Hammerlin & Kristoffersen 2001; Hammerlin & Mathiassen 2006.

²⁷⁶ Thagaard 2009: 99

Ingen av betjentene jeg intervjuet, ble – som tidligere nevnt – valgt ut fordi jeg kjente dem på forhånd, men fordi de oppfylte visse krav som jeg på forhånd hadde satt til et skjønnsmessig og bredt sammensatt utvalg.²⁷⁷ Det første jeg forsøkte å få til, var å kle meg på en måte som ikke skapte avstand. Ved å gå inn i en kommunikasjonssituasjon ønsket jeg i størst mulig grad å nedtone min egen klesdrakt. Eller for igjen å bruke begreper fra sosialsemiotikken: Jeg la opp til at klærne i minimal grad skulle fungere som meningsbærende ressurser i og under intervjuet.²⁷⁸ Jeg kledde meg derfor mest mulig nøytralt, ikke for stivt, ikke for uformelt. Dette fungerte godt i møte med de første informantene, og slik endte jeg opp med å bruke den samme klesstilen i alle intervjuene. Jeg møtte opp i en enkel, brun blazer, jeg hadde en ensfarget t-skjorte eller genser inni, jeg brukte nye, blå dongeribukser og jeg gikk i brune, pussede (men ikke i øyenfallende blanke) skinnsko.

Jeg brukte også tid, både mens vi gikk inn mot intervju-lokalet og før jeg startet opptakeren, til å småprate og bli noe kjent med informantene. Jeg fortalte samtidig litt om meg selv og min egen yrkesbakgrunn fra kriminalomsorgen. Jeg så det som en selvfølge at jeg skulle være åpen om denne faglige bakgrunnen, ikke bare når det kom konkrete spørsmål, men som en del av introduksjonen til prosjektet. Denne åpenheten opplevde jeg raskt som en positiv faktor i intervjuet. Noen av informantene kommenterte at de hadde kjent igjen navnet på forhånd, andre hadde googlet meg og funnet frem til artikler jeg hadde skrevet, og flere lurte på hvilken rolle jeg nå hadde. Det at jeg var tydelig på min egen yrkeserfaring, samtidig som jeg understreket min nåværende posisjon som uavhengig universitetsansatt forsker, tror jeg styrket deres tillit til meg. De hadde allerede informasjon om at jeg hadde bakgrunn fra Kriminalomsorgens utdanningscenter og Justisdepartementet, og da jeg uoppfordret fortalte dem om dette, fikk jeg inntrykk av at dette hadde en positiv effekt. Mange av betjentene uttrykte også tydelig skepsis til deler av den undervisning og forskning som ble gjort ved utdanningscenteret, men som ekstern forsker slapp jeg å måtte forsvare meg mot slike beskrivelser. Samtidig gjorde det at jeg faktisk hadde arbeidet i kriminalomsorgen til at jeg heller ikke ble oppfattet som en totalt fremmed. På forhånd kjente jeg til store deler av stammespråket, og vi kunne dermed enkelt snakke om KOMPIS og SIK, om kurs som MI og Brott-brytet, om Olsok-brevet og ledere i kriminalomsorgen uten å måtte stoppe opp i oppklarende avbrytelser.

²⁷⁷ Etter at informantene var trukket ut, gjenkjente jeg ett av navnene som én jeg noen år tilbake hadde sporadisk møtt gjennom felles venner. Selv om jeg hadde snakket med vedkommende i noen ganske få private, sosiale anledninger, var det imidlertid ingen nær relasjon mellom oss – og da jeg intervjuet vedkommende, var det fem-seks år siden vi sist hadde hatt kontakt.

²⁷⁸ Kress 2003: 45; Kress 2009: 54ff

Jeg opplevde på den måten å komme i en heldig mellomposisjon. Jeg var ikke en totalt fremmed, en som de måtte bruke lang tid på å innvie i arbeidshverdag og stammespråk. Jeg var heller ikke en representant for Ledelsen, Departement eller Kriminalomsorgens utdanningscenter. Jeg var en nysgjerrig, informert og uavhengig samtalepartner, en som var interessert i arbeidshverdagen deres og som samtidig uttrykte et visst innenfraperspektiv når det gjaldt utdannelsen deres, organisasjonsstruktur, historie og arbeidsinnhold. Flere av informantene uttrykte da også eksplisitt glede over at noen endelig ønsket å skrive noe om dem som yrkesgruppe.

Slik ligner mine erfaringer mye på dem sosiolog Siv Hjeltnes satt igjen med etter sitt feltarbeid i Oslo fengsel. Hun beskriver her hvordan hun «umiddelbart [fikk] tilgang til en velvillig verden»:

Med bakgrunn i egen og andres erfaring var jeg forberedt på kritiske og distanserte informanter. Velkomsten jeg fikk, og åpenheten fengselsbetjentene møtte meg med, overrasket tilsvarende. Forventningen om å bli møtt med skepsis var så sterk at jeg ble overveldet av imøtekommenheten jeg opplevde. På møtet hvor jeg presenterte meg, møtte jeg engasjement og interesse. En betjent sa: *Så fint at noen endelig vil skrive om oss!*²⁷⁹

Og slik minner det om erkjennelsen Kelsey Kauffman gjorde etter nærmere 250 timers intervjuer med i alt 110 fengselsbetjenter i Massachusetts: «The simplest explanation for why the officers spoke openly and passionately about their work and their lives is that someone actually ask them», skriver hun.²⁸⁰

3.3.2.2.2.4 Hvordan intervju fengselsbetjenter om etikk?

I brevet som ble sendt til de utvalgte informantene, var jeg tydelig på at intervjuene skulle brukes i en doktorgradsavhandling om etikk i norske fengsler. En slik etisk temabestemmelse reiser uvilkårlig spørsmål knyttet til metode og fortolkning. For det er naturligvis ikke bare gruppeintervjuet som har metodiske utfordringer knyttet til om informantene artikulere det de egentlige mener. I denne studien kan for eksempel betjentene oppfatte seg selv som representanter for justissektoren og på den måten forsøke å unngå negativt søkelys på egen etat. Informantene kan samtidig også svare det de tror forskeren forventer at de skal svare, eller det kan oppstå motstand mot å snakke om etiske spørsmål og moralsk praksis siden dette blir forstått som moralisme og fordømmelse av andre. Det kan videre oppstå en form for tematisk forskningseffekt der informantene lar seg påvirke av etikk som tema slik at de og kollegaene fremstår som mer etisk oppmerksomme enn hva de faktisk er i arbeidshverdagen. I forbindelse med dette kan det også være en metodisk utfordring at

²⁷⁹ Hjeltnes 2001: 2

²⁸⁰ Kauffman 1988: 274

informantene viser seg å ha store variasjoner i hvor artikulerte de er om teoretiske og abstrakte etiske forhold. Dette siste var noe jeg erfarte helt fra de første intervjuene jeg gjennomførte – og for å gi et par eksempler:

Terje F.: Hvis du skulle peke på det du oppfatter er etiske utfordringer i din jobb, hva ville du ha sagt da?
Informant 1: Etikk og moral... Ja, hva er det for noe? (Lang pause) Nei, jeg vetta søren, altså. (Pause). Hva skal det kunne være? Jeg vet ikke om... (Ny lang pause)

Terje F.: Vi snakket tidligere om spenningen mellom kontroll og rehabilitering. Synes du at du har en jobb som kan stå overfor noen etiske utfordringer?
Informant 2: (Lang pause). Jeg skjønner ikke den etiske biten. Det ordet. Bruk et annet ord, så kan... [...] Det er etikk jeg har problemer med å koble noe opp imot. (Ler). Du må ikke bruke det ordet. Du må heller bruke et annet ord. (Pause) Jeg klarer ikke å sette noen ord på det.

Mange av informantene jeg intervjuet først, hadde altså tydelige aversjoner mot å bruke ordene etikk og moral. Noen av de som forsøkte, knyttet det til å være fordømmende overfor andre kollegers opptreden. Andre satte det i sammenheng med alvorlige hendelser som svært sjeldent eller aldri hendte i fengslet («Jeg kunne jo ikke sett at en kollega stod og slo en annen innsatt, for eksempel, uten at jeg brøt inn. Nå har jeg heldigvis aldri opplevd å komme i en slik situasjon») eller til et sett med absolutte regler som aldri skal brytes («Du vet jo at du ikke skal innlede et forhold til en innsatt, liksom. Sant? Det går jo gjerne på etikk og moral generelt»). Flere hadde også vanskeligheter med å sette ord på hva som kunne være moralsk utfordrende i arbeidet deres – til tross for at de ellers i intervjuet snakket både lett og reflektert om en praksis som bød på en rekke moralske problemer, dilemmaer og utfordringer. Så langt jeg kan forstå, blir disse problemene, dilemmaene og utfordringene imidlertid ikke betraktet innenfor en etisk tolkningsramme. De fremstår som generelle problemer, dilemmaer og utfordringer, noe som det er rimelig å sette i sammenheng med informantenes vansker med å innholdsbestemme ordene etikk og moral. For når man i liten grad er i stand til å beskrive hva en moralsk situasjon er, er det også vanskelig å gjenkjenne slike situasjoner i praksis.²⁸¹

For å imøtekomme slike metodiske utfordringer jeg her har vært inne på – som lojalitetshensyn, motstand mot å snakke om etiske spørsmål, tematisk forskningseffekt og problemer med abstraksjoner, har det vært foreslått at intervjuerne ikke skiller ut konkrete

²⁸¹ Jeg er ikke den første som har opplevd problemer med abstraksjoner innenfor profesjonsforskningen. Til boka *Legers profesjonsetikk* intervjuet for eksempel helseforskeren Terje Mesel tjuen leger om hvordan de beskriver seg selv som profesjonsetiske subjekter. Han forteller her hvordan flere av informantene tydelig manglet et språk for å uttrykke og reflektere omkring profesjonsmoralisk praksis. De legene han intervjuet, var «ikke i særlig grad [...] i stand til å relatere begrepet etikk til de enkelte verdivalg de gjør», og Mesel mener at de i liten grad klarte å gjenkjenne «utfordringer i hverdagen som etiske» (Mesel 2009: 98). Dette tolker han som at etikk er et vanskelig tilgjengelig begrep for mange av informantene hans og at den profesjonsetiske refleksjonen i stedet lå godt skjult i de kliniske vurderingene (Mesel 2009: 98). Med andre ord: Terje Mesels observasjoner ligger tett opp til mine. Se også: Silfverberg 1996: 25f; Afdal 2006: 33f, 321.

spørsmål om etikk fra fortellingene om arbeidshverdag og daglige rutiner og utfordringer.²⁸² Dette rådet fulgte jeg i de resterende intervjuene. Det betyr altså ikke at informantene var uvitende om at det var profesjonsetikk jeg var interessert i å snakke med dem om. Men ved å nedtone de abstrakte og teoretiske aspektene ved forskningen i selve intervjusituasjonen, ved å stille åpne, innledende spørsmål, og ved å få informantene til å fortelle om utfordringer og situasjoner uten i for stor grad å knytte disse eksplisitt til abstrakte teoretiske modeller eller spesifikke ord som «moral» og «etikk», har jeg forsøkt å legge til rette for at betjentenes egne perspektiver og begreper kunne komme tydeligere til syne. Intervjuguiden hadde jeg på forhånd lært meg utenat, og jeg kunne dermed la intervjuet et stykke på vei følge sin egen utvikling, samtidig som jeg forholdsvis uanstrengt kunne vende tilbake til guidens hovedstruktur. Slik la jeg opp til at informantene kunne få snakke om arbeidshverdagen sin, om de dilemmaer og situasjoner de står i og som de kjenner godt, og samtalen ble dermed heller ikke like preget av å være et spesifikt profesjonsetisk intervju.

En siste opplysning: I avrundingen av hvert intervju, spurte jeg alle betjentene om jeg skulle sende dem en transkribering av samtalen. To av de nitten betjentene ønsket dette (deriblant Christer C., som er presentert i kapittel 9.4). Én av dem hadde forslag til endringer, men forandringene var små og handlet for det meste om å stryke eller korrigere muntlige vendinger. Alle endringene ble gjort slik informanten ønsket det.

3.3.2.3 Å gjøre intervjuer med aspirantnemnda

Så langt fengselsbetjentene. Den andre gruppen jeg intervjuet, var de fem medlemmene i Kriminalomsorgens aspirantnemnd. Ansvar for utvelgelsen av aspirantene er, som tidligere nevnt, lagt til denne nemnda. De fem medlemmene utnevnes av Justisdepartementet, og på bakgrunn av hvilket antall aspiranter Stortinget hvert år bestemmer skal tas opp ved Kriminalomsorgens utdanningscenter, intervjuer, vurderer og ansetter de søkerne.

3.3.2.3.1 Valg av informanter

Jeg intervjuet alle som var medlemmer av aspirantnemnda i perioden 1. januar 2009 til september 2010 – i alt fem personer. Disse fem var: direktøren ved Kriminalomsorgens utdanningscenter, én regiondirektør, én assisterende regiondirektør, og hver av lederne for kriminalomsorgens to største tjenestemannsorganisasjoner (Norsk fengsels- og friomsorgsforbund (NFF) og Kriminalomsorgens yrkesforbund (KY)). Tidsperioden var satt for å falle sammen med innsamlingen av datamateriale fra fengselsbetjentene.

Intervjuene ble gjort mellom april 2009 og september 2010. Nemndas leder sluttet sommeren 2010 etter tretti år som medlem, og det var derfor viktig for meg å få gjennomført

²⁸² Silfverberg 1996: 25f; Robson 2002: 272; Schmidt 2006: 99

alle intervjuene før nemnda fikk ny besetning og startet arbeidet med nytt opptak. Det siste intervjuet ble gjort i begynnelsen av september 2010, før opptaket og den nye lederen hadde begynt. På den måten var alle de fem informantene medlemmer i nemnda i samme periode, og ingen av dem hadde deltatt i nemndarbeidet i mindre enn tre år da jeg intervjuet dem. Det var dermed betydelig kompetanse og erfaring som lå til grunn for så vel aspirantutvelgelsen som de refleksjonene som kom til uttrykk i de samtalene jeg hadde med medlemmene.

De fem intervjuene ble supplert med generelle bakgrunnsopplysninger gitt på telefon av én av de to førstebetjentene som arbeidet i nemndas sekretariat. Disse opplysningene er imidlertid ikke tatt med som direkte sitater, men utgjør en del av bakgrunnsinformasjonen. Jeg har også hatt tilgang på dokumenter som nemnda bruker i opptaksprosessen, slik som intervjuguide, den skriftlige oppgaven søkerne må svare på ved opptak, og hvilke spørsmål som stilles til søkerens helse. Disse er det enkelte steder sitert fra.

3.3.2.3.2 Gjennomføringen av intervjuene

Den første kontakten med nemndmedlemmene skjedde gjennom en e-post der jeg fortalte at jeg arbeidet på en doktoravhandling om fengselsbetjentes profesjonsetikk. Jeg forklarte at spørsmålet om hvem kriminalomsorgen velger ut til å bli fengselsbetjenter, var noe jeg var opptatt av, og jeg skrev at jeg derfor var interessert i å intervju dem for å forsøke å etablere et bilde av hva nemnda ser etter når det ansettes nye aspiranter. Dette knyttet jeg i særlig grad til formuleringene i utlysningsteksten for opptak til Fengselsskolen som sier at søkerne som tas opp, må ha den nødvendige modenhet og personlige egnethet som kreves som fengselsbetjent. Jeg skrev at jeg hadde behov for informasjon omkring hvordan aspirantnemnda tenker omkring utvelgelsen av aspirantene, og jeg konkretiserte dette i fire spørsmål som jeg sa at jeg særlig ønsket å snakke med dem om: 1) hva legger dere i begrepene «nødvendig modenhet» og «personlig egnethet»; 2) hvilke egenskaper eller kvaliteter er det dere ser etter hos søkerne; 3) hva er en eget/uegnet mannlig søker; og 4) hva er en egnet/uegnet kvinnelig søker? Jeg informerte til slutt om at jeg håpet å få intervju alle medlemmene i nemnda om disse spørsmålene. Alle de fem medlemmene svarte raskt og positivt tilbake på e-post, og i den påfølgende korrespondansen, fortalte jeg at jeg ønsket å ta samtalen opp digitalt og at de kunne få lese gjennom en transkribering av samtalen, hvis de ønsket det i etterkant.²⁸³

Til forskjell fra fengselsbetjentene, som jeg møtte ansikt til ansikt, valgte jeg å intervju nemndmedlemmene enkeltvis over telefon. En innvending mot å gjennomføre slike

²⁸³ Den innledende henvendelsen til nemnda er trykt som vedlegg bakerst i avhandlingen.

telefonintervju er at enkelte kan ha lettere for å snakke om følsomme eller sensitive temaer ansikt til ansikt.²⁸⁴ Det skaper også ofte en større grad av fortrolighet hvis man møter informantene i samme rom, fremfor å intervju dem på telefon.²⁸⁵ Når jeg likevel valgte telefonintervju, var dette forankret i økonomiske, tidsmessige og praktiske hensyn. Mange av medlemmene var svært opptatte, jeg måtte reise til Oslo og Sandnes for å foreta intervjuene, og det var da også en betydelig sjanse for at medlemmene i en hendelsesstyrt arbeidsdag måtte forskyve eller flytte intervjutidspunktet kort tid i forveien. Siden jeg på forhånd vurderte det som lite sannsynlig at intervjuene ville ha en særlig sensitiv eller følsom karakter, endte jeg altså opp med å ringe dem.

Vi avtalte her først et tidspunkt, og intervjuene, som varte mellom tretti og seksti minutter, ble tatt opp på en digital opptaker. På samme måte som med fengselsbetjentene, hadde jeg på forhånd utarbeidet en intervjuguide som jeg hadde lært meg utenat. Jeg la også opp til å stille mest mulig åpne spørsmål slik at informantene kunne reflektere, utdype og fortelle fra utvelgelsesprosessen på egen hånd. Dette ble så fulgt opp gjennom mer konkrete og utdypende spørsmål, gjerne basert i den muntlige og skriftlige informasjonen jeg tidligere hadde fått av nemndas sekretariat.

Alle fem medlemmene kjente til hvem jeg var på forhånd, men det varierte i hvor stor grad jeg hadde hatt kontakt med dem i tiden jeg arbeidet ved Kriminalomsorgens utdanningscenter og i Justisdepartementet. Direktøren for Kriminalomsorgens utdanningscenter, som også var lederen av aspirantnemnda på det tidspunktet jeg intervjuet ham, var den jeg kjente best. Selv om det var fire år siden vi hadde jobbet sammen, hadde vi likevel sporadisk møtt hverandre – primært gjennom arbeidet mitt i Justisdepartementet. Jeg anså imidlertid ikke dette som noe stort problem. Rett nok resulterte bekjentskapet til flere av medlemmene at vi før intervjuet tok til, kunne småsnakke om temaer som ikke direkte angikk intervjuet. Etter min oppfatning var det likevel tydelige rammer for hva som var intervju og hva som ikke var det, men for å markere overgangen fra den innledende småpraten, spurte jeg om det var greit at jeg nå satte på den digitale opptakeren. Jeg ga deretter en kort, gjentagende orientering om hva jeg ønsket å snakke med dem om og formålet med studien. Selve intervjuet ble så avsluttet ved at jeg spurte om de hadde noe mer å tilføye, og hvis svaret da var nei, påpekte jeg eksplisitt at opptakeren nå ble skrudd av. Alle de fem medlemmene hadde for øvrig lang erfaring med å delta i det offentlige ordskiftet, og jeg opplevde da også at de hadde klar oppfatning av hva som kunne sies innenfor rammene av intervjuet og hva de fortalte av mer personlig karakter i de deler av samtalen som ikke ble tatt opp. For å

²⁸⁴ D. I. Jacobsen 2005: 143

²⁸⁵ D. I. Jacobsen 2005: 143

forsikre meg om at de likevel stod inne for hva som ble sagt under intervjuet, og at grensene faktisk var tydelige, ga jeg dem anledning til å lese gjennom transkriberingen av samtalen – slik jeg også gjorde med fengselsbetjentene. Fire av de fem medlemmene ønsket det, men endringene som ble foreslått, var små og i det vesentligste for å fjerne det som i deres øyne fremstod som for muntlige vendinger.

3.3.2.4 Analyseprosessen

3.3.2.4.1 En åpen inngang til materialet

Jeg har, slik jeg har argumentert for flere steder tidligere, lagt opp til en mest mulig åpen tilnærming til datainnsamlingen. Jeg ønsket å skape et rom for at hvert intervju kunne ha sin egen dynamikk, avhengig av hva informantene hadde å fortelle. Spørsmålene under intervjuet var derfor i stor grad åpne, og jeg forsøkte å legge til rette for at betjentenes og nemndmedlemmenes egne refleksjoner og beskrivelser skulle komme frem. Slik initierte intervjuformen at jeg som forsker, kunne la meg overraske av hva informantene kom til å beskrive, vektlegge eller utelate. Slik la jeg opp til å gi informantene anledning til å snakke om temaer som de oppfattet var viktig. Og slik ønsket jeg å redusere sjansen for å styre informantene til ufunderte svar eller avskjære dem i deres egne refleksjoner ved for eksempel å bringe inn abstrakt og fremmed terminologi. Det betyr imidlertid ikke at jeg utarbeidet intervjuguiden helt åpent – i betydningen uten forforståelse og for-dommer. Jeg hadde en viss informasjon om betjentenes og nemndmedlemmenes arbeid på forhånd. Jeg hadde lest en større del av fengselsosologisk og etisk litteratur, og jeg hadde drøftet spørsmålsformuleringer med forskere som hadde lang erfaring fra kvalitativ metodikk.

3.3.2.4.2 Transkripsjon av intervjuene

I boka *Forskningsetikk i forskerbverdager* forteller Bente Gullveig Alver og Ørjar Øyen en kort, men tankevekkende historie om transkripsjonens fallgruver. En norsk folklorist, skriver de, hadde samvittighetsfullt skrevet ut alle dybdeintervjuene hun hadde samlet inn. Nå var transkripsjonen ferdig, og som avtalt sendte hun utskriften til informantene slik at de kunne lese gjennom dem før hun startet analysearbeidet. Ikke lenge etter tok én av dem kontakt, og han reagerte sterkt på hva han hadde fått til gjennomlesning. Transkripsjonen var nemlig gjort på dialekt, på en nøye gjengivelse av informantens talemål, og dette gjorde ham sint, skriver Alver og Øyen. Informanten kjente seg overhodet ikke igjen i intervjuet, han følte seg banalisert og uthengt, og han spurte folkloristen om hun virkelig mente at «han ikke

kunne formulere seg». Deretter trakk han seg fra intervjuet, og det samme gjorde tre andre informanter han hadde hatt kontakt med.²⁸⁶

Det er lett å forstå informantens ubehag. For det ordrett transkriberte muntlige språket kan ofte fremstå som både usammenhengende og forvirrende. Setningene kan være vanskelige å lese, og de kan gjerne stå i kontrast til fagbokforfatteren som kommenterer sitatene i et forberedt og normert skriftmål. For å unngå dette har jeg i stedet forsøkt å foreta en mild redigering av de intervjuutdragene som er gjengitt i avhandlingen. Jeg følger på den måten den pragmatiske linjen som Steinar Kvale tar til orde for i metodeboka *Det kvalitative forskningsintervju*. Kvale minner her om at transkripsjoner er «en hybrid mellom den muntlige diskursen som foregikk over tid, ansikt til ansikt i en levende situasjon – hvor det som ble sagt var rettet til en bestemt person som var til stede – og en skriftlig tekst som er ment for et allment, fjernt publikum».²⁸⁷ Og han påpeker at hva som kan regnes som en god og korrekt transkripsjon, er et spørsmål som best kan besvares når man vet hva slags studie intervjuutdragene går inn i.²⁸⁸ Med andre ord: Hvilken transkripsjonsform som skal benyttes, avhenger i stor grad av hva sitatene skal brukes til. Hadde jeg villet gjøre en lingvistisk analyse av språket til fengselsbetjentene, burde jeg ha valgt en streng, ordrett transkripsjon. Og hadde jeg ønsket å gi en psykologisk tolkning av nemndmedlemmene, ville det vært naturlig å inkludere for eksempel pauser og gjentakelser, latter, tonefall og kroppsspråk. I denne studien har jeg imidlertid kun vært interessert i å få formidlet informantenes beskrivelser, fortolkninger og refleksjoner, for på bakgrunn av disse artikulasjonene å gjøre mine egne fortolkninger. Jeg har derfor lagt meg tettest mulig opp til en ordrett gjengivelse av hva som ble sagt, samtidig som jeg har fjernet muntlige småord som gjentas ofte (slik som: «altså», «liksom», «ikke sant?»), redigert i setninger som ikke fullføres, og fjernet henvisninger til kremting og samtalepauser, hosting eller nysing. De eneste unntakene til dette er hvis jeg har ment at en gjengivelse av slike småord, ufullstendige setninger, pauser eller lyder kan få frem viktige poeng i selve analysen eller presentasjonen. Jeg har også forsøkt å skrive ut intervjuene i et bortimot normert bokmål. Det betyr at enkelte tydelige dialektord er strøket eller oversatt til mindre geografisk identifiserbare termer, og jeg har også i all hovedsak fulgt bokmålsstandarder når jeg har oversatt ordene fra muntlig dialekt til skriftlig tekst.

Studien er basert på i alt 47 timer intervjuer: 43 timer med betjentintervjuer, snaue fire timer nemndintervjuer. Det har vært en tidkrevende prosess å skrive ut intervjuene, men selv om jeg i ettertid ser at jeg burde ha transkribert mer i stikkordsform, gjorde de relativt

²⁸⁶ Alver & Øyen 1997: 105f

²⁸⁷ Kvale 2007: 116

²⁸⁸ Kvale 2007: 102ff

detaljerte utskriftene at jeg fikk en nærhet til materialet som alt i alt har vært fruktbar og positiv. Dette henger ikke minst sammen med at en slik utskrift av store deler av materialet kan betraktes som en videreføring av avhandlingens åpne inngang. Hvis jeg her hadde begrenset materialet før jeg hadde en samlet oversikt, kunne jeg også lettere komme til å overse alternative tolkninger eller miste utfyllende informasjon.

3.3.2.4.3 Analyse- og presentasjonsstrategier

I analysen og presentasjonen av de transkriberte intervjuene har jeg valgt både en temasentrert og personsentrert tilnærming. I analysen av *aspirantnemndas* refleksjoner og artikulasjoner har jeg brukt en temasentrert strategi, en tilnærming som legger opp til å analysere og fortolke empirien tema for tema.²⁸⁹ Hovedpoenget her er å gå i dybden på de enkelte temaene, og utsagn fra ett enkelt intervju blir vurdert opp mot intervjuene som helhet. Teksten inndeles i kategorier, i temaer som er sentrale i undersøkelsen, og på dette grunnlaget er det mulig å sammenligne informasjon fra informantene. En slik strategi innebærer dermed at hvert enkelt tema utgjør enheten i analysen, til forskjell fra personsentrerte analyser, der analyseenheten er de personer eller grupper av personer som studien tar sikte på å gi en helhetlig forståelse av.²⁹⁰ Fordelen med slike temasentrerte analyser er at de i større grad enn de personsentrerte analysene gir en oversikt over mønstre i datamaterialet. Dette så jeg på som en klar fordel når det gjaldt analysen, fortolkningen og presentasjonen av det innsamlede datamaterialet fra aspirantnemnda.

I analysen av *fengselsbetjentenes* refleksjoner og artikulasjoner har jeg imidlertid valgt å kombinere temasentrerte og personsentrerte strategier. Jeg startet her analysen med å inndeले de enkelte betjentintervjuene i begrepskategorier, som så ble justert og endret etter hvert som jeg leste flere intervjuer; nye kategorier kom til, andre ble slått sammen eller gitt endrede navn. Disse kategoriene var knyttet til intervjuenes betydningsinnhold, samtidig som de også ble etablert, preget og korrigert av min egen forforståelse, lesning av det innsamlede datamateriale som helhet og eksisterende forskning.²⁹¹ Kodingen og kategoriseringen av de nitten betjentintervjuene ga meg oversikt over materialet, og det hjalp meg til å se tendenser og mønstre i dataene. Disse tendensene ble så knyttet opp mot de teoretiske perspektivene som kommer til uttrykk i kapitlene om straffens begrunnelser (kapittel 4) og betjentenes samfunnsmandat (kapittel 5). I tillegg leste jeg dem i lys av Michel Foucaults beskrivelse av hyrdemakten. Basert på disse kategoriene, på gjentatte nye nærlesninger av

²⁸⁹ Thagaard 2009: 171-188; jf. Repstad 2007: 131.

²⁹⁰ Thagaard 2009: 147-170; jf. Repstad 2007: 131.

²⁹¹ Å tolke betjentrollen i lys av Michel Foucaults hyrdemotiv, var for eksempel en idé jeg fikk etter å ha fulgt disputasen til Thomas Ugelvik og lest hans bok *Fangenes friheter* (Ugelvik 2011a: 76-77, 97-98).

alle de nitten betjentintervjuene, samt på de analysene jeg hadde gjort av resten av datamaterialet, identifiserte jeg til slutt fem moralske idealer og fem korresponderende betjenttyper. Disse idealene og betjenttypene representerer sentrale mønstre i datamaterialet, og de vil bli presentert i kapittel 10 (Slik en gjeter vokter sin flokk).

Jeg skiftet så fokus. Blikket ble fremdeles rettet mot enkeltpersonene i det allerede innsamlede datamaterialet, mot hver av de nitten betjentene jeg hadde intervjuet. Men på bakgrunn av de kategoriseringer og koder jeg allerede hadde gjennomført, forsøkte jeg nå å finne frem til artikuleringer og beskrivelser av verdier og holdninger som var typiske for de enhetene som betjenttypene representerte.²⁹² Disse typiske verdiene og holdningene var det første og viktigste kriteriet i utvelgelsen. Jeg ønsket meg deretter noenlunde lik fordeling mellom kvinner og menn, og noenlunde lik fordeling mellom ansatte i domsavdelinger og varetektsavdelinger. I tillegg vektla jeg å finne frem til og presentere intervjuer som levendegjorde praksishverdagen gjennom fortellinger og beskrivelser.

I utvelgelsen av de intervjuene som skulle presenteres i avhandlingen, så jeg dermed etter både det typiske og det forskjellige. Forskjellene handlet om kjønn, avdelingskategori (dom versus varetekt/restriktiv) og ulike forståelser og beskrivelser av betjentrollen. Det typiske knyttet seg til sentrale mønstre i datamaterialet når det gjaldt moralske idealer for betjentrollen. Slik ønsket jeg å få frem både felles forhold og individuell variasjon.

Jeg endte til slutt opp med å presentere intervjuer med seks betjenter:

Astrid A. ble valgt ut fordi hun artikulerer både et nåtids- og fremtidsperspektiv i sin rollebeskrivelse. I intervjuet kombinerer hun ansvaret for at de fengslede faktisk oppholder seg i fengselet, med et ønske om å vise omsorg og å påvirke dem. I varetektsavdelingen handler dette siste i stor grad om å gi oppmerksomhet til og ivareta de innsattes ve og vel – innenfor rammene av fengselsoppholdet. I domsavdelingen forsøker hun samtidig å oppmuntre og motivere dem til å leve mer lovlige liv etter endt fengselsopphold.

Jeg valgte å presentere intervjuet med *Bjarte B.* fordi han eksemplifiserer og får frem en kompleksitet og mangesidighet ved betjentrollen. Han posisjonerer seg som «en mann som tenker sikkerhet», men som samtidig er opptatt av omsorg og enkeltpersoners ve og vel. Han uttrykker sterke følelser når det gjelder sedelighetsforbrytelser, samtidig som han betoner hvor «superviktig» det er å «kunne snakke med de innsatte, ta dem til side, drøse sammen» med dem.

Også *Christer C.s* beskrivelser knytter seg til varetektsavdelingen. Og også han er opptatt av hvordan de fengslede har det her og nå. Han skiller seg imidlertid fra Astrid og Bjarte ved å ha en eksplisitt oppdragende dimensjon i sine beskrivelser og refleksjoner. Christer

²⁹² Thagaard 2009: 196

går inn i avdelingshverdagen med en bevisst og artikulert intensjon om å overføre visse verdier, holdninger og ferdigheter til de som er fengslet, fordi dette er til deres eget beste.

Dagfinn D. er den av betjentene som tydeligst og mest gjennomgående beskriver ro og orden i avdelingen som et mål i seg selv. Han betoner hvordan han hele tiden arbeider for å gjenvinne «likevekten i systemet», og han setter i stor grad interaksjonen med de fengslede i sammenheng med den innvirkning det har på fengselshverdagens ro og orden. Jeg valgte ut Dagfinn fordi han også kombinerer dette perspektivet med ønsket om å «lage en alternativ livsvei [...] som innsatte kan følge og som kan være en vei ut av den kriminelle løpebanen de har hatt til nå».

Eva E. ble valgt ut fordi hennes beskrivelser fra domsavdelinger forankres i et her-og-nå-perspektiv. Hun reflekterer rundt viktigheten av både å sette grenser og være omsorgsfull, men dette ønsket om å vise omsorg er ikke bare av profan og allmennmenneskelig karakter. Eva uttrykker også et tydelig kristent livssyn, en livstolkning som ser ut til å ha innvirkning på hennes profesjonsmorske opptreden. En slik beskrivelse av religiøs omsorg på betjentnivå i et høysikkerhetsfengsel har vært fraværende i den norske fengselsforskningslitteraturen, og jeg mener derfor det er berikende for denne diskursen å inkludere refleksjonene fra Eva.

Fanny F. er den sjette og siste betjenten jeg presenterer. Hun ble valgt ut på grunn av sin tydelige fremtidsorientering i rollebeskrivelsene. I intervjuet legger hun for dagen et artikulert engasjement når det gjelder å arbeide for de fengslede liv etter endt straffegjennomføring. Samtidig er hun opptatt av nåtiden, av å vise omsorg, hjelpe og tilrettelegge i den situasjonen de fengslede faktisk er i.

En slik analyse- og presentasjonsstrategi er ikke uten problemer og utfordringer. Det kan med rette innvendes at jeg på den måten åpner opp for at informantene lettere kan kjennes igjen. Dette er ofte en utfordring for personsentrerte tilnærminger, og det har ført til at jeg har lagt ned mye arbeid for å vanskeliggjøre identifiseringen av de situasjoner, personer og fengselsavdelinger som beskrives i kapittel 9 («De kjenner oss, og vi kjenner dem»). Jeg vil for det første ikke oppgi hvilke eller hvor mange fengsler jeg har gjennomført intervjuer i. Det geografiske området jeg har oppgitt å ha besøkt, er for det andre forholdsvis vidt, en angivelse som inkluderer i alt ti fylker. For det tredje har jeg intervjuet en større – om enn ikke stor – gruppe betjenter. Jeg har for det fjerde ikke beskrevet størrelsen på fengslene betjentene arbeider i, og jeg har for det femte fjernet eller nedtonet kontekstuelle referanser i presentasjonen av intervjuene. Dette siste, som Tove Thagaard omtaler som «symbolsk utskiftning»,²⁹³ har etter mitt syn ikke svekket presentasjonens etterrettelighet. I

²⁹³ Thagaard 2009: 224

stedet har det vært med på å gjøre det vanskeligere for personer med en særlig nærhet til fengslene, å gjenkjenne de jeg har intervjuet.

En annen mulig innvending knytter seg til selve utvelgelsen. Jeg har intervjuet nitten betjenter, men bare seks av dem blir presentert grundig. Hva med de tretten andre? Har de vært uten betydning for det jeg skriver? Mitt svar er et enkelt og entydig: Nei. Alle intervjuene har vært viktige for det samlede arbeidet med denne avhandlingen. Hvert enkelt intervju er blitt gjennomlest og analysert, og hver av disse systematiske analysene er en del av det materialet som jeg har basert betjenttypene på. Ni av de tretten informantene som ikke er presentert i kapittel 9, er da også sitert i presentasjonen av betjentidealene i kapittel 10 (Slik en gjeter vokter sin flokk). Alle informantene har dessuten bidratt med innsikter og kunnskap, synspunkter og refleksjoner som samlet sett har vært uvurderlige for arbeidet med denne boka. Disse beskrivelsene har gitt farger og nyanser til forståelsen av hverdagen slik den kan fortone seg i norske høysikkerhetsavdelinger, og de har hjulpet meg til å se nye lag og dimensjoner i de andre betjentintervjuene. Samtidig er det viktig å understreke at ingen av informantenes beskrivelser og refleksjoner utfordrer eller går utover den identifiseringen jeg kommer til å gjøre av betjentidealene i kapittel 10. Hadde jeg presentert alle nitten informantene, ville det derfor ikke bare gjort avhandlingen mye lengre. Det ville heller ikke ha tilført nye svar på forskningsspørsmålene. Etter min oppfatning ivaretar dermed de seks presenterte informantene både det typiske og det forskjellige: forskjellene handler som nevnt om kjønn, avdelingskategori og ulike forståelser og beskrivelser av betjentrollen; det typiske handler om sentrale mønstre i datamaterialet når det gjelder moralske idealer for betjentrollen.

Hvorfor velger jeg så en personsentrert presentasjonsmåte? Først og fremst fordi jeg ønsker å belyse individuelle betjenterfaringer og gi leserne mulighet til å komme tettere på fengselsbetjentene som profesjonsmorske aktører. Som Tove Thagaard påpeker, er det et hovedproblem med den temasentrerte tilnærmingen at «informasjon om de enkelte temaene løsrives fra sin opprinnelige sammenheng». Dette er en viktig grunn til at hun anbefaler å kombinere temasentrerte og personsentrerte tilnæringsmåter. For der temasentrerte tilnæringer gjør det vanskelig å oppnå en helhetlig forståelse, åpner personsentrerte tilnæringer i større grad opp for dette.²⁹⁴ En personsentrert analyse- og presentasjonsform kan slik få frem nyanser og detaljer, spenninger, kompleksitet og brudd i informantenes tolkninger og forståelse som ikke like godt kommer frem i temasentrerte presentasjoner. Dette er det etter mitt syn behov for innenfor den norske og nordiske fengselsforskningen, der det har manglet en dypere og mer helhetlig beskrivelse av hvordan betjenter reflekterer

²⁹⁴ Thagaard 2009: 162

profesjonsetisk omkring sin egen arbeidsdag og yrkesrolle. Jeg skulle derfor gjerne ha presentert alle de nitten intervjuene, men studien ville da blitt både gjentakende og for omfattende.

Det er mitt håp at jeg gjennom å presentere intervjuene på denne måten, kan bidra til bedre innsikt i det arbeidet fengselsbetjenter gjør. Slik ønsker jeg også å åpne opp for et større nyansemangfold i debatten omkring betjentrollen – ikke minst når det gjelder de moralske valgmuligheter, dilemmaer og utfordringer fengselsansatte står overfor i yrkesutøvelsen.

3.3.3 Refleksjoner rundt dokumentene

I intervjuene har betjentene og nemndmedlemmene bidratt med refleksjon over praksis sett fra deres ståsted. Jeg ønsket samtidig å finne frem til et materiale som kunne berike denne fortolkningen og gi flere vinklinger på fenomenet. Etter mitt syn kan de ulike forskningsstrategiene utfylle og kontrastere hverandre, og dette kan igjen gi et mer detaljert, nyansert og kanskje også mer dekkende bilde av det fenomenet som blir studert. Ifølge den britiske sosiologen og metodebokforfatteren David Silverman er både intervjuer og dokumentanalyser to av de vanligste formene for kvalitative data.²⁹⁵ I det første tilfellet har jeg samlet inn datamaterialet selv, i det andre tilfellet har jeg funnet frem til og analysert allerede nedtegnede tekster. I dette delkapitlet skal jeg redegjøre for min egen rolle når det gjelder dokumentene som skal analyseres (3.3.3.1) og analyseprosessen i møte med disse dokumenttekstene (3.3.3.2).

3.3.3.1 Dokumentene og min egen rolle

Alle de fire dokumentene jeg analyserer i avhandlingen, er blitt utgitt mellom 2004 og 2008 av enten Justisdepartementet, Kriminalomsorgens sentrale forvaltning eller Kriminalomsorgens utdanningscenter. Siden jeg selv har vært ansatt ved alle disse arbeidsstedene i deler av denne tidsperioden, er det nødvendig med noen presiseringer:

Jeg var ansatt i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling (som på det tidspunktet også utgjorde Kriminalomsorgens sentrale forvaltning)²⁹⁶ i årene fra 2005 til 2007. Kriminalomsorgsmeldingen ble publisert høsten 2008, mens fagstrategien ble publisert tidlig i 2004. Jeg var derfor ikke involvert verken i utarbeidelsen eller skrivingen av disse dokumentene. De yrkesetiske retningslinjene ble derimot utgitt i 2005, en periode hvor jeg altså var ansatt i Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. Denne utgaven var en lettere revisjon av retningslinjene fra 2001, men endringene knyttet seg i hovedsak til delvis nytt design og

²⁹⁵ Silverman 2011: 42

²⁹⁶ For mer om dette, se kapittel 1.2.6.1.

et nytt forord undertegnet ekspedisjonssjef Kristin Bølgen Bronebakk. Jeg var heller ikke her involvert i utarbeidelsen og utgivelsen.

Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre ble utgitt i begynnelsen av 2007, halvannet år etter at jeg selv sluttet å arbeide ved Kriminalomsorgens utdanningscenter. Denne brosjyren var imidlertid løselig basert på en tidligere rekrutteringsbrosjyre, som jeg var med på å utarbeide. Som ansatt ved utdanningscenteret i 2002, var jeg nemlig én av dem som skrev teksten til den brosjyren som ble brukt i søkerrekrutteringen frem til 2006. Denne teksten ble til som et samarbeid mellom meg, førstebetjenter, fengselsfaglærere og ledelsen ved Kriminalomsorgens utdanningscenter. Basert på innspill fra disse gruppene lagde jeg et tekstutkast, som så ble lagt frem for ledelsen, disse kom med sine ønsker og tilbakemeldinger som deretter ble innarbeidet i teksten, før en revidert versjon ble returnert for gjennomlesning og godkjenning. Teksten ble deretter sendt videre til reklamebyrået Leo Burnett, som i forståelse med Fengselsskolens ledelse, gjorde den endelige tekstlige bearbeidelsen, valgte ut fotografier og utformet designen.

Den brosjyren som jeg vil analysere i denne avhandlingen, kan altså betraktes som en sterkt revidert versjon av denne brosjyren fra 2002. Da den ble tatt i bruk vinteren 2007, hadde den ny design, det var ingen bilder som var like i de to brosjyrene, og selv om det var deler av den tidligere teksten som var tatt med i den siste publikasjonen, var den dels satt inn i ny kontekst, og dels skrevet om. Jeg hadde ingen kommunikasjon med utdanningscenteret når det gjaldt utformingen av denne siste brosjyren, og det var dermed andre enn meg som valgte ut hvilken tekst som skulle beholdes, som bestemte hvilke avsnitt som skulle nyskrives eller korrigeres, som utformet designen, og som avgjorde hvilke fotografier som skulle brukes. Slik mener jeg selv å ha hatt en perifer rolle når det gjelder utarbeidelsen av denne brosjyren, men altså ikke perifer nok til at den ikke bør nevnes.

3.3.3.2 Analyseprosessen

I analysen av de tre styringsdokumentene – kriminalomsorgsmeldingen, fagstrategien og de yrkesetiske retningslinjene – bruker jeg en temasentrert tilnærming. Dette er som beskrevet tidligere, en strategi som legger opp til å analysere og fortolke empirien tema for tema.²⁹⁷ Slik fremstår den som særlig fruktbar for å kategorisere og fortolke disse verbalspråklige tekstene.

I analysen av rekrutteringsbrosjyren har jeg særlig rettet oppmerksomheten mot samspillet mellom stillbilder, skriftlig tekst og design. Også her strukturerer og analyserer jeg teksten ut fra en temasentrert tilnærming, men siden den blant annet er valgt ut på grunn

²⁹⁷ Repstad 2007: 131; Thagaard 2009: 171-188. Se kapittel 3.3.2.4.

av skrift-bildekombinasjonene, trekker jeg veksler på sosialsemiotisk multimodalitetsteori – først og fremst slik den uttrykkes hos Gunther Kress og Theo van Leeuwen.²⁹⁸

Gunther Kress bruker begrepet «funksjonell spesialisering» («functional specialization») om det forhold at forskjellige modaliteter har ulike oppgaver basert på tradisjoner, muligheter og begrensninger. Dette kan skje ved at en modalitet gjennom repeterende bruk i en kultur viser seg best egnet til noe. Der for eksempel ord er godt egnet til å få frem tidsrelasjoner og årsakssammenhenger, kan bilder vise en gjenkjennelig virkelighet som helhet. Og der et fotografi er ordnet på en flate og gir få faste signaler om hvilken rekkefølge elementene skal tolkes i, fremstår ordene som forholdsvis nøye ordnede elementer.²⁹⁹ I rekrutteringsbrosjyren inngår disse modalitetene i et interessant samspill, og det er dette samspillet jeg i særlig grad vil trekke veksler på i analysene i kapittel 8 (Jakten på betjentene II).

Theo van Leeuwen bruker betegnelsen «multimodal kohesjon» («multimodal cohesion») om de mekanismene som på ulike måter er med på å forme multimodale tekster.³⁰⁰ Én av disse samspillskategoriene er komposisjon («composition»). En annen er hva han omtaler som informasjonskobling («information linking»). Begge disse kohesjonsmekanismene brukes i analysen, og jeg skal derfor forklare nærmere hvordan jeg forstår dem.

3.3.3.2.1 Komposisjon

Komposisjon handler om å ordne elementer – mennesker, ting, abstrakte former – på en todimensjonal flate eller i et tredimensjonalt rom. På den måten fremstår det som det grunnleggende kohesjonsprinsippet i romlige organiserte tekster, slik som boksider og skjermflater, landskap og arkitektur. «The elements of a picture or page layout are balanced on the basis of their visual weight. This ‘weight’ derives from their perceptual salience, which, in turn, results from a complex interaction, a complex trading-off relationship between a number of factors», skriver Theo van Leeuwen for så å vise til en rekke aspekter som ikke minst er kjent fra hans og Gunther Kress’ analyse av visuell kommunikasjon.³⁰¹ Leseretningen i den vestlige kulturen gjør for eksempel at tekstskapere ofte plasserer det som er nytt og oppsiktsvekkende til høyre, mens det de forventer at leserne allerede er kjent med, blir plassert til venstre. På det vertikale planet plasseres gjerne den idealiserte eller generaliserte essensen av informasjonen øverst på en flate, mens det som befinner seg på bunnen, ofte

²⁹⁸ Kress & van Leeuwen 2001; Kress 2003; van Leeuwen 2005; Kress & van Leeuwen 2006. Se også kapitlene 1.2.6.4 og 3.2.3.

²⁹⁹ Kress 2003: 20f

³⁰⁰ Van Leeuwen 2005: 179. Den norske multimodalitetsforskeren Gunhild Kvåle omtaler «multimodal kohesjon», slik Theo van Leeuwen beskriver den, som den «klart mest innflytelsesrike modellen for å analysere multimodalt samspill i den norske forskningskonteksten» (Kvåle 2012: 80f). Hun viser her blant annet til Løvland 2006; Løvland 2007; M. Engebretsen 2010; Maagerø & Tønnessen 2010.

³⁰¹ Van Leeuwen 2005: [198]

presenterer mer spesifikk og konkret informasjon. En komposisjon kan også forsterke og fremheve elementer ved å plassere noen av disse i forgrunnen og andre i bakgrunnen. Kantlinjer, rammer og luft i en komposisjon er andre virkemidler som brukes for å markere forbindelse eller avstand mellom ulike elementer i teksten. Theo van Leeuwen og Gunther Kress skriver:

Composition, then, relates the representational and interactive meanings of the image to each other through three interrelated systems: *Information value*. The placement of elements (participants and syntagms that relate them to each other and to the viewer) endows them with the specific informational values attached to the various «zones» of the image: left and right, top and bottom, centre and margin. *Salience*. The elements (participants as well as representational and interactive syntagms) are made to attract the viewer's attention to different degrees, as realized by such factors as placement in the foreground or background, relative size, contrasts in tonal value (or colour), differences in sharpness, etc. *Framing*. The presence or absence of framing devices (realized by elements which create dividing lines, or by actual frame lines) disconnects or connects elements of the image, signifying that they belong or do not belong together in some sense.³⁰²

Disse tre komposisjonsprinsippene er ikke bare nyttige for å studere bilder. De er også anvendelige for å analysere designen i rekrutteringsbrosjyren. Jeg vil komme mer detaljert tilbake til hvert av disse prinsippene når de anvendes i den senere analysen.

3.3.3.2 Informasjonskobling

Theo van Leeuwen bruker begrepet informasjonskobling til å beskrive hvordan informasjonsbrokker, uavhengig om de er verbale eller visuelle, er eller kan bli meningsfullt koblet til andre informasjonsbrokker.³⁰³ I møte med en tekst tolker vi alltid det vi ser, leser eller hører ut fra konteksten av andre relaterte tekstdeler. Van Leeuwen angir to hovedformer for informasjonskobling: utdyping («elaboration») og utviding («extension»)³⁰⁴ Der utdypinger i hovedsak gir samme informasjon, fører utviding til at meningspotensialet blir enten mer utfyllt, kontrastert eller omskrevet. Et bilde i en rekrutteringsbrosjyre kan for eksempel illustrere noe av det som blir uttrykt i den skriftlige teksten, eller den skriftlige teksten kan presisere eller spesifisere et poeng som tekstavsenderen ønsker at leseren skal legge merke til i bildet. Dette vil jeg forstå som utdyping. Hvis en modalitet derimot omskriver, kontrasterer eller komplementerer andre modaliteter, er det snakk om utviding. Et bilde og en skriftlig tekst kan for eksempel uttrykke den samme informasjonen, men på ulike måter (komplementering). Et bilde og en skriftlig tekst kan også stå i et motsetningsforhold til

³⁰² Kress & van Leeuwen 2006: 177

³⁰³ Van Leeuwen 2005: 219

³⁰⁴ Van Leeuwen 2005: 229ff. Jeg benytter meg her, som i resten av dette avsnittet, av Anne Løvlands begrepsoversettelser (Løvland 2006; Løvland 2007).

hverandre (kontrastering), eller de kan forstås som gjenfortellinger av hverandre ved at tekst og bilder uttrykker det samme (omskrivning).³⁰⁵

I analysen av rekrutteringsbrosjyren vil informasjonskobling særlig være nyttig for å se hvordan fotografier og tekst relaterer seg til hverandre: hvordan bildene enten utdyper eller utvider hverandre, og hva dette kommuniserer om de moralske verdier og holdninger som knyttes til betjentrollen.

3.4 Forskningsetiske hensyn

Forskningsetikk kan defineres som et mangfoldig sett av verdier, normer og institusjonelle ordninger som bidrar til å konstituere og regulere vitenskapelig praksis.³⁰⁶ Både *Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning* (heretter: forskningsetikkloven) og de forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi er her et uttrykk for at det stilles slike juridiske og etiske krav til forskningen. Forskningsetikkloven påpeker at forskningen skal skje «i henhold til anerkjente etiske normer», og at det skal være nasjonale forskningsetiske komiteer innenfor alle fagområder.³⁰⁷ Innenfor det humanistiske, samfunnsvitenskapelige, juridiske og teologiske området tar de forskningsetiske retningslinjene mål av seg å være hjelpemidler i forskningen. Eller som det heter i innledningen: «De forskningsetiske retningslinjene er utarbeidet for å hjelpe forskere og forskersamfunn med å reflektere over sine etiske oppfatninger og holdninger, bli bevisst normkonflikter, styrke godt skjønn og evnen til å treffe velbegrunnede valg mellom motstridende hensyn.»³⁰⁸

En slik kodifisering av den samfunnsvitenskapelige forskningen setter etter mitt syn opp viktige rammer for forskeres interaksjon med enkeltmennesker og samfunnsgrupper. De forskningsetiske retningslinjene understreker og løfter frem hvilket ansvar som hviler på meg som forsker. De setter opp nødvendige gjerder for å beskytte svake parter. De markerer sentrale verdier, normer og holdninger som bør ligge til grunn for mine overveielser og valg, og de fungerer på den måten som adekvate refleksjonsrammer for de etiske avgjørelsene jeg foretar gjennom hele studieprosessen.

Bare det forhold at datamaterialet delvis er basert på intervjuer, understreker dette. Ved å publisere informantenes refleksjoner, erfaringer og opplevelser bringes disse artikulasjonene ut i det offentlige rom, en forskyvning som gjør det nødvendig for meg som forsker og forfatter, å være sensitiv overfor de etiske utfordringene som kan oppstå både før, under og etter datainnsamlingen. Hvor nærgående spørsmål kan jeg stille i intervjuet? Kan jeg ta

³⁰⁵ Van Leeuwen 2005: 230

³⁰⁶ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 5

³⁰⁷ Forskningsetikkloven §§ 1 og 3

³⁰⁸ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 5

med utsagn som jeg forstår kan føre til et negativt søkelys på fengselsbetjenten som yrkesgruppe? Og hvordan skal jeg gjengi historier som kanskje kan gjenkjennes av noen med et særlig nært kjennskap til kriminalomsorgen? De forskningsetiske retningslinjene har her fungert som viktige refleksjonsrammer for de avgjørelsene jeg har tatt med henhold til nettopp slike spørsmål.

I dette delkapitlet skal jeg løfte frem og reflektere rundt hva jeg oppfatter er de mest sentrale forskningsetiske utfordringene i denne studien. Jeg knytter det til fire områder: meldeplikt og godkjenning (3.4.1); frivillighet og informert samtykke (3.4.2); mulige konsekvenser av deltakelse i studien (3.4.3); og oppbevaring av datamaterialet (3.4.4). Forankringen i meldeplikt og godkjenning er ment å bidra til at datainnsamlingen skjer på en juridisk og etisk forsvarlig måte. Det informerte, frivillige samtykke skal gi informantene en viss kontroll over egen deltakelse. Vektleggingen av mulige konsekvenser av deltakelse handler om å beskytte informantenes integritet gjennom hele forskningsprosessen, mens oppbevaring av datamateriale innebærer å håndtere og forvalte personidentifiserende opplysninger på en forsvarlig måte.

3.4.1 Meldeplikt og godkjenning

En viktig forsvarslinje for å ivareta en etisk forsvarlig forskningspraksis er den dialogen som pågår mellom forsker og offentlig opprettede kontrollinstanser. Personopplysningsloven gjør det klart at alle forskningsprosjekter som behandler personopplysninger med elektroniske hjelpemidler og som oppretter personregistre med sensitive personopplysninger, er melde- eller konsesjonspliktige. Jeg meldte høsten 2008 inn prosjektet til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. Jeg hadde på den tiden inkludert i søknaden fokusgruppeintervjuer med personer som var fengslet. Personvernombudet vurderte derfor studien som meldepliktig og godkjente søknaden samme høst. Disse fokusgruppeintervjuene ble imidlertid aldri gjennomført – først og fremst fordi jeg etter hvert valgte å konsentrere arbeidet rundt instanser som enten arbeidet i eller hadde styringsansvar for kriminalomsorgen, men også fordi jeg verken hadde tid eller ressurser til å gjennomføre slike intervjuer. Etter at dette ble meldt inn til Personvernombudet, ble prosjektet ikke lenger vurdert som meldepliktig.³⁰⁹

Jeg har også søkt om forskningstillatelse hos de kriminalomsorgsregionene hvor jeg har intervjuet fengselsbetjenter. Ifølge kriminalomsorgens retningslinjer for forskning i kriminalomsorgen skal nemlig alle forskere som ikke selv er ansatt i kriminalomsorgen, søke kriminalomsorgens regionale nivå om «adgang til å rekruttere innsatte/domfelte og tilsatte

³⁰⁹ Se vedlegg.

til forskningsprosjekter».³¹⁰ Kriminalomsorgsregionene hadde ingen innvendinger mot studien, og jeg ble gitt forskningstillatelse.³¹¹

3.4.2 Frivillighet og informert samtykke

De forskningsetiske retningslinjene understreker viktigheten av informasjon og frivillig samtykke. Personer som er gjenstand for forskning, skal få all informasjon som er nødvendig for å danne seg en rimelig forståelse av forskningsfeltet, av følgene av å delta, og av hensikten med forskningen.³¹² Det er samtidig en forutsetning for godkjenning av forskningsprosjekter som inkluderer personer, at deltagerne har gitt sitt frie og informerte samtykke til deltagelse i prosjektet. At samtykket er fritt forstås da som at det er gitt en positiv, bekreftende erklæring fra informantene uten at de er blitt utsatt for ytre press eller begrensning av personlig handlefrihet; at samtykket er informert forstås som at informantene er blitt orientert om det som angår deres deltagelse i forskningsprosjektet.³¹³

Kriminalomsorgen er en etat med en tydelig hierarkisk organisasjonsstruktur. Som jeg har omtalt tidligere i dette kapitlet, ønsket jeg derfor selv å kontakte potensielle informanter. Jeg vurderte det slik at hvis inspektøren, den øverste fengselslederen eller en saksbehandler ved regionkontoret spurte en betjent om han eller hun ønsket å delta i prosjektet, var det en mulighet for at vedkommende i større eller mindre grad kunne oppleve seg forpliktet eller beordret til å delta. En slik opplevelse ønsket jeg ikke å bidra til, og jeg var derfor tilfreds med at kriminalomsorgsregionene ga meg mulighet til selv å ta direkte kontakt med betjentene.

I den første kontakten med fengselsbetjentene sendte jeg et brev der jeg presenterte temaet for studien, hvorfor jeg ønsket at de skulle være med, noen av de spørsmålene jeg ønsket å stille dem, og hvilke rettigheter de hadde som informanter. Dette har jeg beskrevet inngående tidligere i dette kapitlet. I denne sammenhengen er det viktigste poenget å få frem at jeg orienterte dem om at det var frivillig å delta i prosjektet, og at de hadde anledning til å trekke seg gjennom hele prosjektperioden. Slik la jeg opp til at de potensielle informantene hadde relevant og nok informasjon til å vite hva forskningen gikk ut på og hva intervjuene skulle brukes til, før de ga sitt samtykke. Og slik har jeg forsøkt å åpne opp og legge til rette for at de som ble spurt, kunne gi et informert ja eller nei.

For å forsikre meg om at informantene virkelig hadde forstått hva som lå i det frie, informerte samtykke, gjennomgikk jeg også i innledningen til hvert intervju hva som lå i

³¹⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning [2007b]

³¹¹ Se vedlegg. Siden jeg har valgt å operere med vide geografiske kategorier for å gjøre det vanskelige å finne ut hvor informantene jobber, er det imidlertid bare én av disse tillatelsene som blir trykket i avhandlingen.

³¹² Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 12

³¹³ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 13

dette begrepet. Jeg presiserte samtidig at informantene kunne be meg stoppe opptaket når som helst under intervjuet, noe én av fengselsbetjentene da også gjorde. Denne betjenten, som gjenga en hendelse som hadde gjort dypt inntrykk på vedkommende, mente det kunne være nyttig for meg å ha dette som bakgrunnsinformasjon – uten at det ble gjengitt i avhandlingen. Dette har jeg tatt hensyn til.

Aspirantnemndas medlemmer ble kontaktet via e-post, og på liknende måte som med fengselsbetjentene, informerte jeg dem om temaet for studien, hvorfor jeg kontaktet dem, og noen av spørsmålene jeg kom til å stille. I en oppfølgende e-post la jeg så ved en samtykkeerklæring som jeg ba dem undertegne og sende tilbake til meg. Ordlyden var her den samme som i erklæringen fra fengselsbetjentene.

3.4.3 Mulige konsekvenser av deltakelse i studien

Det frivillige og informerte samtykke trekkes frem i en rekke metodiske og forskningsetiske presentasjoner som ett av de aller mest sentrale etiske forsvarslinjene i forskningen.³¹⁴ Samtidig går det forskningsetiske ansvaret lengre enn hva som direkte rammes inn av kravene til et informert, fritt samtykke, noe også de refererte forfatterne er enige om. For det frie og informerte samtykke er ikke nok i en forskningskontekst. Det må også foretas en reflektert avveining av prosjektets risiko og nytte for enkeltpersoner eller de gruppene som deltar. Dette understrekes da også i de etiske retningslinjene, der forskeren gis et særskilt ansvar for å unngå at informantene eller andre utsettes for skade eller andre alvorlige belastninger som følge av undersøkelsen. Samtidig påpeker de forskningsetiske retningslinjene at det kontinuerlig må foretas en avveining mellom belastningsrisiko og «forskningens sannhets-søken og kritiske funksjon».³¹⁵ Konsekvensene som denne studien kan få for hver enkelt informant, må dermed hele tiden veies opp mot viktigheten av den kunnskapen som blir etablert gjennom undersøkelsen.³¹⁶

En slik avveining av mulige konsekvenser som forskningen kan ha, henger sammen med ett annet punkt i de forskningsetiske retningslinjene: påpekningen av at forskeren «skal arbeide ut fra en grunnleggende respekt for menneskeverdet» og «respektere de utforskedes integritet, frihet og medbestemmelse».³¹⁷ Dette skjer blant annet ved å ta de nødvendige forholdsregler for at forskningen ikke medfører negative konsekvenser for dem som har deltatt eller omtales indirekte i studien. Identifikasjon fremstår på den måten som et nøkkelord. De forskningsetiske retningslinjene opererer her med tre nivåer av

³¹⁴ Kvale 2007: 66ff; Repstad 2007: 41, 81; Bryman 2008: 121ff; Thagaard 2009: 24ff; Silverman 2011: 87-110

³¹⁵ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 12

³¹⁶ Jf. Alver & Øyen 1997: 102ff.

³¹⁷ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 11

identifikasjonsmuligheter: direkte personidentifiserende opplysninger, indirekte personidentifiserbare opplysninger og aidentifiserte opplysninger. En person vil være direkte identifiserbar hvis navn, personnummer eller andre personentydige kjennetegn er oppgitt i avhandlingen; en person vil være indirekte identifiserbar dersom det er mulig å identifisere ham eller henne gjennom bakgrunnsopplysninger som for eksempel bostedskommune eller institusjonstilknytning kombinert med opplysninger om alder, kjønn, yrke og lignende; mens en person blir oppfattet som aidentifisert dersom opplysninger om navn, personnummer eller andre personentydige kjennetegn er erstattet med for eksempel nummer, kode eller fiktive navn.³¹⁸ Personvernombudet påpeker her at også indirekte personidentifiserende opplysninger må kategoriseres i vide kategorier eller fjernes for at datamaterialet skal kunne bli oppfattet som aidentifisert. «Med vide kategorier menes for eksempel landsdel i stedet for spesifiserte kommuner eller byer, aldersintervaller (10-19 år, 20-29 år osv.) heller enn presis alder, og lignende».³¹⁹ Den eneste måten å identifisere enkeltpersoner i et aidentifisert datamateriale skal ifølge disse føringene være gjennom en navneliste eller kodenøkkel.

Jeg har i denne avhandlingen – som beskrevet i kapittel 3.3.2 – lagt vekt på å aidentifisere alle informantene mine. Det betyr at de opptrer med fiktive navn, jeg beskriver ingen kjennetegn ved dem, som for eksempel hårfarge, kroppsstørrelse eller ansiktsform. Jeg har valgt å operere med vide geografiske kategorier for å angir hvor de jobber (Sør-Norge). Jeg skriver ingenting om hvilke fengsler de tidligere har arbeidet ved, jeg gir heller ikke en presis angivelse av informantenes alder, og jeg har i flere tilfeller utelatt eller fjernet kontekstuelle referanser – altså det som Tove Thagaard omtaler som «symbolsk utskiftning».³²⁰ Så langt jeg kan se, har ingen av disse grepene meningsbærende betydning for forståelsen og fortolkningen av beskrivelsene, og det har etter mitt syn heller ikke svekket etterretteligheten av presentasjonen.

Så lenge jeg offentliggjør kortere eller lengre utdrag av intervjuer, er det imidlertid alltid en viss mulighet for at personer som har et nært forhold til kriminalomsorgen eller informantene, i visse tilfeller kan komme til å gjenkjenne dem. Det kan være måten de ordlegger seg på, og det kan være en beskrivelse eller en hendelse som de som var til stede, kan knytte til vedkommende informant. Jeg vektla derfor både før og etter intervjuene at det vil være en mulig risiko for at personer med en særlig nærhet til fengselet – slik som kolleger, ledere og personer som er eller har vært fengslet – kan kjenne igjen informantenes måte å artikulere seg på eller hendelser som det refereres til. Alle betjentene godtok dette.

³¹⁸ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 14f, 19

³¹⁹ Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste [u.å.]

³²⁰ Thagaard 2009: 224. Se også kapittel 3.3.2.4.3.

Intervjuene med nemndmedlemmene ga også noen utfordringer på dette området. Nemnda består som nevnt, av kun fem medlemmer (tre menn, to kvinner), og det ville vært en forholdsvis enkel oppgave å identifisere hvem som har sagt hva hvis jeg sammen med intervjuutdraget også oppga alder (om enn omtrentlig), kjønn, geografisk tilhørighet eller hvor lenge de hadde vært nemndmedlemmer. Det finnes tross alt bare ett kvinnelig medlem som på intervjutidspunktet var over seksti år, bare ett medlem som var ansatt i en kriminalomsorgsregion på Sørvestlandet, eller bare ett medlem som hadde vært med i over tjue år. Jeg har derfor unngått å knytte slike personopplysninger til disse informantene, og jeg har heller ikke gitt dem fiktive navn, siden dette kan knyttes til kjønn eller gjøre det enklere å sette sammen intervjuutdragene til en mer samlet helhet. I stedet har jeg valgt å omtale dem som «informant» eller «nemndmedlem». Heller ikke en slik aidentifisering sikrer imidlertid at personer med et særlig nært kjennskap til medlemmenes uttrykksmåte eller synspunkter kan komme til å gjenkjenne dem på bakgrunn av dette. Dette har jeg påpekt ovenfor alle medlemmene i forbindelse med intervjuet, noe de godtok.

Hva så med personer som blir omtalt av informantene, men som ikke selv har gitt samtykke til å delta i studien? For fengselsbetjentene gjelder det personer som er eller har vært fengslet, kolleger, ledere og familie; for aspirantnemnda gjelder det andre medlemmer i nemnda og søkere. Det sier seg selv at jeg har et særskilt ansvar når det gjelder denne form for informasjon. I innledningen til hvert intervju ba jeg derfor informantene om å unngå å bruke navn på de som er fengslet eller på kolleger. Jeg har også vært svært nøye med å fjerne alle opplysninger som jeg mener kan identifisere personer som selv ikke er blitt intervjuet og har gitt samtykke til deltakelse, samtidig som tekstens meningsinnhold blir bevart. Jeg har dessuten bedt om råd fra mine to veiledere, Paul Leer-Salvesen og Pål Repstad, begge forskere med lang erfaring i bruk av kvalitative metoder.

Ett moment gjengår: Hensynet til betjentene som yrkesgruppe og spørsmålet om en presentasjon og analyse av datamaterialet kan komme til å skade deres omdømme og samfunnstillit. Det er her nødvendig å skille mellom kortvarige og langvarige konsekvenser. I et kortvarig perspektiv kan jeg ikke utelukke at profesjonens omdømme kan svekkes som en følge av publiseringen av studien. Det kan være beskrivelser fra fengselshverdagen, eller det kan være verdier, holdninger og praksis som kommer til uttrykk, som kan kaste et kritisk lys på straffegjennomføringen i Norge. Selv om denne studien kan være et bidrag til å skade kriminalomsorgens omdømme i en viss periode, er jeg samtidig optimistisk for de langvarige konsekvensene av en slik offentlig samtale. For nettopp ved å beskrive og sette ord på verdier og holdninger, erfaringer og praksis, åpnes det et mulighetsrom for å diskutere og reflektere over nettopp verdier, holdninger og opptreden. Dette kan bidra til økt bevisstgjøring hos de kriminalomsorgsansatte og til at deres profesjonsmorske

refleksjoner styrkes på lengre sikt, noe som igjen kan føre til at kriminalomsorgens om-dømme blir forskjøvet i positiv retning.

3.4.4 Oppbevaring av datamaterialet

Som jeg nettopp har vært inne på, betoner de forskningsetiske retningslinjene viktigheten av at de som gjøres «til gjenstand for forskning», skal ha «krav på at all informasjon de gir, blir behandlet konfidensielt».³²¹ Dette innebærer ikke bare å beskytte informantene mot å bli identifisert ut fra de opplysningene som offentliggjøres. Det handler også om å stille krav til hvordan jeg oppbevarer og lagrer de opplysningene og det datamaterialet som er blitt samlet inn.

Jeg har oppbevart det innsamlede datamaterialet i henhold til de råd og krav som ble kommunisert fra Personombudet for forskning. Listene over fengselsansatte ble slettet så raskt jeg hadde valgt ut potensielle intervju kandidater. De utskrevne intervjuene hadde ingen personidentifiserende referanser, samtykkeerklæringer ble oppbevart i et låsbart skap ved Universitetet i Agder, og de digitale opptakene, som ble brent på en passordbelagt CD og oppbevart innelåst på mitt jobbkontor, kunne heller ikke knyttes til transkripsjonene uten at man faktisk hørte på opptakene. De digitale opptakene vil, slik jeg orienterte alle informantene om i intervjuinvitasjonen, også bli slettet når jeg er ferdig med dette doktorgradsarbeidet.

3.5 Kvalitetskriterier for undersøkelsen

Og med det er jeg ved det punktet hvor jeg startet dette kapitlet: i poengteringen av hvor viktig det er å legge forholdene til rette for en kritisk drøfting av studiens gyldighet og pålitelighet. Innenfor den samfunnsvitenskapelige forskningstradisjonen har det lenge vært vanlig å bruke begrepene reliabilitet og validitet i en slik kritisk samtale,³²² og det er også disse to begrepene som utgjør strukturen i disse avsluttende refleksjonene.

³²¹ Nasjonale forskningsetiske komiteer 2006: 18

³²² For eksempel: D. I. Jacobsen 2005: 213ff; Repstad 2007: 134ff; Bryman 2008: 31ff. Begrepene validitet og reliabilitet springer ut av den kvantitative forskningen, og det har derfor vært foreslått å erstatte disse begrepene i kvalitative studier med alternative betegnelser. I norsk sammenheng har Tove Thagaard gjort seg til en tydelig talsperson for dette synet, og hun har i flere utgaver av metodeboka *Systematikk og innlevelse* (som jeg selv henviser til en rekke ganger i avhandlingen) foreslått å bruke ordet «troverdighet» i stedet for «reliabilitet» og «bekreftbarhet» fremfor «validitet» (Thagaard 1998; Thagaard 2003). Flere har kritisert disse alternativene (D. I. Jacobsen 2005: 213; Repstad 2007: 135), ikke minst fordi de «bare delvis overlapper» med hva «vi vanligvis forstår med reliabilitet og validitet» (Repstad 2007: 135). Det er derfor verdt å merke seg at Tove Thagaard, i sin tredje og hittil siste revisjon av *Systematikk og innlevelse*, noe resignert erkjenner at hennes forslag ikke har fått gjennomslag i det metodiske forskningsmiljøet i Norge. Heretter vil derfor også hun bruke reliabilitet og validitet som kvalitetskriterier, påpeker hun – ikke fordi hennes alternative forslag var uten poenger, men fordi det «ikke [har] nedfelt seg noen etablert praksis innenfor kvalitativ forskning som anvender alternative begreper for å vurdere spørsmål om forskningens legitimitet. I denne boken [tredje utgave] bruker vi derfor begrepene *reliabilitet* og *validitet*» (Thagaard 2009: 22).

Studiens *reliabilitet* handler enkelt sagt om dens pålitelighet: om i hvor stor grad det er mulig å stole på de dataene som er blitt samlet inn.³²³ Her spørres det først og fremst om hvor nøyaktig og systematisk jeg som forsker, har gått frem i datainnsamlingen og analysen. Hvordan har jeg intervjuet informantene? Hvilke spørsmål har jeg stilt? Hvor fant intervjuene sted? Hvordan ble de nedtegnet? Hvilken relasjon hadde jeg til informantene? Hvordan har jeg transkribert samtalene? – for å nevne noe. For å gi leserne en mulighet til å vurdere dette, og for å motvirke hva Steinar Kvale omtaler som «en vilkårlig subjektivitet»,³²⁴ har jeg forsøkt å gjøre forskningsprosessen – arbeidet fra utvikling av problemstillinger til metodevurderinger, fra etablering av analysestrategier til konklusjoner – så gjennomskiktig jeg kan. Dette kapitlets forholdsvis detaljerte beskrivelser og oppbygning er tenkt som et sentralt bidrag til denne transparenzen, og dermed også til studiens reliabilitet.

En vurdering av studiens validitet blir gjerne inndelt i en ekstern og en intern kategori.³²⁵ Den *interne validiteten* konsentrerer seg om det er samsvar mellom studiens problemstillinger og empiriske resultater. Her blir det spurt om argumentasjon og dokumentasjon hviler på et gyldig grunnlag, og her undersøkes det om jeg som forsker, faktisk har svart på de spørsmålene jeg stiller gjennom problemstillingene. Har jeg valgt relevant metode i datainnsamlingen? Har jeg gjennom intervjuer og dokumentanalyser, gjennom bearbeiding og fortolkning klart å finne frem til beskrivelser av moralske idealer som kan knyttes til betjentrollen? Gjennom dette kapitlets redegjørelse av blant annet metodevalg, datainnsamling og analysestrategier har jeg allerede gitt en detaljert fremstilling av sentrale valgmuligheter, refleksjoner og beslutninger. En kritisk gjennomgang av denne er én måte å teste og sikre den indre validiteten på. En annen måte er å la flere lesere få tilgang til studien før publisering. Jeg har blant annet lagt frem og diskutert en rekke kapittelutkast for forskningsmiljøet tilknyttet doktorgradsprogrammet «Religion, etikk og samfunn» ved Universitetet i Agder. Jeg har hatt to veiledere som har fulgt studien helt fra starten, og som har lest og kommentert avhandlingen i sin helhet. Og jeg har latt personer som enten har jobbet i kriminalomsorgen eller er ansatt i strafferettspleien, lese gjennom tekstutdrag. Slik har jeg lagt opp til at lesere med nær tilknytning til de sosiale fenomenene jeg undersøker, kan komme med kritiske tilbakemeldinger, og slik har jeg initiert å bli utfordret på mine fortolkninger og få en subjektiv respons på om avhandlingen kan gi hva Pål Repstad omtaler som «overskridende gjenkjennelse»: en utdypende forståelse av eget praksisfelt.³²⁶

³²³ Repstad 2007: 134; Thagaard 2009: 22

³²⁴ Kvale 2007: 164

³²⁵ Bryman 2008: 32f

³²⁶ Repstad 2007: 136. Se også: Thagaard 2009: 210.

Den eksterne validiteten knytter seg til om de funnene jeg har gjort i denne studien, lar seg overføre til andre sammenhenger enn den spesifikke forskningskonteksten.³²⁷ En studie har gjerne høy overføringsverdi hvis resultatene er gyldige for hele gruppen som utvalget er hentet fra. Når jeg her har intervjuet samtlige fem medlemmer av det som i en gitt periode utgjorde Kriminalomsorgens aspirantnemnd, er det rimelig å si at dette kapitlet er basert på et datamateriale med høy overføringsverdi. Kapitlet som analyserer hvordan et utvalg fengselsbetjenter beskriver betjentrollen og avdelingshverdagen, kan imidlertid ikke generaliseres utover det forholdsvis lille utvalget jeg har intervjuet. Rett nok har jeg forsøkt å finne frem til et skjønnsmessig og bredt sammensatt utvalg informanter, og rett nok har jeg påpekt at dette *kan* øke studiens overføringsverdi. Men selv med denne muligheten for øye, har jeg verken grunnlag for eller intensjon om å hevde at funnene er representative utover det utvalget jeg har intervjuet eller de dokumentene jeg har analysert.

Så har da dette heller aldri vært hensikten med dette arbeidet. Verken i dokumentinnsamlingen eller i analysen av intervjumaterialet har jeg lagt vekt på å finne frem til omfang eller hyppighet av et fenomen. I stedet har jeg rettet blikket mot artikulerte refleksjoner rundt betjentes yrkespraksis, løftet frem synspunkter, forsøkt å tydeliggjøre verdier og holdninger som kan knyttes til beskrivelsene av betjentrollen, og på den måten lagt opp til å synliggjøre den kompleksitet og nyanserikdom som finnes i det innsamlede datamaterialet.

Målet har altså vært å belyse, fortolke og forsøke å forstå. Hvorvidt de observasjoner og den teori jeg har utviklet på bakgrunn av dette, er gyldige i andre sammenhenger, er vanskelig å fastslå. I dette ligger da også gjerne kvalitative studiers begrensning. Men nettopp derfor, i denne kvalitative studiens usikkerhet og begrensning når det gjelder generalisering, dannes det etter mitt syn et fruktbart utgangspunkt for videre teoretiske refleksjoner og studier basert på så vel kvalitativ som kvantitativ datainnsamling.

³²⁷ Bryman 2008: 32f

DEL 2
STRAFF OG
SAMFUNNSMANDAT

4

HVORDAN KAN DET ETISK FORSVARES Å STRAFFE MENNESKER MED NOE ONDT? Begrepsavklaringer og teoretiske perspektiver på straffens etikk

4.1 Introduksjon

Frihetsberøvelse ved bruk av fengsel er det norske samfunnets strengeste straffereaksjon.³²⁸ Hver arbeidsdag, hele året gjennom, blir mennesker dømt til å gjennomføre en slik form for straff. I 2009, det første av de to årene jeg samlet inn datamateriale til denne studien, skjedde 8419 fengslinger på grunn av dom, 1649 gjaldt bøtesoning,³²⁹ 86 var foregripet soning,³³⁰ mens 10 var forvaringsdommer.³³¹ Året etter var tallet noe lavere. Da var 8317 av fengslingene på grunn av dom, 1238 gjaldt bøtesoning, 105 var foregripet soning, mens 16 var forvaringsdommer.³³²

Dette kapitlet er viet straffens begrunnelse. Det handler dels om straff som begrep og dels om de etiske forsøkene på å rettferdiggjøre bruken av straff. De to temaene er tett sammenvevde. For det som gjerne omtales som straffedefinisjonen i Norge, det å påføre en lovovertræder et tilsiktet onde på grunn av lovovertrædelsen, gir ulike konnotasjoner avhengig av hvordan man legitimerer samfunnets bruk av straff. Hvis man legitimerer straffen i preventive begrunnelser, vil ord som effekt og virkning, avskrekking, forbedring og inkapsitering, raskt dukke opp, mens det innenfor retributivistiske tilnærminger gjerne vil

³²⁸ Jf. Eskeland 2006: 99.

³²⁹ En person som er blitt straffet med bot, skal gjennomføre fengselsstraff, fastsatt fra én dag til tre måneder (4 1/2 måned når flere lovovertrædelser avgjøres under ett, jf. straffeloven § 63), hvis boten ikke blir betalt. Dette gjelder enten boten blir ilagt ved dom (straffeloven § 28) eller ved forelegg (straffeprosessloven § 256). For mer om dette, se: Slettan & Øie 2001: 167f; Andenæs 2004: 418ff.

³³⁰ Hvis lovbrøtteren selv er enig i dette, kan påtalemyndigheten beslutte at fullbyrdingen av en dom kan starte før dommen er rettskraftig, jf. straffeprosessloven § 453. Dette kalles da for foregripet soning.

³³¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010a: 35

³³² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011a: 36. Med jevne mellomrom utarbeider Roy Warmsley på vegne av det London-baserte *International Centre for Prison Studies* en statistikk over verdens fengselspopulasjon. I den niende utgaven av denne statistikken, med tall fra perioden 2008 til 2011, har Warmsley samlet inn opplysninger fra 218 uavhengige land og avhengige territorier. Ifølge Warmsleys statistikk har Norge 73 fengslede personer per 100 000 innbyggere (per 5. januar 2011). Den store innesperreren, for å bruke Nils Christies uttrykk (Christie 2004: 69), er USA med 743 fengslede personer per 100 000 innbyggere. Landet etterfølges av Rwanda (595), Russland (568) og Georgia (547). I de nordiske landene er det 84 fengslede personer per 100 000 innbyggere i Sverige (per 10. januar 2010). Danmark har 74 (per 4. januar 2011), Island har 60 (per januar 2011), mens Finland har 59 (per 1. januar 2011) (Warmesley 2011).

trekkes frem termer som gjengjeldelse, rettferdighet og nødvendighet.³³³ Hva som menes med straff og hvordan straffen begrunnes, henger med andre ord svært tett sammen. Det er først når man har gjort rede for hva som ligger i begrepet straff, at straffen virkelig behøver å rettferdiggjøres moralsk, og det er først når man har en viss felles forståelse av hva man snakker om, at man kan diskutere utfordringer og problemer, dilemmaer og uklårheter på en adekvat måte.

Kapitlet er inndelt i fire. Etter denne innledningen (1) vil jeg først avklare hvordan jeg forstår og bruker straffebegrepet i avhandlingen (2). Jeg retter deretter blikket mot de to mest kjente forsøkene på å rettferdiggjøre bruk av straff i den vestlige verden: straff som prevensjon og straff som retribusjon. Jeg anlegger her et deskriptivt perspektiv. Jeg ønsker å beskrive hvordan et begrunnet utvalg filosofer og strafferettsteoretikere i ulike tider og gjennom ulike perioder har forsøkt å legitimere statens bruk av straff. Slik vil jeg etablere et strafferettsteoretisk grunnlag, dels for å kunne forstå hvordan straff generelt og fengselsstraff spesielt har blitt rettferdiggjort, og dels for å bruke det som ressurs i de empiriske analysene (3). Kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger (4).

4.2 Hvordan forstår og bruker jeg begrepet «straff»?

Det er ikke bare jussen som bruker begrepet «straff». Det er også i høy grad til stede i hverdagspråket, i hvordan mennesker snakker seg i mellom, og i hvordan ord brukes i media. Avisene kan skrive om foreldre som straffer barna sine, om eiere som straffer kjæledyr og om fotballspillere som straffer en motstander som gjør feil. Jeg har hørt barn fortelle at de straffer dukkene fordi de var slemme, jeg har hørt kjærester si at de kan straffe hverandre, og jeg har hørt voksne beskrive hvordan de straffer seg selv på grunn av handlinger de har gjort.

I denne avhandlingen bruker og forstår jeg imidlertid begrepet straff slik det tradisjonelt har vært anvendt innenfor *norsk rett*. Både Johannes (Johs.) Andenæs og Ståle Eskeland, begge sentrale strafferettsteoretikere i Norge, påpeker her at straff ikke alltid har samme meningsinnhold i lovverket.³³⁴ Straff, slik det brukes i grunnloven § 96, har ikke nødvendigvis det samme innholdet som når det brukes i oppregningen av straffeartene i straffeloven §§ 15 og 16, skriver Ståle Eskeland i boka *Strafferett*.³³⁵ Og selv om en sanksjon ikke er nevnt i straffeloven §§ 15 og 16, kan den likevel forstås som straff på grunn av folkeretten. Eskeland poengterer her hvordan Høyesterett – i en rekke avgjørelser «de senere år» – har kommet til «at reaksjoner som ikke har vært ansett som straff etter norsk rett (f.eks.

³³³ Jf. McPherson 1967; J. Molander 2002: 17f.

³³⁴ Andenæs 2004: 10ff; Eskeland 2006: 38f

³³⁵ Eskeland 2006: 39. Se også: Andenæs 2004: 14ff.

tilleggsskatt) er straff ifølge EMK [Den europeiske menneskerettighetskonvensjon] og at dette derfor må legges til grunn». ³³⁶ I Andenæs' bok *Alminnelige strafferett* kommenteres dette blant annet slik:

Den europeiske menneskerettighetsdomstol (EMD) har i sin praksis lagt til grunn at konvensjonen har et *autonomt* (selvstendig) straffebegrep. Det vil si at når konvensjonen taler om «criminal charge» eller «criminal offence» er det ikke avgjørende om vedkommende land selv betegner en reaksjon som straff eller ikke. Konvensjonsstatene kan ikke komme utenom de krav som konvensjonen stiller, ved å sette et annet navn på reaksjonen. ³³⁷

Selv om straff dermed ikke kan sies å være et entydig begrep innenfor norsk rett, er det likevel vanlig å ta utgangspunkt i lovgiverens formål med reaksjonen for å forstå og utkrys-tallisere hva som er dets kjerne. ³³⁸ I det aller vesentligste har det siden innføringen av straffeloven i 1902, vært bred enighet om forståelsen av «straffens kjerne» eller «særpreg». ³³⁹ Bredo Morgenstjerne tolker i 1909 straffebegrepet som «saadanne Onder, som af en offentlig Myndighed paa Statens Vegne paalægges Overtræderen af den af Staten fastsatte Retsorden i den Hensigt at reagere mod Lovovertrædelsen ved at tilføie ham en Lidelse». ³⁴⁰ Francis Hagerup gir i boka *Strafferettens almindelige del* en definisjon som i det vesentligste er i tråd med denne tolkningen. Han skriver her at «straf i juridisk forstand kan bestemmes som et onde (en lidelse), der af staten i dens egenskab af retsordenens haandhæver tilføies overtræderen af en retsnorm paa grund af denne overtrædelse og i den hensigt, at han skal lide derfor». ³⁴¹ Og Johs. Andenæs definerer i to av sine bøker, *Statsforfatningen i Norge* fra 1962 og *Alminnelig strafferett* (fra den andre utgaven i 1974 og frem til siste reviderte utgave i 2004), straff på denne måten: «Straff er et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde.» ³⁴²

I en dom fra 1977 ga Høyesterett tilslutning til nettopp denne siste ordlyden. ³⁴³ Samme definisjon ble året etter brukt i den såkalte kriminalmeldingen, *Stortingsmelding nr. 104*

³³⁶ Eskeland 2006: 39. I 1976 fastslo Den europeiske menneskerettighetsdomstolen, i den såkalte Engel-saken, at straff er et begrep som den enkelte stat ikke fritt kan bestemme innholdet av. For mer om disse kriteriene og det materielle straffebegrepet i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon, se: J. P. R. Johansen 2005.

³³⁷ Andenæs 2004: 14

³³⁸ Slettan & Øie 2001: 10; Andenæs 2004: 9ff; Eskeland 2006: 38

³³⁹ Uttrykkene «straffens kjerne» eller «kjernen i det rettslige begrepet straff» brukes av flere forfattere, se blant andre: Andenæs 2004: 9; Eskeland 2006: 38. Svein Slettan og Torill Marie Øie omtaler det som «straffens særpreg» (Slettan & Øie 2001: 10), mens Henry John Mæland (Mæland 1995: 35) og Anders Bratholm omtaler det som «definisjon» (Bratholm 1980: 110).

³⁴⁰ Morgenstjerne 1909: 645

³⁴¹ Hagerup 1930: 293

³⁴² Andenæs 1962: 352; Andenæs 1974: 9; Andenæs 1989; Andenæs 2004: 10

³⁴³ Norsk retstidende 1977: 1209

(1977/78).³⁴⁴ Den er senere sitert en rekke ganger innenfor norsk strafferettsteori.³⁴⁵ Det er den forståelsen som ligger til grunn i forarbeidene til ny straffelov,³⁴⁶ og den er også brukt med tilslutning fra Stortinget.³⁴⁷

I straffedefinisjonen er det statens *intensjon* med straffen som kommer til uttrykk, en intensjon som handler om at straffen skal oppfattes og føles som et onde av det mennesket som har gjort den straffbare handlingen.³⁴⁸ En slik tilsiktet ondepåføring er nettopp det særpregede ved straffen, og det som innenfor strafferetten skiller den fra andre følger eller virkninger av en handling.³⁴⁹ For som den danske strafferettsteoretikeren Vagn Greve påpeker: Der personer i andre deler av rettssystemet blir tilføyd et onde, oppfattes dette som en uønsket, om enn kanskje uunngåelig, konsekvens av systemet. I strafferetten er derimot ondepåføringen selve kjernen.³⁵⁰

Hvis kjernen i straffen forstås på denne måten, som et tilsiktet onde som staten tilføyer en lovovertræder på grunn av lovovertrædelsen, blir det etter min vurdering også helt nødvendig å reflektere rundt de etiske begrunnelsene for bruk av straff. Ikke bare fordi straffen er *ment* å være et onde for den som rammes av straffereaksjonen. Det er også problematisk fordi det ofte griper hardt inn i livene til dem som står nær de straffede – ikke minst barn, foreldre og kjæreste/partner. Johs Andenæs, hvis straffedefinisjon altså er blitt sitert med tilslutning fra både lovgiver, høyesterett og strafferettsteoretikere, er én av dem som deler dette synspunktet. I innledningen til den lille, men viktige boka *Straffen som problem* reflekterer han omkring de grunnleggende problemene ved å straffe andre mennesker på grunn av lovbrudd. Disse problemene «har fulgt meg mer eller mindre kontinuerlig gjennom hele

³⁴⁴ Justisdepartementet 1978: 22

³⁴⁵ Se for eksempel: Bratholm 1980: 110; Eskeland 1989: 32; Mæland 1995: 35; Hauge 1996: 15; Slettan & Øie 2001: 10; Eskeland 2006: 37.

³⁴⁶ NoU 1983 57: 49; NoU 2002 4; Justisdepartementet 2004b: 20, 48, 62, 77

³⁴⁷ Se for eksempel: Kontroll- og konstitusjonskomiteen 2004: 6; Justiskomiteen 2005: 9.

³⁴⁸ Det er dermed verken de fengslede opplevelse av straffen, eller de fengselsansattes erfaringer av virkningene, som vektlegges eller artikuleres.

³⁴⁹ En person som blir dømt til å betale erstatning, er for eksempel ikke å regne som straffet; hovedformålet er her å gi den skadelidte økonomiske kompensasjon, ikke å påføre den som har voldt skaden et onde. Det er også den tilsiktede ondepåføringen, og den bebreidelsen som kommer til uttrykk gjennom dette, som skiller mellom boten og skatten. Begge beløpene skal innbetales til staten, men det er bare boten som er uttrykk for en bevisst ondepåføring og samfunnets bebreidelse for en begått handling (Greve 2002: 13; jf. Andenæs 2004: 12f).

³⁵⁰ Ifølge Johs. Andenæs uttrykker straffen *misbilligelse* fra samfunnets side, en misbilligelse som kan variere fra «den sterke fordømmelse som ligger i en årelang frihetsstraff, til den milde bebreidelse som uttrykkes ved en liten bot» (Andenæs 2004: 12). Det er på den måten en tett sammenheng mellom det tilsiktete ondet og misbilligelsen – ja, ut fra Andenæs' tankegang er det to sider av samme sak: «Når staten påfører lovovertræderen et onde, i den hensikt at han skal føle det som et onde, er det uttrykk for misbilligelse av handlingen», skriver han (Andenæs 2004: 13). I rekken av andre som har pekt på straff som bebreidelse, kan nevnes: Ross 1969: 395ff; Hawkins 1972: 124f; Bratholm 1980: 110; Duff & Garland 1994: 13.

mitt yrkesaktive liv», skriver han³⁵¹ og peker særlig på de dilemmaene som knytter seg til det han omtaler som «det negative ved straffen»: den tilsiktede påføringen av et onde. Hva, spør han, vil vi som samfunn oppnå med straffen, og hvordan kan vi moralsk forsvare å gjøre et medmenneske vondt ved å påføre det et tilsiktet onde?³⁵²

Det er disse to tett sammenvevde spørsmålene – det ene knyttet til straffens begrunnelse, det andre til dens virkninger – jeg vil undersøke nærmere på de neste sidene.

4.3 «Den som tar på seg å straffe på en fornuftig måte...». En presentasjon av de to vanligste straffebe grunnelsene

I den vestlige del av verden – i Europa og i Nord-Amerika – har det tradisjonelt vært to hovedbegrunnelser for å benytte straff som reaksjon mot noen som har begått lovbrudd. Den ene handler om forebygging, den andre om gjengjeldelse.³⁵³ Talspersonene for den første gruppen er fremtidsorienterte. De retter blikket fremover og legitimerer straffen ut fra den nytte den kan ha – gjennom å forebygge og forhindre forbrytelser som ennå ikke er begått. Straffens virkninger og nytteformål settes på den måten i sentrum; straffen betraktes som et sosialt forsvar, og straffelov, straffedom og/eller fullbyrding blir rettfærdiggjort fordi de kan forhindre at det gjøres nye kriminelle handlinger. Disse tilnærmingene kalles derfor gjerne for straffens prevensjonsteorier (4.3.1). Talspersonene for den andre gruppen er fortidsorienterte. De retter blikket bakover og legitimerer bruken av straff ut fra at det er en rettfærdig gjengjeldelse for en ond handling. Straffen blir her viktig for sin egen skyld, fordi det er blitt begått et lovbrudd og fordi det krever en rettfærdig gjengjeldelse. Denne tradisjonen kalles gjerne for retributivisme (4.3.2).³⁵⁴

4.3.1 Straff som prevensjon

Prevensjon betyr forebygging, og forebygging handler om å hindre at noe uønsket skal skje. Å snakke om straff som prevensjon får dermed et tydelig og poengtert fokus. For dette

³⁵¹ Andenæs 1996: 5. Johs. Andenæs fylte 82 år da førsteutgaven av *Straffen som problem* ble utgitt i 1994. Henvisningen til hans yrkesaktive liv handler dermed om det arbeid han har gjort innenfor norsk strafferett siden uteksamineringen som jurist i 1935. Andenæs skildrer selv dette «div blant paragrafer» i Andenæs 1987.

³⁵² Andenæs 1996: 11. Se også *Alminnelig strafferett*, der Johs. Andenæs skriver: «Ved sin negative, destruktive karakter står straffen i en særstilling blant de rettslige institusjoner. Riktignok er denne negative karakter i moderne tid blitt avsvakket ved at straffullbyrdelsen er blitt humanisert og behandlingstanken har fått rom innenfor strafferetten. Grensen mellom straff og andre reaksjoner kan [...] bli flytende. Det forandrer likevel ikke det faktum at den bevisste tilføyelse av et onde er sentralt ved straffen i dens tradisjonelle skikkelse» (Andenæs 2004: 67).

³⁵³ Denne todelingen er langt fra original. En rekke forfattere, både norske og internasjonale, foretar en slik inndeling. Se for eksempel: Hurwitz 1952: 64ff; Benn 1958; Christie 1971/1978: 172; Bratholm 1980: 114ff; Leer-Salvesen 1991; Andenæs 1996: 11ff; Hauge 1996: 17ff; Andenæs 2004: 67ff; Eskeland 2006: 47; Boonin 2008. I noen av disse fremstillingene brukes begrepet «absolutt straffeteori» om retributivismen, mens prevensjonsteoriene omtales som «relative straffeteorier».

³⁵⁴ Jeg vil i dette kapitlet bruke engelskspråklige og norske oversettelser, så sant jeg har vært i stand til å finne slike. I de tilfellene jeg ikke har funnet tekstene oversatt, bruker jeg de originale utgavene.

uønskede som ikke skal skje, er handlinger som er straffbare. Det er forhindring av lov-
overtredelser som blir kjernepunktet i denne måten å rettferdiggjøre straff på, en tilnærming
der straffen ikke ses på som en verdi i seg selv, men som et middel for å oppnå noe annet.
I dette perspektivet har det vært vektlagt ulike straffemål. Straffen kan sies å ha en all-
mennpreventiv virkning når den påvirker borgerne på en slik måte at nye lovbrudd ikke blir
begått. Den kan også ha en individualpreventiv virkning ved at gjerningspersonen – det
mennesket som faktisk har begått forbrytelsen – for en stund enten blir hindret fra å begå
nye straffbare handlinger, avskrekkes fra å begå nye lovbrudd, og/eller påvirkes slik at han
eller hun ikke gjør forbrytelser på nytt.

4.3.1.1 Straff som allmennprevensjon

Allmennprevensjon handler altså om å forebygge at folk flest begår forbrytelser. Denne
måten å forstå straff på har vært forfektet innenfor den europeiske rettstradisjonen helt
siden klassisk tid i den greske antikken. I Platons dialog *Protagoras*, som gjerne dateres til
omkring år 430 f. Kr., introduseres den gjennom en samtale mellom Sokrates og Protagoras.
De to grekerne snakker om tilegnelse av dyder, de prater om at dyder er noe som kan læres,
og Protagoras sier:

Hvis du vil tenke litt over, Sokrates, hva det vil si å straffe dem som handler urett, så vil allerede dette
lære deg at menneskene mener at dygd kan tilegnes. For det er jo ingen som straffer dem som handler
urett, ved å ha oppmerksomheten festet mot dette alene, at en urett er begått, med mindre man vil hevne
seg som et villdyr uten mål og mening. Den som derimot tar på seg å straffe på en fornuftig måte, hevner
seg ikke på uretten som allerede er begått i fortid – det som har skjedd, kan han jo ikke gjøre ugjort –
derimot straffer han med tanke på fremtiden, både for at den selvsamme person ikke skal begå uretten
om igjen, og for at ikke en annen, som har sett vedkommende bli straffet, skal begå den samme urett.
Den som har en slik tankegang, må mene at dygd kan læres. Man straffer jo for å avskrekke.³⁵⁵

Det er usikkert om det er den historiske Protagoras vi her får referert, men i denne
sammenheng er ikke det så viktig.³⁵⁶ Mitt poeng med denne introduksjonen er å få frem
hvordan det helt siden den klassiske perioden i gresk antikk har vært argumentert for at
straff skal ha en avskrekkende virkning. Man straffer for å avskrekke, først og fremst de
som har sett lovbrøyteren bli straffet (allmennprevensjon), men også den enkelte lovbrøyter
slik at han ikke skal begå urett igjen (individualprevensjon).

³⁵⁵ Platon 1999: 324ab

³⁵⁶ Enkelte forfattere, som norske Erik Holien, mener Platon bruker Sokrates' Protagoras som talerør for sitt eget syn
(Holien 2004). Andre mener at Protagoras' tale kan anses som et troverdig uttrykk for synspunktene til den historiske
Protagoras, mens en tredje gruppe påpeker både forskjeller og likheter mellom Protagoras og Platon. For en diskusjon
av ulike tolkninger, se Richard F. Stalleys artikkel *Punishment in Plato's Protagoras* (Stalley 1995). Stalley selv konkluderer
slik: «We cannot, with any confidence, disentangle the genuinely Protagorean elements of the speech from those con-
tributed by Plato. All we can say is simply that Plato has chosen to put into Protagoras' mouth an account of moral
education in which punishment plays a key role» (Stalley 1995: 18).

Å rettferdiggjøre bruken av straff gjennom avskrekkelse handler, som Protagoras betoner, om å rette blikket mot fremtiden. Dette temaet står også sentralt i de straffeteoriene som utviklet seg på sytten- og attenhundretallet. To helt sentrale bidragsytere er her Cesare Beccaria og Paul Johann Anselm von Feuerbach. Den første regnes for å være den som fikk «størst innflytelse på utformingen og spredningen av opplysningstidens strafferettsfilosofi». ³⁵⁷ Ikke fordi tankene hans var spesielt originale, men fordi han samlet og spisset, formulerte og systematiserte innsikter på en måte som fikk stor oppmerksomhet og gjennomslagskraft i den vestlige del av verden. ³⁵⁸ Den andre kom, ikke minst som hovedansvarlig for å utforme den bayerske straffelov av 1813, til å få betydelig innflytelse på lovgivningen i store deler av Europa – deriblant Norge.

4.3.1.1 Cesare Beccaria (1738-1784)

Det er samfunnspakten og loven som danner inngangen til den italienske juristen, filosofen og politikeren Cesare Beccarias essay *On crimes and punishment* (originaltittel: *Dei delitti e delle pene*). Informert av Jean-Jacques Rousseau ³⁵⁹ argumenterer han for at samfunnsordenen er oppstått som følge av en samfunnspakt, en kontrakt som innebærer at menneskene lar et overhode (en suveren, en konge, en fyrste) sørge for sikkerhet og orden. Beccaria oppfatter her loven som de betingelser som mennesker, trette av å leve i en konstant krigs- og utrygghetstilstand, forener seg under i et samfunn. Menneskene, skriver han, ofrer en del av friheten. Til gjengjeld sikrer de seg mot overgrep fra andre. ³⁶⁰ Loven er det synlige uttrykket for denne samfunnspakten. Den setter grenser for borgernes atferd, og den setter grenser for suverenen. For det er bare loven som kan fastsatte de tilfeller hvor et menneske har gjort seg fortjent til straff, påpeker han. ³⁶¹

Lovbudene skal ifølge Beccaria være nyttige, nødvendige og rettferdige, og skal dette skje, må det trues med straff. ³⁶² Verken moralske prinsipper eller religiøse trosforestillinger, verken veltalenhet eller deklamasjoner, er etter hans oppfatning tilstrekkelig for å opprettholde samfunnspakten. I stedet kreves det følelige motiver som effektivt kan avskrekke «the despotic spirit of each man from plunging the laws of society back into the original chaos», som han uttrykker det i engelsk oversettelse. Et slikt følelig motiv er de straffereaksjonene som tas i bruk ved lovbrudd. ³⁶³ Straff betraktes her som et middel som suverenen bruker for å sikre borgerne mot overgrep fra andre. Dette kan bare oppnås, mener Beccaria, ved

³⁵⁷ Hauge 1996: 104

³⁵⁸ Se: Frände 1989: 105; Hauge 1996: 104f; Helles 1998: 18f.

³⁵⁹ Se særlig: Rousseau 2001: 38-41; jf. Monachesi 1955: 442; Young 1986: 85.

³⁶⁰ Beccaria 1764/1986: 7ff

³⁶¹ Beccaria 1764/1986: 53; jf Beccaria 1764/1986: 9ff.

³⁶² Beccaria 1764/1986: 22f

³⁶³ Beccaria 1764/1986: 7

at det onde som straffen innebærer, er og oppleves større enn de goder som en person kan oppnå ved å begå et lovbrudd. Tanken på straff vil slik få de potensielle lovbrysterne til å avstå fra forbrytelsen, men dette kan først skje hvis de er sikre på at de vil bli straffet³⁶⁴ og at straffereaksjonen følger så raskt som mulig etter lovbruddet.³⁶⁵

Det er nettopp derfor det er så viktig at konsekvensene av lovbruddet blir synlig for allmennheten, fortsetter han.³⁶⁶ Straffen må være offentlig slik at alle kan se og høre om den og på den måten avskrekkes fra å havne i samme situasjon som den som straffes. For det viktigste formålet med straff er å avskrekke borgerne fra å begå forbrytelser. «The political goal of punishment [...] is to intimidate others», skriver han.³⁶⁷ «The punishment of the criminal [...] attains its one true goal: to deter other men by fear from committing a similar crime.»³⁶⁸

Fullbyrdingen, altså selve straffegjennomføringen, tildeles dermed stor betydning i Beccarias straffelære. Og når målet med straffen er å forebygge forbrytelser gjennom avskrekking, blir selve kommunikasjonen med allmennheten særlig viktig. Allmennheten må enkelt sagt kjenne til *at* det straffes, *hva* som straffes og *hvordan* det straffes. Det må være sikkert at lovbrudd fører til en straffereaksjon, og straffereaksjonen må idømmes raskt. Hvis ikke vil lovbudet heller ikke virke avskrekkende. Straffereaksjonene må derfor etterlate seg et så virkningsfullt og varig inntrykk som mulig i sinnene til allmennheten, skriver Beccaria.³⁶⁹ For som han påpeker: Straffen gjennomføres ikke først og fremst for forbryterens skyld, men for tilskuernes:³⁷⁰

³⁶⁴ Beccaria 1764/1986: 46f

³⁶⁵ «The most powerful restraint against crime is not the terrible but fleeting spectacle of a villain's death, but the faint and prolonged example of a man who, deprived of his liberty, has become a beast of burden, repaying the society he has offended with his labors. Each of us reflects, 'I myself shall be reduced to such a condition of prolonged wretchedness if I commit similar misdeeds'. [...] The man who sees before his eyes the prospect of a great many years or even a lifetime of penal servitude and suffering, exposed to the sight of his fellow citizens with whom he once lived in freedom and friendship, a slave to the laws that once protected him, will make a salutary comparison between all this, on the other hand, and the uncertain success of his crimes and the brief time that he will be able to enjoy their fruits, on the other. The constant example of those whom he actually sees as victims of their own inadvertence makes a much stronger impression on him than the spectacle of punishment that hardens more than it corrects him» (Beccaria 1764/1986: 49, 51; jf. Beccaria 1764/1986: 36f).

³⁶⁶ Beccaria 1764/1986: 13

³⁶⁷ Beccaria 1764/1986: 29

³⁶⁸ Beccaria 1764/1986: 33. Det er avskrekking som står i sentrum av hans straffeteori. Ett sted er han imidlertid også inne på straffens individualpreventive virkninger. I § XII, som bærer tittelen «Straffens formål» [«Purpose of punishments»], ser han ut til å sidestille individualprevensjon med allmennprevensjon. «The purpose of punishment, then, is nothing other than to dissuade the criminal from doing fresh harm to his compatriots and to keep other people from doing the same» (Beccaria 1764/1986: 23). Disse formuleringene, som minner mye om de betraktninger Protagoras gjorde i sin samtale med Sokrates (Platon 1999: 324ab), er imidlertid forholdsvis sjeldne hos Beccaria. I sitatet over sier han da også at straffens eneste formål er avskrekkelse av andre mennesker.

³⁶⁹ Beccaria 1764/1986: 23

³⁷⁰ Beccaria 1764/1986: 49

It is better to prevent crimes than to punish them. This is the chief purpose of every good system of legislation, which is the art of leading men to the greatest possible happiness, or rather, to speak in accordance with all reckonings of the blessings and evils of life, to the least possible unhappiness.³⁷¹

Viktigheten av de rette proporsjoner går da også som et refreng gjennom hele skriftet: Skal straffen ha en avskrekkende effekt må den verken være for mild eller for streng. For det er straffens lengde, sikkerheten for at det straffes og den offentlige kommunikasjonsprosessen rundt dette, som avholder folk fra å begå forbrytelser – ikke straffens strenghet eller straffereaksjonens grusomhet. Beccaria fremstår slik som en varm forsvarer for forholdsmessighet mellom lovbruddet og straffen. For som han skriver i bokas siste setning:

In order that any punishment should not be an act of violence committed by one person or many against a private citizen; it is essential that it should be public, prompt, necessary, the minimum possible under the given circumstances, proportionate to the crimes, and established by law.³⁷²

4.3.1.1.2 Paul Johann Anselm von Feuerbach (1775-1833)

Det er også straffens avskrekkende virkning på borgerne som opptar den tyske rettsteoretikeren Paul Johann Anselm von Feuerbach. Men til forskjell fra Beccaria, knytter Feuerbach avskrekkelsen først og fremst til selve lovbudet. Han argumenterer for at det finnes handlinger som ikke kan aksepteres i et samfunn, hvis formål er å verne om borgernes rettigheter. Staten må derfor bekjempe alle angrep på disse rettighetene, og den mest effektive og forsvarlige måte å gjøre dette på, er ifølge Feuerbach å true med straff gjennom allerede formulerte lovbud. Helt sentralt i hans strafferettsteori står her læren om straffetruelsen som psykologisk tvang.

Feuerbach betrakter statens formål som det å skulle sikre borgernes rettigheter slik at de kan være i en tilstand hvor de er frie for krenkelser.³⁷³ Forbrytelser blir forstått som de handlinger som angriper og krenker grunnleggende rettigheter i samfunnet: det at alle kan utøve sine rettigheter og på den måten være frie.³⁷⁴ Det eneste akseptable midlet som staten ifølge Feuerbach kan bruke for å hindre at borgerne begår rettskrenkelser, er straffetruelser.³⁷⁵ Enhver person må vite nøyaktig hva som skjer hvis han begår et lovbrudd, og enhver tilføyelse av straff forutsetter en straffelov, bemerker han.³⁷⁶ Loven virker som en

³⁷¹ Beccaria 1764/1986: 74

³⁷² Beccaria 1764/1986: 81

³⁷³ Feuerbach 1799: 38-40; jf. Feuerbach 1832/2007: 1007f (§ 17).

³⁷⁴ Feuerbach 1832/2007: 1007 (§ 15)

³⁷⁵ Feuerbach 1832/2007: 1006 (§§ 10-12). Han konkluderer: «If, then, breaches of law are altogether to be prevented, then alongside physical compulsion there must also be another kind that *pre-empts* the accomplishment of the breach of law, proceeding from the State, comes into operation in each *individual* case without requiring perception of the *now* imminent breach. Such compulsion can only be *psychologicals*» (Feuerbach 1832/2007: 1006 (§ 12).

³⁷⁶ Feuerbach formulerte i 1801 prinsippformelen «nulla poena sine lege»: ingen straff uten lov (Feuerbach 1832/2007: 1008) (§ 20). Den norske rettshistorikeren Dag Michalsen ser dette som én av de viktigste strafferettsteoretiske tekstene

psykologisk tvang. For borgernes lyst til rettskrenkelser vil bli overvunnet hvis alle vet at handlingen resulterer i at staten påfører gjerningspersonen et onde som er større enn den ulyst handlingen skaper hvis den ikke blir begått. Slik vil lovbudet ha en avskrekkende virkning, påpeker han:³⁷⁷

All transgressions have their psychological origin in the sensory sphere, in so far as the human capacity for desire is driven by pleasure at the action, towards transgression. These impulses can be set aside if everyone knows that *their deed will inexorably be followed by an evil that is greater than the displeasure consequent upon non-satisfaction of the impulse to the deed*.³⁷⁸

*The evil threatened by the State through a law, and to be inflicted on the strength of a law, is the civil punishment (poena forensis). The general reason for the necessity and the existence of such punishment (both under the law and in the execution of the law) is the necessity to uphold the reciprocal freedom of all, by setting aside the sensual impulse towards breaches of law.*³⁷⁹

Loven innprenter i borgerne en forestilling om at straffen vil være et uunngåelig onde hvis det begås et lovbrudd. Lysten til å begå lovbrudd overvinner av den ulyst som springer frem av kunnskapen om straffeondet. Strafferettens primære oppgave er dermed å avskrekke borgerne fra å begå straffbare handlinger. Slik er Feuerbach enig med Beccaria. Men der Beccaria mener straffens avskrekkende virkning primært ligger i fullbyrdingen, retter altså Feuerbach blikket mot selve lovbudet. Både straffedommen og straffegjennomføringen er nødvendige for å understreke at straffetrusselen ikke bare er tomme ord,³⁸⁰ men det er likevel lovens straffetrussel som først og fremst skal virke avskrekkende på borgerne, hevder han:

By purpose of punishment is meant the effect whose materialization must be conceived of as the reason and cause of punishment, if the concept of punishment is to exist. (i) The purpose of the *threat of punishment* in a law is to deter all, as possible offenders, from violating the law. (ii) The purpose of the *infliction* of punishment is establishing the effectiveness of the statutory threat, insofar as without it that threat would be empty (ineffective). Since the statute should deter all citizens but enforcement should give effect to the law, the *indirect* goal (ultimate purpose) of its infliction similarly is merely to deter citizens *by the law*.³⁸¹

for det som senere skulle bli den norske grunnlovens § 96: «Ingen kan dømmes uten etter Lov». (Michalsen 2008a: 17f.; Michalsen 2008b: 145-181).

³⁷⁷ Feuerbach 1799: 65

³⁷⁸ Feuerbach 1832/2007: 1006f (§ 13)

³⁷⁹ Feuerbach 1832/2007: 1007 (§ 15)

³⁸⁰ «In order now that the general conviction of the *necessary* association of such evils with offences may be established, then (i) a *law* must determine these as the necessary consequence of the deed (*statutory threat*). And in order that the *reality* of that statutorily determined ideal connection may be established in the mind of allm then (ii) that causal connection must also be manifest in reality, hence as soon as the offence has occurred the evil that the law associates therewith must also be inflicted (*enforcement, execution*). The concordant effect of the executive and legislative power to the end of deterrence constitutes the psychological compulsion» (Feuerbach 1832/2007: 1007 (§ 14)).

³⁸¹ Feuerbach 1832/2007: 1007 (§ 16)

Feuerbachs straffelære kom til å få stor innflytelse, både i samtiden og senere. Den svenske strafferettsteoretikeren Nils Jareborg omtaler ham som selve portalfiguren for den moderne strafferetten,³⁸² og Feuerbach har også hatt betydning for straffens begrunnelse i norsk strafferett. Anders Sandøe Ørsted – den danske jurist, embetsmann og statsminister som også har hatt betydelig innvirkning på norsk rettstradisjon³⁸³ – var for eksempel påvirket og informert av Feuerbachs straffesyn. Straffens begrunnelse, argumenterer Ørsted for, ligger først og fremst i den avskrekkende virkningen av straffetrusselen. Dette var synspunkter som også påvirket den norske kriminalloven av 1842. I forarbeidene skriver lovkommissjonen: «Afskrækkelses-Theorien, der desuden væsentligen er lagt til Grund for vores nu bestaaende Lovgivning [...] [synes] at være den, som hovedsageligen bør have for Øie ved Bestemmelsen af Straffenes Art og Størrelse.»³⁸⁴

4.3.1.1.3 Johs. Andenæs (1912-2003)

Også Johs. Andenæs løfter frem de allmennpreventive virkninger som «den viktigste begrunnelse for å bruke straff».³⁸⁵ Andenæs har siden frigjøringen i 1945 hatt en helt sentral plass i norsk rettshistorie.³⁸⁶ Og ettersom allmennprevensjon utgjør et kjernepunkt i hans straffebegrunnelse, og ettersom den kritikk som har vært reist mot allmennprevensjonens posisjon og begrunnelse i Norge, i det aller vesentligste har tatt utgangspunkt i og rettet seg mot hans tekster,³⁸⁷ er det av særlig interesse å se nærmere på hvordan han argumenterer for og begrunner sine synspunkter.

³⁸² Jareborg 2001: 50

³⁸³ Ragnar Hauge omtaler Anders Sandøe Ørsted som «grunnleggeren av en nasjonal rettsvitenskap i Danmark/Norge». «Gjennom et halv hundre år», skriver Hauge, «satte Ørsted mer enn noen annen sitt preg på dansk, og i stor grad norsk, strafferett» (Hauge 1996: 140).

³⁸⁴ Lovkommissionen 1835: 19. Denne koblingen er også fremme hos Francis Hagerup. I boka *Strafferettens almindelige del* skriver han: «Mange forbrydelser hindres allerede ved den blotte bevidsthed hos menneskene om statens straffende haand (hvilket forøvrigt ikke behøver at være ensbetydende med kjendskab til de enkelte straffebud. Paa denne straffetrusselens afskrækkende betydning hviler en af de berømteste og mest utbredte relative strafferetteorier, A. Feuerbachs saakaldte psykologiske tvangsteori, der blev tiltraadt bl.a. af Ørsted, og hvis paavirkning kan spores i motiverne til den norske straffelov af 1842» (Hagerup 1930: 20). Se også: Häthén 1990: 107; Hauge 1996: 134.

³⁸⁵ Andenæs 1990: 13; jf. Andenæs 2004: 81ff.

³⁸⁶ I boka *Straffens begrunnelse* omtaler Ragnar Hauge ham som «den ubestridte ener innenfor nordisk strafferett i etterkrigstiden» (Hauge 1996: 300). Denne sterke posisjonen, kombinert med en evne til å argumentere overbevisende, gjorde at han ifølge Hauge «fikk stor tilslutning både innenfor strafferettslige og kriminologiske miljøer» (Hauge 1996: 303). I sitt minneord over Johs. Andenæs omtaler rettsforsker og tidligere høyesterettsjustitiarius Carsten Smith ham som «vår fremste rettsvitenskapsmann»: «Hans sentrale fagbøker innenfor strafferett, straffeprosess og statsrett står som hovedverk i norsk rettslitteratur. Boken 'Almindelig strafferett', som nok er hans ypperste arbeid, har virkning – skjønt den er en lærebok – langt utover studentene og Universitetet. Den er et utgangspunkt overalt der et strafferettslig spørsmål skal løses, i hele rettslivet, også i Høyesterett» (C. Smith 2003: 380f). Se også: Matningsdal & Rieber-Mohn 2004: [VI]; Sundby 1976: 51.

³⁸⁷ Se f.eks.: Christie 1971/1978: 172-184; Leer-Salvesen 1991: 275-284; Schaanning 2002b: 87-106; J. R. T. Jacobsen 2004a: 42-50, 156-176; Mathiesen 2007: 91-92, 106-122.

Johs. Andenæs beskriver allmennprevensjon som den evne straffeloven og straffehand-
teringen har til å skape lovlydighet hos borgerne.³⁸⁸ Denne evnen hviler på samspillet «mel-
lom straffebudet og anvendelsen av det i det konkrete tilfelle».³⁸⁹ Allmennprevensjonens
virkninger knytter seg dermed ikke bare til lovbudet, slik som hos Feuerbach, men til hele
straffesakssystemet: fra straffetrussel til etterforskning, gjennom dom og videre til straffull-
byrding. Andenæs skriver:

Fra straffeloven og de enkelte avgjørelser om straffanvendelse går det budskaper ut til borgerne. Straf-
feloven forteller hvilke handlinger som er straffbare og hvilke straffer det kan bli spørsmål om. Politiets,
domstolenes og fengselsmyndighetenes avgjørelser i enkelttilfelle formidler kunnskap om straffebudene,
understreker at de ikke står der som tomme trusler, og gir mer detaljert informasjon om hvilken straff
som kan ventes for de forskjellige lovbrudd enn det som fremgår av straffebudene selv. En almenpre-
ventiv effekt er oppnådd i den utstrekning borgerne på grunn av disse stimuli fra lovgivningen og fra
rettsmaskineriet avholder seg fra sosialt uønskede handlinger som de ellers ville ha foretatt.³⁹⁰

En slik allmennpreventiv effekt som det Andenæs her snakker om, kan oppnås på tre
måter: Den kan virke avskrekkende, den kan virke moralstyrkende, og den kan virke vane-
dannende.³⁹¹

Straffen har ifølge Andenæs en avskrekkende virkning når frykten for oppdagelse og en
fremtidig reaksjon gjør at borgerne avstår fra å begå en straffbar handling. Han advarer
imidlertid mot den ensidigheten som kom til uttrykk i Feuerbachs avskrekkingssteori. For
ført ut i sin ytterste konsekvens, påpeker Andenæs, leder den til «at straffen må settes høyere
jo sterkere fristelsen er». Det som etter skyldprinsippet, er en formildende omstendighet,
«blir etter Feuerbachs teori skjerpene».³⁹² Han støtter likevel den tyske rettsteoretikeren
når det kommer til å fastsette en straffetrussel som i gjerningspersonens bevissthet skal veie
tyngre enn offeret ved å avstå fra lovbruddet: «Det er nødvendig at den tanken om den
risiko den handlende utsetter seg for ved lovbruddet veier tyngre i hans bevissthet enn
tanken på hva han kan oppnå ved lovbruddet», skriver Andenæs.³⁹³ Han betoner her vik-
tigheten av å gi borgerne «visshet om en rask pågrep og straff». Dette, skriver han, vil
forhindre «den store masse av lovovertrедelser».³⁹⁴ Straffebudet, straffens strenghet (inntil
et visst nivå) og oppdagelsesrisikoen har slik en tydelig kommunikasjonsfunksjon. Den

³⁸⁸ Andenæs 1990: 25

³⁸⁹ Andenæs 1990: 45

³⁹⁰ Andenæs 1990: 45

³⁹¹ Andenæs 1990: 26, 45f. Disse virkningene har vært en sentral del av hans argumentasjonsrekke, fra den betydnings-
fulle artikkelen *Almenprevensjon – illusjon eller realitet?* i 1950 (optrykt i Andenæs 1990: 21-43) og frem til de aller siste
utgivelsene hans (som *Straffen som problem* (Andenæs 1996: 49ff) og *Alminnelig strafferett*, 4. utg (Andenæs 1997: 76ff). 5.
utg av *Alminnelig strafferett* ble utgitt etter at Andenæs døde, lettere redigert av Magnus Matningsdal og Georg Fr. Rieber-
Mohn (Andenæs 2004: [VI])).

³⁹² Andenæs 2004: 83

³⁹³ Andenæs 1990: 31; Andenæs 2004: 89

³⁹⁴ Andenæs 1990: 57

direkte avskrekkende virkning, påpeker Andenæs, gjør seg nemlig bare gjeldende overfor en person som har kjennskap til straffebudet og som regner med at det er en reell risiko for oppdagelse og straff.³⁹⁵

Andenæs tillegger imidlertid også rettsaken og fullbyrdingen en viss betydning for «den almenpreventive effekt».³⁹⁶ Riktignok påpeker han at det i dagens strafferett er vanligere å legge hovedvekten på selve straffetrusselen, men dette betyr altså ikke at de senere stadiene i straffesaken forsvinner ut av syne: «Betydningen av den enkelte dom og strafffullbyrdelse er [...] at den levendegjør straffetrusselen i folks bevissthet, setter alvor bak straffebudet», påpeker han.³⁹⁷ Fengselet tildeles i det perspektivet en viktig rolle for å signalisere et slikt alvor. I en kritikk av rettssosiologen Thomas Mathiesens påstand om at fengsel ikke har noe særlig betydning for lovlydigheten i samfunnet,³⁹⁸ betoner Andenæs nettopp fengselets avskrekkende funksjon. En total avskaffelse av fengselsstraffen ville være et eksperiment som «forståelig nok, ikke noe samfunn [har] våget å innlate seg på», skriver han i boka *Straffen som problem* – og legger til:

Det ville ikke ha noen mening å tale om «betinget dom» hvis lovovertrederen kunne forgå seg på ny og på ny uten å risikere annet enn nye betingede dommer. En dom på samfunnstjeneste forutsetter at den domfelte må sone fengselsstraff hvis han ikke utfører tjenesten. En bot kan inndrives ved sivil tvangfullbyrdelse om den ikke blir betalt, men overfor en del av klientellet ville trusselen om bot miste meget av sin realitet hvis den ikke støttes opp med trussel om å måtte sone hvis boten ikke blir betalt. Først og fremst ville man ved avskaffelsen av fengselsstraffen gi noe så nær fri bane for den profesjonelle og organiserte kriminalitet. [...] Min personlige tro er at et høyt utviklet industrisamfunn med åpne grenser ikke kan eksistere uten straffelov, politi og fengsler.³⁹⁹

Slik blir fengselet en del av kommunikasjonen med borgerne om alvorret bak straffebudene. Samtidig begrenses fengselets avskrekkende funksjon av at ondet i fengselsstraffen skal være frihetsberøvelsen – og ingenting annet. Som Andenæs skriver:

Det er naturligvis en viss motsetning mellom ønsket om at frihetsstraffen skal virke avskrekkende, og ønsket om å lette påkjenningen for den innsatte. Men den oppfatning som har slått igjennom, [...] er at frihetsberøvelsen i seg selv er straff nok, det er ikke nødvendig å gjøre lidelsen større enn det som tapet av friheten i seg selv fører med seg. Hensynet til humanitet og respekt for menneskeverdet har fått forrang fremfor avskrekking.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Andenæs 2004: 84ff

³⁹⁶ Andenæs 1990: 56

³⁹⁷ Andenæs 1990: 45

³⁹⁸ Andenæs 1996: 37. Andenæs har her ingen kildehenvisning til Thomas Mathiesens tekst, men det er nærliggende å tro at han sikter til Mathiesen 1995: 85-98; jf. Andenæs 2004: 86.

³⁹⁹ Andenæs 1996: 37-39

⁴⁰⁰ Andenæs 2004: 388

En annen begrensning er forholdsmessighetsprinsippet: det at straffen skal stå i et rimelig forhold til den handlingen som er blitt begått. Det må være proporsjonalitet mellom straffen og den handlingen som er blitt begått, og allmennheten må oppleve straffen som «rimelig og rettferdig».⁴⁰¹ Disse hensynene setter ifølge Andenæs nødvendige grenser for hvor strengt «man kan gå til verks». I verste fall kan straffebestemmelser eller en straffeanvendelse som blir oppfattet som urettferdig, «virke direkte provoserende, og derved virke mot sin hensikt», påpeker han.⁴⁰² Han skriver også:

Det kan naturligvis ikke være uten betydning for almenprevensjonen at potensielle lovbrøtere kan regne med at de skal slippe å sone straff om de blir tatt. Det må nødvendigvis svekke den skrekk det står av rettsvesenet. For noen generasjoner siden visste lovovertrедeren at han ubønhørlig måtte regne med straff og vanære hvis han ble knepet. Det ville være urimelig å benekte at formildelsen av reaksjonssystemet hører til de faktorer som har redusert hemningene mot lovovertrедelser. Noe annet er at en viss økning av kriminaliteten etter nåtidens syn kan være en rimelig pris å betale for den humanisering av straffesystemet som har funnet sted.⁴⁰³

Det er imidlertid ikke bare avskrekking som er straffens allmennpreventive virkning. Andenæs mener det er en svakhet ved avskrekkingsteoriene til blant andre Beccaria og Feuerbach at de ikke gir plass til «straffens moraldannende virkning». Straff, skriver han, er ikke bare «en samling trusler om ubehagelige konsekvenser som følge av visse handlinger». Den gir også uttrykk for sosial misbilligelse. «Handlingen blir stemplet som forkastelig av samfunnets organer, og dette kan tenkes å påvirke samfunnsmedlemmenes innstillinger uavhengig av frykten for sanksjoner.»⁴⁰⁴

Andenæs utvider derfor Beccarias og Feuerbachs allmennpreventive tenkning på to viktige punkter: En moderne teori om allmennprevensjon, påpeker han, må ikke bare regne med straffens avskrekkende virkning. Straff har også en moralskapende og vanedannende effekt.⁴⁰⁵ Det første knytter Andenæs til potensielle gjerningspersoner, som gjennom straffebudet og straffehandteringen, bevisst lar seg lede av «ønske om å opptre som en lovlydig person».⁴⁰⁶ Dette omtaler han som «en anskuelig moralpropaganda» og «straffens evne til å skape *moralske hemninger* mot de forbudte handlinger».⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Andenæs 2004: 88. Se også: Andenæs 1990: 57-69; Andenæs 1996: 15f.

⁴⁰² Andenæs 2004: 85

⁴⁰³ Andenæs 2004: 97

⁴⁰⁴ Andenæs 1990: 105

⁴⁰⁵ Andenæs 1990: 25ff, 45f; Andenæs 2004: 84f

⁴⁰⁶ Andenæs 1990: 45

⁴⁰⁷ Andenæs 2004: 84. Han skriver: «Når rettsapparatet iletter fengsel for motorvognkjøring i påvirket tilstand, holder sikkert tanken på straffen fra å sette seg til rattet; men bestemmelsene kan også bidra til å innarbeide den forestilling at motorvognkjøring i påvirket tilstand er noe lastverdig, som en også bortsett fra strafferisikoen bør avholde seg fra. Generelt sett må en tro at den ting at det er et rettsapparat som griper inn med straff overfor grovere brudd på den gjeldende samfunnsordning, skaper større klarhet og større alvor over borgernes moralbegreper enn de

Både den avskrekkende og moralskapende virkningen skjer hovedsakelig på det bevisste planet hos borgerne. Men det finnes også et annet nivå, det ubevisste planet, som «med frykt eller moralpåvirkning som mellomledd» dels kan opparbeide «ubevisste hemninger mot kriminalitet» og dels kan føre til «en vanemessig lovlydighet», mener Andenæs.⁴⁰⁸ En slik vanedannelse gjør at tanken på å begå en forbudt handling enten ikke dukker opp eller avvises «uten noen nærmere overlegning om risikoen for oppdragelse og straff».⁴⁰⁹

Ifølge Andenæs må strafferetten holde seg innenfor rammene av den moral som allerede eksisterer hos befolkningen. Hvis ikke kan straffen virke mot sin hensikt.⁴¹⁰ Samtidig skal den også påvirke moralen i samfunnet. Straffelov og straffehåndhevelse virker jo ifølge Andenæs som en «anskuelig moralpropaganda».⁴¹¹ Strafferetten får på den måten både i oppgave å dirigere moralen⁴¹² og å forholde seg sensitivt til befolkningens moralfølelse slik at straffen oppleves rimelig og rettferdig.

Dette at straffen kan ha en moralskapende og vanedannende virkning på allmennheten, var også tidligere forfektet av sentrale teoretikere innenfor den såkalte Uppsalaskolen: Anders Vilhelm Lundsted, Per Olof Ekelöf og Karl Olivecrona. Det som er originalt i Andenæs' straffesyn og som gjorde at det fikk så stor betydning i norsk og nordisk strafferett, var ifølge Ragnar Hauge dette: Der Uppsalaskolen først og fremst var opptatt av straffens moraldannende og vanedannende virkninger,⁴¹³ og der de tildelte avskrekkelsen en

ellers ville hatt. Straffelov og straffehåndhevelse virker, kan en si, som en anskuelig moralpropaganda» (Andenæs 2004: 84).

⁴⁰⁸ Andenæs 1990: 45

⁴⁰⁹ Andenæs 1990: 45; Andenæs 2004: 85. Han skriver: «Den direkte avskrekkende virkning gjør seg bare gjeldende overfor den som har kjennskap til straffebudet og regner med en risiko for oppdagelse og straff. De andre sider av almenprevensjon kan gjøre seg gjeldende selv om en ikke regner med noen slik strafferisiko, ja selv om en ikke kjenner straffebudet. En kan nemlig påvirkes av de rådende gruppeinnstillinger om at de og de handlinger ikke bør foretas, selv om en ikke kjenner til at overtredelsen av normen er sanksjonert med straff. Det kan på den annen side hende at den fordømmelse av handlingen som loven gir uttrykk for, ikke greier å slå igjennom en gruppeinnstilling i motsatt retning. [...] Det er også grunn til å fremheve en annen forskjell mellom avskrekking og moralpåvirkning: Den avskrekkende virkning inntreffer så snart et straffebud blir kjent og opphører når det oppheves. Ved den moraldannende funksjon er det tale om virkninger på lengre sikt» (Andenæs 2004: 85).

⁴¹⁰ Andenæs 1990: 117

⁴¹¹ Andenæs 2004: 84

⁴¹² Uttrykket «dirigere moralen» er hentet fra R. J. T. Jacobsen 2009: 508.

⁴¹³ Som A. V. Lundstedt skriver i *Principinnledning. Kritik av straffrättens grundåskådningar*: «I mycket primitiva samhällen kan straffet nog ha sin mission att fylla så som avskräckningsmedel, men det är såsom sådant medel, efter vad som framgår icke blott av psykologiska vittnesbörd utan jämväl av historisk erfarenhet, absolut ändamålslost för folk med högre moralisk reflexion. [...] Straffets uppgift måste vara att skänka kraft åt en det allmänna föreställningssättet om det absolut otillåtliga handlandet dirigerande norm. Alltså; icke så som avskräckning, därmed också ej heller som en förment samhällshämnd, ej heller som en förtjänt vedergällning, utan helt enkelt genom sin regularitet i förhållande till den brottsliga handlingen griper straffet fatt i den allmänna moralen så som ingen annan kraft i samhället och därmed verkar det samhällsbevarande (Lundstedt 1920: 22; 24) Den svenske strafferettsfilosofen Christian Häthén oppsummerer dette straffesynet slik: «För Lundstedt var det straffens uppgift att förstärka den allmänna uppfattningen om vissa handlingars förbjudenhet. Straffet skulle varken vara avskräckande eller vedergällande utan dess uppgift var att stärka den allmänna moralen och på så sätt vara samhällsbevarande. Strafflagen skulle skapa pliktänslor hos medborgaren och ge dessa stabilitet. Denne plikt skulle i sin tur skapa en moraluppfattning» (Häthén 1990: 191). For en nærmere presentasjon av Uppsalaskolens syn på allmenprevensjon, se: Hauge 1996: 295-300.

underordnet betydning, legger Andenæs også vekt på straff som avskrekking. Han inntar kort og godt en mer «pragmatisk holdning til allmennprevensjon», bemerker Hauge, som også legger vekt på Andenæs' bruk av forskning for å underbygge sitt straffesyn. Johs. Andenæs var i langt større grad enn Uppsalaskolen opptatt av å belyse virkningene empirisk, og han mente – stadig ifølge Hauge – at det «på empirisk basis» gikk an å fastslå «at allmennprevensjonen – i motsetning til individualprevensjonen – hadde påvisbare virkninger når det gjaldt å forhindre kriminalitet».⁴¹⁴

4.3.1.2 Straff som individualprevensjon

Også tanken om straff som individualprevensjon, har dype røtter i europeisk filosofi. Og også her er grobunnen den greske antikken. Allerede mer enn fire hundre år før Kristus var Platon dypt inne på problemstillinger og begrunnelser som både har dominert og utfordret fengsels- og straffeteorien i Norge det siste århundret: straff som avskrekking, straff som forbedring og straff som innesperring av dem som har begått en kriminell handling. Dette gjør hans synspunkter historisk og moralfilosofisk interessante. De er historisk interessante fordi vi her får den første hele straffeteorien innenfor den vestlige verdens klassiske tradisjon.⁴¹⁵ Og de er moralfilosofisk interessante fordi de utfordrer moderne straffeteorier på flere områder, først og fremst når det gjelder den moralske forbedringen av de som har begått et lovbrudd. Skal de domfelte forbedres for sin egen skyld, som var Platons primære standpunkt, eller skal de rehabiliteres av hensynet til samfunnet? Dette siste stod sentralt i den tyske strafferettsteoretikeren Franz von Liszts refleksjoner, som også skulle få stor betydning for den norske strafferetten.

4.3.1.2.1 Platon (427-347 f. Kr.)

Jeg starter derfor også her i den greske antikken. For det er hos Platon vi finner «the first fully argued penology of the classical tradition».⁴¹⁶ Dette poenget står sentralt hos den nord-amerikanske rettsfilosofen Mary Margaret Mackenzie. I boka *Plato on punishment* gjør hun rede for og diskuterer den greske filosofens straffesyn, og hun oppsummerer hans refleksjoner slik: «Plato's account of punishment covers three functions – in ascending order of priority: restitution; deterrence, either by the execution of the incurables or generally, to support the prudential argument (timoria); and reform.»⁴¹⁷

⁴¹⁴ Hauge 1996: 300. Som eksempler på en slik empiribruk, se her særlig: Andenæs 1990: 45-83; Andenæs 1990: 84-91; Andenæs 1990: 128-169; Andenæs 2004: 84-91.

⁴¹⁵ Mackenzie 1981: [1]

⁴¹⁶ Mackenzie 1981: [1]

⁴¹⁷ Mackenzie 1981: 207

Til forskjell fra skikkelsen Protogaras, som i Platons dialog retter blikket mot de virkningene kriminalitet har på bysamfunnet,⁴¹⁸ er Platon i andre skrifter først og fremst opptatt av hvordan kriminaliteten påvirker gjerningspersonen selv. Jeg skriver «først og fremst» fordi han også kan ta hensyn til bysamfunnet som et hele i sine vurderinger. Dette skjer imidlertid bare hvis gjerningspersonen betraktes som uheldelig.⁴¹⁹ Platon skiller her mellom de heldelige og uheldelige kriminelle, mellom de som kan forandres og de som ikke kan det.⁴²⁰ For hvis en person ikke kan forbedres, skal han utelukkes fra samfunnet gjennom deportasjon, livsvarig fengsel eller dødsstraff. I dialogen *Lovene*, som er det verket der Platon vier størst plass til straffesystemet, forsvares dette ut fra hensynet til staten som et hele: hvis gjerningsmannen er farlig, er det også nødvendig å fjerne ham fra samfunnet, hevder hans talerør, Atheneren. Han sier: «For det første vil de tjene som advarsel for andre mot å gjøre urett, for det andre vil staten bli befridd for sine dårlige elementer.»⁴²¹ Samfunnet, kommenterer Mackenzie, «is a flock from which the unhealthy stock must be removed. This culling will, first, preserve the legislator from the excessive trouble of treating the chronically wicked and, second, protect the rest of the citizen body from infection. The medicine to achieve this end is punishment».⁴²²

Det er nemlig forbedringen av de straffedømte som ifølge Mackenzie står i sentrum i Platons straffelære. «Reform», påpeker hun, «is the primary consideration, which may be ignored only when it cannot be effective».⁴²³ En slik forbedringsprosess kan betraktes både som terapi, overtalelseskunst og utdanning – avhengig av hvilken del av sjelen som behøver behandling.⁴²⁴ Målet er uansett det samme, nemlig: å gjøre gjerningspersonene dydige. I dialogen *Lovene*, der Platon beskriver den utopiske idealstaten Magnesia, gjør han et skille mellom skade og urett og introduserer på den måten også en tydelig lære om gjenoppretelse. Denne gjenoprettelsen skal uttrykke det fornærmelige ved å skade andre menneskers

⁴¹⁸ Mackenzie 1981: 191

⁴¹⁹ Hos Platon er dette skillet mellom uheldelige og heldelige lovbrøtere i stor grad knyttet til handlingen de har begått. For en nærmere diskusjon av dette, se Mackenzie 1981: 186f.

⁴²⁰ Platon 2002: 862-863

⁴²¹ Platon 2002: 863a

⁴²² Mackenzie 1981: 198. Mackenzie er her også innom den utviklingen som er mulig å finne i Platons skrifter. Hun skriver: «Plato's primary concern in earlier works such as the *Gorgias* and *Protagoras* was for the criminal. [...] Plato's priority seems to have changed from the early period. He considers the problem of the incurable criminal now from the point of view of the state as a whole: if the person is a danger, that is sufficient reason for his removal. The means to his removal are described as *timoria* [the unpleasant consequence of wrongdoing]. [...] He advocates the use of *timoria* for the public ends of the purging of the body politic. Thus the execution of the incurables, urged in the *Gorgias* primarily as a matter of prudence for the criminals themselves, is advocated here [Laws] for the sake of the safety of others» (Mackenzie 1981: 199; jf. Mackenzie 1981: 196).

⁴²³ Mackenzie 1981: 204

⁴²⁴ Mackenzie 1981: 204f, 214ff

liv eller eiendom, og den skal fjerne skaden som ble voldt av forbrytelsen, påpeker han.⁴²⁵ Ikke slik å forstå at forbryteren ikke skal straffes. For som Mackenzie presiserer, har gjenoppbyggelsen hos Platon bare en forberedende plass: «Damage will have been restored before the reformatory process begins, and the judge need make no attempt at restitutive provisions within a sentence designed to reform its recipient», skriver hun med referanse til *Lovene*.⁴²⁶ Her sier Atheneren at hvis en person har gjort urett, «vil loven oppdra og tvinge ham til aldri mer å våge å begå en slik handling med forsett eller ikke gjøre det på langt nær så ofte, i tillegg til at han må erstatte den skade han har forvoldt»:

Enten dette oppnås med ord eller handling, med det gode eller det onde, med æresbevisninger eller tap av ære, med pengebøter eller med gaver, eller i det hele tatt hvilket som helst middel som kan få vedkommende til å hate urett og holde av eller la være å hate rettferdighetens vesen, så er dette nettopp det som er oppgaven for det ypperste lovverk.⁴²⁷

Gjennom lidelse og godhet skal den som straffes, lære meningen med og viktigheten av sannhet og rettferdighet. Dette kan ses i sammenheng med at Platon beskriver straffeprosessen ved hjelp av medisinske termer. Platon synes åpenbart synd på mange gjerningspersoner,⁴²⁸ og i *Lovene* lar han talerøret Atheneren oppfordre folk til å ha medlidenhet med dem som har begått en forbrytelse og kan forbedres: Uretten som er begått, skyldes nemlig «en sykdom i sjelen», og straffen skal da være «botemidlet mot urettferdighet» – i den grad «slike handlinger kan kureres». ⁴²⁹ Med andre ord: Gjennom straffen skal gjerningspersonene helbredes fra det som gjorde at de begikk forbrytelsen. Dette kan skje gjennom oppmuntning, gjennom oppøvelse i selvbeherskelse og gjennom undervisning – alt etter hva representanten for rettssystemet mener at den enkelte gjerningsperson har behov for.⁴³⁰ Platon tar på den måten til orde for å sette til side gjerningspersonens egen selvbestemmelse. Som en lege finner frem til den rette medisin, er det representantene for rettssystemet som vet hvem som skal kureres og hvordan denne forbedringen skal skje. Samtidig er det den straffede selv – ikke som hos Protagoras: samfunnet – som er målet for at forbedringen skal

⁴²⁵ Platon 2002: 862bc. Mackenzie kommenterer dette slik: «There are two separate elements in the justification of restitution. On the one hand, it expresses benevolence towards the victim of a crime; on the other, it removes the damage caused by the crime, damage which itself – aside from considerations of the victim – is to be deplored» (Mackenzie 1981: 207).

⁴²⁶ Mackenzie 1981: 207f

⁴²⁷ Platon 2002: 862d

⁴²⁸ Mackenzie 1981: 156f

⁴²⁹ Platon 2002: 862c

⁴³⁰ Mackenzie skriver: «In the ideal state where the right theory of punishment is practised, the legislator and the judge are both skilled and virtuous [...] The wise man will recognise who is curable and who is not, and he will know what type or sequence of treatment will be effective to reform of the curable and the deterrence of hitherto non-criminal by executing the incurable. Moreover, he will not face a quandary in deciding when a criminal has reached virtue, for he will recognise the instantiation of the good» (Mackenzie 1981: 204, 216-218).

skje. Slik er det igjen lovbrüterens eget beste, ikke befolkningens, som står som den primære begrunnelsen for straffen.⁴³¹

I tråd med dette straffesynet foreslår Platon tre typer fengsler i sin utopistat. Det ene skal ligge i nærheten av bytorget. Her skal flertallet av de fengslede bli plassert, og fengselet skal tjene som oppholdssted for dem som er anklaget og venter på å få saken sin opp for domstolen.⁴³² Det andre fengselet er forbeholdt de gjerningspersonene som man antok kunne bli reformert. Denne institusjonen, som blir kalt for Reformfengselet (*sophronisterion*), skal ta hånd om de som hadde handlet av uforstand, ikke «av ondsinnethet eller slett karakter». Disse personene skal avsondres fra de andre borgerne i minimum fem år, og de eneste som skal få besøke dem, foreslår Platon, er et råd som består av spesielt utvalgte lovvoktere og egnede borgere. Gjennom samtalene med de fengslede skal rådsmedlemmene «formane dem» og «få dem på bedre tanker». Hvis de fengslede personene så gir inntrykk av å ha kommet på bedre tanker i løpet av fengselstiden, skal de slippes fri og igjen få bo «blant forstandige mennesker». Men dersom det motsatte er tilfelle, og de «igjen blir kjent skyldig i samme forseelse», skal de «straffes med døden». Det tredje fengselet skal legges til et spesielt øde og ugjestmildt sted, en plass midt ute på landet «som sprer inntrykket av et straffested». Her vil de uhelbredelige fengslede, de som skal holdes innesperret resten av livet, bli plassert. Og her skal siden «ingen fri borger noensinne komme nær» dem.⁴³³

4.3.1.2 Franz von Liszt (1851-1919)

I begynnelsen av 1880-årene initierte Franz von Liszt, en ung, tysk professor i strafferett, det som senere skulle bli omtalt som «den tredje skolen»⁴³⁴ innenfor kriminologien. Dette var en reformbevegelse, en gruppe av radikale jurister, fengselsledere og strafferettsteoretikere,⁴³⁵ som ifølge den nordamerikanske historikeren Richard F. Wetzell utfordret «all the major strands of nineteenth century penal philosophy and practice».⁴³⁶ Rett nok deler von

⁴³¹ Mackenzie 1981: 188

⁴³² Platon 2002: 908a. I artikkelen *The Prison of Athens* diskuterer historikeren Virginia Hunter fengselssystemet i antikkens Athen. Hun argumenterer her blant annet for at Platon ikke brukte samtidens Athen som modell for beskrivelsen av fengslene i utopistaten Magnesia. Unntaket er det fengselet Platon plasserer nær Agoraen. Hun skriver: «Only one of Magnesia's prisons, that situated near the Agora, corresponds to Athens': here the majority of prisoners were to be kept in custody. There was no counterpart to Magnesia's most ominous prison, which was to be situated in the countryside and named so as to convey the idea of timoria, retribution» (Hunter 1997: 317fn).

⁴³³ Sitatene i dette avsnittet er hentet fra: Platon 2002: 908a-909c.

⁴³⁴ I siste halvdel av 1800-tallet vokste det frem to ulike kriminologiske skoler i Europa: den italienske og den franske skole. Der den italienske skole så kriminalitet som et utslag av biologiske, arvemessige egenskaper ved lovbrüteren, var den franske skole først og fremst opptatt av de samfunnsmessige forholdene som gjør at mennesker begår lovbrudd. Den tredje hentet synspunkter både fra den italienske og den franske skole: «Kriminalitet kunne etter deres oppfatning ikke forstås utelukkende ut fra en biologisk eller sosial forklaringsmåte – forklaringene måtte søkes i en kombinasjon av faktorer» (Hauge 1996: 207). For mer om den italienske skole, se: Hauge 1996: 183-191. For mer om den franske skole, se: Hauge 1996: 192-199.

⁴³⁵ Häthén 1990: 72; 75

⁴³⁶ Wetzell 2003: 275

Liszt oppfatningene til Beccaria og Feuerbach om at det er fremtiden som er tidshorizonten for straffen, men han skiller seg fra dem på to helt sentrale punkter. Først: Der Beccaria og Feuerbach er opptatt av å verne borgerne mot overgrep fra staten, er von Liszts oppmerksomhet rettet mot å beskytte samfunnet mot kriminalitet.⁴³⁷ «Die Strafe», skriver han, «wird in den Dienst des Rechtsgüterschutzes gestellt».⁴³⁸ Eller som han enda mer poengtert uttrykker det: «Die Strafe ist Rechtsgüterschutz.»⁴³⁹ Samfunnet må beskytte seg mot lovbrysterne, og til dette formålet er straffen ett av de midlene staten må ta i bruk:

Die richtige, d. h. die gerechte Strafe ist die notwendige Strafe. Gerechtigkeit im Strafrecht ist die Einhaltung des durch den Zweckgedanken erforderten Strafmaßes. [...] Nur die notwendige Strafe ist gerecht. Die Strafe ist uns Mittel zum Zweck.⁴⁴⁰

Das Verbrechen kann und soll aber auch in seinen *individuellen* Wurzeln bekämpft werden, als eine im Leben des einzelnen sich konkretisierende soziale Erscheinung. Der Waffen in diesem Kampfe gibt es gar viele. *Eine* von ihnen is die staatliche *Strafe*. Damit erst entsteht der Begriff der *Kriminalpolitik*. Sie ist nach meiner Auffassung der Inbegriff der Grundsätze über die Bekämpfung des Verbrechens in der Person des Verbrechers *durch die Strafe* und die dieser verwandten Maßregeln.⁴⁴¹

Straffens formål, betoner von Liszt, er primært å motvirke at forbryterne begår nye kriminelle handlinger, et perspektiv som blir satt på formel gjennom hans programmatisk spørsmål: «Strafen wir den Mann für das was er tut oder für das, was er ist? Ist die Tat, oder ist der Täter der Gegenstand unseres Urteiles?»⁴⁴² Gjennom en slik tilnærming, den sterke betoningen av at det ikke er forbrytelsen, men forbryteren som skal straffes, går han imot Beccaria og Feuerbach også på et annet sentralt punkt: Blikket er som nevnt, fremdeles fremtidsorientert, men det handler ikke først og fremst om å avskrekke allmennheten gjennom lovbudet eller fullbyrding. I stedet er det den enkelte gjerningsperson det nå fokuseres på, og det er straffens virkninger på de som straffes, som tildeles betydning.⁴⁴³ Som von

⁴³⁷ Til dette punktet, se: Häthén 1990: 79f; Wetzell 2003: 275ff. Den svenske rettshistorikeren Christian Häthén skriver blant annet: «Straffrätten förvandlades från att ha varit politikens gräns till att genom von Liszt bli ett medel för politiken. Detta kan ses som ett resultat av en förändring i synen på samhället. von Liszt såg staten som en organisation med rätten som ett redskap. Slutligen kan man säga att programmet visade upp en straffrätt som skapar andra förutsättningar för individen och staten. Detta kan ses som en politisering av lsförhållanden. Varje brottsling som hotade livsbetingelserna och förhållandena för medborgarna skulle enligt programmets teser bekämpas med en ändamålsenlig kriminalpolitik» (Häthén 1990: 79).

⁴³⁸ Von Liszt 1905a: 149

⁴³⁹ Von Liszt 1905a: 162

⁴⁴⁰ Von Liszt 1905a: 161

⁴⁴¹ Von Liszt 1905a: 67f

⁴⁴² Von Liszt 1905a: 159

⁴⁴³ Von Liszt 1905a: 163ff. Von Liszt var imidlertid tydelig på at straffen også kunne ha et allmennpreventivt siktemål. Straffetrusselfen, skriver han, kan også virke advarende og avskrekke personer fra å begå forbrytelser (von Liszt 1905: 164).

Liszt påpeker: «Forbrydelsen er et Produkt af Gerningsmandens Individualitet i Gerningens Øjeblik og af de ham i dette Øjeblik omgivende ydre Forhold.»⁴⁴⁴

I skriftet *Der Zweckgedanke im Strafrecht*, også kjent som Marburgprogrammet,⁴⁴⁵ argumenterer von Liszt for at straffen skal kunne ha tre forskjellige virkninger: «Besserung, Abschreckung, Unschädlichmachung: das sind demnach die unmittelbaren Wirkungen der Strafe; die in ihr liegenden Triebkräfte, durch welche sie den Schutz der Rechtsgüter bewirkt», skriver han – og viser til at alle disse virkningene også er til stede i Platons straffelære (slik jeg tidligere har omtalt).⁴⁴⁶

Den ene virkningen kaller han altså uskadeliggjøring, et strafformål som er forbeholdt de som betraktes som uforbederlige vaneforbrytere («unverbesserliche Gewohnheitsverbrecher sind»).⁴⁴⁷ Dette er mennesker som i hans øyne er grunnleggende i opposisjon til den sosiale orden, og som samfunnet behøver å beskyttes fra. Kriminalstatistikken underbygger dette synspunktet, mener von Liszt og viser til empiri om at tilbakefallsforbryterne utgjør en betydelig del av alle som gjennomfører straff i fengslene. Ja, minst halvparten av de som var i fengsel på det tidspunktet Marburgprogrammet ble offentliggjort, tilhører ifølge von Liszt gruppen uforbederlige vaneforbrytere. Fengselsstraffen har ingen virkning på disse, og siden fengslene verken avskrekker eller forbedrer dem, vil de om noen år, når straffen er gjennomført, uvilkårlig måtte slippes ut igjen – som rovdyr blant publikum, skriver han.⁴⁴⁸ Det er derfor ikke bare meningsløst å bruke mye penger på å skulle forbedre disse personene i fengslene. Samfunnet må også beskyttes fra dem – enten ved at de innesperres for livstid eller for ubestemt tid. Straffetiden for de uforbederlige vaneforbryterne skal dermed ikke fastsettes på forhånd. I stedet skal det oppnevnes et råd som med

⁴⁴⁴ Von Liszt 1900: 238. De aller viktigste midlene mot å bekjempe kriminalitet knytter von Liszt til «de sociale Faktorens afgørende Betydning for Forbrydelsen». Straffen tildeles her en beskjeden stilling «blandt de Forholdsregler, der staa til Statens Disposition i dens Kamp mod Forbrydelsen». For som han sier i sin tiltredelsesforelesning ved Berlin universitet, høsten 1899: «Ligger Roden til Forbrydelsen hovedsagelig i Samfundsforholdene, maa ogsaa Kampen mod Forbrydelsen begyndes her. [...] Det [burde] være indlysende for enhver, at f. Eks. en Lov om sunde Boliger, ved hvilke der sikres Fabrikarbejderen et menneskeværdigt Hjem og dermed i det mindste en svag Afglans af Familieliv, bidrager uendelig meget mere til at løfte fjerde og femte Stand og dermed til Formindskelse af talrige Forbrydelsesarter, end et helt Dusin nye Straffelove. Straffen er ét af Midlerne til Forbrydelsens Bekæmpelse; men den er ikke det eneste og i Særdeleshed heller ikke det virksomste Middel» (Von Liszt 1900: 241). Tiltredelsesforelesningen ble året etter at den var holdt, oversatt og trykt i Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen og praktisk Strafferet. Det er denne oversettelsen jeg her siterer.

⁴⁴⁵ Om dette programmet skriver Christian Häthén: «Denna relativt korta artikel kom ursprungligen som ett tillägg till Marburgs universitetsrektorns verksamhetsberättelse. Det var brukligt att en av universitetets vetenskapsmän bidrog med en text till detta 'universitetsprogram'. 1882 var det von Liszt som gjorde detta. Året efter publicerades texten något ändrad för en större läsekrets i ZstW(3) 1883 [Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft]. I artikeln presenterade han på ett resonerande sätt grunden för det straffsystem vilket utgjorde hörnstenen i hans straffteoretiska system och som skulle komma att påverka hela den moderna straffrätten» (Häthén 1990: 76n).

⁴⁴⁶ Von Liszt 1905a: 164

⁴⁴⁷ Von Liszt 1905a: 166ff

⁴⁴⁸ Von Liszt 1905a: 168f

jevne mellomrom (von Liszt foreslo hvert femte år) vurderer om den fengslede kan overføres til en annen og mindre streng institusjon.⁴⁴⁹

Den andre virkningen gjelder dem som kan forbedres. Til denne gruppen plasserer han de straffede som, hvis de blir underlagt alvorlig og vedvarende disiplin, ennå har en sjanse til å bli bedre mennesker. Straffegjennomføringen skal her vare fra ett til fem år; de første seks til ni månedene skal de fengslede være i enecelle, men ved god oppførsel kan de flyttes til fellesskapsavdelinger og på den måten være sammen med andre som er fengslet. Tanken bak denne progresjonen er at tilværelsen i enecellen skal gjøre de fengslede klare for endring. De vil være motiverte når de kommer til fellesskapet med andre, og dermed kan det også rettferdiggjøres å bruke ressurser på å sette dem i arbeid og gi dem skoleundervisning.⁴⁵⁰

Den tredje gruppen knytter seg til dem som verken behøver å forbedre seg eller uskadliggjøres. Disse personene har begått kriminelle handlinger som et utslag av et øyeblikks innfall – enten fordi de er forvirret eller på grunn av ytre omstendigheter, og det er liten sjanse for at de vil begå nye forbrytelser igjen, hevder han. Straffen skal her fungere avskrekkende, en advarsel («handgreifliche Warnung») og kraftig påminnelse («Denkzettel») som skal få forbryterne til å avstå fra lignende handlinger senere. Dette kan gjerne skje gjennom bøter eller gjennom straffereaksjoner utenfor fengselsmurene.⁴⁵¹ Von Liszt er nemlig av den oppfatning at kortere fengselsopphold for denne kategorien lovbrøyttere, ofte kan gjøre mer skade enn nytte. Som han skriver i artikkelen *Kritik af det norske straffelovudkast*, trykt i *Tidskrift for retsvidenskab*:

Mere og mere utbreder og fæster sig den Erkjendelse, at den kortvarige, d.e. den efter Dage og Uger beregnede Frihedsstraf, der ifølge Kriminalstatistikens Talsrækker næsten fuldstændig behersker vor nuværende Strafferetspleie, ligeoverfor første Gang dømte, hvor det ikke handles [sic!] om grovere Forbrydelser, stifter uendelig meget mere Skade end Nytte.⁴⁵²

Denne kategoriseringen av de straffedømte utgjør en svært viktig del av von Liszts straffesyn: tanken om at det er mulig å forbedre de med forbedringspotensiale, avskrekke de som kan avskrekkes og uskadeliggjøre de som er uforbederlige.⁴⁵³ Alle disse tre virkningene har betydning for å beskytte samfunnet mot forbrytelser, mener han, men det er uskadeliggjøring og forbedring av forbryterne som fremstår som de viktigste.⁴⁵⁴ Franz von Liszt skiller på den måten – ikke ulikt Platon – mellom ulike grupper straffedømte. Men der

⁴⁴⁹ Von Liszt 1905a: 170

⁴⁵⁰ Von Liszt 1905a: 170f

⁴⁵¹ Von Liszt 1905a: 172f

⁴⁵² Von Liszt 1889: 369

⁴⁵³ Von Liszt 1905a: 173

⁴⁵⁴ Von Liszt 1905b: 309

Platon var opptatt av de straffedes forbedring for deres egen skyld, vektlegger von Liszt altså straffens virkninger for samfunnet.

En rekke europeiske land kom til å innføre lover og sette i gang tiltak som i større eller mindre grad lignet på de forslag som «den tredje skolen» (der von Liszt anses som «den uten sammenlikning mest fremtredende og innflytelsesrike» representanten⁴⁵⁵) hadde foreslått. Norge var ikke noe unntak. «Den norske straffeloven var den første av de europeiske straffelover som ble utformet ut fra den tredje skoles ideologi», påpeker Ragnar Hauge⁴⁵⁶ og knytter dette ikke minst til Francis Hagerup og Bernhard Getz, to sentrale jurister og embetsmenn, som kom til å bli sentrale talspersoner for von Liszts straffeteori.⁴⁵⁷ Hauge skriver om de to:

Mens Hagerup var den som spredte kunnskap om den tredje skoles kriminalpolitiske ideer, var Getz den som satte dem ut i livet gjennom sitt virke innenfor lovgivningen [...] Det var [...] Bernhard Getz som i særlig grad skulle forme norsk strafferett i den tredje skoles ånd.⁴⁵⁸

4.3.2 Straff som retribusjon

Retributivisme er noe enkelt uttrykt det straffesynet som innebærer at gjerningspersoner skal straffes fordi de har begått en straffbar handling, ikke fordi samfunnet eller forbryteren kan oppnå noe med straffen. En slik enkel sammenfatning er imidlertid ikke uproblematisk. Flere strafferettsteoretikere og rettsfilosofar har påpekt hvor lite enighet det ser ut til å være om hva retributivisme faktisk er. Tilnærmingen har ingen klar definisjon, ingen samlende og felles kjerne, innvendes det; i stedet fremstår retributivisme som et mylder av ulike varianter og versjoner, og i dette mylderet er det misvisende å bruke én, samlende betegnelse. Én av kritikerne som har påpekt dette, er den britiske filosofen John Cottingham. Mot slutten av syttiårene identifiserte han i essayet *Varieties of Retribution* ikke mindre enn ni tilnærminger som har gått under navnet retributivisme.⁴⁵⁹ Og han skriver: «The term 'retributive' as used in philosophy has become so imprecise and multivocal that it is doubtful whether it any longer serves a useful purpose.»⁴⁶⁰ To tiår senere, i et USA der de retributivistiske straffeteoriene hadde kommet til å dominere straffediskusjonene,⁴⁶¹ supplerte

⁴⁵⁵ Hauge 1996: 208

⁴⁵⁶ Hauge 2002: 41. Se også: Hauge 1996: 217-220, 234-240; jf. Schaanning 2007: 243-281; Hammerlin 2008: 87-105.

⁴⁵⁷ Bernhard Getz var strafferettsteoretiker, riksadvokat og helt sentral i utarbeidelsen av både straffeprosessloven og straffeloven. Francis Hagerup var strafferettsteoretiker, statsminister (1903-1905) og ambassadør, og hans lærebok *Strafferettens alminnelige del* (første gang utgitt i 1903) kom ifølge Hauge til å prege «en hel generasjon av norske strafferettsjurister» (Hauge 1996: 218).

⁴⁵⁸ Hauge 1996: 218, 234

⁴⁵⁹ Cottingham 1979

⁴⁶⁰ Cottingham 1979: 238

⁴⁶¹ Som David Dolinko poengterer i 1997: «The retributive theory is arguably the most influential philosophical justification for the institution of criminal punishment in present-day America». (Dolinko 1997: 509; jf. Davis 1990: 220; Ellis 1995: 225). En analyse av hvordan og hvorfor retributivismen har forsterket sin posisjon er gitt i Garland 2001:

kriminologen Nigel Walker denne listen med enda flere varianter.⁴⁶² Denne store variasjonen har fått straffeteoretikere til å svare bekreftende på spørsmålet om merkelappen «retributivisme» er blitt anvendt «to such a diversity of views and principles that it now lacks any unambiguous or unitary meaning».⁴⁶³

Når jeg likevel velger å bruke betegnelsene «retribusjon» og «retributivisme», er det av tre grunner. For det første er ikke påpekninger av begrepsvariasjon og innholdsmangfold i seg selv et argument for å unngå å bruke betegnelsen. Snarere minner innvendingene om hvor viktig det er å avklare hva man *selv* legger i et begrep før man bruker det. En slik artikulert presisering er, som filosofen Charles Taylor formulerer det, med på å bringe oss sammen «*qua* participants in a common act of focussing».⁴⁶⁴ For det andre er begrepet innarbeidet innenfor strafferetten, rettsfilosofien og moralfilosofien. Og for det tredje mener jeg det er mulig å identifisere *noe* felles for de mest sentrale tilnærmingene som omtales som retributivistiske – på tross av variasjon og mylder i tilnæringsmåter. Blikket i denne måten å forstå straff på er nemlig først og fremst tilbakeskuende. Gjerningspersonen skal straffes fordi han eller hun har begått en straffbar handling, ikke fordi samfunnet eller forbryteren kan oppnå noe med straffen. Retributivisme vil på den måten i det følgende forstås og anvendes om den gruppen som legitimerer bruk av straff ut fra at det er en rettferdig gjeldelse av en lovovertrødelse.

4.3.2.1 Straff som rettferdig gjengjeldelse (Immanuel Kant (1724-1804))

Den utvilsomt mest kjente representanten for straff som rettferdig gjengjeldelse, er Immanuel Kant. Den tyske filosofen har, gjennom sin versjon av retributivismen, blitt forstått som «the prime exponent of retributivism».⁴⁶⁵ Straffen betraktes her som nødvendig i seg selv, ikke primært for å oppnå et eller annet formål, men fordi det har skjedd en forbrytelse som det tidligere har blitt truet med straff for. Gjennom å straffe forbryteren gjenopprettes den rettsstilstanden som var blitt krenket gjennom lovovertrødelsen. Dette skjer ved at forbryterens straff blir mest mulig lik lovbruddet som ble begått. På den måten fungerer også

55ff, 167ff. For en norskspråklig diskusjon, se: Christie 1982: 38ff; Hauge 2002; Johnsen 2006; Hammerlin 2008: 225-499.

⁴⁶² Walker 1999

⁴⁶³ Duff 1986: 4

⁴⁶⁴ Taylor 1985: 259f

⁴⁶⁵ Se f.eks.: Benn 1958: 335; J. Johnson 2008: 291. Det har de siste årene blitt påpekt av flere at Kant neppe kan sies å ha en sammenhengende straffeteori. Allen W. Wood skriver for eksempel at Kants «defense of it [retributivism] remains at best embryonic» (Wood 1990: 109). Don Schneid skriver at Kant «offers no foundation» for sine retributive prinsipper. «He merely introduced them ad hoc» (Schneid 1983: 274), mens Jeffrie Murphy hevder at Kant ikke har utviklet noe som fortjener å bli omtalt som «a theory of punishment at all». Ja, han spør seg også om Kant «has done much more than leave us with a random (and not entirely consistent) set of *remarks* – some of them admittedly suggestive – about punishment» (Murphy 1987: 509). For flere referanser og for en kritisk diskusjon av disse påstandene, se: J. Johnson 2008: 292.

gjengjeldelsen som en garanti for at de personene som har begått en straffbar handling, skal bli behandlet rettfærdig. Straffen skal verken være for streng eller for mild, for det er ett som er nødvendig, og det er hensynet til rettfærdigheten: «Only the law of retribution (*ius talionis*) [...] can specify definitely the quality and the quantity of punishment», hevder Kant.⁴⁶⁶

4.3.2.1.1 Straffens nødvendighet

Det antagelig mest omtalte straffeavsnittet hos Kant står i *The Metaphysic of Morals* (originaltittel: *Die Metaphysik der Sitten*), i den delen der han behandler rettsl ren. Her beskriver han hvordan rettfærdigheten må håndheves for sin egen skyld – fordi det er blitt begått en straffbar handling. Han tar utgangspunkt i en fiktiv gruppe mennesker som bor på en  y. På et tidspunkt bestemmer alle i dette samfunnet seg for å flytte fra  ya. De er samstemte om å gjøre dette; de vil reise fra hverandre og flytte til ulike deler av verden. I  yas fengsel befinner det seg imidlertid en person som har begått et drap. Han er den siste morderen i  ysamfunnet, og f r borgerne kan reise, er det nødvendig for dem å henrette ham. Det er nødvendig, skriver Kant, fordi det bare er gjennom d dsstraffen at enhver kan erfare hva hans gjerninger var verdt. Bare slik kan borgerne unngå den blodskylden som ville heftet seg ved dem om de valgte å la være å fullbyrde straffen. Og bare slik kan de unngå å bli medansvarlige i den offentlige krenkelsen av rettfærdigheten som hadde oppstått hvis mannen ikke var blitt henrettet.⁴⁶⁷

Dette avsnittet om  ysamfunnet synliggjør hvilken plass Kant tildeler nytteformål og prevensjon når det først er blitt begått en straff handling. Det menneske som frivillig har begått en kriminell handling, skal ikke straffes utelukkende fordi det er nyttig. Kant understreker gang etter gang i sin rettslære hvordan rettfærdigheten er et absolutt ideal som verken kan ofres hvis det tjener samfunnet eller forbryteren. Som i disse to avsnittene:

Punishment by a court (poena forensis) [...] can never be inflicted merely as a means to promote some other good for the criminal himself or for civil society. It must always be inflicted upon him only *because he has committed a crime*. For a human being can never be treated merely as a means to the purposes of another or be put among the objects of rights to things: his innate personality protects him from this [...] He must previously have been found *punishable* before any thought can be given to drawing from his punishment something of use for himself or his fellow citizens.⁴⁶⁸

Punitive justice (iustitia punitiva) must be distinguished from *punitive prudence*, since the argument for the former is *moral*, in terms of being *punishable (quia peccatum est)* while that for the latter is *merely pragmatic (ne peccetur)* and based on *place* in the topic of concepts of right, *locus iustitiae*; its place is not that of the

⁴⁶⁶ Kant 1797/1996;105f (6: 332)

⁴⁶⁷ Kant 1797/1996: 106 (6: 333)

⁴⁶⁸ Kant 1797/1996: 105 (6: 331)

conducibilis, of what is *useful* for a certain purpose, nor that of the mere *honesti*, which must be sought in ethics.⁴⁶⁹

Fullbyrdelsen av straffen handler i disse sitatene eller i fortellingen om øysamfunnet verken om avskrekkelse, om forbedring eller om samfunnets beskyttelse fra den farlige forbryteren. Øysamfunnet skal jo oppløses. Hver og én av borgerne skal flytte fra hverandre til ulike steder av verden, og det er derfor heller ikke lenger nødvendig å beskytte samfunnet eller avskrekke innbyggerne fra å begå samme forbrytelse igjen. Rehabilitering er heller ikke en del av begrunnelsen. Ikke bare er forbrytelsen som er begått et drap, en gjerning som ifølge Kant må gjengjeldes med døden. Forestillinger om å forbedre forbryteren, uansett hvor stor eller liten krenkelsen er, er i beste fall en nyttig bieffekt av straffen. Straff kan dermed gjerne virke både rehabiliterende og avskrekkende, men det er ikke i disse effektene at straffens begrunnelse kan forankres. Grunnfestet ligger plassert et helt annet sted, nemlig i argumentet om at straffen må være rettferdig med tanke på den forbrytelsen som er blitt begått.⁴⁷⁰ Det skal straffes fordi rettferdigheten krever det. Fordi lovovertrædelsen har krenket offerets frihet, og fordi denne uretten bare kan gjenopprettes gjennom straffen.⁴⁷¹ Nytteformålet blir på den måten kun av underordnet betydning hos Kant, et perspektiv som ikke minst henger sammen med likhetsprinsippet og humanitetsformuleringen av det kategoriske imperativ.

4.3.2.1.2 Straffen skal være lik forbrytelsen

Jeg starter med likhetsprinsippet. Gjengjeldelse er ifølge Kant den eneste begrunnelsen som er gyldig i en juridisk straffedom.⁴⁷² Gjengjeldelsen blir nemlig for Kant en garanti for at forbryteren blir behandlet rettferdig. Dette skjer ved at bare de som er skyldige i en straffbar handling, skal bli straffet, at enhver som har begått en straffbar handling, får straff, at de som straffes skal betraktes som formål i seg selv, og at straffen verken skal være for streng eller for mild sammenliknet med forbrytelsen. For det er bare gjengjeldelsesretten, det Kant altså omtaler som talionsprinsippet – *ius talionis* – som kan begrunne straffeutmålingen.⁴⁷³ «The *ius talionis*», påpeker han, «is by its form always the principle for the right to punish».⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Kant 1797/1996: 130n (6: 363n)

⁴⁷⁰ Jf. Kant 1797/1996: 105f (6: 332).

⁴⁷¹ Se for eksempel Kant 1797/1996: 207 (6: 460): «Every deed that violates a human being's right deserves punishment, the function of which is to *avenge* a crime on the one who committed it (not merely to make good the harm that was done)».

⁴⁷² Som Kant-forskeren Sharon Byrd uttrykker det: «The only reason for deviating from the categorical imperative contained in the criminal law would be the possibility of using the individual as a means to some other social goal. Punishing the innocent and not punishing the guilty are both suspect under Kant's theory of criminal law and excluded as possible solutions through the principle of retribution (Byrd 1989: 197).

⁴⁷³ Kant 1797/1996: 105f (6: 332)

⁴⁷⁴ Kant 1797/1996: 130 (6: 363)

Proporsjonaliteten mellom forbrytelse og straff står dermed som et helt sentralt element hos Kant. Det skal straffes, sier Kant, men ikke mindre enn den skaden som er blitt forvoldt. Det skal felles dom, men reaksjonen må stå i samsvar med forbrytelsen. Slik fremstår Kants retributivisme også som en buffer mot å la gjengjeldelsestrangen ta overhånd og dømme forbryteren for hardt. Gjengjeldelsen virker kort sagt regulerende på straffereaksjonen:

For the only time a criminal cannot complain that a wrong is done him is when he brings his misdeed back upon himself, and what is done to him in accordance with penal law is what he has perpetrated on others, if not in terms of its letter at least in terms of its spirit.⁴⁷⁵

Only the *law of retribution (ius talionis)* [...] can specify definitely the quality and the quantity of punishment; all other principles are fluctuating and unsuited for a sentence of pure and strict justice because extraneous considerations are mixed into them.⁴⁷⁶

Dette likhetsprinsippet byr imidlertid på en del åpenbare problemer. For hva er sammenhengen mellom en æreskrenkelse og en bot, en voldshandling og et opphold i tukthus? Og hvordan gjengjelder man en voldtekt eller et seksuelt overgrep mot barn? Disse problemene ser også Kant, og han forsøker her å bygge en bro mellom straffereaksjon og forbrytelse. Dette skjer gjennom å introdusere uttrykk som «smerte» og «skamfullhet» i straffebetraktningene,⁴⁷⁷ et perspektiv som også kommer frem i det nettopp omtalte sitatet. Straffen, påpeker han her, skal være mest mulig lik forbrytelsen, om enn ikke i bokstav så i hvert fall i ånd. På den måten forsøker Kant, slik jeg tolker ham, å legge til rette for en gjengjeldelsesstraff som skal fange opp den smerte og urett som offeret selv opplevde gjennom krenkelsen.⁴⁷⁸ Offeret har gjerne opplevd krenkelsen som smertefullt eller som tap av ære, og dette gjør at også straffen må ligne den smerten eller det tapet som ble påført. Voldtekt og incest bør gjengjeldes med kastrering. Og den velstående mannen som har fornærmet en annen av lavere klasse, bør ikke bare betale en bot, men også tvinges til å gi en offentlig unnskyldning eller kysse offerets hånd. Slik kan krenkelsen han har gjort mot den andre, «be quite similar to the hurt done to his pride», hevder Kant:⁴⁷⁹

What kind and what amount of punishment is it that public justice makes its principle and measure? None other than the principle of equality (in the position of the needle on the scale of justice), to incline no more to one side than to the other.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Kant 1797/1996: 130 (6: 363)

⁴⁷⁶ Kant 1797/1996: 105f (6: 332)

⁴⁷⁷ Kant 1797/1996: 106 (6: 332f); 130 (6: 363)

⁴⁷⁸ «What is done to him [a criminal] in accordance with penal law», skriver Kant, «is what he has perpetrated on others, if not in terms of its letter at least in terms of its spirit» (Kant 1797/1996: 130 (6: 363)).

⁴⁷⁹ Kant 1797/1996: 106 (6: 332f)

⁴⁸⁰ Kant 1797/1996: 105 (6: 332)

Med andre ord: Uansett hvor mye kriminaliteten går ned, og uansett hvor avskrekkende slike dommer kan virke: Innenfor Kants retributivisme står rettferdigheten der som et absolutt ideal som aldri kan ofres for et eller annet nytteformål. Straffens begrunnelse er å gjenopprette rettferdigheten, og dette skjer ved at gjengjeldelsen står i forhold til den forbrytelsen som er begått. Om straffen viser seg avskrekkende eller rehabiliterende blir her av underordnet betydning. Det som betyr noe, er at forbryteren som har begått den straffbare handlingen, blir straffet «through it and in the same way».⁴⁸¹

4.3.2.1.3 Mennesket skal aldri brukes kun som et middel

Innenfor Kant-forskningen har det vært bred enighet om hans understreking av straff som nødvendig gjengjeldelse når det kommer til domsavsigelse og straffegjennomføring. De siste tiårene har det imidlertid vært flere forfattere som har utfordret synet på Kant som en «thoroughgoing retributivists».⁴⁸² Disse forfatterne, med Sharon Byrd og Don Schneid som de toneanførende, har hevdet at det i hans straffetilnærming også er rom for allmennprevensjon, i betydningen å true med straff gjennom straffelovgivningen.⁴⁸³ De foretar her et skille mellom straffetrussel, domsavsigelse og straffegjennomføring, mellom et lovverk som kan true med straff hvis det begås kriminelle handlinger, og et rettsapparat som må være rettferdig når det kommer til enkeltindividet. I denne todelingen, som Byrd og Schneid altså mener å finne hos Kant, argumenteres det for at rettssystemet behøver å garantere seg mot at borgere bryter loven. Denne garantien skjer gjennom å true allmennheten med straff. Avskrekkelsen betraktes her som statens rett til beskyttelse, et verktøy i hendene på samfunnet «to counteract human drives toward violating another's right», som Sharon Byrd uttrykker det:⁴⁸⁴

The purpose of the criminal law is to protect this social order. As a part of law in general it demands a certain minimum of external conduct. To encourage obedience to its precepts it uses external coercion in the form of threatened punishment. Punishment as a threat, used to secure society and in turn the maximum universal freedom of every member of that society, is clearly deterrent in nature. [...] In

⁴⁸¹ Kant 1797/1996: 130 (6: 363). Det finnes imidlertid grenser for hvilke lovbrudd denne likhetstanken kan gjelde. Grensen går ved drap, der lovbruddet ifølge Kant må resultere i dødsstraff. Grunnen Kant oppgir, er at det ikke finnes alternativer for slike forbrytelser. Et liv må gjengjeldes med et liv: «Every murderer – anyone who commits murder, orders it, or is an accomplice in it – must suffer death», skriver Kant (Kant 1797/1996: 107 (6: 334)). «Here there is no substitute that will satisfy justice. There is no *similarity* between life, however wretched it may be, and death, hence no likeness between the crime and the retribution unless death is judicially carried out upon the wrongdoer, although it must still be freed from any mistreatment that could make the humanity in the person suffering it into something abominable» (Kant 1797/1996: 106 (6: 333)). Samtidig understreker han også at forbryterens død skal være fri for all mishandling og krenkelser som kunne gjøre lidelsene hans til et skuespill for folk flest. Den pinepåføringen som skjedde i Europa på slutten av det attende århundre, tar han slik sterk avstand fra. Det er døden selv som er straffen, og det er den som skal gjenopprette rettferdigheten.

⁴⁸² Uttrykket er hentet fra Benn 1967: 30.

⁴⁸³ Schneid 1983; Byrd 1989. Se også: Tunick 1996; Hill 1997; Holtman 1997.

⁴⁸⁴ Byrd 1989: 151

threatening punishment it is required to make the threat an effective deterrent, but in light of its subsequent duty to execute the threat in cases of a violation of its precepts, the punishment must be just with respect to the individual. The former requirement excludes punishments below the gravity of the offense committed; the latter excludes those exceeding this level.⁴⁸⁵

Allmennprevensjon kan dermed kun knyttes til straffetrusselen, til behovet for å avskrekke borgerne fra å begå forbrytelser, og ikke til domsavsigelse eller straffefullbyrdingen. Straffeloven skal hindre folk i å gjøre straffbare handlinger, men straks et lovbrudd er blitt begått, skifter perspektivet fra avskrekkelse til rettferdig gjengjeldelse.

Det er ikke plass her til å diskutere hvorvidt dette skille mellom straffetrussel og fullbyrding er en plausibel lesning av Kants rettslære.⁴⁸⁶ Etter mitt syn er det heller ikke nødvendig. I denne avhandlingen ligger hovedperspektivet på straffegjennomføringen, altså straffen etter at det er avsagt en dom. Det avgjørende i denne sammenhengen er derfor å få frem Kants begrunnelse for gjengjeldelsesprinsippet når det skal avsies straffedom, og at denne nødvendigheten henger tett sammen med de tydelige og klare begrensninger han legger på statens behandling av borgerne. Her er Kant – også ifølge Byrd og Schneid – tydelig: Gjengjeldelsen er den nødvendige og eneste legitime moralske hovedbegrunnelse når en straffbar handling først er blitt begått. Når jeg derfor har brukt plass på Byrd og Schneids lesninger, er det fordi de får frem dette viktige poenget: Det kan ut fra etiske begrunnelser skilles mellom straffebudet og straffegjennomføringen når det gjelder avskrekkelse, en lesning som får frem hvordan det er mulig å skifte perspektiv i straffebegrunnelsen ut fra om det er begått en straffbar handling eller ikke.

For Immanuel Kant er det uansett moralske hensyn som ligger bak at *straffegjennomføringen* ikke kan være avskrekkende, og det er det poenget jeg skal forfølge i det videre. Ingen mennesker skal bli behandlet bare som et middel, men også som et formål i seg selv, påpeker nemlig Kant i den kjente humanitetsformuleringen av det kategoriske imperativ, en formulering som også spiller en sentral rolle i hans rettslære. Han skriver:

The human being, and in general every rational being, *exists* as end in itself, *not merely as means* to the discretionary use of this or that will, but in all its actions, those directed toward itself as well as those directed toward other rational beings, it must always *at the same time* be considered as an *end*. [...] The practical imperative will thus be the following: *Act so that you use humanity, as much in your own person as in the person of every other, always at the same time as end and never merely as means.*⁴⁸⁷

Punishment by a court (poena forensis) [...] can never be inflicted merely as a means to promote some other good for the criminal himself or for civil society. It must always be inflicted upon him only *because he has*

⁴⁸⁵ Byrd 1989: 154f

⁴⁸⁶ For en kritikk av denne tolkningen, se: J. Johnson 2008.

⁴⁸⁷ Kant 1785/2002: 45; 46f (4: 428f)

committed a crime. For a human being can never be treated merely as a means to the purposes of another or be put among the objects of rights to things: his innate personality protects him from this.⁴⁸⁸

To sentrale ledd må her forklares. For hva innebærer det at mennesker ikke skal brukes bare som et middel, og hva menes med at en person er et formål i seg selv? Allerede adverbet «kun» i formuleringen «bare som et middel» markerer at Kant ikke er fremmed for at vi faktisk er nødt til å bruke andre mennesker som midler. Mennesket må imidlertid ikke reduseres *utelukkende* til et middel. Dette gjelder handlinger som jeg gjør både overfor meg selv og overfor andre. Ifølge Kant er det dermed mulig å behandle personer som formål i seg selv samtidig som de også brukes som midler, så lenge du respekterer deres egenverd og rettigheter.⁴⁸⁹

Kant innfører her et viktig skille mellom ting og personer, mellom gjenstander som har betinget verdi som midler, og personer hvis tilværelse i seg selv er et formål. Ting kan nemlig verken tilskrives moralske plikter, rettigheter eller ansvar, og der ting har økonomisk eller bruksverdi, har menneske verd («Würde»). Dette setter prinsipielle grenser for hvordan mennesker skal forholde seg – både til seg selv og til andre. For som Kant-forskeren Allen W. Wood understreker:

All rational beings, clever or stupid, even good or evil, have equal (absolute) worth as ends in themselves. For Kantian ethics the rational nature in every person is an end in itself whether the person is morally good or bad [...]. The highest possible worth any human being can have consists in a value that all human beings have equally – whether well born or ill born, rich or poor, intelligent or stupid, even good or evil. This radical egalitarianism, grounded in the conception of every human beings as a rationally self-governing agent, is the most fundamental idea in Kantian ethics.⁴⁹⁰

På den måten skulle det være tydelig hvilke rammer Kant setter rundt straffegjennomføringen. For hos Kant mister ikke forbryteren sin menneskelighet. Uansett hva han har gjort, og uavhengighet av hva hun er dømt for, settes det enkelte mennesket i sentrum: Som mennesker er og blir vi formål i oss selv. Egenverdet er ikke noe mennesket har mer eller mindre av, og det er ikke noe vi kan miste. I stedet har menneskets tilværelse en absolutt verdi i seg selv; det er verdifullt uavhengig av alt annet, og det moralske subjektets handlinger må alltid søke å bevare dette menneskeverdet også hos andre. Det er dette som kommer til uttrykk i humanitetsformuleringen, i Kants insistering på at vi aldri kan betrakte oss selv eller andre utelukkende som midler, at vi alltid også må ta hensyn til at mennesket er et formål i seg selv, og at vi må erkjenne at ethvert menneske har et ukrenkelig verd ved sin blotte eksistens.

⁴⁸⁸ Kant 1797/1996: 105 (6: 331)

⁴⁸⁹ Jf. Wood 2008: 87.

⁴⁹⁰ Wood 2008: 91, 94

De rammene som Kant på den måten plasserer omkring ethvert menneske, også forbryteren, kan dermed komme til å stå i motsetning til straff som kriminalkontroll, som avskrekkelse, som inkapasitering og som forbedring. Dette er imidlertid prisen vi ifølge Kant må betale hvis vi vil ha rettferdighet og ivareta menneskenes egenverd – også de mennesker som har krenket andres frihet og rettigheter på det groveste og som på den måten har brukt dem bare som midler.

Denne tankegangen kommer tydelig frem i et annet av Kants berømte eksempler, i beskrivelsen av en person som retten har dømt til døden. Like etter dommen får nemlig retten en henvendelse fra et medisinsk fakultet som ønsker å utføre farlige eksperimenter på den dødsdømte forbryteren. Til gjengjeld skal han få beholde livet hvis han overlever forsøkene. Hva skal man tenke om et slikt forslag? spør Kant. Er det riktig å la forbryteren, som selv aksepterer betingelsene, få gjennomgå disse farlige medisinske eksperimentene? Samfunnet vil jo få nytte av den dødsdømte gjennom at legevitenskapen får bedre kunnskaper, og på den måten er det også mulig at forbryteren kan berge livet. Kant avviser dette forslaget skarpt, og han gjør det gjennom å henvise til rettferdigheten. Hadde retten tillatt et slikt forslag, ville den nemlig krenket rettferdigheten. Lovbryteren kjøpes fri ut fra nyttehensyn. Han får ikke den straffen han skal ha, og på den måten opphører rettferdigheten å være rettferdighet: «Justice ceases to be justice if it can be bought for any price whatsoever», hevder han⁴⁹¹ og avviser på den måten gjennom nok et eksempel på å la nyttehensyn være begrunnelse for domstolens straffeavgjørelser. Straffen må først og fremst skje av nødvendighet, poengterer han igjen. Den må settes ut i livet fordi det er begått et lovbrudd, og straffen må gjelde ethvert menneske som begår en straffbar handling. «For if justice goes», skriver han, «there is no longer any value in human being's living on the earth».⁴⁹²

4.4 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg har i dette kapitlet påpekt at straff innenfor norsk rett vanligvis defineres som et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at vedkommende skal føle det som et onde. Dette er straffens kjerne eller særpreg. Hvis kjernen i straffen forstås slik, blir det også nødvendig å reflektere rundt de etiske begrunnelsene for bruk av straff. Jeg følger her strafferettsteoretikeren Johs. Andenæs som påpeker at det negative ved straffen, nemlig den tilsiktede ondepåføringen, fører til at samfunnet må stille seg følgende spørsmål: Hva vil vi som samfunn oppnå med straffen, og hvordan kan vi moralsk forsvare å gjøre et medmenneske vondt ved å påføre det et tilsiktet onde?⁴⁹³

⁴⁹¹ Kant 1797/1996: 105 (6: 332)

⁴⁹² Kant 1797/1996: 105 (6: 332)

⁴⁹³ Andenæs 1996: 11

I den vestlige del av verden har det tradisjonelt vært to hovedbegrunnelser for statens bruk av straff: straff som prevensjon, og straff som gjengjeldelse.

De som vektlegger den første begrunnelsen, retter blikket fremover og argumenterer for at straffen skal forebygge og forhindre fremtidige forbrytelser. Straffens virkninger og nytteformål settes her i sentrum. Der allmennprevensjon har som formål å forebygge at folk flest begår forbrytelser, handler individualprevensjon om å hindre at en bestemt person, som nå er domfelt, gjør nye lovbrudd.

De som vektlegger den andre begrunnelsen, konsentrerer oppmerksomheten på den forbrytelse som allerede har skjedd. Blikket rettes her bakover, mot den lovstridige gjerningen og mot nødvendigheten av å gjengjelde den uretten som er blitt begått. Rettferdighet og skyld, disharmoni og gjengjeldelse er stikkord som går igjen i denne tilnærmingen. En urett har skjedd, og det er statens oppgave å gjengjelde ugjerningen ut fra henvisninger til rettferdighet eller rettigheter som overordnet idé.

Det strafferettsteoretiske grunnlaget jeg har forsøkt å synliggjøre i dette kapitlet, vil utgjøre en viktig ressurs i de empiriske analysene i avhandlingens del 3. Straffens begrunnelse vil her synges bakom alle de fem kapitlene, men det er særlig i analysen av kriminalomsorgsmeldingen (*kapittel 6*), rekrutteringsbrosjyren (*kapittel 8*) og betjentintervjuer at dette blir vektlagt og språkliggjort (*kapittel 9*). I *kapittel 10* vil jeg dessuten bruke ulike straffesyn til å skille mellom de forskjellige profesjonsmorske idealene, mens jeg i *kapittel 11*, som avslutter studien, vil ta utgangspunkt i straffebegrunnelsene og reflektere normativt omkring disse moralske idealene jeg har funnet i datamaterialet.

5

SAMFUNNSMANDATET

Perspektiver på profesjonsmoralens forankring og fengselsbetjentenes samfunnsmandat

5.1 Introduksjon

Kan fengselsbetjenter i et demokratisk samfunn kritiseres for dårlig profesjonsmoral hvis de utfører lovpålagte oppgaver som i privatsfæren ville blitt ansett som dårlig folkeskikk?

Jeg stiller spørsmålet av tre grunner:

For det første har flere norske fengselsforskere gitt uttrykk for et slikt synspunkt. Jeg mener derfor det er av interesse å drøfte ulike innfallsvinkler til hva som bør informere en fengselsbetjents profesjonsmoraliske opptreden. For denne diskusjonen handler dypest sett om hvor profesjonsmoralen skal forankres: i en allmenmoral, i et politisk gitt samfunnsmandat, eller i en spenning mellom samfunnsmandat og de profesjonelles partikulære møter med enkeltmennesker. Selv tar jeg til orde for det siste. Jeg mener kort sagt at det ikke alltid er slik at hverdagslivets verdier, normer og holdninger kan realiseres på profesjonsarenaen. I stedet vil profesjonsmoraliske handlinger måtte være informert av et politisk gitt samfunnsmandat. Samtidig vil jeg hevde at betjentene også har et moralsk ansvar som ikke er gitt av noen institusjon, men som springer direkte ut av de konkrete møtene *som menneske* i møte med *andre mennesker* – ansikt til ansikt. Begrunnelsen for et slikt standpunkt vil bli levert i første halvdel av dette kapitlet.

For det andre gir en diskusjon av spørsmålet meg anledning til å presisere hvorfor jeg er opptatt av å identifisere kriminalomsorgens samfunnsmandat og det oppdraget som delegeres videre til fengselsbetjentene. Svaret kan enkelt oppsummeres slik: Samfunnsmandatet angir hvilket oppdrag som er gitt av staten innenfor gitte politisk formulerte rammer, og det legitimerer både moralsk og juridisk at betjentene til tider må opptre på en annen måte enn hva som gjerne regnes som god moralsk opptreden innenfor allmenmoralen. I dette kapitlet artikulere jeg både hvordan jeg bruker og forstår begrepet «samfunnsmandat», hva jeg oppfatter er kriminalomsorgens samfunnsmandat, og hva jeg oppfatter er innholdet i fengselsbetjentenes delegerede oppdrag.

Og for det tredje: En drøfting av spørsmålet over lar meg tydeliggjøre hvorfor jeg i avhandlingens tredje del vil være opptatt av både å løfte frem tolkninger av samfunnsmandatet og erfaringer fra de partikulære møtene betjentene har med de som er fengslet.

Kapitlet er inndelt i seks. Etter denne innledningen (1) vil jeg se nærmere på tre ulike tilnærminger til profesjonsmoralens forankring: forankringen i en allmennmoral, i et samfunnsmandat, og i en dobbelt forpliktelse til samfunnsmandat og enkeltmennesker. Jeg avrunder redegjørelsen med å presisere min egen posisjon (2). Jeg går deretter over til å presisere hvordan jeg forstår og anvender begrepet «samfunnsmandat» i avhandlingen (3), før jeg identifiserer hva jeg forstår som kriminalomsorgens samfunnsmandat når det gjelder høysikkerhetsfengsler. Dette skjer gjennom en lesning av lovbestemmelser og beslutninger fra regjering og storting (4). På bakgrunn av denne identifiseringen vil jeg så forsøke å språkliggjøre hvilket oppdrag som er blitt delegert videre til de fengselsbetjentene som arbeider i høysikkerhetsavdelinger (5). Kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger og et kort utblikk (6).

5.2 Profesjonsmoralens forankring

5.2.1 Profesjonsmoralens forankring i en allmennmoral

Som jeg innledet med å si: Flere norske fengselsforskere har de siste årene kritisert fengselsbetjentene for å utføre oppgaver som bryter med god folkeskikk. Denne opptreden, selv om den er pålagt betjentene i lovverket, omtales av noen som ondskap. Andre beskriver det som overtramp, betenkelig og respektløs oppførsel.

Én av disse siste forfatterne er kriminologen Yngvil Grøvdal.

I boka *Sånn er det bare!*, basert på feltarbeid og intervjuer med betjenter i Oslo fengsel, forteller hun hvordan «mye av det som ble gjort i fengslet» fremstod som «uforståelig, som betenkelig, ja sågar som svært ille» i hennes øyne.⁴⁹⁴ Å være fengselsbetjent, skriver hun, er «å utføre [...] et skittent arbeid. I sikkerhetens navn gjør fengselsbetjentene ting som ville være utenkelig for de fleste av oss».⁴⁹⁵ De må «utføre tallrike handlinger som utenfor fengsel oppfattes som dårlig folkeskikk».⁴⁹⁶ Ja, mange av arbeidsoppgavene deres «er det jeg kaller 'dårlig folkeskikk satt i system'», påpeker hun – og utdyper påstanden slik: «De må gjøre ting som vi i bunn og grunn ikke synes er riktig, til tross for at en kan mene at enkelte mennesker bør sperres inne».⁴⁹⁷

En del av de sikkerhetsoppgavene fengselsbetjentene utfører, og som er fastlagt i regler og sedvane i fengslene, er ofte regulære overtramp i forhold til fangenes integritet og «privatliv» i fengslet, men vurderes som en nødvendig del av fengselsregimet [...] Sikkerhetskontroll utføres ikke bare fordi fanger handler på bestemte måter, men også for å forhindre at enkelte handlinger finner sted. Det er heller ikke først og fremst fangenes motstand mot sikkerhetstiltakene som skaper dilemmaene for

⁴⁹⁴ Grøvdal 2001: 220

⁴⁹⁵ Grøvdal 2001: 147

⁴⁹⁶ Grøvdal 2001: 2. Se også: Grøvdal 2001: 2f, 76, 139, 143-159, 217-219.

⁴⁹⁷ Grøvdal 2001: 76

fengselsbetjentene. Konflikten oppstår snarere fordi sikkerhetsforanstaltningene i seg selv er dårlig folkeskikk, en tanke fengselsbetjentene åpenbart må undertrykke i det daglige.⁴⁹⁸

Yngvil Grøvdal trekker frem flere eksempler på slike handlinger som ville blitt oppfattet som dårlig folkeskikk utenfor fengselet. Ett er å «lese andres brev», ett annet er å «dytte til andres telefonsamtaler», ett tredje er å «rote gjennom andres eiendeler».⁴⁹⁹ Etter straffegjennomføringsloven kan nemlig betjentene kontrollere noen tilfeldig utvalgte celler i avdelingen for å forebygge uorden eller straffbare handlinger.⁵⁰⁰ Visitasjon av de fengsledes celler er dermed en dagligdags hendelse i enhver norsk høysikkerhetsavdeling. I sin bok forteller Yngvil Grøvdal hvordan hun en formiddag ber om å få bli med én av betjentene som skulle gjennomføre en slik cellesjekk. Det får hun lov til, og sammen med betjenten, som hun kaller for Øystein, går hun inn i fengselsavdelingen. Øystein velger her ut en celle, han låser seg inn, og han undersøker den hurtig, skriver hun. Grøvdal reagerer kraftig. Ikke bare synes hun det er ubehagelig å se hvordan Øystein roter gjennom andres eiendeler. Hun får også dårlig samvittighet for å ha vært med på å krenke andres privatliv. «Jeg hadde trådt over terskelen til denne fangens eneste 'fristed' i fengslet», forteller hun. «Det var som om jeg skulle ha gått rett inn i hjemmet til noen uten at de var til stede og begynt å kikke på deres eiendeler. Det var ekkelt å se på at Øystein rotet gjennom fangens saker»:

Cella som ble visitert, tilhørte ganggutten som akkurat da var ute i avdelingen, opptatt med et eller annet gjøremål. Derfor slapp Øystein å banke på og be ham om å gå ut [...]. Neste gang jeg så ganggutten ba jeg ham om unnskyldning for at jeg hadde vært med inn på cella hans. «*Det gjør da ingenting*», var svaret jeg fikk. Jeg har ofte lurt på hva annet han skulle ha sagt. De fleste av fangene i Botsfengslet, eller i andre fengsler for den saks skyld, er så vant til å bli «invadert», at det tilsynelatende ikke en gang streifer dem at de kunne ha rett til å sette grenser. For øvrig var det å be om unnskyldning et privilegium jeg hadde. Jeg var en utenforstående, uten ansvar for det som foregikk. Fengselsbetjentene kunne ikke be om unnskyldning for slikt. Dersom de hadde gjort det, ville de ha undergravd kontrollens legitimitet, og dermed sin egen stilling i forhold til fangen.⁵⁰¹

Det er verdt å merke seg hvordan Yngvil Grøvdal flere ganger bruker flertallspronomen for å markere distansen til betjentenes profesjonelle opptreden. Hun snakker om handlinger som ville vært utenkelige «for de fleste *av oss*»,⁵⁰² og hun forteller om en oppførsel som «*vi* i bunn og grunn ikke synes er riktig».⁵⁰³ Slik trekker hun leseren inn i et meningsfellesskap som tilsynelatende har visse moralske verdier, normer og holdninger til felles. Hvem dette «*vi-et*» er, sier hun ikke eksplisitt noe om, men siden hun henvender seg til et

⁴⁹⁸ Grøvdal 2001: 139

⁴⁹⁹ Grøvdal 2001: 2

⁵⁰⁰ Straffegjennomføringsloven § 28

⁵⁰¹ Grøvdal 2001: 146f

⁵⁰² Grøvdal 2001: 147. Min utheving.

⁵⁰³ Grøvdal 2001: 76. Min utheving.

norskspråklig publikum og siden hun bruker beskrivelsen «de fleste av oss», er det nærliggende å tolke det som et synonym for den norske allmennhet.⁵⁰⁴ Filosofen Knut Erik Tranøy bruker uttrykket «allmenmoral» om et slikt sett av moralske verdier, normer og dyder som har bred aksept og er internalisert og respektert i en gitt kultur til en viss tid,⁵⁰⁵ og «vi-et» i Grøvdals tekst posisjonerer seg i mine øyne som en bærer av slike verdier, normer og dyder.

Yngvil Grøvdals beskrivelser av betjentenes opptreden er profesjonsetisk interessant. Slik jeg tolker henne, fremstår det nemlig som om vi-ets moral (det jeg altså med Tranøy kaller allmenmoral) og en yrkesgruppes profesjonsmoral ikke bare bør overlape hverandre. De bør også være identiske størrelser. De betjentene som utfører arbeidsoppgaver som bryter med hva som er god folkeskikk utenfor murene, vil også opptre på en profesjonsetisk problematisk måte innenfor murene. De må jo i «sikkerhetens navn» gjøre «ting som ville være utenkelig for de fleste av oss»,⁵⁰⁶ tallrike handlinger «som utenfor fengsel oppfattes som dårlig folkeskikk», ja, som «regulære overtramp i forhold til fangenes integritet og ‘privatliv’».⁵⁰⁷

Grøvdal er imidlertid ikke alene om en slik tilnærming til betjentyrket. I Espen Schaannings bok *Den tilsiktede smerten*, som handler om kriminalomsorgsmeldingen, diskuterer han betjentrollen – og skriver blant annet dette:

Kan man forvente at fangene skal oppleve det som «god oppførsel» når en betjent spionerer på dem og rapporterer alt de ser og hører til ledelsen? Eller når en betjent endevender alle deres private eiendeler for å snuse opp ulovlige effekter? I alle andre sammenhenger er jo dette respektløs oppførsel overfor medmennesker.⁵⁰⁸

Og i artikkelen *Fengslets tid – og livets* ligger kriminologen Kjersti Ericssons tett opp til å omtale fengselsbetjentenes visitasjon og stripping av de fengslede som ondskap. Under overskriften «Fri oss fra det onde?» refererer hun først til Kristin Skjørtens forskning på konemishandling, Guri Larsens forskning på gjengvold og Marianne Brantsæters forskning på seksuelle overgrep mot barn. Så går hun over til å beskrive betjentarbeidet i høysikkerhetsavdelinger. Hun skriver:

⁵⁰⁴ En slik tolkning forsterkes dessuten av hennes henvisning til de tre franske fengselsforskerne Chauvenet, Orlic og Benguigui som påpeker at betjentarbeidet i franske fengsler «står i kontrast til de kulturelle normene som er gyldige i det ‘sivile’ samfunn» (Grøvdal 2001: 208). I Grøvdals oversettelse skriver de: «Man lytter ikke ved dørene, det er ikke regnet som stuerent å kikke gjennom nøkkelhull, lese andres brev, rote i andres saker eller de mer intime delene av deres kropp, å betrakte hvordan et par tar på hverandre eller lytte til det de sier. Det er heller ikke ‘normalt’ å låse noen inne på rommet deres hver kveld» (Grøvdal 2001: 208).

⁵⁰⁵ Tranøy 1998: 127

⁵⁰⁶ Grøvdal 2001: 147

⁵⁰⁷ Grøvdal 2001: 2, 139

⁵⁰⁸ Schaanning 2009: 110

Det er lett å tenke at en forutsetning for å kunne slutte med det onde er at en våger å se sine egne gjerninger som det de er, se den andres smerte. På samme vis som Kristin Skjørtens konemishandler, Guri Larsens unge voldsutøvere (hvorav noen var drapsmenn) og Marianne Brantsæters barneovergriper vil også vi helst slippe å se våre egne onde handlinger nettopp som det. For da blir det for tungt å fortsette med «business as usual». «Det kan være situasjoner som er helt absurde. Den ene dagen kan det være en innsatt som forteller meg om de mest groteske og dramatiske ting fra livet sitt om overgrep og lidelse, og dagen etter er jeg den som legger henne på sikkerhetscelle», forteller en fengselsbetjent til Cecilie Basberg. Hvis en ikke klarer å fortrenge denne absurditeten, blir en ikke lenge i jobben. En må til en viss grad gjøre seg ufølsom: «Dersom vi skulle unnlate å strippe fordi vi ikke liker det, tror jeg det eneste vi oppnår er å flytte grenser for hva vi kan tåle. I neste omgang kan det føre til at vi synes det er pinlig å klappe noen utenpå klærne», forteller en annen fengselsbetjent til Yngvil Grøvdal. «Sånn er det bare», sier fengselsbetjentene ifølge Yngvil Grøvdal, og utsagnet fungerer som et slags forsvar mot absurditeten. Det er tilgjengelig forsvar også for oss, som i motsetning til fengselsbetjentene slipper å bli konfrontert med absurditeten til daglig. Sånn er det bare. Men hva om «sånn» er ondt? Ondskap er ikke å ha et ondt hjerte, ondskap er å *skape ondt* for den andre. Både lovbrysterne og vi som dømmer og straffer dem, vil nok helst gjemme gjerningene våre bak skjermbrettet, enten skjermbrettet består av bagatellisering, ansvarsfraskrivelse eller høyverdige intensjoner. Hva om vi ble i stand til å slutte å fri oss fra det onde på denne måten, og i stedet se det i øynene? Kunne det åpne for helt andre diskusjoner, helt andre løsninger enn dem kriminalpolitikken i dag rår over?⁵⁰⁹

Hvis jeg tolker Kjersti Ericsson, Espen Schaanning og Yngvil Grøvdal rett, vil de kunne gi sin tilslutning til følgende påstand: Fengselsbetjenter som utfører arbeidsoppgaver som bryter med hva som er god folkeskikk utenfor murene, opptrer på en profesjonsmoralisk dårlig og/eller problematisk måte.

Men er dette en adekvat tilnærming?

For å belyse dette spørsmålet vil jeg løfte frem to ulike syn på relasjonen mellom allmennmoral og profesjonsmoral. Det ene er levert av filosofen Harald Grimen (5.2.2), det andre av teologen Svein Aage Christoffersen (5.2.3). Begge disse posisjonene får frem poenger som er interessante når det gjelder profesjonsmoralens forankring, og jeg vil bruke dem dels som ressurser til å problematisere Grøvdals, Schaannings og Ericssons profesjonsmoraliske tilnærming, og dels til å tydeliggjøre min egen posisjon (5.2.4).

5.2.2 Profesjonsmoralens forankring i et samfunnsmandat

I flere skriftlige arbeider, publisert mellom 2005 og 2008, argumenterer Harald Grimen for at profesjonsmoralens grunnlag først og fremst må være politisk.⁵¹⁰ Profesjoner er nemlig organisert som sosiale sammenslutninger med et politisk gitt samfunnsmandat, hevder han.⁵¹¹ Og siden dette mandatet er gitt av politiske myndigheter, er det oppdragsgiverens – ikke de profesjonelles – perspektiv på profesjonsmoralen som blir avgjørende:

⁵⁰⁹ K. Ericsson 2004: 91f

⁵¹⁰ Den første artikkelen (Grimen 2005) ble senere utvidet til et større arbeidsnotat (Grimen 2006), før det resulterte i artikkelen *Profesjon og profesjonsmoral* (Grimen 2008b). Selv om det skjer mindre endringer i presentasjonen av hans synspunkter, står hovedsynspunktene fast gjennom alle tre tekstbidragene. Jeg vil derfor vekse mellom Grimens tre tekster for på den måten å klargjøre hans syn, slik jeg tolker ham.

⁵¹¹ Grimen bruker rett nok selv ordet «samfunnsoppdrag» i sine artikler. I antologien *Profesjonsstudier* (A. Molander & Terum 2008), der Grimens artikkel til slutt ble publisert, veksler imidlertid de ulike forfatterne mellom termene

Det direkte grunnlaget for profesjonsmoraler er politisk og ikkje allmenmoralsk eller religiøst. Profesjonsmoraler kviler på den politiske legitimiteten til det samfunnsoppdraget som profesjonane har. Profesjonsmoraliske problem slik vi kjenner dei, er problem som berre reiser seg om ein bestemd type sosiale samanslutningar – profesjonar – har politisk legitimitet for eit samfunnsoppdrag, som kan variere frå profesjon til profesjon og frå samfunn til samfunn. [...] Det er samanslutninga – til dømes lækjarprofesjonen eller advokatprofesjonen – som er profesjonsetikken sin primære adressat, i den tydinga at det er samanslutninga som har fått samfunnsoppdraget og som i siste instans har ansvaret for at oppdraget vert utført på eit moralsk sett fullnøyande vis. Den individuelle yrkesutøvararen har eit moralsk ansvar for samfunnsoppdraget som medlem av ei samanslutning. Og det er samanslutninga som har det primære ansvaret for å halde dei einskilde yrkesutøvarane sine eigeninteresser i sjakk. Kontrollen med eigeninteresser (og andre ting) er institusjonell, ikkje primært individuell.⁵¹²

Det er på den måten profesjonen som sammenslutning som har fått oppdraget på grunn av yrkets kjernekunnskap. Deretter delegeres det vidare til de profesjonelle utøverne via bestemte former for sertifisering. Dette, som Grimen omtaler som en toveis-delegering, får dermed stor betydning for forståelsen av profesjonsetikken.⁵¹³ For det er som medlem av en sammenslutning med et samfunnsmandat at de profesjonelle etter hans syn får et profesjonsmoralisk ansvar. Det blir dermed feil å se de profesjonelles profesjonsmoral som spesielle forlengelser av hva Knut Erik Tranøy omtaler som allmenmoral, påpeker Grimen. For slike verdier, normer og dyder har bare *indirekte* relevans for profesjonsmoralen.⁵¹⁴ Bakgrunnen for at ei yrkesgruppe får et bestemt samfunnsmandat kan godt være verdier og normer i allmenmoralen; sykepleiere og leger som har i oppdrag å hjelpe mennesker som er syke, er et eksempel på dette. Men dette betyr ikke at det finnes en direkte linje fra allmenmoralen til en bestemt profesjonsmoral, hevder han.⁵¹⁵

Grimen vektlegger vidare at det finnes handlinger som kan stride mot sentrale normer og verdier i allmenmoralen, men som er legitime for profesjonelle å utføre innenfor et bestemt virksomhetsområde. Også dette markerer et viktig skille mellom profesjonsmoral og allmenmoral, påpeker han. For der for eksempel leger kan foreskrive kurer som både kan være smertefulle og potensielt truende for liv og helse, vil det gå imot allmenmoraliske verdier og normer å opptre på en slik måte i mellommenneskelige relasjoner i privatlivet. Og der journalister har mandat til å informere om det som skjer i samfunnet og avdekke kritikkverdige forhold – en oppmerksomhet som både kan oppfattes som plagsomt og

«samfunnsoppdrag» og «samfunnsmandat». Så langt jeg kan se, er det ingen materiell forskjell mellom disse to begrepene, men for ordens skyld vil jeg bruke ett begrep i det følgende, nemlig «samfunnsmandat». Den viktigste grunnen til dette er at mandat alltid forstås som et gitt oppdrag, mens det å ha blitt gitt et oppdrag ikke alltid innebærer å ha fått et mandat. Jeg kan for eksempel gi en rørlegger i oppdrag å ordne noe på kjøkkenet mitt, men det er å trekke dette oppdraget noe langt å si at «han har fått i mandat å skifte rørkoblingene i vasken». Her er vel ordet «oppgave» et mer egnet synonym.

⁵¹² Grimen 2005

⁵¹³ Grimen 2005

⁵¹⁴ Grimen 2006: 12

⁵¹⁵ Grimen 2006: 40

utidig av de personene som kritikken rammer, ligger det i allmennmoralen en aksept for at man ikke skal gjøre livet plagsomt for andre mennesker.⁵¹⁶ «Dette viser oss at profesjonsmoral ikke kan sjåast på som allmenmoralske normer og verdier, og at profesjonsmoraliske normer og verdier ikke utan vidare kan sjåast på som avleia av allmenmoralske normer og verdier», skriver Grimen.⁵¹⁷

Det å ha fått delegert et samfunnsmandat kan kort sagt bety at man må gjøre ting som allmennmoralen ikke ville tillate. Nettopp derfor blir profesjonsmoral så viktig i utøving av et yrke, hevder han. For mens det å handle i overensstemmelse med allmenmoralske normer og verdier er et mål i seg selv, forstås profesjonsmoralen i de to nettopp gitte eksemplene som et middel for et annet formål: i det første å gjøre pasienten frisk; i det andre å utøve maktkritikk. I et slikt perspektiv fremstår profesjonsmoralen ifølge Harald Grimen som et vern som skal holde gapet så lite som mulig mellom profesjonell yrkesutøving og allmennmoral. Samtidig setter profesjonsmoralen opp gjerder som skal demme opp for at yrkesutøverne lar egeninteresser og lave kvalitetskrav råde i utøvelsen av arbeidet, hevder han: at de profesjonelle ikke holder et faglig lavt nivå; at det ikke foregår illegitime interessemesammenblandinger; at de ikke utnytter sin posisjon på en illegitim måte; at ikke kvaliteten på arbeidet undergraves av effektivitetskrav eller økonomiske innsparingspakker – for å ta noen av eksemplene han bruker.

Profesjonsetikken er ment å fungere som et slikt vern, påpeker Grimen. På innsiden, for de profesjonelle som arbeider i barnehager eller sykehus, skoler eller avisredaksjoner, fremstår kodeksen som handlingsveiledende. For oppdragsgiverne – og oppdragsgiverne er ifølge Grimen i siste instans samfunnsborgerne – fungerer normene og verdiene som en mekanisme for institusjonalisert indre mistillit, en intern selvkontroll forvaltet av profesjonen selv som en sosial sammenslutning med et politisk gitt samfunnsmandat. Enkelt sagt: Profesjonen skal holde orden i eget hus.⁵¹⁸ På den måten er det samfunnsborgernes syn på profesjonsetikken som fremstår som det sentrale. De profesjonelles egne perspektiv blir ifølge Harald Grimen kun noe sekundært.

5.2.3 Profesjonsmoralens forankring i to mandater

I boka *Profesjonsetikk* går teologen og etikerer Svein Aage Christoffersen i rette med sentrale punkter i Grimens argumentasjon. Også han vektlegger rett nok den politiske dimensjonen i profesjonsetikken. Men de profesjonelle er etter hans oppfatning ikke bare forpliktet av samfunnsmandatet, slik Grimen ser ut til å mene. De har også et ansvar overfor de

⁵¹⁶ Grimen 2006: 9ff

⁵¹⁷ Grimen 2006: 10

⁵¹⁸ Grimen 2005

menneskene de møter i arbeidet som profesjonelle. Denne dobbelte forpliktelsen er ikke jevnbyrdig, for det er forholdet til den andre – de profesjonelles partikulære og konkrete møter med klienten og pasienten – som i siste instans skal ha den moralske forrang. Christoffersen advarer derfor mot å forankre profesjonsetikken helt og holdent i et politisk gitt mandat. Han skriver:

I Grimens perspektiv blir profesjonsetikken strengt tatt ikke den profesjonelles egen etikk, men bare en etikk som den profesjonelle pålegges utenifra eller ovenifra. Spørsmålet er imidlertid om den profesjonelle under henvisning til oppdragsgiverens krav kan dispensere seg fra det ansvaret som oppstår i møtet med «den andre», ansikt til ansikt.⁵¹⁹

Svein Aage Christoffersen henter her ressurser fra den danske teologen Knud E. Løgstrup. Som mennesker er våre liv flettet sammen med andre menneskers liv, påpeker han med Løgstrup. Dette er et grunnvilkår ved tilværelsen, et fenomen vi simpelthen ikke kan endre på. Løgstrup omtaler dette som interdependens, og siden dette begrepet er så sentralt i Christoffersens diskusjon, skal jeg kort utdype hvordan det legges ut hos Løgstrup. «Vort liv», skriver Løgstrup, «er nu engang hen over hovedet på os skabt sådan, at det ikke kan leves på anden måde end ved at det ene menneske i vist eller begæret tillid udleverer sig og giver mer eller mindre af sit liv i det andet menneskes hånd».⁵²⁰ Denne avhengigheten betyr at vi som mennesker, også i større eller mindre grad er utlevert til andre. For som han også uttrykker det:

På hvor mangfoldig vis kommunikationen mellem os end kan arte sig, den består altid i at vove sig frem for at blive imødekommet. Det er nerven i den, og det er det etiske livs grundfænomen. [...] Med vor blotte holdning til hinanden er vi med til at give hinandens verden dens skikkelse. Hvilken vidde og farve den andens verden får for ham selv er jeg med til at bestemme med min holdning til ham. Jeg er med til at gøre den vid eller snæver, lys eller mørk, mangfoldig eller kedelig – og ikke mindst er jeg med til at gøre den truende eller tryk. Ikke ved teorier eller anskuelser, men ved min blotte holdning. Hvorfor der er en uudtalt, så at sige anonym fordring til os om at tage vare på det liv, som tilliden lægger i vor hånd.⁵²¹

Dette er innsikter som står helt sentralt hos Svein Aage Christoffersen: For som jeg er avhengig av andre, er andre avhengig av meg. Inderpendens rommer dermed både et avhengighetsforhold og et maktforhold. Gjennom avhengigheten har jeg mulighet til å snu den andre personen ryggen, og jeg har anledning til å støtte og fremme den andres liv. Avhengigheten av hverandre betyr slik at vi som mennesker, alltid både er gjenstand for maktutøvelse og selv utøver makt. Vi befinner oss, hevder Christoffersen med Løgstrup, aldri noensinne i et makttomt rom når det gjelder våre umiddelbare relasjoner – i

⁵¹⁹ Christoffersen 2005a: 13

⁵²⁰ Løgstrup 1962/2010: 27f

⁵²¹ Løgstrup 1962/2010: 27, 28

betydningen: der vi lever med andre mennesker, ansikt til ansikt. «Alle umiddelbare relasjoner beror på makt», skriver han,⁵²² et poeng han også tar med seg inn i drøftingen av Harald Grimens synspunkter. For i det maktforholdet som ligger i å være utlevert til andre, finnes det et krav om å ta vare på det av vår nestes liv som er lagt i vår hånd. Dette kravet kaller Christoffersen (igjen med Løgstrup) for den etiske fordring. Hvordan vi skal møte dette kravet, sier ikke fordringen noe om. Fordringen er taus, heter det hos Løgstrup, et utsagn som er blitt tolket som at fordringen verken er identisk med samfunnets normer og forventninger eller den andre personenes krav. Svein Aage Christoffersen utdyper dette slik:

Den etiske fordring springer altså ikke ut av en eller annen form for samling av verdier, men den makt vi har over hverandre. Derfor får den innhold gjennom de forskjellige relasjoner vi står i til hverandre, som ektefeller, foreldre og barn, lærere og elever, arbeidsgivere og ansatte. [...] Fordringen springer ikke ut av at vi gjensidig har lovet hverandre hjelp eller støtte. Jeg behøver ikke å ha lovet noe som helst for å være utfordret til å hjelpe en annen. Det er tilstrekkelig at det står i min makt å gjøre det.⁵²³

Fordringen sier dermed kun at vi skal ta vare på det av vår nestes liv som er lagt i vår hånd. Ansvar er mitt, og jeg må på den måten bruke av alt jeg har av persepsjon og dømmekraft, kommunikasjonsferdigheter og empati, kunnskap og innsikt, for å møte det andre mennesket på en ivaretakende måte. Med bakgrunn i dette kan Svein Aage Christoffersen hevde at profesjonsetikken både er forankret i et allment forhold mennesker i mellom og i det samfunnsmandatet som profesjonene er gitt politisk. For der Harald Grimen betoner et markant skille mellom det allmenne etiske og det profesjonsetiske, fremhever Christoffersen at den etiske fordringen også omhandler de profesjonelle relasjonene.⁵²⁴ Han skriver:

På den ene siden er ikke den etiske fordring og alle menneskers fundamentale likeverd noe særegent for menneskebehandlerne profesjoner. Det er tvert imot allmenne krav som heller ikke disse profesjonene kan unndra seg. Derfor må det profesjonelle skjønnet også være et allment, «ikke-profesjonelt» skjønn [...]. På den andre siden er det nettopp den etiske fordring og anerkjennelsen av alle menneskers likeverd som ligger til grunn for samfunnets organisering av de menneskebehandlerne profesjonenes virksomhet. Profesjonene skal i kraft av sin helt spesielle kompetanse ivareta hensynet til dette verdigrunnet i et moderne samfunn. De skal ikke *bare* ivareta dette hensynet, det er så, men hvis de ikke *også* gjør det, mister de sin etiske legitimitet som menneskebehandlerne profesjoner. Derfor er det skjønnet som profesjonene skal utøve, også et «profesjonelt skjønn».⁵²⁵

Fordringen stiller dermed ikke bare krav til de profesjonelle i deres daglige møter med klienter eller pasienter. Den kan også komme til uttrykk gjennom samfunnsmandatet. Arbeidsgiver og stat stiller her moralske krav til oss, hevder han, en oppgave som handler om

⁵²² Christoffersen 1999: 38

⁵²³ Christoffersen 1999: 37f

⁵²⁴ Christoffersen 2005c: 74ff; jf. Løgstrup 1962/2010: 32, 56ff, 70.

⁵²⁵ Christoffersen 2005d: 103f

«å ta vare på og fremme andre menneskers liv i stort og smått». ⁵²⁶ Fordringen kan på den måten være bygd inn i regelverk og mandat. Likevel er verken arbeidsgiver eller politiske myndigheter eiere av fordringen. Tvert om kan fordringen rettes *mot* dem. Det moralske subjektet, om det så er den profesjonelle eller andre samfunnsborgere, kan gå i rette med staten eller profesjonen, fordi den ikke tar vare på det av den nestes liv som er lagt i dets hånd. Ingen eier fordringen, skriver Christoffersen – verken myndigheter eller organisasjoner, profesjonelle eller klienter. Hvor den kommer fra, vet vi ikke, men vi kan ikke – som det nettopp kom frem i henvisningen til Løgstrup – dispensere oss fra den. ⁵²⁷

5.2.4 Noen foreløpige hovedpoenger

Det er to poeng jeg ønsker å ta med meg fra disse beskrivelsene. Det første knytter seg til det oppdraget fengselsbetjentene har fått delegert fra politiske instanser. For både Harald Grimen og Svein Aage Christoffersen leverer etter mitt syn gode argumenter for å rette det profesjonsetiske blikket mot samfunnsmandatet. Det handler dels om at en profesjon innenfor offentlig sektor har funnet legitimitet til å utføre bestemte oppgaver gjennom et politisk gitt samfunnsmandat. Det handler dels om at det kun er som profesjonell utøver innenfor et virksomhetsområde at den profesjonelle er adressert som profesjonsmoralisk subjekt. Det handler dels om at dette mandatet legger føringer for hvordan de profesjonelle skal opptre. Og det handler dels om at handlinger som er legitime for profesjonelle å utføre innenfor et bestemt virksomhetsområde, kan stride mot sentrale normer og verdier i allmenmoralen eller innenfor andre virksomhetsområder.

Dette poenget er ikke minst viktig siden deler av den kritikken som har blitt rettet mot fengselsbetjentenes arbeid, nettopp handler om at det allmenmoraliske og det profesjonsmoraliske blandes. Fengselsbetjentene anklages for å opptre med dårlig folkeskikk fordi de utfører handlinger som ikke sømmer seg utenfor fengselsmurene. Slik uttrykkes det etter mitt syn et problematisk syn på forholdet mellom samfunnsmandat, allmenmoral og profesjonsmoral, og slik skapes det dårlig grobunn for adekvate samtaler omkring hvilket profesjonsmoralisk ansvar som kan knyttes til det å arbeide som fengselsbetjent i høysikkerhetsavdelinger.

Mitt andre poeng er dette: Det at profesjoner innenfor offentlig sektor har et oppdrag fra statlige myndigheter, behøver ikke å bety at yrkesutøvernes profesjonsmoral utelukkende er informert av samfunnsmandatet. Dette er Svein Aage Christoffersens viktige påminnelse, og det er en tilnærming jeg støtter. Etter mitt syn har de profesjonelle også et personlig moralsk ansvar, et ansvar som ikke er gitt av noen institusjon, men som springer

⁵²⁶ Christoffersen 2005c: 83

⁵²⁷ Christoffersen 2005c: 83

direkte ut av de konkrete møtene med andre. Rett nok er møtet mellom betjentene og de fengslede på mange måter særpreget i sammenligning med hva som skjer i privatsfæren. De møtes ikke primært fordi de kjenner hverandre på forhånd, men fordi den ene har fått delegert et oppdrag fra en sammenslutning på bakgrunn av en bestemt sertifisering, og fordi denne delegerte myndigheten gir ham eller henne et yrkesmessig ansvar overfor den andre, som er plassert i fengsel mer eller mindre mot sin egen vilje. Samtidig innebærer Løgstrups (og Christoffersens) skarpe understreking av det moralske ansvaret som oppstår ansikt til ansikt med andre mennesker, en moralsk motivasjonsfaktor. Allerede før vi i det hele tatt kan reflektere, kan prioritere, ja, kan handle, står vi i en situasjon som er moralsk ladet. Det andre mennesket minner meg om mine forpliktelser, det minner meg om et ubetinget ansvar som ifølge Løgstrup ikke behøver å begrunnes i enhver situasjon som oppstår. Som mennesker har vi et ubedt og uoppfordret ansvar for hverandre, som sårbare og som avhengige individer.

Så langt jeg kan se, er det dermed gode grunner for å løfte frem samfunnsmandatet som en viktig kilde for profesjonsetikken innenfor offentlig sektor, slik både Harald Grimen og Svein Aage Christoffersen argumenterer for. Samtidig mener jeg Christoffersen leverer adekvate motforestillinger til det å forankre profesjonsmoralen primært i et politisk gitt samfunnsmandat – slik Grimen gjør. Det er ikke nok bare å henvise til hva som er politisk bestemt. Profesjonsmoraliske handlinger må være informert av hva som fremstår som moralsk riktig og ansvarlig i henhold til *både* et politisk gitt oppdrag og av de konkrete møtene med enkeltmennesker. Forpliktelsen er med andre ord politisk *og* partikulær.

5.3 Hva menes med begrepet «samfunnsmandat»?

Ordene «samfunnsoppdrag» og «samfunnsmandat» brukes en rekke ganger i de profesjonsetiske diskusjonene jeg nettopp refererte til. Noen definisjon blir imidlertid aldri gitt, selv om det enkelte ganger gis ledetråder til hvordan ordene kan forstås. Harald Grimen omtaler det ett sted som et oppdrag gitt til en sosial sammenslutning, ett annet sted påpekes det at oppdraget er politisk gitt, et tredje sted hevder han at oppdraget uttrykker at en profesjon har fått politisk legitimitet, og et fjerde sted at dette oppdraget skal utføres innenfor politisk gitte rammer.⁵²⁸ Med andre ord: Et samfunnsmandat kan ut fra dette tolkes som et oppdrag som politisk er gitt innenfor nærmere bestemte rammer, til en profesjon, organisert som en sosial sammenslutning.

Dette ligner da også på den definisjonen som Gunn Strand Hutchinson gir i boka *Samfunnsarbeid i sosialt arbeid* som utkom noen år før. Her forstås samfunnsmandat nettopp som

⁵²⁸ Grimen 2008b: 148, 149f, 152ff

«et oppdrag som er gitt innenfor noen nærmere definerte rammer», som «gis av noen som har myndighet til å gi et slikt oppdrag», og som «blir gitt til nærmere identifiserte personer eller institusjoner».⁵²⁹

Det er i tråd med hvordan «mandat» defineres i *Bokmålsordboka*, nemlig som det å gi noen i oppdrag å gjøre noe. Et slikt oppdrag kan da handle om å få myndighet eller fullmakt, om å få en arbeidsoppgave eller oppdrag, eller om å inneha et verv.⁵³⁰

Og viktigst: Denne forståelsen av samfunnsmandatet ligger tett opp til det forvaltningsrettslige begrepet «kompetanse». Kompetanse brukes her om den rettslige myndighet, adgang eller evne som noe eller noen har til å treffe vedtak eller foreta faktiske handlinger som skaper rettigheter eller plikter.⁵³¹ Et slikt kompetansebegrep kan videre deles inn i ulike dimensjoner.⁵³² Det kan for det første betegne det rettslige grunnlaget som forvaltningen må ha for å kunne foreta beslutninger på vegne av staten. Dette er begrepets materielle side, og det angir dermed hvilke situasjoner forvaltningsorganet kan treffe en avgjørelse i, og hvilket innhold disse beslutningene kan ha. Begrepet kan også ha en formell og en personell side. Denne kompetansen angir grunnlaget for *hvilket* forvaltningsorgan (formell kompetanse) eller hvilken tjenesteperson innen organet (personell kompetanse) som har myndighet til å handle eller treffe vedtak.⁵³³ Dette formelle eller personelle kompetansegrunnlaget kan for forvaltningens del komme til uttrykk på ulike måter. Én av disse kan være gjennom reguleringer i lovbestemmelser. En annen kan være gjennom beslutninger fra regjeringen, som innenfor de rettslige rammene og eventuelle direktiver fra Stortinget, har kompetanse til å organisere forvaltningsapparatet. En tredje kan være gjennom departementene, som har kompetanse til å gi bestemmelser om sin egen og underordnede organers organisasjon.⁵³⁴

Når jeg i resten av dette kapitlet vil bestemme de materielle sidene ved begrepet «kriminalomsorgens samfunnsmandat» som angår høysikkerhetsfengsler, retter jeg i første omgang blikket mot hva jeg har omtalt som dets formelle kompetanse som forvaltningsorgan. Gjennom en gjengivelse av hovedinnholdet i kriminalomsorgens formelle

⁵²⁹ Hutchinson 1999: [19]

⁵³⁰ Wangensteen 2005: 631

⁵³¹ Auglend, Mæland & Røsandhaug 2004: 99; Eckhoff & Smith 2010: 47

⁵³² I boka *Forvaltningsrett* skiller riktignok Torstein Eckhoff og Eivind Smith mellom to former for kompetanse: personell og materiell (Eckhoff & Smith 2010: 47f). I boka *Politirett* deler Ragnar L. Auglend, Henry John Mæland og Knut Røsandhaug på lignende måte inn i hva de omtaler som «personell/formell kompetanse» og «materiell kompetanse». De differensierer samtidig mellom de personelle og formelle sidene ved begrepet (Auglend, Mæland & Røsandhaug 2004: 99f). Det er denne måten å utlegge kompetansebegrepet på jeg vil følge i dette avsnittet, men av pedagogiske grunner, og for å skille mellom det personelle og det formelle, vil jeg inndele kompetansebegrepet i en formell, en personell og en materiell side.

⁵³³ Auglend, Mæland & Røsandhaug 2004: 99f. Se også: Eckhoff & Smith 2010: 47f.

⁵³⁴ For mer om dette, se: Eckhoff & Smith 2010: 153ff.

kompetansegrunnlag, slik det uttrykkes i lovbestemmelser og av regjeringen, vil jeg her forsøke å identifisere dette mandatet. *Med kriminalomsorgens samfunnsmandat forstår jeg da det oppdrag eller den kompetanse kriminalomsorgen er blitt gitt av staten innenfor gitte politiske formulerte rammer.* For å utdype dette mandatet vil jeg også trekke inn aspekter ved den materielle kompetansen.

5.4 Bestemmelse av kriminalomsorgens samfunnsmandat

5.4.1 Kompetanse til å gjennomføre straff

En straffesak begynner enkelt sagt med den første kime til mistanke om en straffbar virksomhet, og den avsluttes når en eventuell straff er fullbyrdet og saken arkivert.⁵³⁵ Ordet «fullbyrding» er brukt i straffeprosesslovens niende del, og det forstås gjerne som det tidspunktet det foreligger en endelig avgjørelse av straffekravet, enten i form av vedtatt forelegg, frifinnelse, fellende dom, unnlattelse av påtale eller henleggelse. Det virker umiddelbart mest naturlig å snakke om et fullbyrdesstadium når det er noe å fullbyrde – for eksempel i form av ubetinget fengselsdom, forvaringsdom, idømt samfunnsstraff, bot, erstatning eller inndragning. Men også betingede reaksjoner eller henleggelse kan betraktes som fullbyrding når det er fastsatt særlige vilkår. En betinget reaksjon kan for eksempel regnes som fullbyrding når det er fastsatt særlige vilkår etter straffeloven § 53 nr. 3, mens saker som er blitt henlagt, kan resultere i et erstatningsmessig etteroppgjør.⁵³⁶

Jeg vil i det følgende hovedsakelig omtale det stadiet av fullbyrdingen der straffen blir iverksatt som straffegjennomføring. Dette er da også det ordet som blir brukt i den loven som i særlig grad omhandler kriminalomsorgens virksomhet, nemlig straffegjennomføringsloven.

5.4.1.1 Sørge for gjennomføring av fengselsstraff

En dom skal ifølge straffeprosessloven § 452 og påtaleinstruksen § 29-1 fullbyrdes straks den er rettskraftig. Det er statsadvokaten som «gjør vedtak om fullbyrding av dom i sak om forbrytelse»,⁵³⁷ og det er kriminalomsorgen som har kompetanse til å sørge for at «fullbyrdingen av ubetinget frihetsstraff og samfunnsstraff settes i verk».⁵³⁸ Med ubetinget frihetsstraff menes her både fengsel og forvaring.

⁵³⁵ Myhrer 2001: 26. Se også: Eskeland 2006: 154-166.

⁵³⁶ Myhrer 2001: 28

⁵³⁷ Straffeprosessloven § 452

⁵³⁸ Straffeprosessloven § 455

Det rettslige grunnlaget for å bruke fengsel som straffereaksjon, er gitt i straffeloven § 15. Her regnes det opp hvilke hovedstraffer⁵³⁹ som staten kan ta i bruk: fengsel, forvaring, samfunnsstraff og bøter.⁵⁴⁰ At en fengselsdom skal fullbyrdes straks den er rettskraftig, er som Ståle Eskeland påpeker, en plikt og ikke en rettighet.⁵⁴¹ Det betyr at de domfelte har plikt til å gjennomføre straffen i fengsel, samtidig som kriminalomsorgen og påtalemyndigheten kan bestemme at fengselsstraffen skal utsettes eller avbrytes – uten å måtte ta avgjørende hensyn til hva de fengslede selv mener.⁵⁴² Utsettelse av straffen reguleres av straffeprosessloven §§ 458 og 459, der det heter at fullbyrding av fengselsstraff skal utsettes i forbindelse med søknad om benådning, dersom den «domfelte er blitt alvorlig sinnslidende», «hans helsetilstand ellers gjør fullbyrding utilrådelig» eller hvis andre «viktige grunner tilsier det».⁵⁴³ Det er kriminalomsorgen som har kompetanse til å vedta en slik utsettelse. For som straffeprosessloven § 459 sier: «Kriminalomsorgen treffer vedtak etter bestemmelse.»⁵⁴⁴

Etter straffegjennomføringsloven § 35 kan kriminalomsorgen beslutte «at gjennomføringen av straffen skal avbrytes dersom domfeltes helsetilstand tilsier det, eller når det for øvrig foreligger særlig tungtveiende grunner som ikke kan avhjelpes på annen måte». Denne formuleringen gir kriminalomsorgen kompetanse til å *kunne* avbryte fengslingen,⁵⁴⁵ men Ståle Eskeland påpeker at bestemmelsen skal leses som *et forbud* mot å la personer gjennomføre fengselsstraff som det etter straffeprosessloven § 459 ville være forbudt å innsette i

⁵³⁹ I straffeloven brukes begrepet «de alminnelige straffer». Dette er ifølge Anders Bratholm og Magnus Matningsdals kommentarutgave til straffeloven sammenfallende med begrepet «hovedstraffene» (Rieber-Mohn 1991: 48). Se også Andenæs 2004: 375f.

⁵⁴⁰ Straffeloven § 15 nevner også hefte. Denne straffarten brukes imidlertid ikke lenger i praksis, og straffelovkommisjonen har da også bedt om at den blir opphevet (NoU 2002 4: 151; jf. Andenæs 2004: 391). Arbeidet med innføring av bøter, erstatning, inndragning av penger og saksomkostninger er lagt til Statens innkrevingsentral, som delvis hører til påtalemyndigheten (jf. straffeprosessloven § 55 og påtaleinstruksen § 30-2). Se også Myhrer 2001: 28f.

⁵⁴¹ Eskeland 2006: 473f. En person som er blitt domfelt, har heller ingen rett til å begynne straffegjennomføringen så snart dommen er rettskraftig. Ifølge et rundskriv fra Kriminalomsorgens sentrale forvaltning skal imidlertid tidspunktet for innkallingen i hovedsak ikke være mer enn seksti dager etter at kriminalomsorgen har mottatt dommen fra påtalemyndigheten (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2009a: [1]).

⁵⁴² Alle som er dømt til ubetinget fengselsstraff, som kriminalomsorgen har mottatt fullbyrdelsesordre på, og som kriminalomsorgen har vurdert som egnet til å gjennomføre straffen i fengsel med lavere sikkerhetsnivå, har siden 2009 hatt anledning til å ta direkte kontakt med kriminalomsorgen for å avtale et umiddelbart tidspunkt for straffegjennomføring. Denne ordningen gjelder også for de som ønsker å gjennomføre straffen på et tidligere tidspunkt enn det som er oppgitt i den ordinære innkallingen. På den måten, heter det i et rundskriv fra Kriminalomsorgen sentrale forvaltning, kan de som er domfelt, «komme raskere inn til soning og unngå den belastning det vil være å vente på ordinær soning» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2009b: 2) Ordningen er imidlertid begrenset til kun å gjelde personer som har en fengselsdom på nitti dager eller mindre, og som altså kriminalomsorgen mener er egnet til straffegjennomføring i fengsler med lavere sikkerhetsnivå.

⁵⁴³ For mer om dette, se: Eskeland 2006: 474f; Storvik 2011: [394]ff.

⁵⁴⁴ Eskeland 2006: 475

⁵⁴⁵ Se: Storvik 2011: 274ff.

fengsler. «Fengselsmyndighetene», skriver han, har i slike tilfeller «en plikt til å avbryte so-ningen». ⁵⁴⁶

Det finnes to typer frihetsberøvelse i fengsel: fengsel og forvaring. Straffeloven §§ 39 c til 39 h og straffegjennomføringsloven kapittel 3 gir kriminalomsorgen ansvaret for gjennomføringen av forvaring. ⁵⁴⁷ Dette er en tidsbestemt frihetsstraff for det som i forarbeidene til ny straffelov, omtales som særlig farlige tilregnelige lovbrøyttere. ⁵⁴⁸ Grunnvilkåret for å idømme forvaring er, som det heter i straffeloven § 39 c, at en tidsbestemt straff ikke anses som tilstrekkelig til å verne samfunnet. Straffen gjennomføres i et fengsel som er underlagt kriminalomsorgen – i all hovedsak Ila fengsel og forvaringsanstalt (for mannlige forvaringsdømte) og Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt (for kvinnelige forvaringsdømte), men også Trondheim fengsel har siden 2008 tatt imot personer med forvaringsdommer. ⁵⁴⁹ I straffegjennomføringsloven brukes ordet «fengsel» også om forvaringsanstaltene, og mange av de samme reglene gjelder for både forvaringsdømte og de som gjennomfører straff i høysikkerhetsfengsler.

Hvis en person er dømt til ubetinget fengselsstraff, er det kriminalomsorgen som vedtar hva slags fengsel han eller hun skal plasseres i. Hva som regnes som fengsel, er hjemlet i straffegjennomføringsloven §§ 10 og 11. Her gis det også føringer for hvor og hvordan straffene skal gjennomføres. I forarbeidene til straffegjennomføringsloven heter det:

Departementet foreslår at domfelte fortsatt som hovedregel skal påbegynne gjennomføringen av straffen i fengsel med høyt sikkerhetsnivå og viderefører også at alle innsatte skal vurderes for «normal utslusing» fra strengere til mindre restriktive og mer ansvarskrevenne fengsler i løpet av gjennomføringstiden. Etter lovforslaget skal domfelte bare innvilges permisjon når det ikke er grunn til å anta svikt i form av nye straffbare handlinger eller unndragelse av straffen. ⁵⁵⁰

En sikkerhetsmessig vurdering vil være det vesentligste elementet i den avveining som foretas ved valg av hvilket fengsel domfelte skal påbegynne gjennomføring av straffen [...]. Å ta hensyn til samfunnets sikkerhet innebærer at kriminalomsorgen alltid må vurdere faren for svikt i form av nye straffbare handlinger, brudd på vilkår eller unndragelse av straffen i forbindelse med de beslutninger som tas under straffegjennomføringen. ⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Jf. Eskeland 2006: 475.

⁵⁴⁷ Da forvaringsordningen ble innført i 2002, ble straffen omtalt som en strafferettslig særreaksjon. I forarbeidene til ny straffelov skriver imidlertid Justisdepartementet at denne betegnelsen ikke lenger bør brukes om forvaring. I stedet vil departementet reservere særreaksjonsbegrepet til «de strafferettslige reaksjonene overfor utilregnelige lovbrøyttere; overføring til tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg» (Justisdepartementet 2004a: 274). For mer om forvaring som straffereaksjon, se Johnsen 2006; Johnsen 2013; Storvik 2013.

⁵⁴⁸ Justisdepartementet 2004b: 274

⁵⁴⁹ At det bare er enkelte fengsler som tar imot forvaringsdømte, henger sammen med at forvaring skal ha et annet innhold enn den tidsbestemte fengselsstraffen. Se: Justisdepartementet 2008a: 45.

⁵⁵⁰ Justisdepartementet 2000b: 3

⁵⁵¹ Justisdepartementet 2000b: 33f

Straffegjennomføringsloven gir på den måten kriminalomsorgen et forholdsvis stort handlingsrom for avgjørelser som gjelder de som er fengslet. Dette gjelder for eksempel hva slags type fengsel de domfelte skal plasseres i,⁵⁵² når og hvor ofte de skal kunne fremstilles eller få permisjon,⁵⁵³ eller om en løslatelse er «utilrådelig» eller ikke.⁵⁵⁴ Straffegjennomføringsloven og forarbeidene til loven gir også føringer for hva som er relevant å ta hensyn til ved slike vurderinger, mens retningslinjene gir veiledning om hvilke momenter som skal vektlegges.⁵⁵⁵

Selv om kriminalomsorgen dermed har betydelig kompetanse til å bestemme når, hvor lenge og hvordan straffegjennomføringen skal foregå, er det likevel noen fundamentale rettssikkerhetsmessige rammer rundt kriminalomsorgens oppdrag. Straffegjennomføringen bygger for det første på gitte verdier som humanitet, rettssikkerhet og likebehandling. Disse vil jeg analysere nærmere i kapittel 6. Kriminalomsorgen har for det andre ikke kompetanse til å bestemme at en dom på fengselsstraff skal vare *lenger* enn det domstolen har bestemt. Det finnes imidlertid en tydelig spenning mellom domstolenes straffutmåling og kriminalomsorgens ansvar for å avgjøre hvor og hvor mye av en fengselsdom som skal gjennomføres. Ståle Eskeland er inne på nettopp dette når han skriver:

Det er en viss motsetning mellom det forhold at domstolene – med Høyesterett i spissen – legger betydelig arbeid i å utmåle en «riktig» fengselsstraff samtidig som fengselsmyndighetene (og Kongen når det gjelder benådning) har en betydelig frihet til å bestemme hvor lang soningen skal være. Forklaringen ligger i at straffutmålingen først og fremst er et uttrykk for hva som – alle straffutmålingshensyn tatt i betraktning – anses å være en riktig straffutmåling, mens fastsettingen av soningstidens lengde først og fremst er et uttrykk for hvor nødvendig eller ønskelig det er at den dømte faktisk utholder den fengselsstraff som er idømt. Disse hensyn møtes gjennom hovedregelen om at fanger kan løslates etter å ha sonet 2/3 av den idømte straffetid kombinert med regler som tillater at soningstiden både kan forlenges og forkortes i forhold til dette utgangspunktet.⁵⁵⁶

Og for det tredje: Kriminalomsorgen har heller ikke kompetanse til å ta stilling til eller vurdere om domstolen har gjort rett vurdering når det gjelder skyldspørsmålet. Domstolen

⁵⁵² Se straffegjennomføringsloven § 11. Her heter det: «Kriminalomsorgen skal sette domfelte direkte inn i fengsel med høyt sikkerhetsnivå hvis ikke annet er bestemt med hjemmel i denne loven. [...] Kriminalomsorgen skal vurdere om domfelte kan settes direkte inn i fengsel med lavere sikkerhetsnivå dersom det er idømt fengselsstraff på inntil 2 år [...] I særlige tilfeller kan domfelte settes direkte inn i fengsel med lavere sikkerhetsnivå når det er idømt fengselsstraff på mer enn 2 år.»

⁵⁵³ Se straffegjennomføringsloven § 33. Her heter det: «Dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det, kan kriminalomsorgen gi innsatte permisjon av kortere tids varighet dersom særlige og vektige grunner taler for det, eller når permisjon anses formålstjenlig for den videre gjennomføring av straffen.»

⁵⁵⁴ Se straffegjennomføringsloven § 42 femte ledd. Her heter det: «Kriminalomsorgen skal ikke beslutte prøveløslatelse hvis omstendighetene etter en totalvurdering gjør løslatelse utilrådelig. Kriminalomsorgen skal særlig legge vekt på domfeltes atferd under gjennomføring av straffen, og om det er grunn til å anta at domfelte vil begå nye straffbare handlinger i prøvetiden.»

⁵⁵⁵ For mer om dette, se: Storvik 2011: 46-98. Se også veilederen *Veiledning om saksbehandlingsreglene i forvaltningsloven og straffegjennomføringsloven* § 7, som er utgitt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001a).

⁵⁵⁶ Eskeland 2006: 477f

har fastlagt hvilken straff som den tiltalte skal ha, og det er kriminalomsorgens oppgave å sørge for at denne dommen blir satt ut i livet innenfor gitte rettslige rammer.

Kriminalomsorgens kompetanse er dermed å gjennomføre de fengselsstraffene som domstolen har bestemt innenfor rammene av lovverket. Dette innebærer en rett og en plikt til å bestemme over hvor visse mennesker for en bestemt tid befinner seg, og om nødvendig bruke maktmidler for å løse denne oppgaven.

5.4.2 Kompetanse til å stille fengselsplasser til disposisjon

Straffeprosessloven skiller mellom pågrepelse, som vanligvis besluttes av påtalemyndighet, og varetektsfengsling, som krever en fengslingskjennelse av retten.⁵⁵⁷ En person som er pågrepet, skal imidlertid snarest mulig fremstilles for tingretten,⁵⁵⁸ som så avgjør om han eller hun som er pågrepet, skal varetektsfengsles.⁵⁵⁹ Kriminalomsorgens ansvar er ifølge straffegjennomføringsloven kapittel 4 og forskrift til straffegjennomføringsloven å stille fengselsplasser til disposisjon for varetektsinnsatte og personer som politiet har pågrepet.⁵⁶⁰

5.4.2.1 Sørge for varetektsplasser

Varetektsfengsling er ikke en strafferettslig sanksjon. I stedet er det et straffeprosessuelt tvangsmiddel under etterforskningen, og det brukes blant annet for å hindre at siktede forspiller bevis, påvirker vitner, flykter eller antas å kunne begå en ny straffbar handling.⁵⁶¹

Etter retningslinjene til straffegjennomføringsloven er fengselet forpliktet til å «forholde seg til og håndheve de forbud eller kontrolltiltak (restriksjoner) retten eller påtalemyndigheten har fastsatt». Det påpekes også at kriminalomsorgen ikke har anledning til å «endre eller lempe på fastsatte restriksjoner» uten at dette er godkjent på forhånd av retten eller påtalemyndigheten.⁵⁶² Kriminalomsorgens handlingsrom er dermed betydelig mindre her enn når det gjelder gjennomføring av fengselsstraff. Eller som Justisdepartementet påpeker i forarbeidene til straffegjennomføringsloven:

Det forhold at varetekt er et straffeprosessuelt tvangsmiddel og ikke gjennomføring av straff innebærer at politi/påtalemyndigheten og domstolene har kompetanse til å treffe mange viktige beslutninger, som er av stor betydning for de forholdene varetektsinnsatte må leve under. [...] Dette danner viktige begrensninger for kriminalomsorgens behandling av denne gruppen innsatte.⁵⁶³

⁵⁵⁷ Straffeprosessloven kapittel 14

⁵⁵⁸ Straffeprosessloven § 183

⁵⁵⁹ Straffeprosessloven § 184

⁵⁶⁰ Straffegjennomføringsloven kapittel 4; jf. Forskrift til straffegjennomføringsloven § 4-1.

⁵⁶¹ Villkårene for varetektsfengsling fremgår av straffeprosessloven fjerde del. Hovedbestemmelsen om adgang til å kunne pågripe og/eller varetektsfengsle en person er gitt i straffeprosessloven § 171. Etter straffeprosessloven § 184 gjelder denne paragrafen også for varetektsfengsling. Jf. Andenæs 2009: 283.

⁵⁶² Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 4.1

⁵⁶³ Justisdepartementet 2000b: 172

5.4.2.2 Sørge for fengselsplasser på bakgrunn av særskilte lovbestemmelser

Kapittel 4 i straffegjennomføringsloven gjelder også for såkalte «andre ikke-straffedømte personer innsatt med hjemmel i lov».⁵⁶⁴ Disse lovhjemlene finnes i utlendingsloven, utleveringsloven og konkursloven, og jeg vil bare svært kort omtale dem her: Etter utlendingsloven §§ 105 og 106 kan en utlending holdes fengslet i inntil tolv uker hvis vedkommende nekter å oppgi sin identitet, eller det er skjellig grunn til å mistenke at han eller hun har oppgitt falsk identitet.⁵⁶⁵ Etter utleveringsloven kan retten beslutte å fengsle utlendinger som er siktet, tiltalt eller domfelt for en straffbar handling som er begått i et annet land.⁵⁶⁶ Og konkursloven gir skifteretten myndighet til å fengsle en såkalt skyldner hvis det er grunn til å tro at vedkommende: 1) vil forsøke å unndra eiendeler eller rettigheter fra boet, 2) vil bryte det pålagte forbudet mot å forlate landet eller et nærmere angitt område, eller 3) grovt vil krenke pliktene sine etter bestemmelsene i konkursloven.⁵⁶⁷

5.4.3 Kriminalomsorgens samfunnsmandat

På bakgrunn av denne gjennomgangen av kriminalomsorgens formelle kompetanse, mener jeg samfunnsmandatet når det gjelder høysikkerhetsfengsler, kan bestemmes slik for den tidsperioden denne studien omhandler: *Kriminalomsorgens oppdrag er å sørge for fullbyrdelsen av de av domstolen ilagte straffereaksjoner som gjelder fengsel og forvaring, og å stille fengselsplasser til disposisjon for politi og påtalemyndighet.*

Denne beskrivelsen ligger tett opp til hvordan Bondevik I-regjeringen beskrev virksomhetsområdet i den første stortingsmeldingen om kriminalomsorgen, *Stortingsmelding nr. 27 (1997-98)*. Det heter her at «kriminalomsorgen er en del av straffesakskjeden som for øvrig består av politi, påtalemyndighet og domstol»,⁵⁶⁸ og ansvaret omtales slik: «Fengselsvesenet gjennomfører ubetinget fengselsstraff og sikring i anstalt samt stiller plasser til rådighet for varetekt.»⁵⁶⁹ Og det ligger tett opp til måten kriminalomsorgens kompetanse har vært beskrevet på i justissektorens budsjettproposisjoner siden ikrafttredelsen av

⁵⁶⁴ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 4.1

⁵⁶⁵ Det må her være sannsynlig at vedkommende vil unndra seg iverksetting av et vedtak som innebærer at han eller hun må reise fra Norge, eller at hun eller han ikke har gjort hva som er nødvendig for å skaffe seg gyldig reisedokument (Utlendingsloven §§ 105 og 106; jf. Storvik 2011: 328).

⁵⁶⁶ Det må samtidig være tatt en beslutning om at vedkommende skal utleveres for rettsforfølging i utlandet, eller skal bli vurdert for en slik overføring (Utleveringsloven § 20 nr. 1; jf. Storvik 2011: 328).

⁵⁶⁷ Konkursloven § 105; jf. Storvik 2011: 329.

⁵⁶⁸ Justisdepartementet 1998: 14

⁵⁶⁹ Justisdepartementet 1998: 18. Stortinget ga sin tilslutning til denne beskrivelse høsten 1998. (Justiskomiteen 1998). Jeg minner om at denne meldingen ble utgitt i 1998. Dette var et tidspunkt da kriminalomsorgen ennå bestod av to etater under én felles ledelse: Kriminalomsorg i anstalt (også kalt «fengselsvesenet») og Kriminalomsorg i frihet (også kalt «friomsorgen»). Det var først 1. januar 2001 at disse to størrelsene ble slått sammen til én etat, og det er derfor oppdraget i Stortingsmelding nr. 27 (1997-98) deles inn i fengselsvesenet og friomsorgen.

straffegjennomføringsloven i 2002, og som Stortinget hvert år siden har gitt tilslutning til. Høsten 2003 heter det for eksempel i budsjettforslaget:

Kriminalomsorgen stiller varetektsplasser til disposisjon for politiet og gjennomfører idømt straff. Fengselsstraff og strafferettslige særreaksjoner kan gjennomføres i fengsel med høyt sikkerhetsnivå (lukket fengsel), i fengsel med lavere sikkerhetsnivå (åpent fengsel), utenfor fengsel etter straffegjennomføringsloven § 16, eller i institusjon/sykehus.⁵⁷⁰

I budsjettforslaget for 2005 ble oppdragsbeskrivelsen noe redusert, og det er denne som var i bruk da jeg gjennomførte datainnsamlingen til avhandlingen (2009-2010). Departementet skriver her at «kriminalomsorgen stiller varetektsplasser til disposisjon for politiet og gjennomfører idømt straff».⁵⁷¹

5.5 Bestemmelse av fengselsbetjentenes mandat

Etter på den måten å ha bestemt hva jeg i resten av avhandlingen skal forstå som kriminalomsorgens samfunnsmandat for høysikkerhetsfengsler, retter jeg nå blikket mot oppdraget som fengselsbetjentene har fått delegert. For å forstå denne delegeringen vil jeg først plassere kriminalomsorgen som forvaltningsorgan, og deretter beskrive hvordan etaten er underlagt justismyndighetene.

5.5.1 Kriminalomsorgens politiske, faglige og administrative ledelse

Kriminalomsorgen er et forvaltningsorgan, og det er en del av den utøvende makt. Som en følge av delegert myndighet fra regjeringen, er den daglige virksomheten av denne utøvende makten lagt til departementene og andre deler av forvaltningen. Forvaltning forstås gjerne som all offentlig administrasjon og alle de som er ansatt der for å forvalte og realisere de mål og vedtak som er truffet av politikerne.⁵⁷² Innenfor forvaltningsrettslig litteratur kalles det delegasjon når et organ slik tildeler myndighet av en art som det selv har.⁵⁷³ Etter straffegjennomføringsloven er det Kongen som gis myndighet til å «gi nærmere regler om kriminalomsorgens virksomhet, organisering og gjennomføringen av fengselsstraff, forvaring, strafferettslige særreaksjoner, varetekt, samfunnsstraff og andre reaksjoner når det er særskilt bestemt i lov».⁵⁷⁴ Denne kompetansen er så blitt delegert videre av Kongen i statsråd til Justisdepartementet.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ Justisdepartementet 2003a: 659

⁵⁷¹ Justisdepartementet 2004c: 68; Justisdepartementet 2005: 74; Justisdepartementet 2006a: 72; Justisdepartementet 2007: 67. I budsjettet fra Stoltenberg II-regjeringen høsten 2008, byttes det om på leddene i denne oppdragsbeskrivelsen. Fra da av heter det: «Kriminalomsorgen gjennomfører idømt straff og stiller varetektsplasser til disposisjon for politiet» (Justisdepartementet 2008c: 62; Justisdepartementet 2009: 61; Justisdepartementet 2010: 61).

⁵⁷² Hanssen, Helgesen & Vabo 2011: 135; jf. Rønning 2001: 207; Eckhoff & Smith 2010: 28ff.

⁵⁷³ Eckhoff & Smith 2010: 180

⁵⁷⁴ Straffegjennomføringsloven § 5 fjerde ledd

⁵⁷⁵ Delegering av myndighet til Justis- og politidepartementet 2002. Se også kapittel 1.2.6.1.

Det er på den måten justismyndighetene som har kompetanse til å iverksette lovgivningens bestemmelser når det kommer til kriminalomsorgens virksomhetsområde. Etter straffegjennomføringsloven var det Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) som hadde den øverste faglige og administrative ledelsen av kriminalomsorgen for den tidsperioden som gjelder datainnsamlingen til avhandlingen (2009-2010).⁵⁷⁶ Ifølge forarbeidene til straffegjennomføringsloven innebærer dette at Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling skal ha ansvaret for «politikkutforming gjennom politisk sekretariatsfunksjonen, arbeid med lovgivning og rammene for ressurstildelingen», mens KSFs oppgaver er «å utføre politikken som forvaltningsorgan i form av myndighetsutøvelse, forvaltning av personale og gjennom etatsledelsen».⁵⁷⁷

Samfunnsmandatet innebærer på den måten en kontraktrelasjon mellom politiske myndigheter og profesjonen. Staten gir profesjonen et ansvar, en oppgave som den som sammenslutning, skal utføre på vegne av samfunnet etter beste skjønn og til allmennhetens beste. Samfunnsmandatet kan dermed betraktes som et privilegium, et gode tildelt en yrkesgruppe på grunnlag av tillit og visse kriterier. Til gjengjeld påtar profesjonen seg forpliktelsen til å garantere tjenestenes kvalitet og kontrollere egne medlemmers yrkesutøvelse. En profesjon som går på tvers av samfunnsmandatet, som ikke utfører de oppgavene den er gitt av politiske myndigheter eller som ikke viser seg tilliten verdig i samhandlingen med klientene, bryter dermed denne kontraktrelasjonen. Som Erik Oddvar Eriksen og Anders Molander påpeker i artikkelen *Profesjon, rett og politikk*: «Den legitimitet som en offentlig anerkjent profesjonsstatus innebærer, må så å si bekreftes og reproduseres nedenfra – i interaksjonen mellom de mange prinsipalene og de mange agentene.»⁵⁷⁸

5.5.2 Betjentenes oppdrag

Kriminalomsorgen er altså gitt et konkret samfunnsmandat. Dette mandatet har så Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, i egenskap av å være kriminalomsorgens faglige og administrative ledelse, delegert videre til de ansatte. Fengselsbetjentene, som deltakere i en sosial sammenslutning på bakgrunn av en bestemt utdanning og sertifisering, har her et bestemt mandat, og det er dette oppdraget som er med på å informere hva som kan kalles god profesjonsmoral.

⁵⁷⁶ Som jeg omtaler nærmere i kapittel 1.2.6.1, har Kriminalomsorgens sentrale forvaltning endret navn til Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI). Dette skjedde 1. juli 2013. Siden perioden jeg angir samfunnsmandatet for er 2009-2010, er det betegnelsen Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) jeg vil bruke i resten av teksten.

⁵⁷⁷ Straffegjennomføringsloven § 5. Se også kapittel 1.2.6.1.

⁵⁷⁸ Eriksen & Molander 2008: 162

For de betjentene som arbeider i høysikkerhetsavdelinger, gjelder følgende oppdrag: *Som ansatte fengselsbetjenter skal de bidra til fullbyrdelsen av fengselsstraff, og de skal være med på å stille fengselsplasser til disposisjon for politi og påtalemyndighet.*

Fengselsbetjentene får her delegert kompetanse til å utføre de oppgavene som handler om straffegjennomføring og å stille fengselsplasser til disposisjon. Dette oppdraget er gitt profesjonen som sammenslutning, ikke betjentene som individer. De fengselsansatte opptrer på den måten ikke som privatpersoner, men som medlemmer av en sammenslutning som har fått delegert myndighet til å ivareta visse samfunnsoppgaver. De fremstår som deltakere i straffesakskjeden og som yrkesutøvere innenfor den offentlige forvaltningen – ja, som «bakkebyråkrater», for å bruke den norske oversettelsen av Michael Lipsky mye siterte begrep «street-level bureaucrats». ⁵⁷⁹ Begrepet «bakkebyråkrater» omhandler de ansatte som er på det laveste ytelsesnivået i forvaltningshierarkiet. Det er de som daglig møter klientene eller brukerne ansikt til ansikt, og det er de som gjerne havner i en mellomposisjon der de må megle mellom forvaltningens og brukernes (her: de som er fengslet sine) krav, forventninger og ønsker.

For profesjonen og yrkesutøverne er forpliktet på samfunnsmandatet: det kreves at de garanterer tjenestenes kvalitet, det forventes at de utfører de arbeidsoppgavene som de er satt til å utføre, og de har i ansvar for å holde orden i sitt eget hus, som Harald Grimen uttrykker det. ⁵⁸⁰ Samtidig vil staten også, som prinsipal, være opptatt av at profesjonen faktisk gjør hva den har fått i oppdrag å gjøre. Den statlige styringen, kontrollen og tilsynet av og med kriminalomsorgen – og dermed også fengselsbetjentenes arbeid – kan ses i et slikt lys. Styringen, kontrollen og tilsynet kan skje på ulike måter – dels gjennom kodifiserte styringsdokumenter som lover, forskrifter, retningslinjer og rundskriv, ⁵⁸¹ dels gjennom økonomiske virkemidler, ⁵⁸² dels gjennom veiledning, kontroll og tilsyn (tilsynsråd,

⁵⁷⁹ Lipsky 1980/2010: 3ff. Lipsky omtaler nettopp fengselsbetjentene innenfor det amerikanske fengselssystemet som et typisk eksempel på bakkebyråkrater. Han skriver: «Unlike lower-level workers in most organizations, street-level bureaucrats have considerable discretion in determining the nature, amount, and quality of benefits and sanctions provided by their agencies. Policemen decide who to arrest and whose behavior to overlook. Judges decide who shall receive a suspended sentence and who shall receive maximum punishment. Teachers decide who will be suspended and who will remain in school, and they make subtle determinations of who is teachable. *Perhaps the most highly refined example of street-level bureaucratic discretion comes from the field of corrections. Prison guards conventionally file injurious reports on inmates whom they judge to be guilty of 'silent insolence'. Clearly what does or does not constitute a dirty look is a matter of some subjectivity*» (Lipsky 1980/2010: 13f. Min utheving).

⁵⁸⁰ Se Grimen 2008b. Se også kapittel 5.2.1.

⁵⁸¹ For mer om dette, se: Eskeland 2006: 89-153. For spesielt om kriminalomsorgen, se: Storvik 2011: 21-33.

⁵⁸² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) gir årlige tildelingsbrev til regionene, Kriminalomsorgens IT-tjeneste (KITT) og Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) som er utarbeidet på bakgrunn av Stortingets endelige budsjettvedtak. Dette angir de økonomiske rammene for virksomheten og er regulert av *Reglement for økonomistyring i staten* § 7 og *Bestemmelser om økonomistyring i staten* pkt 1.4 (Finansdepartementet 2010). I tildelingsbrevet konkretiserer KSF de mål som er gitt i budsjettproposisjonen (prp. 1 S), og de rapporterings- og resultatkrav som knytter seg til dette. Brevet gir også fullmakter og økonomiske rammer som delegeres til direktøren for regionene, KITT og KRUS i budsjettåret.

domstolskontroll, riksrevisjon, sivilombudet, likestillings- og diskrimineringsombudet),⁵⁸³ og dels gjennom skriftliggjorte verdier, prinsipper og visjoner.⁵⁸⁴

Fengselsbetjentenes oppdrag kan etter straffegjennomføringslovens formåls- og innholdsparagraf, §§ 2 og 3, utkrystalliseres i fem punkter:

I straffegjennomføringsloven uttrykkes det for det første at fengselsoppholdet skal skje *på en sikkerhetsmessig forsvarlig måte*.⁵⁸⁵ I forarbeidene til loven utlegges dette som at «kriminalomsorgen alltid må vurdere risikoen for at domfelte vil begå nye straffbare handlinger, bryte fastsatte vilkår eller unndra seg straffen ved utformingen av innholdet i reaksjonen».⁵⁸⁶ Fengselsbetjentenes oppdrag innebærer dermed å sørge for at de fengslede ikke begår ny kriminalitet under frihetsberøvelsen, ikke bryter fastsatte vilkår eller unnlater å gjennomføre den idømte straffen. Dette betyr imidlertid ikke at betjentene har full jurisdiksjon over disse sikkerhetsoppgavene – i hvert fall ikke i den betydningen profesjonssosiolog Andrew Abbott legger i ordet («full jurisdiction»): at en profesjon har etablert en fullstendig og rettslig hjemlet kontroll over et bestemt arbeidsfelt eller myndighetsområde.⁵⁸⁷ For selv om sikkerhetsoppgavene tradisjonelt har vært knyttet svært tett opp til betjentrollen, er ikke fengselsbetjentene alene om å utføre dem. Det finnes for det første en rekke ufaglærte personer i fengslene, de såkalte ekstrabetjentene, som i den praktiske fengselshverdagen stort sett utfører de samme sikkerhetsoppgavene som de fast ansatte fengselsbetjentene. Sikkerhetsarbeidet i kriminalomsorgen er for det andre båret av tanken om at dette er noe alle fengselsansatte har ansvar for – om det så er sykepleier og prest, som lærer, fengselsleder, verksbetjent eller fengselsbetjent. I kriminalomsorgens sikkerhetsstrategi, utgitt i 2006, påpekes det at «alle tilsatte, uavhengig av profesjon, skal forstå betydningen av sikkerhetsarbeidet og se hvordan deres handlinger påvirker hele organisasjonens sikkerhetsnivå».⁵⁸⁸ Og i manualen til «Sikkerhet i fengslene» (SIF), et sikkerhetsorientert program som alle som arbeider i fengslene må gjennomføre,⁵⁸⁹ heter det:

I en organisasjon er det flere grupperinger og team. I fengselet har vi helse, skole, verksted, betjenter osv. Tidligere har sikkerhet vært sett på som betjentenes oppgave – betjentene har blitt og blir ofte referert til som «de i sikkerheten». SIF-programmet legger opp til at sikkerheten er noe som involverer

Direktøren bruker så tildelingsbrevet som utgangspunkt for den interne virksomhetsplanleggingen. For mer om dette, se: Finansdepartementet 2010.

⁵⁸³ Se: Eckhoff & Smith 2010: 520-538. For spesielt om kriminalomsorgen, se: Storvik 2011: 30f; 43f.

⁵⁸⁴ Disse vil bli identifisert og analysert i kapittel 6. Se også: Justisdepartementet 1998: 26-29.

⁵⁸⁵ Straffegjennomføringsloven § 3

⁵⁸⁶ Justisdepartementet 2000b: 37

⁵⁸⁷ Abbott 1988: 70f

⁵⁸⁸ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006c: 11

⁵⁸⁹ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2007a: [II]

alle gruppene og teamene i fengselet. Skal vi bedre sikkerheten holder det ikke at samarbeidet i det enkelte team er godt, det blir også viktig at samarbeidet mellom teamene fungerer.⁵⁹⁰

Selv om alle ansatte på den måten har et ansvar for sikkerhetsarbeidet i en høysikkerhetsavdeling, er det likevel fengselsbetjentene – og ekstrabetjentene – som bruker særlig mye tid av sin arbeidsdag på å sørge for at de fengslede er der det er bestemt at de skal være. Det er fengselsbetjentene som for eksempel låser opp celledørene om morgenen, det er de som foretar tellinger av de fengslede, det er de som følger dem til arbeid eller skole, det er de som har ansvaret for luftingen, det er de som utgjør bemanningen i vaktrommet, det er de som undersøker de fengsledes klær, kropp og hår på jakt etter for eksempel narkotika eller farlige gjenstander, og det er de som låser de fengslede inn på cellene om natta – for å nevne noe.

I straffegjennomføringsloven § 2 pålegges kriminalomsorgen for det andre å ta hensyn til «formålet med straffen» i straffegjennomføringen. I forarbeidene til loven innholdsbestemmes uttrykket «formålet med straffen» slik: «Det vil si samfunnets formål med å ilegge straff for uønskede handlinger.» Det understrekes videre at dette formålet «er et overordnet hensyn som setter begrensninger for kriminalomsorgens behandling av den enkelte», og det presiseres hva slike begrensninger innebærer for kriminalomsorgen: «Å ta hensyn til formålet med straffen innebærer etter departementets oppfatning at kriminalomsorgen også må ta hensyn til den alminnelige rettsoppfatningen, og ikke sikkerhetsmessige forhold alene, ved vurdering av hvordan straffen skal gjennomføres», heter det.⁵⁹¹ I forarbeidene gir Justisdepartementet flere eksempler på hva slike hensyn til den alminnelige rettsoppfatningen kan innebære:

Lovutkastet legger opp til stor grad av fleksibilitet når det gjelder behandling av domfelte. I enkelte situasjoner vil individuelle hensyn måtte vike, fordi det kan antas å stride mot den alminnelige rettsoppfatningen. Dette kan eksempelvis dreie seg om at den domfelte blir direkte innsatt i eller raskt overført til fengsel med lavere sikkerhetsnivå. Det kan også være et element i vurderingen ved overføring til gjennomføring av straff utenfor fengsel etter § 16. Hensynet til allmennhetens rettsfølelse er et hensyn som kriminalomsorgen i alle situasjoner skal vurdere.⁵⁹²

Fengselsbetjentenes oppdrag innebærer dermed dels å sørge for at de fengslede ikke gjennomfører straffen på en måte som strider mot allmennhetens rettsfølelse, og dels å måtte følge og forholde seg til de straffebegrunnelsene som lovgiver vektlegger.

⁵⁹⁰ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2007b: 75

⁵⁹¹ Justisdepartementet 2000b: 34, 218

⁵⁹² Justisdepartementet 2000b: 218

Ifølge straffegjennomføringsloven har de fengselsansatte for det tredje et ansvar *for å avhjelpe negative virkninger av isolasjonen* for dem som er varetektsfengslet.⁵⁹³ Denne bestemmelsen, sies det i forarbeidene til loven, «innebærer først og fremst en forpliktelse om å ivareta varetektsinnsatte underlagt restriksjoner».⁵⁹⁴

Betjentene skal for det fjerde gi de fengslede *tilfredsstillende forhold under fengselsoppholdet*,⁵⁹⁵ noe som i forarbeidene beskrives som et relativt uttrykk. «Hva som ligger i tilfredsstillende forhold i bestemmelsens første ledd må ses i lys av hvilken ‘gjennomføringsform’ den enkelte befinner seg i til enhver tid», skriver departementet – og legger til:

Tilfredsstillende forhold må for eksempel defineres annerledes for en som befinner seg i avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå enn for en innsatt som sitter i fengsel med lavere sikkerhetsnivå. I avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå vil tilfredsstillende forhold bety at kriminalomsorgen legger til rette for å avhjelpe skadelige virkninger av isolasjonen ved å gi innsatte gode muligheter til kontakt med tilsatte, adgang til fysisk trening, tilbud om opplæring/egnet beskjeftigelse mv. Å sikre de innsatte tilfredsstillende forhold vil med andre ord innebære at kriminalomsorgen må sørge for tilfredsstillende forhold innenfor de rammene som er satt for kriminalomsorgens straffegjennomføring i § 2. For øvrig innebærer «tilfredsstillende forhold» at kriminalomsorgen må holde et visst minimumsnivå for alle domfelte/innsatte innenfor de ressursmessige rammene som er satt for virksomheten.⁵⁹⁶

Og fengselsbetjentene skal for det femte legge forholdene til rette for at de straffedømte personene ikke begår nye kriminelle handlinger i fremtiden.⁵⁹⁷ Justisdepartementet bemerker i forarbeidene til straffegjennomføringsloven at «det er et hovedmål at kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at lovbrutere skal kunne gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster»: «Dette kan skje ved veiledning, motivering, stimulering til læring og ved at det gis tilbud om deltagelse i ulike tiltak. Tiltakene kan bestå av arbeid, opplæring, program eller andre tiltak som kan fremme den innsattes forutsetninger for å mestre en kriminalitetsfri tilværelse.»⁵⁹⁸

Selv om fengselsbetjentene dermed har en viktig rolle i å avhjelpe negative virkninger av isolasjon, i å gjøre fengselsoppholdet minst mulig belastende, og i å tilrettelegge for at de fengslede personene kan leve lovlydige liv i fremtiden, har de heller ikke her full jurisdiksjon over oppgavene. Kriminalomsorgen benytter seg av såkalte importerte tjenester, noe som innebærer at det er de offentlige etatene som ellers har ansvaret for dette i samfunnet, som har ansvaret for disse tjenestene i fengselet. Så vel prestetjenesten som skolevirksomheten, bibliotek-tjenesten som helsetjenestene kan dermed ses som en viktig del av arbeidet med å

⁵⁹³ Straffegjennomføringsloven § 2

⁵⁹⁴ Justisdepartementet 2000b: 219

⁵⁹⁵ Straffegjennomføringsloven § 2

⁵⁹⁶ Justisdepartementet 2000b: 218f

⁵⁹⁷ Straffegjennomføringsloven § 3

⁵⁹⁸ Justisdepartementet 2000b: 94

gi de fengslede tilfredsstillende forhold under straffegjennomføringen.⁵⁹⁹ Og både helsetjenesten og skolen, bibliotekjentene, miljøarbeiderne, fritidslederne og musikkterapeutene løftes frem i kriminalomsorgsmeldingen som viktige bidragsytere i rehabiliteringsarbeidet.⁶⁰⁰ På den måten blir det tydelig at fengselsbetjentene her har hva Abbott omtaler som delt jurisdiksjon («division of the jurisdiction»): at de i større eller mindre grad baserer seg på hjelp fra og samarbeid med andre yrkesgrupper.⁶⁰¹

5.6 Sammenfattende hovedpoenger og utblikk

Jeg har i dette kapitlet argumentert for at kriminalomsorgen, på det tidspunktet jeg samlet inn datamateriale til studien (2009-2010), hadde følgende samfunnsmandat når det gjelder høysikkerhetsfengslene: Kriminalomsorgen skal sørge for fullbyrdelsen av de av domstolen ilagte straffereaksjoner som gjelder fengsel og forvaring, og stille fengselsplasser til disposisjon for politi og påtalemyndighet. Dette mandatet er så delegert videre til de fengselsansatte. For fengselsbetjentene kan oppdraget formuleres slik: de skal bidra til fullbyrdelsen av fengselsstraff, og de skal være med å stille fengselsplasser til disposisjon for politi og påtalemyndighet.

Dette samfunnsmandatet angir hvilket oppdrag som politisk er gitt fengslene, og det legitimerer både moralsk og juridisk at betjentene til tider må opptre på en annen måte enn hva som gjerne regnes som god moralsk opptreden innenfor allmenmoralen. Noe av den kritikken som har blitt rettet mot fengselsbetjentenes arbeid, bunner etter mitt syn i at allmenmoral blandes med profesjonsmoral. Dette er to størrelser som ikke alltid *kan* være identiske eller overlappende, og slik skapes det dårlig grobunn for adekvate samtaler omkring hvilket profesjonsmoralisk ansvar som kan knyttes til det å arbeide som fengselsbetjent i høysikkerhetsavdelinger.

Dette betyr imidlertid ikke at yrkesutøvernes profesjonsmoral utelukkende bør være informert av samfunnsmandatet. De profesjonelle har også et personlig moralsk ansvar som ikke er gitt av noen institusjon, men som springer direkte ut av de konkrete møtene med andre. Profesjonsmoraliske handlinger bør dermed være informert av hva som fremstår som moralsk riktig og ansvarlig i henhold til *både* et politisk gitt oppdrag og av de konkrete møtene med enkeltmennesker. Hvilket handlingsrom og hvordan betjentene selv forsøker å løse dette, vil være noe av det jeg ser nærmere på i del 3, som jeg har gitt navnet «Hyrdene».

⁵⁹⁹ For mer om dette, se: Fredwall 2013.

⁶⁰⁰ Justisdepartementet 2008a: 105-189. Se også kapittel 6.

⁶⁰¹ Abbott 1988: 73f

DEL 3
HYRDENE

6

BALANSEKUNST

Hvordan betjentrollen beskrives i et utvalg av kriminalomsorgens styringsdokumenter

6.1 Introduksjon

I kriminalomsorgens etiske retningslinjer, ett av de tre dokumentene jeg vil analysere i dette kapitlet, finnes det et fotografi av to føtter som balanserer på slakk line. Linen er en forholdsvis tynn vaier som strekker seg fra høyre til venstre bildekant. Føttene er iført sorte strømper og myke tøysko. De har allerede beveget seg et stykke ut på linen, og idet fotografen tar sitt bilde, i det øyeblikket som er valgt som introduserende illustrasjon til fengselsbetjentenes yrkesetik, tar de ennå et lite skritt videre på det utfordrende underlaget.⁶⁰²

Dette er de viktigste visuelle elementene i fotografiet. Andre kontekstuelle signaler som kunne hjelpet leseren i tolkningen, er retusjert vekk, og det er ikke mulig å anslå om personen er alene, om hvor lang vaieren er, om det er en kvinne eller mann, eller hvor mange meter over bakken han eller hun befinner seg. Det kan være uendelig høyt eller like over gulvhøyde. Det kan ligge et sikkerhetsnett under linen, eller det kan være lite annet enn luft og avstand. Linen kan være kort, den kan være svært lang. Det kan hende personen må klare seg på egenhånd, eller det kan være at han eller hun blir holdt i hånden av en kollega utenfor bildekanten.

Hvordan det enn er: Bildet er trykt i kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer. Og siden dette er det eneste fotografiet som finnes på de tolv sidene som utgjør dokumentet, er det nærliggende å tenke seg at det uttrykker noe sentralt om de forventningene som knyttes til de fengselsansattes profesjonsmoral. Men hva er dette «noe»? Er det at kunsten å balansere ulike hensyn er en nødvendig evne for å gjøre en god jobb i fengsel? Er det at fallhøyden er betydelig for den som arbeider i kriminalomsorgen og trækker feil? At det ikke er rom for feiltrinn for de som befinner seg ute på linen? At det rette trinnet fører frem, det gale gjør at man tipper utfor kanten? Og i så fall: mot hva?

Jeg skal i dette kapitlet se nærmere på hvilke verdier og holdninger som kriminalomsorgens øverste politiske, administrative og faglige ledelse knytter til betjentrollen og som blir språkliggjort og kommunisert i et utvalg av kriminalomsorgens styringsdokumenter. Ett av

⁶⁰² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 4

disse styringsdokumentene er altså kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer fra 2005. De to andre er Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding fra 2008, og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning sin strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen fra 2004. Dette materialet er strategisk valgt ut, og det består av dokumenter som enten er utgitt av politisk ledelse (Justisdepartementet på vegne av regjeringen), eller av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, som har det øverste faglige og administrative ansvaret for kriminalomsorgen. Jeg har tidligere (i kapittel 1.2.6.1) begrunnet hvorfor jeg valgte ut akkurat disse tre styringsdokumentene.

Kapitlet er inndelt i fire. Etter denne første innledningen (1) vil jeg undersøke hvordan betjentrollen beskrives i de yrkesetiske retningslinjene (2). Jeg vil deretter analysere kriminalomsorgsmeldingen, slik den ble oversendt Stortinget høsten 2008, og fagstrategien slik den ble oversendt kriminalomsorgsregionene, fengslene og friomsorgskontorene våren 2004 (3). Kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger fra analysene (4). Slik vil jeg forsøke å besvare det som er avhandlingens første forskningsspørsmål: Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis i et begrunnet utvalg av kriminalomsorgens styringsdokumenter?

6.2 Lojal og lydig. En analyse av kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer

6.2.1 En beskrivelse av materialet

De yrkesetiske retningslinjene for kriminalomsorgen ble første gang publisert i 2001. De er utgitt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF), men i nært samarbeid med tjenestemannsorganisasjonene. Dokumentet ble trykket i nytt opplag i 2005, uten andre skriftlige endringer enn et lettere revidert forord av daværende ekspedisjonssjef og leder av KSF, Kristin Bølgen Bronebakk.

Det er denne versjonen jeg vil undersøke i dette delkapitlet.

Publikasjonen er på tolv sider, inndelt i sju kapitler. Det første kapitlet har overskriften «Kunnskap og holdninger». Det andre tematiserer «tjenestemennenes forhold til den domfelte eller varetektsinnsatte», mens de resterende fem handler om tjenestepersonenes relasjoner «til kolleger» og «til andre», deres «forhold til lover og regler», «ledelsens spesielle ansvar», og til slutt: hva som kommer til å skje med de ansatte «ved eventuelle brudd på de yrkesetiske retningslinjene». Det finnes i tillegg en introduksjon til retningslinjene som angir formålet med og målgruppen for dokumentet, og et forord som kan forstås som en blanding av introduksjon, personlig hilsen, og etatsleders formaning.⁶⁰³

⁶⁰³ «Det er vårt felles ansvar å ta dem [retningslinjene] i bruk – hver dag hele tiden!» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 3).

Oppbygningen av hvert kapittel er tredelt: først en overskrift, deretter en situasjonsbeskrivelse knyttet til overskriften, og til slutt punkter eller handlingsregler som besvarer og konkretiserer kapitteloverskriften. Retningslinjene omtales som «veivisere i yrkesetiske spørsmål». De skal være «et hjelpemiddel for alle ansatte i hverdagen», og de skal være «i bruk – hver dag hele tiden». Det artikulerte målet for dokumentet er å ivareta de ansatte og de som er fengslet, slik at samfunnet på den måten kan bli tryggere.⁶⁰⁴

Målgruppen angis å være kriminalomsorgens ansatte, men det er i lys av hva jeg påpekte i omtalen av samfunnsmandatet, nærliggende å lese retningslinjene også som profesjonens skriftliggjorte tilbakemelding til politikere og allmennheten. Dokumentet får dermed både en intern og en ekstern funksjon. Internt skal det kommunisere til de ansatte – til friomsorgsarbeidere, fengselsbetjenter og ledelse – hvilke profesjonsmorske forventninger som knyttes til jobben deres. Slik kan retningslinjene fungere både sammenbindende (det er et «vi» som har en felles etisk kodeks), korrigerende (det er et «vi» som sier noe om hvilke forventninger kollektivet har til hverandre) og bevisstgjørende (gjennom skriftliggjøringen blir de ansatte oppmerksomme på hva som forventes av dem). Eksternt skal det vise allmennheten, ansvarlige politikere, samarbeidende profesjoner, pårørende og de fengslede hvilke etiske standarder de kan forvente av de ansatte. Samtidig skal de også kommunisere til de eksterne målgruppene at de profesjonelle kjenner til og er forpliktet på en viss standard i yrkesutøvelsen. Slik kan den skriftliggjorte yrkeskodeksen være med på å posisjonere fengselsbetjentene som troverdige, seriøse og moralsk bevisste yrkesutøvere, og slik er den med på å sikre hva jeg med Harald Grimen tidligere omtalte som samfunnsmandatets institusjonaliserte mistillit: I og med at kriminalomsorgen har blitt gitt et oppdrag fra politiske myndigheter, som så igjen er delegert til de profesjonelle fengselsbetjentene, har oppdragsgiveren behov for garantier for at de får hva de har krav på. De yrkesetiske retningslinjer kan leses som ett av de uttrykkene kriminalomsorgen bruker for å gi en slik garanti.

6.2.2 Yrkesetikk som handlingsprimære og juridifiserte regler

I en norsk kontekst kan det grovt sett identifiseres to hovedtyper etiske retningslinjer. I den ene enden av dette kontinuumet finnes handlingsprimære retningslinjer som består av detaljerte og på forhånd gitte regler for hva som er påbudt og forbudt. På motsatt side står de individprimære retningslinjene, de som vektlegger de profesjonelles verdier, holdninger, ferdigheter og evner fremfor en detaljert handlingsveiledning. Kriminalomsorgens retningslinjer plasserer seg i det vesentligste i den handlingsprimære enden av dette kontinuumet. Samtidig finnes det også enkelte beskrivelser av forventede holdninger og evner som

⁶⁰⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 3f

trekker kodeksen i retning av det individsentrerte. Slike beskrivelser er imidlertid formulert på samme måte som resten av dokumentet, nemlig som regler for hvilke egenskaper og karaktertrekk som *skal* synliggjøres, og hvilke som ikke skal det.

6.2.2.1 Betjentenes yrkesetikk som regler

De sju kapitlene, som altså utgjør kjernen i dokumentet, inneholder til sammen 37 punkter eller retningslinjer. Hvert av disse punktene har en lett gjenkjennelig struktur: De består av korte hovedsetninger, er aldri lengre enn to linjer, og har alltid med bare ett punktum i setningsoppbygningen. Alle punktene er formulert som regler som uttrykker hva som er forbudt, påbudt eller ønskelig. Dette skjer gjennomgående ved hjelp av de modale hjelpeverbene «skal» (forekommer eksplisitt i tjueni av punktene), «må» (forekommer eksplisitt i tre av punktene) eller «bør» (forekommer eksplisitt én gang). Tre retningslinjer mangler disse hjelpeverbene, men disse punktene er alle formulert slik at de forstås som faste og konkrete regler.⁶⁰⁵ Én setning – «det er likestilling i kriminalomsorgen»⁶⁰⁶ – har dessuten deskriptiv setningskonstruksjon, men den kan likevel forstås som implisitt normativ, i betydningen: det *er* likestilling i kriminalomsorgen – og slik skal det fortsatt være.

De yrkesetiske retningslinjene beskrives av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning som hjelpemidler og veivisere for de ansatte i deres yrkeshverdag. I denne fremstillingen etableres det et bilde av fengselsbetjenten som en person som følger de reglene som er gitt i lovverk, målplaner, retningslinjer og interne reglement. Hvis en handlingsregel er angitt i disse dokumentene, skal den følges. Disse reglene gjelder alltid, og de har – innenfor denne konkrete profesjonskonteksten – universell rekkevidde. En fengselsbetjent skal være lojal mot kriminalomsorgens mål og planer, heter det i retningslinjene. En fengselsbetjent skal ikke diskriminere andre personer. En fengselsbetjent skal ikke ha sex med en som er fengslet. En fengselsbetjent skal overholde taushetsplikten. En fengselsbetjent skal ikke baksnakke kolleger. En fengselsbetjent skal respektere meningsforskjeller. En fengselsbetjent skal ta faglig uenighet og faglig kritikk opp i egnete fora.⁶⁰⁷

Det moralske området som her tegnes opp for betjentene, er de reglene som er angitt i de yrkesetiske retningslinjene. Reglene virker handlingsregulerende, og de gir gjennom

⁶⁰⁵ De tre setningene er: «Faglig uenighet/kritikk tas opp i egnede fora», «ønsker tjenestemennene å påpeke uheldige følger av eksisterende lov- og regelverk, eller komme med forslag til endringer, fremmes saken tjenestevei eller gjennom organisasjonene» og «kriminalomsorgens medarbeidere har plikt til å samarbeide, og til å støtte og hjelpe hverandre i løsningen av oppgavene». Alle disse tre reglene fremstår som på forhånd formulerte plikter og det modale hjelpeverbet «skal» opptrer da også implisitt i alle de tre formuleringene.

⁶⁰⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 7

⁶⁰⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 5-9

henvisning til konkrete normer⁶⁰⁸ for hva som er rett og galt, anvisning til hvordan betjentene skal opptre i konkrete situasjoner. Et adekvat svar på hvorfor en betjent skal handle på en bestemt måte vil dermed være at retningslinjene eller Kriminalomsorgens sentrale forvaltning forteller at han eller hun skal handle slik. Reglene er nemlig normer som er gitt av en ekstern autoritet, de er absolutt bindende, og betjentenes dømmekraft vil her handle om å vurdere hvorvidt den situasjonen de er i, faller inn under en allerede skriftliggjort regel. Som det heter i retningslinjene:

Tjenestemennene skal respektere og etterleve de lover og regler som gjelder for kriminalomsorgen.⁶⁰⁹

Tjenestemennene skal ikke kritisere gjeldende lov- og regelverk i påhør av domfelte eller deres pårørende.⁶¹⁰

Ønsker tjenestemennene å påpeke uheldige følger av eksisterende lov- og regelverk, eller komme med forslag til endringer, fremmes saken tjenestevei eller gjennom organisasjonene.⁶¹¹

Står kriminalomsorgens tilsatte overfor oppgaver som er i konflikt med egen overbevisning eller faglige integritet, må saken tas opp med overordnet.⁶¹²

Reglementsbrudd eller brudd på de yrkesetiske retningslinjene skal tas direkte opp med vedkommende av kolleger. Eventuelle gjentakelser skal rapporteres til overordnet. Gjør en kollega seg skyldig i grove brudd, skal det øyeblikkelig rapporteres til overordnet.⁶¹³

En fengselsbetjent som står i en situasjon som er beskrevet i lovverket, i fengslens regler eller i de etiske retningslinjene, skal dermed gå til retningslinjene og få konkret etisk veiledning for hva han eller hun skal gjøre: Hva gjør jeg som profesjonell, hvis jeg er uenig i lov- eller regelverket? Jo, først og fremst så kritiserer jeg det ikke i påhør av de fengslede eller deres pårørende. I stedet tar jeg det med meg inn i en samtale med kolleger, fagforeningsrepresentanten eller nærmeste overordnede. Og hva gjør jeg hvis jeg opplever at noen av kollegaene mine ikke følger retningslinjene? Jo, jeg tar forholdet direkte opp med ham eller henne det gjelder. Gjentar handlingene seg, rapporterer jeg dem videre til min overordnede. Og hvis bruddene er alvorlige eller grove, skal jeg øyeblikkelig rapportere dem videre til en som har høyere rang enn meg i fengselet – til førstebetjenten, inspektøren eller fengselslederen.

⁶⁰⁸ Med norm forstår jeg her et utsagn som foreskriver visse handlinger under nærmere angitte betingelser (K. E. Johansen & Vetlesen 2005: 117f). Utsagnet har slik en oppfordrende karakter som relaterer seg til handling. Normene kan både påby, forby, anbefale eller fraråde handlinger (K. E. Johansen & Vetlesen 2005: 120ff, 219).

⁶⁰⁹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 9

⁶¹⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 9

⁶¹¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 9

⁶¹² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 5

⁶¹³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 10

På den måten kommuniserer retningslinjene at det som fengselsbetjentene behøver for å kunne løse et konkret, moralsk problem – når de står i en situasjon og de ikke vet hva de skal gjøre – er generelt formulerte prinsipper og regler.

Denne måten å artikulere forvaltningsoppgaver på har tydelige kjennetegn fra Max Webers idealtypiske beskrivelse av byråkratiet. Weber skiller her mellom tre typer autoritet: en karismatisk autoritet som er fundert i troen på at en ordre er berettiget på grunn av at de personer som gir ordren, har visse egenskaper og en viss personlighet; en tradisjonell autoritet som er bygd på at ordrer er berettigete fordi det er slik tingene alltid er blitt gjort på; og en legal eller byråkratisk autoritet som har som grunnlag at de underordnede godtar en ordre fordi denne stemmer overens med et sett med på forhånd formulerte regler og prinsipper.⁶¹⁴

Webers tredelte klassifisering av autoritet gir etter mitt syn en fruktbar inngang til å forstå organisasjonsstrukturen i et fengsel, slik den kommuniseres i de yrkesetiske retningslinjene. For forholdet mellom ulike relasjoner i fengselshierarkiet, mellom fengselsbetjenter og deres ledere, mellom betjentene og de som er fengslet, ligger her tett opp til hans beskrivelse av en legal-byråkratisk autoritet. Betjentenes handlinger skal være styrt av generelle beslutningsregler og objektive standarder. Slik skal de fengslede og deres pårørende på forhånd forutse utfallet av hendelser og saker, så sant de kjenner til regelverket. Og hvis reglene fremstår som rettigheter, kan de også være med på å sikre at de fengslede og pårørende får hva de har krav på. Denne legal-byråkratiske forvaltningsmodellen bygger også på at reglene tillempes av nøytrale og upartiske ansatte. I dette ligger det en tro på at lovene og reglene er så dekkende for et bestemt fagområde at de ansatte bare i liten grad er avhengig av å utøve skjønn. Et annet sentralt kjennetegn er den vekten som legges på en klar organisatorisk lagdeling. Organiseringen er hierarkisk, og autoritet, kommandovei og tjenstedisiplin er sentrale stikkord.⁶¹⁵

Alt dette – både betoningen av en klar hierarkisk struktur, en tydelig forankring i på forhånd formulerte regler og en nedtoning av de ansattes behov for persepsjonsevne og skjønn – springer også frem av kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer. Kriminalomsorgens faglige og administrative ledelse iscenesetter på den måten organisasjonen etter en legal-byråkratisk model.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Weber 1922/2000a: 91-[104]

⁶¹⁵ Weber 1922/2000ab; jf. statsviteren Bo Rothsteins tilrettelegging til den svenske forvaltningen (Rothstein 1992; Rothstein 1994: 128ff). Se også: Lægred & Olsen 1978: 137ff.

⁶¹⁶ Jf. Rothstein 1992; Rothstein 1994: 128ff. Ifølge Bo Rothstein finnes det seks idealtypiske forvaltningsmodeller som kjennetegner en demokratisk stats måte å legitimere seg på. Alle de seks modellene har ulike legitimitetsgrunner, påpeker Rothstein. *Den legal-byråkratiske modellen* bygger dels på at forvaltningens relasjon til borgerne «stys av enhetliga och presisa regler som dessutom har en relativt god persistens», og dels på at reglene «tillämpas av en neutral, okorrumperad och partisk kår av tjänstemän». *Den profesjonelle modellen* knytter seg til at staten overlater avgjørelser i

6.2.2.2 Betjentenes yrkesetikk som juss

De yrkesetiske retningslinjene er ikke et unikt dokument i den forstand at dette er det eneste stedet som identifiserer, formulerer og presiserer betjentenes yrkesetikk. Tvert om består publikasjonen i det aller vesentligste av normer og regler som det allerede finnes rettslige hjemler for i det norske lovverket eller internasjonale konvensjoner, eller som kan identifiseres i allerede utgitte rundskriv, retningslinjer og tjenesteinstrukser.

Jeg skal forsøke å konkretisere denne iakttagelsen ved en næranalyse av kapitlet «Tjenestemennenes forhold til den domfelte eller varetektsinnsatte».⁶¹⁷ Konkretiseringen tar imidlertid ikke sikte på å være uttømmende, men jeg forsøker å identifisere og synliggjøre noen av forbindelseslinjene mellom de yrkesetiske retningslinjene og rettskildene.

Omtalen av tjenstepersonenes relasjon til de som er fengslet, er retningslinjenes mest omfattende kapittel. Gjennom fire handlingsregler har Kriminalomsorgens sentrale forvaltning tidligere tematisert hvilken kunnskap og hvilke holdninger som generelt sett kan knyttes til det å arbeide i kriminalomsorgen. Nå flyttes blikket mot en bestemt målgruppe og en bestemt relasjon: tjenstepersonene og deres profesjonelle møter med de som er domfelt eller varetektsfengslet.

Kapitlet innledes med en deskriptiv presentasjon av betjenthverdagen. Beskrivelsen er todelt. Den første delen knyttes til betjentenes maktutøvelse, til den del av oppdraget som handler om å måtte holde mennesker innesperret ved hjelp av tvang. Den andre delen tematiserer kriminalomsorgens rehabiliterende oppgaver. Begge disse oppgavene knyttes i retningslinjene sammen ved at det henvises til behovet for «høy bevissthet om etiske problemstillinger» hos betjentene: «Tjenestemenn i kriminalomsorgen har en spesiell utfordring ved at det anvendes tvang innenfor systemet. Sammen med tjenestemennenes oppgave med å legge til rette for en kriminalitetsfri tilværelse etter soning, krever dette en høy bevissthet om etiske problemstillinger.»⁶¹⁸

gjennomføringsprosessen til en bestemt og legitimert yrkesgruppe. *Den korporative modellen* bygger på «det utrymme för situationsanpassade beslut som uppstår i genomförandeprocessen överlämnas åt representanter för den grupp eller de grupper mot vilka de offentliga åtgärderna riktar sig». *Den brukerorienterte modellen* handler om at staten gir innflytelse til de borgerne «som direkt och personligen kommer i kontakt med och är användare av åtgärdsprogrammet». I *den politikerorienterte modellen* gir staten valgte politikere mulighet til å delta i «avgörandet av enskilda beslut även på lokal nivå», mens *den lotteribaserte modellen* bygger på at staten i enkelte tilfeller bruker loddtrekning «för att fatta beslut som alternativ till ett helt godtyckligt system». Et eksempel på dette er beslutninger om hvem som skal innkalles til militærtjeneste (Rothstein 1994: 128-131).

⁶¹⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6. Begrepet «tjenestemenn» defineres ikke nærmere i retningslinjene, men i *Personalreglement för embets- og tjenestemenn i kriminalomsorgen* bestemmes en tjenestemann som enhver arbeidstaker i kriminalomsorgen som ikke er embetsmann (Justisdepartementet 2003b: § 2). Det virker plausibelt å anta at det er den samme forståelsen som også ligger til grunn for de yrkesetiske retningslinjene. Det betyr at både friomsorgsansatte og fengselsansatte, i tillegg til de lederne som ikke er embetsmenn, inkluderes av dette kapitlet. Etersom hovedblikket i denne avhandlingen retter seg mot fengselsbetjentene, er det denne gruppen jeg vil konsentrere meg om i det følgende.

⁶¹⁸ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

Disse innledende setningene kan konkretiseres som en empirisk forankret situasjonsbeskrivelse av fengselsansattes yrkeshverdag, og de presenterer sentrale sider ved betjentenes samfunnsmandat, nemlig samfunnsbeskyttelse og tilrettelegging for at de fengslede kan leve en kriminalitetsfri tilværelse etter endt straffegjennomføring.

Deretter følger ti punkter som er knyttet til plikter og regler for god opptreden. Som tidligere påpekt, er de alle bygd opp rundt de normative modale hjelpeverbene «skal» eller «må», og de uttrykker faste og konkrete regler for overveielse og valg i en partikulær situasjon.

- a. Det første punktet, som uttrykker at «den enkelte tilsatte skal medvirke til at den domfelte ikke blir påført tyngre soningsforhold enn det som følger av sanksjonene»,⁶¹⁹ følger av De europeiske fengselsreglene pkt 3: «Personer som berøves friheten, skal bare underlegges det minimum av restriksjoner som er nødvendig og som står i forhold til restriksjonenes rettmessige formål.» Regelen er også en lettere omskriving av kriminalomsorgens prinsippgrunnlag slik det er formulert i Stortingsmelding 27 (1997-98). Her står det: «Domfelte skal ikke pålegges andre begrensninger eller fullbyrde under strengere forhold enn det som følger av sanksjonene.»⁶²⁰ Dette lå også til grunn for fengselslovutvalgets innstilling i 1988, og odelstingsproposisjon 5 (2000-2001), som begge regnes blant forarbeidene til straffegjennomføringsloven.⁶²¹
- b. Det andre punktet, som påpeker at det aldri «må [...] brukes mer makt enn det som er nødvendig av situasjonen»,⁶²² følger av straffegjennomføringsloven § 38. Her heter det at «tvangsmidler skal brukes med varsomhet slik at ingen blir påført unødig skade eller lidelse». Det påpekes også at fengselsbetjentene bare skal bruke tvangsmidler «dersom forholdene gjør det strengt nødvendig, og mindre inngripende tiltak forgieves har vært forsøkt eller åpenbart vil være utilstrekkelig».
- c. Det tredje punktet, «tjenestemannen skal gjøre den domfelte / varetektsinnsatte kjent med sine rettigheter og plikter»,⁶²³ følger av retningslinjene til straffegjennomføringsloven punkt 3,4. Her heter det: «Ved mottagelsen eller så snart som mulig etterpå skal domfelte gjøres kjent med de ordensregler som gjelder for vedkommende fengsel og øvrige regler som gjelder for innsatte under fengselsoppholdet.

⁶¹⁹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶²⁰ Justisdepartementet 1998: 27

⁶²¹ NoU 1988 37: 14; Justisdepartementet 2000b: 6; jf. Justisdepartementet 2000b: 2.

⁶²² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶²³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

Han skal også gjøres kjent med sine rettigheter etter lov om gjennomføring av straff og forskriften til loven.»

- d. Det fjerde punktet, som sier at «kriminalomsorgens tilsatte skal utføre sitt arbeid slik at det oppleves minst mulig krenkende for den domfelte / varetektsinnsatte, og slik at pårørende ikke krenkes»,⁶²⁴ følger av Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK), FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) og De europeiske fengselsreglene. I EMK artikkel 3 sies det at ingen må bli utsatt for tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff. I SP artikkel 10 heter det at alle som er berøvet friheten skal behandles humant, med respekt for menneskets iboende verdighet,⁶²⁵ og i De europeiske fengselsreglene sies det at «forholdene i fengselet må være slik at menneskets verdighet ikke blir krenket». I disse fengselsreglene sies det også at «de ansatte skal være opplært i å utføre slike ransaker på en måte som er egnet til å oppdage og forhindre forsøk på å rømme eller å gjemme smuglervarer uten at de ransakede eller deres personlige eiendeler blir krenket».⁶²⁶
- e. Det femte punktet, «diskriminering skal ikke forekomme»,⁶²⁷ følger av diskrimineringsloven §§ 1 og 3a. Her heter det at lovens formål er «å fremme likestilling, sikre like muligheter og rettigheter og å hindre diskriminering på grunn av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion og livssyn», og at «offentlige myndigheter skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme lovens formål».
- f. Det sjette punktet, «kriminalomsorgens tilsatte skal vise respekt for domfeltes / varetektsinnsattes integritet og menneskeverd»,⁶²⁸ følger av Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) og De europeiske fengselsreglene – slik det er beskrevet i punkt d. Det påpekes i tillegg i De europeiske fengselsreglene at de som er fengslet, må «gis levevilkår som er i pakt med menneskeverdet».
- g. Det sjuende punktet, der det uttrykkes at «i kontakten med domfelte / varetektsinnsatte skal kriminalomsorgens tilsatte opptre med fasthet og årvåkenhet, og gi omsorg

⁶²⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶²⁵ I forarbeidene til straffegjennomføringsloven gjøres det imidlertid – med referanse til FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) – et skille mellom nedverdiggende behandling og krenkelse. Nedverdiggende behandling forstås her som tiltak som virker ydmykende over andre og er egnet til å skape en følelse av frykt og mindreverdiget. Krenkelse ses som en særlig kraftig nedverdiggende behandling, og det bemerkes at det kreves «temmelig intensive inngrep før det er blitt definert som en krenkelse» (Justisdepartementet 2000b: 13).

⁶²⁶ De europeiske fengselsreglene pkt 54.3

⁶²⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶²⁸ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

og støtte»,⁶²⁹ er det som i minst grad kan tilbakeføres til lovverk eller internasjonalt vedtatte konvensjoner. Det er likevel nærliggende å se punktet i lys av De europeiske retningslinjene, den tidligere Fængselsloven og Alminnelige tjenesteinstruks. I De europeiske retningslinjene pkt 72.3 sies det at «de ansattes oppgaver strekker seg ut over det som kreves av rene vakter, og det skal tas hensyn til behovet for å legge til rette for at innsatte kan bli reintegrert i samfunnet etter fullført soning gjennom et opplegg preget av positiv omsorg og bistand». Og i pkt 51.2 sies det videre at de fængselsansatte må være «årvåkne ansatte som kjenner de innsatte som de har oppsyn med». Formuleringen «fasthet» finnes ikke i De europeiske retningslinjene, men den var en sentral del av prinsippene for behandlingen av de fængslede i den tidligere Fængselsloven (som ble erstattet av straffegjennomføringsloven 1. mars 2002). I Fængselsloven § 14 het det at «de innsatte skal behandles med fasthet og alvor og slik at deres muligheter for tilpasning i samfunnet fremmes». Under overskriften «Tjenestemennenes forhold til de innsatte» i Alminnelig tjenesteinstruks står det at «i sitt forhold til de innsatte skal tjenestemennene vise fasthet og alvor, og ikke være ettergivende» (§ 4.2). Henvisningen til at betjentene også skal gi omsorg og støtte, kan ses som en videreføring av dette punktet. Her heter det nemlig at «tjenestemennene skal vise vennlighet og medmenneskelig forståelse overfor de innsatte, og vise dem den aktelse som ethvert menneske har krav på».

- h. Det åttende punktet, som sier at betjentene gjennom «sin væremåte» skal «vise seg som veiledere og gode eksempler for språkbruk og atferd generelt»,⁶³⁰ kan ses som en lettere omformulering av De europeiske fængselsreglene pkt 75. Her heter det at de ansatte «til enhver tid» skal «opptre og utføre sine oppgaver på en slik måte at de kan påvirke og bli respektert av de innsatte som gode forbilder». Punktet er også en videreføring av Alminnelig tjenesteinstruks § 4.2. Her heter det at tjenestemennene «skal opptre med ro og besindighet overfor de innsatte. De må aldri bruke skjellsord, ærekrenkende uttrykk eller annen usømmelig tale. De skal vise takt og høflighet, og bestrebe seg på å opptre slik at de kan være et godt eksempel for de innsatte».
- i. Det niende punktet, «intim kontakt mellom ansatte og innsatte ikke skal forekomme»,⁶³¹ følger av straffeloven § 194. I denne paragrafen heter det: «Den som har seksuell omgang med noen som er innsatt eller plassert i anstalt eller institusjon under kriminalomsorgen eller politiet eller i institusjon under barnevernet, og som der står under vedkommendes myndighet eller oppsikt, straffes med fængsel inntil 6 år.

⁶²⁹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶³⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶³¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

På samme måte straffes den som skaffer en annen seksuell omgang med noen som han selv står i et slikt forhold til.»

- j. Det tiende punktet, der det uttrykkes at «kriminalomsorgens tilsatte skal aktivt støtte og oppmuntre domfelte / varetektsinnsatte til å ta ansvar for eget liv og bryte med det kriminelle atferdsmønsteret»,⁶³² ligger tett opp til det andre av kriminalomsorgens to hovedmål, slik det ble formulert av Bondevik I-regjeringens kriminalomsorgsmelding fra 1998. Her heter det nettopp at «kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at lovbrøyteren skal kunne gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster».⁶³³ Formuleringen kan videre ses som en tolkning av straffegjennomføringsloven § 3, der det står: «Innholdet [i straffegjennomføringen] skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.» Og i retningslinjene til straffegjennomføringsloven utdypes formuleringen «fremme domfeltes tilpasning til samfunnet» slik: «Gjennomføringens innhold skal bygge på individuelle behov og forutsetninger og støtte domfeltes vilje til å bryte med kriminaliteten. Domfelte skal motiveres til å arbeide målrettet for å gjennomføre straffen på en måte som reduserer faren for tilbakefall til kriminalitet.»⁶³⁴

Kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer trekker med andre ord tydelige forbindelseslinjer mellom juss og etikk, mellom hva som oppfattes som juridisk adekvat opptreden og god profesjonsmoral. Ni av de ti punktene er enten ordrette sitater eller omskrivninger av hva som allerede er formulert i lovverk, retningslinjer, tjenesteinstruks eller internasjonale konvensjoner som kriminalomsorgen har forpliktet seg på å følge. Ett av punktene, det som handler om holdninger og evner hos betjentene (punkt g), avviker noe mer enn de andre, men er samtidig nært knyttet opp til De europeiske fengselsreglene og tidligere lovverk og instruksjer.

Det etiske og det juridiske inngår her i en komplementær relasjon som slett ikke er uvanlig innenfor den norske forvaltningen. I den offentlige utredningen *Forvaltningsetikk* fra 1993 er det for eksempel nettopp en slik utfyllende forståelse som kommer til uttrykk.⁶³⁵ Arbeidsgruppen bak utredningen argumenterer her for at det finnes en sammenheng mellom etikk og regelverk. Til grunn for lovgivningen ligger det etiske vurderinger, en

⁶³² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶³³ Justisdepartementet 1998: 29

⁶³⁴ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 1-4

⁶³⁵ NoU 1993 15

konkretisering og lovfesting av normer og verdier som samfunnet, gjennom sine politiske beslutningsorganer, har sagt at enkeltmennesker bør leve etter og institusjoner forankres i. Samtidig kan også rettslige, politiske og sosiale normer påvirke enkeltmenneskers moralske handlingsvalg.⁶³⁶ På den måten, skriver utvalget, overlapper og griper ulike normtyper og verdier inn i hverandre. Rettsregler påvirker etiske verdier og normer i forvaltningen, og motsatt: etiske normer påvirker utformingen av eksisterende rettsregler. Jussen og etikken ses her som forankret i samme kilde, samtidig som det også påpekes en viktig forskjell. Gjennom å juridifisere og rettighetsfeste visse normer og rettigheter, tillegges nemlig disse lovreguleringene en institusjonell makt som gjerne mangler i etikken.⁶³⁷

Som en følge av overlappingen med allerede formulerte lover, konvensjoner og retningslinjer, kan de yrkesetiske retningslinjene forstås som et konsentrat, en etisk sammenfatning av hva som allerede er blitt skrevet, utdypet og fremhevet andre steder. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning samler dette skriftliggjorte materialet – rett nok med enkelte konkretiseringer og utdyper – i én kodeks, en handling som i min tolkning kommuniserer at det som allerede er uttrykt i lovverket, i utgitte retningslinjer og i artikulerte prinsipper betraktes som tilstrekkelig for en profesjonsmoralisk god opptreden i kriminalomsorgen.

6.2.3 Forventninger til betjentenes holdninger, evner og opptreden

Kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer er imidlertid ikke ensidig bygd opp av regler og allerede lovfestede normer og rettigheter. Det løftes i retningslinjene enkelte ganger også frem holdninger og evner som, uttrykt gjennom pliktetiske formuleringer, tydeliggjør hvordan kriminalomsorgen mener at de ansatte bør opptre. Betjentene skal fremstå med fasthet, påpekes det. De skal være omsorgsfulle og støttende, årvåkne og respektfulle. De skal følge skriftliggjorte regler. De skal fremstå som gode forbilder for de fengslede. De skal ha en tillitskapende atferd på jobb og etter arbeidstid, og de skal respektere andre profesjonelles arbeidsoppgaver og kompetanse. Slik tegnes det implisitt også opp noen av de holdningene og evnene som Kriminalomsorgens sentrale forvaltning mener at de profesjonelle ikke skal synliggjøre på arbeidsplassen. Personer som ikke viser fasthet og årvåkenhet, som ikke er omsorgsfulle og støttende, som gir blaffen i regelverket og nekter å være gode forbilder for de fengslede, iscenesettes som dårlige profesjonelle ut fra disse beskrivelsene.

⁶³⁶ Denne påvirkninger er jo også et sentralt poeng i straffens allmennpreventive begrunnelser, ikke minst slik de kommer til uttrykk hos Johs. Andenæs. Se her: kapittel 4.3.1.1.3.

⁶³⁷ NoU 1993 15: 11

6.2.3.1 Persepsjonsevne og dømmekraft

Mange av de holdningene og evnene som ble regnet opp i forrige avsnitt – slik som respekt og omsorg, fasthet og årvåkenhet – har et moralsk innhold. De forklares eller utdypes imidlertid ikke i de yrkesetiske retningslinjene. Når slike moralsk ladede begreper ikke får et nærmere innhold, kan de lett fremstå som lite forpliktende og innholdstomme honnørord. For hva innebærer det å skulle vise omsorg og fasthet? Hvordan relaterer disse begrepene seg til hverandre? Er de likestilte? Og hva menes egentlig med omsorg og fasthet i en fengselskontekst? En kritisk leser av de yrkesetiske retningslinjene kan slik påpeke at ord som respekt og omsorg, uten nærmere konkretiseringer, er så diffuse og mangetydige at de dermed også mister noe av sin kommunikative kraft.

Det finnes imidlertid også en annen tilnærming. I denne lesningen fremstår den manglende innholdsbestemmelsen som uttrykk for at kriminalomsorgens faglige og administrative ledelse lar det være opp til hver enkelt ansatt hva han eller hun bør eller skal legge i ord som respekt, omsorg, fasthet og årvåkenhet. Hvis man velger en slik tolkning, forskyves de yrkesetiske retningslinjene seg et lite stykke inn mot moralfilosofiske teorier som nærhetsetikk og nyaristotelisme. Den nærmer seg aristotelisk-influerte moralfilosofier ved å fokusere på betjentenes holdninger, ved å vektlegge betydningen av dannelse gjennom gode forbilder og ved å tillegge moralsk persepsjonsevne og dømmekraft betydning for betjentenes profesjonelle opptreden. Og den nærmer seg nærhetsetikken ved å legge opp til at moralske begreper henter sin mening fra konkrete erfaringer.

Det er denne siste tolkningen jeg vil se nærmere på i det følgende.

Innenfor nærhetsetikken, slik den kommer til uttrykk hos representanter som Knud E. Løgstrup og Emmanuel Levinas, er det en sentral tanke at menneskets moralske intuisjoner og begreper er knyttet til erfaring med å være menneske blant andre mennesker.⁶³⁸ Den moralske dimensjonen blir koblet opp mot tilværelsen slik vi erfarer den, og det å befinne seg i en situasjon der andre mennesker er involvert, innebærer å befinne seg i en potensiell moralsk situasjon. Det moralske ansvaret springer her ut fra møtet med en nær annen. Levinas snakker om Den Andres ansikt, om den ordløse tiltalen som møter meg i ansiktet til Den Andre.⁶³⁹ Løgstrup vektlegger interdependensen, det vekslende forholdet av

⁶³⁸ Vetlesen 1998bcd

⁶³⁹ Levinas 1969: 51. Jeg har kort vært innom Knud E. Løgstrups etikk i kapittel 5.2.3. La meg kort også skrive noen ord om Emmanuel Levinas' etiske posisjon, der det moralske ansvaret er et helt sentralt anliggende. I møtet med Den Andre støter jeg på noe som er adskilt fra meg og annerledes enn meg. Møtet er ikke basert på likhet og gjensidighet. Tvert om er det en grunnleggende asymmetri i forholdet mellom subjektet og Den Andre. Ansvaret går ikke fra Den Andre til jeget, men motsatt: Fra jeget til Den Andre. Det er absolutt og betingelsesløst, og det er ikke noe jeg velger om jeg vil ha eller ikke (Levinas 1969: 51). Hvordan og hva jeg svarer er imidlertid opp til meg. Jeg kan avstå fra ansvaret. Jeg kan velge å snu meg bort. Jeg kan gjøre vold mot Den Andres sårbarhet. Appellen og kravet ligger der uansett, uavhengig og ubetinget av hvem Den Andre er eller hvorvidt hun eller han gjengjelder mine gjerninger. «At

selvutlevering og makt som stiller mennesket overfor en etisk fordring: det uuttalte kravet om å ta vare på det andre menneskes liv som blir lagt i vår hånd.⁶⁴⁰ Levinas skriver om det ubedte ansvaret, Løgstrup om fordringens uuttalte krav. Poenget hos de begge er at det moralske ansvaret er noe som subjektet må fylle med innhold. Som moralske aktører skal vi selv, ut fra persepsjon og dømmekraft, fantasi og livsforståelse, finne ut hva som er den rette handlingen i en bestemt situasjon. Og som moralske aktører gir vi mening til abstrakte ord som omsorg og respekt gjennom de livene vi lever. Som Arne Johan Vetlesen og Jan-Olav Henriksen poengterer i sin bok om profesjonsetikk.

Det er i vår praksis med og blant andre mennesker at det å bli eller ikke bli vist respekt gjør en forskjell. På samme måte er omsorg noe vi bare kan ha for vesener som er trengende, som har behov som kan dekkes.⁶⁴¹

Det er dette som i min tolkning kommuniseres i de yrkesetiske retningslinjene. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning låser her ikke helt betjentene i en legal-byråkratisk måte å opptre på. I stedet uttrykkes det også en åpenhet for at de ansatte behøver både persepsjonsevne og dømmekraft for å kunne møte de fengslede på en profesjonsmoralisk adekvat måte. Fengselsbetjentene skal opptre «med fasthet og årvåkenhet». De skal «gi omsorg og støtte», og de skal «vise seg som veiledere og gode eksempler for språkbruk og atferd generelt» gjennom måten de er og opptrer på.⁶⁴² Hvordan betjentene konkret skal løse disse pliktene, overlates til den enkelte ansatte – innenfor rammene av samfunnsmandatet.

La meg eksemplifisere dette gjennom ordet «årvåkenhet». Dette er et ord som ikke innholdsbestemmes i retningslinjene, og som derfor overlates til betjentene (og leserne) å fylle med mening og innhold. En mulig tolkning kan få frem minst tre overlappende lesninger:

Det kan for det første være nærliggende å forstå årvåkenhet som en evne betjentene behøver i sikkerhetsarbeidet. Gjennom interaksjonen og kommunikasjonen med de som er fengslet, det jeg senere i kapitlet vil omtale som «dynamisk sikkerhet», har betjentene i

no time can one say: I have done all my duty. Except the hypocrite», hevder Levinas (Levinas 1985: 105f). Ansvaret mottas i den ordløse tiltalen som møter jeget fra ansiktet til Den Andre. Det er jeg som er kalt, og ansvaret er ene og alene mitt. For som han gjentatte ganger sier med henvisning til Fjodor Dostojevskij: «All men are responsible for one another and I more than everybody» (Wright, Hughes & Ainley 1988: 169). Det er her, i ansvaret for ansiktet som er unikt og annerledes, at etikken ifølge Levinas begynner (Robbins 2001: 115). Levinas etablerer på den måten en heteronom etikk, en tilnærming der det er Den Andres orientering mot meg som settes i sentrum – ikke mitt møte med Den Andre. «There is something more important than my life, and that is the life of the other» (Wright, Hughes & Ainley 1988: 172), sier han og skildrer appellen som kommer mot jeget betegnende nok i et ovenfraperspektiv. «The being that presents himself in the face comes from a dimension of height», skriver han og uttrykker også på den måten en tydelig asymmetri i relasjonen mellom jeget og Den Andre (Levinas 1969: 215). Det er Den Andre som har forrang i møtet med jeget. Møtet er ikke likeverdig. Den Andre er annerledes og fremmed, unik og sårbar, og i møte med hans eller hennes ansikt befinner jeg meg alltid i en situasjon med moralsk karakter.

⁶⁴⁰ Løgstrup 1962/2010: 17-39; 69f; Løgstrup 1972: 117

⁶⁴¹ Henriksen & Vetlesen 2006: 218

⁶⁴² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

oppgave å oppdage, registrere og klassifisere hva som foregår i det sosiale livet i fengselet.⁶⁴³ Det å være årvåken fremstår her som nødvendig for å kunne utføre denne etterretningsoppgaven.

Men årvåkenheten behøves ikke bare for å oppnå det faglige målet om sikkerhet i fengslene. Årvåkenhet kan også innebære sensitivitet overfor andre, en persepsjonsevne som kan hjelpe betjentene med å oppdage hva som er moralsk relevant i ulike situasjoner. Samtidig kan det, som Arne Johan Vetlesen og Per Nortvedt peker på i boka *Følelser og moral*, representere en måte å møte og forholde seg til den andre på. Blikket, skriver de, uttrykker her en holdning og en tone som kan være med på å skape atmosfære av omsorg, tillit og trygghet i en situasjon: Persepsjonen er dermed ikke moralsk bare i kraft av hva den bringer frem for dømmekraften. Den er også moralsk «i hvordan den virker inn i den andres liv og skaper tillit i situasjonen». Med utgangspunkt i en sykehuskontekst, men med beskrivelser som også kan gjelde omsorgssituasjoner i et fengsel, utdyper de dette synspunktet nærmere slik:

Alle erfarne omsorgsarbeidere vet at i noen av livets dypt tragiske og vanskelige stunder [...] er det ikke først og fremst hva andre sier, som er det viktigste. Det er ikke bare hva ordene formidler, men like mye hvordan de formidles, som har betydning. Den uerfarne pleieren vil gjerne trøste med ordene. Men slike situasjoner er ofte utrustbare – sorgen og lidelsen er på en måte ugjennomtrengelig, noe den må få lov til å være. Men hva kan vi da gjøre? Det vi i alle fall kan evne, er å gjøre situasjonene mest mulig til å bære der og da. Og det gjør vi i stor grad gjennom våre ordløse holdninger, gjennom blikkene, stemmens varhet, håndtrykkene, oppmerksomheten i alle de små ting [...]. Gjennom å sette fram stolen, ordne med overnattingen, kaffekoppen, informere uten at de trenger å spørre, for man vet hva de vil spørre om. [...] Slike situasjoner har et viktig moralsk innhold: Ikke først og fremst fordi situasjonene krever sofistikerte etiske teorier eller begrunnelser, men fordi de krever en form for følelsesmessig tilstedeværelse som er et nødvendig vilkår for moralsk og omsorgsfull handlemåte.⁶⁴⁴

Denne følelsesmessige tilstedeværelsen er ifølge Vetlesen og Nortvedt helt uvurderlig i det profesjonelle omsorgsarbeidet.⁶⁴⁵ Evnen til å lese situasjoner godt – evnen til empati, til persepsjon – fremstår som selve inngangsporten til moralen. For det er gjennom å se at et annet menneskes ve og vel står på spill i en bestemt situasjon, at jeg også settes i stand til å kunne utøve moralsk dømmekraft og handle på en moralsk adekvat måte. Det er gjennom min evne til innlevelse i andres situasjon, at jeg kan bli oppmerksom på hva slags hendelse eller situasjon som andre involvert i. Og det er i samspillet mellom persepsjon og dømmekraft – en dynamikk der empatieevnen gir det etiske subjektet dets første tilgang til det moralske domenet – at en profesjonell kan hente ressurser til å møte andre på en moralsk god måte.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Se kapittel 6.3.5.

⁶⁴⁴ Vetlesen & Nortvedt 1996: 136

⁶⁴⁵ Vetlesen & Nortvedt 1996: 134

⁶⁴⁶ Se også kapittel 1.2.1.

Slik kan altså ordet «årvåkenhet» fylles med minst tre overlappende og supplerende tolkninger: som en holdning betjentene behøver i fengselsetterretningen, som en evne som er nødvendig for at betjentene skal kunne få øye på hva som moralsk relevant i en situasjon, og som en evne som kan være med å uttrykke følelsesmessig tilstedeværelse. Og slik tildeler kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer betjentenes moralske persepsjonsevne og dømmekraft en viss betydning i arbeidshverdagen.

Jeg skriver «en viss betydning». For selv om de yrkesetiske retningslinjene på enkelte områder nærmer seg nærhetsetikken og nyaristoteliske tilnærminger, er det likevel betydelige forskjeller. Der nærhetsetikere understreker at det å bry seg om andre er noe som ligger forut for vår bestemmelse om å vise omsorg eller å ta vare på Den andre – ja, noe vi rett og slett ikke kommer utenom, men som møter oss ubedt og uoppfordret,⁶⁴⁷ er omsorgen presentert som en plikt i de yrkesetiske retningslinjene: Betjentene *skal* vise omsorg i møte med de som er fengslet. Der nyaristoteliske tilnærminger tillegger persepsjonen og dømmekraften en fundamental betydning for å kunne være moralsk god,⁶⁴⁸ er det de allerede formulerte reglene og lovene som har forrang i kriminalomsorgen. Og der nyaristotelikere vektlegger holdninger som et gode i seg selv, ja, noe en person rett og slett behøver for å leve gode og meningsfulle liv,⁶⁴⁹ fremstår de i retningslinjene i hovedsak som instrumentelle verktøy. Et illustrerende eksempel på dette er formuleringen «nytilsatte skal bli møtt på en særlig støttende måte for å oppleve trygghet for raskest mulig å bli i stand til å ivareta jobben».⁶⁵⁰ En nyaristoteliker ville her først ha betont viktigheten av å være støttende fordi det er slik en god profesjonell opptrer i møte med andre, og deretter trukket frem sideeffekter av dette (som at de dermed føler seg velkomne på arbeidsplassen, raskere opplever seg som en del av et kollegafellesskap, eller hurtigere kan få ansvar i en avdeling). Hos Kriminalomsorgens sentrale forvaltning er det nytteeffekten som settes frem som hovedbegrunnelse: Fengselsbetjentene skal opptre støttende fordi det er det som skaper de beste forutsetningene for effektivitet.

I de yrkesetiske retningslinjene er det dermed en tydelig innsnevring av betjentenes skjønnsmessige handlingsrom. Betjentene *skal* følge lovverket og de skriftlig formulerte reglene, og disse generelle, skriftliggjorte reglene står over partikulære hensyn i deres handlingsvalg.

⁶⁴⁷ Løgstrup 1962/2010; Robbins 2001: 11; jf. Vetlesen & Nortvedt 1996: 131.

⁶⁴⁸ Se: Nussbaum 1990; Vetlesen 1994.

⁶⁴⁹ Se: Nussbaum 1990; Vetlesen 1994.

⁶⁵⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 7

6.2.3.2 Positive forbilder

En annen dimensjon ved retningslinjene er den vekt som legges på fengselsbetjentenes rolle som positive forbilder. Ved sin opptreden innenfor murene – gjennom «språkbruk og atferd generelt» – skal betjentene vise seg som «veiledere og gode eksempler» for de som er fengslet, påpeker Kriminalomsorgens sentrale forvaltning.⁶⁵¹

Det er med andre ord eksemplets makt som her løftes frem. Innenfor kasuistikken, en aristotelisk-influert etikktilnærming som vektlegger hvordan mennesker har evne til å gjenkjenne mønstre og sammenligne nåværende tilfeller med allerede kjente og anerkjente mønstre (for eksempel gjennom forbilder og narrativer), skilles det gjerne mellom to måter å lære en bestemt opptreden på. Den ene knytter seg til verbalspråket, til hvordan en mester eller lærer verbalt kan *fortelle* hvordan noe skal gjøres. Her repeterer læreren eller mesteren gang etter gang ved hjelp av ord. Den andre måten handler om å *vise det*. Læreren eller mesteren demonstrerer her i praksis hvordan noe gjøres, og gjennom å se på læreren eller mesteren, eksemplifiseres det hvordan moralske holdninger og evner kan praktiseres i hverdagen. Slik blir det mulig å lære hva det vil si å respektere andre, hva rettferdighet betyr i praksis eller hva det vil si å være ærlig.⁶⁵²

I kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer knyttes betjentenes forbildefunksjon til språkbruk og generell opptreden.

Gjennom sin væremåte skal medarbeiderne vise seg som veiledere og gode eksempler for språkbruk og atferd generelt.⁶⁵³

Kriminalomsorgens tilsatte skal aktivt støtte og oppmuntre domfelte / varetektsinnsatte til å ta ansvar for eget liv og bryte med det kriminelle atferdsmønsteret.⁶⁵⁴

Dette handler om å lære de fengslede at de må leve mest mulig normale, konvensjonelle liv. De fengslede personene posisjoneres nemlig som personer som ser ut til å ha bruk for gode forbilder for igjen å kunne leve lovlydige liv. De beskrives for det første som «individer med til dels store følelsesmessige, sosiale og atferdsmessige problemer».⁶⁵⁵ Det er med andre ord en beskrivelse av *de ressursvake trengende* som her brukes. Samtidig omtales de fengslede også – og dette gjelder både de domfelte og de varetektsfengslede – som personer som har behov for å ta ansvar for sitt eget liv og «bryte med det kriminelle atferdsmønsteret».⁶⁵⁶ Disse beskrivelsene kontrasteres av betjentenes opptreden. Gjennom sin oppførsel og språkbruk skal betjentene oppmuntre og aktivt støtte de fengslede i endringsprosessen;

⁶⁵¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶⁵² Se: Ruyter 1995: 90-132; Ruyter 2002.

⁶⁵³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶⁵⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

⁶⁵⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 7

⁶⁵⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

de skal vise omsorg og støtte, fasthet og årvåkenhet, ja, de skal kort sagt opptre «tillitskappende» og «vise seg» som gode veiledere og eksempler for dem.

Det er her verdt merke seg to ting.

For det første knyttes eksemplets makt kun til relasjonen mellom fengselsbetjentene og de fengslede. Det uttrykkes ikke at betjentene også kan ha en forbildefunksjon overfor aspiranter, nyansatte og andre kolleger. Rett nok påpekes det at betjentene skal ha en god opptreden utenfor fengselsmurene. De skal ha «tillitskappende framferd», heter det,⁶⁵⁷ men denne påpekningen mener jeg best kan leses i sammenheng med hva jeg tidligere har skrevet om samfunnsmandatet og profesjonsetikkens omdømmefunksjon. For siden fengselsbetjentene opptrer som representanter for kriminalomsorgen, knyttes det også en omdømmemessig forventning til hans eller hennes representative opptreden.⁶⁵⁸

For det andre skjer det en kontrastering mellom de som er fengslet og de som er fengselsansatte. Fengselsbetjentene posisjoneres som personer som opptrer på en mer lovlydig og moralsk adekvat måte enn de som er fengslet. Slik kommuniserer Kriminalomsorgens sentrale forvaltning et kvalitativt skille mellom de to gruppene, mellom et lovlydig og forbilledlig Oss (fengselsbetjentene) og et kriminelt Dem (de som er fengslet). De kriminelle har et kriminelt atferdsmønster. Det har ikke de ansatte. Derfor skal de hjelpe de fengslede – også de i varetekt: personer som ennå ikke er dømt for en straffbar handling, men som likevel ifølge retningslinjene har et kriminelt handlingsmønster å endre – til å leve lovlydige liv.

6.2.3.3 Lojale og lydige

I de yrkesetiske retningslinjene repeteres det som vist, punkt for punkt at den gode betjenten er en person som lydlig følger de reglene som er gitt i skriftliggjorte kodekser: i lovverk og målplaner, i retningslinjer og interne reglement. Det artikuleres også tydelige forventninger til at betjentene skal være lojale ansatte. Lojaliteten, som alltid har minst tre parter: det lojale subjektet, lojalitetsobjektet og minst et annet mulig lojalitetsobjekt (ofte et konkurrerende sådan), oppfattes her som en forpliktelse betjenten har overfor den legale autoriteten. Betjentene skal dermed ikke være lojale mot de fengslede eller de pårørende. De skal heller ikke gripe inn i en situasjon som etter deres syn er i strid med kriminalomsorgens profesjonsetikk. I stedet skal de finne passende fora for å ta opp dette problematiske med sine overordnende *etterpå*, *etter* at situasjonen er avsluttet. Som det heter i retningslinjene:

Kriminalomsorgens tilsatte skal være lojale mot virksomhetens mål og planer.⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 5

⁶⁵⁸ Se her: kapittel 5.5.

⁶⁵⁹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 5

Tjenestemennene skal respektere og etterleve de lover og regler som gjelder for kriminalomsorgen.⁶⁶⁰

Gjør en kollega seg skyldig i grove brudd, skal det øyeblikkelig rapporteres til overordnet.⁶⁶¹

Som jeg var inne på tidligere, er dette en sentral side ved en legalistisk måte å organisere forvaltningen på: Autoritet, kommandovei og tjenstedisiplin er noe som tillegges stor vekt, og det forventes at betjentene er lydige og lojale mot gitte autoriteter. Betjentene skal her være lojale overfor kriminalomsorgens lovverk, mål og reglement, og de skal være lydige overfor dem som har bestemt og utformet disse kodeksene. Både lojaliteten og lydigheten går slik i én retning: fra betjentene og oppover i kriminalomsorgens faglige og administrative hierarki.

Kriminalomsorgen skriver på denne måten seg inn i en yrkesetisk tradisjon som vektlegger regler, plikter og lydighet fremfor dyder, dømmekraft og persepsjonsevne. Dette er en tradisjon som var særlig vanlig i profesjonene på nittensytti- og åttiårene, men som i større grad ble forlatt mot slutten av nittitallet og begynnelsen av det nye århundre. Et eksempel på dette er den utviklingen av yrkesetikken som skjedde for sosialt arbeid på nittennittitallet. Flere forfattere, som Lars Gunnar Lingås, Dagny K. J. Hov, Solveig B. Eide og Berit Skorstad, beskriver disse endringene som en reaksjon mot en etikktilnærming forstått som detaljerte regler og plikter.⁶⁶² Slike regelsett ble lett forstått som en fasit på hva som er rett og galt, de gjorde langt på vei de enkelte profesjonelles moralske dømmekraft og persepsjonsevne overflødig, og de tok ikke i tilstrekkelig grad hensyn til alle de partikulære tilfellene som kunne oppstå i en kompleks yrkeshverdag, ble det hevdet.⁶⁶³

Da profesjonene innenfor dette arbeidsfeltet skulle utarbeide nye yrkesetiske retningslinjene, erstattet de i stor grad detaljerte påbud og forbud med et sett med felles verdier som skulle øke yrkesutøvernes «basis for refleksjon» og «skape et etisk fundament som var virksomt og tilstedeværende i hverdagen» deres.⁶⁶⁴ Retningslinjene kom i langt større grad enn tidligere til å vektlegge de enkelte profesjonelles personlige ansvar for de overveielser og valg som blir gjort på egen yrkesarena. Og det var bevisstheten om verdigrunnlaget for sosialt arbeid, som ble løftet frem som det sentrale.

De nye yrkesetiske retningslinjene, i det videre kalt for «grunnlagsdokumentet», gjaldt for både barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere. Dette er tre yrkesgrupper som gjennom sine respektive samfunnsmandat, har en rekke paralleller til fengselsbetjentenes

⁶⁶⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 9

⁶⁶¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 10

⁶⁶² Lingås 2005; S. B. Eide & Skorstad 2007; Hov 2008

⁶⁶³ Lingås 2005: 71ff; S. B. Eide & Skorstad 2007: 163f

⁶⁶⁴ S. B. Eide & Skorstad 2007: 163

arbeid. Det kan dermed være berikende å se hvordan disse tre yrkesgruppene formulerer seg når de omhandler temaer som dømmekraft og tillit, åpenhet og lojalitet:

Helse- og sosialfaglig arbeid forutsetter evne til faglig og moralsk dømmekraft og utøvelse av skjønn. [...] Å kunne vurdere, foreta valg og fatte beslutninger som får følger for menneskers liv forutsetter evne til moralsk dømmekraft. Yrkesutøverne må kunne utvise dømmekraft som integrerer en faglig vurdering av den konkrete situasjonen med yrkesetiske verdier og holdninger. Slike overveielser krever ydmykhet, lydhørhet og mot.⁶⁶⁵

Barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere har ansvar for å drøfte etiske dilemmaer både med bruker/klient og med kolleger, og for å søke veiledning når en selv er i tvil.⁶⁶⁶

Tillit, åpenhet, redelighet, omsorg og nestekjærlighet [...] ligger til grunn for etablering av en etisk og faglig basert relasjon mellom brukeren/klienten og yrkesutøveren.⁶⁶⁷

Barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere har et ansvar for å påpeke forhold som skaper sosiale problemer og bidrar til sosial utstøting eller uverdige livsvilkår. Offentlig ansatte yrkesutøvere har plikt til å varsle ad tjenestevei til de politiske beslutningsorganene. Enkelte ganger kan det være nødvendig å henvende seg direkte til politikere eller media. I all offentlig opptreden må det gjøres klart om man opptrer på vegne av seg selv, sin profesjon, en organisasjon eller sitt arbeidssted. Mange arbeidsgivere har regler som hindrer ansatte i å uttale seg offentlig. Slike regler kan det ut fra etiske hensyn være riktig å bryte.⁶⁶⁸

En enkel sammenligning med fengselsbetjentenes skriftliggjorte yrkesetikk får her frem noen interessant observasjoner. For der barnevernpedagogene, sosionomene og vernepleierne kommuniserer at gode moralske valg hviler på betjentenes persepsjonsevne og dømmekraft, er det altså lydigheten mot reglene som vektlegges i et fengsel. Der kriminalomsorgen vektlegger lojalitet til lovverk, målsetninger og ledelse, uttrykker grunnlagsdokumentet at den primære lojaliteten er overfor den mest utsatte parten – ja, lojaliteten overfor klient/bruker rangeres her over lojaliteten til kolleger og arbeidsgivere. Der fengselsbetjentene har forbud mot å kritisere gjeldende lov- og regelverk i påhør av de fengslede eller pårørende, tildeles sosialarbeiderne i grunnlagsdokumentet et ansvar for å drøfte etiske dilemmaer med brukere, klienter og kolleger. Og der tillit er et instrument som fengselsbetjentene skal bruke i rehabiliteringen av de fengslede og for å forsikre allmennheten om at etaten gjør jobben sin, anses det i grunddokumentet som en gjensidig størrelse som oppstår i møtet mellom yrkesutøver og klientene.

De gode fengselsbetjentene blir her først og fremst posisjonert som de lydige og lojale profesjonelle, og det moralske området som tegnes opp for betjentene, er de reglene som er angitt i de yrkesetiske retningslinjer.

⁶⁶⁵ Fellesorganisasjonen 2010: 9f

⁶⁶⁶ Fellesorganisasjonen 2010: 10

⁶⁶⁷ Fellesorganisasjonen 2010: 5

⁶⁶⁸ Fellesorganisasjonen 2010: 11

6.3 «Alt vi gjør, skal måles». En analyse av Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding og kriminalomsorgens fagstrategi

6.3.1 En beskrivelse av materialet

Stortingsmelding nr. 37 (2007-2008), *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*, ble oversendt fra Justisdepartementet under Stoltenberg II-regjeringen 26. september 2008 og godkjent i statsråd samme dag.⁶⁶⁹ Dokumentet, som heretter hovedsakelig vil bli omtalt som kriminalomsorgsmeldingen, ble så behandlet av Stortinget 28. april 2009.⁶⁷⁰ Daværende justisminister Knut Storberget fremhevet i flere sammenhenger hvor viktig denne meldingen var for regjeringen. Som da han i Stortinget betonte at kriminalomsorgsmeldingen «inneholder noe av det jeg oppfatter som det viktigste vi kan gjøre for å få ned kriminaliteten i Norge».⁶⁷¹ Eller som da han på kronikkplass i VG og i et brev til alle de kriminalomsorgsansatte beskrev meldingsarbeidet som «noe av det viktigste jeg gjør som justisminister».⁶⁷² Meldingens betydning og brede, fagpolitiske forankring ble da også tydelig markert ved at fire fagstatsråder var til stede ved presentasjonen i Oslo fengsel.

Kriminalomsorgsmeldingen er på 288 sider. Den er bygd opp i tjuke kapitler, og den er dels deskriptiv gjennom beskrivelsen av kriminalomsorgens virksomhet, og dels normativ gjennom å angi «den retningen regjeringen og Justisdepartementet ønsker for straffegjennomføringspolitikken i fremtiden».⁶⁷³ På Fengselsskolen har meldingskapitlet «Verdivalg» i tiden etter blitt «fundamentet for arbeidet med temaet *etikk og profesjonalitet*».⁶⁷⁴

Kriminalomsorgens strategi for faglig virksomhet, heretter kalt «fagstrategien», ble utgitt i februar 2004.⁶⁷⁵ Den innvarslet en lang rekke strategier som skulle komme for kriminalomsorgens arbeid de påfølgende årene: strategier innen så vel IKT (2005) som arbeidsdrift (2005), kommunikasjon (2006), sikkerhet (2006), enhetsstruktur (2006) og rus (2008) kom i rask rekkefølge i månedene etter.⁶⁷⁶ Fagstrategien var også den første i sitt slag for den faglige utviklingen i kriminalomsorgen. Den ble utgitt dels for å etablere «en god

⁶⁶⁹ Justisdepartementet 2008a

⁶⁷⁰ Justiskomiteen 2009; Stortinget 2009

⁶⁷¹ Storberget 2009: 2714

⁶⁷² Storberget 2007a: 41; Storberget 2007b

⁶⁷³ Justisdepartementet 2008a: 12

⁶⁷⁴ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2011: 33. Se også: Kriminalomsorgens utdanningscenter 2012a: 27; Kriminalomsorgens utdanningscenter 2013: 15.

⁶⁷⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a

⁶⁷⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005c; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005d; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006a; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006c; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006d; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2008.

beslutningsstøtte» for videre fagutvikling i kriminalomsorgen, dels for å markere at den bygger på en såkalt forskningsbasert straffegjennomføring, og dels for å skape «en felles faglig identitet» for alle kriminalomsorgens ansatte. Alle tiltak og alle arbeidsformer «som bidrar til et styrket samfunnsvern og et lovlydig liv for den enkelte domfelte», fremstår som en del av denne fagutviklingen i kriminalomsorgen.⁶⁷⁷

Fagstrategien skulle opprinnelige være for perioden 2004-2007, men da jeg avsluttet inn-samlingen av materiale til denne avhandlingen i august 2010, var den fortsatt gjeldende. Dokumentet er på 23 sider og består av en strategidel (21 sider) og en handlingsplan for den opprinnelige strategiperioden (to sider).

I dette kapitlet behandler jeg kriminalomsorgsmeldingen og fagstrategien under ett. Dette skjer først og fremst av pedagogiske grunner. Fagstrategien er, som jeg vil komme tilbake til, en rekke ganger sitert og innbakt i den normative delen av kriminalomsorgsmeldingen, og det vil dermed føre til flere unødvendige gjentakelser hvis jeg skulle analysere disse to dokumentene hver for seg. Jeg vil likevel gjøre det klart når jeg ser nærmere på kriminalomsorgsmeldingen og når jeg retter blikket mot fagstrategien.

6.3.2 Kriminalomsorgens skriftliggjorte verdier

La meg imidlertid begynne et noe annet sted. Da regjeringen la frem kriminalomsorgsmeldingen høsten 2008, ble det nemlig samtidig utgitt en kortversjon av meldingen.⁶⁷⁸ Denne kortversjonen, med store fotografier, forord av justisministeren og et forkortet og enklere språk enn originalmeldingen, ble trykket i et betydelig opplag. 100 000 eksemplarer ble sendt ut til husstander eller delt ut på informasjonsdager i fengslene de neste månedene, og i ett av kapitlene omtales også kriminalomsorgens verdigrunnlag. Dette kapitlet er på to sider, og det består av et 14,5 x 21 cm stort fotografi, en overskrift og en brødtekst. Fotografiet viser en bakgrunn av to lukkede celledører, en aprikosfarget vegg og et malt metallgjerde noen meter foran celledørene. Det er dette siste som fanger oppmerksomheten til meg som leser. Gjerdet har grå nedadgående stolper og et rødt trappegelender, og det er tydelig at maleren har vært raus med rødmalingen, for mye av det har også rent nedover de grå stolpene. Slik gir sammenstillingen av fengselsceller, grå stolper og den engang rennende, men nå så størknede rødmalingen, assosiasjoner til blodsutydelse, til voldsutøvelse, ja, til overgrep. Denne assosiasjonen forsterkes dessuten av kapitteloverskriften og den etterfølgende brødteksten. «Maktutøvelse må bygge på klare verdier», sies det her med store

⁶⁷⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 2

⁶⁷⁸ Justisdepartementet 2008b: 12. Det er nettopp dette uttrykket, «en kortversjon av meldingen», som Justisdepartementet bruker når den presenterer brosjyren på sine nettsider (Justisdepartementet 2008c).

skrifttyper i overskriften,⁶⁷⁹ og det etterfølges av en beskrivelse i brødteksten av hvordan det «de siste årene» har blitt avslørt «alvorlig mishandling og tortur av fanger [...] i land hvor vi ikke trodde at det kunne forekomme».⁶⁸⁰

Når man leser om hvordan det er å sitte fengsel, ser man at kriminalomsorgen utøver stor makt over enkeltmennesker. Et fengsel med høyt sikkerhetsnivå er et lukket samfunn. [...] Samfunnets maktutøvelse, også i et demokrati som vårt, må kontrolleres gjennom systematisk tilsyn, åpenhet og innsyn.⁶⁸¹

I kriminalomsorgsmeldingen finnes ikke dette fotografiet. Det gjør heller ikke overskriftens ordlyd «klare verdier» eller henvisningen til mishandling i «land hvor vi ikke trodde at det kunne forekomme». Det som derimot kommer frem i meldingsteksten, er en tydelig oppmerksomhet mot behovet for verdier, hvilken plass det skal ha i straffegjennomføringen, og at regjeringen mener verdigrunlaget til kriminalomsorgen er noe som andre land bør ta lærdom av. Når regjeringen i tillegg omtaler brosjyren som en kortversjon av kriminalomsorgsmeldingen, mener jeg det er plausibelt å anse det som en publikumsvennlig sammenfatning av meldingsbudskapet – og dermed overførbart til denne analysen. Budskapet ser ut til å være: Fengslene har stor makt over enkeltmennesker, og det er derfor viktig med åpenhet, innsyn og klare verdier i straffegjennomføringen.

Så hvilke klare verdier er det regjeringen mener skal prege norsk kriminalomsorg? Og ikke minst: Hva er en verdi i meldingens språkbruk? Jeg starter med det siste.

Selve begrepet «verdi» blir aldri definert, utdypet eller forklart i kriminalomsorgsmeldingen. Likevel har det en sentral posisjon i teksten, noe som ikke minst uttrykkes ved at det er det bærende substantivet i et av de innledende kapitlene: kapitlet *Verdivalg*. Her brukes det utelukkende som en moralsk term. Andre steder i teksten veksler imidlertid regjeringen mellom å plassere verdiene innenfor en moralsk og en økonomisk ramme, og siden disse overgangene verken poengteres eller forklares, blir det opp til leseren å identifisere hvilken ramme ordet skal tolkes innenfor.

La meg kort gi et bidrag til denne tolkningen:

Innenfor beskrivelser av kriminalitet kan det for eksempel dukke opp ord eller setningsledd som «verdiinndragning» og «gjenstander og verdier som er brukt i en kriminell handling».⁶⁸² Verdi knyttes her til det som kan kalles et økonomisk gode, og det er i beskrivelsen av hvordan den norske rettsstaten benytter inndragning av pengebeløp at kriminalomsorgsmeldingen her bruker verdibegrepet. Verdi som økonomisk gode kan også brukes i

⁶⁷⁹ Justisdepartementet 2008b: 12

⁶⁸⁰ Justisdepartementet 2008b: 13

⁶⁸¹ Justisdepartementet 2008b: 13

⁶⁸² Justisdepartementet 2008a: 49

beskrivelser av vedlikeholdet av fengselsbygningene.⁶⁸³ Når regjeringen imidlertid henviser til grunnleggende verdier i samfunnet, en politikk bygd på verdier, verdier som kriminalomsorgen bygger sitt arbeid på eller at verdier avspeiles gjennom hvordan de personene som utøver og forvalter makt, opptrer overfor andre, handler dette om goder eller sosiale praksiser innenfor det moralske domenet.⁶⁸⁴ Slik posisjoneres verdier som noe både enkeltpersoner, fengselsinstitusjonen og det politisk styrte samfunnet har, og slik trekkes det tette forbindelseslinjer mellom det som omtales som kriminalomsorgens identitet og ansattes verdier og holdninger. Dette kommer også til uttrykk ved at det settes frem som «et mål at alle tilsatte i kriminalomsorgen skal ha en klar oppfatning av kriminalomsorgens identitet, og prioriteringer skal være tuftet på disse verdiene».⁶⁸⁵ Og ved påpekningen om at aspirantene eller de profesjonelle betjentene bør ha «holdninger som er forenelige med kriminalomsorgens verdigrunnlag og det faglige grunnlaget for arbeidet».⁶⁸⁶

Det er i all hovedsak som moralsk term at verdier brukes i meldingen, og det er denne dimensjonen ved begrepet jeg skal konsentrere meg om i den videre analysen. En naturlig plass her er å starte med det tredje av meldingens i alt tjue kapitler, det som altså har overskriften «Verdivalg». I dette kapitlet handler de to første avsnittene om de verdivalgene som skal prege regelverk og hverdagen i fengslene. «Maktutøvelsen bygger på verdivalg som er alminnelig kjent og akseptert», skriver regjeringen og bruker denne tydeligheten som en sentral del av begrunnelsen for nettopp å vie et helt kapittel til å omhandle verdier. Den skriver:

At myndighetene har tillit i befolkningen, er en forutsetning for rettsstaten. Tilliten må være basert på innsyn og kunnskap om hvordan myndighet utøves på vegne av fellesskapet. Ikke minst er det viktig ved utøvelse av makt. Tillit forutsetter også at maktutøvelsen bygger på verdivalg som er alminnelig kjent og akseptert. Den alminnelige rettsoppfatning og kriminalpolitikken påvirker hverandre gjensidig.⁶⁸⁷

Regjeringen identifiserer her fem pilarer som «virksomheten i kriminalomsorgen bygger på». Disse pilarene skal ifølge meldingen være bærende for straffegjennomføringspolitikken og de kriminalomsorgsansattes arbeidshverdag. «Både i utforming av regelverk og i praktisk arbeid skal kriminalomsorgen tilstrebe at målene ikke bare eksisterer på papiret, men fullt

⁶⁸³ Justisdepartementet 2008a: 201

⁶⁸⁴ Justisdepartementet 2008a: 17-21

⁶⁸⁵ Justisdepartementet 2008a: 209. Se også de etterfølgende setningene der Stoltenberg II-regjeringen beskriver det som et ledelsesansvar å kommunisere etatens identitet «internt og eksternt gjennom verdibaserte aktiviteter og resultater» (Justisdepartementet 2008a: 209).

⁶⁸⁶ Justisdepartementet 2008a: 205

⁶⁸⁷ Justisdepartementet 2008a: 19

ut preger straffegjennomføringen i praksis», skriver Stoltenberg II-regjeringen.⁶⁸⁸ På den måten ser det ut som at regjeringen ønsker at de fem pilarene skal ha betydelig innvirkning på det arbeidet fengselsbetjentene gjør som profesjonelle utøvere.

Den første av disse fem pilarene er det som lovgiver har sagt er formålet med straffen. Den andre pilaren er det som omtales som «et humanistisk menneskesyn». Den tredje pilaren er «prinsippet om rettssikkerhet og likebehandling». Den fjerde pilaren er «prinsippet om at en har gjort opp for seg når straffen er sonet», mens normalitetsprinsippet, tanken om at fengselshverdagen i størst mulig grad skal være lik det normale livet i samfunnet utenfor, er den femte og siste pilaren.⁶⁸⁹

Det er interessant at regjeringen her tar i bruk metaforen «pilar» for å beskrive verdigrunnlaget i straffegjennomføringspolitikken. En pilar er som kjent, den frittstående støtten som bærer en overbygning, og den uttrykker noe statisk, fast og solid som skal garantere at det byggverket som reises på pilarene, står støtt. Dette begrepet er imidlertid ikke den eneste fasthetsmetaforen som brukes i kapitlet *Verdivalg*. Ordet «verdi» brukes i alt ni ganger i kapitlet, noe som sammen med begrepet «pilar», gjør det til det styrende ordet gjennom de sju kapitelsidene. Det brukes tre ganger alene, og seks ganger som sammensatt begrep. Det skjelves her mellom verdier (brukt tre ganger), grunnverdier (brukt to ganger), verdivalg (brukt to ganger), kjerneverdi (brukt én gang) og verdigrunnlag (brukt én gang). Slik kobler regjeringen verdibegrepet tett opp til ord og uttrykk hentet fra byggebransjen og naturvitenskapen. Den spiller dels på forestillinger om et hus som bygges på en fast grunn (en grunnmur), og dels på innsikter fra naturvitenskapen, der kjernen er den innerste og mest robuste delen av et objekt. Når dette verdibegrepet kobles sammen med andre fasthetsmetaforer som «bygge på», «bærende» og det nevnte «pilar», forsterkes bildet av kriminalomsorgens verdier som noe støtt, solid og fast som skal trenge gjennom og prege alt som skjer under og i straffegjennomføringen.⁶⁹⁰

At kriminalomsorgen skal ha et tydelig og klart verdigrunnlag er dermed noe som opptar Stoltenberg II-regjeringen. Ikke bare sies det at maktutøvelsen må bygge «på verdivalg som er alminnelig kjent og akseptert».⁶⁹¹ Det poengteres også at «en god kriminalpolitikk bygger

⁶⁸⁸ Justisdepartementet 2008a: 19

⁶⁸⁹ Justisdepartementet 2008a: 19

⁶⁹⁰ En slik metaforbruk byr til tider på tolkningsproblemer. Hva er for eksempel forskjellen mellom kjerneverdier og grunnverdier? Er det ene noe fastere eller mer høyverdig enn det andre? Og hva er forholdet mellom kjerneverdier og verdier? Regjeringen kan ett sted sidestille de tre begrepene «humanitet», «rettssikkerhet» og «likebehandling» og omtale dem som «verdier» som straffelovgivning, rettspraksis og fullbyrding bygger på. Noen avsnitt senere omtales imidlertid «rettssikkerhet» og «likebehandling» som «viktige kjerneverdier», mens «humanitet» fremdeles blir stående som en «verdi». Betyr koblingen til adjektivet «viktig» og fasthetsmetaforen «kjerne» at rettssikkerhet og likebehandling dermed tillegg høyere kvalitativ betydning enn humanitet? Jeg lar dette siste spørsmålet foreløpig stå åpent, men vil vende tilbake til det senere (i kapittel 6.3.6).

⁶⁹¹ Justisdepartementet 2008a: 19

på gode verdier»,⁶⁹² at det er noe som skal være tydelig kommunisert og formidlet,⁶⁹³ og at regelverk og straffegjennomføringen i praksis skal være preget av disse verdiene.⁶⁹⁴ Det skinner også gjennom i beskrivelsene at kriminalomsorgens verdier er noe regjeringen er stolte av og gjerne forsøker å løfte frem i internasjonale fora. For som den skriver:

Norsk kriminalomsorg [har] stor respekt i Europa, spesielt innenfor områdene verdigrunnlag, organisering og samordning mellom fengsel og friomsorg, foruten generell forbedring av fengselsforhold. [...] Ut fra de erfaringene Norge har om forutsetninger for vellykket reintegrering, er det viktig å være oppmerksom på den betydningen Norge kan ha som rollemodell for utviklingen av kriminalomsorgen i andre land.⁶⁹⁵

Jeg skal i de neste delkapitlene blant annet forsøke å identifisere hvilke verdier som fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis i kriminalomsorgsmeldingen og fagstrategien. Identifiseringen gjelder imidlertid ikke bare de verdiene som eksplisitt gjøres til en del av kriminalomsorgens verdigrunnlag. Jeg vil også legge vekt på å finne frem til verdier som kun implisitt kommer til uttrykk i de to dokumentene.⁶⁹⁶

6.3.3 Betjentrollens forankring i straffens formål og berettigelse

Hva mener lovgiver er formålet med straffen? Det er svarene på dette spørsmålet som utgjør den første pilaren i kriminalomsorgens virksomhet. I sin redegjørelse trekker regjeringen her linjene tilbake til forarbeidene til straffeloven, og da i særlig grad Justisdepartementets odelstingsproposisjon om straffeloven.⁶⁹⁷ Fire år etter at Stortinget ga sin tilslutning til denne proposisjonen,⁶⁹⁸ og på samme måte som straffelovkommisjonen forarbeider,⁶⁹⁹ inndeles straffens tilsiktede virkninger i tre hovedgrupper: en som skal være individualpreventiv, en som skal være allmennpreventiv, og en som skal opprettholde den sosiale ro i samfunnet.

Under overskriften «Formålet med straffen» skriver regjeringen i kriminalomsorgsmeldingen:

⁶⁹² Justisdepartementet 2008a: 17

⁶⁹³ Justisdepartementet 2008a: 19; jf. Justisdepartementet 2008b: 12f.

⁶⁹⁴ Justisdepartementet 2008a: 19

⁶⁹⁵ Justisdepartementet 2008a: 27f

⁶⁹⁶ Til grunn for denne analysen ligger den definisjonen av verdi som jeg tidligere har gjort rede for: «conceptions of the desirable which are not directly observable but are evident in moral discourse and relevant to the formulation of attitudes» (Van Deth & Scarbrough 1995: 46).

⁶⁹⁷ Justisdepartementet 2008a: 19; jf. Justisdepartementet 2004b.

⁶⁹⁸ Justiskomiteen 2005

⁶⁹⁹ NoU 1983 57; NoU 1992 23; NoU 2002 4. Forslaget om å foreta en fullstendig gjennomgang og revisjon av den norske straffelovgivningen, ble fremmet i kriminalmeldingen fra 1978 (Justisdepartementet 1978). En kort og informativ beskrivelse av arbeidet med ny straffelov er gitt i artikkelen *Ny straffelov* (Myhrer 2008: 97ff). I denne artikkelen presenteres også hovedinnholdet i den nye alminnelige straffeloven.

Straffegjennomføringspolitikken må bygge på det som er formålet med straffen. Dette er drøftet i arbeidet med ny straffelov, jf. Ot.prp. nr. 90 (2003–2004). [...] Tiltak som skal virke individualpreventivt, er å hindre nye lovbrudd med frihetsberøvelse (inkapasitering), avskrekkende tiltak og forbedrende tiltak. Gjennom avskrekkende tiltak skal straffen også virke allmennpreventivt, og på lengre sikt skal dette være holdningsskapende i samfunnet. Opprettholdelse av den «sosiale ro» er også et formål ved straffen.⁷⁰⁰

6.3.3.1 Straff som opprettholdelsen av den sosiale ro

Jeg starter med den virkningen som omtales som opprettholdelsen av den sosiale ro i samfunnet. Regjeringen viser her til at handlinger som krenker private interesser, ofte vil «skape en følelse av urett, frykt eller aggresjon hos den eller de som er direkte rammet».⁷⁰¹ Straffen begrunnes i hensynet til den eller de som er blitt utsatt for en lovovertrødelse, og de opplevelser av vrede, frykt eller urett som kriminaliteten har utløst. Straffen tildeles slik en tydelig kommunikatv funksjon. Den skal formidle til ofrene at de ikke overlates til seg selv, men at staten – på vegne av fellesskapet – reagerer på den kriminelle handlingen som er blitt begått. Slik knyttes straffen direkte til de personene som forbrytelsen gjelder.⁷⁰²

Straffen settes i nær sammenheng med dette også inn i en større kontekst. For hvis forbrytelsen som er begått, er alvorlig nok eller har fått mye medieomtale, kan «liknende følelser» også oppstå «i en videre krets» – om det så er nabolaget, byen eller hele befolkningen. «At handlingene blir gjenstand for straffeforfølgning, og at den eller de skyldige ilegges straff, kan ikke undervurderes. Det at gjerningspersoner straffes, har derfor en viktig mentalhygienisk virkning», heter det i meldingen.⁷⁰³

Straffens betydning for opprettholdelse av den sosiale ro kan dermed også ses som en del av samfunnets tillit til kriminalomsorgen. Som jeg var inne på i kapittel 5, vil en profesjon kontinuerlig måtte rettferdiggjøre overfor politiske myndigheter og allmennheten at den er verdig det privilegium den har fått gjennom samfunnsmandatet. Hvis kriminalomsorgen her ikke utfører dette mandatet på en tilfredsstillende måte, oppdraget om å fullbyrde de reaksjonene som er besluttet av domstolen eller påtalemyndigheten, kan dette nettopp bidra til at befolkningen eller ofrene føler seg urettferdig behandlet eller utrygge. Som Johs. Andenæs skriver: «Når forbryteren blir grepet og får sin straff, faller sinnene til ro. Det virker beroligende å se at retten hevder seg, at øvrigheten ikke bærer sitt sverd forgjeves.»⁷⁰⁴ Også fengslene tildeles slik en tydelig kommunikatv funksjon, et signal til allmennheten om at myndighetene tar på alvor det som har skjedd og at gjerningspersonene får sin straff.

⁷⁰⁰ Justisdepartementet 2008a: 19

⁷⁰¹ Justisdepartementet 2008a: 20

⁷⁰² Justisdepartementet 2008a: 20; jf. Justisdepartementet 2004b: 80ff.

⁷⁰³ Justisdepartementet 2008a: 20

⁷⁰⁴ Andenæs 2004: 98

Kriminalomsorgsmeldingens omtale av straffens opprettholdelse av den sosiale ro er en ordrett avskrift av odelstingsproposisjonen *Om lov om straff*. Her knyttes dette strafformålet til straff som gjengjeldelse, og det poengteres at «arven fra gjengjeldelsesteorien» lever videre i dette strafformålet:

Den tredje tilsiktede virkning av straffen har sin opprinnelse i gjengjeldelsesteoriene, og er knyttet til den atferdsregulerende virkning det har at lovbrudd blir straffet – gjengjeldt. At lovbrudd blir forfulgt og straffet bidrar til å skape trygghet og ro i samfunnet. Minsket frykt og mistenksomhet bidrar igjen til et åpent samfunn og til å forebygge uønsket selvtekt og privat rettshåndhevelse. Straffens tredje tilsiktede virkning er således å *bidra til den sosiale ro* [...] Uavhengig av om straff og strafforfølgning har noen preventiv virkning, kan straff [...] i ikke liten utstrekning være formålstjenlig fordi den viser krenkede at det blir reagert – og med tilstrekkelig styrke – mot lovbruddet.⁷⁰⁵

Stoltenberg II-regjeringen bruker aldri selv ordet «gjengjeldelse» om straffens formål i kriminalomsorgsmeldingen. Men ettersom denne meldingen ellers legger seg så tett opp til odelstingsproposisjonen i omtalen av straffens begrunnelse og virkninger, er det nærliggende å tolke det som at gjengjeldelsen dermed også har betydning i fullbyrdingen av straffen. Fængselsbetjentenes arbeid forankres da i nødvendigheten av å straffe, i samfunnets behov for å reagere fordi det er blitt begått en lovstridig handling, og i at det skal være en tilstrekkelig proporsjonalitet mellom straff og lovbrudd. Gjennom fængselsstraffen uttrykkes det en offentlig bebreidelse; samfunnet markerer gjennom sine rettsinstitusjoner at mennesker som har begått en straffbar handling, også må stå til rette og ta ansvar for hva han eller hun har gjort av urett mot andre.

At fængselsbetjentene dermed utfører det oppdraget de har fått av samfunnet, at de sørger for at de personene som er blitt idømt en dom, faktisk gjennomfører straffen etter gjeldende rettsregler, kan på den måten ha betydning for at sinnene faller til ro i befolkningen eller hos ofrene.⁷⁰⁶ Straffen og fængselet (når det er snakk om mer alvorlige forbrytelser) trer her frem som nødvendige institusjoner for å tilfredsstille offerets og allmennhetens forventninger om at urett skal straffes.⁷⁰⁷ Fængslene fremstår slik som en arena for både

⁷⁰⁵ Justisdepartementet 2004b: 77, 80

⁷⁰⁶ «Impunity» eller «straffefrihet» brukes gjerne om det fenomen der rettstaten ikke viser vilje og evne til å dømme forbrytelser og markere alvorret overfor en gjerningsperson. For betraktninger omkring dette, se: Leer-Salvesen 2002b: 213ff; Leer-Salvesen 2009: 191ff. Paul Leer-Salvesens poeng er at hvis staten ikke ivaretar en slik oppgave på vegne av fellesskapet, blir konflikten parter neglisjert og overlatt til seg selv. «Impunity» er ikke det samme som å vise gjerningspersonene nåde. 'Impunity' er snarere å la ofrene i stikken», skriver han (Leer-Salvesen 2002b: 214).

⁷⁰⁷ Jf. NoU 1983 57: 50. Se også senere forarbeider til ny straffelov, særlig NoU 2002 4: 113ff. Straffelovkommissjonen skriver her: «Det er et alminnelig krav i befolkningen at straffen skal tjene som rettferdig gjengjeldelse – eller at forbrytere skal få som fortjent. En innfrielse av dette kravet om rettferdighet kan ha en slik mentalhygienisk nyttevirkning. [...] Særlig i forhold til alvorlige forbrytelser vil det ofte reise seg et krav om gjengjeldelse hos offeret, og noen ganger til og med blant større deler av befolkningen. Disse gemyttene kan lede til selvjustis og sosial uro hvis de får blomstre fritt. Straffen kan i slike tilfeller gi den mentale oppreisning som er nødvendig for å sikre ro og orden. På den annen side kan straff som oppleves som urimelig skape frustrasjon, bitterhet og økt motsetning. Straffen kan også bidra til å skape en følelse av *trygghet og rettsikkerhet* i befolkningen» (NoU 2002 4: 114-115).

gjengjeldelse og kommunikasjon til ofrene og allmennheten. Et viktig poeng her er at fengselsbetjentene, gjennom å utføre samfunnsoppdraget, sørger for å ivareta den allmennelige rettsfølelsen. Arbeidsoppgavene deres viser personer som er blitt krenket gjennom lovbruddet, at det blir reagert, og i den grad «en videre krets har følt lovbruddet som en fredskrenkelse», kan straffen ha «den sosiale funksjon at befolkningen føler seg trygg og beskyttet, og at ‘rettferdigheten har seiret’», som det heter i forarbeidene til straffeloven.⁷⁰⁸

Forarbeidene til ny straffelov og kriminalomsorgsmeldingen viderefører på den måten Immanuel Kants understreking av straffens nødvendighet. Straffen betraktes her som nødvendig i seg selv, ikke primært fordi det har en preventiv virkning, men fordi det har skjedd en forbrytelse som det tidligere har blitt truet med straff for. På samme måte videreføres også betydningen av at straffen skal skje i statlig regi.

Selv om det dermed kan identifiseres tydelige forbindelseslinjer mellom forarbeidene til ny straffelov, kriminalomsorgsmeldingen og Kant, skiller de likevel lag ved noen viktige korsveier. For der Immanuel Kant snakker om en blodskyld som ville heftet seg ved innbyggerne i et samfunn om de valgte å la være å fullbyrde straffen, er det det langt mer jordnære hensynet til opprettholdelsen av den sosiale ro som trekkes frem i dagens kriminalpolitikk. Der Kant i mindre grad viser interesse for ofrene for forbrytelsen, løftes disse i betydelig sterkere ordelag frem av straffelovskommisjonen og justismyndighetene. Og der nytteformålet kun har underordnet betydning hos Kant, tildeles straffens mentalhygieniske virkninger en dominerende plass i dagens straffebegrunnelse.⁷⁰⁹ På den måten iføres Kants gjengjeldelsesteori en utilitaristisk klesdrakt i forarbeidene til ny straffelov og kriminalomsorgsmeldingen, samtidig som straffens nødvendighet overfor offer og allmennhet betones i langt sterke grad enn hos Kant.

6.3.3.2 Straff som allmennprevensjon

Den andre virkningen som regjeringen mener fengselsstraffen skal ha, er av allmennpreventiv karakter. I kriminalomsorgsmeldingen henvises det her, som i straffelovsproposisjonen, til at straffen skal være avskrekkende på kort sikt og holdningsskapende og vanedanende på lang sikt. Men det er den avskrekkende virkningen som dominerer fremstillingen i meldingen. Dette henger antagelig sammen med at straffegjennomføringen – som jo er tema for meldingen – skal oppleves som et onde. «Straff er det sterkeste uttrykket for myndighetenes makt over borgerne. Tydeligst er dette når straffen er frihetsberøvelse», skriver

⁷⁰⁸ Justisdepartementet 2004b: 80

⁷⁰⁹ Se kapittel 4.3.2.

regjeringen,⁷¹⁰ som også presiserer at «straff [...] er et tilsiktet onde fra det offentliges side».⁷¹¹

I forarbeidene til Fængselsloven ble det påpekt at selve frihetsberøvelsen empirisk sett var avskrekkende «nok i seg selv», og at de innskrenkningene av personlig frihet som dette innebar, altså straffens intenderte ondepåføring, hadde vist seg å være «ganske merkbare».⁷¹² I kriminalomsorgsmeldingen blir det derimot stående åpent om hvorvidt det fortsatt kan sies at trusler om straff, for eksempel gjennom en ubetinget fængselsdom, faktisk har avskrekkende virkning på allmennheten. Dette er det nemlig «begrenset kunnskap om» ifølge meldingen.⁷¹³ Det er likevel, fortsetter regjeringen, «på ‘common-sense’ grunnlag alminnelig akseptert at det er grunn til å tro at befolkningen påvirkes av at deres handlinger kan få negative konsekvenser».⁷¹⁴ Det er imidlertid også grunn til å tro at graden av avskrekking varierer «betydelig med personlighetstypen» til de potensielle lovbrøytene, heter det. Dette perspektivet knyttes til de vurderinger som potensielle lovbrøytene gjør før de eventuelt begår en kriminell handling:

Straffens avskrekkende virkning har innslag av kost/nyttevurderinger. Her avveier potensielle lovbrøytene hva hun eller han har å vinne på å begå lovbruddet og hvor stor oppdagelsesrisikoen er. Denne siden av allmennprevensjonen har størst relevans for lovbrudd som foretas etter en overveid beslutning. Det antas derfor at denne siden av allmennprevensjonen ikke har særlig relevans i forhold [til] kriminalitet som er begått på impuls og under påvirkning av rusmidler. En antar på den annen side at oppdagelsesrisikoen er viktig. Når man skal ta standpunkt til om det er formålstjenlig å kriminalisere handlinger, er det derfor av sentral betydning hvor stor oppdagelsesrisikoen ansees for å være og i hvilken grad en kan påregne at det vil være ressurser til å forfølge lovbrudd.⁷¹⁵

⁷¹⁰ Justisdepartementet 2008a: 17

⁷¹¹ Justisdepartementet 2008a: 162

⁷¹² Justisdepartementet 1956: 61. Dette vil jeg komme nærmere inn på senere (i kapittel 6.3.3.2).

⁷¹³ Justisdepartementet 2008a: 20

⁷¹⁴ Justisdepartementet 2008a: 20; jf. Andenæs 1990: 162–164. For en diskusjon av noe nyere empirisk forskning på allmennprevensjonens virkninger, se J. R. T. Jacobsen 2004bc. Jørn R. T. Jacobsen skriver blant annet her: «Hovudinntrykket frå den nyare forskinga er at det synast som om mange av dei slutningane ein gjorde ut frå den empiriske forskinga fram til slutten av 1970-talet, har fått ytterlegare empirisk forankring dei seinare tiara. Det synast å vere ei relativt allmenn forståing at den empiriske forskinga gjev grunnlag for å hevde at strafferetten som system eller samfunnsinstitusjon har visse allmennpreventive verknader. Ei avskaffing av strafferetten ville med andre ord mest truleg medføre ei auke i talet på dei handlingane som strafferetten no rammar. Vidare synes det å vere eit relativt godt empirisk grunnlag for å hevde at oppdagingsrisikoen faktisk spelar ei sentral rolle i forhold til den allmennpreventive verknaden. På den andre sida er det er [sic!] god grunn til å vere skeptisk til verknaden av eventuelle straffskjerpingar som verkemiddel for å oppnå ein auka allmennpreventiv effekt. Når det gjeld eit av Andenæs sine hovudpoeng – at den allmennpreventive verknaden av strafferetten varierer med kva type brotsverk det er tale om – har ein fått noko empirisk materiale som støttar opp om dette, samstundes som anna materiale gjev grunnlag for å hevde at skilnaden mellom dei ulike brotsverka med tanke på ein mogleg allmennpreventiv effekt kanskje ikkje er så stor som mellom anna Andenæs sine skrifter kan gje inntrykk av. I tillegg er det grunn til å understreke at det som føreligg av empirisk forskning i all hovudsak knytter seg til den umiddelbart avskrekkande verknaden av strafferetten» (J. R. T. Jacobsen 2004b: 315f).

⁷¹⁵ Justisdepartementet 2008a: 20

Dette perspektivet, det at allmennprevensjonen har «innslag av kost/nyttevurderinger»,⁷¹⁶ står også sentralt hos både Beccaria, Feuerbach og Andenæs.⁷¹⁷ Straffetrusselen og den risiko den handlende utsetter seg for ved å begå lovbruddet, skal veie «tyngre i hans bevissthet enn tanken på hva han kan oppnå ved lovbruddet», skriver for eksempel Andenæs⁷¹⁸ og betoner – slik jeg var inne på i kapittel 4.3.1.1.3 – viktigheten av å gi borgerne «visshet om en rask pågrep og straff». Dette, skriver han, vil forhindre «den store masse av lovovertrедelser».⁷¹⁹ Straffebudet, straffens strenghet (inntil et visst nivå) og oppdagelsesrisikoen har slik en tydelig kommunikasjonsfunksjon. For den direkte avskrekkende virkning gjør seg bare gjeldende overfor en person som har kjennskap til straffebudet og som regner med at det er en reell risiko for oppdagelse og straff.⁷²⁰ Målgruppen for allmennprevensjonen er på den måten i bred forstand allmennheten. Samtidig er det tydelig at allmennheten ikke skal forstås som enhver borger i enhver situasjon. For som strafferettsteoretikeren Jørn Jacobsen påpeker, kan begrepet «allmennhet» deles inn i tre grupper når det kommer til allmennprevensjonens virkninger: de som uansett vil gjøre et lovbrudd hvis det var et faktisk handlingsalternativ; de som uansett ikke vil gjøre lovbruddet; og de som i en bestemt kontekst i utgangspunktet vil gjøre eller er i tvil om å gjøre lovbruddet, men som på grunn av straffetrusselen, kan komme til å avstå fra den kriminelle handlingen.⁷²¹ Siden allmennprevensjonen prinsipielt sett bare har relevant funksjon for den tredje og siste av disse gruppene, er *siktemålet* for allmennprevensjonen dermed kun disse personene. Dette kommer ikke eksplisitt frem i kriminalomsorgsmeldingen, selv om det etter mitt syn ligger implisitt i regjeringens beskrivelse av allmennprevensjonen.

I kriminalomsorgsmeldingen knyttes slik den direkte avskrekkingen til frihetsberøvelsen. Det pønale element er nettopp å skulle ta fra domfelte mennesker friheten for en gitt periode. Og fengselet skal – gjennom sine murer og låser, sine piggrådgjerder og reguleringer – signalisere til de som vurderer og fortsatt er i tvil om de skal gjøre et bestemt lovbrudd, at handlingen er alvorlig og at frihetsberøvelse er hva som kan skje, hvis de utfører handlingen og blir domfelt for det. Fengselet kommuniseres her som en arena som skal virke avskrekkende overfor potensielle lovbrøyttere. Allmennheten skal få kunnskap om og kjennskap til hva det innebærer å bli idømt en fengselsstraff, og gjennom denne kunnskapen, dette kjennskapet og det alvorret en fengselsstraff signaliserer, er håpet at de som kunne tenke seg å begå et lovbrudd, ikke lenger vil gjøre det. Slik åpner også regjeringen opp for

⁷¹⁶ Justisdepartementet 2008a: 20

⁷¹⁷ Se kapitlene 4.3.1.1.1-4.3.1.1.3.

⁷¹⁸ Andenæs 1990: 31; Andenæs 2004: 89

⁷¹⁹ Andenæs 1990: 57

⁷²⁰ Andenæs 2004: 84ff

⁷²¹ J. R. T. Jacobsen 2004c: 405f

at fengselsstraffen kan tillegges instrumentell betydning. For det er ikke bare straffetrusse-
len som i meldingen skal ha allmennpreventiv virkning. Også domsavsigelsen og fullbyr-
dingen kan legitimeres allmennpreventivt. De fengslede posisjoneres dermed som egnete
og juridisk legitime midler som kan brukes for å vise allmennheten hva som kan skje, hvis
man begår visse typer kriminaliserte handlinger, mens fengselsbetjentene posisjoneres blant
dem som skal sørge for at fengselet ikke mister sin allmennpreventive virkning.

6.3.3.3 Straff som individualprevensjon

Det tredje og siste formålet med straffen er de individualpreventive virkningene. Disse deler
Stoltenberg II-regjeringen i tre: i straffens uskadeliggjørende (inkapasiterende), avskrek-
kende og forbedrende virkninger – med andre ord: den samme inndelingen som ble gjort
av Franz von Liszt og Den tredje skolen.⁷²²

6.3.3.3.1 Straff som uskadeliggjøring (inkapasitering)

I kriminalomsorgsmeldingen knyttes den uskadeliggjørende virkningen til at gjerningsper-
sonen fratras friheten og på den måten blir fysisk hindret fra å begå nye straffbare handlinger.
Regjeringen betoner her at straffens samfunnsbeskyttende funksjon ikke minst blir viktig
når det kommer til «handling som er av et slikt alvor eller omfang» at domstolen velger å
benytte seg av fengsel eller forvaring som straffereaksjon. «I de senere år», påpekes det, «har
det særlig vært overfor de mest aktive og tilbakefallende vinningskriminelle at fengselsstraf-
fens uskadeliggjørende virkning har vært framhevet».⁷²³

Sagt på en annen måte: Noen mennesker har gjennom sine handlinger skapt utrygghet,
frykt eller vrede hos offer eller allmennheten. Gjennom fengselsstraffen fjernes disse per-
sonene fra samfunnet utenfor murene – enten for en angitt tid (ubetinget fengselsstraff)
eller for en ubestemt periode (forvaring). Slik blir fengselet, og da først og fremst forva-
ringsanstaltene og høysikkerhetsavdelingene, en arena for beskyttelse. Fengselsmurene, lå-
sene, overvåkingskameraene, gitteret, piggråden over muren – alt dette blir ikke bare av-
skrekkende symboler, men også konkrete virkemidler for å ivareta denne oppgaven. «De
som er farlige eller ikke har til hensikt å endre sitt kriminelle livsmønster, skal samfunnet
beskyttes mot», skriver regjeringen i kriminalomsorgsmeldingen og poengterer at sam-
funnstrygghet står helt sentralt i så vel regjeringens politikk som i den praktiske straffegjen-
nomføringen: «Trygghet for samfunnet er et overordnet mål for regjeringens kriminalpoli-
tikk. Dette målet setter rammene for straffegjennomføringen og tilbakeføringsarbeidet.

⁷²² Se kapittel 4.3.1.2.2.

⁷²³ Justisdepartementet 2008a: 19

Hensynet til samfunnstryggheten skal prege både politikken, lov- og regelverket og den daglige skjønnsutøvelsen.»⁷²⁴

Denne beskyttelsen av samfunnet skjer i første omgang ved at enkeltpersoner gjennom en domfellelse, flyttes fra livet som frie borgere, til et liv innenfor fengselsmurene. Siden straffen på den måten begrunnes ut fra samfunnsbeskyttelse, blir ord som «rømningsrisiko» og «svikt» viktige indikatorer på om kriminalomsorgens oppfyller denne delen av oppdraget. Regjeringen er da også nøye med å påpeke at det er få personer som rømmer eller som ikke kommer tilbake til fastsatt tid etter endt fremstilling eller permisjon. I regjeringens eget språk er her «svikttall ved permisjoner og utganger [...] meget lave»:⁷²⁵ I 2007, altså året før meldingen ble lagt frem, var det tre rømninger fra høysikkerhetsfengsler. Det ble samme året gjennomført 17 640 fremstillinger, og av disse var det åtte personer som rømte. Av 34 520 gjennomførte permisjoner, var det 69 personer som ikke kom tilbake til avtalt tid.⁷²⁶

Det er verdt å merke seg at regjeringen i kriminalomsorgsmeldingen kun retter det inkapasiterende blikket mot samfunnsbeskyttelsen, mot det å hindre nye lovbrudd ved å frata et menneske friheten gjennom fengselsstraff. Men inkapasitering kan også ha en annen side, nemlig den som handler om beskyttelse for de som fengsles. Ut fra en slik tilnærming til inkapasitering, som altså regjeringen ikke foretar i meldingen, er det gjerningspersonen som settes i sentrum. Fengselet tildeles her en skjermende og beskyttende betydning for de fengslede. For ham eller henne kan det handle om å skjerme seg fra en pågående presse, eller det kan – og da gjerne for forbrytelser som samfunnet oppfatter som særlig grusomme – også fungere som beskyttelse av eget liv og egen helse. Dette perspektivet er altså fraværende i meldingen, og straffen legitimeres i stedet kun i hensynet til samfunnets behov for trygghet.

Gjennom å legitimere straffen i inkapasitering blir fengselet dermed en arena for samfunnsbeskyttelse. Fengselsbetjentenes ansvar er å sørge for at de som er dømt til fengselsstraff, befinner seg der domstolen og kriminalomsorgen har bestemt at de skal være.

6.3.3.3.2 Straff som avskrekking

Ifølge kriminalomsorgsmeldingen oppstår den avskrekkende virkningen «når lovbrysterer opplever straffen som så negativ at vedkommende avstår fra framtidige straffbare handlinger».⁷²⁷ Regjeringen innrømmer imidlertid her, på samme måte som i forarbeidene til straffeloven og under presentasjonen av allmennprevensjonen, at straffeformålet er lite

⁷²⁴ Justisdepartementet 2008a: 93

⁷²⁵ Justisdepartementet 2008a: 8, 95

⁷²⁶ Justisdepartementet 2008a: 96

⁷²⁷ Justisdepartementet 2008a: 20

empirisk informert. «I hvilken grad en slik virkning faktisk er reell, finnes det lite forskning om», skriver den i kriminalomsorgsmeldingen, men legger likevel til at virkningen trolig avhenger «av flere faktorer»: blant annet hvilken straffereaksjon som brukes, hvilket sikkerhetsnivå man gjennomfører straffen i, og om lovbruddet var styrt av rasjonelle overveielser.⁷²⁸

Hva betyr så dette for betjentrollen, det at fengselsstraffen skal oppleves så negativ at de fengslede ikke vil tilbake i fengselet? Før jeg ser nærmere på hvordan Stoltenberg II-regjeringen møter dette spørsmålet i meldingen, vil jeg belyse det gjennom noen korte, fengselshistoriske nedslag.

Fra midten av 1850-årene og frem til slutten av 1920-tallet var fengselsstraffen i betydelig grad basert på rehabilitering gjennom isolasjon.⁷²⁹ I sin innstilling fra 1930 åpnet imidlertid fengselsreformkomiteen av 1927 noe på dette: De fengslede skulle ifølge komiteens forslag, som i all hovedsak ble gjennomført ved lovendringer tre år senere, ha kontrollert fellesskap under arbeid, gudstjeneste, undervisning, lufting og fritidssysler.⁷³⁰ Samtidig betonte komiteen at «fangenes individuelle avsondring» skulle være «fangebehandlingens bærende grunntanke».⁷³¹

Dette synet var så gjeldende i nærmere 25 år. Det var først gjennom forarbeidene til Fængselsloven av 1958 at myndighetene gikk helt vekk fra denne tilnærmingen og gjorde fellesskap med andre fengslede til hovedregelen. I sin innstilling fra 1956 skriver fengselsreformkomiteen at den «anser det utvilsomt at felleskapets fordeler langt oppveier de mangler som denne behandlingsform fører med seg. Så vidt det er mulig bør denne fullbyrdesform derfor brukes».⁷³² En viktig årsak til at dette skjedde, var at komiteen ikke lenger ønsket å la isolasjon være en del av ondepåføringen. Det er frihetsberøvelsen og kun denne som skal være den bevisste tilføringen av et onde, heter det i innstillingen – og med det kom et viktig prinsipp inn i strafferetten.⁷³³

For det er i forarbeidene til Fængselsloven, i innstillingen fra fengselsreformkomiteen, at denne formuleringen blir introdusert. Komiteen bygger her på det arbeidet som allerede var blitt gjort i forbindelse med utformingen av nytt lovverk i Sverige og Danmark. I forarbeidene til den svenske straffegjennomføringsloven (verkställighetsloven) av 1945

⁷²⁸ Justisdepartementet 2008a: 20. Regjeringen går i omtalen av lovovertrederens rasjonelle overveielser ikke inn i en diskusjon om menneskets frie vilje. For en drøfting av straff og den frie vilje, se: Schaanning 2002b.

⁷²⁹ For mer om dette, se: Nissen 1934: 186ff; Gløersen 1952: 248ff; Schaanning 2007: 331ff; Hammerlin 2008: 87ff. For et dansk perspektiv, se: P. S. Smith 2003; for et svensk perspektiv, se: Nilsson 1999. Se også: Foucault 1977.

⁷³⁰ Justisdepartementet 1930: 35f; jf. Gløersen 1952: 256.

⁷³¹ Justisdepartementet 1930: 33

⁷³² Justisdepartementet 1956: 68

⁷³³ Justisdepartementet 1956: 59ff. Komiteens synspunkter fikk to år senere tilslutning av Justisdepartementet i lovproposisjonen (Justisdepartementet 1958a: 6f) og i justiskomiteens innstilling til loven (Justiskomiteen 1958: 3).

fremheves det at frihetsberøvelsen frem til da vanligvis var praktisert «mera kännbar» ved at de fengslede i større eller mindre grad hadde blitt holdt isolert og tilføyd strafflidelser «utöver vad själva frihetsförlusten innebär». ⁷³⁴ Til forskjell fra dette påpeker utvalget at det «ur fångens synpunkt är själva frihetsförlusten som framstår som det egentliga strafflidandet», mens straffgjennomføringens utforming «är av sekundär betydelse». ⁷³⁵ Utvalget viser her blant annet til Norge og Danmark, der de fengslede i visse tilfeller hadde kunnet velge mellom en vanlig fengselsstraff og en kortere straffgjennomføring på vann og brød. ⁷³⁶ De aller, aller fleste valgte den korteste om enn strengere varianten, påpeker de. Dette får dem til å trekke den konklusjon at «frihetsförlusten är i och för sig det största lidandet och behöver ej accentueras genom repressiva detaljer för att verka avskräckande». ⁷³⁷

Den samme betoningen av frihetsberøvelse som ondepåføring kommer også frem i de danske forarbeidene til ny straffgjennomføringslov (straffuldbyrdelseslov). I 1946 skriver komiteen som skulle se på gjennomføringen av fengselsstraff:

Det maa antages, at det med Frihedsstraffen forbundne generalpræventive Formaal i tilstrækkelig Grad varetages gennem selve Frihedsberøvelsen og de dermed forbundne sociale Konsekvenser, hvorimod det ikke er nødvendigt at opretholde alle de med Frihedsberøvelsen hidtil forbundne Indgreb sigtende til at understrege Straffens Karakter af en Lidelse udover selve Frihedsberøvelsen. Det gælder om i videst muligt Omfang at nærme Vilkaarene under Frihedsberøvelsen til Livet under de Forhold, som Fangen skal søge at mestre, naar han er paa fri Fod, og man bør derfor i saa vid Udstrækning som muligt søge at undgaa nedbrydende Virkninger i legemlig eller sjælelig Henseende for Fangen under Strafafsoningen. ⁷³⁸

I Norge la fengselsreformkomiteen seg tett opp til begge disse innstillingene. Den påpekte for det første at straffgjennomføringen ikke lenger skulle «føre med seg flere og større innskrenkinger for den domfelte enn de som er nødvendig for å gjennomføre frihetsberøvelsen, opprettholde ro og orden i anstalten, og for mest mulig å sikre seg mot en skadelig påvirkning fangene imellom». Den fremhevet for det andre at alle disse innskrenkningene «i praksis» hadde vist seg «å være ganske merkbare» for de som var fengslet. Og

⁷³⁴ Strafflagberedningen 1944: 121

⁷³⁵ Strafflagberedningen 1944: 122

⁷³⁶ Etter straffeloven §§ 18 og 19 kunne de som var fengslet, frem til 1958 gjennomføre straffen i såkalt «skjerpet fengsel». Personer som gjennomførte straffen i skjerpet fengsel, fikk enten bare vann og brød, eller de kunne ha et hardt natteleie. En dags skjerpet fengsel på vann og brød tilsvarte tre vanlige fengselsdøgn, mens to dagers skjerpet fengsel med hardt natteleie tilsvarte tre fengselsdøgn. En slik straffgjennomføring kunne enten gå frem av dommen, eller ved at den domfelte selv ønsket det (Hauge 2002: 54). I *Reglement for Kreds fængslerne og de større Hjelpe fængsler*, utgitt av Justisdepartementet i 1904, beskrives kosten slik: «Fanger, som utholder Fængsel paa Vand og Brød, gives daglig 750 g. blødt, velbagt og idetmindste 2 Dage gammelt Brød eller den halve Vegt haardt Brød, rent, friskt Vand samt det fornødne Salt» (Justisdepartementet 1904: 39). Om det harde natteleiet heter det i samme reglement: «Som haardt Natteleie anvendes en bar Briks (eller Sengelaaget, hvor saadanne er i Brug) med en Rul til at lægge under Hovedet samt et eller i fornødent Fald to Uldtæpper til Overbredselse. Hvor det efter Omstændighederne findes ubetænkeligt, kan ogsaa Gulvet anvendes» (Justisdepartementet 1904: 41).

⁷³⁷ Strafflagberedningen 1944: 122

⁷³⁸ Justitsministeriet 1946: 8

den slo for det tredje fast at selve frihetsberøvelsen dermed kunne ses på som avskrekkende nok i seg selv.⁷³⁹ Slik ønsket komiteen å bevege seg vekk fra en tid «da gjengjeldelses- og soningstanken hadde en fremtredende plass i straffesystemet og da frihetsberøvelsen skulle gis et særlig preg av et ‘straffonde’».⁷⁴⁰

Prinsippet om at det er frihetsberøvelsen som er ondepåføringen i en fengselsstraff, er senere gjentatt og slått fast flere ganger av ulike regjeringer. Det finnes igjen i kriminalmeldingen fra 1978⁷⁴¹ og kriminalomsorgsmeldingen fra 1998,⁷⁴² og det gjentas altså også i Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding. Her sies det tydelig at «straff [...] er et tilsiktet onde fra det offentlige side», at «det er selve frihetsberøvelsen som er straffen», og at straffegjennomføringen ikke skal «være mer tyngende enn nødvendig».⁷⁴³

I kriminalomsorgsmeldingen fremstilles dermed frihetsberøvelsen som det straffende eller pønale kjerneelementet i fengselsstraffen, og de skrankene som kom inn i lovgivningen gjennom forarbeidene til Fengselsloven fra 1958, kan sies å begrense de avskrekkende virkningene av straffen.⁷⁴⁴ Med en formulering fra Johs Andenæs ligger det dermed innbygd i strafferetten «en viss motsetning mellom ønsket om å oppnå en avskrekkende virkning ved straffetrusselen og straffedommen, og ønsket om å gjøre det best mulig for den domfelte innenfor rammen av frihetsberøvelsen».⁷⁴⁵ Denne motsetningen er også, i min tolkning, til stede i kriminalomsorgsmeldingens beskrivelser.

6.3.3.3 Straff som forbedring (les: rehabilitering)

Dette leder inn i den tredje og siste av straffens tre tilsiktede individualpreventive virkninger: det som i kapitlet *Verdivalg* omtales som den forbedrende virkningen. Regjeringen introduserer den slik:

Straffens forbedrende virkning oppstår når domfelte tar inn over seg at handlingen var gal. I de senere år har lovgiveren lagt større vekt på straffens forbedrende virkning. Her er straffegjennomføringsloven et eksempel når den betoner at kriminalomsorgen «skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger».⁷⁴⁶

Igjen legger Stoltenberg II-regjeringen seg tett opp til formuleringene i straffelovproposisjonen, der departementet blant annet skriver:

⁷³⁹ Justisdepartementet 1956: 61

⁷⁴⁰ Justisdepartementet 1956: 60

⁷⁴¹ Justisdepartementet 1978: 173

⁷⁴² Justisdepartementet 1998: 27

⁷⁴³ Justisdepartementet 2008a: 22, 162; jf. Justisdepartementet 2004b: 20, 48, 62, 77

⁷⁴⁴ Justisdepartementet 1956: 61

⁷⁴⁵ Andenæs 2004: 79; jf. kapittel 4.3.1.1.3.

⁷⁴⁶ Justisdepartementet 2008a: 20

Straffens forbedrende virkning oppstår når gjerningspersonene tar inn over seg den bebreidelse som ligger i straffen, og «skjønner» at (og hvorfor) handlingen var gal. Det er nok både usikkert og varierende i hvilken grad straffen og de strafferettslige reaksjoner har slik virkning. Reaksjonen overføring til behandling i konfliktråd tar først og fremst sikte på å fremkalle en slik reaksjon gjennom den «pine» det er for gjerningspersonen å måtte se den fornærmede inn i øynene, høre om virkningen av den straffbare handling, og eventuelt også bidra til å gjenopprette krenkelsen. Det kan synes som om lovgiverne i den senere tid har lagt større vekt på straffens forbedrende virkning. Det følger av straffegjennomføringsloven § 3 første ledd at kriminalomsorgen ved gjennomføringen «skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger».⁷⁴⁷

Det er med andre ord en noe forkortet og fokusert tekst som gjengis i kriminalomsorgsmeldingen. Fokuset er straffegjennomføring – og siden overføring til behandling er regnet som en strafferettslig reaksjon, ikke straff,⁷⁴⁸ utelates dette perspektivet i meldingen.⁷⁴⁹ Viktigere er det da at proposisjonssetningen «det er nok både usikkert og varierende i hvilken grad straffen og de strafferettslige reaksjoner har slik virkning» helt er utelatt i kriminalomsorgsmeldingen. En gjennomlesning av meldingen i sin helhet kan imidlertid forklare dette. Det bærende temaet her er jo at straffen *kan* virke, og spørsmålet om dagens straffep praksis virker godt nok forankres kun ett sted: i straffens rehabiliterende virkning. Som regjeringen skriver: «Stortingsmeldingen reiser spørsmålet om dagens straffep praksis virker godt nok. Med det menes om lovbrøyteren reduserer eller slutter med sine kriminelle handlinger som følge av straffen. Statistikk om tilbakefall til ny kriminalitet blir da et nødvendig verktøy i reformarbeidet.»⁷⁵⁰

Gjennom beskrivelsen i straffelovproposisjonen og kriminalomsorgsmeldingen kan det se ut som at straffens forbedrende virkninger knyttes til to forhold: 1) å ta inn over seg at den handlingen som ble begått, var juridisk og kanskje også moralsk gal (selvrefleksjon og skylderkjennelse); 2) forventinger til at gjerningspersonen endrer levesett og/eller holdninger (oppgjør og moralsk utvikling). Forbedring handler på den måten om at de fengslede tar inn over seg den bebreidelsen som ligger i straffen, at de forstår *at* og *hvorfor* handlingen

⁷⁴⁷ Justisdepartementet 2004b: 79

⁷⁴⁸ Det er bare de reaksjonene som er listet opp i straffeloven §§ 15 og 16 som i strafferetten er regnes som straff. Dette er fengsel, forvaring, samfunnsstraff, bot og rettighetstap. De strafferettslige reaksjonene som ikke regnes som straff, er straffutmålingsutsettelse, særreaksjonene overføring til tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg, inndragning, påtaleunntattelse og overføring til konfliktråd (Justisdepartementet 2004b: 245). I forarbeidene til straffeloven skriver Justisdepartementet: «Om en reaksjon betegnes som straff eller som annen strafferettslig reaksjon, er blant annet avhengig av hvor inngripende den er overfor lovbrøyteren. [...] Av betydning er også hva en reaksjon tradisjonelt er betegnet som, reaksjonens formål og om den for øvrig har trekk som er typiske for straffen» (Justisdepartementet 2004b: 245).

⁷⁴⁹ Regjeringen skriver i kriminalomsorgsmeldingen: «Reaksjonen overføring til konfliktråd tar primært sikte på kriminalitet av en lavere alvorlighetsgrad, og har også et videre siktemål enn å avholde den siktede fra ny kriminalitet for en periode. Gjennom å møte offeret for lovbrudd i en meklings situasjon, og eventuelt inngå en avtale om gjenopp retting av eller kompensasjon for forvoldt skade, håper en at gjerningspersonen skal ta inn over seg det forkastelige ved å begå straffbare handlinger» (Justisdepartementet 2008a: 123).

⁷⁵⁰ Justisdepartementet 2008a: 8

var gal, og at de på bakgrunn av dette forsøker å endre seg.⁷⁵¹ Denne virkningen retter seg dermed direkte mot den fengslede selv og får på den måten en antropologisk dimensjon. Det nevnes da også i begge dokumentene at lovgiveren i «de senere år» har «lagt større vekt på straffens forbedrende virkning», og det henvises her eksplisitt til straffegjennomføringsloven § 3: «Her er straffegjennomføringsloven et eksempel når den betoner at kriminalomsorgen 'skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger'.»⁷⁵²

Straffens forbedrende virkning presenteres slik som en sentral side av hva regjeringen mener skal være straffens formål. Det er derfor verdt å merke seg at beskrivelsen «straff som forbedring» bare brukes tre ganger i kriminalomsorgsmeldingen. Alle gangene skjer det under overskriften «Straffens formål»: den første gangen som en oppramsing av straffens tre individualpreventive virkninger, mens de to siste er gjengitt i innholdsbeskrivelsen av denne tredje virkningen (gjengitt i sitatet som innleder dette delkapitlet).⁷⁵³ Etter disse tre gangene brukes aldri uttrykket «straffens forbedrende virkning» igjen i meldingen.

Dette er en viktig observasjon. For når det ellers – både før og senere i meldingen – snakkes om endring av de fengsledes måte å leve på, er dette knyttet til et annet begrep: rehabilitering. Og når det senere i meldingen refereres til straffegjennomføringsloven § 3 og kriminalomsorgens ansvar for å legge til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger, handler dette også utelukkende om at gjerningspersonen skal slutte å begå kriminelle handlinger – ikke det oppgjør, den skylderkjennelse og den selverkjennelse som straffens forbedring virkning i forarbeidene til straffeloven også åpner opp for.

La meg gi tre eksempler på dette:

Rehabiliteringsarbeidet har redusert tilbakefall til ny kriminalitet som mål.⁷⁵⁴

Stortingsmeldingen reiser spørsmålet om dagens straffep praksis virker godt nok. Med det menes om lovbrysterer reduserer eller slutter med sine kriminelle handlinger som følge av straffen. Statistikk om tilbakefall til ny kriminalitet blir da et nødvendig verktøy i reformarbeidet.⁷⁵⁵

Regjeringens mål er at straff skal gjennomføres slik at færre lovbrysterer begår nye kriminelle handlinger etter soning.⁷⁵⁶

⁷⁵¹ Se her: Justisdepartementet 2004b: 79.

⁷⁵² Justisdepartementet 2008a: 20

⁷⁵³ Justisdepartementet 2008a: 19f

⁷⁵⁴ Justisdepartementet 2008a: 93, jf. Justisdepartementet 2008a: 8.

⁷⁵⁵ Justisdepartementet 2008a: 37

⁷⁵⁶ Justisdepartementet 2008a: 8, 37

Det oppstår slik en tydelig spenning mellom straffens forbedrende virkninger og kriminalomsorgens arbeid med rehabilitering. Det som tildeles plass i resten av meldingen, er nemlig ikke hvorvidt de fengslede har tatt inn over seg at den straffbare handlingen var gal eller ikke. Nei, regjeringens artikulerte interesse for å forbedre de fengslede (i betydningen at de tar inn over seg at handlingen var gal), forsvinner i stedet allerede etter at straffeformålet er klargjort. Blikket festet et annet sted: på det som skal til for å leve et lovlydig liv. Det er lovlydigheten som blir stående som målestokk på om kriminalomsorgen har lyktes med sitt arbeid. Og det er det kriminalitetsfrie liv som er det sentrale. Med regjeringens egne ord: «Kriminalomsorgens straffgjennomføring har et bredere formål enn formålet med straffen. For kriminalomsorgen er det sentralt å ivareta samfunnets sikkerhet, men også bidra til mindre framtidig kriminalitet gjennom individuelle forebyggende tiltak».⁷⁵⁷

6.3.3.3.1 Hva er rehabilitering?

Hva mener regjeringen så med rehabilitering? Så langt jeg kan se, brukes begrepet om tre forhold i kriminalomsorgsmeldingen: det benyttes dels om styrking av de fengsledes levekår (knyttet til for eksempel bolig, jobb, utdanning, gjeld og relasjoner til andre mennesker),⁷⁵⁸ dels om behandling (av for eksempel de fengsledes rusproblemer)⁷⁵⁹ og dels om kunnskapsbasert påvirkningsarbeid (som programvirksomhet).⁷⁶⁰ Målet for dette rehabiliteringsarbeidet er ett og det samme: «reduisert tilbakefall til ny kriminalitet».⁷⁶¹

Rehabilitering løftes frem som ett av regjeringen to hovedspor i straffgjennomføringspolitikken.⁷⁶² Ordene «rehabiliter», «rehabiliteres» og «rehabilitering» brukes til sammen 210 ganger i meldingen, og de kan på med måten – sammen med ord som «tiltak» (brukt 447 ganger), «sikkerhetsnivå» (brukt 164 ganger), «effekt» og «effektivt» (brukt 160 ganger), «tilbakeføring» (brukt 130 ganger), «evaluering», «evaluere» og «evalueres» (brukt 88 ganger) og «sikkerhet» og «sikkerheten» (brukt 55 ganger) – betraktes som et av de styrende og meningsbærende ordene i meldingen. Rehabiliteringen av de fengslede posisjoneres da også som et av de mest sentrale virkemidlene i regjeringens kriminalpolitikk. Ja, det avgjørende

⁷⁵⁷ Justisdepartementet 2008a: 20

⁷⁵⁸ Se særlig: Justisdepartementet 2008a: 57-90, 173-189. Som regjeringen skriver: «Hvis tilbakefallet til ny kriminalitet skal reduseres, krever det en bred tilnærming med en rekke virkemidler som er godt koordinert, og hvor tiltakene tilpasses den enkelte. Det er utvilsomt en sammenheng mellom levekår og kriminalitet. Regjeringen har derfor gjennom tilbakeføringsgarantien valgt å prioritere konkrete og praktiske tiltak som skal sette lovbyrteren i stand til å velge et liv uten kriminalitet» (Justisdepartementet 2008a: 90).

⁷⁵⁹ Justisdepartementet 2008a: 67. Se også: Justisdepartementet 2008a: 113f.

⁷⁶⁰ Justisdepartementet 2008a: 67. Se også: Justisdepartementet 2008a: 119ff.

⁷⁶¹ Justisdepartementet 2008a: 8, 93

⁷⁶² Justisdepartementet 2008a: 12. Det andre hovedsporet er samfunnsbeskyttelse eller samfunnsikkerhet. Som regjeringen skriver: «Meldingens doble hovedanliggende [er]: sikkerhet og rehabilitering» (Justisdepartementet 2008a: 12)

er kort og godt (og krevende) «å få domfelte inn i et rehabiliteringsspor» i løpet av straffegjennomføringen:⁷⁶³

Arbeidstrening, skole, kulturtilbud, fritidsaktiviteter og motivasjonsarbeid er [...] viktige virkemidler i rehabiliteringen av domfelte og er grundig behandlet i meldingen. Regjeringens mål er å videreutvikle og heve kvaliteten på dette viktige arbeidet. Det er avgjørende å få domfelte inn i et rehabiliteringsspor selv om dommen er kort, ikke minst fordi det nettopp er i gruppen med korte dommer for mindre alvorlige lovbrudd vi finner mange av gjengangerne.⁷⁶⁴

Kriminalomsorgen skal gjennomføre straff på en slik måte at nye lovbrudd ikke skjer under straffegjennomføringen, samtidig som rehabiliteringsarbeidet har redusert tilbakefall til ny kriminalitet som mål.⁷⁶⁵

Det at de fengslede personene motiveres til å leve fremtidige liv uten kriminalitet, er selve motoren i meldingsteksten, og det er en nær sammenheng mellom regjeringens overordnede målsetning om et tryggere samfunn og fengslenes rehabiliterende virkning.

6.3.3.3.2 Rehabilitering som samfunnsbeskyttelse

Kriminalomsorgen spiller en sentral rolle i regjeringens arbeid for et tryggere samfunn: «Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn», heter det allerede i undertittelen på meldingens forside. Med noen tilføyde ord kan dette utlegges slik: En straffegjennomføring som virker slik den skal, fører til mindre kriminalitet, og med mindre kriminalitet får vi som borgere et tryggere samfunn å leve i. Eller som regjeringen selv oppsummerer det: «Et hovedbudskap i meldingen er at straff som virker er avgjørende for å bekjempe kriminalitet og trygge samfunnet. Straffen må være slik at tilbakefallet til ny kriminalitet blir mindre. Det innebærer blant annet å rehabilitere bedre.»⁷⁶⁶

Det var dette som gjorde at jeg under gjennomgangen av straff som uskadeliggjøring skrev at beskyttelsen av samfunnet i første omgang skjer ved at enkeltpersoner gjennom en domfellelse flyttes fra livet som frie borgere til et liv innenfor fengselsportene. Gjennom kriminalomsorgens inkapasiterende tiltak beskyttes nemlig samfunnet ved at de fengslede ikke begår nye forbrytelser mens de gjennomfører straff. Men dette er langt fra nok i arbeidet for å skape trygghet. For de fengslede skal også engang løslates, og den beste måten å forebygge «tap av liv og helse», spare samfunnet «for store utgifter», og skape et tryggere samfunn går gjennom to trinn: å motivere de straffedømte til å leve fremtidig lovlydige liv, og å sørge for at levekårene deres blir bedre.⁷⁶⁷ «Målet er ikke primitiv hevn, men straff som

⁷⁶³ Justisdepartementet 2008a: 9

⁷⁶⁴ Justisdepartementet 2008a: 9

⁷⁶⁵ Justisdepartementet 2008a: 8, 93

⁷⁶⁶ Jf. Justisdepartementet 2008a: 7.

⁷⁶⁷ Justisdepartementet 2008a: 7-11

virker – som minsker sannsynligheten for nye lovbrudd. Det er hele samfunnet tjent med», skriver regjeringen.⁷⁶⁸

Rehabilitering og samfunnsbeskyttelse ses enkelt sagt som «to sider av samme sak»:⁷⁶⁹ På kort sikt beskyttes samfunnet gjennom inkapasitering. På lang sikt beskyttes samfunnet gjennom at de fengslede settes i stand til å leve lovlydige liv etter endt straffegjennomføring.

Straffegjennomføringen fremstår på den måten som en arena regjeringen ønsker å bruke for å gjøre de fengslede personene lovlydige igjen. «Regjeringens mål er at straff skal gjennomføres slik at færre lovbrutere begår nye kriminelle handlinger etter soning», heter det som nevnt, i meldingen.⁷⁷⁰ Kriminalomsorgens arbeid kan her langt på vei sammenlignes med sosialarbeid, en sammenligning som regjeringen da også selv foretar. De påpeker at kriminalpolitikken er «uløselig knyttet til» velferdspolitikken,⁷⁷¹ og det fremheves at en «bedre oppfølging av innsatte etter løslatelse» også vil «støtte opp under regjeringens fattigdomssatsing».⁷⁷² Den såkalte tilbakeføringsgarantien, en med meldingen varslet nyordning som skal hjelpe de straffedømte til å få utløst de rettighetene de allerede har som norske statsborgere (slik som tilfredsstillende bolig, muligheter for utdanning eller opplæring, hjelp til å komme inn på arbeidsmarkedet, behandling for psykiske lidelser og rusproblemer, og bistand ved gjeldsproblemer), begrunnes nettopp i en slik fattigdomssatsing: «Garantien skal sikre at innsatte og domfelte, som i mange tilfeller tilhører de fattigste og mest utslåtte i vårt samfunn, kan få utløst de samme rettighetene som alle andre har, men som de på grunn av fengslingen ikke får adgang til.»⁷⁷³

6.3.3.3.3 Rehabilitering som virkemiddel

God kriminalomsorg handler på den måten i stor grad om å sette de fengslede i stand til å kunne leve selvstendige, lovlydige liv som integrerte mennesker i et fellesskap. I dette arbeidet tildeles de fengselsansatte, som de som skal utføre det faglige arbeidet i praksishverdagen, en betydelig rolle. Målet for kriminalomsorgens faglige virksomhet, og dermed også fengselsbetjentenes innholdsmessige arbeid, er nemlig svært ambisiøst. Som det heter i kriminalomsorgsmeldingen:

Målet for kriminalomsorgens faglige virksomhet er en straffedømt som når dommen er sonet, er stoffri eller har kontroll over sitt stoffbruk, har et passende sted å bo, kan lese, skrive og regne, har en sjanse på arbeidsmarkedet, kan forholde seg til familie, venner og samfunnet for øvrig, evner å søke hjelp for problemer som måtte oppstå etter løslatelsen og kan leve uavhengig. Regjeringen mener et godt

⁷⁶⁸ Justisdepartementet 2008a: 17

⁷⁶⁹ Justisdepartementet 2008a: 94

⁷⁷⁰ Justisdepartementet 2008a: 8, 37

⁷⁷¹ Justisdepartementet 2008a: 25

⁷⁷² Justisdepartementet 2008a: 11

⁷⁷³ Justisdepartementet 2008a: 11; jf. Justisdepartementet 2008a: 173-189.

utgangspunkt ved løslatelsen øker sannsynligheten for at innsatte skal lykkes med å leve et liv uten kriminalitet.⁷⁷⁴

Denne målsetningen, som i norsk sammenheng første gang ble formulert i kriminalomsorgens fagstrategi,⁷⁷⁵ springer ut av en artikulert tanke om at så vel kriminalomsorgens virksomhet som fengselsbetjentenes arbeid, skal måles ut fra hva som skjer etter at de fengslede er blitt løslatt. Det er dette som er målet med arbeidet, og det er dette som skal utgjøre suksesskriteriet for straffegjennomføringen: Grunnlaget for en vellykket tilbakeføring, skriver regjeringen, «legges under soningen».⁷⁷⁶

Under straffegjennomføringen er de straffedømte tilgjengelige og rusfrie, og de fleste er motivert for å gjøre noe med sin livssituasjon. Det er et godt tidspunkt for å starte behandling og rehabiliterende tiltak med sikte på løslatelsen.⁷⁷⁷

Straffegjennomføringen representerer for mange en nødvendig struktur for å endre et livsløp i positiv retning. Dette gjelder både under straffegjennomføring i fengsel og i frihet.⁷⁷⁸

Kriminalomsorgen og fengselsbetjentene skal dermed benytte seg av de mulighetene som ligger i at de fengslede personene for en viss tid er berøvet friheten. Under straffegjennomføringen er de jo både «tilgjengelige og rusfrie», og dette blir dermed «et godt tidspunkt» for å arbeide med forbedring av levekår og livsførsel.⁷⁷⁹

Hvordan legitimeres så denne rehabiliteringen av de fengslede? Er det først og fremst ut fra hensynet til de fengslede selv eller skjer det ut fra instrumentelle begrunnelser: etter hva som for eksempel tjener samfunnet og allmennheten best? Meldingen viser her interessant nok til kriminalmeldingen fra 1978. Denne meldingen, som ble lagt frem av Inger Louise Valle under Nordli-regjeringen, omtales i rosende ordelag av Stoltenberg II-regjeringen. Daværende justisminister Knut Storberget beskriver den i flere sammenhenger som nytenkende og et foregangsdocument når det gjelder å sette kriminalpolitikken inn i en

⁷⁷⁴ Justisdepartementet 2008a: 9

⁷⁷⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 4. I fagstrategien skriver Kriminalomsorgens sentrale forvaltning at den har hentet inspirasjon fra den skotske kriminalomsorgen i utarbeidelsen av målsetningen (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 4n).

⁷⁷⁶ Justisdepartementet 2008a: 179

⁷⁷⁷ Justisdepartementet 2008a: 11

⁷⁷⁸ Justisdepartementet 2008a: 113

⁷⁷⁹ Justisdepartementet 2008a: 11

større sosialpolitisk sammenheng.⁷⁸⁰ Og i kriminalomsorgsmeldingen heter det at de fleste av forslagene i meldingen siden er blitt virkeliggjort og i dag «betegnes som suksesser».⁷⁸¹

«Kriminalmeldingen», skriver Stoltenberg II-regjeringen videre i kriminalomsorgsmeldingen, la «for dagen et menneskesyn hvor verken moral eller sykdom sto sentralt, men hvor menneskets verdighet og rett ble betont». Dette førte til «at tiltak i fangebehandlingen fikk en ny begrunnelse»:

Arbeid, skole, behandling, kultur og fritidsaktiviteter skulle tilbys under frihetsberøvelsen, både fordi dette ble ansett å *ha sin egen verdi*, og fordi det var riktig ut ifra en rettighetstankegang. *At det samtidig kunne ha en rehabiliterende effekt, ble sett som en ekstra bonus*. Tilbudene ble både kvantitativt og kvalitativt bedre.⁷⁸²

Et slikt perspektiv, der tiltakene blir legitimert som rettigheter og som goder med egenverdi, kommer til tider også frem i Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding. Med henvisning til kriminalomsorgens fagstrategi skriver for eksempel regjeringen at kvaliteten i kriminalomsorgen ikke bare skal måles «ut fra effekten av tiltak for å forebygge videre kriminell atferd». Det er også «et selvstendig mål å gjøre livet under frihetsberøvelsen verd å leve».⁷⁸³ Under overskriften «Rehabilitering og straffegjennomføringen» påpekes det videre at det er «av stor betydning» at de fengslede «blir tilbudt et innhold i soningen». Dette, skriver regjeringen, «har en egenverdi samtidig som det støtter reintegrering og motvirker utstøting fra samfunnet».⁷⁸⁴

På bakgrunn av det som her er skrevet, er det nærliggende å vente seg at innholdets egenverdi i hvert fall enkelte ganger ville bli omtalt og trukket frem i de ellers detaljerte beskrivelsene av straffegjennomføringens innhold – altså i det som handler om arbeid og utdanning, programmer, kulturtilbud og livssynstjenester.

Slik er det imidlertid ikke.

Verken i fagstrategien eller kriminalomsorgsmeldingen betones tiltakenes egenverdi når de skal beskrives, omtales eller begrunnes, og en leser vil lete forgjeves etter å finne annet enn instrumentelle begrunnelser. For straff og rehabilitering legitimeres først og fremst ut fra hensynet til samfunnet (i tradisjonen etter Franz von Liszt), ikke de fengslede selv (i

⁷⁸⁰ Se for eksempel Knut Storbergets kronikk i VG om arbeidet med kriminalomsorgsmeldingen: «Som tolvåring hørte jeg for første gang om justisminister Inger Louise Valle. Mye hun ble kritisert for den gang er i dag gjeldende justispolitikk i Norge: konfliktråd brukes hyppig, friomsorgskontorene er styrket, fengselsbetjentene jobber systematisk med individuelle samtaler med de innsatte, og arbeidstrening og tilbud om utdanning er i ferd med å bli en naturlig del av soningstilbudet. Samtidig er minstestrafene satt ned, den kriminelle lavalder er hevet, støtten til ofrene er forbedret, samfunnsstraff er innført som alternativ til fengsel, og vi har fått mer politi ut i nærmiljøet. Inger Louise Valle satte kriminalpolitikken inn i en større sosialpolitisk sammenheng. Når vi nå arbeider med en ny kriminalomsorgsmelding, må også vi våge å være like nytenkende» (Storberget 2007a: 41).

⁷⁸¹ Justisdepartementet 2008a: 34

⁷⁸² Justisdepartementet 2008a: 34f. Mine uthevinger.

⁷⁸³ Justisdepartementet 2008a: 21

⁷⁸⁴ Justisdepartementet 2008a: 107

tradisjonen etter Platon).⁷⁸⁵ Og det er samfunnsnyttens som gjennomgående blir vektlagt. På den veien blekner også individualprevensjonens antropologiske sider.

Fagstrategien

En begynnende illustrasjon på dette kan hentes fra fagstrategien. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning skriver her:

Som tilrettelegger er det vår misjon å gi en bedre sjanse til de som har trådt feil. Den domfelte skal når dommen er sonet, være bedre skodd for et liv uten kriminalitet. Alt vi gjør, skal måles opp mot dette. Soningen skal være et vendepunkt. Vårt mål kan konkretiseres slik:

Målet for vår faglige virksomhet er en straffedømt som når dommen er sonet, er:

- stoff-fri eller med kontroll over sitt stoffbruk
- har et passende sted å bo
- kan lese, skrive og regne
- har en sjanse på arbeidsmarkedet
- kan forholde seg til familie, venner og samfunnet for øvrig
- evner å søke hjelp for problemer som måtte oppstå etter løslatelsen
- kan leve uavhengig

Kvalitet i kriminalomsorgen skal likevel ikke måles bare ut fra effekten av tiltak for å forebygge videre kriminell atferd. Det er et selvstendig mål å gjøre livet under frihetsberøvelsen verd å leve. Dette er særlig viktig i forhold til domfelte med lange dommer, og domfelte med mindre potensial for utvikling, for eksempel blant de forvaringsdømte. [...] Med denne påminnelse om at faglig utviklingsarbeid ikke ensidig må være effektivitetsorientert, er imidlertid strateginotatet avgrenset til tiltak med sikte på endring.⁷⁸⁶

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning starter med å etablere en ramme for straffegjennomføringen: De som er straffedømt skal, når dommen er gjennomført, være bedre skodd til å leve et lovlydig enn hva de var på det tidspunktet da lovbruddet ble begått. Dette spesifiseres så gjennom sju konkrete strekpunkter som omhandler levekår, ferdigheter og holdninger, og som til sammen utgjør dette ene faglige målet for kriminalomsorgen – dens misjonsbefaling, for å legge seg tett opp til strategiens egen språkbruk.⁷⁸⁷

Denne målsetningen er noe kriminalomsorgen forplikter seg på. Alt kriminalomsorgen gjør, hver enkelt handling som de fengsels- og friomsorgsansatte utfører, hvert tiltak og hvert tilbud som etableres eller allerede foregår i fengslene, skal bli målt opp mot dette. Pronomenet «alt» markerer noe absolutt, og det er dermed neppe et tilfeldig valg av ord. Ikke bare er det den eneste termen som er fremhevet på den måten i det tjuetre sider lange dokumentet. Det er også knyttet til hvert eneste tiltak og tilbud som presenteres i strategien:

⁷⁸⁵ Se kapittel 4.3.1.2.

⁷⁸⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 4f

⁷⁸⁷ Dette uttrykket henspiller på strategiens formulering: «Som tilrettelegger er det vår misjon å gi en bedre sjanse til de som har trådt feil» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 4).

Alt kriminalomsorgen gjør, skal måles opp mot hvorvidt straffegjennomføringen har vært et vendepunkt eller ikke for de fengslede. Slik fremstår det som det ene, styrende ordet for hele strategien.

Etter at dette målet er etablert, skifter Kriminalomsorgens sentrale forvaltning i noen få setninger blikkretning. Det uttrykkes her at kvalitet i straffegjennomføringen handler om mer enn effektmåling. Det er også *et selvstendig mål* «å gjøre livet under frihetsberøvelsen verd å leve», heter det i strategien.⁷⁸⁸

Denne bemerkningen, som altså understreker soningsinnholdets egenverdi for de fengslede, forlates imidlertid like raskt som den er introdusert. Setningen blir hengende i løse luften sammenlignet med hva som ellers uttrykkes i dokumentet. Ikke bare har pronomenet «alt» allerede markert at kvalitet først og fremst er en målbar kategori i kriminalomsorgens faglige virksomhet. Bemerkningen om tiltakenes egenverdi, uavhengig av konsekvenser og nytte, følges heller aldri senere opp i teksten. For alt av tiltak og alt av innhold legitimeres ut fra nytten de har for samfunnet. Kontaktbetjentordning og fremtidsplanlegging, profesjonelle samtaler og påvirkningssamtaler, arbeidstrening, aktivisering og utdanning – hver og én legitimeres de og forankres i hvorvidt de fører til mindre tilbakefall: «arbeidsdriften i fengslene skal bidra til å nå målet om et mer kriminalitetsfritt liv for de innsatte etter løslatelsen»; utdanning beskrives som «virkemiddel i reintegreringen»; skolen og arbeidsdriften er med på «å bryte ned den motstanden mot forandring som mange straffedømte har»; motivasjons- og endringsprogrammer omtales som «lovende virkemidler for å minske faren for fremtidige lovbrudd», mens kontaktbetjentrollen «utgjør ryggraden i det endrings- og reintegreringsarbeidet som gjøres i fengslene».⁷⁸⁹

På den måten skapes det lite rom for å beskrive innholdets egenverdi. Dette er da heller ikke den artikulerte tanken bak strategidokumentet. «Fagstrategien», skriver Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, «omhandler de målrettede tiltak som antas å ha størst effekt».⁷⁹⁰ Og som det kommer frem i omtalen av innholdets egenverdi: «Med denne påminnelse om at faglig utviklingsarbeid ikke ensidig må være effektivitetsorientert, er imidlertid strateginotatet avgrenset til tiltak med sikte på endring».⁷⁹¹

Kriminalomsorgsmeldingen

Fagstrategien er langt fra alene om en slik betoning av effekt og samfunnsnytte. Jeg finner det også igjen i kriminalomsorgsmeldingen. Det kan her gis en lang rekke eksempler på

⁷⁸⁸ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 5

⁷⁸⁹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 8-10

⁷⁹⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 8

⁷⁹¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 5

hvordan innholdet i straffegjennomføringen ikke knyttes til dets egenverdi for de fengslede, men til dets instrumentelle betydning. Tilbudene beskrives som virkemidler og verktøy i rehabiliteringsarbeidet. Alle tiltakene må være basert på dokumentert kunnskap om at de virker rehabiliterende, og nye tiltak som prøves ut, skal være gjenstand for evaluering.⁷⁹²

La meg gi åtte eksempler på hvordan regjeringen begrunner sentrale tiltak i kriminalomsorgens rehabiliteringsarbeid:

Eksempel 1: Om innholdet i fengselsstraffen

«Arbeidstrening, skole, kulturtilbud, fritidsaktiviteter og motivasjonsarbeid er kriminalomsorgens tradisjonelle *virkemidler* i tillegg til de som følger av selve straffegjennomføringen. Dette er viktige *virkemidler* i rehabiliteringen av domfelte [...]. Regjeringens mål er å videreutvikle og heve kvaliteten på dette viktige arbeidet. Det er *avgjørende å få domfelte inn i et rehabiliteringsspor* selv om dommen er kort, ikke minst fordi det nettopp er i gruppen med korte dommer for mindre alvorlige lovbrudd vi finner mange av gjengangerne.»⁷⁹³

Eksempel 2: Om skolegang og utdanning i fengslene

«God opplæring er ett av de *viktigste virkemidlene* for å få straffedømte til å mestre livet etter endt soning og det er et viktig kriminalitetsforebyggende tiltak.»⁷⁹⁴

Eksempel 3: Om arbeidstilbudet i fengslene

«Arbeid er vesentlig for å være selvhjulpen og for å integreres i samfunnet. Å styrke innsattes tilknytting til arbeidslivet, er viktig *for å legge til rette for et liv uten kriminalitet etter løslatelse*. [...] Arbeidsdriften skal være en integrert del av rehabiliteringsarbeidet i fengslene.»⁷⁹⁵

Eksempel 4: Om miljøarbeid i fengslene

«Miljøarbeid som arbeidsform i fengslene er *et godt verktøy* for å skape et fellesskap med tydelige strukturer, rutiner, aktiviteter og troverdige relasjoner. Innsatte gis ansvar, og deres muligheter og ressurser stimuleres. Miljøarbeid vil kunne *øke effekten* av programvirksomhet og andre tiltak, fordi samværet foregår i en rehabiliterende sammenheng.»⁷⁹⁶

Eksempel 5: Om kulturtilbudet i fengslene

Kapitlet som gjennomgår kulturtilbudet, har overskriften: «Kulturtilbud *som verktøy* i tilbakeføringsarbeidet.»⁷⁹⁷

Eksempel 6: Mer om kulturtilbudet i fengslene

«Kulturaktiviteter skal være en del av hverdagen i fengsel på samme måte som de er det i samfunnet ellers. Det gir den enkelte en mulighet til å erfare nye og positive sider av livet og ved seg selv. Gjennom kultur endres selvforståelse og selvrefleksjon. Kultur er en relasjonell og interaktiv prosess, som innebærer å skape mening, kommunisere med hverandre og organisere det sosiale livet. Kulturaktiviteter kan utløse allmennmenneskelige og allmenndannende sider som bidrar til økt livsmestring. Et godt kulturtilbud er derved viktig i arbeidet med rehabilitering av domfelte, både med tanke på den enkeltes personlige utvikling og fordi det kan være en vei inn i positive sosiale miljøer. *Kultur i kriminalomsorgen handler derfor om å forberede de innsatte på livet etter løslatelse.*»⁷⁹⁸

⁷⁹² Justisdepartementet 2008a: 9, 105

⁷⁹³ Justisdepartementet 2008a: 9. Min utheving.

⁷⁹⁴ Justisdepartementet 2008a: 111. Min utheving.

⁷⁹⁵ Justisdepartementet 2008a: 110. Min utheving.

⁷⁹⁶ Justisdepartementet 2008a: 108. Mine uthevninger.

⁷⁹⁷ Justisdepartementet 2008a: 114. Min utheving.

⁷⁹⁸ Justisdepartementet 2008a: 114. Min utheving.

Eksempel 7: Om programtilbudet i fengslene

«Formålet med programvirksomheten er å gi domfelte ny kunnskap og motivasjon til endring, og å stimulere hans ressurser og kompetanse til å mestre et liv uten kriminalitet. [...] Departementet ønsker å kvalitetssikre og begrense antallet programmer i kriminalomsorgen og satse på det man har forskningsmessig belegg for at virker, det vil si at tilbakefall til ny kriminalitet reduseres. Kunnskap og forskning skal danne grunnlaget for en målrettet og effektiv programvirksomhet. Programmer som ikke kan vise til dokumenterte resultater og en solid teoretisk basis, skal ikke akkrediteres men avvikles.»⁷⁹⁹

Eksempel 8: Om arbeidet med å forbedre de fengslede levekår

«Dårlige levekår er dokumenterte risikofaktorer for tilbakefall til ny kriminalitet. [...] Det er nødvendig både å gjøre noe med levekårene og å tilby tiltak som bidrar til endring i den domfelte selv. [...] Skal straffen virke, må tilbakeføringsarbeidet være planlagt og ivaretatt på en god måte. Det betyr mindre hvor god kriminalomsorgen er i sitt rehabiliteringsarbeid, hvis løslatte ikke følges opp etter avsluttet straffegjennomføring. Den som skal løslates må derfor følges opp på en bedre måte enn i dag. Hvis oppfølgingen er mangelfull, er sannsynligheten stor for at samfunnet vil oppleve stadig mer kriminalitet, nye ofre, økt utrygghet – og økte utgifter.»⁸⁰⁰

Slik kunne jeg ha fortsatt, for argumentene som brukes for å begrunne tiltakene, er ene og alene forankret i instrumentelle hensyn. Effektivitet og tiltak er, på samme måte som rehabilitering, to av de meningsbærende ordene i meldingen; ordet «tiltak» forekommer til sammen 447 ganger, mens «effekt» og «effektivt» brukes 160 ganger. Slik er det lite igjen av meldingens påpekning av at innholdet skal ha egenverdi. I stedet snakkes det om virkemidler og verktøy, effekt og tiltak, og det er økonomiens og nyttetenkningens vokabular som tas i bruk: Det er virkninger og kalkyler over risiko, tilbakefall og potensielle sporskifter som utgjør motoren i straffegjennomføringen. Miljøarbeid og opplæring, arbeidstrening og kulturarrangementer legitimeres ut fra hensynet til tilbakefall og rehabilitering. Soningstilbud og ettervernsarbeid skal ha effekt. Lovbrytere skal bli rehabilitert. Liv skal forandres. Mennesker skal føres inn i et rehabiliteringsspor – og for å sikre at dette skjer, skal kriminalomsorgens arbeid vurderes opp mot hvordan det går med de straffedømte etter løslatelsen.⁸⁰¹

6.3.3.3.4 Rehabiliteringsarbeidets rygggrad

Hva så med kontaktbetjenten, denne rollekonkretiseringen som ble innført i alle fengslene ved inngangen til 00-tallet?⁸⁰² Hvilken plass har funksjonen i kriminalomsorgens forsøk på å rehabilitere de som er fengslet?

⁷⁹⁹ Justisdepartementet 2008a: 119

⁸⁰⁰ Justisdepartementet 2008a: 173, 10f

⁸⁰¹ Se også: Fredwall 2008: 39.

⁸⁰² Den første gang betegnelsen «kontaktbetjent» offisielt ble brukt om betjentrollen, var ifølge fengselsforsker Yngve Hammerlin under tjenestemannsrolleprosjektet på slutten av 1980-tallet. Tjenestemannsrolleprosjektet varte fra 1988 til 1991, og den var et viktig bakteppe for utviklingen av betjentrollen de etterfølgende tiårene. For mer om tjenestemannsrolleprosjektet og utviklingen av betjentrollen, se: Hammerlin 2008: 384-394; Hammerlin 2012.

En kontaktbetjent er den fengselsbetjenten som har «et særlig ansvar for å følge opp den enkelte innsatte under straffegjennomføringen/varetektsoppholdet».⁸⁰³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF) tydeliggjorde i et rundskriv fra 2002 hvilke forventninger og forpliktelser som knyttet seg til dette arbeidet, og den påpekte at kontaktbetjenten skal ha «en viktig funksjon ved å bistå innsatte» i arbeidet med «å motvirke et kriminelt handlingsmønster». Et viktig poeng i rundskrivet er at alle betjenter som er utdannet fra Fengselskolen, skal arbeide som kontaktbetjent – så sant det ikke er spesielle grunner til noe annet. «Kontaktbetjenten», skriver KSF, skal her «arbeide aktivt sammen med den innsatte i en motivasjons- og endringsprosess».⁸⁰⁴ I rundskrivet heter det videre:

Kontaktbetjentens oppgaver vil variere noe fra fengsel til fengsel, men hovedfunksjonene vil i hovedsak være å:

- ha ansvar for at den innsatte får informasjon om fengselet, samt rettigheter og plikter
- gi den innsatte en innføring i kontaktbetjentens oppgaver og avgrensning av disse
- gjennomføre kartlegging av problemer, behov og ressurser snarest mulig etter innsettelsen
- støtte og motivere den innsatte til å arbeide konstruktivt med sitt opphold i fengselet
- være bindeledd mellom den innsatte og fengselet for øvrig
- medvirke i framtidsplanleggingsprosessen
- bistå ved henvendelser utad, for eksempel til sosialkontor, arbeidskontor og skolemyndigheter.⁸⁰⁵

I fagstrategien tillegges disse oppgavene særlig betydning. Kontaktbetjentene, skriver KSF, er selve «ryggraden i det endrings- og reintegreringsarbeidet som gjøres i fengslene».⁸⁰⁶ En «ryggrad» kan ifølge *Bokmålsordboka* brukes i overført betydning om noe som er «det viktigste» eller «kjernen» i et saksområde, og det er en slik bruk jeg mener å finne igjen i fagstrategien.⁸⁰⁷ Gjennom kontaktbetjenten får de fengslede en stabil kontakt i fengselet, og på den måten kan også forberedelsene til løslatelsen bedre ivaretas. Og siden alle fengselsbetjenter som utgangspunkt skal arbeide som kontaktbetjenter, posisjoneres dermed denne gruppen som den desidert viktigste profesjonen i kriminalomsorgens arbeid for å påvirke og endre de som er fengslet.⁸⁰⁸

⁸⁰³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 2

⁸⁰⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 1

⁸⁰⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 2f

⁸⁰⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 8

⁸⁰⁷ Wangensteen 2005: 849; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 8; jf. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 1.

⁸⁰⁸ Også kriminalomsorgsmeldingen bruker mye plass på kontaktbetjentordningen, selv om regjeringen her varsler en viktig innskrenking. I meldingen legges det nemlig opp til at samarbeidende etater i fremtiden skal ha sine saksbehandlere inne i selve fengselet (Justisdepartementet 2008a: 205). På det tidspunktet dette målet blir realisert, vil det heller ikke være nødvendig å ha kontaktbetjentene som mellomledd, skriver regjeringen. De fengslede kan i stedet selv ta kontakt med disse instansene innenfor murene. Selv om meldingen dermed legger opp til en viss rolleinnskrenking, betyr imidlertid ikke dette at kontaktbetjentrollen utsluses. Tvert om løftes den frem i en lang rekke sammenhenger der regjeringen ønsker å styrke innholdet i straffegjennomføringen. Et eksempel på dette er når realiseringen av de fengslede rettigheter og plikter beskrives (Justisdepartementet 2008a: 110), når det diskuteres å trekke veksler på

I kriminalomsorgsmeldingen vektlegges det videre at betjentene hele tiden bør være bevisst sin opptreden i fengselskorridorene. Dette gjelder så vel i møte med dem de er kontaktbetjenter for, som ovenfor andre som er fengslet. Betjentene oppfordres til å være mye til stede i fellesskapet, og det legges her opp til at de fengslede skal etterligne betjentenes positive opptreden og holdninger. Begrunnelsen for dette er, som ellers i kriminalomsorgsmeldingen, forankret i rehabiliteringen av de fengslede. Under overskriften «Tilsattes rolle i rehabiliteringsarbeidet» skriver for eksempel regjeringen:

Dagliglivet i fengselet skal preges av et aktivt samvirke mellom domfelte og tilsatte. Menneskelig kontakt er svært viktig for påvirkning og utvikling av den domfelte. Et godt miljø skapes i situasjoner hvor tilsatte og domfelte omgås gjennom daglige gjøremål. Det er viktig at tilsatte opptrer som gode rollemodeller i miljøet fordi mange domfelte har manglet positive påvirkningsfaktorer i sitt tidligere miljø. For mange domfeltes utviklingsmuligheter er det viktig å være vitne til at vanlige problemer kan løses på vanlig måte av vanlige mennesker.⁸⁰⁹

Andre steder i meldingen kan det hete: «Tilsatte i kriminalomsorgen og forvaltningssamarbeidsetater skal være rollemodeller for god oppførsel og gi tilbakemelding på en tilsvarende måte som de innsatte vil møte ute i samfunnet».⁸¹⁰

I de yrkesetiske retningslinjene ble dette satt i sammenheng med å være «gode eksempler»; i kriminalomsorgsmeldingen påpekes det at betjentene skal være «gode rollemodeller».⁸¹¹ Så langt jeg kan se, innebærer disse uttrykkene det samme: Fengselsbetjentene skal være «positive påvirkningsfaktorer» og opptre på en slik måte at de fengslede kan ta lærdom av det.⁸¹²

Igjen settes det dermed opp et kvalitativt skille mellom de som er fengslet og de som arbeider i fengslene. Der de fengslede i de yrkesetiske retningslinjene omtales som «individer med til dels store følelsesmessige, sosiale og adferdsmessige problemer», posisjoneres de i kriminalomsorgsmeldingen som personer som ofte «har manglet positive påvirkningsfaktorer i sitt tidligere miljø».⁸¹³ Oppgaven betjentene blir tildelt, handler slik om å formidle verdier, holdninger og ferdigheter som forbereder dem på ansvar og oppgaver i samfunnet. Betjentene skal møte de fengslede med respektfullhet og empati, de skal være rettferdige og de skal kunne sette grenser. Ikke fordi en slik opptreden primært er noe godt i seg selv, men

kontaktbetjentene i arbeidsdriften (Justisdepartementet 2008a: 111), og når det snakkes om å bedre samhandlingen med de fengslede pårørende (Justisdepartementet 2008a: 142).

⁸⁰⁹ Justisdepartementet 2008a: 205

⁸¹⁰ Justisdepartementet 2008a: 108

⁸¹¹ Jf. kapittel 6.2.3.2.

⁸¹² Justisdepartementet 2008a: 205

⁸¹³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 7; Justisdepartementet 2008a: 205.

fordi det viser seg å ha effekt på de fengslede rehabilitering. For som regjeringen skriver under overskriften «Hvis det skal virke»:

Dersom straff skal være effektiv, må den gjennomføres konsekvent og være nær handlingen i tid. Det krever høy kompetanse hos de som skal arbeide med innsatte i det daglige. Veiledning av de tilsatte er nødvendig for å opprettholde kontinuitet og faglighet. Sterkt konfronterende programmer kan redusere effekter av tiltak, mens forhold ved personalet kan virke i positiv retning. Eksempelvis synes holdninger til klienter å ha betydning (tro på muligheter for forandring virker positivt, mens straffetenkning kan redusere effektivitet).⁸¹⁴ Fundamentale ferdigheter som det å være fast, men rettferdig, og ha empati og gode sosiale ferdigheter (evne til å sette grenser og ha en hensiktsmessig problemløsende atferd), er viktig i effektive tiltak.⁸¹⁵

Også et begrep som «empati» knyttes dermed til gjennomføringsinnholdets betydning for tilbakefallsstatistikken. Både regjeringen og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning ser på det som et verktøy i rehabiliteringsarbeidet, et viktig middel for at en slik rehabilitering kan skje.⁸¹⁶

6.3.3.3.5 Rehabilitering, religion og livssyn

Arbeidet i fengselsavdelingene er på den måten i vesentlig grad knyttet til rehabilitering, tilbakefall og samfunnsnytte. Det er likevel nødvendig å nyansere dette bildet noe. For ett av de tilbudene som omtales under meldingskapitlet «fengselsstraff og rehabilitering», forankres ikke i dets nytteverdi for samfunnet. Dette punktet er de fengslede mulighet for å utøve livssyn og religion.

Når Stoltenberg II-regjeringen omtaler livssyns- og religionsutøvelsen i fengslene, utelates nemlig med ett alle henvisninger til effekt, målresultater og evaluering ut fra tilbakefall.

⁸¹⁴ Det er påfallende at Stoltenberg II-regjeringen skriver at «straffetenkning kan redusere effektivitet». Ellers i meldingen argumenteres det jo for at straff *kan* virke, her sies det altså at den kan redusere effektiviteten av tiltakene. En mulig forklaring er at uttrykket «straffetenkning» i dette tekststavnippet refererer til straff som repressiv ondepåføring, altså som noe undertrykkende og hemmende.

⁸¹⁵ Justisdepartementet 2008a: 80

⁸¹⁶ I meldingen omtales empati som nevnt, som en fundamental ferdighet, altså en innlært teknikk, som fengselsansatte må ha for at det skal skje en mest mulig effektiv atferdsforandring hos de fengslede (Justisdepartementet 2008a: 80). I fagstrategien brukes det om noe som er betydningsfullt i interaksjon med andre. Empati omtales som viktig i profesjonelle samtaler. Slike samtaler skal være «preget av empati og forståelse» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 15), og betjentene må ha «evne til å [...] vise empati» i møte med de som er fengslet (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 9). Empati settes her eksplisitt inn i en rehabiliteringskontekst. Profesjonelle samtaler, der empati altså er en viktig del, omtales som ett av de «verktøy kriminalomsorgen bruker i motivasjons- og endringsarbeid» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 15). Og det poengteres videre at «en profesjonell samtale som sikter mot motivasjon og evne til endring av fremtidige handlingsmønstre» blant annet bygger på de ansattes evne til empati (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 15). Empati brukes også én gang der de fengslede blir stående som subjekt. Under overskriften «Kognitiv-handlingsrettet metodikk» sies det nemlig, uten noe mer utdyping, at det er en evne som kan styrkes hos de som er fengslet gjennom «målrettet endrings- og reintegreringsarbeid» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 19). Empati trekkes på den måten frem utelukkende i en kontekst av rehabilitering. Det er endring og påvirkning av de fengslede livsforsel som skyves inn i sentrum av oppmerksomheten, og empati fremstår her som et viktig rehabiliterende verktøy.

Rett nok finnes det heller ikke i denne omtalen referanser til tilbudenes egenverdi – til de fengsledes religiøse lengsler eller gleder, til deres livstolkende behov for å finne mening gjennom trospraksis, eller til muligheten for at livssynet kan lade hverdagslivet deres med betydning, for å nevne noe. I stedet presenteres praktiseringen av tro eller livssyn som en rettighet ethvert menneske, også de som er i fengsel, skal og bør ha.

Det bemerkelsesverdige her er at regjeringen dermed med ett forlater det sporet den så gjennomført har fulgt – og følger – i resten av meldingen. Det er nærliggende å spørre: Hva er det som gjør at dette tilbudet blir det eneste som ikke knyttes opp til de fengsledes mulighet for å leve lovlydige liv? Én tolkning er at det hele kun beror på tilfeldigheter, en forglemmelse i det omfattende arbeidet med å skrive meldingen. Selv er jeg tvilende til en slik lesning. Jeg tror enkelt sagt at det neppe er tilfeldig at rehabiliteringsspolet forlattes akkurat når det kommer til religion og livssyn, ikke minst siden regjeringen jo ellers har vært så konsekvente med å forankre straffegjennomføringens innhold i rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet. En mer plausibel tolkning da er at det skyldes initiativ fra prestetjenesten, for eksempel i et ønske om å holde kriminalomsorgens endring- og påvirkningsarbeid på en armlengdes avstand i sin profesjonsutøvelse. Selv om et slikt initiativ eller ønske ikke kan utelukkes, er det samtidig viktig å minne om at prestene uansett fremstår som den eneste profesjonen med tilknytning til fengselet som regjeringen i så fall ikke plasserer inn i en rehabiliteringskontekst.

Det er derfor rimelig å gjenta spørsmålet fra i stad: Hva er det som gjør at regjeringen her, som det eneste stedet i meldingen, ikke retter blikket mot betydningen av rehabilitering og straff som virker? Jeg tror regjeringens standpunkt må ses i sammenheng med den tette sammenblandingen av religion og straff, bedring og bot, som dominerte fengselsvesenet på midten av 1800-tallet og tiårene fremover. Den grunnleggende tanken var at det gikk an å skape fruktbare rammer for selvbetragtning, selverkjennelse og endring gjennom å avsondre de fengslede fullstendig fra andre som var fengslet. Presten ble, sammen med læreren, her gitt en helt sentral rolle i forbedringen av de fengslede. Det var de som hadde mest kontakt med de straffedømte. Det var de som skulle være det sosiale innslaget i isolasjonen. Det var de som skulle gå inn i cellene og dels inspirere, dels bearbeide deres tanker og følelser. Og det var de som, for å bruke den danske historikeren Peter Scharff Smiths ord, med ett ble «uundværlige for den individuelle disiplinering og moralske prægning, man ønskede at realisere» i fengslene:⁸¹⁷ «Helt præcist var tanken, at isolation ville nedbryde den

⁸¹⁷ P. S. Smith 2003: 248

indsatte mentalt, hvorefter arbeide, læsning av Bibelen, gudstjeneste og besøg af fængselspræsten, ville bygge fangen op igen som et forbedret menneske», skriver Smith.⁸¹⁸

Regjeringen er selv inne på dette i sin historiske presentasjon av kriminalomsorgens utvikling:

Et halvt hundreår etter Botsfengslets opprettelse var ikke lenger teologien og jussen enerådende. Fra å betrakte lovbrøtteren primært som skyldig, ble han nå mer betraktet som syk. Årsaken til kriminalitet ble ikke lenger bare tilskrevet moralsk defekt hos den enkelte, men snarere fysisk og psykisk defekt som hadde sin årsak i mennesket selv. Uansett fysiske eller psykiske årsaker – nå ble boten nedtonet og behandling kom isteden – i hvert fall som ideologi. For mens «botsbehandlingen» konsekvent ble praktisert i noen tiår, ble behandling i medisinsk forstand aldri noe som ble den jevne fange til del. Bak behandlingstanken lå også en optimistisk tro på fangens mulighet til å forandre seg til det bedre, bare man ga den rette «behandling». Midlene var andre, men troen på mulighetene for endring rundt forrige århundreskifte var like fast som i 1851 – og som i dag.⁸¹⁹

Jeg nærmer meg med det poenget: For hvis regjeringen hadde forankret de fengslede mulighet for praktisering av tro eller livssyn i hva som har rehabiliteringseffekt, ville dette lett kunne blitt sett på som en tilbakevending til attenhundretallets forbedringstanke, til den tiden da fengslene fremstod som «moralske hospitaler» (som også er tittelen på Peter Scharff Smiths bok om det danske fængselsvesen på 1800-tallet). I disse anstaltene skulle myndighetene ifølge Smith «forbedre samfundets forbrydere for derved at skabe en bedre verden», og forbedringen skjedde altså gjennom isolasjon, disiplin, religion og undervisning.⁸²⁰

En slik kobling ser det ut til at regjeringen ikke ønsker å gjøre.

Det betyr, som jeg jo en rekke ganger har vist, på langt nær at idealet om endring forsvinner. Som regjeringen selv påpeker, er «troen på mulighetene for endring» like fast «i dag» (2008) som de var «rundt forrige århundreskifte» og da Botsfengselet stod ferdig «i 1851».⁸²¹ Endringen skal bare ikke lenger skje ved Vårherres hjelp, kirkens nådemidler og prestens bearbeidelse av tanker og holdninger. På den måten blir dette tilbudet stående som det eneste som beskrives ut fra sin egenverdi, og der eventuelle rehabiliterende effekter posisjoneres som positive bieffekter og ikke et hovedmål.

Slik setter meldingen opp en tydelig skranke når det gjelder hvem fengselsbetjentene skal samarbeide med i rehabiliteringen av de fengslede. Ansatte i primærhelsetjenesten og skolevirksomheten, bibliotekaren og andre kulturarbeidere tildeles alle en viktig rolle. Den eneste av forvaltningssamarbeidspartnerne som står utenfor, er prestene. Slik jeg tolker

⁸¹⁸ P. S. Smith 2003: 92. Se også Schaanning 2007.

⁸¹⁹ Justisdepartementet 2008a: 31

⁸²⁰ P. S. Smith 2003: 21, 248-291

⁸²¹ Justisdepartementet 2008a: 31

kriminalomsorgsmeldingen, skal de kun ta seg av «religiøs eller livssynsrelevant betjening av innsatte i fengsel» – ikke endrings- og påvirkningsarbeid.⁸²² Hvis min lesning her er riktig, er dette i så fall en kursendring fra Bondevik I-regjeringens kriminalomsorgsmelding fra 1998. Der heter det nemlig at «prestetjenesten i fengslene er et ledd i det kriminalitetsforebyggende arbeidet»,⁸²³ mens en slik eller lignende setning altså er fraværende i Stoltenberg II-regjeringens melding.

6.3.3.3.3.6 Men er det mulig å rehabilitere i et fengsel?

Ut fra hva som er beskrevet så langt i dette delkapitlet om rehabilitering, kan det synes som at både regjeringen og Kriminalomsorgens sentrale forvaltning iscenesetter fengselet som en godt egnet arena for menneskelig forandring. Mennesker skal stake ut en ny kurs. Lovbrytere skal bli rehabilitert. De fengslede skal stå bedre skodd ved løslatelsen enn ved innsettelsen, og fengselet posisjoneres som «et godt tidspunkt for å starte behandling og rehabiliterende tiltak med sikte på løslatelsen».⁸²⁴ Men er det virkelig mulig å rehabilitere i en fengselsinstitusjon? Har ikke kritikken mot behandlingsideologien på seksti- og syttitallet nettopp vist at rehabiliterende tiltak i fengslene har ingen eller liten effekt på tilbakefallet til kriminaliteten?⁸²⁵

Spørsmålene er ifølge kriminalomsorgsmeldingen berettiget. For regjeringen bruker selv mye plass på å problematisere fengselets egnethet som endringsarena. På tross av intensjonen om å forbedre levekårene, på tross av arbeidet med fengslede personers eventuelle rusproblemer og/eller psykiske lidelser, og på tross av målet om å påvirke de fengslede i lovlydig retning, fremheves det også, gang etter gang, avsnitt for avsnitt, hvordan rehabilitering i fengsel er problematisk. Dette knytter seg i særlig grad til høysikkerhetsavdelinger. La meg også her løfte frem et knippe eksempler fra meldingen:

Etter flere år i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, vil innsattes sosiale ferdigheter og evnen til å kunne klare seg på egen hånd i hverdagslivet, ofte være redusert. Institusjonalisering i et strengt kontrollregime hvor valgmulighetene er begrenset, vil sette sitt preg på innsatte.⁸²⁶

Det er alt i alt en stor risiko for at domfelte sitter igjen med erfaringer fra straffegjennomføringen som er utelukkende negative, og som heller øker enn minsker risikoen for en videre kriminell atferd.⁸²⁷

Både internasjonal og norsk forskning dokumenterer ulike utilsiktede skadevirkninger og sosiale følger av straffegjennomføring i fengsel. Disse er blant annet en av begrunnelsene for internasjonale anbefalinger om at fengsel bare skal brukes når det er nødvendig. [...] Innsatte [har] fra før dårlige levekår. Hvis straffegjennomføringen forsterker

⁸²² Justisdepartementet 2008a: 118

⁸²³ Justisdepartementet 1998: 98

⁸²⁴ Justisdepartementet 2008a: 11

⁸²⁵ Jeg kommer tilbake til denne kritikken av behandlingsoptimismen noe senere i dette delkapitlet.

⁸²⁶ Justisdepartementet 2008a: 123. Min utheving.

⁸²⁷ Justisdepartementet 2008a: 107

disse, blir prognosen for å klare seg i samfunnet etterpå enda dårligere. Opplistet kan skadevirkninger av fengsling være: – Miste kontakt med sine nærmeste – Miste kontakt med andre positive krefter i samfunnet – Risiko for å miste jobb – Avbrudd av utdanning eller opplæring – Få kontakt med personer med kriminelle holdninger – Risikere rekruttering til kriminelle miljøer – Få kontakt med narkotika – Risiko for å bli utsatt for vold – Risiko for selvmordstanker – Risiko for psykiske lidelser – Ensomhet – Bli sosialt stigmatisert – Starte eller forsterke en avvikerkarriere. – Risikere en høy terskel for gjeninntrøden i samfunnet – Risikere diskriminering etter straffegjennomføring – Kan utvikle hevntanker overfor samfunnet.⁸²⁸

For alle undersøkelser om selvmord er det et klart sammenfallende mønster: fengselsoppholdet fører til betydelige sosiale, psykiske og fysiske problemer. Flere opplever selve fengselsoppholdet eller stressopplevelser ved arrestasjonen, forhøret og innesperringen som en sosial og personlig katastrofe og fengslingen som sterkt krenkende og psykisk belastende. En del er sterkt medtatte ved innsettelsen og ser på selvmordet som en opphevelse av en grunnstemning av livsmatthet, angst, depresjoner, fortvilelse, sorg eller skam- og skyldfølelse over det de har gjort. Håpløshet og mangelfull tro på framtiden, den eksistensielle slitasten under fengslingen og frykten for stigmatisering er for mange svært belastende.⁸²⁹

Rehabilitering kommuniseres med andre ord på den ene siden som en helt sentral del av fengselsbetjentenes arbeidsoppgaver. Det er én av straffens tre virkninger som kriminalomsorgen skal bygge sin virksomhet på, og det er – sammen med samfunnsbeskyttelsen – det strafformålet som regjeringen trekker frem som særlig styrende for hvordan de ansatte arbeider og opptrer overfor de fengslede. På den andre siden problematiseres samtidig mulighetene for dette arbeidet. Denne spenningen kan kanskje best forstås gjennom en kort beskrivelse av den behandlingsideologien som gjaldt i fengselsvesenet på femti- og sekstitallet – og ikke minst den kritikken som oppstod i kjølvannet av den. Fra slutten av 1920-årene og frem til begynnelsen av nittensytti-tallet var nemlig fengselsvesenet i stor grad påvirket av behandlingsoptimisme.⁸³⁰ Denne optimismen, som hadde sitt høydepunkt i 1950-årene, var forankret i at behandlingen skulle være nyttig – for samfunnet og for den som ble behandlet.⁸³¹ Både den pedagogiske og terapeutiske modellen for behandlingen av de fengslede ble målt mot tilbakefall til kriminalitet etter at reaksjonene var ferdig gjennomført.⁸³²

Problemet var imidlertid at stadig flere studier tydet på at behandlingen verken var nyttig eller ga noen positive virkninger. I Norge knyttet dette seg i særlig grad til en kritikk av løsgjengerloven, arbeidsskolen for unge lovbrøyttere og sikringsinstituttet. Alle disse tre

⁸²⁸ Justisdepartementet 2008a: 80. Min utheving.

⁸²⁹ Justisdepartementet 2008a: 61. Min utheving.

⁸³⁰ Hauge 1996: 256ff

⁸³¹ Et eksempel på dette er opprettelsen av Berg arbeidsskole for unge lovovertridere. I fengselsreformkomiteens innstilling påpekes det at «det både er i samfunnets og lovbrøytters egen interesse at han tidlig blir undergitt en rasjonell behandling i en anstalt som rår over flere behandlingsmuligheter» (Justisdepartementet 1956: 124. Min utheving).

⁸³² Det er skrevet mye og detaljert om bakgrunnen for at behandlingsideologien forsvant ut av de straffeteoretiske diskusjonene i Norge og Norden på sytti-tallet (Se for eksempel: Christie 1961/1978; Børjeson 1966; Bondeson 1974; Christie 1982; Leer-Salvesen 1991; Hauge 1996; Hammerlin 2008; Nilsson 2013). I det følgende vil jeg trekke frem noen sammenfattende, sentrale poenger basert på disse bidragene.

institusjonene ble nemlig begrunnet som behandling, ikke som straff. Sosiologen Nils Christie påpekte her tidlig svakheter ved en slik reaksjonsform.⁸³³ Særforholdsreglene for alkoholmisbrukere, tilbakefallsforbryterne og unge lovbrøyttere var etter hans mening nemlig ikke behandling, men straff.⁸³⁴ Og det som ble regnet som behandlingssteder for kriminelle, var ikke sykehus, men påfallende lik vanlige fengsler: Betjeningen var tilsvarende den man hadde i fengslene, og det såkalte klientellet var også de samme som man pleide å finne i fengslene – bare med den forskjellen at de hadde en enda mer negativ grunninnstilling til særreaksjonene enn hva de fengslede personene pleide å uttrykke til den straffen *de* hadde fått.⁸³⁵ Nils Christie påpekte samtidig det problematiske ved å forankre et reaksjonssystem på dets virkninger. Vi vet jo nesten ingenting om hvordan det virker på lovovertrederne å bli utsatt for forskjelligartede reaksjoner, hevdet han, og la til at det også var svært vanskelig å kunne påvise at én reaksjonsform var bedre enn en annen.⁸³⁶

Etter en gjennomgang av ulike publiserte studier som omhandler de relative virkningene av ulike reaksjonsformer, kom så spørsmålet: «Og hvilke forskjelligartede virkninger av reaksjonene finner man så i de meget få undersøkelser som kan sies å holde mål?» Svaret han ga, var: «Man finner nesten ingen forskjeller i det hele tatt!»⁸³⁷ Han skriver:

Man kan la vernelagsarbeideren arbeide intensivt med 15 klienter, eller man kan la ham hvirvle rundt mellom 75. Omtrent like mange prosent faller tilbake for begge to [...]. Man kan plassere ungdom en kort tid på en progressiv psykiatrisk institusjon. [...] Mye tyder da på at oppholdet på den progressive institusjon gir like bra resultat som langt opphold i et vanlig dårlig fengsel. Og det ville vel formodentlig gi like godt resultat som *kort* opphold i et vanlig fengsel. Man kan bearbeide en eksperimentgruppe med barnevernstiltak i åtte år – det later ikke til å ha den ringeste effekt. Tvert om: To grundige rapporter [...] tyder nærmest på at eksperimentgruppen på enkelte områder klarte seg *dårligere* enn kontrollgruppen.⁸³⁸

Christies alternativ til dette var: Løs opp båndene til nytte- og virkningsperspektivet innenfor reaksjonssystemet, og utform i stedet et reaksjonssystem som er mer i pakt med grunnleggende moralske idealer: ikke effekt, men rettferdighet; ikke nytte, men humanitet.⁸³⁹

Nils Christies konklusjon lignet i det vesentlige på det resultatet nord-amerikaneren Robert Martinson kom frem til ni år senere og som ble publisert i 1974. Martinson og hans

⁸³³ Nils Christies prøveforelesninger for doktorgraden (Christie 1961/1978 og Christie 1962/1978) trekkes av flere frem som retningsgivende for den kritikken som skulle komme mot behandlingssideologien. Se for eksempel: Andenæs 1988: 42f; Greve 2002: 38.

⁸³⁴ Christie 1962/1978: 131ff

⁸³⁵ Christie 1962/1978: 144

⁸³⁶ Christie 1961/1978: 81

⁸³⁷ Christie 1961/1978: 74

⁸³⁸ Christie 1961/1978: 74f

⁸³⁹ Christie 1961/1978: 81ff

medhjelpere gjennomgikk alle tilgjengelige og kjente engelskspråklige studier som var blitt gjort på rehabiliteringstiltak i perioden mellom 1945 og 1967. De analyserte i detalj alle de studiene som de fant akseptable, i den forstand at både forskningsdesign og analyse tilfredstilte «the conventional standards of social science research». Dette utgjorde i alt 231 studier, og i artikkelen *What works? – questions and answers about prison reform* beskriver Martinson så hvilken effekt rehabiliterende behandling hadde på tilbakefallet. Ifølge Martinson var nemlig tilbakefall «the phenomenon which reflects most directly how well our present treatment programs are performing the task of rehabilitation».⁸⁴⁰ Og konklusjonen var altså i det vesentligste i samsvar med Christies: «With few and isolated exceptions, the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism».⁸⁴¹

Denne konklusjonen kom til å markere det internasjonale vendepunktet for behandlingssideologien. Under slagordet «Nothing works» ble det påpekt at behandlingstiltak hadde liten eller ingen effekt på tilbakefallet til kriminalitet, og slik ga Christies og Martinsons arbeider grobunn for viktige endringer innenfor det norske og internasjonale straffesystemet. I Norge ble arbeidsskolen først omdøpt til ungdomsfengsel i 1965, før det i 1973 ble avskaffet som strafferettslig reaksjon. I 1970 ble løsgjengerloven opphevet, og utover sytti-årene gikk bruken av sikring sterkt tilbake.⁸⁴² Ragnar Hauge påpeker imidlertid i boka *Straffens begrunnelse* at på tross av enigheten «om at behandlingssideologien, slik den var praktisert innenfor straffesystemet, hadde spilt falitt», var det samtidig «enkelte som hevdet at dette ikke trengte bety at den måtte forkastes». Disse hevdet i stedet at behandlingsmetoden «i realiteten ikke var prøvd ut i praksis»: «Det man hadde kalt behandling var knapt noen behandling – og følgelig kunne man heller ikke erklære behandlingstanken død».⁸⁴³ Fengselsforskeren Yngve Hammerlin forsterker denne påstanden når han skriver at «Nothing Works»-ideologien, slik den kom til uttrykk på 1970-tallet, faktisk aldri helt fikk fotfeste innenfor kriminalomsorgen. I stedet har sosialpedagogiske metoder «hele tiden vært praktisert», påpeker han.⁸⁴⁴

Og det er i det lyset man kan se den dreiningen kriminalomsorgen har tatt siden Stortingsmelding nr. 27 ble lagt frem i 1998, en dreining som så har funnet en språklig

⁸⁴⁰ Martinson 1974: 24

⁸⁴¹ Martinson 1974: 25. Martinson skriver videre i en drøfting av resultatene: «Do all of these studies lead us irrevocably to the conclusion that nothing works, that we haven't the faintest clue about how to rehabilitate offenders and reduce recidivism? [...] These data, involving over two hundred studies and hundreds of thousands of individuals as they do, are the best available and give us very little reason to hope that we have in fact found a sure way of reducing recidivism through rehabilitation. This is not to say that we found no instances of success or partial success; it is only to say that these instances have been isolated, producing no clear pattern to indicate the efficacy of any particular method of treatment» (Martinson 1974: 48f).

⁸⁴² Hauge 1996: 270

⁸⁴³ Hauge 1996: 271

⁸⁴⁴ Hammerlin 2008: 388f

tydeliggjøring og forankring i Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding.⁸⁴⁵ For siden rehabiliteringen i så stor grad forankres i dens samfunnsnytte, blir det naturlig nok svært viktig for de politiske myndighetene å kunne dokumentere virkninger av fengselsstraffen. I kriminalomsorgsmeldingen reiser derfor regjeringen spørsmålet om hvorvidt straffepraksisen virkelig virker på en god nok måte.⁸⁴⁶ At straffen skal virke handler da ikke om straffens nødvendighet for ofrene, eller om straffen har ført til at den sosiale ro blir opprettholdt. Heller ikke handler det om at gjerninger blir gjengjeldt, at allmennheten blir avskrekket fra å begå lignende handlinger, eller om offeret får oppreisning gjennom straffeoppgjøret. Spørsmålet om dagens straffepraksis virker godt nok forankres kun ett sted, og det er i dens individualpreventive virkninger. Som regjeringen skriver: «Stortingsmeldingen reiser spørsmålet om dagens straffepraksis virker godt nok. Med det menes om lovbrøyteren reduserer eller slutter med sine kriminelle handlinger som følge av straffen. Statistikk om tilbakefall til ny kriminalitet blir da et nødvendig verktøy i reformarbeidet.»⁸⁴⁷

Fengselsstraffens rehabiliterende effekt blir dermed selve lakmustesten på en god straffe gjennomføring. For som kriminologen Thomas Ugelvik påpeker i sin analyse av kriminalomsorgsmeldingen: «En stortingsmelding som allerede i tittelen fastslår at straffen skal virke ved å skape et tryggere samfunn, gjør seg slik sett avhengig av straffens (eventuelle) individualpreventive effekt for å kunne avgjøre om etatens mål faktisk nås.»⁸⁴⁸

Regjeringen minner likevel om at det er viktig å være nøkterne og realistiske i sine forhåpninger til fengselet:

Forventningene til et redusert tilbakefall må imidlertid være realistiske. Mange av de som domfelles, og særlig gjengangerne, har en lang historie bak seg som klient i andre offentlige etater. Skole, barnevern, rusomsorg, sosialetat og helsevesen kan ha vært inne med tiltak og støtte uten at det har fått domfelte på rett kjø. Det er ikke realistisk at kriminalomsorgen i løpet av kort tid skal kunne endre situasjonen fullstendig. Mye kan likevel gjøres for å redusere tilbakefallet, og formålet med meldingen er å utdype regjeringens politikk med særlig sikte på utvikling og forbedring.⁸⁴⁹

Dokumentasjonen regjeringen viser til i meldingen tyder jo som nevnt, på at rehabilitering innenfor enheter eller avdelinger med høyt sikkerhetsnivå kan være vanskelig. Svært vanskelig. Likevel – selv etter å ha lagt frem rekken av kritiske innvendinger og beskrivelser, og selv etter påminnelsen om realisme i forhåpningene om endring hos de fengslede – opprettholdes rehabilitering som et av «hovedsporene» i kriminalomsorgens arbeid. Slik blir det

⁸⁴⁵ For mer om dette, se Yngve Hammerlins doktoravhandling *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007* – i særlig grad: Hammerlin 2008: 441-491, 519-564.

⁸⁴⁶ Justisdepartementet 2008a: 8

⁸⁴⁷ Justisdepartementet 2008a: 8

⁸⁴⁸ Ugelvik 2011a: 67

⁸⁴⁹ Justisdepartementet 2008a: 18

også et av hovedsporene i fengselsbetjentenes arbeid. «Kriminalomsorgens mål er å redusere tilbakefall til ny kriminalitet», er budskapet til fengselsbetjentene, de fengslede og allmennheten.⁸⁵⁰

Det er også betjentenes betydning i rehabiliteringsarbeidet som vektlegges når betjentrollen beskrives i et eget delkapittel. Betjentarbeidet presenteres her under overskriften «tilsattes rolle i rehabiliteringsarbeidet», og det poengteres at «tjenestemannsrollen» må «utvikles videre med tanke på en aktiv rolle i rehabiliteringsarbeidet».⁸⁵¹ Utviklingen kan ses på bakgrunn av følgende oppsummerende programskrift:

De siste tiårene har forskningen lært oss at ingen tiltak virker for alle eller virker alltid i forbindelse med reduksjon av tilbakefall til ny kriminalitet. Derimot har det vist seg at noen tiltak virker for noen personer under noen omstendigheter. Virkningene er i stor grad avhengige av individuell kunnskap om de straffedømte. Man må kartlegge om en potensiell deltaker tilhører målgruppen for et spesifikt tiltak og om han er tilstrekkelig motivert for det. *Med de rette tiltakene på riktig tidspunkt for den riktige deltakeren, er det mulig å begrense risikoen for tilbakefall.*⁸⁵²

Ikke ulikt oppgavene en lege har med å finne frem til rett medisin for rett sykdom til rett pasient, skal de fengselsansatte dermed nærme seg de som er fengslet. «Med de rette tiltakene på riktig tidspunkt for den riktige deltakeren, er det mulig å begrense risikoen for tilbakefall», er oppskriften som gis til betjentene.⁸⁵³

Slik kan straffen virke, og slik forankres betjentrollen i påvirknings- og endringsarbeid.

6.3.4 Betjentrollens forankring i normalisering

Det såkalte «normalitetsprinsippet» er en annen av de fem pilarene som virksomheten i kriminalomsorgen bygger på. Dette prinsippet, skriver Stoltenberg II-regjeringen, «er en viktig del av verdigrunnlaget for kriminalomsorgen»,⁸⁵⁴ og det er noe den ønsker å styrke. Så hva innebærer det at noe skal «normaliseres» i et fengsel?

I doktoravhandlingen *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007* beskriver Yngve Hammerlin hvordan begrepet «normalisering» kan ha to ulike betydninger i fengselsdiskursen. Den ene knytter han til disiplinering og rehabilitering (arbeidet med å normalisere en person som er betraktet som avvikende fra en gitt norm), den andre handler om å skape straffegjennomføringsbetingelser som er mest mulig like de som gjelder i det norske samfunnet utenfor murene.⁸⁵⁵ Og det er i den siste betydningen regjeringen bruker begrepet «normalitetsprinsippet» i kriminalomsorgsmeldingen.

⁸⁵⁰ Justisdepartementet 2008a: 68

⁸⁵¹ Justisdepartementet 2008a: 205

⁸⁵² Justisdepartementet 2008a: 68. Min utheving.

⁸⁵³ Justisdepartementet 2008a: 68

⁸⁵⁴ Justisdepartementet 2008a: 22

⁸⁵⁵ Hammerlin 2008: 565ff

Grobunnen for dette som skulle bli hetende normalitetsprinsippet, ble skapt i forarbeidene til fengselsloven av 1958. I fengselsreformkomiteens innstilling fra 1956 forankres dette igjen i FNs *Standard minimum rules for the treatment of prisoners*, vedtatt i Geneve året før, der det heter:

The regime of the institution should seek to minimize any differences between prison life and life at liberty which tend to lessen the responsibility of the prisoners or the respect due to their dignity as human beings. [...] The treatment of prisoners should emphasize not their exclusion from the community, but their continuing part in it.⁸⁵⁶

Dette «grunnsynet på frihetsberøvelsen som straff» ble støttet av den norske fengselsreformkomiteen, som vektla at frihetsberøvelsen skulle utformes slik at fengselshverdagen i «størst mulig omfang svarer til forholdene i det frie liv». Den understreket at frihetsberøvelsen ikke skulle «føre med seg flere og større innskrenkninger for den domfelte enn de som er nødvendig», og den betonet at fengselsoppholdet skulle trene de fengslede til å «føre et lovlydig liv etter løslatelsen».⁸⁵⁷

I retningslinjene til dagens straffegjennomføringslov føres denne linjen videre. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning skriver her at de fengslede, «med de begrensninger som følger av frihetsberøvelsen», har «samme rett til tjenester og tilbud og de samme forpliktelsene og ansvar som befolkningen for øvrig». Dette kobles også sammen med forvaltningssamarbeidet, der kriminalomsorgen gis ansvar for å «legge til rette for at samarbeidende etater skal kunne yte sine lovbestemte tjenester til domfelte og innsatte, og for at domfelte og varetektsinnsatte skal få del i tjenestene» – så langt dette er mulig.⁸⁵⁸

Det er mot denne bakgrunn at Stoltenberg II-regjeringens omtale av normalitetsprinsippet, kan ses. I kriminalomsorgsmeldingen skriver den:

Normalitetsprinsippet [...] innebærer at frihetsberøvelsen eller frihetsbegrensningen er straffen, og at straffen ikke skal være mer tyngende enn det som er nødvendig av sikkerhetsmessige hensyn. Det betyr også at innsatte og domfelte som hovedregel ikke skal gis en tilleggsstraff ved at de fratras goder, som for eksempel muligheten til sosial kontakt gjennom besøk, permisjoner og telefonkontakt, og til å følge med i samfunnet rundt seg gjennom tilgang til massemedia. Dagens praksis er preget av tradisjon og sikkerhetstenkning. Utgangspunktet er at dagligdagse aktiviteter ikke er tillatt i fengsel, men det åpnes for goder etter detaljerte retningslinjer. Avvik fra dette prinsippet skal i framtiden begrunnes særskilt.⁸⁵⁹

⁸⁵⁶ Sitert i: Justisdepartementet 1956: 61.

⁸⁵⁷ Justisdepartementet 1956: 61. Standpunktet fikk tilslutning av Justisdepartementet i lovproposisjonen (Justisdepartementet 1958b: 6f) og i justiskomiteens innstilling til loven (Justiskomiteen 1958: 1ff).

⁸⁵⁸ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven § 1-6

⁸⁵⁹ Justisdepartementet 2008a: 108

Ifølge regjeringen vil en slik prioritering av normalitetsprinsippet blant annet « redusere de utilsiktede skadevirkningene av straffen », « styrke den innsattes livsmestringsevne », « dette tilbakeføringen til samfunnet vesentlig » og « øke muligheten til å leve et liv uten kriminalitet etter løslatelsen ». ⁸⁶⁰ Slik fører prinsippet til at oppmerksomheten også rettes mot de fengslede liv: mot hvordan de har det akkurat her, akkurat nå – i den konkrete straffegjennomføringssituasjonen hver enkelt er i. Rett nok legitimeres også dette initiativet et stykke på vei i rehabiliteringen av de fengslede (« øke muligheten til å leve et liv uten kriminalitet etter løslatelsen »). Men setningene sitert over viser at det her også balanseres mot de fengslede enkeltmenneskenes livskvalitet i et nåtidsperspektiv. ⁸⁶¹ Dette er en oppmerksomhet som ellers kommer lite til uttrykk i kriminalomsorgsmeldingen.

6.3.5 Betjentrollens forankring i verdiene « ro » og « orden »

Som jeg var inne på i omtalen av straffens formål og berettigelse: Samfunnstrygghet er et overordnet mål for Stoltenberg II-regjeringens kriminalpolitikk. Kriminalomsorgen, skriver regjeringen, « skal gjennomføre straff på en slik måte at nye lovbrudd ikke skjer under straffegjennomføringen, samtidig som rehabiliteringsarbeidet har redusert tilbakefall til ny kriminalitet som mål ». « Straffegjennomføring som virker, innebærer samfunnsbeskyttelse både på kort og lang sikt », påpekes det. ⁸⁶²

Samfunnsbeskyttelsen vektlegges slik som en svært sentral side av kriminalomsorgens sikkerhetsarbeid. Dette arbeidet beveger seg i to retninger. Den ene går ut av fengselet og er opptatt av å beskytte samfunnet utenfor fengselsmurene. Den andre konsentrerer seg om de som går inn eller allerede befinner seg i fengselet: de som jobber der, som er på besøk, som er satt i varetekt, eller som har fått en fengselsdom. Alle disse gruppene skal oppleve seg trygge, betones det her. I tråd med dette, og i ordrett gjengivelse av kriminalomsorgens sikkerhetsstrategi, definerer da også regjeringen sikkerhet i fengsel som « summen av de virkemidlene som skal forebygge og håndtere situasjoner der samfunnets, tilstettes, innsattes og domfeltes trygghet kan være truet ». ⁸⁶³

For å ivareta dette målet viser regjeringen til tre dimensjoner, alle tidligere omtalt i kriminalomsorgens sikkerhetsstrategi (som ble utgitt to år før meldingen). Den ene dimensjonen er såkalt « statisk sikkerhet », som omfatter « materielle tiltak, som for eksempel ringmur,

⁸⁶⁰ Justisdepartementet 2008a: 22, 109

⁸⁶¹ I bokkapitlet *Frihet og fordommer*, publisert posthumt 2012, løfter Kristin Bølgren Bronebakk frem mange av de refleksjonene som ble foretatt i forbindelse med normalitetsprinsippet sin posisjon i kriminalomsorgsmeldingen. Bronebakk var ekspedisjonssjef i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling på det tidspunktet meldingen ble skrevet, og hun argumenterer i bokkapitlet for hvorfor « normalitetsprinsippet er en riktig og hensiktsmessig vei å gå » (Bronebakk 2012: 193).

⁸⁶² Justisdepartementet 2008a: 94

⁸⁶³ Justisdepartementet 2008a: 94; jf Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006c: 5.

gitter, kameraer, alarmanlegg og kontrolltiltak som tilsyn under lufting, visitasjoner og telling». Den andre dimensjonen er «organisatorisk sikkerhet», som innebærer «organisering av arbeidet, ansvar og myndighet». Eksempler på dette er bemanningsplan, lokalt instruksverk, opplæring, avvikshåndtering og krishåndteringsplaner. Den tredje dimensjonen er «dynamisk sikkerhet», som forstås som «mellommenneskelige relasjoner og systematiske former for samhandling mellom innsatte, domfelte og tilsatte». Eksempler på dette er å være til stede i fellesskapet, kontaktbetjentarbeid, fritidsaktiviteter og programvirksomhet.⁸⁶⁴

Fengselsbetjentene tildeles en viktig rolle i alle disse dimensjonene av sikkerhetsarbeidet. Gjennom samfunnsmandatet har kriminalomsorgen fått i oppdrag å sørge for at de som er idømt fengselsstraff eller ilagt varetekt, er der domstol eller påtalemyndighet har bestemt at de skal være. Dette uttrykkes også i straffegjennomføringslovens § 3, der det vektlegges at fengselsoppholdet skal skje *på en sikkerhetsmessig forsvarlig måte*. I forarbeidene til loven utdyper departementet dette ved å skrive at «kriminalomsorgen alltid må vurdere risikoen for at domfelte vil begå nye straffbare handlinger, bryte fastsatte vilkår eller unndra seg straffen ved utformingen av innholdet i reaksjonen».⁸⁶⁵ Disse hensynene gjentas i kriminalomsorgsmeldingen.⁸⁶⁶ Betjentenes ansvar for å passe på de fengslede under lufting, for å gjennomføre visitasjoner, urinprøver og telling, for å følge med på overvåkningskameraene, og for å sørge for at rette dører til enhver tid er låst, er eksempler på deres statiske sikkerhetsarbeid.

Sikkerhet i fengsler handler imidlertid, som det kommer frem i kriminalomsorgsmeldingen, om langt mer enn ringmurer og gitter, kameraer og alarmanlegg. Også lojaliteten til de planer og instruksjoner som er gitt for sikkerhetsarbeidet, og ikke minst: den menneskelige samhandlingen mellom de fengselsansatte og de fengslede, tildeles stor betydning.

Begrepet «dynamisk sikkerhet» kom inn i det norske fengselsvokabularet på begynnelsen av nittennittitallet.⁸⁶⁷ Informert av Ian Dunbar, en tidligere britisk fengselsleder som i 1985 utga rapporten *A sense of direction*, ble samhandling, kommunikasjon og kontroll vevd tett sammen. «Dynamic security» handlet ifølge Dunbar om fire tett relaterte forhold: viktigheten av at de fengslede er i aktivitet; viktigheten av at alle betjenter har et sikkerhetsansvar; viktigheten av at alle betjenter kjenner de som er fengslet i avdelingen; og viktigheten av at de som er fengslet blir kjent med betjentene. Ian Dunbars påstand var nemlig at personlig kjennskap, relasjoner og aktivitet bidro til å etablere sikrere og tryggere

⁸⁶⁴ Justisdepartementet 2008a: 94

⁸⁶⁵ Justisdepartementet 2000b: 37

⁸⁶⁶ Justisdepartementet 2008a: 94

⁸⁶⁷ Hammerlin 2008: 554n

fengselsavdelinger.⁸⁶⁸ For ved å prate med de fengslede, lytte til dem og delta mye i felles avdelingsaktiviteter, ville fengselsansatte og de fengslede bli bedre kjent. Og ved å bli bedre kjent, ville det etter hans syn også skapes et bedre og mer avslappet sosialt klima, der betjentene lettere ville bli i stand til å registrere forhold av sikkerhetsmessig betydning. Som han skriver: «If activity is planned around the individual, and relies on, and promotes the relationships between individuals, it enhances the security and safety of the establishment».⁸⁶⁹

When relationship and individualism come together in planned activity, whether in a high or low security setting, the result is a relaxed and better ordered prison. Staff and prisoners seem to feel it was a better and safer place to live and work. In my experience the worst establishments visited were those which failed to recognize and put into practice these basic principles.⁸⁷⁰

What does dynamic security mean in practice for staff? It means that every single member who goes through the gate sees himself/herself as having a responsibility for security and control; this appears to reduce the number of staff who have to be employed in mechanical tasks in relation to security and to reduce the polarising effect between staff and inmate of having staff who primarily guard. [...] It depends on considerable knowledge on the part of staff about each individual inmate, so that early warnings can be given as to when trouble is imminent or an individual is likely to be involved in it.⁸⁷¹

I kriminalomsorgsmeldingen kommer dette perspektivet fra Ian Dunbars rapport tydelig til uttrykk. Som når regjeringen skriver:

Et aktivt samvirke mellom tilsatte og domfelte er med på å øke sikkerheten og dempe risikoen for ureglementær atferd, uro og negativ innflytelse på miljøet. Tilsattes tilstedeværelse i miljøet vil også bidra til at tegn på negativ utvikling i fangemiljøet vil kunne oppdages og forebygges.⁸⁷²

Slik tildeles fengselsbetjentene en helt sentral rolle når det gjelder sikkerhetsarbeidet i fengslene.⁸⁷³ Det er her verdt å merke seg at betjentenes samtaler og deltakelse i fellesskapet ikke lenger primært skal skje fordi det kan påvirke de fengslede til å leve lovlydige liv etter endt straffegjennomføring. Heller ikke vektlegges betydningen et sosialt samvær kan ha for enkeltmenneskers livskvalitet i et nåtidsperspektiv. I stedet er det ro, orden og sikkerhet som trekkes frem som de viktigste verdiene i dette arbeidet. For som det konstateres i meldingen: «Tilsatte skal være tilstede ved alle fellesskapssituasjoner i fengsel med høyt sikkerhetsnivå. Dette er *primært* for å opprettholde ro og orden.»⁸⁷⁴

⁸⁶⁸ Dunbar 1985: 36

⁸⁶⁹ Dunbar 1985: 83

⁸⁷⁰ Dunbar 1985: 35

⁸⁷¹ Dunbar 1985: 43

⁸⁷² Justisdepartementet 2008a: 205

⁸⁷³ I kriminalomsorgen legges det rett nok stor vekt på at alle som arbeider i fengslene har et sikkerhetsansvar. Det betyr at så vel verksbetjentene som læreren, sykepleierne som presten skal være bevisste på sikkerhet, men samhandlingen mellom de fengslede og betjentene tildeles særlig stor betydning (jf. Hammerlin 2008: 555).

⁸⁷⁴ Justisdepartementet 2008a: 95. Min utheving.

Samtalene fengselspersonalet skal ha med de som er fengslet, får dermed også her et instrumentelt lys over seg. Samhandlingen – vitsingen i gangene, følgeoppdragene, treningen i vektrommet, småpraten rundt kortspillet, kontaktbetjentsamtalene – handler først og fremst om å observere, registrere og dempe potensielle konflikter. Øynene skal hele tiden følge med på det sosiale livet i fengslet. Betjentenes tilstedeværelse i fengselsmiljøet skal gjøre dem i stand til å foreta avgjørelser basert på kjennskap til enkeltpersoner og informert kunnskap om hva som hender i fellesskapet i avdelingen. Samtidig skal denne kjennskapen og kunnskapen kontinuerlig oversettes til et sikkerhetsvurderende refleksjonsnivå. Samhandlingen med de fengslede skal dermed først og fremst føre til ro og orden i avdelingen. Slik vil «risikoen for negativ påvirkning som rus, trusler og vold» blant de som er fengslet, reduseres, og slik kan betjentene arbeide på en adekvat måte med påvirknings- og endringsarbeidet. For som det heter i kriminalomsorgsmeldingen: «God sikkerhet er en forutsetning for å kunne drive et godt rehabiliteringsarbeid.»

6.3.6 Betjentrollens forankring i verdiene humanitet, likebehandling og rettssikkerhet

Humanitet, rettssikkerhet og likebehandling er tre andre verdier som eksplisitt løftes frem i kriminalomsorgsmeldingen. Her beskrives de som grunnlaget for straffelovgivning, rettspraksis og fullbyrding.⁸⁷⁵ De tre ordene brukes da også mye i den kriminal- og allmennpolitiske debatten, og de omtales innenfor strafferettslitteraturen og rettsfilosofien som grunnleggende verdier i det norske rettssystemet.⁸⁷⁶

6.3.6.1 Humanitet

I kriminalomsorgsmeldingen omtales «humanitet» som én av de verdiene straffegjennomføringen bygger på, mens «humanistisk menneskesyn» identifiseres som én av kriminalomsorgens fem pilarer. I den humanistiske tradisjonen vektlegges menneskets fornuft, frie vilje og samvittighet; det er som rasjonelle vesener med fri vilje og samvittighet at vi kan forfølge egne mål og ta beslutninger om våre liv. Menneskeverd, autonomi og menneskets ukrenkelighet knyttes her tett sammen. I dette ligger det at ethvert menneske har et egenverd som ikke kan graderes, men som står ubetinget – uansett alder, kjønn, klasse, sosial status eller handlinger han eller hun har gjort. Det innebærer også at mennesket betraktes som en person, ikke et instrument eller middel som det står fritt til andre å bruke som de vil. Enhver person er et formål i seg selv, en grunntanke som også medfører at det å verne om

⁸⁷⁵ Justisdepartementet 2008a: 21

⁸⁷⁶ Eng 2007: [179]-226; Eskeland 2006: 53-60

menneskeverdet handler om å respektere andres rett til å bestemme over sitt eget liv.⁸⁷⁷ Samtidig ligger det i den humanistiske tradisjon en tydelig tro på at mennesket har en grunnleggende frihet, en selvbestemmelse som gjør det forpliktet til å ta ansvar for sitt eget liv – og i kjølvannet av dette også være ansvarlige for sine handlinger.⁸⁷⁸

Alle disse aspektene – både de som handler om ubetinget egenverd og ukrenkelighet, ikke-paternalisme, ikke-objektivering og mennesket som ansvarlig for sine handlinger – dukker opp i de første fjorten innledende linjene av avsnittet som gir en materiell utdyping av pilaren «humanistisk menneskesyn». Regjeringen skriver:

Mennesket er unikt og ukrenkelig. Dette innebærer at den enkelte har rett til å ta egne valg og er ansvarlig for konsekvensene av dem. Straffegjennomføringen både i fengsel og frihet bygger på dette. Det får også klare konsekvenser ved at alt som skjer i rehabiliteringsøyemed, må skje frivillig. Det betyr at den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham. Respekten for individet innebærer også en aksept av at den domfelte velger en livsstil som synes destruktiv, for eksempel uten ønske om behandling for sitt rusmisbruk.⁸⁷⁹

Jeg skal i det følgende se nærmere på disse synspunktene, noe som skjer under overskriftene «humanitet som enkeltmenneskers rett til å ta egne valg» (6.3.6.1.1), «humanitet som ikke-objektivering» (6.3.6.1.2), «humanitet som aksept (toleranse)» (6.3.6.1.3) og «humanitet som ikke-paternalisme» (6.3.6.1.4).

6.3.6.1.1 Humanitet som enkeltmenneskers rett til å ta egne valg

«Mennesket er unikt og ukrenkelig. Dette innebærer at den enkelte har rett til å ta egne valg og er ansvarlig for konsekvensene av dem. Straffegjennomføringen både i fengsel og frihet bygger på dette.»⁸⁸⁰ Slik innleder altså regjeringen delkapitlet som bærer overskriften «humanistisk menneskesyn». Men hva ligger det egentlig i disse formuleringene? Og er det virkelig slik at de fengslede har rett til å ta egne valg – slik altså regjeringen skriver? Er ikke i stedet fengselet rettsstatens sterkeste tvangsmiddel, et system basert på avsondring og kontroll, på disiplin, ufrihet og orden? Og har ikke fengsels sosiologen Yngve Hammerlin et poeng når han hevder at fengslene – også de norske – er «historiens institusjonelle avtrykk som ufrihetens arena, med en svært streng, disiplinierende og kontrollerende praksis, svært tydelig?»⁸⁸¹

La meg starte med regjeringens beskrivelse.

⁸⁷⁷ Se også kapittel 5.3.2.1.3.

⁸⁷⁸ For en mer utdypende omtale av et humanistisk menneskesyn, se: Henriksen 2005; Aas 2011; Hareide 2011.

⁸⁷⁹ Justisdepartementet 2008a: 20f

⁸⁸⁰ Justisdepartementet 2008a: 20

⁸⁸¹ Hammerlin 2008: 192

Påpekningen av at det enkelte menneske har rett til å ta egne valg, og sammenhengen det settes inn i – nemlig et humanistisk menneskesyn – gjør det nærliggende å betrakte dette som et uttrykk for menneskets autonomi. Autonomi, i betydningen menneskets mulighet til å handle fritt etter de lover som det pålegger seg selv – uavhengig av enhver form for påvirkning utenfra som vil føre det et sted det ikke ønsker, er en grunntanke innenfor den humanistiske tradisjonen. Ja, i boka *Humanisme* omtaler Per Anders Aas «troen på det autonome subjekt» som det som er med på å definere humanismen.⁸⁸²

Og det er en slik tradisjon jeg mener å se at regjeringen skriver seg inn i gjennom kriminalomsorgsmeldingen. Her betones det nettopp at mennesket er unikt og ukrenkelig. I den straffegjennomføringskonteksten som skisseres i meldingen, innebærer dette at de fengslede har rett til å ta egne valg, at de fengslede må ta konsekvensene av disse valgene, at de fengslede skal være aktører i sine egne liv, at de fengslede ikke skal behandles som et «objekt» under straffegjennomføringen, og at betjentene skal akseptere «at den domfelte velger en livsstil» som kan være annerledes enn hva de fengselsansatte selv mener er av det gode. De fengselsansatte skal på den måten respektere enkeltmenneskets handlingsvalg, selv om dette enkeltmennesket er fengslet og straffedømt.⁸⁸³

Regjeringen er imidlertid klar på at denne retten til å ta egne valg settes på prøve i fengslene. Den skriver nemlig at «i en kontekst av tvang som all straffegjennomføring er, uansett om den er frihetsberøvende eller frihetsinnskrenkende, kan kravet om frivillighet og respekt for andre menneskers valg i praksis by på store utfordringer som kriminalomsorgen må håndtere».⁸⁸⁴

Hva regjeringen legger i uttrykket «utfordringer» blir imidlertid verken utdypet eller artikulert eksplisitt i meldingen. Det er likevel nærliggende å trekke frem to overlappende innganger: For det første er de fengslede personene for en viss tid fratatt friheten. Dette inngrepet slås jo fast både i i domsavsigelsen, i kriminalomsorgens samfunnsmandat, i straffens formål som inkapasitering og i prinsippet om at det er frihetsberøvelsen som er det tilsiktede onde i fengselsstraffen. På tross av denne frihetsberøvelsen, skal altså straffegjennomføringen i fengsel bygge på enkeltmenneskers rett til «å ta egne valg».⁸⁸⁵

For det andre, og som en følge av dette, medfører straffegjennomføringens *innhold*, slik den beskrives i resten av kriminalomsorgsmeldingen, at de fengslede personenes mulighet til «å ta egne valg» blir innskrenket. La meg gi tre eksempler på dette siste:⁸⁸⁶

⁸⁸² Aas 2011: 14f, 204

⁸⁸³ Justisdepartementet 2008a: 20f

⁸⁸⁴ Justisdepartementet 2008a: 21

⁸⁸⁵ Justisdepartementet 2008a: 20

⁸⁸⁶ Dette og de neste avsnittene er inspirert av og bygger på strafferettsteoretiker Jørn R.T. Jacobsens bok *Fragment til forståing av den rettsstatlege strafferetten* (J. R. T. Jacobsen 2009: 401-611, i særlig grad s. 487-491 og 563-567).

1. I kriminalomsorgsmeldingen beskrives det flere steder hvordan de straffedømte er tatt ut av sine vanlige omgivelser, skilt fra familie og omgangskrets, og for en gitt tid, fastsatt av andre enn dem selv, dømt til å leve sammen med andre mennesker de selv ikke har valgt å leve sammen med.⁸⁸⁷ Det beskrives videre hvordan de fengslede kan oppleve tap av utviklingsmuligheter, tap av muligheter til å bruke visse varer eller tjenester, tap av kontakt med sine nærmeste, tap av kjærlighet, tap av seksualitet, tap av vennskap og tap av omsorg.⁸⁸⁸ Og det beskrives hvordan de fengslede «avskjæres [...] fra å styre sin egen døgnrytme» siden «livet i fengsel er strengt regulert med faste vekketider, spisetider og faste tidspunkter for innlåsing på celle».⁸⁸⁹
2. Å gjennomføre straffen i fengsel utfordrer også de fengslede personenes mulighet til religiøs praksis. Rett nok påpekes det i meldingen at alle fengslede som ønsker å delta i gudstjenester, søke sjelesorg eller benytte seg av andre religiøse eller livssynsmessige tjenester, skal få anledning til dette hvis det er praktisk mulig og forenlig med sikkerheten. Og rett nok påpekes det at samarbeidet mellom kriminalomsorgen, Den norske kirke og andre tros- og livssynssamfunn må bli bedre slik at også personer som ikke er medlem av Den norske kirke, skal få kunne få motta representanter for sin religion eller sitt livssyn.⁸⁹⁰ Slike setninger uttrykker imidlertid ikke bare de fengsledes rett til religionsutøvelse i et fengsel. De kommuniserer også at den enkelte person som er fengslet, er overlatt til andres innflytelse og beslutninger når det gjelder livssynstilbudet. Det er kriminalomsorgsregionen eller Kriminalomsorgens sentrale forvaltning som bestemmer om straffen skal gjennomføres i et fengsel som ligger i en kommune der det er få eller mange livssynsalternativer til den lokale statskirkeprest.⁸⁹¹ Og det er fengselsledelsen som avgjør om det er praktisk mulig og forenlig med sikkerheten at den enkelte fengslede får utøve sitt livssyn.⁸⁹²
3. Det å gjennomføre straffen i et fengsel kan få konsekvenser for de fengsledes mulighet til å delta i den offentlige, politiske samtalen. Rett nok er det i all hovedsak ikke lenger mulig å tape stemmeretten i Norge.⁸⁹³ Rett nok har de straffedømte

⁸⁸⁷ Regjeringen skriver for eksempel: «Fengsel kan føre til store påkjenninger for den enkelte domfelte, blant annet i form av tapt kontakt med familie, tapt arbeidsfortjeneste, tapt skolegang og tap av normal sosial omgang» (Justisdepartementet 2008a: 130).

⁸⁸⁸ Justisdepartementet 2008a: 80f

⁸⁸⁹ Justisdepartementet 2008a: 109

⁸⁹⁰ Justisdepartementet 2008a: 118

⁸⁹¹ Retningslinjene til straffegjennomføringsloven 3.3

⁸⁹² Retningslinjene til straffegjennomføringsloven 3.21

⁸⁹³ Unntaket her er personer som enten er dømt for forbrytelser mot statens selvstendighet og sikkerhet (straffeloven kapittel 8), mot statsforfatningen (straffeloven kapittel 9) eller valgfusk (straffeloven kapittel 10). Etter straffeloven § 31 kan de da bli fradømt stemmeretten ved offentlige valg, men et slikt rettighetstap «kan bare idømmes når allmenne

personene ytringsfrihet,⁸⁹⁴ og rett nok har fengselet ikke hjemmel til å nekte journalister å intervju straffedømte personer «av sikkerhetsmessige- eller andre grunner».⁸⁹⁵ Men gjennom de frihetsbegrensningene som følger av fengslingen, er det likevel begrensede muligheter til å delta i ulike politiske prosesser under straffegjennomføringen, slik som deltagelse i politiske utvalg, kommunestyre, fylkestingsmøter eller storting, eller til å kunne delta i den offentlige debatten gjennom for eksempel nettmedier.

Det kan på bakgrunn av dette settes spørsmålsteget ved hva Stoltenberg II-regjeringen egentlig kommuniserer til leserne når den uttrykker at ethvert menneske, også de som gjennomfører straff i fengsel, skal ha rett til å ta sine egne valg. På den ene siden uttrykker regjeringen at de fengselsansatte skal la de fengslede bevare denne retten under straffegjennomføringen:

Den enkelte har rett til å ta egne valg og er ansvarlig for konsekvensene av dem. Straffegjennomføringen både i fengsel og frihet bygger på dette. Det får også klare konsekvenser ved at alt som skjer i rehabiliteringsøyemed, må skje frivillig. Det betyr at den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen.⁸⁹⁶

Samtidig kommuniseres det at det i visse tilfeller både rettslig og politisk er legitimt å innskrenke enkeltpersoners private, religiøse og politiske autonomi.⁸⁹⁷ Hvordan fengselsbetjentene, de som skal sette regjeringens politikk ut i praksis, skal balansere disse

hensyn krever det, og bare for en tid av inntil 10 år» (Justisdepartementet 2004b: 325f). Se også: Matningsdal & Brattholm 2003: 205ff.

⁸⁹⁴ Grunnloven § 100 gir alle borgere i Norge rett til ytringsfrihet. Også de som er fengslet «har rett til å motta og sende/uttrykke informasjon, meninger og ideer», men Grunnloven § 100 fjerde ledd unntar fengsler fra forbudet mot brevsensur (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012c: 1). Også Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) art. 10 sier at «enhver har rett til ytringsfrihet». Denne retten, presiseres det, omfatter friheten «til å ha meninger og til å motta og meddele opplysninger og ideer uten inngrep av offentlig myndighet». Ytringsfriheten er imidlertid ikke ubegrenset, og i artikkel 10 nr. 2 gis det rett til å undergi denne friheten «formregler, vilkår, innskrenkninger eller straffer som er foreskrevet ved lov og som er nødvendige i et demokratisk samfunn av hensyn til den nasjonale sikkerhet, territoriale integritet eller offentlige trygghet, for å forebygge uorden eller kriminalitet, for å beskytte helse eller moral, for å verne andres omdømme eller rettigheter, for å forebygge at fortrolige opplysninger blir røpet, eller for å bevare domstolenes autoritet og upartiskhet». Straffegjennomføringsloven § 30 og straffeprosessloven inneholder her begrensninger av ytringsfriheten ved varetekt og straffegjennomføring. For mer om dette, se: Storvik 2011; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012c.

⁸⁹⁵ Straffegjennomføringsloven § 24; jf. Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-18; Retningslinjer til straffegjennomføringsloven 3.22. Se også: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006d: 11.

⁸⁹⁶ Justisdepartementet 2008a: 20

⁸⁹⁷ Begrepene er hentet fra J. R. T. Jacobsen 2009. Med *politisk autonomi* refererer Jørn R. T. Jacobsen her til menneskers «tilgang til den offentlige samtalen knytt til dei spørsmåla som er eller bør vere gjenstand for merksemd i dei politiske institusjonane (til dømes Stortinget), rett til å gjere seg opp og ytre si meining om desse spørsmåla og såleis delta i dei demokratiske prosessane». *Religiøs autonomi* handler om «valfridom når det gjeld kva (eventuell) religion ein vil gjere til sin eigen, og korleis ein nærare vil praktisere denne religionen», mens det med *politisk autonomi* forstås «retten til å rå over spørsmål knytt til eigen livsførnad som verken er av moralsk eller politisk karakter» (J. R. T. Jacobsen 2009: 489).

hensynene, beskrives eller tematiseres ikke. Slik blir det også vanskelig å se hvilken plass verdien «autonomi» skal ha i straffegjennomføringen.

6.3.6.1.2 Humanitet som ikke-objektivering

I kriminalomsorgsmeldingen betoner regjeringen at kriminalomsorgen og fengselsbetjentene ikke skal møte de fengslede som objekter. Respekten for individet, heter det her, innebærer at «den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham».⁸⁹⁸ Hvordan skal så dette forstås?

Jeg leser for det første regjeringens markering av at straffegjennomføringen bygger på en humanistisk tradisjon, som et klart uttrykk for at de som er fengslet, ikke skal bli gjenstand for uverdigg behandling. Selv om man er fratatt friheten, og selv om man har begått handlinger som andre opplever er grusomme eller forkastelige, har fengselsbetjentene et ansvar for at de menneskene som befinner seg i fengsel, kan erfare seg selv som verdifulle og verdsatte. De fengslede skal derfor aldri møtes som et objekt. Hva som konkret menes med dette, utdypes imidlertid ikke i meldingen, men ved å plassere bemerkningen om at de fengslede ikke skal betraktes som objekter under overskriften «humanistisk menneskesyn», og ved samtidig å knytte det til respekten for individet, er det nærliggende å lese begrepet i lys av Immanuel Kants humanitetsformulering. Jeg omtalte dette nærmere i kapittel 4.3.2 (Straff som retribusjon), men for sammenhengens skyld, skal jeg hente frem noen sentrale poenger her.

For Kant, skrev jeg, innebærer insisteringen på at vi aldri kan betrakte oss selv eller andre utelukkende som midler. I stedet må vi alltid også ta hensyn til at mennesket er et formål i seg selv. I dette ligger det at vi må erkjenne at ethvert menneske har et ukrenkelig verd ved sin blotte eksistens. Den som er tiltalt eller fengslet, uansett hva han har gjort, og uavhengig av hva hun er dømt for, kan dermed aldri miste sin menneskelighet. Som mennesker er og blir vi formål i oss selv, noe som innebærer at det menneskelige egenverdet ikke er noe mennesket har mer eller mindre av, og det er ikke noe vi kan miste. Menneskene er verdifulle uavhengig av alt annet, og det moralske subjektets handlinger må alltid søke å bevare dette menneskeverdet også hos andre.

Det er nærliggende å tolke regjeringens poengtering av at fengslede ikke skal behandles som objekter, innenfor en slik ramme. Det er nærliggende fordi insisteringen på at vi aldri kan betrakte oss selv eller andre utelukkende som midler, står helt sentralt innenfor det humanistiske menneskesynet. Og det er nærliggende fordi Kant kan plasseres som en

⁸⁹⁸ Justisdepartementet 2008a: 20

sentral bidragsyter til dette menneskesynet.⁸⁹⁹ Å betrakte et annet menneske som et objekt, gjør den andre enkelt sagt til en gjenstand, til «et noe» i stedet for «en noen». At dette blir stående i direkte motstrid til straffens allmennpreventive hensyn, der enkelte fengslede – ikke gjennom straffetrusselen, men selve dommen og straffullbyrdingen – gjennomfører straffen som følge av en objektiverende hovedbegrunnelse, diskuteres imidlertid ikke. Heller ikke problematiseres det at rehabiliteringen av de fengslede ikke primært skjer for de fengsledes egen skyld, men fordi samfunnet skal bli tryggere. Formålet med den enkeltes endring er den samfunnsmessige nytten dette har, og slik sett er det også mulig å se dette arbeidet som en objektivisering av de fengslede: de blir «et noe» som andre bruker som verktøy for å oppnå et bestemt formål.

Regjeringen uttrykker på den måten at mennesker ikke skal brukes utelukkende som midler, verken under eller etter straffegjennomføringen, samtidig som den forankrer straffegjennomføringen i allmennpreventive og individualpreventive virkninger. Slik blir det også vanskelig å se hvilken plass verdien «ikke-objektivering» skal ha i straffegjennomføringen.

6.3.6.1.3 Humanitet som aksept (toleranse)

Ordet «toleranse» brukes ikke i fagstrategien (eller i de yrkesetiske retningslinjene), men i kriminalomsorgsmeldingen opptrer det to ganger. Den første gangen ordet brukes eksplisitt, er i forbindelse med en undersøkelse av folks syn på straffeutmålinger. Regjeringen påpeker her at eldre personer har «lavere toleranse [...] for kriminalitet» enn hva yngre aldersgrupper har. Toleranse beskrives som en holdning, og det brukes som et gradsadverb, et kontinuum der det tilsynelatende kan finnes ulike nivåer av toleranse.⁹⁰⁰ Også den andre gangen brukes ordet som et gradsadverb, denne gang satt sammen med tallordet null: «All aktivitet medfører risiko, og begrepet nulltoleranse for risiko gir liten mening».⁹⁰¹ Det er nærliggende å tolke denne bruken av ordet som et synonym til «aksept», som er det ordet som også brukes i omtalen av det humanistiske menneskesynet. Regjeringen uttrykker her at de kriminalomsorgsansatte, som en følge av «respekten for individet», skal «ha aksept for at den domfelte velger en livsstil som synes destruktiv, for eksempel uten ønske om

⁸⁹⁹ Som Per Anders Aas skriver i sin bok *Humanisme*: «Når Immanuel Kant kan sies å legge grunnlaget for en moderne humanisme, er det fordi han vender blikket mot det erkjennende subjektet. Verden holdes ikke sammen av noe objektivt ute i virkeligheten, men av våre tanke- og organiseringsgrep [...] Det erkjennende subjektet blir det faste punkt. Fornuften opphøyes – samtidig som den vingeklippes, får sitt virkefelt unndratt tilværelsens *an sich*. Fornuften skal ikke (*kan* ikke) brukes til å forstå tilværelsens dypeste grunn, men til å forstå oss selv. Mennesket er henvist til jorda, *humus*. Kant begrenser menneskets myndighet til det dennesidige, det moralske. Og moral er å behandle mennesker som *mål*, ikke som middel til et annet formål». (Aas 2011: 74).

⁹⁰⁰ Justisdepartementet 2008a: 23

⁹⁰¹ Justisdepartementet 2008a: 95

behandling for sitt rusmisbruk».⁹⁰² Det er da nærliggende å se på respekt i betydningen aksept som et synonym til toleranse.

Uten at det kommuniseres eksplisitt er det samtidig mulig å identifisere et viktig skille mellom respekt som aksept og menneskets ukrenkelighet. Respekten for menneskeverdet fremstår her som mer fundamentalt enn toleranse. Den knytter seg først og fremst til menneskers egenverd, til deres ukrenkelighet, ikke hans eller hennes holdninger eller opptreden. Dette siste tilhører toleransens (akseptens) domene. Et slikt syn åpner dermed for å anerkjenne og respektere mennesket som noe ukrenkelig og verdifullt, uten samtidig å måtte tolerere enhver handling eller holdning som denne personen gjør eller har.

6.3.6.1.4 Humanitet som ikke-paternalisme

Toleranse, i betydningen respekt som aksept, er imidlertid ikke den eneste måten som respekt brukes på i meldingen. I setningen som betoner hvordan de kriminalomsorgsansatte skal ha en tolerant holdning overfor straffedømte, markeres det nemlig at det også finnes andre betydninger av ordet som springer ut av det humanistiske menneskesynet: «Den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham. Respekten for individet innebærer også en aksept av at den domfelte velger en livsstil som synes destruktiv, for eksempel uten ønske om behandling for sitt rusmisbruk», skriver som nevnt Stoltenberg II-regjeringen.⁹⁰³ Adverbet «også» binder på den måten sammen setningsleddet «respekten for individet» med hva som i setningene før sies om å ha respekt for individet. Jeg har tidligere satt denne verdien, altså respekten for individet, sammen med at betjentene skal ha en ikke-objektiverende holdning til de fengslede. I det følgende skal jeg også sette det sammen med hva jeg vil omtale som «ikke-paternalisme».

Ordet «ikke-paternalisme» finnes ikke i kriminalomsorgsmeldingen. Det gjør heller ikke dets motsats: «paternalisme». Jeg mener likevel å finne tydelige spor av både paternalisme og ikke-paternalisme i meldingsteksten. En mye brukt definisjon av paternalisme finnes i Tom L. Beauchamp og James F. Childress' bok *Principles of biomedical ethics*. Paternalisme forstås her som «the intentional overriding of one person's known preferences or actions by another person, where the person who overrides justifies the action by the goal of benefiting or avoiding harm to the person whose preferences or actions are overridden».⁹⁰⁴

De gjør videre et skille mellom sterk («strong paternalism») og svak paternalisme («weak paternalism»):

⁹⁰² Justisdepartementet 2008a: 20f

⁹⁰³ Justisdepartementet 2008a: 20f

⁹⁰⁴ Beauchamp & Childress 2001: 178

In weak paternalism, an agent intervenes on grounds of beneficence or nonmaleficence only to prevent substantially nonvoluntary conduct – that is, to protect persons against their own substantially nonautonomous action(s). Substantially nonvoluntary or nonautonomous actions include cases of consent or refusal that is not adequately informed, severe depression that precludes rational deliberation, and addiction that prevents free choice and action. Strong paternalism, by contrast, involves interventions intended to benefit a person, despite the fact that the person's risky choices and actions are informed, voluntary, and autonomous. A strong paternalist refuses to acquiesce in a person's autonomous wishes, choices and actions when there is a need to protect that person. The strong paternalist will restrict the information available to the person or will override the person's informed and voluntary choices. These choices need not to be *fully* informed or voluntary, but for the interventions to qualify as strong paternalism, the choices must be *substantially* autonomous.⁹⁰⁵

Med bakgrunn i en slik forståelse, er det nærliggende å tolke flere av regjeringens beskrivelser under pilaren «humanistisk menneskesyn» som uttrykk for ikke-paternalisme. Det poengteres jo, som jeg har vært inne på gjentatte ganger, at de fengslede «har rett til å ta egne valg», at dette er noe «straffegjennomføringen både i fengsel og frihet bygger på», og at det får direkte konsekvenser for hvordan de fengselsansatte skal arbeide og relatere seg til de fengslede. Alt som skjer «i rehabiliteringsøyemed» må derfor skje frivillig,⁹⁰⁶ noe som regjeringen (også nevnt flere ganger tidligere) utlegger slik: «den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener *er det beste for ham.*»⁹⁰⁷

Hva betyr så dette med tanke på betjentenes arbeidshverdag? For det første uttrykkes det at de fengselsansatte må ta hensyn til hvordan de fengslede personene selv ønsker og vurderer sin situasjon når det gjelder straffegjennomføringens innhold. Men ikke bare det: Det som skjer i gjennomføringshverdagen – i alt som ikke direkte kan knyttes til det å gjennomføre straffen på det sted og innenfor den tidsrammen som domstolen har bestemt – skal for det andre være forankret i en slik form for ikke-paternalisme. Det gjelder skoletilbud og arbeid, kulturarrangementer og program, hva man får ha på cella og hvordan man opptrer overfor hverandre. Respekten for menneskeverdet innebærer å respektere de fengslede som fornuftsvesener («rett til å ta egne valg», «ansvarlige for konsekvensene» av handlingene), og dette innebærer igjen at fengselsbetjentene skal oppfatte de fengslede som personer med beslutningskompetanse.

Så langt regjeringens sterke betoning av ikke-paternalisme. I meldingen brukes det imidlertid også mye plass på å beskrive hvordan ulike straffegjennomføringstiltak skal sette de fengslede i stand til å leve fremtidig lovlige liv. Denne rehabiliteringen knyttes i stor grad

⁹⁰⁵ Beauchamp & Childress 2001: 181

⁹⁰⁶ Justisdepartementet 2008a: 20

⁹⁰⁷ Justisdepartementet 2008a: 20. Min utheving.

til det som i lovverket omtales som de straffedømtes «aktivitetsplikt». I straffegjennomføringsloven heter det at «domfelte har aktivitetsplikt under gjennomføringen av straff og strafferettslige særreaksjoner. Aktivitetsplikten kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet» – altså det jeg tidligere har omtalt som straffegjennomføringens innhold.⁹⁰⁸ Aktivitetsplikten vektlegges også i kriminalomsorgsmeldingen. Det uttrykkes at det er «av stor betydning» at de «som gjennomfører fengselsstraff [...] blir tilbudt et innhold i soningen», og tiltakene settes – slik de også gjøres i straffegjennomføringsloven – i sammenheng med at de skal være egnet til å motvirke ny kriminalitet.⁹⁰⁹

Arbeidsplikten begrunnes dermed ikke først og fremst som en rettighet de fengslede har, men som en plikt som kriminalomsorgen etablerer overfor dem som er domfelt: Under straffegjennomføringen *skal* de delta i en aktivitet. I forskrift til straffegjennomføringsloven gjøres det rett nok klart at fengslene ikke kan pålegge «den innsatte å delta i opplæring, programmer og andre tiltak som behandling og lignende mot vedkommendes vilje», men det understrekes samtidig at de fengslede da må arbeide i stedet.⁹¹⁰ «Arbeid», heter det i forskriften, er nemlig noe som kan «pålegges dersom innsatte ikke ønsker å delta i slike tiltak [som opplæring og programmer]»; fritak fra arbeid kan bare skje «ved dokumentert eller åpenbar sykdom eller uførhet».⁹¹¹ I retningslinjene til straffegjennomføringsloven utdyper Justisdepartementet dette synspunktet slik:

Fengselet skal i samarbeid med den innsatte og ved behov med samarbeidende etater, *kartlegge hvilke aktiviteter som vil være best egnet*. Kartleggingen skal ta utgangspunkt i opplysninger fra innsatte, saksdokumenter om den aktuelle dommen og eventuelt dokumenter fra tidligere saker/dommer. *Fengselet skal vektlegge tiltak som kan redusere eventuelle skadevirkninger av å sitte i fengsel, som kan redusere risiko for gjentatt kriminalitet, samt som best mulig kan dekke den enkeltes ønsker og behov.*⁹¹²

Begrunnelsen som gis for arbeidsplikten, både i kriminalomsorgsmeldingen og i lovverket, er dermed denne: det motvirker kriminalitet, og *det er til det beste for de fengslede*. Det kommer også frem i forskrift og retningslinjer at fengselet skal samarbeide med de fengslede og at «den enkeltes ønsker og behov» bare er én av flere hensyn som skal vektlegges når tilbudet blir vurdert. I dette ligger det implisitt at de fengsledes ønsker og behov også kan legges til side, for det er flere hensyn som skal tas med, og de fengsledes synspunkter utgjør bare noen av disse. Det besluttende subjektet i retningslinjene er nemlig *fengselet*, ikke de

⁹⁰⁸ Straffegjennomføringsloven § 3

⁹⁰⁹ Justisdepartementet 2008: 107a

⁹¹⁰ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-12

⁹¹¹ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-12

⁹¹² Retningslinjer til straffegjennomføringsloven 3.16. Mine uthevinger.

fengslede. Det er *fengselet* som skal finne frem hvilke aktiviteter «som vil være best egnet» – og det ligger implisitt i denne beskrivelsen, og eksplisitt uttrykt i forskriften, at aktivitetsplikten medfører et innhold som kan gå imot de fengsledes egne mål og interesser.

Dette kommuniseres også i kriminalomsorgsmeldingen. Som i lovverket uttrykkes det her at aktivitetsplikten er noe enkelte domfelte ikke alltid ønsker seg. Det påpekes for eksempel at kriminalomsorgen ikke har anledning til å pålegge de varetektsfengslede de samme forpliktelsene som en som er straffedømt, siden de jo ikke er domfelt. Og siden de ikke gjennomfører straff, kan kriminalomsorgen heller ikke pålegge dem å gjøre noe som de ikke ønsker:

Varetektsinnsatte er ikke dømt og skal derfor ikke pålegges de samme forpliktelser og måtte delta i fellesskap med domsinnsatte hvis de ikke ønsker det. Dette prinsippet er nedfelt i straffegjennomføringsloven ved at varetektsinnsatte ikke har aktivitetsplikt og bare deltar i fellesskap med domsinnsatte i den grad de ønsker det.⁹¹³

Varetektsinnsatte behøver med andre ord ikke å delta i aktiviteter eller fellesskapet så lenge de ønsker noe annet. Det må derimot de straffedømte. Henvisningen til at aktivitetene «er egnet til å motvirke kriminalitet», at fengselet skal vurdere om aktivitetene «kan redusere eventuelle skadevirkninger av å sitte i fengsel», og at fengslene skal finne frem til aktiviteter som er «best egnet» for de fengslede, kan etter mitt syn vanskelig ses som noe annet enn et uttrykk for at kriminalomsorgen vet hva de straffedømte best er tjent med.⁹¹⁴ Dette settes i tillegg frem som en plikt. Ja, det er noe de fengslede *må* gjøre selv om de ikke ønsker det, og selv om det går i mot deres interesser og mål. På den måten kan det virke som at regjeringen her tar til orde for at de fengsledes selvbestemmelse og beslutningskompetanse kan settes til side – ikke bare når det gjelder oppholdet i fengselsinstitusjonen, men også når det gjelder straffegjennomføringens innhold. En domfelt som anser, ønsker eller vurderer sin situasjon slik at han helst vil være på cella og se fjernsyn, høre radio eller lese aviser, vil ut fra straffegjennomføringsloven § 3 og kriminalomsorgsmeldingens beskrivelser ikke nødvendigvis få anledning til dette. Det er nemlig de fengselsansatte som blir stående som subjekt for avgjørelsen. Det er de som i siste instans skal avgjøre hva de fengslede best er tjent med, og det er de som på den måten har det siste ordet.

Etter den definisjonen jeg har lagt til grunn for sterk-paternalisme, mener jeg de artikulerte begrunnelsene for arbeidsplikten nettopp kan ses som dette: som handlinger som innskrenker andre personers valgmuligheter og handlingsfrihet – på tross av at de er i stand til

⁹¹³ Justisdepartementet 2008a: 141

⁹¹⁴ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven 3.16

å ta selvstendige valg.⁹¹⁵ På den ene siden poengterer dermed regjeringen at straffegjennomføringen bygger på verdien ikke-paternalisme. Samtidig kommuniseres det både rettslig og politisk at det er legitimt å handle sterk-paternalistisk i straffegjennomføringen når det handler om de fengsledes aktivisering. Hvordan fengselsbetjentene skal forholde seg til disse to tilsynelatende selvutelukkende hensynene, ikke-paternalisme eller paternalisme, diskuteres eller problematiseres imidlertid ikke i meldingen. Slik blir det også vanskelig å se hvilken plass verdien «ikke-paternalisme» skal ha i straffegjennomføringen.

6.3.6.2 Likebehandling og rettssikkerhet

Også det som omtales som den tredje pilaren i kriminalomsorgens straffegjennomføringsarbeid, prinsippet om rettssikkerhet og likebehandling, knyttes til menneskeverdet.

6.3.6.2.1 Likebehandling

Likebehandling beskrives i kriminalomsorgsmeldingen kort og godt som en «kjerneverdi» som innebærer «at kriminalomsorgen fører en ensartet praksis». Kravet til likebehandling innebærer her at like tilfeller skal behandles likt, noe som ikke ses som motsetning til at de fengslede også har krav på en individuell behandling ut fra risiko for ny kriminalitet, behov for rehabiliterende tiltak og motivasjon.⁹¹⁶

Likebehandling er en verdi som skal finnes igjen i all offentlig myndighetsutøvelse i Norge. En sentral tanke her er at forvaltningen skal utøve sin myndighet på en slik måte at borgerne ikke utsettes for diskriminering eller usaklig forskjellsbehandling. Dette knyttes også gjerne sammen med rettssikkerhetskravet. Rettsviteren Torstein Eckhoff hevder at rettssikkerhetsidealet innebærer et krav om «lik bedømmelse av like tilfelle».⁹¹⁷ I *Stortingsmelding 32 (1976-77)*, som omhandler rettssikkerheten i sosial- og helseinstitusjoner, sies det at det er et rettssikkerhetskrav at «like tilfelle skal behandles likt».⁹¹⁸ Og Ståle Eskeland minner i boka *Fangerett* om at likhetskravet ikke bare er et rettssikkerhetskrav rettet til lovgivningens innhold, men også til forvaltningens lovanvendelser:

⁹¹⁵ Etter mitt syn kommer en slik sterk-paternalisme også til uttrykk i lov- og regelverket når det gjelder bruk av programvare til datamaskiner, og hvilke aviser, tidsskrifter og bøker de fengslede kan lese. Jeg giengir fra henholdsvis forskrift og retningslinjene til straffegjennomføringsloven: «Programvare og øvrig innhold må ikke i skrift, bilde, film eller lyd være av en slik art at det kan ha uheldig påvirkning på innsatte selv (Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-20). «Som hovedregel skal innsatte kunne ha og motta aviser, tidsskrifter og bøker. Unntak gjelder dersom innholdet i skrift eller bilde kan ha uheldig påvirkning på innsatte selv, andre innsatte eller miljøet i fengselet som helhet» (Retningslinjer til straffegjennomføringsloven 3.24). Også her forankres diskvalifiseringen av et annet menneskes (de fengslede personenes) beslutning i hensynet til hva en aktør (fengselet) mener er til det beste for dette andre mennesket (de fengslede personene). Hvis fengslesledelsen mener at det finnes skriftlig eller billedlig tekst i en bok, et tidsskrift eller en programvare som kan ha uheldig påvirkning, kan dette inndras – selv om de fengslede personene mener noe annet.

⁹¹⁶ Justisdepartementet 2008a: 21

⁹¹⁷ Eckhoff 1958: 20. Se også boka *Forvaltningsrett*, der Eckhoff og Smith hevder at «hensynene til likhet og rettferdighet» ofte inkluderer «i rettssikkerhetsidealet» (Eckhoff & Smith 1994: 86; jf. Eckhoff & Smith 2010: 58).

⁹¹⁸ Justisdepartementet 1977: 8

Generelt kan vi si at rettssikkerhetskravet likhet består i at forskjellsbehandlingen av borgerne i lovgivningen skal være *saklig begrunnet*. Hva som er saklig forskjellsbehandling kan det riktignok være delte meninger om. Ikke desto mindre regnes det som en sentral verdi at forskjellsbehandling kan forsvares ut fra visse saklighetsnormer.⁹¹⁹

Likhetsidealet settes på den måten frem som bestemmende for de avgjørelser som forvaltningsorganer (som et fengsel) skal treffe. Like tilfeller skal behandles likt, uavhengig av de profesjonelles følelser for eller relasjon til den det gjelder. Som Johs Andenæs påpeker, kan prinsippet om lik straff for like handlinger imidlertid komme i konflikt med oppdraget om å rehabilitere de fengslede: «Ut fra et rent individualpreventivt synspunkt blir dommere og kriminalomsorgsmedarbeiderens oppgave ikke vesentlig forskjellig fra legens», skriver han – og utdyper synspunktet slik:

Det gjelder i hvert enkelt tilfelle å foreskrive den behandlingsmåte som gir størst utsikt til et bra resultat. Den kur som passer for den ene, passer ikke for den andre. *Etter dette syn blir prinsippet om lik straff for like handlinger underordnet hensynet til den mest rasjonelle behandling av den enkelte.*⁹²⁰

Verdien «likebehandling» handler dermed ikke om å behandle alle som er fengslet, likt. I stedet uttrykker den en forestilling om at alle like tilfeller behandles likt, mens ulike tilfeller blir behandlet ulikt. Det kan dermed være både juridisk og moralsk adekvat å forskjellsbehandle så lenge denne forskjellsbehandlingen begrunnes gjennom å vise til saklige og relevante forskjeller mellom det ene tilfellet og det andre.

6.3.6.2 Rettssikkerhet

Også rettssikkerhet omtales som en «kjerneverdi» for kriminalomsorgens virksomhet. Det vises her til at «selve straffegjennomføringen» er «utførlig regulert i straffegjennomføringsloven», og at denne loven «setter rammene for kriminalomsorgens maktutøvelse» og «individuelle ansvar for egen rehabilitering».⁹²¹ Det påpekes også at rettssikkerhet og likebehandling er «viktige prinsipper ved utøvelse av makt»: «Et godt lovverk og høy kompetanse skal sikre den enkeltes rettigheter når et lovbrudd er begått», skriver regjeringen. Og det

⁹¹⁹ Eskeland 1989: 63

⁹²⁰ Andenæs 2004: 91 (Min utheving). Også juristen Birgitte Langvik Storvik hevder i sin kommentar til straffegjennomføringsloven at likhetsprinsippet i kriminalomsorgen vil innebære at de fengslede personene blir behandlet på ulike måter. Brudd på dette skjer bare «hvis det ikke kan påvises saklig grunn til forskjellsbehandlingen», påpeker hun og betoner at de fengselsansatte dermed må balansere hensynene til likebehandling og hva som kan virke positivt for rehabiliteringen av de fengslede. Hun skriver videre: «Ofte vil det [...] være grunnlag for å gjøre en viss forskjell, fordi noe som virker positivt for én innsatt eller domfelt, kan ha motsatt effekt for en annen, for eksempel ved fastsetting av reaksjon ved disiplinærbrudd. Videre kan to tilsynelatende like saker også ende opp med forskjellig resultat fordi det foreligger ulike individuelle hensyn. Det kan være at én innsatt får velferdspolisjon for å komme hjem til jul, mens en annen ikke får det» (Storvik 2011: 47f).

⁹²¹ Justisdepartementet 2008a: 21

understrekes at det er «viktig for domfeltes rettsikkerhet at vedtak basert på sikkerhetsvurderinger skal begrunnes, og at begrunnelsene er basert på forhold som kan dokumenteres». ⁹²²

Et blikk på norsk strafferetts- og rettsfilosofisk litteratur kan utdype disse synspunktene. I sin analyse av rettsikkerhetsbegrepet påpeker Ståle Eskeland at kravene til rettsikkerhet tradisjonelt har vært delt i to. Det ene kravet handler om at avgjørelser skal være i samsvar med gjeldende rett. Slik skal den enkelte være beskyttet mot overgrep og vilkårlighet fra myndighetenes side. ⁹²³ Det andre handler om at avgjørelser ikke skal stride mot «tradisjonelle rettsikkerhetsforestillinger» som verdiene «respekt for personlig integritet» (her i betydningen: den enkelte skal selv kunne bestemme over sin fysiske person og sine personlige interesser) og «likhet» (her i betydningen: «lik bedømmelse av like tilfelle»). ⁹²⁴

Det er her verdt å merke seg hvordan både Svein Eng, ⁹²⁵ Torstein Eckhoff/Eivind Smith ⁹²⁶ og Ståle Eskeland setter rettsikkerhet i nær sammenheng med menneskeverdet, ja, ifølge Eskeland er menneskeverdet selve kjernen i rettsikkerhetsbegrepet:

Når jeg [...] legger til grunn et rettsikkerhetsbegrep som ikke bare er av formell natur, men som også inneholder verdimeslige komponenter, skyldes det ikke bare at det har god forankring i tradisjonelle rettsikkerhetsforestillinger knyttet til rettsstaten (respekt for personlig integritet, likhet), og – etter min mening – behov for modernisering av rettsikkerhetsbegrepet i forhold til velferdsstatens grunnleggende idéinnhold (kvalitativ minstestandard). Det skyldes også at et slikt rettsikkerhetsbegrep er best i samsvar med det jeg oppfatter som *kjernen* i alt som klassifiseres som rettsikkerhet i juridiske sammenhenger (også blant dem som foretrekker et formelt rettsikkerhetsbegrep), nemlig *menneskeverdet*. [...] I tråd med dette kan man si at rettsikkerhet er et juridisk uttrykk for menneskeverdet. ⁹²⁷

«Rettsikkerhet» blir på den måten knyttet tett opp til verdien «likebehandling», og de to verdiene kan igjen sammenfattes i hva Eskeland omtaler som «*kjernen* i alt som klassifiseres som rettsikkerhet i juridiske sammenhenger», nemlig: menneskeverdet. ⁹²⁸ Som jeg var inne på tidligere (i kapittel 6.3.6), er det dermed tette forbindelseslinjer mellom de tre verdiene

⁹²² Justisdepartementet 2008a: 17

⁹²³ Eskeland 1989: 75. Se også: Eckhoff & Smith 2010: 58ff.

⁹²⁴ Ståle Eskeland nevner også et tredje krav, nemlig kravet til «kvalitativ minstestandard». Grunnen en slik utvidelse av «det 'tradisjonelle' rettsikkerhetsgrepet», skriver Eskeland, «er først og fremst at eg mener et slikt krav er nært beslektet med vesentlige sider ved innholdet i rettsikkerhetsbegrepet slik det har vært vanlig å bruke det» (Eskeland 1989: 57, 63-70). Denne utvidelsen har imidlertid møtt motbør. For som Torstein Eckhoff og Eivind Smith påpeker: «Jo flere kontroversielle krav som legges inn i selve definisjonen, jo mindre blir begrepet 'rettsikkerhet' til å sammenfatte krav til forvaltningen som de fleste vil se på som viktige. [...] Dessuten bør ikke ens eget syn på hva som er rimelig eller rettferdig, kamfuleres under honnørord av denne typen» (Eckhoff & Smith 2010: 59).

⁹²⁵ Eng 2007

⁹²⁶ Torstein Eckhoff og Eivind Smith skriver blant annet: «I en 'betryggende saksbehandling' kan ikke de berørte betraktes som objekter som forvaltningen kan skalte og valte med, men som selvstendige, handledyktige *subjekter* som skal orienteres om hva saken gjelder og ha adgang til å forsvare sine interesser. Hensynet til *menneskets verdighet* er viktig uten hensyn til om behandlingsmåten gir sikkerhet for riktige avgjørelser» (Eckhoff & Smith 2010: 60).

⁹²⁷ Eskeland 1989: 103

⁹²⁸ Eskeland 1989: 103

humanitet, likebehandling og rettssikkerhet. Disse tette forbindelseslinjene omtales rett nok ikke i kriminalomsorgsmeldingen, men ser man i retning av strafferettslitteraturen og rettsfilosofien, er de svært tydelig til stede. På den måten underbygges og vektlegges også menneskeverdets betydning i straffegjennomføringen.

6.3.7 Betjentrollens forankring i verdien medmenneskelighet

Det er imidlertid også verdt å merke seg hvordan Stoltenberg II-regjeringen påpeker at verdiene likebehandling og rettssikkerhet ikke er tilstrekkelig å navigere etter for fengselsbetjentene. Den skriver i kriminalomsorgsmeldingen:

Rettsikkerhet og likebehandling er viktige prinsipper ved utøvelse av makt. Et godt lovverk og høy kompetanse skal sikre den enkeltes rettigheter når et lovbrudd er begått. Samtidig må det tas hensyn til at mennesker som straffes er i en sårbar situasjon. Korrekt behandling og tilstrekkelige materielle betingelser er nødvendig, men ikke nok. Kriminalomsorgen og alle andre som deltar i straffegjennomføringen, må vise medmenneskelighet. Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fengselsmuren.⁹²⁹

De to verdiene likebehandling og rettssikkerhet innholdsbestemmes her gjennom setningsleddene «den enkeltes rettigheter», «korrekt behandling» og «tilstrekkelige materielle betingelser». Regjeringen påpeker imidlertid at god kriminalomsorg må inneholde noe mer, og det er her verdien «medmenneskelighet» introduseres for første og eneste gang. Denne verdien må nemlig supplere verdiene «likebehandling» og «rettssikkerhet». For det er først når de fengslede – som her omtales som mennesker i en sårbar situasjon – også opplever en medmenneskelig holdning hos de ansatte, at de møtes på en profesjonsetisk god måte.

Medmenneskelighet fungerer som den utfyllende broen mellom adjektivene «sårbar» og «varm», og den fremstår slik som en tydelig positiv verdi: Det er de kriminalomsorgsansattes medmenneskelighet som skal sørge for at de fengsledes sårbarhet møtes med verdier og holdninger fra «et varmere samfunn». For som regjeringen skriver: «Kriminalomsorgen og alle andre som deltar i straffegjennomføringen, må vise medmenneskelighet. Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fengselsmuren.»⁹³⁰

6.4 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg har i dette kapitlet presentert og analysert hvordan kriminalomsorgens politiske, faglige og administrative ledelse beskriver betjentrollen i tre styringsdokumenter. Ett av disse er kriminalomsorgens yrkesetiske retningslinjer (fra 2005). De to andre er Stoltenberg II-regjeringens kriminalomsorgsmelding (fra 2008) og kriminalomsorgens fagstrategi (fra 2004).

⁹²⁹ Justisdepartementet 2008a: 17

⁹³⁰ Justisdepartementet 2008a: 17

I min tolkning finnes det både fortids-, nåtids- og fremtidsorienterte dimensjoner i disse rollebeskrivelsene, men det er hva som skjer med de fengslede *etter* løslatelsen som tillegges størst vekt.

I fagstrategien og kriminalomsorgsmeldingen knytter fortidsperspektivet seg til nødvendigheten av å straffe kriminelle handlinger. Fengselet posisjoneres som en arena der urett blir gjengjeldt og der mennesker må ta ansvar for den handlingen de tidligere har gjort og er dømt for. Nåtidsperspektivet kommer primært til uttrykk gjennom betoningen av normalitetsprinsippet, inkapasitering, behovet for ro og orden i avdelingen, og forventninger om at betjentene har en medmenneskelig opptreden i møte med de som er fengslet. Gjennom normalitetsprinsippet rettes oppmerksomheten mot de fengsledes liv: mot hvordan de har det akkurat her, akkurat nå – i den konkrete straffegjennomføringssituasjonen hver enkelt er i. Straffens inkapasiterende formål uttrykkes gjennom behovet for samfunnsbeskyttelse – her og nå, men også med tanke på forbrytelser de fengslede kunne tenkes å begå i fremtiden. Det vektlegges videre at betjentenes samhandling med de fengslede primært skal skje fordi det sørger for ro og orden i fengselsavdelingen. All kommunikasjon og samhandling – følgeoppdragene, treningen i vektrommet, småpratene rundt kortspillet, kontaktbetjentsamtalene – handler slik først og fremst om å observere, registrere og dempe potensielle konflikter. Samtidig uttrykkes det også at fengselsbetjentenes arbeid skal være preget av medmenneskelighet og forsøk på å ivareta de fengsledes livskvalitet under fengselsoppholdet. For det er først når de fengslede – som omtales som personer i en sårbar situasjon – opplever en medmenneskelig holdning hos de ansatte, at de møtes på en profesjonsetisk god måte.

Aller sterkest vektlegges imidlertid fremtidsperspektivene. Budskapet er at straff skal virke; en straffegjennomføring som virker slik den skal, fører nemlig til mindre kriminalitet, og med mindre kriminalitet vil borgerne oppleve et tryggere samfunn å leve i. Den beste måten å forebygge tap av liv og helse, spare samfunnet for store utgifter, og skape et tryggere samfunn går ifølge kriminalomsorgsmeldingen gjennom to trinn: å motivere de straffedømte til å leve fremtidig lovlydige liv, og å sørge for at levekårene deres blir bedre ved løslatelsen. Fengselet posisjoneres her som en arena der endringer i livsførsel kan skje. En institusjon som gjennom frihetsberøvelsen rett nok også skal virke avskrekkende på allmennheten og de som er fengslet, men som samtidig skal arbeide for å hjelpe de fengslede med utdanning, å skaffe seg en jobb eller å få seg en fast bolig etter endt straffegjennomføring.

I både fagstrategien og kriminalomsorgsmeldingen veves det dermed sammen en rekke posisjoner – mange av dem med verdier og forventede holdninger som står i direkte motsetning til hverandre. Det vises til at de fengslede skal ha rett til å ta sine egne valg, være aktør i egne liv og ikke oppleve å være objekter for hva kriminalomsorgen tror eller mener

er til det beste for dem. Og det påpekes at respekten for individet innebærer en aksept for at de fengslede kan velge et levesett som strider mot betjentenes egne verdier og holdninger. På den andre siden kommuniseres det implisitt gjennom straffens allmennpreventive virkninger at det i visse tilfeller kan rettferdiggjøres å straffes mennesker ut fra andre hensyn enn til lovbryteren selv eller offeret. Det er den samfunnsmessige nytten som da løftes frem og blir den primære begrunnelsen, og det legges slik opp til å bruke mennesker som midler for å oppnå andre formål. Det kommuniseres videre en rekke ganger at det i visse tilfeller – både rettslig og politisk – er legitimt å innskrenke og tilsidesette de fengsledes private, religiøse og politiske autonomi. Og det er et gjennomgående budskap i meldingen at rehabiliteringen ikke primært skal skje for de fengsledes egen skyld, men fordi samfunnet skal bli tryggere. Formålet med den enkeltes endring er på den måten den samfunnsmessige nytten dette har, og slik sett er det mulig å se dette arbeidet som en objektivisering av de fengslede: de blir «et noe» som andre bruker som verktøy for å oppnå et bestemt formål.

Kriminalomsorgsmeldingen fremstår i min lesning dermed som en polyfon tekst. Et dokument der mange og ofte direkte motstridende verdier og forventede holdningene løftes frem, og der det i liten grad diskuteres hvordan de fengselsansatte skal forholde seg til disse motsetningene. Tvert om skapes det et inntrykk av at kriminalomsorgen har et tydelig og klart verdigrunnlag som så vel regelverk som straffegjennomføringen i praksis, skal preges av.

I de yrkesetiske retningslinjene er det først og fremst nåtidsperspektivet som vektlegges, men også her uttrykkes det et ønske om at straffegjennomføringen skal bidra til at de fengslede lever lovlydige liv i fremtiden. Nåtidsperspektivet kommer tydeligst frem gjennom de forventningene som tegnes av fengselsbetjentenes moralske opptreden i avdelingen. Betjentene skal her fremstå med fasthet, påpekes det. De skal være omsorgsfulle og støttende, årvåkne og respektfulle overfor de som er fengslet. De skal følge allerede formulerte lovformuleringer, regler og retningslinjer, og de skal først og fremst være lojale mot lovverk, målsetninger og ledelse. Alt forankres i hensynet til sikkerheten i fengselet og at de fengslede skal kunne leve kriminalitetsfrie liv etter løslatelsen. Slik får betjentenes opptreden i avdelingshverdagen også et klart fremtidsperspektiv over seg. For ved å fremstå som gode eksempler for språkbruk og atferd generelt, legges det opp til at de fengslede skal kunne oppfatte dem som positive forbilder. Fengselsbetjentene posisjoneres som personer som opptrer på en mer lovlydig og moralsk adekvat måte enn de som er fengslet, og det kommuniseres et kvalitativt skille mellom de to gruppene: mellom et lovlydig og forbilledlig Oss (fengselsbetjentene) og et kriminelt Dem (de som er fengslet): De kriminelle har et kriminelt atferdsmønster; det har ikke de ansatte. De som er fengslet har ofte til dels store følelsesmessige, sosiale og atferdsmessige problemer; det har ikke fengselsbetjentene. Derfor skal den siste gruppen hjelpe de fengslede – også de i varetekt: personer som ennå ikke er dømt

for en straffbar handling, men som likevel ifølge retningslinjene har et kriminelt handlingsmønster å endre – til å leve fremtidig lovlydige liv.

JAKTEN PÅ BETJENTENE I

Hvordan betjentrollen beskrives av Kriminalomsorgens aspirantnemnd

7.1 Introduksjon

For de som vil bli fengselsbetjent, er valget enkelt: studiestedet heter Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS). Betjentyrket har nemlig bare én inngang. KRUS har monopol på opplæringen av alle fengselsbetjenter, og det er i dag ikke mulig å arbeide som fengselsbetjent uten å være uteksaminert derfra. «For å bli fast tilsatt som fengselsbetjent», heter det i forskrift til straffegjennomføringsloven, «kreves det at den tilsatte har gjennomgått og bestått en nærmere fastsatt fengselsbetjentutdanning».⁹³¹ Slik får utdanningssenteret en helt særegen plass innenfor fengselsdiskursen. Og slik får Kriminalomsorgens aspirantnemnd – denne gruppen på fem personer som på oppdrag av Justisdepartementet, intervjuer, vurderer og rangerer hvem som skal tas opp – en særdeles viktig rolle når det gjelder rekrutteringen og ansettelsen av de betjentene som skal jobbe i fengslene de neste fem, ti, femten, tjue årene.

Hvert år velger nemndmedlemmene hvem disse 150 til 200 personene skal være. Ikke sjelden forholder de seg til seksten-, sytten-, attehundre kandidater.⁹³² Siden knappe én av ti søkere dermed kommer forbi møtene med dem, er det nærliggende å spørre: Hvordan foregår utvelgelsen? Hvilke kriterier legger de til grunn? Hva er i deres øyne en god søker? Finnes det bestemte verdier og holdninger som de ser etter hos søkerne? Og hvordan opptrer en person som de ikke ønsker skal bli tatt opp på betjentutdanningen?

Det er denne rekrutteringen – de valg og forventninger, krav og refleksjoner som nemndmedlemmene gjør, har eller stiller – jeg skal se nærmere på i dette kapitlet.

Kapitlet er inndelt i seks. Etter denne innledningen (1) vil jeg først beskrive materialet (2) og aspirantnemndas mandat og historiske bakgrunn (3), før jeg kort gjør rede for hvilke

⁹³¹ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 2-2. På det tidspunktet jeg samlet inn data til dette kapitlet, altså i perioden 2009 til 2010, var formuleringen i forskriften eksplisitt knyttet til Fengselsskolen. Det het da: «For å bli fast tilsatt som fengselsbetjent kreves det at den tilsatte har gjennomgått og bestått Fengselsskolen». Forskriften ble forandret i 2011, i sammenheng med at Stoltenberg II-regjeringen arbeidet for å få fengselsbetjentutdanningen godkjent som høyskolekandidatutdanning.

⁹³² I årsmeldingen for Kriminalomsorgens utdanningssenter i 2011 gis følgende oversikt over antallet aspiranter i årene 2004-2011: 1139 søkere (i 2004); 876 søkere (i 2005); 1832 søkere (i 2006); 1255 søkere (i 2007); 1699 søkere (i 2008); 2183 søkere (i 2009); 2000 søkere (i 2010); 1610 søkere (i 2011)(Kriminalomsorgens utdanningssenter 2012: 24).

kriterier som presenteres i utlysningsteksten til aspirantstillingene (4). Jeg presenterer deretter aspirantnemndas arbeid og de vurderingene som ligger til grunn for utvelgelsen (5). Dette skjer i fire trinn. Det første trinnet omtaler den første silingen av søkerne, som gjøres av sekretariatet (5.1). Det andre trinnet handler om de vurderingene nemnda gjør før de innkaller søkerne til intervju (5.2). Det tredje trinnet, som er det mest omfattende, gjelder utvelgelsesprosessen på selve opptaksdagen. Gjennom ni deler analyserer jeg nemndmedlemmenes artikulerte forventninger til søkerens helse, kroppslige fysikk, vandel, skoleprestasjoner, sosiale engasjement, toleranse, evne til empati, kommunikasjonsferdigheter, humør, syn på makt, kjønnete opptreden og rolleopptreden. (5.3). I det fjerde trinnet går jeg så inn på hvordan nemnda foretar sin totalvurdering av søkerne (5.4), før kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger fra analysene (6). Slik vil jeg forsøke å etablere en forståelse av hvordan nemnda – de kanskje viktigste dørvaktene til betjentyrket – reflekterer omkring hvilke betjenter de ønsker skal jobbe i kriminalomsorgen. Og slik vil jeg forsøke å svare på avhandlingens andre forskningsspørsmål: Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis av Kriminalomsorgens aspirantnemnd?

7.2 En beskrivelse av materialet

Betjentutdanningen ved Kriminalomsorgens utdanningscenter er én av landets aller siste etatsopplæringer.⁹³³ Aspirantene har status som midlertidig ansatte tjenstepersoner fra den dagen de begynner på skolen. De får lønn under hele det toårige studieløpet. Opplæringstiden anses som prøvetid. Utdanningen er organisert under Justisdepartementet (ikke Kunnskapsdepartementet), og det finnes altså en egen aspirantnemnd som intervjuer og velger ut hvem som skal bli tatt opp på skolen.

Denne aspirantnemnda er på mange måter en sjelden blomst i dagens profesjonsvirkelighet. Ikke bare er den én av få tilsvarende nemnder som har bestått innenfor norsk utdanningssektor. Mange av medlemmene har også deltatt i aspirantutvelgelsen i bemerkelsesverdige lang tid. Da jeg intervjuet nemndas leder våren 2009, hadde han vært i aspirantnemnda i 29 år. De fire andre hadde på intervjutidspunktet vært medlemmer i henholdsvis ti, åtte, fire og tre år. (Det medlemmet som hadde kortest nemnderfaring, lederen for Norsk fengsels- og friomsorgsforbund (NFF), erstattet den forrige NFF-lederen som hadde vært nemndmedlem i tjue år). Det er dermed betydelig kompetanse og erfaring som ligger til grunn for så vel aspirantutvelgelsen som de refleksjonene som kom til uttrykk i de samtale jeg hadde med medlemmene.

⁹³³ For en kort presentasjon av etatsopplæringen i Norge, se kapittel 1.2.6.3.

Likevel er det første gang at nemndmedlemmenes refleksjoner og vurderinger gjøres til gjenstand for en slik offentlig tilgjengelig presentasjon og analyse som i dette kapitlet. De gangene det har vært debatt, har kritikken vært rettet mot partikulære vurderinger og vedtak: som mot hvorfor enkelte ekstrabetjenter som de fengselsansatte selv mener er godt egnet, ikke kommer inn, eller som mot nemndas forsiktighet med å ta inn personer med for eksempel dysleksi eller epilepsi. Hva som ligger bak nemndas totalvurdering, og ikke minst hva som ligger i de noe utydelige utvelgelseskriteriene «god helse», «god vandel», «nødvendig modenhet» og «personlig egnethet», har i liten grad blitt skriftliggjort eller diskutert i en bredere faglig sammenheng tidligere. Christian Øvergaards masteroppgave fra 2012, *Predicting prison officer trainees' academic and practical performance in Norway*, er imidlertid et bidrag som fyller ut noen av disse hullene. I denne oppgaven undersøker han om det er sammenheng mellom bestemte utvelgelseskriterier (for eksempel tidligere skoleprestasjoner, alder og kjønn) som blir brukt av aspirantnemnda, og hvordan aspiranter presterer og opptrer under utdanningen ved Fengselsskolen. Dette arbeidet baserer Øvergaard – som selv i over ti år har vært én av førstebetjentene i aspirantnemndas sekretariat – blant annet på et fokusgruppeintervju med tre av nemndas fem medlemmer, som så presenteres over ni sider i oppgaven.⁹³⁴ Christian Øvergaards masteroppgaven er vanskelig tilgjengelig, siden den verken finnes ved et norsk bibliotek eller er søkbar gjennom relevante databaser/søkemotorer som Oria, Ebsco Discovery Service, Google, Eric eller Newton library catalogue.⁹³⁵ Dette gjør at den, så langt jeg kjenner til, ikke har bidratt til den offentlige, norske diskursen om nemndas arbeid. Selv ble jeg først kjent med masteroppgaven etter at dette kapitlet i all hovedsak var ferdigskrevet, men det er ingenting i de refleksjonene nemndmedlemmene uttrykker i Øvergaards fokusgruppeintervju, som avviker fra de beskrivelser som presenteres i min studie. Slik styrker masteroppgaven denne studiens reliabilitet når det kommer til nemndas beskrivelser.

På den tiden jeg gjennomførte intervjuene, i perioden mellom april 2009 og september 2010, foregikk aspirantopplæringen ved Fengselsskolen. Etter det har det imidlertid skjedd viktige endringer. I mars 2011 søkte Justisdepartementet om å få akkreditert fengselsbetjentutdanningen som høskolekandidatutdanning, og 28. februar året etter ble dette godkjent av NOKUT (Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen).⁹³⁶ Dette førte til at Fengselsskolen skiftet navn til «fengselsbetjentutdanningen» og aspirantene etter endt utdanning får graden «Høskolekandidat i straffegjennomføring» (120 studiepoeng).⁹³⁷ Aspirantene

⁹³⁴ Øvergaard 2012:41-49

⁹³⁵ Min lesning er basert på en kopi sendt av Christian Øvergaard selv.

⁹³⁶ Justisdepartementet 2011; NOKUT 2012

⁹³⁷ Kriminalomsorgens utdanningssenter 2013

skal imidlertid fortsatt motta lønn under utdannelsen,⁹³⁸ opplæringen er også i dag regnet som en etatsutdanning,⁹³⁹ utdanningsløpet er ennå toårig,⁹⁴⁰ og viktigst av alt for temaet i dette kapitlet: Det er fremdeles en aspirantnemnd som gjennomgår søknadene, som foretar intervjuer og som tilsetter aspirantene.⁹⁴¹

Siden datamaterialet som ble samlet inn, gjelder perioden 2009 til 2010, er det de regler, krav og forventninger som kom til uttrykk i dette tidsrommet jeg vil forholde meg til i analysen. Der det er naturlig, vil jeg imidlertid trekke inn forskjeller i datidens (2009-2010) og nåtidens (2014) regelverk.⁹⁴²

7.3 Hva er aspirantnemnda?

12. desember 1958 er en merkedag i norsk fengselshistorie.

Det var denne fredagen, på Stortingets siste møte før juleferien, at den første fengselsloven på 55 år ble vedtatt.⁹⁴³ Og det var da, nesten umiddelbart etter at loven hadde passert Stortinget, at Justisdepartementet godkjente ordningen med en egen aspirantnemnd.⁹⁴⁴

Tanken om en aspirantordning var imidlertid langt fra ny. Opprettelsen av Fengselskolen i 1937 hadde gitt fengselsvesenet dets første, organiserte opplæring av tjenestemennene. Men både opplæring og organisering viste seg etter hvert å ha svakheter. Kursene var korte (de varte fra åtte til ti uker),⁹⁴⁵ og kursdeltakelsen var frivillig. Det fantes derfor ingen felles og enhetlig opplæring av de nyansatte, og det var heller ikke angitt bestemte vilkår for

⁹³⁸ Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen § 16

⁹³⁹ Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen § 16. I søknaden til NOKUT argumenterer Kriminalomsorgens utdanningssenter for å gjøre universitets- og høyskoleloven bare delvis gjeldende for institusjonen (Kriminalomsorgens utdanningssenter 2011: vedlegg 1b). Det vises her blant annet til at «fengselsbetjentrollen innebærer spesielle oppgaver» og ikke minst en «myndighetsutøvelse som krever egenskaper hos den enkelte som et tradisjonelt opptakssystem ikke ivaretar godt nok. Krav til personlig egnethet tilsier at det ved opptaket foretas et intervju hvor modenhet, skikkethet og holdninger prøves ut». Det argumenteres også for at Kriminalomsorgens utdanningssenter ikke kan stille de samme kravene til eksamen og sensur som de som gjelder i universitets- og høyskoleloven. Begrunnelsen er at aspirantene er midlertidige ansatte mens de er under utdanning og at hele opplæringsperioden på to år blir betraktet som prøvetid. (Kriminalomsorgens utdanningssenter 2011: vedlegg 1b). I statsråd 26. oktober 2012 fastsatte Kongen «forskrift om delvis innlemming av Kriminalomsorgens utdanningssenter under lov 1. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler». Her formaliseres det nettopp at det bare er deler av loven som gjelder betjentutdanningen (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011b: 4).

⁹⁴⁰ Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen §§ 2 og 16

⁹⁴¹ Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen §§ 10-14

⁹⁴² Se ellers rundskrivet *Tre forskrifter om fengselsbetjentutdanningen* om de viktigste regelendringene i forbindelse med akkrediteringen av betjentutdanningen (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011b).

⁹⁴³ En komite, som var nedsatt av Justisdepartementet for å utrede spørsmålet om en reform av fengselsvesenet, la riktignok i 1930 frem en innstilling som førte til en del endringer av fengselsloven av 1903 (Justisdepartementet 1930). Disse endringene trådte i kraft i 1933, men frem til 1958 ble det ikke foretatt andre forandringer i loven (jf. Justisdepartementet 1956: 5).

⁹⁴⁴ Justisdepartementet 1958b

⁹⁴⁵ I årene frem til krigsutbruddet varte kursene, tre i alt, i åtte til ti uker. Da skolen startet opp igjen i 1951, gikk kursene over ti uker. Det aller siste kurset, som foregikk etter at Fengselsreformkomiteen hadde levert sin innstilling, gikk imidlertid over tre måneder - som en utprøving av den nye utdanningen som skulle ta til i 1959. (Fengselsstyret 1954: 10; Justisdepartementet 1956: 191; Wister 1997: 99).

ansettelse som fengselsbetjent – slik som krav til utdanning og vandel, helse og fysikk.⁹⁴⁶ Utbruddet av verdenskrigen førte i tillegg til at kursvirksomheten opphørte i 1940, og da den ble tatt opp igjen i 1951, var det ifølge Fengselsstyrets årbok bare «forholdsvis få» av de nærmere 700 ansatte tjenestemennene som hadde gjennomført Fengselskolens kurs.⁹⁴⁷

Både Fengselsstyret og fagforeningen tok derfor til orde for å bedre utdannelsen av de ansatte,⁹⁴⁸ et krav som også ble løftet frem da fengselsreformkomiteen leverte sin innstilling i 1956. Komiteen la her til grunn at betjentene var «av avgjørende betydning» i fengslenes påvirkningsarbeid, og den poengterte at det var nødvendig med «bedre rekruttering, utdanning og opplæring av fengselsvesenets tjenestemenn».⁹⁴⁹ «En reform av fangebehandlingen vil være hensiktsløs hvis ikke personalet er i stand til å håndheve den», påpekte komiteen⁹⁵⁰ og foreslo at fengselsvesenet så raskt som mulig skulle gå over til en aspirantordning, en formalisering av opptak og opplæring med krav til søkerens statsborgerskap, alder, fysikk, helse og vandel. Denne ordningen skulle også være grunnlaget for fast ansettelse som fengselsbetjent.⁹⁵¹

Komiteen foreslo her å opprette én, landsomfattende aspirantnemnd. Dette skulle være et sentralt organ bestående av tre medlemmer – direktøren for Fengselskolen, en fengselsdirektør og en representant for tjenestemennene – som på vegne av Justisdepartementet, skulle velge ut aspirantene. Komiteen skrev videre at hvis det er «av særlig betydning å få et personlig inntrykk av en aspirant», kunne nemnda enten innkalle søkeren, eller selv dra for å møte ham eller henne. Den foreslo også at det ble utarbeidet et eget reglement for opptaket og opplæringen av aspirantene, og den tok til orde for å lovfeste «alminnelige krav for ansettelse i fengselstjeneste».⁹⁵² Einar Gerhardsens tredje regjering valgte å følge reformkommisjonens forslag til aspirantordningen, og i den nye fengselslovens § 6 var det fra 1958 av konkrete krav til betjentenes borgerskap, skikkethet, helse, vandel og alder:

⁹⁴⁶ I et rundskriv av 23. juni 1939, sendt til alle fengselslederne, påpekte imidlertid Justisdepartementet at tjenestemennene burde være «rolige og sindige folk med interesse for virket» og «med slike personlige egenskaper at de er egnet til å behandle fanger». Departementet hevdet videre at personer med god helse og erfaring som håndverkere burde få fortrinnsrett når det skulle ansettes nye fengselsbetjenter (Justisdepartementet 1956: 190f).

⁹⁴⁷ Fengselsstyret 1973: 36; Fengselsstyret 1954: 10. I Fengselsreformkomiteens innstilling oppgis det at det frem til 1956 var omkring 280 tjenestemenn som hadde fått opplæring ved Fengselskolen (Justisdepartementet 1956: 191).

⁹⁴⁸ I november 1950 foreslo en komite som var nedsatt av Norsk fengselstjenestemannsforbund, at det skulle innføres en aspirantordning der opplæringen skulle vare minst ett år og der fire av de tolv månedene skulle bestå av teoretisk undervisning. Komiteen foreslo også å opprette hva den omtalte som et undervisningsråd, et eget organ i fengselsvesenet som skulle behandle spørsmål om utdanningsplaner og hvor mange aspiranter som hvert år skulle bli tatt opp på Fengselskolen (Olsen 1987: 24).

⁹⁴⁹ Justisdepartementet 1956: 6

⁹⁵⁰ Justisdepartementet 1956: 6

⁹⁵¹ Justisdepartementet 1956: 196f

⁹⁵² Justisdepartementet 1956: 197

Den som antas til tjenestgjøring i fengselsvesenet må være norsk borger, edruelig og det må ikke være noe å utsette på hans vandel. Han må ha fylt 21 år og godtgjøre ved legeattest at han er fri for legemsfeil eller sykdom som kan antas å være til hinder for utførelsen av tjenesten. Kongen kan bestemme at den som skal gis fast ansettelse i visse stillinger ikke må være over 35 år. Kongen kan dispensere fra de nevnte bestemmelser om statsborgerskap og aldersgrenser. [...] En tjenestemann som har gjennomgått den fastsatte utdanning, har plikt til å gjøre tjeneste i fengselsvesenet i minst ett år etter avsluttet utdanning.⁹⁵³

Samme dag som Fengselsloven ble sanksjonert i Stortinget, fastsatte så Justisdepartementet et reglement for aspirantutvelgelsen.⁹⁵⁴ En kongelig resolusjon hadde sju dager tidligere gitt departementet myndigheten til å «gi nærmere regler om utvelgelse og opplæring av aspiranter til fengselsbetjentstillinger».⁹⁵⁵ 12. desember var aspirantordningen på plass, og 1. mars året etter begynte 19 av de i alt 320 personene som hadde søkt om opptak, på den nye aspirantutdanningen ved Fengselskolen.⁹⁵⁶

Denne raske saksbehandlingen kan ses som et uttrykk for hvor viktig aspirantutdanningen ble oppfattet å være, noe som også kommuniseres eksplisitt av Fengselsstyret. «Departementet anser det av meget stor viktighet å få gjennomført aspirantordningen», skriver her Fengselsstyrets leder, Johannes Halvorsen, i et rundskriv til landets fengselsledere.⁹⁵⁷ To poenger går igjen i Halvorsens kommunikasjon med fengselslederne i månedene etter innføringen av aspirantordningen. For det første håper han at den «vil kunne hjelpe til å løse rekrutterings- og opplæringsproblemer i fengselsvesenet».⁹⁵⁸ Og for det andre påpeker han at den «alminnelige oppdragende og sosiale behandling» av de fengslede, som ifølge ham står helt sentralt i den nye loven, forutsetter «skikkede tjenestemenn med den rette innstilling til fengselsvesenets problemer, slik at tjenesten kan bli utført i den ånd den nye loven krever».⁹⁵⁹ Det er derfor «en hensiktsmessig rekruttering» må sikres, og det er derfor den faglige utdannelsen må styrkes, hevder han.⁹⁶⁰ For som han også skriver: «Det vil være av den største betydning for fengselsarbeidet at man kan finne frem til tjenestemenn med sosiale interesser, og med forståelse for at fengselsarbeidet er en oppdragergjerning.»⁹⁶¹

I reglementet ble aspirantnemnda gitt ansvaret for «utvelgelsen av aspirantene». Første trinn i denne utvelgelsen var kunngjøringen, som også informerte om opptakskriterier og søknadsfrist. Personer som ønsket «opptagelse som aspirant i fengselsvesenet» kunne så sende søknad og vandelsattest til lederen ved det fengselet de ønsket å arbeide. Denne

⁹⁵³ Fengselsloven § 6, gjengitt i: Statsrådssekretariatet 1958: 667.

⁹⁵⁴ Justisdepartementet 1958b

⁹⁵⁵ Statsrådssekretariatet 1958: 645

⁹⁵⁶ Fengselsstyret 1973: 36

⁹⁵⁷ Justisdepartementet 1958b: [2]

⁹⁵⁸ Justisdepartementet 1958b: [2]

⁹⁵⁹ Fengselsstyret 1959: [1]f

⁹⁶⁰ Fengselsstyret 1959: [2]

⁹⁶¹ Justisdepartementet 1958b: [2]

fengselslederen sendte deretter søknaden videre til aspirantnemnda med en uttalelse, før nemnda, på bakgrunn av søknader og attester, oppsøkte søkerne hvis medlemmene ønsket «å danne seg et personlig inntrykk av dem» (noe de alltid ønsket). Søkerne måtte da gjennomgå «passende prøver» til støtte for vurderingen av deres «skikkethet for fengselsgjeringen». Prøvene bestod de første årene av en samtale og en arbeidspsykologisk test, og sammen med en legeerklæring, søknaden, vandelsattest og fengselslederens uttalelse, skulle dette danne grunnlaget for nemndas avgjørelse.⁹⁶²

I en ny kongelig resolusjon 15. mai 1959 ble det så presisert at alle personer som heretter skulle bli «fast ansatt i betjentstilling i fengselsvesenet», måtte gjennomgå og bestå eksamen ved Fengselsskolen.⁹⁶³ Fra da av var aspirantutdanningen det nåløyet alle som ønsket fast arbeid i fengslene, måtte gjennom. Og fra da av var det aspirantnemnda som stod som portvokterne til denne utvelgelsen.

7.4 Dagens mandat og krav til søkerne

Lite har skjedd med nemndas mandat siden oppstarten i 1959. De viktigste administrative endringene har vært at Fengselsskolens direktør siden 1986 også skal være nemndas leder,⁹⁶⁴ og at antallet medlemmer er utvidet fra tre til fem;⁹⁶⁵ i tillegg til direktøren ved KRUS, bestod nemnda – på det tidspunktet jeg intervjuet medlemmene⁹⁶⁶ – av to representanter fra den øverste regionledelsen, og hver av lederne for kriminalomsorgens to største tjenestemannsorganisasjoner: Norsk fengsels- og friomsorgsforbund (NFF) og Kriminalomsorgens yrkesforbund (KY). Den arbeidspsykologiske testen gjennomføres ikke lenger, og søknadene må heller ikke innom fengselslederne for attest (søkerne skal i stedet oppgi navn og kontaktinformasjon på to referanser).⁹⁶⁷ Men om mandatet slik er forholdsvis uforandret, har desto mer skjedd med de formelle kravene som stilles til søkerne. Kriteriet om edrue- lighet er ikke lenger eksplisitt nedfelt i straffegjennomføringsloven.⁹⁶⁸ Aldersgrensen på 35 år er fjernet,⁹⁶⁹ og aspirantene behøver heller ikke være norske statsborgere.⁹⁷⁰

⁹⁶² Justisdepartementet 1958b; Fengselsstyret 1973: 37

⁹⁶³ Statsrådssekretariatet 1959: 161

⁹⁶⁴ Olsen 1987: 45

⁹⁶⁵ Justisdepartementet 1993b

⁹⁶⁶ I Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen § 10 er det her gjort én endring. Mens nemnda på det tidspunktet jeg gjorde intervjuene hadde to representanter fra regionledelsen - én regiondirektør og én assisterende regiondirektør, presiseres det i forskriften at det heretter skal være én regiondirektør og én leder fra lokalt nivå (altså: en fengsels- eller friomsorgskontorleder) som er medlemmer av nemnda. Ellers er besetningen den samme: direktøren ved Kriminalomsorgens utdanningscenter er nemndleder, og det skal være to representanter for de ansatte i kriminalomsorgen.

⁹⁶⁷ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009a

⁹⁶⁸ For mer om forventningene til betjentenes bruk av rusmidler, se kapittel 7.5.3.9.2.

⁹⁶⁹ Aldersgrensen på 35 år ble fjernet etter at straffegjennomføringsloven trådte i kraft i 2002.

⁹⁷⁰ Også denne endringen skjedde i forbindelse med innføringen av straffegjennomføringsloven. Ifølge rapporten *Rekruttering av personer med minoritetsbakgrunn til kriminalomsorgen* var det likevel i nærmere seks år etter dette et «uoffisielt

Til gjengjeld er det kommet inn en rekke nye krav. For aspirantperioden 2010-2011, der opptakfristen var 21. august 2009 (altså innenfor den tidsperioden jeg gjennomførte intervjuene med nemndmedlemmene), måtte søkerne ifølge utlysningsteksten ha: enten generell studiekompetanse, eller fagene norsk, engelsk og samfunnslære på studiekompetansenivå og erfaring fra relevant arbeid med mennesker; den nødvendige modenhet og personlige egnethet som kreves som fengselsbetjent; avtjent verneplikt eller kunne dokumentere fritak (kravet gjelder menn); minst ett års praksis fra yrkeslivet; minimum fylt 21 år det året som søknaden sendes til skolen; bestått en fysisk funksjonstest som inneholder styrkeøvelser og en utholdenhetsprøve; god helse og god vandel (helseattest og uttømmende politiattest kreves først når søkerne kalles inn til opptaksprøver); førerkort for personbil.⁹⁷¹

I kriteriene, som er fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF),⁹⁷² blir det samtidig fremhevet at det er «et personalpolitisk mål» at arbeidsstaben i fengslene skal gjenspeile befolkningssammensetningen generelt, «både når det gjelder kjønn og kulturelt mangfold».⁹⁷³ Av den grunn oppfordres «spesielt kvinner og personer med minoritets- og/eller annen språkbakgrunn» å søke stillingene som fengselsbetjent.⁹⁷⁴ I tildelingsbrevene fra KSF følges dette opp ved at Fengselskolen hvert år skal ta opp minst femti prosent kvinner, minst ti prosent med annen flerspråklig bakgrunn enn engelsk og minst fem samisktalende søkere.⁹⁷⁵ I de nærmeste årene før 2006, da kravene til kjønn og språkbakgrunn for første gang ble konkretisert i tildelingsbrevet,⁹⁷⁶ var det mellom 38 og 44 prosent kvinner som ble

krav fra aspirantnemnda» om at aspirantene fremdeles skulle ha norsk statsborgerskap. Dette kravet ble opphevet ved inntak til Fengselskolen våren 2008 (Sund, Thorstensen, Ottesen & Svendsen 2007: 35).

⁹⁷¹ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009c. Disse kriteriene utdypes og suppleres samtidig i det skjemaet søkerne bruker for opptak. De blir her spurt om førerkort, utdanning, tidligere arbeidsforhold, og avtjent militærtjeneste eller siviltjeneste. De må oppgi nåværende stilling, erfaring fra fengselsarbeid og om de tidligere har søkt om opptak til Fengselskolen. De må fortelle om fritidsinteresser, økonomisk situasjon og om de viktigste grunnene til at de vil bli fengselsbetjent. De må besvare om de har hatt langvarig sykdom, om de har hatt fravær fra skole eller arbeid det siste året og om de har vurdert andre yrker. De må erklære at de er villige til å avtjene pliktåret der Justisdepartementet eller KRUS bestemmer. De må sette opp navnet på minst to referanser, og de må redegjøre for vandelen. Dette siste gjør de ved å svare på følgende spørsmål: «Har du noen gang vært straffet, bøtelagt, fått påtaleunntakelse eller satt under tiltale? Oppgi i tilfelle utfallet av saken. Fullstendige opplysninger må gis». (Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009a). Også her har det skjedd visse endringer etter at betjentutdanningen ble akkreditert. Kravene til «erfaring fra relevant arbeid med mennesker», til «minst ett års praksis fra yrkeslivet» og «avtjent verneplikt» er fjernet. I tillegg er den nedre aldersgrensen flyttet til tjuer år i opptaksåret. I tillegg skal ikke lenger nemnda ta hensyn til søkerens «modenhet» og «personlige egnethet». I stedet vil de bli vurdert på «personlige egenskaper som gjør søkeren kvalifisert for tjeneste i kriminalomsorgen» (Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen § 3).

⁹⁷² I en kongelig resolusjon av 15. mai 1959 ble ansvaret for «å gi nærmere regler om utvelgelse og opplæring av aspiranter» gitt til Fengselsstyret, fengselsvesenets øverste faglige ledelse, som fra 2001 ble hetende Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF). (Statsrådssekretariatet 1959: 161).

⁹⁷³ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009c

⁹⁷⁴ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009c; jf. Arbeids- og administrasjonsdepartementet 2001. Se også *Handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen og mål for inkludering*, der én av målsettingene er at det til hvert intervju i en statlig virksomhet skal være minst én kvalifisert person med ikke-vestlig bakgrunn som blir innkalt (Arbeids- og inkluderingsdepartementet 2006: 49).

⁹⁷⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2009c: 8

⁹⁷⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006e: 5

tatt opp av aspirantnemnda. I 2007 steg dette tallet til 47 prosent, mens det året etter var 48 prosent kvinner blant de nye aspirantene på Fengselsskolen.⁹⁷⁷ Dette er med andre ord noe aspirantnemnda tar tydelige hensyn til i utvelgelsen, samtidig som det benektes at det av den grunn kommer ukvalifiserte søkere inn på Fengselsskolen. Ett av medlemmene sier:

De vi tar inn, de skal være kvalifiserte. Vi slipper ikke inn en [som er] ukvalifisert for at vi skal oppnå et departementalt mål. Det gjelder kvinner, det gjelder personer med minoritetsbakgrunn, det gjelder personer som snakker samisk.

En annen uttrykker seg slik når jeg henviser til målkravet om femti prosent kvinner:

Terje F.: Det ligger et krav om femti prosent kvinner i opptaket til Fengselsskolen. Dere ligger normalt litt under. Betyr det at dere firer noe på kravene når det gjelder de kvinnelige søkerne?

Nemndmedlem: Ja, det gjør vi nok til slutt i aller siste utslagsrunde. Det kommer nok inn flere kvinner enn menn med en toer som totalvurdering fra oss. Og det er synd, synes jeg. For selv om det er viktig å få omtrent inn like mange kvinner som menn, gjør vi ikke kvinnene noen tjeneste ved å ta inn dårligere kvinner enn menn. Det gjør vi ikke. Når det er sagt: I praksis har vi ingen signaler, verken når det gjelder tilsettingssaker, disiplinærsaker eller tilbakemeldinger fra etaten, som går på at kvinner gjør en dårligere jobb enn menn. Så totalt sett tror jeg ikke vi gjør noe galt her.

Henvisningen til en tallskala behøver en nærmere kommentar. Nemndas totalvurdering resulterer nemlig i en gradering av søkerne. Fem er beste karakter, null den dårligste, og ifølge medlemmene vil de aller fleste som tas opp, ha karakteren tre («en treer betyr at søkeren kommer inn»). En treer innebærer at søkerne har markert seg positivt, men ikke i bemerkelsesverdig grad. En sjelden gang skårer noen fem («da skal vi ha tårer i øynene», sier ett av medlemmene), noen få søkere i hvert opptak skårer fire, mens de som plasseres i kategorien to, regnes som kvalifiserte, men likevel ikke så godt egnet som de med høyere skåre. Personer som blir plassert i kategorien 1, anses som egnete, men kommer så å si aldri inn, mens kandidater som anses som uegnete (kategori 0), ikke vil bli tatt opp.

Det er også et politisk og faglig krav til Fengselsskolen å rekruttere personer med minoritetsbakgrunn til betjentyrket. I perioden 2002 til 2006 tok utdanningscenteret i gjennomsnitt opp åtte aspiranter med minoritetsbakgrunn i året.⁹⁷⁸ Dette tallet er for lavt ifølge Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, som har en forventning om at det hvert år skal komme inn ti prosent aspiranter med «flerspråklig bakgrunn utover engelsk».⁹⁷⁹

Det finnes ikke tilgjengelig statistikk over hvor mange ansatte med minoritetsbakgrunn som arbeider i norske fengsler, men kriminalomsorgsmeldingen fra 2008 omtaler det

⁹⁷⁷ Jeg baserer meg her på tall oversendt på e-post fra aspirantnemndas sekretariat 24. mars 2009. De oppgitte tallene er: Ordinært kull 2001: 45 prosent kvinner; ordinær kull 2002: 38 prosent kvinner; ordinær kull 2003: 43 prosent kvinner; ordinær kull 2004: 40 prosent kvinner; ordinær kull 2005: 41 prosent kvinner; ordinær kull 2006: 41 prosent kvinner; ordinær kull 2007: 47 prosent kvinner; ordinær kull 2008: 48 prosent.

⁹⁷⁸ Sund et al. 2007: 14

⁹⁷⁹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2009c: 8

samlede antallet med ordene «svært få».⁹⁸⁰ Det er imidlertid et mål å øke «mangfoldet blant tilsatte i etaten», skriver Stoltenberg II-regjeringen, en satsning som ikke bare vil føre til større mangfold. Også samhandlingen med de av de fengslede som ikke har norsk statsborgerskap, vil bli kvalitativt bedre hvis det ansettes flere betjenter med minoritetsbakgrunn, påpekes det. Slik styrkes både sikkerheten og rehabiliteringsarbeidet, soningskvaliteten og de fengsledes rettssikkerhet, mener regjeringen.⁹⁸¹

Det er ikke minst på bakgrunn av slike politiske signaler at Fengselsskolen og NAV siden 2007 har gitt tilbud om et tremåneders skreddersydd og gratis opplæringskurs for «personer med minoritetsbakgrunn som vurderer å søke Fengselsskolen».⁹⁸² «Når kurset er ferdig skal du være bedre kvalifisert til å søke Fengselsskolen», heter det i utlysningsteksten,⁹⁸³ som førte til at femten personer deltok første gangen kurset ble arrangert. Alle deltakerne ble intervjuet av nemnda høsten 2007. To av dem ble tatt opp, mens fire fikk forhåndsgodkjenning for opptak til ett av de ekstraordinære kullene hvis de bestod førerprøven.⁹⁸⁴ Kurset er siden oppstarten i 2007, blitt gjennomført årlig, men denne satsningen til tross: Nemndmedlemmene påpeker at det fremdeles er vanskelig å finne frem til godt nok kvalifiserte søkere med flerkulturell bakgrunn.

7.5 «Skal du holde ut i denne bransjen, må du være glad i å jobbe med mennesker». Hva medlemmene ser etter, og hvordan de vurderer

Fengselsskolen har normalt ett opptak i året. I midten av juni utlyser Kriminalomsorgens utdanningssenter et visst antall aspirantplasser;⁹⁸⁵ søknadsfristen går vanligvis ut i slutten av august, og uttaksprosessen pågår deretter utover høsten. Hvor mange aspiranter som hvert år skal tas opp, bestemmes av Stortinget, og antallet har variert forholdsvis mye: fra 105 aspiranter med oppstart i 2005 til 241 med oppstart i 2008. Ulike regjeringer har imidlertid forsøkt å ta et såkalt aktivt grep for gjøre noe med bemanningsproblemer og soningskøen ved å opprette en rekke ekstraordinære kull. Slik har det årsgjennomsnittlige antallet aspiranter i perioden 2004 til 2011 vært på i overkant av 175 personer ved opptak.⁹⁸⁶

⁹⁸⁰ Justisdepartementet 2008a:206. KRUS-rapporten *Rekruttering av personer med minoritetsbakgrunn til kriminalomsorgen* fra 2007 antyder at det på det tidspunktet var én til to prosent fengselsansatte med minoritetsbakgrunn, altså et sted mellom tretti og seksti personer. Forfatterne presiserer imidlertid at det er noe usikkerhet omkring dette tallet (Sund et al. 2007: 14).

⁹⁸¹ Justisdepartementet 2008a: 206, 147f

⁹⁸² Kriminalomsorgens utdanningssenter 2007c. Se også: Justisdepartementet 2006a: 88.

⁹⁸³ Kriminalomsorgens utdanningssenter 2007c

⁹⁸⁴ Sund et al. 2007: 39

⁹⁸⁵ Utlysningen foregår på KRUS' egne nettsider, kriminalomsorgens nettportal, NAVs nettsider, finn.no, og gjennom annonser i lokalaviser og riksmedia.

⁹⁸⁶ I årsmeldingen for Kriminalomsorgens utdanningssenter gis følgende oversikt over antallet aspiranter i årene 2004-2011: 159 aspiranter (i 2004); 105 aspiranter (i 2005); 204 aspiranter (i 2006); 176 aspiranter (i 2007); 241 aspiranter (i

7.5.1 Sekretariatets første gjennomgang

Det er sekretariatet til aspirantnemnda, to fengselsførstebetjenter fra KRUS, som foretar den første gjennomlesningen av de innsendte søknadene. I denne innledende gjennomgangen leter de seg frem til søkere som ikke oppfyller de formelle kriteriene for opptak. Dette gjelder de som ikke er gamle nok, som mangler førerkort,⁹⁸⁷ som ikke har tilstrekkelig studiekompetanse, som er uten god nok yrkeserfaring, eller menn som ikke har avtjent militær- eller siviltjeneste eller mangler dokumentasjon på fritak.⁹⁸⁸ Opplysninger knyttet til «god helse», «god vandel», «nødvendig modenhet» og «personlig egnethet», som det heter i utlysningsteksten, blir ikke vektlagt i denne første vurderingsrunden.⁹⁸⁹ Dette blir ansett som skjønnsmessige forhold og skal avgjøres av nemnda.

7.5.2 Nemndas forventninger og krav før opptaksdagen

Omkring fjorten dager etter søknadsfristen samles aspirantnemnda for å avgjøre hvem som skal kalles inn til opptaksprøve. Sekretariatet har nå luket ut de søkerne som etter deres mening mangler den formelle kompetansen, og resten av søknadene overlates deretter til nemndas medlemmer. «Vi går gjennom alle de resterende søknadene og forsøker å tegne oss et bilde av hvem de er», fortelles det: «Hva har søkerne gjort så langt i livet? Hvilken yrkeserfaring har de? Hvordan fyller de ut søknadsskjemaet? Hvordan er vandelen deres? Ser de ut til å oppfylle kravene til helse? Hvilke interesser har de på fritiden?»

Til hjelp i dette arbeidet har medlemmene et sett med vurderingskriterier som først og fremst benyttes under intervjuene, men som også gir retning i gjennomlesningen av søknadene. Dette er en standardisering som siden 2003 er blitt brukt gjennom hele opptaksprosessen av søkerne – både for å skape forutsigbarhet for søkerne, for å hjelpe nemnda i valg av spørsmål og vurdering av svarene (både muntlig og skriftlig) og for på den måten å

2008); 176 aspiranter (i 2009); 184 aspiranter (i 2010); 156 aspiranter (i 2011) (Kriminalomsorgens utdanningscenter 2012: 24).

⁹⁸⁷ Kravet om førerkort henger ifølge nemnda først og fremst sammen med at fengselsbetjentene må kunne delta på fremstillinger. Slike fremstillinger, som innebærer at én eller flere som er fengslet, følges av fengselsbetjenter til aktiviteter, arrangementer eller ærender utenfor murene, kan for eksempel føre til at de ansatte må kjøre til lege, tannlege eller en begravelse. Se også: Kriminalomsorgens utdanningscenter 2011: 7.

⁹⁸⁸ Kravet til avtjent verneplikt eller dokumentert fritak ble fjernet rett etter at jeg avsluttet intervjuene med nemnda. Bakgrunnen var at Likestillings- og diskrimineringsombudet 1. juli 2010 hadde blitt gjort oppmerksom på at kravet kun gjaldt menn. I brevvekslingen mellom ombudet og KRUS de neste månedene påpeker ombudet, med henvisning til likestillingsloven § 3 om at direkte og indirekte forskjellsbehandling av kvinner og menn ikke er tillatt, at Fengselsskolens krav «fører til at menn som eventuelt ikke oppfyller dette kriteriet, ikke anses som aktuelle til aspirantstillingen». «Dette», skriver ombudet, «stiller dem derfor i utgangspunktet dårligere enn kvinner som ikke har verneplikt» og kan oppfattes som forskjellsbehandling (Likestillings- og diskrimineringsombudet 2010abc). I sitt svar til ombudet 5. november 2010 informerer KRUS om at de tar påpekningen til etterretning og at kravet om avtjent verneplikt eller dokumentasjon for fritak er «fjernet fra listen over krav som stilles for opptak til Fengselsskolen» (Kriminalomsorgens utdanningscenter 2010).

⁹⁸⁹ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009c

kvalitetssikre det arbeidet som medlemmene gjør – ikke minst når de intervjuer to og to.⁹⁹⁰ Vurderingskriteriene er inndelt i fire punkter, og et siste femtepunkt som kun brukes under intervjuene. I det første, innledende punktet vektlegges søkerens vandel, helse, faglige kompetanse og holdninger til rusmidler. Blikket rettes deretter mot tidligere arbeidsforhold og hvilke erfaringer de har hatt med å jobbe sammen med kolleger og overordnede, om de har måttet grensesette andre i tidligere yrker, hvordan de har taklet eventuell kritikk, og hvordan de har forholdt seg til stressete situasjoner (punkt 2). Det neste kriteriet handler om søkerens motivasjon, holdninger og selvinnsikt, der temaer som empati, toleranse og refleksjon står sentralt (punkt 3), mens kandidatens samfunnsbevissthet og kriminalpolitiske innsikt utgjør det fjerde punktet som vektlegges. Under intervjuene blir søkerne dessuten bedt om å gi en egen vurdering av møtet med nemnda (punkt 5).

Som oftest innkaller nemnda omkring dobbelt så mange søkere som det er antall plasser. Det betyr at det i et ordinært opptak som regel vil bli sendt ut innkalling til 300-350 personer, og kjønnsfordelingen er også i all hovedsak lik: halvparten menn, halvparten kvinner. De av søkerne som får tilbud om å møte til opptaksprøve, må nå raskt sende inn helseerklæring fra lege og en uttømmende politiattest. I helseerklæringen blir de bedt om å informere om ulike sykdommer, om legemiddelbruk og om lidelser de har eller har hatt. De må orientere om svimmelhet, migrene, hørsnue, rusproblemer og spilleavhengighet. De må besvare spørsmål om de har lese- eller skrivevansker, og de må oppgi om de bruker briller eller kontaktlinser.⁹⁹¹

7.5.3 Nemndas forventninger og krav på opptaksdagen

Scenen er dermed i all hovedsak satt. Fra å beskrive hvilket mandat nemnda har og hvordan de arbeider, vil jeg i det følgende rette blikket mot selve utvelgelsesprosessen. Dette skjer gjennom ni delkapitler, inndelt etter de forventninger og krav nemnda har til søkerens: fysikk og helse (1); vandel (2); skoleprestasjoner (3); sosialt engasjement, empati og toleranse (4); samfunnsinnsikt (5); kommunikasjonsferdigheter og humør (6); syn på maktanvendelse (7); kjønnete opptreden (8); rolleopptreden (9).

⁹⁹⁰ Strukturering av jobbintervjuer, her i den forholdsvis vide betydningen: en hvilken som helst forbedring som enten styrker standardiseringen eller som på annen måte hjelper intervjuerne i valg av spørsmål og vurdering av svarene, blir da også i stadig større grad tillagt vekt innenfor organisasjonspsykologien. De tre psykologene M. Campion, D.K. Palmer og J.E. Campion hevder i en gjennomgang av nærmere to hundre forskningsbidrag at «structuring the interview enhances its reliability and validity and, hence, its usefulness for prediction and decision making» (Campion, Palmer & Campion 1998: 77; jf. Campion, Palmer & Campion 1997. Se også: Huffcutt & Arthur 1994: 184; Skorstad 2008: 77ff).

⁹⁹¹ Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009b

7.5.3.1 «Det er ikke noe teselskap å være fengselsbetjent» - forventninger og krav til fysikk og helse

De fleste søkerne møter opp til opptaksprøvene i Fengselsskolens lokaler på Teisen i Oslo. Aspirantnemnda reiser imidlertid også til de byene der det er mange søkere – som oftest Bergen, Trondheim, Stavanger og Tromsø. Medlemmene fordeler seg da som regel i par; to og to drar de til de ulike stedene og intervjuer kandidatene, mens én av førstebetjentene alltid er med som sekretariat. Siden nemnda også består av lederne for de to største fagforeningene i kriminalomsorgen, forteller medlemmene at de er «nøye med at arbeidstakersiden ikke får lov til å sitte sammen». Det betyr at det alltid er minst én representant fra arbeidsgiverne med under intervjuene – enten direktøren ved Kriminalomsorgens utdanningscenter eller én av de to representantene fra regionledelsen.

Først gjennomgår søkerne en fysisk funksjonstest. Det stilles her samme krav til mannlige og kvinnelige søkere, og de fire øvelsene – kroppsheving, kroppsbygging, ryggrolle og en utholdenhetstest – må bli bestått. Én av førstebetjentene er til stede under hele testen, og søkerne får poeng etter hvor mange repetisjoner eller runder de klarer. Ett poeng i kroppsbygging tilsvarer for eksempel tjue repetisjoner, tjuufem repetisjoner gir søkerne to poeng, mens de får tre poeng hvis de klarer tretti repetisjoner. På den måten måles søkeres resultater; hver øvelse må gi minst ett poeng i uttelling, og etter at alle testene er gjennomført, er kravet at de står igjen med minst fem poeng. Hvis ikke har de strøket og er dermed heller ikke aktuelle for opptak.⁹⁹²

Førstebetjentenes arbeid handler dermed mye om administrasjon og poengberegning. Om å sørge for at kandidatene gjennomfører øvelsene i tur og orden og på riktig måte, og om å notere seg hvor mange poeng hver enkelt søker har oppnådd. En oppgave som ikke er like synlig, men som ifølge nemndas medlemmer er vel så viktig som de to første, knytter

⁹⁹² I et informasjonsbrev som aspirantnemnda gir til alle de aktuelle søkerne, beskrives den fysiske testen slik:

1. øvelse. *Kroppsheving (push ups)*. Alt.1: Utførelse: Ha gulvkontakt med knær og hender, armene i skulderbreddes avstand og strak kropp. Senk kroppen til gulvet og opp igjen til armene er strukket. Krav: 20 repetisjoner = 1 poeng, 25 repetisjoner = 2 poeng. Alt.2: Utførelse: Gulvkontakt med hender og tær og strak kropp. Senk kroppen til gulvet og opp igjen til armene er strukket. Krav: 15 repetisjoner = 3 poeng.

2. øvelse. *Kroppsbygging (sit ups)*. Utførelse: Ligg på rygg med bøyde knær (med fotfeste), hendene bak nakken og albuene ut til siden. Rull opp fra gulvet til albuene berører knærne og senk rolig ned til utgangsstilling. Krav: 20 repetisjoner = 1 poeng, 25 repetisjoner = 2 poeng, 30 repetisjoner = 3 poeng.

3. øvelse. *Kroppstreking (ryggrolle)*. Utførelse: Ligg på magen med strak underkropp på en kasse. Fest bena eller bruk vekten av en person. Overkroppen henger ned i 90 graders vinkel ved hoftekammen og hendene bak nakken. Rull sakte opp til kroppen er strak og senk rolig ned. Krav: 15 repetisjoner = 1 poeng, 20 repetisjoner = 2 poeng, 25 repetisjoner = 3 poeng.

4. øvelse. *Utholdenhet (rundløpe)*. Utførelse: Løp rundt en bane der langsiden er 15 meter og kortsiden er 7 meter. (23 runder tilsvarer 1012 meter.) På den ene langsiden skal du legge deg ned på magen med strak kropp og på den andre langsiden legger du deg ned på rygg med strak kropp. 10 minutter til rådighet. Krav: 23 runder = 1 poeng, 26 runder = 2 poeng, 30 runder = 3 poeng (Kriminalomsorgens aspirantnemnd 2009a).

seg til det inntrykket førstebetjentene får av kandidatene under de ulike testene. Viser de lagånd og samarbeidsvilje? Trekker de seg unna de andre søkerne? Fremstår de som pådrivere og motivatorer? Gir de inntrykk av bare å være opptatt av sine egne resultater? Dette er en opptreden som, uten at søkerne blir gjort oppmerksom på det, blir lagt merke til og som deretter formidles videre til nemnda før det avsluttende intervjuet senere på dagen.

Inntrykket søkerne gir på selve opptaksdagen, er dermed ikke bare knyttet til samtalen med nemnda. De som sitter mye for seg selv, som for det meste unngår å snakke med de andre, som ikke viser vilje til å samarbeide i gruppe, og som unnlater å heie eller oppmuntre når kreftene til en annen begynner å ta slutt, har etter nemndas vurdering gitt et lite tillitsvekkende inntrykk. Førstebetjentenes tilbakemelding til nemnda viser seg ikke sjeldent å være det ekstra loddet som skal til for at totalvurderingen tipper i positiv retning hvis vi er i tvil, forklarer et av nemndmedlemmene:

Vi ser særlig etter hvordan vedkommende opptrer i en sosial situasjon. Her er det store forskjeller som kan bli utslagsgivende. Noen er veldig flinke til å motivere andre, til å trekke dem med seg og til å inkludere: «Dette er vi sammen om, dette skal vi løse i lag». Andre igjen er mer individualister som gjerne isolerer seg litt. De er ikke med i gruppa, men er mest interessert i sine egne prestasjoner. En annen ting vi ser etter under de fysiske øvelsene, er søkere som lett gir opp. Hvis du blir sliten – og man blir som regel sliten under en test som dette – sier det noe om gjennomføringskapasitet, vilje og evne til å tåle litt vondt. Dette er det viktig for oss å vite noe om. Når de som aspiranter skal trene på ulike pasifiserings-taktikker og celleaksjoner, gjør det ofte vondt. Vi vil derfor gjerne ha aspiranter som viser at de tåler en del – både fysisk og psykisk.

I siste del av dette sitatet synliggjøres en annen viktig side ved den fysiske funksjonstesten: hensynet til sikkerheten. Søkere som har dårlig fysikk og helse innebærer ifølge nemnda en sikkerhetsrisiko, en oppfatning som også fremheves i søknadsskjemaet. Her slås det fast at det «er nødvendig å ha god helse» for å arbeide som fengselsbetjent slik at «egen og andres sikkerhet i fengselet» kan bli ivarettatt.⁹⁹³ Hva som konkret menes med «sikkerhet», angis imidlertid ikke nærmere, men i kriminalomsorgens sikkerhetsstrategi – slik jeg var inne på i kapittel 6.3.5 – forstås ordet som summen av de virkemidlene som tar sikte på å forebygge og håndtere situasjoner der samfunnets, ansattes og de fengsledes trygghet kan være truet.⁹⁹⁴ Ett av disse virkemidlene er bruk av fysisk makt, noe som dels er forankret i straffeloven § 48 første ledd der betjentene gis anledning til å bruke fysisk makt for å beskytte seg selv eller andre mot ulovlig angrep fra de som er fengslet, dels i straffeloven § 48 tredje ledd der de gis anledning til å bruke fysisk makt ved rømning, og dels i forskrift til straffegjennomføringsloven der de gis anledning til å «bruke fysisk makt overfor innsatte som ikke retter

⁹⁹³ Kriminalomsorgens utdanningssenter 2009a

⁹⁹⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2006c: 5

seg etter bestemmelser om ro, orden og sikkerhet når det anses nødvendig og forsvarlig og mindre inngripende tiltak har vært forsøkt eller fremstår som utilstrekkelig». ⁹⁹⁵

God fysikk og god helse er derfor et viktig vurderingskriterium for nemnda, og mange søkere, som ellers skårer høyt på både motivasjon, holdninger og refleksjonsnivå, vil ikke bli ansett som egnete så lenge de ikke består den fysiske testen eller oppfyller kravene til «god helse». Som et av medlemmene uttrykker det:

Det er ikke noe teselskap å være fengselsbetjent. Det å kunne forflytte seg raskt hvis det oppstår et problem, det å kunne være med på celleaksjoner og ikke bli så sliten at du mister besinnelsen – det er viktig. Er du dårlig trent, skjer det noe i koblingen mellom hode og kropp som gjør at du lettere kan miste besinnelsen. Det er derfor vesentlig at kroppen din tåler en del.

Søkerne må av slike årsaker oppgi høyde og vekt før opptaksdagen, men nemnda er lite opptatt av kroppsstørrelsen så lenge den fysiske testen er gjennomført på en tilfredsstillende måte og det ikke er mistanke om dopingmisbruk. «Så lenge de har bestått den fysiske testen, vektlegger jeg i veldig liten grad søkerens kroppslige fysikk», forteller et av de andre medlemmene jeg intervjuet. «Ei lita snelle som er god på kommunikasjon, klarer seg like bra som en stor brande.»

Derimot kan sykdommer som diabetes, betydelige rygglidelser eller alvorlig astma, ofte vise seg å være diskvalifiserende. Det samme gjelder problemer med angst eller langvarige psykiske lidelser. «Vi har nok vært veldig skeptiske til søkere som har hatt en psykisk sykdomsperiode som er såpass at vi får rede på det, enten ved at det blir fortalt eller at det står nedfelt på ett eller annet vis. Da har vi heller valgt noen andre», fortelles det. ⁹⁹⁶ Dette begrunnes først og fremst ut fra sikkerheten til de personene som befinner seg i fengselet:

Nemndmedlem: Det kan for eksempel være alvorlig sykdom – alt fra sinnslidelse til epilepsi – som gjør at du ikke kan møte plutselig oppståtte hendelser som krever stor aktsomhet i fengselet. Brann er et eksempel på dette.

Terje F.: Sinnslidelser, sier du. Hva legger du i det?

Nemndmedlem: At søkeren har vært under psykiatrisk behandling eller er medisinerert per nå.

Terje F.: Er det noe avstand i tid der?

Nemndmedlem: Vi er jo ikke medisinmenn noen av oss som sitter i nemnda. Vi vet imidlertid litt om denne type lidelser, og noe av det er ikke forenelig med det å jobbe i et fengsel. Og hvis vi ikke vet, eller hvis vi er i tvil, så spør vi rådgivende lege. Det er politilegen ⁹⁹⁷ vi da bruker.

Terje F.: Og da er det altså sikkerhetsmessige hensyn som ligger bak?

Nemndmedlem: Ja. Det er hensynet til søkeren selv, det er hensynet til kollegaene, og det er selvfølgelig hensynet til de innsatte.

⁹⁹⁵ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-11

⁹⁹⁶ Søkerne blir i skjemaet «Helseerklæring for søkere til Fengselsskolen» spurt om de har «Psykiatrisk sykdom, psykiske problemer, klaustrofobi». Svarer de ja på dette spørsmålet, må de gi utdypende opplysninger (Kriminalomsorgens utdanningscenter 2009b).

⁹⁹⁷ Aspirantnemnda bruker samme rådgivende lege som Politihøgskolen, som også stiller krav til sine studenter om at de skal ha god helse (jf. Politidirektoratet 2001: § 1,4). Denne personen har tradisjonelt blitt omtalt som «politilegen» av nemnda.

Også søkere som har dårligere syn enn pluss/minus 2 eller betydelige hørselsproblemer, kan ha problemer med å komme inn på Fengselsskolen. Igjen er det hensynet til sikkerheten som brukes som hovedbegrunnelse. Dårlig hørsel kan føre til at de ansatte ikke tidsnok oppfatter eller registrerer potensielt truende situasjoner. Brillor kan bli slått av betjentene, linser kan ødelegges eller forskyve seg på øyet ved direkte slag, og det kan oppstå problemer under brannevakuering: «Det er mørkt, det er røykutvikling, du skal ha på deg verneutstyr, og du skal evakuere. Da må du kunne se låsen og skille innsatte fra ansatte i avdelingen. Det er dette som gjør at vi i nemnda, på anbefaling fra politilegen, har satt kravet til pluss/minus 2», forklarer et av medlemmene og forteller at nemnda i de senere årene har sett klare tendenser til at søkere med dårlig syn «har tatt synskorrigerende operasjon» og på den måten kvalifisert seg.

7.5.3.2 «Hvis vi kjenner igjen et mønster i det» - forventninger og krav til vandel

Det aller siste som skjer for søkerne på opptaksdagen, er samtalen med nemnda. Nemndmedlemmene har da tilgang på alle dokumentene som er lagt ved søknadsskjemaet eller sendt inn i ettertid. De har resultatene fra den fysiske testen, de er blitt orientert om sekretariatets inntrykk av søkeren, og de har fått inn et utfylt refleksjonsskjema som kandidatene besvarte rett før intervjuet. Det er seks spørsmål søkerne her blir bedt om å reflektere omkring, og temaene spenner fra betraktninger omkring egne gode og mindre gode egenskaper via ulike begrunnelser for hvorfor samfunnet straffer til hvordan de har forberedt seg til opptaksprøvene.⁹⁹⁸ Selve oppgaveordlyden kan imidlertid variere noe fra opptak til opptak. Svært ofte møter det søkere som enten selv har vært gjennom opptaksprøven tidligere eller som har snakket med andre som har vært det. «Da må ikke spørsmålene gå i arv», forklarer et av nemndmedlemmene.

Samtalen, som varer omkring en halvtime, er for det meste konsentrert rundt det søkerne har skrevet i søknadsskjemaet og i dette refleksjonsskjemaet.

Noe av det første som tas opp i intervjuet, er kandidatens vandel. Dette er et viktig ansettelseskriterium i kriminalomsorgen, og det er ved siden av utdanning det eneste kravet i straffegjennomføringsloven som eksplisitt knyttes til ansettelsesforholdet.⁹⁹⁹ I straffegjennomføringsloven § 8 fremheves det nemlig at det ikke må være noe å utsette på vandelen til ansatte i kriminalomsorgen. Alle søkere til fengselsstillinger må derfor kunne dokumentere sin egen vandel i form av uttømmende politiattest, og en person som har unnlatt å føre

⁹⁹⁸ Kriminalomsorgens aspirantnemnd 2009b

⁹⁹⁹ Straffegjennomføringsloven § 8, første punktum: «For å bli tilsatt i kriminalomsorgen kan det settes spesielle krav til utdanningen»; jf. Forskrift til straffegjennomføringsloven § 2-2.

opp et lovbrudd i søknadsskjemaet, har ifølge medlemmene små sjanser for å komme inn på Fengselskolen. Ikke bare vitner dette om et lite tillitsvekkende forhold til selve jobbsøkingprosessen. Det gir også inntrykk av at søkeren ikke er til å stole på. Ærlighet, orden og nøyaktighet er her verdier og holdninger som nemnda setter høyt.¹⁰⁰⁰

Vandelskravet medfører imidlertid ikke at enhver person som er registrert i politiets strafferegister, automatisk diskvalifiseres. I forarbeidene til endringer i straffegjennomføringsloven § 8 heter det nemlig at avgjørelsen om vandel må bygge på «en helhetsvurdering hvor flere momenter må tillegges vekt», og det henvises her til Justisdepartementets lovavdeling, som i en uttalelse til Fengselsloven § 6, vurderte vandelskravet slik:

Dette [...] bør [ikke] forstås slik at enhver ubetinget straffedom for all fremtid utelukker fra tilsetting i fengselsvesenet. [...] Jeg mener samtidig at det må foreligge særlige forhold for at tilsetting ikke skal være utelukket til tross for at søkeren har en ubetinget straffedom. Det er etter mitt syn vanskelig å stille opp noen helt faste normer her; man må foreta en helhetsvurdering, der viktige momenter vil være: hvor langt tilbake i tiden dommen ligger (uten at det kan stilles opp noen fast tidsgrense); hvor alvorlig lovovertrедelsen var; hvor gammel vedkommende var da lovovertrедelsen ble begått; stillingen art.¹⁰⁰¹

Disse momentene ligger tett opp til de skjønnsvurderingene som nemndmedlemmene forteller at de foretar. Søkerne kan for eksempel godt ha én til to fartsbøter, men hvis de i løpet av forholdsvis kort tid har fått flere bøter eller forenklete forelegg, tolker medlemmene dette som at kandidatene har manglende respekt for lover og instruksjer. «En fartsbot er jo ikke all verden. Men hvis vi kjenner igjen et mønster i det, at det ser ut som de rett og slett ikke bryr seg om at det er satt regler for hvor fort man skal kjøre, så blir jeg streng. Da har de ingenting i kriminalomsorgen å gjøre», forteller et av medlemmene.

Et annet illustrerende eksempel er søkere som i relativt ung alder, fikk et forelegg for at de kjørte ulovlig med moped. Også dette er noe som nemnda kan velge å se gjennom fingrene med så lenge det virker som de har lært noe av reaksjonen og i intervjusituasjonen viser tydelige tegn på selvinnrettning og modenhet. «Da kan det være [...] vi tenker: 'Du har

¹⁰⁰⁰ Med politiattest menes her en attest til «annet bruk enn for strafferettspleien» med opplysninger «om hvorvidt en person har vært gjenstand for strafferettslige reaksjoner eller for andre tiltak i anledning av straffbare handlinger som han har begått» (NoU 2003 21: 234; jf. strafferegistreringsloven § 5). Ifølge en utredning fra Politiregisterutvalget er hovedformålet med politiattester «å forebygge straffbare handlinger» (NoU 2003 21: 93). En slik form for vandelskontroll skal ifølge utvalget «skape økt sikkerhet for arbeidsgiver, tjenestemottaker eller andre tredjepersoner. Ved å stille særskilte krav til søkeren [...] skal arbeidsgiver vite at søkeren ikke er dømt for straffbare handlinger som viser at han ikke er egnet for stillingen» (NoU 2003 21: 234). Det finnes flere typer politiattester, alt etter hva som er grunnlaget for å be om et slikt dokument. I en *ordinær politiattest* blir de fleste straffereaksjoner tatt med, men bare for begrenset tid bakover. I en *uttømmende politiattest*, som altså er det som kreves for å arbeide som fengselsbetjent, nevnes derimot alle ilagte straffereaksjoner, med unntak av forenklete forelegg. I slike attester opplyses det om straffereaksjoner uavhengig av hvor lenge det er siden de ble ilagt. I en *begrenset politiattest* er det bare reaksjoner på nærmere angitte lovbrudd som skal med. Hvis man for eksempel søker jobb som lærer i grunnskolen, vil seksuell overgrep mot barn være forhold som kommer med i attesten, og som oftest vil disse opplysningene da være uttømmende (NoU 2003 21: 93f, 233ff).

¹⁰⁰¹ Sitert i: Justisdepartementet 2006b: 12.

gjort noe dumt i ungdommen, du har tatt lærdom av det, og du har skjerpet deg», som ett medlem uttrykker det. Er man derimot 21 år i søkeperioden og har gjort lovovertridelser i nær fortid, for eksempel i russetiden, vil dette normalt bli ansett som diskrediterende for å bli aspirant i denne omgang.

Enda strengere er nemnda når det gjelder personer som er dømt for promillekjøring, sedelighetsforbrytelser eller vold mot offentlig tjenesteperson. Disse søkerne vil ikke engang bli innkalt til intervju. Lovbruddene oppfattes her som så grove at det i seg selv utelukker de tidligere dømte personene til å arbeide i kriminalomsorgen.

En vandelsvurdering som er mer komplisert, knytter seg til de søkerne som ikke er født og oppvokst i Norge. Disse vurderingene kan til tider være «et ekstra problem» for nemnda, forteller et av medlemmene:

Jeg synes for eksempel det er skummelt å ta opp folk fra steder der vi vet det har vært veldig, veldig mye uro. Vi kjenner ikke historien deres før de kom til Norge, og vi aner ikke hvor de har vært hen i disse konfliktene. Samtidig har vi jo et sterkt ønske om å ta opp utlendinger. Selvfølgelig ønsker vi det.

Når dette medlemmet sier at nemnda har «et sterkt ønske om å ta opp utlendinger», er det nærliggende å se dette i sammenheng med de politiske og faglige kravene som stilles til Fængselsskolens rekrutteringsarbeid.¹⁰⁰² Dette gjorde jeg nærmere rede for tidligere (i kapittel 7.4).

7.5.3.3 «En tragedie å ta inn folk som det viser seg ikke er i stand til å fullføre» - forventninger til skoleprestasjoner

Søkerne bør videre gi inntrykk av at de greier seg «forholdsvis greit i en utdanningssammenheng», som ett av medlemmene uttrykker det. I dette ligger det forventninger om at de både kan studere selvstendig og at de kan bidra konstruktivt i gruppesamtaler – som er en viktig del av undervisningsformen på Fængselsskolen. Slike forventninger knyttes til at etatsopplæringen er en lønnet utdanning, og at aspiranter som slutter i løpet av studietiden, påfører kriminalomsorgen store ekstrakostnader. «Det er en tragedie å ta inn folk som det viser seg ikke er i stand til å fullføre», sier et annet av medlemmene – og fortsetter:

Det koster oss mye, ikke bare i lønnsutgifter, men også ved at disse aspirantene har stadig behov for hjelp og veiledning. Undervisningen på Fængselsskolen er lagt opp slik at et stort ansvar legges på den enkelte aspirants skuldre. Det er ingen tradisjonell klasseromsundervisning, og du må yte mye i gruppesammenheng.

¹⁰⁰² Med uttrykket «de politiske og faglige kravene» sikter jeg her til det årlige tildelingsbrevet som Kriminalomsorgens sentrale forvaltning gir til Kriminalomsorgens utdanningssenter og regionene. For mer om dette, se kapittel 5.5.2.

Søkere som, etter nemndas vurdering, har betydelige lese- og skrivevansker, tilhører dermed en gruppe personer som i utgangspunktet vil bli møtt med skepsis. Det betyr likevel ikke at de ikke kommer inn. «Vi har tatt opp flere dyslektikere på Fængselsskolen, og vår erfaring er at de som regel klarer seg bra», sier det samme medlemmet, men legger til at dette avhenger av aspirantenes «egen innsats» og «systematiske jobbing». Et tredje medlem forteller at nemnda «i noen sammenhenger» har «lagt saken frem for faglærere på KRUS» for å få vurdert om «de mener vedkommende vil klare skolen eller ikke». Som dette medlemmet forklarer: «Vi tar inn folk som har dysleksi, men frem til nå har de ikke fått lov til å bruke ekstra hjelpemidler på skolen. Dette har vi da også vært veldig tydelige på i intervju-situasjonen.»

I *Lov om universiteter og høyskoler*, som trådte i kraft 1. august 2005, foreligger det en forventning om at alle universitet og høyskoler som er omfattet av loven, skal «legge studiesituasjonen til rette for studenter med særskilte behov» – så langt det er mulig og rimelig.¹⁰⁰³ Personer som har dysleksi, har i større eller mindre grad problemer med å lese tekst. Dette vil igjen gå utover innholdsforståelsen, noe som gjør at dyslektikere ofte kan knyttes til kategorien «studenter med særskilte behov».¹⁰⁰⁴ Fængselsskolen er imidlertid en etatsutdanning, og på det tidspunktet jeg intervjuet nemndmedlemmene, var den heller ikke omfattet av loven.¹⁰⁰⁵ Dette hindrer selvfølgelig ikke skolen i å la seg inspirere av loven og på den måten tilrettelegge for personer med lese- og skrivevansker – for eksempel gjennom ekstra hjelpemidler som PCer med syntetisk tale, lesepennar eller pensum oversatt til lydbøker. Så langt jeg kan forstå av intervjuene med medlemmene, er det heller ikke sikkerhetsmessige årsaker eller hensynet til det fremtidige arbeidet som fængselsbetjent – begrunnelser som i all hovedsak ligger bak de andre forventningene og kravene nemndmedlemmene stiller – som gjør at nemnda er forsiktig med å ta inn personer med lese- og skrivevansker. Argumentene som brukes, handler om ressurser i utdanningen.

Denne praksisen er én av få ganger jeg har opplevd uenighet i nemnda. Ett av nemndmedlemmene jeg snakket med, setter ord på denne uenigheten ved å si:

Jeg synes ikke det er nødvendig å være så restriktiv. Det er jo fullt mulig for dyslektikere å komme seg gjennom skolen, altså den rene teoretiske undervisningen på Fængselsskolen, med riktige hjelpemidler. Her har imidlertid KRUS vært nokså restriktive når det gjelder å bruke slike hjelpemidler. Det synes jeg er feil. For det er andre ting som disse personene kan ha. Kvaliteter som vi går glipp av, og som vi absolutt kunne ha trengt.

¹⁰⁰³ Universitets- og høyskoleloven § 4-3 pkt 5

¹⁰⁰⁴ I intervjuene veksler medlemmene mellom betegnelsene «lese- og skrivevansker» og «dysleksi». Selv om disse betegnelsene i dagligtalen ofte kan gli over i hverandre, gjøres det innenfor pedagogikken likevel et poengtert skille mellom dem. Dette går kort sagt ut på at mens all dysleksi kan beskrives som lese- og skrivevansker, har ikke alle lese- og skrivevansker bakgrunn i dysleksi. For mer om dette, se: Kyrkje-, utdannings- og forskningsdepartementet 1998.

¹⁰⁰⁵ Se kapitlene 7.2 og 7.4 for endringer som har skjedd siden 2010.

Dette nemndmedlemmet uttrykker eksplisitt at det kun er hensynet til opplæringen på KRUS som gjør at dyslektikere ikke kommer inn. Arbeidet som fengselsbetjent vil ikke være nevneverdig berørt av lese- og skrivevansker, hevdes det. «Du må selvfølgelig kunne skrive ordentlig norsk når du er fengselsbetjent, men det er fullt mulig å løse dette. Med dagens teknologi er det et lite problem», sier medlemmet og betoner at kriminalomsorgen, ved at nemnda fortsetter med sin restriktive praksis, kan komme til å miste søkere som har kvaliteter «vi absolutt kunne ha trengt.» På tross av slike innvendinger har en samlet nemnd valgt å være restriktive med å ta inn søkere som har lese- og skrivevansker.

7.5.3.4 «Har du holdninger som gjør at du ikke tolererer pedofile, så har du problemer» - forventninger til sosialt engasjement, empati og toleranse

Søkere som har erfaring fra arbeidslivet – og aller helst fra såkalte menneskebehandler yrker: stillinger der yrkesutøverne har direkte relasjoner til for eksempel domfelte, pasienter eller elever¹⁰⁰⁶ – er imidlertid noe nemnda leter etter. Det at man har stått i en arbeidssituasjon over lengre tid kan tyde på at man vet hva det vil si å komme presis, få ansvar og oppføre seg ordentlig overfor kolleger, fortelles det. Samtidig uttrykker det at man har erfaring med å jobbe sammen med og overfor andre.

Frivillighetsarbeid og fritidsinteresser, samfunnsengasjement og organisasjonsbakgrunn er på samme måte noe som verdsettes høyt. Frivillighetsarbeid og organisasjonsbakgrunn betyr for eksempel at søkerne har erfaring fra å samhandle i ei gruppe. Fritidsaktiviteter og organisasjonsbakgrunn, som å trene et håndballag, være speiderleder eller sitte i borettslagsstyret, signaliserer gjerne at man er interessert i og ønsker å være noe for andre, at man forsøker å spille en rolle i nærmiljøet og at søkeren på den måten tar ansvar. Søkernes sosiale engasjement kan dermed si noe om deres personlighet og interesser, hevder nemndmedlemmene.

Noe som settes i tett forbindelse med søkerens sosiale engasjement, er toleranse og empati. Disse to adverbene byr imidlertid ofte på utfordringer for nemnda, enten fordi begrepene er ukjente for søkerne eller fordi de er vanskelige å utdype. «Vi opplever nok at evnen til abstrakt tenkning er lav. Fengselsskolen tiltrekker seg ikke dem som vil studere», sier et av medlemmene, som samtidig påpeker at innsikten både omkring samfunnsspørsmål og etiske problemstillinger ofte er langt bedre når spørsmålene beveger seg fra det abstrakte til det partikulære, hverdagslige plan:

¹⁰⁰⁶ Uttrykket «menneskebehandler yrker» («human service professions») er hentet fra Hasenfeldt 1992. Det er også brukt innenfor norsk profesjonsetikk, se for eksempel: Christoffersen 2005b: 21; Hov 2008; Mesel 2009.

Det hender at folk som har arbeidet innenfor ulike omsorgsyrker, kan forklare hva vi forstår med empati. Men vi har intervjuet både lærere og førskolelærere som ikke kjenner begrepet. Likevel kan disse søkerne ha erfaringer, et engasjement eller en opptreden som synliggjør empatien i praksis og som gjør at de blir positivt vurdert. Vi opplever nok at evnen til abstrakt tenkning er lav. Fængselsskolen tiltrekker seg ikke dem som vil studere. Det er ganske påfallende at evnen til å trekke slutninger fra konkrete forhold og opp på et høyere nivå, for så å kunne diskutere det, så ofte er fraværende. [...] Hvis vi for eksempel spør: «Kan du gi noen eksempler på kriminalpolitiske tiltak som vi har i det norske samfunnet», er det ikke mange som klarer å svare noe særlig her. Svaret vi får er: «Jeg er ikke interessert i partipolitikk.» Hvis vi derimot vinkler spørsmålet til lokale forhold, viser det seg at de har mange kriminalpolitiske tanker. Slik er det også ofte når det gjelder den etiske refleksjonen.

Aspirantnemnda er ikke de eneste som opplever det vanskelig å få søkere eller praktikere til å samtale omkring slike abstrakte begreper. I avhandlingen *Tolerance and curriculum* har religionspedagogen Geir Afdal blant annet undersøkt hvordan femten skolelærere reflekterer omkring toleranse. Han beskriver her hvordan han måtte gå fra mer direkte spørsmål om konseptualiseringen og forståelsen av toleransebegrepet som teori, til å be informantene reflektere omkring toleranse knyttet opp mot hverdagerfaringer som lærere. Årsaken var enkel: Lærerne opplevde kort og godt at spørsmålene, slik de var formulert i pilotundersøkelsen, var altfor vanskelige og abstrakte. «Formulating tolerance in such an abstract, principle manner was difficult», oppsummerer han og forteller hvordan en omlegging til en mer praksisnær tilnærming etter hans oppfatning utløste langt flere interessante historier og perspektiver.¹⁰⁰⁷

For aspirantnemnda fører problemene med å samtale omkring abstraksjoner at medlemmene de senere årene har konsentrert intervjuet omkring søkerens egen hverdag og refleksjoner tilknyttet et fremtidig betjentyrke. Det er på den måten ikke så mye selve begrepene empati og toleranse som nå vektlegges, som hvordan empati og toleranse kommer til uttrykk gjennom holdninger og handlinger. Artikulert bevissthet omkring det samfunnsmandatet søkerne skal få som betjenter, uttrykt selvrefleksjon omkring hvordan de omgås andre, og forestillinger om hvordan de tror det vil være å arbeide tett på mennesker som har begått alvorlige lovbrudd, er her langt viktigere enn et abstrakt refleksjonsnivå når nemndmedlemmene leter etter gode kandidater til dagens kriminalomsorg. Poengtert sagt: Empati og toleranse i praksis vektlegges mer enn empati og toleranse som språklige begreper.

Men hva legger så nemndmedlemmene selv i disse to begrepene? To sitater, gitt av to informanter, fanger etter hva jeg kan se opp viktige dimensjoner fra de samtalene jeg hadde med de fem medlemmene om nettopp forsøket på å danne seg et bilde av søkerens empati- evne og toleranse:

¹⁰⁰⁷ Afdal 2006: 321; jf: Afdal 2006: 33f. Se også kapittel 3.3.2.2.4, der jeg gjør rede for mine egne erfaringer og opplevelser med å bruke abstrakte teoribegreper i møte med praksisfeltet.

Medlem A Vi har et eget skriftlig spørsmål om toleranse. Der kan vi jo få veldig mye rare svar, men for meg er ikke det viktigste at de treffer akkurat den definisjonen som jeg har på toleranse. Det som betyr noe, er at vi kan snakke om og reflektere omkring temaet. Jeg spør dem for eksempel ofte: «Hvorfor tror du spørsmålet om toleranse er så viktig for den jobben du skal ha?» Når jeg ser at de ikke helt klarer å svare på det, for veldig mange av dem skriver bare at det er å tåle, bruker jeg å si: «Du skal kanskje jobbe i en avdeling der det er domfelte som har misbrukt barn. Du skal jobbe med folk som har en annen religiøs bakgrunn. Du skal møte voldsforbrytere. Du skal møte vinningsforbrytere. Hvordan vil du behandle disse?» Jeg prøver med andre ord å gå rundt grøten, og ofte får vi slik i gang en samtale. For meg er det viktig da å presisere at man ikke trenger å forstå eller like de menneskene man møter. Men man skal tolerere dem som de menneskene de er. De skal behandles med respekt.

Medlem B Et fengsel består av et veldig stort mangfold. Det betyr at du må ha personer som kan omgås dette mangfoldet. Har du holdninger som gjør at du ikke tolererer pedofile, så har du problemer. For alle skal i prinsippet behandles likt, og du må forholde deg til alle. Dette er noe som vi prøver å teste ut i intervju situasjonen, både med spørsmål og med oppfølgings spørsmål.

Toleranse fremstår i begge disse sitatene som et honnørord, et positivt ladet ideal for hvordan fengselsbetjentene bør opptre i møte med utfordrende forskjeller. Det beskrives både som en verdi og en holdning til noe eller noen som oppleves som fremmed og annerledes. Det handler om å måtte forholde seg til alle, og om å ha et perspektiv på menneskelige relasjoner som innebærer at alle skal behandles likt og med respekt – uavhengig av hvem de er eller hva de har gjort. I sitatene ovenfor konkretiseres dette gjennom flere eksempler. Det henvises til viktigheten av å vise toleranse overfor personer som har et annet livssyn eller en annen religiøs overbevisning enn en selv. Det henvises til viktigheten av å vise toleranse overfor alle som er fengslet, uansett hva de er straffet for. Lovbruddene som nevnes spesielt er vold, vinning og overgrep mot barn. Og det henvises til viktigheten av å vise toleranse overfor dem som man av ulike grunner ikke liker eller som man selv oppfatter som annerledes. Samtidig understrekes det også at det går en grense. Toleranse handler nemlig ikke bare om å tåle. Viktigheten av både å vise toleranse og å sette grenser går igjen som en rød tråd gjennom alle intervjuene. Som hos dette tredje medlemmet:

Skal du holde ut i denne bransjen, må du være glad i å jobbe med mennesker. Vi vil ikke ha den endimensjonale, ureflekterte søker som hater fanger. Personer som med ord, handling eller kroppsspråk sier at de er her for å lære folk til å ta seg sammen, har ikke en sjanse. Betjentene skal gjøre de innsattes liv lettere. De må kunne kommunisere, kunne si noe hyggelig til en innsatt. Vi er opptatte av at frihetsberøvelsen er straffen og at man skal ha en humanistisk tilnærming innenfor de rammene det setter. Samtidig må de kunne være myndige, bestemte, sette grenser, ikke la seg manipulere. Det er en kombinasjon av mange ulike forhold som gjør rollen så vanskelig. Det å kunne veie alle disse hensynene – både det å være gode relasjonsbyggere og det å kunne sette ned foten og si at her er det faktisk ikke mulig å komme lenger, «sånn skal det være» – er utfordrende.

Det er her verdt å legge merke til at nemnda er opptatt av at evnene og holdningene ikke bare skal være instrumenter for å nå et mål: bedre sikkerhet eller minsket tilbakefall. I

stedet ligger det også – og så langt jeg kan se, gjelder det alle medlemmene – en tydelig anerkjennelse av at den konkrete situasjonen og møtene med de fengslede kan ha egenverdi. Dermed legges det ikke opp til at betjentene skal vise omtanke eller uttrykke medfølelse kun på grunn av planlegging eller kalkulering, men fordi den konkrete situasjonen, her-og-nå-opplevelsen, fordrer en slik respons. Derfor kan medlemmene i min tolkning understreke viktigheten av å gjøre de fengsledes liv lettere. Og derfor kan de vise til viktigheten av å kunne leve seg inn i andres situasjon eller å opptre med medmenneskelighet.

Slik skiller deres artikuleringer seg fra beskrivelsene i styringsdokumentene, der særlig empati beskrives som en ferdighet og et verktøy i motivasjons- og endringsarbeidet. Og slik legger de seg tett på synspunktene til moralfilosofen Arne Johan Vetlesen, som jeg omtalte nærmere i innledningskapitlet.¹⁰⁰⁸ Gjennom empati gis vi som mennesker, tilgang til andres ve og vel, hevder Vetlesen, som beskriver det som en «verdensåpnende» evne som setter det moralske subjektet i stand til å få øye på at andre trenger hans eller hennes omsorg.¹⁰⁰⁹

Hos aspirantnemnda kommer et slikt perspektiv for eksempel frem når ett av medlemmene sier:

Jeg ser etter søkere som har evnen til refleksjon og empati. Har de empatiske evner? Er de opptatt av det? Det er for meg kjempeviktig. Det å kunne se andres perspektiver, det å kunne bruke av seg selv i møte med andre, det å kunne ha evnen til å sette seg inn i andres situasjon og forstå at livet kan være forskjellig, er helt sentralt når du skal arbeide som betjent.

Empati beskrives her som en andre-orientert evne, ikke en instrumentell ferdighet for å nå et samfunnsnyttig formål. Samtidig knyttes det tette forbindelseslinjer til toleranse. Søkerens evne til å strekke seg ut mot andres erfaringsverden (empati) kobles sammen med aksepten for det som er annerledes og forskjellig (toleranse). En fengselsbetjent som er tolerant, har enkelt sagt en empatibasert forståelse for andres annerledeshet, «en passelig porsjon ydmykhet i forhold til hvor forskjellig livet kan arte seg for oss: at noen starter med et adskillig vanskeligere utgangspunkt enn oss andre», som det samme medlemmet senere uttrykker det. Gjennom denne aksepten for forskjellighet – i det å strekke seg ut mot andres erfaringsverden og samtidig anerkjenne andre i deres annerledeshet fra meg selv, kan betjentene også relatere seg til Den andre og handle ut av toleranse.

Dette perspektivet kommer flere ganger frem hos nemndmedlemmene jeg snakker med. Når jeg spør om det er mulig å beskrive den ideelle søker til Fengselsskolen, svarer for eksempel ett av medlemmene nettopp med å henvise til både toleranse og empati:

Terje F.: Hva er i dine øyne en ideell søker til Fengselsskolen? Er det mulig å si noe om det?

¹⁰⁰⁸ Se kapittel 1.2.1.

¹⁰⁰⁹ Vetlesen 1994: 162; jf. Vetlesen & Nortvedt 1996: 69.

Nemndmedlem: Ja, det tror jeg. [Liten pause]. Det må være en person som har den nødvendige toleranse og som har evner til å sette seg inn i andres situasjon. Han eller hun må også ha interesse av å jobbe med mennesker. [...] De må ha evne til å reflektere over livets vanskelige sider, som betjentene ofte stilles ovenfor. Og så er det dette med å se flere sider av samme sak. De søkerne som kan se flere sider ved en sak, de tiltaler meg. [...] Jeg bruker god tid på å snakke om dette med toleranse. Jeg vil forsikre meg om at vi ikke tar inn søkere som har et anstrengt forhold til andre kulturer for eksempel. I et fengsel er det mange kulturer å forholde seg til, og det blir vanskelig for alle parter hvis det er noe å utsette på toleransen når det gjelder slike ting.

Den tolerante fengselsbetjent posisjoneres dermed også som en empatisk fengselsbetjent, en som har evne til både å leve seg inn i andres situasjon, til å se andres ståsted og til å akseptere forskjeller.

7.5.3.5 «Vi er opptatt av at de har et visst kjennskap til samfunnet rundt seg» - forventninger til samfunnsinnsikt

Nemnda er videre opptatt av at søkerne skal ha en viss samfunnsinnsikt og et visst kjennskap til hva som foregår i det offentlige ordskiftet. Dette gjør at søkerne blant annet blir spurt om hendelser som har vært dominerende i nyhetsbildet i dagene og ukene før intervjuet, eller de kan bli bedt om å navngi personer som har en sentral politisk stilling. Ett av medlemmene forteller.

Nemndmedlem: Vi er opptatt av at de [søkerne] har et visst kjennskap til samfunnet rundt seg. At de følger med på det samfunnet de lever i. Vi stiller dem derfor noen faktaspørsmål ut fra hendelser som er i tiden, og som de – etter mitt syn i hvert fall – burde ha fått med seg fra nyhetsbildet. Vi spør om hvilke aviser de eventuelt leser, og om hvilke nyhetssendinger de hører eller ser på. Vi ber dem også om å nevne et par saker som er i nyhetsbildet akkurat nå – og det synes jeg de bør svare ordentlig på.

Terje F.: Hvorfor er det viktig å være samfunnsorientert som fengselsbetjent, mener du?

Nemndmedlem: Fordi det sier noe om hvilken interessesfære de er i, og hva de egentlig sysler med i hverdagen. Jeg har jo intervjuet folk som ikke vet noen ting. Hvis vi nevner en hendelse eller et begrep som har vært øverst på alle nyhetsbilder, og de ikke vet hva vi snakker om, så sier det meg noe om hvor orientert de er. Og det er det ganske viktig å være som fengselsbetjent. Er de for eksempel i stand til å delta i en diskusjon ute i en fengselsavdeling om helt alminnelige samfunnsspørsmål, eller er de det ikke? De skal jo være forbilder.

Dette medlemmet trekker forbindelseslinjer mellom det å være samfunnsorientert og det å være et forbilde for de som er fengslet. Jeg vil kommentere betjentenes forbilderolle senere (7.5.3.9). Her skal jeg bare kort påpeke hvordan «et visst kjennskap til samfunnet rundt seg» knyttes sammen med betjentenes evne til å samhandle og kommunisere med de som er fengslet. En betjent som er lite orientert om hva som rører seg i nyhetsbildet, kan etter nemndas oppfatning fremstå som en mindre interessant eller god samtalepartner enn én som følger med. Dette synet henger også sammen med forbildetanken, der betjentenes positive opptreden, verdier og holdninger, slik de kommer til uttrykk gjennom interaksjon og samtaler, er ment å skulle inspirere de som er fengslet. Betjentene skal her være forbilder som «kan representere noe som den innsatte kan jobbe mot å få til å være», som det samme

medlemmet uttrykker det – og i det perspektivet bør fengselsbetjentene også være utrustet med en viss samfunnskunnskap.

Nemnda har imidlertid sett seg nødt til å nedjustere egne forventninger til søkerens samfunnsinnsikt. Mens man tidligere (noen av medlemmene nevner her frem til slutten av nittennittallet) i langt større grad konsentrerte denne delen av intervjuet rundt konkrete kunnskaper om politiske og sosiokulturelle forhold, hevder flere av de medlemmene som har vært lengst i nemnda, at kravene til samfunnsinnsikt er blitt mindre enn hva som var tilfellet før. «Vi har vært nødt til å senke kravene de siste årene», sier ett av medlemmene – og fortsetter:

Vi opplever rett og slett at søkerne er blitt dårligere og dårligere på dette. Ved flere opptak har det for eksempel vært noen som ikke vet hvem statsministeren var. Da er du ille ute å kjøre, og disse søkerne kommer heller ikke inn.

En viss evne til å kommunisere om samfunnsaktuelle spørsmål forventes det dermed av søkerne, men fra opptak til opptak, avhengig av søkermassen, kan det variere hvor mye som kreves.

Samfunnsinnsikten henger imidlertid ikke bare sammen med kommunikasjon og rolleopptreden. Det handler også i stor grad om å forstå seg selv som profesjonsutøvere innenfor rettssystemet, eller bakkebyråkrater som jeg tidligere – med Michael Lipsky («street-level bureaucrats») – har omtalt dem som.¹⁰¹⁰ Nemndmedlemmene er her opptatt av at søkerne skal ha gjort seg noen tanker omkring deres rolle som ansatte i justissektoren og forvaltningen. Under intervjuet forsøker nemnda derfor å få søkerne til å språkliggjøre noen tanker rundt sin egen fremtidige rolle som ansatte i samfunnets straffegjennomføringsapparat.

Nemnda kan på den måten se gjennom fingrene hvis personer ikke vet navnet på enkeltstatsråder, så lenge de ellers kan reflektere noe omkring sin fremtidige samfunnsrolle som betjent. Som et tredje nemndmedlem forklarer det:

Det er viktigere å se om søkerne klarer å se seg selv som en del av en politisk styrt virksomhet, der de hele tiden må ta hensyn til hva statsråden mener, hva lovverket sier, hva instruksjer sier, og der de må holde seg à jour med rundskriv og politiske endringer på området. Det er det som er viktig for oss.

Med andre ord: Vet man ikke navnet på statsministeren, kommer man neppe inn på Fengselsskolen, men synliggjør søkerne en viss innsikt i og kunnskap om fengselets og betjentenes oppgave og funksjon i samfunnet, har man likevel en viss sjanse for å bli tatt opp selv om man altså ikke kjenner navnet på Norges justisminister eller finansminister.¹⁰¹¹

¹⁰¹⁰ Lipsky 1980/2010: 3ff. Se også kapittel 5.5.2.

¹⁰¹¹ Liv Finstad gjør det samme funnet i sin studie av politibetjenten. I et kapittel der hun beskriver opptaket til Politihøgskolen, hevder hun at en upassende mannlig søker er «den kortklippede muskelbunten som søker politiet fordi han

Samtidig viser henvisningen til at betjentyrket er en politisk styrt virksomhet og at betjentene «må ta hensyn til hva statsråden mener, hva lovverket sier, hva instruksjer sier» at medlemmene også er opptatt av søkerens holdninger til regler. Dette er, som jeg skal tydeliggjøre litt senere (i kapittel 7.5.3.8), ikke minst viktig for å kontrollere den maktutøvelsen som skjer i en så asymmetrisk relasjon som den som finnes mellom fengselsansatte og de som er fengslet.

Denne fremstillingen kan forstås dit hen at majoriteten av søkerne til Fengselsskolen verken er særlig interessert eller engasjert i politiske temaer. Slik er det ikke nødvendigvis. I undersøkelsen *Ungt engasjement* gjør Guro Ødegård og Hilde Lidén et interessant skille mellom politisk engasjement og samfunnsengasjement. På bakgrunn av blant annet Makt- og demokratiutredningens *Medborgerundersøkelse* fra 2001 finner de at ungdom i alderen 14 til 18 år legger ulike meningsinnhold i de to begrepene. Mens politikk ble knyttet til det parlamentariske systemet, var det samfunnsengasjerte mennesket opptatt av samfunnstemaer som rasisme og utdanningsmuligheter, rusproblemer og kriminalitet. Dette var temaer de unge ofte kunne snakke om, uten at de selv oppfattet seg selv som politisk interesserte eller at disse samtaleemnene hadde politisk karakter.¹⁰¹² De fleste søkerne til Fengselsskolen er rett nok en del eldre enn ungdommene i Ødegård og Lidéns undersøkelse. Den gjennomsnittlige alderen for opptak på Fengselsskolen er omkring 27 år,¹⁰¹³ men måten å tenke på – måten enkelte av nemndmedlemmene skiller mellom søkerens evne til abstrakt tenkning og evnen til å snakke om *de nære ting* – kan fortone seg noenlunde lik.¹⁰¹⁴

7.5.3.6 «En sur fengselsbetjent er en dårlig fengselsbetjent» - forventninger til kommunikasjonsferdigheter og humør

Også søkerens sinnsstemning og kommunikasjonsferdigheter teller høyt i totalvurderingen. «Jeg tror noen av de viktigste egenskapene ansatte som arbeider i avdelinger med mye triste skjebner, kan ha, er et stabilt, godt humør og en omgangstone som gjør at det er lettere å være sammen med deg. En sur fengselsbetjent er en dårlig fengselsbetjent. Det har noe med profesjonalitet å gjøre. Det er ille nok å sitte i fengsel om du ikke også skal omgås gretne

vil inn i Beredskapstroppen, har krysset av på at det viktigste ønsket er å håndheve lov og orden, er mest opptatt av å løfte jern og ikke vet navnet på justisministeren i Norge» (Finstad 2003: 218).

¹⁰¹² Lidén & Ødegård 2002: 44ff

¹⁰¹³ Kriminalomsorgens utdanningssenter 2011: 8

¹⁰¹⁴ For å hente frem og gjenta et synspunkt som allerede ble omtalt i beskrivelsen av søkerens sosiale engasjement (kapittel 7.5.3.4): «Vi opplever nok at evnen til abstrakt tenkning er lav. Fengselsskolen tiltrekker seg ikke dem som vil studere. Det er ganske påfallende at evnen til å trekke slutninger fra konkrete forhold og opp på et høyere nivå, for så å kunne diskutere det, så ofte er fraværende. [...] Hvis vi for eksempel spør: 'Kan du gi noen eksempler på kriminalpolitiske tiltak som vi har i det norske samfunnet', så er det ikke mange som klarer å svare noe særlig her. Svaret vi får er: 'Jeg er ikke interessert i partipolitikk'. Hvis vi derimot vinkler spørsmålet til lokale forhold, så viser det seg at de har mange kriminalpolitiske tanker. Slik er det også ofte når det gjelder den etiske refleksjonen».

ansatte», forteller et av medlemmene, et synspunkt jeg også finner igjen hos alle de andre medlemmene jeg intervjuet. Her ved to av dem:

- Medlem A. I en trist og grå hverdag er et godt humør noe som kan være veldig viktig. Når du åpner celledøra klokka sju om morgenen, er dette de innsattes første møte den dagen. Er du sur og grinete, så smitter det over. Er du blid og hyggelig, så smitter det også over.
- Medlem B. Å kunne kommunisere er rett og slett kjempeviktig for en fengselsbetjent. En søker som jeg oppfatter som en god samtalepartner under intervjuet, har jeg langt mer tro på enn en som vi må dra ordene ut av. Hvis de ikke tar selvstendig del i intervjuet, men bare venter på spørsmålene og svarer «ja» og «nei», anser vi dem som ikke gode kandidater. Slik oppførsel vil ofte være negativt utslagsgivende. Samtidig må de heller ikke ta over og styre. Det kan også være diskvalifiserende. [...] Søkerne må kunne kommunisere og ha en viss tro på seg selv. De må kunne stå støtt. Samtidig må de ikke ha så stor tro på seg selv at de ikke klarer å se noe annet her i verden. Det er umodenhet. De må ha en sånn passelig oppførsel, og de skal en passelig porsjon ydmykhet i forhold til hvor forskjellig livet kan arte seg for oss: at noen starter med et adskillig vanskeligere utgangspunkt enn oss andre. Når vi intervjuer forholdsvis unge folk, kan vi tenke: «Ok, her er det et utviklingspotensial. Han eller hun kan bli bra med to års fengselsskole og litt mer livserfaring. Her er det noe å bygge på.» Men får vi inntrykk av at dette ikke er noe de kan rette på... Under intervjuet prøver jeg ofte å se for meg en avdeling på Ila [fengsel og forvaringsanstalt]. At de skal vandre rundt der. Snakke med gutta som soner, eller med de andre betjentene. Hvordan vil de fungere i den sammenhengen?

Søkere som er gode kommunikatorer, som kan samtale godt med andre mennesker, og som også klarer å spre litt glede, er dermed personer som skårer høyt hos nemnda. Dette begrunnes gjerne med at betjentene og de som er fengslet, tilbringer mye tid i samme avdeling. Hvordan de ansatte da møter og samtaler med dem, hvilke holdninger de har og hvordan disse holdningene kommer til uttrykk, tildeles stor betydning for opplevelsen av soningsoppholdet. Som jeg påpekte tidligere, handler dette også i stor grad om å vise respekt for menneskets egenverdi og aksept for andres annerledeshet.

En slik vektlegging av betjentenes kommunikasjonsferdigheter har også vært tydelig fremme i flere nordiske fengselsforskningsbidrag.¹⁰¹⁵ La meg gi to eksempler: På nittitallet gjennomførte den norske sosiologen Cecilie E. Basberg en undersøkelse av omsorgens vilkår i det som den gang het Bredtveit kvinnefengsel. Én av kvinnene hun intervjuet var Else, en voksen, reflektert kvinne som på tross av sin korte dom, tegner hva Basberg selv omtaler som «et godt bilde» av «betjent-fange-relasjonen» i institusjonen.¹⁰¹⁶ I sine samtaler med Basberg fremhever Else at hun skulle ønske at betjentene var mer sammen med de som var fengslet. «Bare det å ha en hyggelig samtale om morgenen», sier hun. «Det er så viktig at folk bryr seg.»¹⁰¹⁷ Hun forteller om betjenter hun liker godt, og som hun også tror de andre

¹⁰¹⁵ Se for eksempel: Kristoffersen 1986: 82ff; Leer-Salvesen 1991: 36ff, 47ff; Basberg 1999; Grøvdal 2001; Hammerlin & Mathiassen 2006; Hammerlin 2008: 393; Ugelvik 2011a.

¹⁰¹⁶ Basberg 1999: 77

¹⁰¹⁷ Basberg 1999: 80

kvinnene liker. Dette er ansatte som viser at de bryr seg om dem, som tilsynelatende alltid er i godt humør, som tåler å ta imot frustrasjon og som «har tid til oss». Hun trekker her frem en betjent som «går virkelig inn for fangenes situasjon»: «F.eks. hørte jeg henne si til en ny fange på morgenmøte: 'Nå hvordan går det? Har du funnet deg til rette her på avdelingen?' Da blir stemningen løftet opp. Holdningene til betjentene har mye å si. Det er de små tingene som betyr så mye», påpeker hun, men nyanserer samtidig bildet ved også å trekke frem noen negative sider ved en for tett relasjon mellom fengselspersonalet og de som er fengslet.¹⁰¹⁸ Else forteller for eksempel at det er få av kvinnene på avdelingen som betror seg til betjentene; her fremstår de andre fengslede kvinnene på avdelingen og ikke minst fengselspresten som langt mer naturlige samtalepartnere. Basberg setter dette i sammenheng med uklarheter rundt betjentenes taushetsplikt og asymmetrien i samtalerelasjonen: Når de ansatte selv verner om eget privatliv, ønsker de fengslede kvinnene heller ikke å fortelle om sitt.¹⁰¹⁹

En annen nordisk fengselsforsker, den danske psykologen Charlotte Mathiassen, intervjuet i sin avhandling fra 2004 fire voldsdomte menn som var i slutfasen av straffegjennomføringen. Én av disse, Anders, beskriver ikke helt ulikt Else en soningstilværelse preget av både mistrivsel og trivsel. Han forteller om behovet for å flykte fra bevisstheten om å være i fysisk fangenskap. Om opplevelsen av å være fratatt friheten, og om kjedsomheten som til tider har oppstått ved så å si gjøre det samme hver dag. Samtidig beskriver han hvordan fengselet for ham også har vært et vendepunkt, et sted der han har fått hjelp til å realisere sine egne ønsker og mål for fremtiden: en utdanning, et arbeid, kontakt med familien. Han forteller hvordan han i det store og hele trives med å leve i en strukturert hverdag, et levesett han aldri har forsøkt å gjennomføre tidligere. Og han forteller om kameratskapet med andre som er fengslet, og om kontakten med betjentene. Mathiassen nevner flere situasjoner der Anders uttrykker at det er hyggelig og betydningsfullt å være sammen med de ansatte – som når betjentene forteller om egne interesser eller «tar sig tid til ham og de andre fanger». Dette skjer imidlertid ikke for ofte. «Mange af dem, synes jeg, de er fuldstændig ligeglade», sier han, og Mathiassen setter dette i sammenheng med hans uttrykte ønske om å bli anerkjent «som menneske». Hun skriver: «Likegyldigheden modarbejder hans [Anders'] ambition om at træde på ligeværdig måde ind i det menneskelig fællesskab.»¹⁰²⁰

Både Basbergs og Mathiassens forskningsbidrag forsterker nemndmedlemmenes betoning av søkerens kommunikative ferdigheter og humør, og de synliggjør hvor viktig

¹⁰¹⁸ Basberg 1999: 81

¹⁰¹⁹ Cecilie E. Basberg diskuterer denne asymmetrien og dilemmaene omkring distanse og gjensidighet i Basberg 1999: 83ff.

¹⁰²⁰ Mathiassen 2004: 241

samhandlingen med de ansatte nettopp kan være i de fengsledes dagligliv. Nemndmedlemmene er da også svært bevisste på hvilke søkere de av den grunn ikke ønsker å ha inn. Dette er grovt skissert personer som de både i intervjusituasjonen og på bakgrunn av sekretariatets observasjon tidligere på opptaksdagen, får inntrykk av er dårlige kommunikatorer, lagspillere og grensesettere. I selve intervjusituasjonen kan dette gi seg utslag i at de for det første opptrer usikkert, sjenert og nølende (selv om medlemmene er nøye med å understreke at mange opplever intervjuet som skremmende, og at det i seg selv ikke er diskrediterende¹⁰²¹), at nemnda for det andre får inntrykk av at de er for opptatt av omsorgsfunksjonen i betjentrollen, og at de for det tredje uttrykker lite reflekterte utsagn om de sikkerhetsmessige utfordringene de vil møte i arbeidshverdagen. På bakrommet i aspirantnemnda omtales denne typen søkere gjerne som «gråtekonene».¹⁰²² Historisk sett var dette de kvinnene som i en begravelse hadde i oppgave å gråte og uttrykke sorg og klagesanger over den avdøde. Overført til en fengselsavdeling fremstår denne typen søkere som naive, ureflekterte og umodne, mener nemnda. Som to av medlemmene uttrykker det:

- Medlem A. Hvis noen av søkerne tror at de går inn i et yrke som bare består av å trøste og bære, og de ikke er forberedt på de andre tingene som handler om kontroll og sikkerhet, da tror jeg de har søkt på feil grunnlag.
- Medlem B. Du er nødt til å ha litt utstråling og selvtillit for å kunne jobbe som fengselsbetjent. Det er noe med at du skal lede både menn og kvinner. Du må kunne se den du snakker med inn i øynene, uten å flakke med blikket, og du må ha en viss autoritet. Dette er derfor noe av det første vi ser på når søkerne kommer inn i rommet: Hvordan fører du deg? Er du ledig? Snubler du deg frem? Rødmer du når vi ser på deg? Hvisker du når du snakker? Du må kunne heve stemmen og gi beskjeder. Den forsagte, sjenerte vil få problemer. Så å si alle fengselsaspiranter vil gå direkte inn i fangekontaktjobb. Skal du være i en operativ stilling, må du vise at du kan styre en avdeling.

Nemnda vil heller ikke ha de søkerne «som er helt bombesikre på alle spørsmål, som har alle svar, og som synes ting virker veldig lett». «Da blir jeg veldig skeptisk», forteller et av medlemmene. Hvis søkerne i tillegg til en slik skråsikkerhet, viser ensidig interesse for vokter- og kontrolloppdraget og signaliserer uvilje mot «å jobbe med et klientell som ikke alltid er av de mest sjarmerende», har de små sjanser for å komme inn på Fengselsskolen. Igjen er det beskrivelsen av «den endimensjonale, ureflekterte søker som 'hater' fanger», de «som med ord, handling eller kroppsspråk sier at de er her for å lære folk til å ta seg

¹⁰²¹ Her ved to av medlemmene: Medlem A: «Vi vet jo også at hvis det er noe du virkelig vil, og du har et ønske om å prestere, så kommer også nervene. Og er du nervøs, så gir ikke det nødvendigvis det hele og riktige bildet av hvem kandidaten egentlig er. [...] Nemndas oppgave i forhold til intervjuobjektet er å gjøre ham eller henne så god som mulig. Vi prøver å motivere og få frem de beste egenskapene slik at vi har noe å måle opp mot.» Medlem B: «Vi har høyde for at den settingen vi sitter i, er krevende. For det er ofte unge folk vi intervjuer. Så det tar vi høyde for.»

¹⁰²² Uttrykket er også brukt i én av Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyrer på begynnelsen av 1990-tallet. «Fengselsvesenet», heter det her, «har hverken plass for cowboyer eller gråtekoner. Vi er ute etter voksne kvinner og menn som har indre styrke og sinnsro til å takle jobben» (Kriminalomsorgens utdanningscenter [1992]: [2]).

sammen», som trer frem. Slike kandidater har kort sagt «ikke en sjanse» hos nemndmedlemmene.

I stedet leter nemnda altså etter søkere som kan være både grensesettere og omsorgspersoner: personer som er vennlige hvis de kan, men grensesettende om de må, og som nemndmedlemmene ser for seg vil klare å balansere det omsorgsfulle og kontrollerende på en adekvat måte. Til dette behøves både kommunikasjonsferdigheter og humør.

7.5.3.7 «Med bar mage og utringning nesten ned til navlen» - forventninger til kjønnet opptreden

I tett sammenheng med det som her er presentert, ligger nemndmedlemmenes forventninger til søkerens kjønnete opptreden. I utgangspunktet, fortelles det, er de ikke opptatt av søkerens kroppsstørrelse på opptaksdagen. Det som betyr noe, er at de har bestått de fysiske kravene. Spinkle og vevre kandidater stiller dermed på lik linje med personer som har store, muskuløse kropper. Det er kroppene sett i sammenheng med verdier og holdninger, ferdigheter, evner og motivasjon som blir det avgjørende. «Så lenge de har bestått den fysiske testen, vektlegger jeg i veldig liten grad søkerens kroppslige fysikk. Ei lita snelle som er god på kommunikasjon, klarer seg like bra som en stor brande», forteller som tidligere nevnt ett av medlemmene.

Det betyr imidlertid ikke at nemnda mangler forventninger til søkerens kjønnete opptreden. Hva disse forventningene er, kommer klarest til uttrykk når de får et negativt for tegn, altså når medlemmene forteller om hvilke søkere de *ikke* ønsker skal ikle seg betjentuniformen i fremtiden. Disse ytterpunktene befinner seg enkelt sagt i et kontinuum mellom for mye og for lite. Handlingsrommet for hva nemnda oppfatter som en passende feminitet eller maskulinitet, handler dermed om å opptre i rimelig avstand til disse ytterpunktene.

Personer som ligger tett opp til det første ytterpunktet, uttrykker maskulinitet på en måte som har sterke berøringspunkter til hva som gjerne omtales som en macho opptreden.¹⁰²³ Eksempler på dette kan være hvis nemnda får inntrykk av at søkerne, enten i intervju situasjonen eller gjennom opptreden under de ulike testene tidligere på dagen, har problemer med å samarbeide med kvinnelige kolleger. De er gjerne i et stadig konkurranseforhold til sine kolleger fremfor å inkludere og utrette saker sammen med disse, samtidig

¹⁰²³ Sernhede 2001: 268ff; jf. Bolton 1979. Den nordamerikanske antropologen Ralph Bolton skriver: «To be *macho*, a male must be assertive, powerful, aggressive, and independent, capable of defending his honor and his rights and of showing his manly superiority [...]. Competition against other males is necessarily associated with machismo, but the competitive mode may vary from culture to culture and from setting to setting» (Bolton 1979: 318f).

som de har en sosial opptreden preget av konfrontasjon og forakt for svakhet og sårbarhet hos andre. Slike søkere har ingen sjanse til å komme inn på Fængselskolen.

Til det andre ytterpunktet knyttes det søkere som opptrer på en måte som gjerne kunne blitt oppfattet som tradisjonell maskulinitet i Norge for tretti, førti, femti år siden. Stephen M. Whitehead og Frank J. Barrett beskriver hvordan denne «tradisjonelle maskuliniteten» («traditional masculinity»), som altså var regnet for hegemonisk for noen årtier siden, i dag gjerne blir sett på som avleggs i mange sosiale sammenhenger. Samtidig er en slik opptreden og slike idealer fremdeles tydelig til stede i enkelte andre miljøer. På den måten lever disse idealene videre parallelt. De skriver:

Traditional masculinities and associated values still prevail in most cultural settings. Countless numbers of men still act dominant and «hard», deny their emotions, resort to violence as a means of self-expression, and seek to validate their masculinity in the public world of work rather the private world of family and relationships. Moreover, such performances not only often go uncriticized, they are in fact lauded by many, both women and other men. There is little evidence yet of the demise of «laddish culture» in the West, and popular media expressions of this, exemplified by «hard men» such as Vinnie Jones and Mike Tyson, continue to validate a form of masculinity which not only black and/or working-class men aspire to.¹⁰²⁴

Presentasjonen så langt i kapitlet burde ha vist at nemnda absolutt ikke er på jakt etter søkere med en slik opptreden og med slike uttrykte verdier, holdninger og evner. De vil i stedet ha personer, både mannlige og kvinnelige, som nettopp kan uttrykke følelser. Som har evne til empati, og som har tolerante holdninger når det gjelder andres annerledeshet. Samtidig har intervjuene også uttrykt behovet for å måtte være grensesettende og resolutt i jobben som fængselsbetjent. Hvordan søkerne som kommer inn på Fængselskolen, balanserer disse ulike hensynene, handler så langt jeg kan se, om å opptre med hva nemnda oppfatter er en passende feminitet og passende maskulinitet.

Det tredje ytterpunktet, som korresponderer med hva sosiologen Raewyn Connell omtaler som «emphazized femininity», kan knyttes til både menn og kvinner.¹⁰²⁵ Jeg har tidligere sitert ett av medlemmene på at personer som primært er opptatt «av å trøste og bære», ikke vil bli tatt opp på Fængselskolen (kapittel 7.4.3.6). Det tredje ytterpunktet omfatter slike søkere. Dette er altså mennesker som opptrer sjenert og forsiktig i intervjusituasjonen, som samtidig er ensidig opptatt av omsorgsfunksjonen i betjentrollen, og som også kommer med lite reflekterte utsagn om de sikkerhetsmessige utfordringene de vil møte i arbeidshverdagen.

¹⁰²⁴ Whitehead & Barrett 2001: 7

¹⁰²⁵ Connell 1987: 183

Det fjerde og siste ytterpunktet jeg finner uttrykt hos nemnda, kobles kun til de kvinnelige søkerne. Det problematiske med opptreden til disse personene er så langt jeg forstår, at de i for stor grad posisjonerer seg som heteroseksuelle begjærsobjekter. En slik opptreden kan komme til uttrykk gjennom flørtning med de mannlige nemndmedlemmene under intervjuet, eller gjennom for mye sminke eller for seksuelt utfordrende påkledning på opptaksdagen. Både kvinnelige og mannlige nemndmedlemmer trekker frem en slik opptreden som typisk for søkere som vurderes som uegnet. Her ved tre av nemndmedlemmene (én mann og to kvinner):

- Medlem A Noe som kan være diskvalifiserende for de kvinnelige søkerne, er dersom de spiller på kjønn i intervjusituasjonen. Det blir vi faktisk ofte utsatt for. Det kan i noen sammenhenger være vanskelig å være kvinnelig betjent i et fengsel. Hvis du da har en slik holdning at du bruker din kvinnelighet, nærmest i en flørtende stil, for å oppnå noe, så passer du rett og slett ikke inn.
- Medlem B Vi ser i utgangspunktet ikke etter ulike ting når det kommer til mannlige og kvinnelige kandidater. Men noen ganger, hvis jeg intervjuer unge jenter og det i løpet av intervjuet har fremkommet ting som får meg til å tenke at de fremstår som umodne, så har det hendt at jeg har stilt dem noen spørsmål. Som hvordan de reflekterer omkring det å skulle jobbe i et mannsdominert yrke. Som hvordan de tenker omkring det å jobbe i all hovedsak med mannlige innsatte. Som hvordan de reflekterer omkring det å få kommentarer på utseende. Det gjør jeg nok ikke i like stor grad når det gjelder mannlige søkerne. Men jeg gjør det heller ikke med alle unge kvinnelige kandidater. Først og fremst handler det om inntrykket jeg har dannet meg i løpet av intervjuet.
- Medlem C Jeg begynner jo med å se etter helt vanlig oppførsel: hvordan de er kledd, hvordan de hilser, hvordan de sitter, hvordan de snakker. Dette er en del av totalinntrykket, en del av det du vurderer når du treffer mennesker. Når det for eksempel kommer kvinnelige søkere med bar mage og utringning nesten ned til navlen, så vitner det etter mitt syn om veldig dårlig skjønn og antagelig også liten modenhet. Eller hvis du opptrer bråkjevt under intervjuet, hvis jeg får inntrykk av at du synes dette intervjuet er noe tøys og at vi som intervjuer deg er noen gamle surrebøtter. Det hender vi får inn noen mannlige kandidater som opptrer sånn. Slik oppførsel er ingen god søknad for å komme inn på Fengselsskolen. Å jobbe som fengselsbetjent er et yrke hvor du trenger en viss modenhet og en viss livserfaring.[...] Jeg ønsker meg ikke betjenter som spiller for mye på maskulinitet. Som viser at de er tydelig opptatt av dette, og som for meg dermed virker ganske umodne.

Nemndmedlemmene tegner her et bilde av fengslene som eksplisitte heteroseksuelle arenaer, et arbeidssted der de mannlige domfelte er i klart overtall. At det er menn som i all hovedsak blir fengslet, har vært en realitet helt siden de første moderne fengslene kom på midten av attenhundretallet. På intervjutidspunktet, altså i perioden 2009 til 2010, var i gjennomsnitt litt over fem prosent av de som var fengslet, kvinner.¹⁰²⁶ Poenget som de tre nemndmedlemmene trekker frem, ser slik ut til å være: De aller fleste som gjennomfører straff i et norsk fengsel, er menn. Disse er fratatt friheten for en kortere eller lengre stund,

¹⁰²⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2010a: 4; Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2011a: 4. Se også kapittel 2.2.

og det er da nærliggende at de kvinnelige betjentene kan oppleve å «få kommentarer på utseende», som det ene medlemmet uttrykte det.

Ut fra de samtalene jeg har hatt med nemndmedlemmene, kan det som nevnt, også se ut som om de forholder seg til fengselsavdelingene som en i all hovedsak heteroseksuell scene. Fengselet er en arbeidsplass der menn begjærer kvinner, der kvinner må være påpasselige for ikke å begjære menn og der heteroseksualitet fremstår som noe entydig og selvfølgelig. Kvinnene skal derfor ikke opptre for sminket eller for seksuelt utfordrende. Dette kan vekke begjæret hos de fengslede mennene, dette kan forstyrre roen og ordenen i fengselet, og dette kan true sikkerheten.

At de mannlige betjentene også kan bli oppfattet som begjærsobjekter, og at det bør stilles krav og forventinger til deres kjønnete opptreden, ble imidlertid aldri tematisert av nemndmedlemmene.

Det kan dermed se ut som om det er innenfor disse ytterpunktene, mellom hva som på bakgrunn av nemndas beskrivelser kanskje kan kalles for en overdreven femininitet og en overdreven maskulinitet, at medlemmene ser for seg at fengselsbetjentene skal opptre. Den passende maskuline betjent må ikke opptre på en måte som gir inntrykk av å være macho eller som ikke klarer å uttrykke følelser eller vise empati og medmenneskelighet. Samtidig må han eller hun heller ikke opptre på en måte som kan oppleves som puslete, feigt og ureflektert omsorgsprimært. Og de kvinnelige betjentene må for all del ikke posisjonere seg selv som begjærsobjekter. Som sagt: Det handler om å opptre på en passende feminin og maskulin måte, verken for mye eller for lite.¹⁰²⁷

7.5.3.8 «Skuldre som er gode nok til å bære det ansvaret som ligger i å ha så mye makt» - forventninger til syn på maktanvendelse

Som jeg flere ganger tidligere har vært inne på: Både samfunnsmandatet, straffens kjerne, de offisielle straffebe grunnelsene, lovverket og kriminalomsorgens verdigrunnlag uttrykker eksplisitt og implisitt at betjentarbeidet i et fengsel innebærer maktanvendelse.¹⁰²⁸ At dette er noe aspirantnemnda er svært oppmerksom på, kommer tydelig frem i samtalene jeg hadde med de fem medlemmene. Uten at jeg selv introduserte maktbegrepet, og uten at jeg

¹⁰²⁷ En slik balansering mellom ytterpunkter er fengselsbetjentene ikke alene om innenfor justissektoren. I boka *Politiblikket* beskriver kriminologen Liv Finstad rekrutteringen til Politi høyskolen på lignende måte. Hun skriver: «Kriteriene handler særlig om å mestre politiyrkets iboende balanse ganger: Aktiv, men ikke for aktiv. Tålmodig, men ikke for tålmodig. Tolerant, men ikke naiv. Bestemt, men ikke voldelig. Trygg og myndig, men ikke kommanderende uten grunn. Omsorgsfull og lyttende, men ikke handlingslammet og gråtkvalt. Humørfyllt, men ikke useriøs» (Finstad 2003: 214).

¹⁰²⁸ Dette er da også godt dokumentert innenfor den empiriskbaserte fengselsforskningen. Se for eksempel: Clemmer 1940/1958; Sykes 1958; Galtung 1959; Mathiesen 1965; Hawkins 1976; Sparks, Bottoms & Hay 1996; Crawley 2004; Liebling 2004; Hammerlin & Mathiassen 2006; Hammerlin 2008; Ugelvik 2011a.

gjorde maktanvendelse til et tema, var dette noe som ble løftet frem og understreket av alle jeg intervjuet. Makt ble her satt i nær sammenheng med kritisk selvrefleksjon, med empati og toleranse, og med at søkerne, når de er ferdig utdannede betjenter, skal kjenne hvilke lovhjemler som regulerer maktbruken. Samtidig er det også mulig å lese en indre sammenheng mellom kunnskapen og disse evnene og holdningene. I nemndas beskrivelser blir nemlig empatievnene forent med kunnskap om lov og regelverk. Kunnskap om lov og regelverk kobles videre sammen med evnen til fortolkning og selvrefleksjon. Kritisk selvrefleksjon blir tolket som et uttrykk for modenhet, mens modenhet blir satt i nær sammenheng igjen med evnen til empati og det å ha en tolerant holdning. Det å kunne leve seg inn i og forsøke å forstå hva det vil si å være fengslet – hva det vil si å få hverdagen gjennomregulert, hva det innebærer å bli låst inn og ut av cella, hvordan det oppleves å være fratatt muligheten til daglig kontakt med kjæreste, barn og venner, hvilken sårbarhet som ligger i det asymmetriske forholdet mellom betjent og de som er fengslet, for å trekke frem noe av det som kommer til uttrykk i medlemmenes beskrivelser – er en evne som det er nødvendig å kombinere med både normer og prinsipper og med en selvkritisk erkjennelse av at man som fengselsbetjent faktisk *har* makt. Gjennom empati og kommunikasjon legges også forholdene til rette for toleranse. Å finne frem til personer med kunnskap, empati og toleranse blir dermed helt avgjørende for en institusjon som kriminalomsorgen. Det handler enkelt sagt om å «ha skuldre som er gode nok til å bære det ansvaret som ligger i å ha så mye makt», som et av medlemmene uttrykker det. Gode holdninger og evne til refleksjon blir da helt avgjørende:

Nødvendig modenhet går mye på det å kunne takle at en har makt. Det er ingen andre etater, som jeg vet om, som har så mye makt i forhold til enkeltindividet som kriminalomsorgen. Maktperspektivet er noe vi er veldig opptatte av, og vi spør mye om det. Det går på refleksjoner og holdninger. Vi er opptatte av at de som kommer ut som aspiranter og ferdig utdannede fengselsbetjenter, skal ha skuldre som er gode nok til å bære det ansvaret som ligger i å ha så mye makt.

For å illustrere hva som ligger i beskrivelsen «så mye makt» henviser dette nemndmedlemmet til de mange ekstrabetjentene som hvert år søker om opptak. I motsetning til de søkerne som aldri har arbeidet i et fengsel før, vet disse langt på vei hvordan fengselshverdagen arter seg. Likevel, påpeker medlemmet, er det overraskende «hvor lite reflekterte majoriteten av de ufaglærte faktisk er i forhold til den jobben de utfører»:

De [ufaglærte] har makt, men de har ikke satt seg inn i grunnlaget for hvor de har fått denne makten fra. De har gjort seg veldig avhengige av den støtten som de får fra de andre tjenestemennene de er sammen med. Selvfølgelig er de ikke utlærte i faget, og det forventer vi da heller ikke. Men jeg har en forventning om at hvis du erkjenner at du har makt, så må du også kunne gå inn og finne grunnlaget for hvor du har fått den makten fra. Under intervjuet bruker jeg å spørre dem: «Har du lov til å ta urinprøve av innsatte?» Og de sier: «Ja, det har jeg.» Så kommer oppfølgingsspørsmålet: «Er du sikker på det?» Og da begynner usikkerheten ofte å bre seg, for de vet ikke hvor grunnlaget eller hjemmelen for å ta den urinprøven ligger. Svaret er gjerne: «De andre har sagt det.» Det handler om å jobbe i et

system, og det prøver vi også å forklare dem som søker: at når du har så mye makt i forhold til enkelt-individet, så må også de som jobber der, være kritiske i forhold til egen og kollegers maktutøvelse. Vi må ha et hjemmelsgrunnlag for det vi gjør, og vi må kunne forstå hvorfor vi gjør det.

Dette sitatet rommer en tydelig kritikk av måten fengslene er organisert og bemannet på. I denne omgang skal jeg la dette temaet med ekstrabetjentene ligge. Poenget her er å få frem medlemmets sterke påpekning av sammenhengen mellom kunnskap, refleksjon, holdninger og modenhet. Det å skulle jobbe med straffegjennomføring, det å forvalte makt og et oppdrag på vegne av samfunnet, «er ikke noe hvem som helst skal få lov til å gjøre», som det samme medlemmet sier litt senere i intervjusamtalen.¹⁰²⁹ Samtidig fremstilles det som fundamentalt viktig at betjentene erkjenner at de har makt, og at de på bakgrunn av dette opparbeider seg et kritisk blikk mot egne og andres rutiner, vaner og holdninger.

7.5.3.9 «Du skal være litt bedre enn samfunnet for øvrig» - forventninger til rolleopptreden

Det niende og siste punktet jeg skal se nærmere på, er de forventningene nemndmedlemmenes har til søkerens refleksjoner rundt betjentrollen. Nemndmedlemmene er nemlig svært opptatt av å finne frem til hva de omtaler som «gode forbilder» og «egnete representanter». Dette er personer hvis holdninger, evner, ferdigheter og handlinger blir satt pris på og etterlignet av andre, og da først og fremst av de som er fengslet. Dette er også personer hvis holdninger, evner, ferdigheter og handlinger representerer kriminalomsorgen på en verdig og god måte – både innenfor og utenfor murene, i og etter arbeidstid.

Den gode rolleopptreden handler slik om både etterligning og representasjon, og det innebærer ikke minst «å være litt bedre enn samfunnet for øvrig», som ett av medlemmene uttrykker det:

Nemndmedlem: Vi spør dem: «Når er du fengselsbetjent? Er det når du er på jobb, eller er du det også resten av døgnet?» Da er de fleste av den oppfatning at du er betjent når du er på jobb. Så inviterer vi dem til å reflektere rundt det at naboen eller samfunnet ser på dem på en litt annen måte. «Som representant for samfunnets maktapparat, stilles det andre krav til deg. Det er samfunnet som stiller de kravene: Du skal være litt bedre enn samfunnet for øvrig, nettopp fordi at du skal ha en oppdragende rolle i forhold til de innsatte.»

Terje F.: Kan det sies å være samlende for de personene dere ser etter dette, det at de skal være forbilder og ha en oppdragerrolle?

¹⁰²⁹ Dette sitatet er hentet fra en lengre refleksjon som dette nemndmedlemmet gjør omkring kvalitetssikring av de ansatte, om bruk av ufaglært arbeidskapasitet i fengslene, og om muligheten for å autorisere fengselsbetjentene gjennom for eksempel en linsens. For ordens skyld siterer jeg konteksten setningen sies inn i: «Hvis du for eksempel har tjenestemann som blir oppsagt eller avskjediget på grunn av en personalsak, så er du i prinsippet kun oppsagt på det ene arbeidsstedet. Du kan med andre ord jobbe på et hvilket som helst annet arbeidssted i kriminalomsorgen. Hvis vi imidlertid hadde hatt en autorisasjon, så hadde dette lagt hindringer i veien. Da hadde de ikke fått jobb uten en slik autorisasjon. Dette handler også om kvalitetssikring i forhold til ufaglærte. Det å skulle forvalte makt på vegne av samfunnet er ikke noe hvem som helst skal få lov til å gjøre. De skal være kvalifiserte.»

Nemndmedlem: Ja, det kan det. Og mange av dem som søker, har også et bevisst forhold til dette. De innser at det vil være enkelte ting som de kanskje må gi avkall på, hvis de tar denne jobben. Og da blir det plutselig et verdivalg, det å være fengselsbetjent. Det er det noen som har reflektert mye igjennom og er veldig tydelige på. Mens andre ikke har tenkt gjennom det, utover at det er en jobb.

Dette sitatet er representativt for medlemmenes synspunkter når det gjelder å kombinere begge de to nevnte perspektivene. Fengselsbetjentene skal være forbilder fordi de på den måten skal være et korrektiv til de som er fengslet, og de skal ha en opptreden både i og etter arbeidstid som uttrykker bevissthet om at de er representanter for kriminalomsorgen, «samfunnets maktapparat».¹⁰³⁰ Begge disse perspektivene innebærer slikt et normativt krav til betjentene.

7.5.3.9.1 Betjentene som forbilder og rollemodeller

Som overskriften til dette delkapitlet antyder, gjør jeg ikke noe distinkt skille mellom ordene «forbilde» og «rollemodell». Dette er da heller ikke vanlig å gjøre – verken innenfor dagligspråket eller den akademiske tradisjonen. Det engelske «role model» oversettes til norsk både med rollemodell og forbilde, og i dagligtalen og innenfor ulike profesjonskontekster brukes da også de to ordene om hverandre.¹⁰³¹ I samtalene med nemndmedlemmene vekslet jeg selv mellom disse to ordene, noe jeg i ettertid ser at *kan* ha ført til at medlemmene kom til å gjøre det samme. Poenget i det følgende er imidlertid ikke så mye å avdekke eksplisitt hvordan ordene brukes, som å synliggjøre at både forbildetanken og bruken av rollemodeller står sentralt i nemndas refleksjoner. På mitt direkte spørsmål svarer da også flere av medlemmene at nemndas arbeid kan omtales som en jakt eller søken etter gode forbilder, og det betones at forbildetanken kan sies å være samlende for det nemnda ser etter hos søkerne. Jeg har allerede gjengitt hvordan ett av medlemmene svarer bekreftende på at dette er «samlende for de personene» de ser etter. En annen sier: «Jeg leter alltid etter forbilder, søkere som kan representere noe som den innsatte kan jobbe mot å få til å være» – og legger til: «Betjentene skal fremstå som et forbilde i en situasjon den innsatte selv engang kan komme i.»

Dette siste medlemmet trekker også forbindelseslinjer mellom det å være en autoritet, en leder, et medmenneske og et forbilde. Den gode fengselsbetjent fremstår med alle disse attributtene, påpekes det, samtidig som det i beskrivelsen også settes opp et viktig skille mellom disse:

¹⁰³⁰ Det er imidlertid bare dette ene medlemmet som kobler betjentenes relasjon til de fengslede med en oppdragerrolle.

¹⁰³¹ Cathrine Filstad Jakobsen gjør den samme observasjonen i den empiribaserte studien *Njansatte i organisasjoner* (Jakobsen 2003: 156ff). Hennes informanter «ser på rollemodell og forbilder som det samme», skriver hun (Jakobsen 2003: 157).

Som fengselsbetjent er man jo leder, det innebærer at man både skal fungere som og være en leder. Det kan man vanskelig være hvis man ikke har den nødvendige selvsikkerheten og autoriteten. Men det er jo ikke det samme som at de blir forbilder.

På den måten får dette medlemmet frem et annet viktig poeng, nemlig at det å være et forbilde helt avhenger av anerkjennelsen fra andre. De fengslede – som ethvert annet menneske *utenfor* murene – velger selv hva eller hvem de vil anerkjenne som forbilde eller mønstergyldige handlinger. Dette kan selvfølgelig være preget av det sosiale miljøet, av hva folk flest innenfor en bestemt sosial kontekst anerkjenner som forbilledlig. Poenget er likevel det samme: Fengselsbetjentene blir bare forbilder ved at noen anerkjenner handlingene, evnene eller karakteren deres som forbilledlig. På den måten er det godt mulig å være en autoritet i fengselsavdelingen uten å være et forbilde. Og på den måten blir også fengselsbetjentenes opptreden viktig for kriminalomsorgens rehabiliterende arbeid. For siden det først er gjennom andres anerkjennelse at forbildefunksjonen blir mulig, blir det også av avgjørende betydning at denne opptreden nettopp er av en slik karakter at den appellerer til andres anerkjennelse.

Jeg omtalte for litt siden at nemnda ønsker seg søkere og betjenter «som er litt bedre enn samfunnet for øvrig». Tanken ser her ut til å være at de fengslede gjennom observasjon, interaksjon og samtaler skal etterligne betjentenes positive opptreden og holdninger, og at det dermed er behov for å finne frem til mennesker som de fengslede kan la seg inspirere av eller strekke seg mot. Dette innebærer verken at søkerne eller betjentene skal fremstå som idoler, som perfekte ansatte som inkorporerer og legemliggjør alle idealene for hva det vil si å være god. Som ett av medlemmene svarer når jeg spør om det er mulig å beskrive den ideelle søkeren til Fengselsskolen:

Jeg vil jo gjerne ha noen som jeg ser kan takle de forventningene som stilles til det å jobbe som fengselsbetjent. Det må være en person som er oppreist og solid, som har sunne holdninger og som fremstår som et normalt menneske. Vi forventer ikke noe mer. Vi skal ikke ha noen overmennesker inn i kriminalomsorgen. Vi ønsker oss en gjennomsnittlig god og normal norsk ungdom.

Hva som menes med denne referansen til den gode, normale norske ungdommen, er ikke videre gitt. Normalitet er nemlig et tvetydig begrep som både kan romme det gjennomsnittlige og det etterstrebellesverdige. Ofte kan begrepet også uttrykke en sammenblanding av disse to forestillingene, nemlig både tanker om hvordan de fleste mennesker er, og et ideal om hvordan de faktisk bør være.¹⁰³² Så langt jeg kan se, innebærer normalitetsbegrepet, slik det brukes i dette sitatet, nettopp en slik sammenblanding. Det settes for det første opp en standard, ett sett med forventninger (og krav), som medlemmene har til

¹⁰³² Jf. Ambjörnsson 2004: 20ff, 299f.

søkerne («noen som jeg ser kan takle de forventningene som stilles til det å jobbe som fengselsbetjent», «som er oppreist og solid» og «som har sunne holdninger»). Samtidig kommuniseres det også at denne moralske standarden, altså de krav og forventninger som nemnda har, ikke er uoppnåelige ideal. Det er en erfaringsbasert målestokk som det faktisk er mulig å realisere og leve etter.

Sagt på en noe annen måte: Det er ikke primært de uoppnåelige fjerne forbildene nemnda er på jakt etter: heltene og ikonene, de ekstraordinært dyktige, de særegent flinke, de fullkomment gode. I stedet er det de hverdagslige forbildene som løftes frem, de betjentene som løser hverdagslige problemer på en reflektert og jordnær måte, som har forholdsvis stabile karaktertrekk, som har hva nemnda mener er gode verdier og holdninger, og som gjennom praksis kan fremtre som positive forbilder for de som er fengslet. Det er disse personene som nemnda forsøker å lete seg frem til: de betjentene som er gode nok.

7.5.3.9.2 Betjentene som representanter for kriminalomsorgen

Det er altså de varetektsinnsatte og domfelte som brukes som hovedbegrunnelse for at nemnda søker etter forbilder eller rollemodeller. Men nemndmedlemmene er også opptatt av å ta inn personer som kan representere kriminalomsorgen på en god måte – ikke bare overfor de som er fengslet, men i møter med kolleger, ledere, andre myndighetsorganer og allmennheten. Dette, som er den andre måten nemnda snakker om betjentenes rolleopptreden på, setter her en moralsk standard for hvordan personer som er ansatt i kriminalomsorgen, kan opptre på. Denne opptreden handler dermed ikke bare om det som skjer på arbeidsstedet. Også de ansattes handlinger og holdninger utenfor tjenesten tildeles betydning.

Fengselsbetjentenes holdninger til rusmidler er et eksempel på dette, og dette er da også noe nemnda tildeler betydning i totalvurderingen. Alle søkerne blir bedt om å gjøre rede for sitt forhold til rusmidler – også bruk av alkohol. Høyt alkoholforbruk er diskrediterende, uansett hvor godt inntrykk kandidaten ellers har gitt, påpekes det. Det interessante for dette delkapitlet er at dette ikke bare blir gjort gjennom henvisning til de personal- og sikkerhetsmessige utfordringene det muligens vil medføre («Vi har altfor mange utfordringer til at vi skal ta inn folk med dårlig alkoholkultur», fortelles det). Også betjentenes rolle og opptreden som offentlige tjenestekvinner- og menn, løftes frem. «Jeg ber alltid kandidatene om å reflektere omkring det å gå på byen og være overstadig beruset», sier ett av medlemmene – og fortsetter:

Jeg vil høre om hvordan de tenker om det å møte tidligere innsatte ute mens de selv er alkoholfølsomt, eller om hvordan de ser på det å havne på glattcelle på grunn av fyll. Slik ønsker jeg å høre hvordan de ser på det å arbeide som straffegjennomførere, på det å jobbe i en statlig stilling, samtidig som jeg jo også understreker at det ikke er krav om totalavhold for å arbeide i kriminalomsorgen.

Den vekten som her legges på søkerne som potensielle representanter for kriminalomsorgen, uttrykker eksplisitt at det stilles forventninger til betjentenes opptreden – både i jobben innenfor murene, og i deres oppførsel etter arbeidstid. Disse forventningene er da også forankret i tjenestemannsloven og i Fængselsskolens retningslinjer for tjenstlige forhold for aspiranter. I tjenestemannsloven § 15 åpnes det opp for at «utilbørlig atferd» utenfor tjenesten kan føre til at vedkommende tjenesteperson blir avskjediget. Med «utilbørlig atferd» menes her enten at den ansatte har hatt en opptreden som viser at han eller hun er «uverdigg til sin stilling» eller som bryter ned «den aktelse eller tillit som er nødvendig for stillingen». I sin kommentar til tjenestemannsloven påpeker Torgeir Bjørnaraa, Espen Gaard og Annette Selmer at det første alternativet, å være ansett som «uverdigg til sin stilling», ikke er mye brukt innenfor norsk rettspraksis. I stedet har det vist seg enklere å sannsynliggjøre det andre alternativet, skriver de.¹⁰³³ Det er da også dette alternativet som er tatt inn i Fængselsskolens retningslinjer for tjenstlige forhold for aspiranter, der det i § 9 sies at «forhold utenfor tjenesten kan få følger for vurdering av egnethet»:

Dette gjelder opptreden eller handlinger som har direkte betydning for tjenesten som fængselsbetjent, eller har betydning i forhold til den tillit og aktelse som er nødvendig for å inneha en slik stilling.

Betjentenes opptreden som representanter for kriminalomsorgen settes på den måten i nær forbindelse med uttrykket «den tillit og aktelse som er nødvendig». Både forarbeidene til tjenestemannsloven og senere rettsavgjørelser gjør det klart at de kravene som stilles til de ansattes opptreden etter arbeidstid, kan variere fra yrke til yrke. Sammenhengen mellom atferden og den verdighet, tillit eller aktelse som er nødvendig for å ha den aktuelle stillingen, vil dermed bli gitt stor betydning.¹⁰³⁴ Det betones også at ansattes egnethet for stillingen i stor grad er et arbeidsfaglig spørsmål som kan avgjøres av arbeidsgiver,¹⁰³⁵ at hver etat må kunne bestemme hvilke vandelsmessige krav og moralske standarder den vil sette

¹⁰³³ Bjørnaraa, Gaard & Selmer 2000: 637. Historisk sett har det vært vanlig å knytte tjenestemennenes misbruk av rusmidler utenfor tjenesten til den verdighet, aktelse eller tillit som kreves av stillingen. Slik skriver aspirantnemnda seg inn i en lang tradisjon når den vektlegger søkerens holdninger til rusmidler. I tjenestemannsloven fra 1918 ble det nemlig gitt anledning til å avskjedige ansatte «ved drikkfeldighet eller ved usømmelig atferd i eller utenfor tjenesten» (§ 22). I lovrevisjonen fra 1977 ble så dette uttrykket endret til «utilbørlig forhold», siden det hadde vært noe tvil om hva som var ment med usømmelig atferd. Ifølge Forbruker- og administrasjonsdepartementet skulle såkalte «utilbørlig forhold», som senere ble endret til uttrykket «utilbørlig atferd», heretter forstås som «ethvert mislig forhold fra tjenestemannens side som etter sin beskaffenhet kan være egnet til å nedbryte den aktelse eller tillit som stillingen krever». Denne presiseringen favnet også inn drikkfeldighet, ble det påpekt, og uttrykket ble dermed sett på som overflødig (Forbruker- og administrasjonsdepartementet 1977: 28). Slik har tjenestemennenes bruk av rusmidler etter arbeidstid ikke forsvunnet fra de forventninger og krav som blir stilt, men i stedet blitt innbakt i hva som regnes som utilbørlig atferd utenfor tjenesten (Se også: Bjørnaraa, Gaard & Selmer 2000: 617f, 636).

¹⁰³⁴ Lønns- og prisdepartementet 1964: 120; Forbruker- og administrasjonsdepartementet 1977: 28; jf. Bjørnaraa, Gaard og Selmer 2000: 636.

¹⁰³⁵ Norsk retstidende 2008: 135

for sine ansatte,¹⁰³⁶ men at det i visse tilfeller kan være aktuelt å gi en rettslig behandling av skjønnsvurderingen eller disse standardene.¹⁰³⁷

En sak som kan være egnet til å belyse hvordan nemnda reflekterer og vurderer uttrykket «nødvendig tillit og aktelse», er et oppsigelsesvedtak fra 2007. Etter behandling i aspirantnemnda ble avgjørelsen påklaget til Justisdepartementet, før den til slutt endte med dom i Oslo tingrett sommeren 2008. Denne dommen, som ikke har begrensninger i adgangen til offentlig gjengivelse, siterer de viktigste hensynene og vurderingene som nemnda har tatt i vedtaket. Saken gjaldt en aspirant som sommeren 2007 var på byen med to kamerater. Aspiranten hadde da gjennomført første halvår av den teoretiske utdanningen, og han hadde i løpet av denne tiden ifølge dommen fått gode tilbakemeldinger på både opptreden, holdninger og eksamensbesvarelser. Den aktuelle lørdagskvelden hadde aspiranten ifølge tingrettens fremstilling blitt «såpass full» at han bestemte seg for å dra hjem. Han satte seg imidlertid først ned på en benk, og etter en stund la han merke til to personer som kom løpende forbi. I tingretten forklarte aspiranten at han «trodde det var en person som fulgte etter en annen for å ta ham». Derfor hadde han forsøkt «å spenne bein på forfølgeren» – for «å hjelpe den forfulgte». De to personene, som var sivilkledd politimenn på vei til et oppdrag, snublet imidlertid ikke, de løp videre, men siden det opprinnelige oppdraget ble avsluttet raskt, gikk de to politibetjentene tilbake til bensparkeren. De fant ham fremdeles sittende på benken, den ene betjenten viste frem politiskiltet, og de ba ham om å forklare hvorfor han hadde opptrådt som han hadde gjort. Ifølge tingrettens fremstilling opplevde politibetjentene at aspiranten under denne samtalen var «kverulerende, kranglete og vanskelig». Han viste etter deres syn «manglende ydmykhet», og han beklaget ikke «forsøket på å spenne bein». Etter en kort prat bestemte politibetjentene seg derfor for å pågripe ham og kjøre ham til politiarresten. I retten forklarte betjentene at aspiranten «gjorde passiv motstand ved å gjøre seg tung og gå med stive bein» da de iførte ham håndjern og tok ham til bilen. De forklarte også at han «strammet musklene» og hadde et «aggressivt blikk» idet de lukket ham inn på cellen og ba ham om å kle av seg. Aspiranten selv forklarte i retten at han hadde gått «med tunge skritt» til politibilen og på den måten «i en viss grad» motsatt

¹⁰³⁶ Kommunal- og arbeidsdepartementet 1994; jf. Norsk retstidende 2008: 135.

¹⁰³⁷ Dette går frem av en høyesterettsdom fra 2008 som gjaldt oppsigelse av en tollaspirant som var dømt for promillekjøring mens han var under opplæring. Retten viser her til tolletatens krav om at tjenestemennene «så vel i som utenfor tjenesten, [skal] opptre slik at etatens tillit og omdømme ikke blir skadet». En slik vurdering, sies det i dommen fra Høyesterett, «tilkjennegir at det stilles krav til aspirantens alminnelig opptreden, og at dette vektlegges både ved og etter ansettelse». Dette, heter det videre i dommen, «har tollvesenet selv sagt anledning til å gjøre». Det vises også til at offentlige etater selv kan «bestemme hvilke vandelsmessige krav den vil stille til sine ansatte, og forsåvidt hvilket nivå den vil strebe mot». Samtidig påpekes det at det «i særlige tilfeller» likevel kan være aktuelt for domstolene å «kunne prøve hvorvidt skjønn fremstår som forsvarlig ut fra bredere samfunnsmessige oppfatninger». I slike saker må denne prøvingen skje med «respekt for de holdepunkter som følger av den generelle ordning etaten har etablert for å sikre seg at dens ansatte er skikket for tjenesten» (Norsk retstidende 2008: 135).

seg «å føres inn i bilen». Han innrømmet også at han i arresten knyttet musklene, men dette skjedde fordi han følte «ubehag i situasjonen» og opplevde seg «urettferdig behandlet». ¹⁰³⁸

Samme formiddag ble aspiranten sluppet ut av arresten, og han vedtok da et forelegg på 9000 kroner, subsidiært fengsel i atten dager, for brudd på straffeloven § 350. ¹⁰³⁹ Første virkedag ble Kriminalomsorgens utdanningscenter informert om hendelsen av både aspiranten og politiet, og saken ble så lagt frem for aspirantnemnda. I sitt enstemmige vedtak, gjengitt i domsavsigelsen, skriver nemnda:

Det er lagt avgjørende vekt på en atferd som ut fra en totalvurdering ikke er forenlig med stilling som fengselsbetjent. Kombinasjonen av at aspiranten var overstadig beruset, og at han i den tilstand forsøkte å spenne ben på en ukjent løpende person er i seg selv utilbørlig. Det skjerpene og avgjørende i forhold til en oppsigelse er imidlertid aspirantens etterfølgende opptreden, etter at politiet hadde legitimert seg. Det fremkommer at aspiranten kverulerte med politiet, gjorde passiv motstand ovenfor politiet, og utviste en atferd som ble oppfattet som en fare for andre. En slik atferd er ikke forenlig med tjeneste som fengselsbetjent. Aspiranten skal ikke ha vist evne til selvkritikk, beklagelse eller noen form for ydmykhet ovenfor politiet. I ettertid, i møte med nemnda, ga aspiranten uttrykk for at det var «dumb» å opptre på denne måten, men viste ellers liten grad av selvinnsett, anger og beklagelse. [...] En utilbørlig atferd utenfor tjenesten som innebærer en arrestasjon med påfølgende forelegg på kr 9.000,-, er etter nemndas oppfatning av en slik karakter at den bryter ned den aktelse og tillit som er nødvendig for stillingen. Dette gjelder både aktelse og tillit fra overordnet, kollegaer, innsatte og politiet. Et slikt forelegg ville ha utelukket aspiranten fra opptak ved KRUS. ¹⁰⁴⁰

Nemnda kom på bakgrunn av dette frem til at «det foreligger en utilbørlig atferd utenfor tjenesten som er ødeleggende i forhold til den aktelse og tillit som er nødvendig for stillingen». ¹⁰⁴¹ Dette gjorde at aspiranten ble sagt opp. ¹⁰⁴²

I nemndas vedtak er det fire forhold som vektlegges i begrunnelsen for at aspiranten bryter ned den nødvendige aktelse og tillit: 1) han var overstadig beruset; 2) han forsøkte å sparke bein på en ukjent løpende person; 3) han ble arrestert og fikk et forelegg for brudd på straffeloven § 350; 4) han viste manglende vurderingsevne, selvkritikk og ydmykhet i møte med politiet.

¹⁰³⁸ Oslo tingrett 2008

¹⁰³⁹ I straffeloven § 350 heter det at «den som ved slagsmål, støy eller annen utilbørlig atferd forstyrrer a) den alminnelige fred og orden, b) den lovlige ferdsel, c) omgivelsenes nattemo eller d) omgivelsene på et sted hvor han uberettiget forblir tross pålegg om å fjerne seg, straffes med bøter eller fengsel inntil to måneder. På samme måte straffes den som i selvforskyldt rus forulemper eller volder fare for andre».

¹⁰⁴⁰ Oslo tingrett 2008: 4

¹⁰⁴¹ Oslo tingrett 2008: 3

¹⁰⁴² Nemnda vurderte avskjedigelse etter tjenestemannsloven § 15, men kom frem til at dette var en for streng reaksjon. I stedet ble han altså sagt opp etter tjenestemannsloven § 8 nr. 3 som åpner opp for at tjenestemenn «som er tilsatt med plikt til å gjennomgå en bestemt opplæring, skal sies opp med tre ukers frist, hvis opplæringen ikke er fullført på en tilfredsstillende måte». At nemnda til slutt valgte å bruke § 8 fremfor § 15 er i denne sammenheng av mindre betydning. Poenget her er å få frem hva som legges i uttrykket «nødvendig tillit og aktelse» i denne konkrete saken, og hva det er som ville ha utelukket en søker med tilsvarende opptreden og tilsvarende forelegg å kvalifisere seg til Fengselskolen.

De to første forholdene beskrives som «i seg selv utilbørlig» opptreden, men nemnda skriver samtidig at dette ikke alene er nok til at aspiranten hadde blitt sagt opp. Det skjerpende og avgjørende er ifølge nemnda det som skjedde etter at politibetjentene hadde legitimert seg, altså det som kan knyttes til punkt 3 og 4. Her vektlegges med andre ord både handlingens art, at det skjedde i møte med to offentlige tjenestemenn, og de (sviktende) holdninger og evner som da kom til uttrykk. Etter nemndas syn viste aspiranten sviktende vurderingsevne, lite ydmykhet, manglende selvinnsikt og uakseptabel innstilling til lover og instruksjer – alt dette evner og holdninger som nemndmedlemmene ellers har vektlagt når de beskriver utvelgelsesprosessen til Fængselskolen.

Siden aspiranten dermed ser ut til å mangle tilstrekkelig av disse evnene og holdningene (i hvert fall i denne partikulære situasjonen), og siden det i tillegg skjer i møte med to offentlige tjenestemenn, mener nemnda dette samlet sett er uforenlig med den aktelse og tillit som er nødvendig for stillingen. Kravet til nødvendig aktelse eller tillit gjelder her dermed både innad og utad. Det knytter seg til de som er fængslet, fængselsledere og kolleger (intern aktelse og tillit) og til andre myndigheter og samarbeidende forvaltningsorganer (ekstern aktelse og tillit).

På den måten kobles den nødvendige tillit og aktelse til så vel den nødvendige modenhet som nemnda spør etter i utlysningsteksten, og nemndas ønsker om å finne frem til betjenter som kan være positive forbilder og gode representanter for kriminalomsorgen.¹⁰⁴³ Og på den måten ser det også ut som at de beskrivelsene nemnda har artikulert i intervjuene med meg, korresponderer med hvordan de uttrykker seg skriftlig i nemndvedtak.

¹⁰⁴³ Denne koblingen til forbildetanken tydeliggjøres i Justisdepartementets uttalelse i denne saken. Aspiranten klagde nemlig først nemndas avgjørelse inn for departementet, men Justisdepartementet besluttet å opprettholde nemndas vedtak. I sin uttalelse, som er sitert i tingretten, kobler departementet tillit og aktelse tett opp til både det å være forbilde og representant: «Stillingen som fængselsbetjent er spesiell og stiller store krav til innehaveren. En fængselsbetjent skal tilføre de innsatte positive holdninger under straffegjennomføringen og derved bidra til deres tilpasning til samfunnet. Han arbeider tett opp mot de innsatte og skal være rollemodell for å påvirke de innsatte i positiv retning. Etaten som sådan er avhengig av at tjenestemennene har tillit og aktelse, ikke bare ovenfor de innsatte, men også i forhold til ledelsen, kollegaer og allmennheten. Tillit og aktelse er nødvendig for at tjenestemennene skal kunne opptre med autoritet og for at han skal kunne utføre sine funksjoner. I tillegg står stillingen som fængselsbetjent i en særstilling fordi sikkerhetsaspektet er så sentralt. Har ikke arbeidsgiver full tillit til en tjenestemann, representerer vedkommende en sikkerhetsrisiko» (Oslo tingrett 2008: 4f). Denne uttalelsen er for øvrig en så å si ordrett gjengivelse av en høyesterettsdom i 1993, der en fængselsbetjent var tiltalt for seksuelle overgrep mot en gutt på 15 ½ år. I domsavsigelsen skriver førstevoterende: «Stillingen som fængselsbetjent er spesiell og stiller strenge krav til innehaveren. En fængselsbetjent skal føre oppsyn med de innsatte og vil [...] ha en modellrolle for å påvirke de innsatte i positiv retning. I tilknytning til dette finner jeg grunn til å peke på at det blant de innsatte i våre dager regelmessig vil være personer dømt for overtredelser av den lovgivning som er gitt til beskyttelse av barn. En fængselsbetjent er avhengig av å ha tillit og aktelse og å kunne opptre med autoritet for å utføre sine funksjoner. Dette vil det være vanskelig å opprettholde ved å la en person som har gjort seg skyldig i slike forhold som domfelte, få fortsette i tjenesten. At forholdet er begått utenfor tjenesten, kan etter min mening ikke endre dette. Jeg mener at domfelte ved sin handlemåte har vist seg uskikket og uverdige til stillingen som fængselsbetjent og at allmenne hensyn gjør det nødvendig å fradømme ham stillingen» (Norsk retstidende 1993: 267).

7.5.4 «Vi er veldig, veldig sjeldent uenige» - totalvurderingen av søkerne

Det er dermed en sammensatt prosess som ligger bak nemndas utvelgelse av aspirantene. Totalvurderingen, den som ligger bak søkerens samlede karakter etter opptaksdagen, er basert på nemndmedlemmens skjønn og på en kombinasjon av en rekke elementer: på utvist samhandlingskompetanse under den fysiske testen; på søkerens vandel, helse og fysikk; på deres tidligere arbeidserfaring; på uttrykt motivasjon og selvinnsikt; på deres evner til å gjennomføre utdanningen ved Fengselsskolen, på holdninger til og bruk av rusmidler; på kommunikasjonsferdigheter og humør; på samfunnsbevissthet; på evnen til å kunne sette grenser og stå støtt i pressede situasjoner; på toleranse; på å kunne leve seg inn i andre menneskers situasjon; på å være forbilde; og på å skulle representere kriminalomsorgen – både på og utenfor arbeidsarenaen.

Nemndmedlemmene forteller at hvis de er uenige om hvem som skal tilsettes, kan de kreve en såkalt mindretallsanke. Det betyr kort sagt at saken skal bli avgjort av det sentrale tilsetningsrådet i kriminalomsorgen.¹⁰⁴⁴ Et slikt krav skjer imidlertid svært sjelden, ja, ifølge de fem medlemmene har dette aldri skjedd i deres tid i nemnda. I stedet bruker de å snakke seg frem til enighet, sier de, enten ved at de to medlemmene som intervjuer, blir enige, eller ved at kandidaten drøftes i samlet plenum. Det fortelles også at nemnda i spesielle tvilsfeller har intervjuet søkeren to ganger, siste gang med alle medlemmene til stede. Tre av medlemmene uttrykker seg slik:

- Medlem A Vi er veldig, veldig sjeldent uenige i nemnda. Vi deler jo alltid nemnda nå, og vi sitter to og to og intervjuer. Jeg kan nesten ikke huske at vi har vært skikkelige uenige når det gjelder inntrykket vi får. Vi kan jo være uenige om nyansene, men ikke på en slik måte at det får noen konsekvenser får om vedkommende kommer inn eller ikke.
- Medlem B Det er mitt inntrykk at vi i nemnda er rimelig samkjørte. Når vi skal sette karakterer, så er vi stort sett enige. Og er vi ikke enige, så kan det skille på en halv karakter. Da har kanskje makkeren sett noe annet som du ikke oppfattet, fordi du konsentrerte deg om intervjuet. For eksempel. Vi blir uansett stort sett enige. [...] Hvis vi for eksempel har inne en med minus tre i syn, og så er vi egentlig enige om at det er minus to som er gjeldende, da løfter vi det inn i samlet nemnd. Vi tar ikke avgjørelse på det alene, men det er nemnda samlet som gjør unntakene. Jeg argumenterer da for hvorfor vi anbefaler vedkommende som søker. Så blir det en diskusjon på det, før vi avgjør om han eller hun kommer inn. Dette er en ren avstemning hvor det deles inn i flertall og mindretall, men jeg kan ikke huske å ha opplevd at vi formelt har sittet og rullet opp hånda. Vi får tidlig en følelse av hvordan stemninga er.
- Medlem C Jeg opplever ikke at vi er veldig forskjellige i tilnærmingen, og jeg kan ikke huske at jeg har vært i en situasjon hvor jeg har vært rykende uenig med noen av de andre medlemmene. Hvis vi er i tvil om en kandidat, så rangerer vi ikke vedkommende. Da går vi i stedet tilbake igjen til nemnda i plenum og diskuterer saken. Det har også hendt i slike tilfeller at hele nemnda samlet har intervjuet personen.

¹⁰⁴⁴ For mer om Det sentrale tilsetningsrådet, se: Justisdepartementet 2003b: § 10. Se også: Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen § 12 for en beskrivelse av nåtidens praksis.

Det er heller ikke bare én type søkere nemnda er på jakt etter. Nemnda er tvert om svært opptatt å få inn personer fra et stort mangfold – gjerne med ulik sosial bakgrunn, ulike måter å være på og ulik alder. Forklaringen som gis, er todelt:

Det første argumentet knytter seg til organisatoriske forhold og handler i all hovedsak om variasjon i alder. Fengslene behøver kontinuitet og stabilitet, og dermed er det viktig å få inn søkere «som kan bli i jobben en stund». Begrunnelsen er: «Jo yngre personer vi tar opp, jo større er sjansen for at de ikke blir i jobben mer enn noen få år. [...] En kandidat som nærmer seg de femti, blir høyst sannsynlig værende i fengselet resten av yrkeslivet.»¹⁰⁴⁵

Det andre argumentet, som er særlig interessant for dette delkapitlet, handler om at fengselet er et samfunn i miniatyr, og at det der – som i samfunnet ellers – befinner seg svært ulike personer. Dette gjør at fengslene må ha ansatte som kan dekke denne bredden. Hvis betjentene skal opptre som forbilder, og ifølge nemnda skal betjentene det, er det også viktig med et visst mangfold i væremåter og opptredener. Dette mangfoldet må, som vi har sett, likevel være innenfor bestemte rammer – uttrykt i de forventningene og kravene som er presentert i dette kapitlet. Som profesjonelle kan de likevel være ganske forskjellige.

Et av nemndmedlemmene sier følgende når jeg spør om det er mulig å beskrive den ideelle søkeren til Fengselsskolen:

Jeg kunne godt ønsket meg en 25-åring som har relativt bra karakterer fra videregående, som har yrkesfaring fra å jobbe med mennesker, som har gode empatiske evner, som er reflektert og som er godt samfunnsorientert. Mann eller kvinne, det spiller ingen rolle. Men det kan også være en førtiåring som har hatt dette som andre eller tredje karriere. Som har mye livserfaring. Som ikke ser på seg selv som utlært, men som har evnen til å bli veiledet. Som ser verdien av å jobbe med andre mennesker, og som går inn i jobben og blir en stabil, voksen, god arbeidskraft for kriminalomsorgen. Så det å beskrive femmeren¹⁰⁴⁶ i dette systemet her, det vet jeg ikke om er mulig. For du må se vedkommende. Og så tror jeg ikke du kan lage én prototype på en god fengselsbetjent. En avdeling trenger også helheten, og én person dekker sjelden en helhet. Så bredden er viktig når vi velger ut. Vi kan ikke ha alle helt like. Det er ikke roboter som skal inn, for fengselsbetjenten skal også speile fangebefolkningen. Det betyr at vi må ha personer med minoritetsbakgrunn, vi må ha personer som har språkkunnskaper, vi må ha de godt voksne, og vi må ha de godt unge som kan forstå en del av de yngre innsattes atferd, kultur og språk.

I dette intervjuutdraget anvendes begge argumentene for mangfold. Her er det ikke én, snevert definert betjenttype som beskrives, men personer med stor grad av forskjellighet. Nemnda legger på den måten ikke bare opp til å finne frem til tolerante personer som viser

¹⁰⁴⁵ Hele dette sitatet, som er redigert av hensyn til lesbarhet og fremstillingsform, er: «Vi skal i vår vurdering også ta hensyn til om vi tror vedkommende kommer til å bli en stund. Jo yngre personer vi tar opp, jo større er sjansen for at de ikke blir i jobben mer enn noen få år. Folk flytter jo på seg, og de har ikke lenger samme jobb like lenge som tidligere. Og det er jo bra. Jeg er glad for at det er flere muligheter og at folk ikke må jobbe i fengsel resten av livet bare fordi de har Fengselsskolen. Samtidig koster det jo veldig mye å utdanne folk på Fengselsskolen da. Det er jo en vurdering vi gjør når vi tar inn voksne søkere. En kandidat som nærmer seg de femti, blir høyst sannsynlig værende i fengselet resten av yrkeslivet».

¹⁰⁴⁶ Henvisningen til «femmeren» henviser på nemndas karakterbaserte totalvurdering av søkerne. For mer om dette, se kapittel 7.4.

aksept for forskjellighet. Medlemmene uttrykker selv ønske om å finne frem til forskjellige typer betjenter.

På den måten løftes det individuelle særpreget frem som en viktig side ved betjenthverdagen, samtidig som det også settes inn i en bestemt kontekst. For det er nettopp fordi betjentene skal være forbilder for så mange forskjellige fengslede personer, at det også er behov for mangfold i betjentkorpset, betoner medlemmene. Forbildetanken og de daglige møtene med de fengslede fordrer forskjellighet – eller som et av medlemmene formulerer det: «Et fengsel består av et veldig stort mangfold. Det betyr at du må ha personer som kan omgås dette mangfoldet.» Og ifølge nemnda får kriminalomsorgen i all hovedsak inn dette mangfoldet gjennom opptakene til Fengselsskolen. Her gjennom to medlemmer, som får avslutte denne presentasjonen:

Medlem A Vi er *nødt* til å få inn folk som er forskjellige. Det er mulig å være gode forbilder og gode betjenter på mange forskjellige områder og måter.

Medlem B Alt i alt tror jeg vi får inn mange forskjellige folk gjennom opptakene til Fengselsskolen. Heldigvis så gjør vi det. For det behøver vi.

7.6 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg har i dette kapitlet presentert og analysert hvordan medlemmene i Kriminalomsorgens aspirantnemnd reflekterer omkring utvelgelsen av aspiranter til betjentutdanningen. I min tolkning anlegger nemnda her både et individentsentrert nåtids- og fremtidsperspektiv i måten de beskriver betjentrollen på.

Alle medlemmene er tydelige på at det er frihetsberøvelsen som er straffen, og at betjentene må vise respekt for menneskets egenverd og aksept for andres annerledeshet. De leter her etter søkere som kan være med å gjøre de fengsledes liv lettere under straffegjennomføringen og/eller varetektsoppholdet. Som kan leve seg inn i og forsøke å forstå hva det vil si å være fengslet. Som er grensesettende hvis de må, men omsorgsfulle om de kan. Som har et godt humør og gode kommunikasjonsferdigheter, og som kan opptre med menneskelighet i fengselsskorridorene. De vektlegger derfor de søkerne som de oppfatter har empati, toleranse og en bevissthet omkring fengselet som en makttung arena. En empatisk fengselsbetjent har evnen til leve seg inn i hva det vil si å få hverdagen gjennomregulert, hva det innebærer å bli låst inn og ut av cella, hvordan det oppleves å være fratatt muligheten til daglig kontakt med kjæreste, barn og venner, og hvilken sårbarhet som ligger i de asymmetriske relasjonene i fengselsavdelingen – for å trekke frem noe av det som kommer til uttrykk i medlemmenes beskrivelser. En tolerant betjent er i nemndmedlemmers beskrivelse en person med åpenhet og respekt for andres annerledeshet, og som gjennom dette uttrykker «en passelig porsjon ydmykhet i forhold til hvor forskjellig livet kan arte seg for oss: at noen starter med et adskillig vanskeligere utgangspunkt enn oss andre».

Og en god søker har dessuten reflektert tilstrekkelig rundt betjentrollens maktdimensjoner, der det faktum at betjenter *har* betydelig makt over andre, blir gjenstand for tilstrekkelig selvkritisk erkjennelse. «Vi er opptatte av at de som kommer ut som aspiranter og ferdig utdannede fengselsbetjenter, skal ha skuldre som er gode nok til å bære det ansvaret som ligger i å ha så mye makt», som ett av medlemmene sier. Så langt jeg kan se, forankres dette i all hovedsak i to hensyn: hensynet til de fengslede, og hensynene til avdelingshverdagen. Begge disse tilnærmingene har dermed et nåtidsperspektiv over seg. I langt større grad enn hva tilfellet var i styringsdokumentene, rettes oppmerksomheten dermed mot det moralske ansvaret betjentene har for de fengslede ve og vel. Slik anerkjennes det at den konkrete situasjonen og møte med de fengslede kan ha egenverdi. Og slik impliseres det at betjentene kan vise omtanke, prate og snakke med de fengslede – ikke først og fremst for å oppnå et på forhånd angitt formål, men fordi det anses som et moralsk gode i seg selv å fremme det som er godt for den enkelte andre.

Nemnda uttrykker i min tolkning samtidig et tydelig fremtidsperspektiv på betjentrollen. Medlemmene er nemlig svært opptatt av å finne frem til hva de omtaler som «gode forbilder» og «egnete representanter». Dette er personer hvis holdninger, evner, ferdigheter og handlinger blir satt pris på og etterlignet av andre, og da først og fremst av de som er fengslet. Dette er også personer hvis holdninger, evner, ferdigheter og handlinger representerer kriminalomsorgen på en verdig og god måte – både innenfor og utenfor murene, i og etter arbeidstid. Begge disse perspektivene innebærer slikt et normativt krav til betjentene, men det første settes i direkte sammenheng med arbeidet for å motivere og/eller påvirke de fengslede til å endre vaner og levesett. Denne bevisste viljen til og ønsket om å påvirke knyttes til både ord og handling. Tanken ser her ut til å være at de fengslede – gjennom observasjon, interaksjon og samtaler – skal etterligne betjentenes positive opptreden og holdninger. Dette innebærer verken at søkerne eller betjentene skal fremstå som idoler, som perfekte ansatte som inkorporerer og legemliggjør alle idealene for hva det vil si å være god. I stedet er det de hverdagslige forbildene som løftes frem, de betjentene som løser hverdagslige problemer på en reflektert og jordnær måte, som har forholdsvis stabile karaktertrekk, som har hva nemnda mener er gode verdier og holdninger, og som gjennom praksis kan fremtre som positive forbilder for de som er fengslet.

Det er disse personene som nemnda forsøker å lete seg frem til: de betjentene som er gode *nok*.

8

JAKTEN PÅ BETJENTENE II

Hvordan betjentrollen beskrives i Fengselsskolens rekrutteringsmateriale

8.1 Introduksjon

I kriminalomsorgen har det skriftlige uttrykket tradisjonelt hatt en dominerende posisjon. Strategier og tildelingsbrev, lovverk og retningslinjer, hendelsesrapporter og avviksmeldinger – dette er tekster som ikke bare preger, påvirker og/eller styrer fengselsbetjentenes arbeidshverdag. Det er også dokumenter som i all hovedsak er bygd opp av verbalspråk. Tyngdepunktet ligger her på det skriftlige uttrykket. Det er skriftegnene som i det store og hele har vært bærere av mening, og forekommer det grafikk, tabeller eller fotografier, spiller slike elementer som regel en underordnet – eller i noen tilfeller utdypende – rolle sammenlignet med den verbale teksten.

Hittil i avhandlingen har jeg da også for det meste forholdt meg til tekst som nettopp skriftlig verbalspråk. Men kriminalomsorgen har de siste årene også i større grad tatt i bruk tekster som kommuniserer gjennom både skrift og bilder. Nettsiden *kriminalomsorgen.no*, kriminalomsorgens offisielle nettportal, er ett eksempel.¹⁰⁴⁷ Et annet er publikasjonen *Fakta om kriminalomsorgen*, som gjennom statistikk, skriftlige beskrivelser og stillbilder beskriver kriminalomsorgens arbeid og innholdet i straffegjennomføringen.¹⁰⁴⁸ Et tredje er etatsbladet *Aktuelt for kriminalomsorgen*,¹⁰⁴⁹ mens et fjerde er Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre.¹⁰⁵⁰ Jeg anser denne utvidete bruken som særlig interessant for tematikken i denne avhandlingen. Slike kombinasjoner av verbaltekst og fotografier kan nemlig åpne opp for et bredere perspektiv på hva det vil si å arbeide som fengselsbetjent. For ord og bilder har potensiale i seg til både å utvide og utdype hverandre. Fotografiene kan fortelle noe mer enn hva som står i verbalteksten, og ordene kan tydeliggjøre hva som uttrykkes gjennom bildene. Slik kan ulike uttrykksformer få frem ulike sider av hva det vil si å være fengselsbetjent og de forventninger som knyttes til rollen.

¹⁰⁴⁷ Se: <http://www.kriminalomsorgen.no>.

¹⁰⁴⁸ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2007b)

¹⁰⁴⁹ Etatsbladet kan lastes ned fra kriminalomsorgens nettside: <http://www.kriminalomsorgen.no/etatsbladet-aktuelt-for-kriminalomsorgen.255832.no.html>.

¹⁰⁵⁰ Se: Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a].

Det er nettopp dette jeg legger opp til i dette kapitlet. Jeg vil her rette blikket mot den siste av de fire tekstene jeg nevnte i forrige avsnitt: Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre.¹⁰⁵¹ Dette er en publikasjon som fra 2007 til 2012 ble delt ut på stands og utdanningsmesser. Den ble levert til fengslene for å rekruttere ekstrabetjenter. Den ble formidlet til interesserte rådgivere ved videregående skole, og den ble sendt til dem som henvendte seg til Kriminalomsorgens utdanningssenter for å få vite mer om utdanningen. Jeg vil her forsøke å etablere en forståelse av hvordan fengselsbetjentenes arbeidshverdag og ansvarsoppgaver blir kommunisert, og hvordan det gjennom dette uttrykkes moralske idealer for betjentrollen. Slik blir kapitlet et svar på mitt tredje forskningsspørsmål: Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis i Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre?

Kapitlet er inndelt i fem. Etter denne innledningen (1) vil jeg gi en kort, materiell beskrivelse av brosjyren (2), før jeg så foretar selve analysen (3 og 4). Kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger (5).

8.2 En beskrivelse av materialet

Kriminalomsorgens utdanningssenter har siden 2000 brukt tre brosjyrer i arbeidet for å orientere om utdanningen og skaffe kvalifiserte søkere til Fengselsskolen. Den første av disse brosjyrene ble utgitt i 2000, den andre kom i 2002, mens den hittil siste ble utgitt i 2007. Både fotografier, verbaltekst og layout er blitt endret i hver av disse tre utgavene, selv om deler av brødtekstene og overskriftene fra 2002-versjonen er overført til den siste brosjyren.

Det er den siste utgaven av Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyrer jeg vil se nærmere på i dette kapitlet. Brosjyren, som til sammen er på tolv kvadratiske sider i formatet 21 x 21 centimeter, er organisert gjennom en forside, en bakside og seks mellomliggende kapitler. Overskrifter, brødtekst, fotografier, grafikk og layout er noen av de mest sentrale uttrykksformene, og det er disse som i all hovedsak vil bli gjenstand for analyse.¹⁰⁵²

8.3 Den etiske appellen. En analyse av brosjyrens forside

8.3.1 En invitasjon til samfunnsansvar

Siden publikasjonens forside er det aller første som normalt møter en leser, blir dette visuelle inntrykket svært viktig. Her skal avsenderen etablere kontakt. Den første kommunikasjonen skal oppstå, og leserens nysgjerrighet og interesse, engasjement og assosiasjoner skal

¹⁰⁵¹ Begrunnelsen for dette valget er gitt i kapittel 1.2.6.4.

¹⁰⁵² Brosjyren er trykket som vedlegg bakerst i avhandlingen.

forhåpentligvis bli vekket til live. I brosjyren løses dette ved å komponere forsiden rundt tre komponenter (eller klynger)¹⁰⁵³ som både relaterer seg til, influerer og til en viss grad kontrasterer hverandre: et øvre felt bestående av verbalspråk, et bunnfelt som inneholder en logo, og et midtfelt der fotografier og grafikk dekker hele sideflaten fra venstre til høyre.

Forsiden er slik komponert omkring en vertikal og en horisontal akse. I vertikalt organiserte tekster visualiserer gjerne den øverste delen en idealisert eller generalisert essens av informasjon – dette som multimodalitetsforskerne Gunther Kress og Theo van Leeuwen omtaler som Det ideelle («The Ideal»). Til forskjell fra dette visualiserer den nederste delen av en side gjerne mer detaljert og jordnær informasjon – slik som produktbeskrivelser, fotografier som dokumentariske bevis eller avsenderopplysninger. Dette blir av Kress og van Leeuwen betegnet som Det reelle («The Real»)¹⁰⁵⁴. En slik form for vertikal organisering fører gjerne til at det oppstår en spenning mellom øvre og nedre del av siden. Der feltet øverst på sideflaten ofte utøver en eller annen form for følelsesmessig og futurisk appell ved å fortelle leserne *hva som kan bli*, tenderer den nederste delen – Det reelle – mot å være konkret og praktisk ved å vise oss *hva som er*.¹⁰⁵⁵ Dette er altså tendenser, ikke lovmessigheter. Beskrivelsene som Kress og van Leeuwen gir, ser imidlertid ut til å være fruktbare i analysen av rekrutteringsbrosjyren.

Jeg tolker det øverste tekstfeltet som brosjyrens initierende informasjonsbevegelse. Den skriftlige teksten består av seks ord, «med ansvar for et tryggere samfunn». Ordene er skrevet med små, svarte bokstaver på en sølvgrå flate, og adjektivet «tryggere» er fremhevet gjennom et rødt, rektangulært felt.¹⁰⁵⁶ Det røde feltet finnes også i de seks påfølgende kapitlene i brosjyren, og de markerer alle verb eller adjektiv som står sentralt i den følgende brødteksten. På forsiden er det imidlertid ingen slik brødtekst. Heller ikke sies det eksplisitt hvem det er som kommer med utsagnet og hva som ligger i uttrykket «tryggere samfunn». Dette kommuniseres imidlertid i samspillet med de andre modalitetene på forsiden – og da i særlig grad de grafiske elementene, fotografiene og logoen.

Kompositorisk er overskriften «med ansvar for et tryggere samfunn» konvensjonelt plassert på forsidesflatens øverste del, altså i Det ideelle. Den fungerer på den måten som en emosjonell appell til leserne. Ved å takke ja, og ved å bli en del av den sosiale gruppen som presenteres gjennom fotografiene, gis de mulighet til å være med å ta et aktivt ansvar

¹⁰⁵³ I deler av den sosialsemiotiske forskningen vil disse tre komponentene omtales for klynger («clusters»). Med det menes «en lokal gruppering av semiotiske ressurser som danner gjenkjennbar tekstenhet» (Kvåle 2012: 3). For ikke å gjøre teksten unødvendig terminologitung, vil jeg imidlertid i fortsettelsen fortsatt skrive ord som «komponenter» og «elementer».

¹⁰⁵⁴ Kress & van Leeuwen 2006: 186-193

¹⁰⁵⁵ Kress & van Leeuwen 2006: 186

¹⁰⁵⁶ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [1]

for å gjøre samfunnet tryggere. Slik appellerer forsiden også i stor grad til lesernes moral: til det å være med å gjøre noe for andre menneskers ve og vel.

Hvem som står bak appellen, kommuniseres gjennom forsidens bunnlinje. Nederst til venstre, rett under de to bølgene, er det nemlig plassert en logo bestående av kriminalomsorgens etatseblem og institusjonsbetegnelsen «Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS». Dette utgjør Det reelle i komposisjonen. Avsenderen blir her identifisert, og appellen fra overskriften kobles slik sammen med avsenderinformasjonen. Dermed signaliseres det at veien til «det som kan bli», altså den etiske appellen om å ta et samfunnsansvar, går gjennom denne institusjonen.

8.3.2 En invitasjon til samhold og gruppetilhørighet

Forsidens midtfelt er komponert rundt to grafiske elementer. Det ene elementet er en grafisk formet bølge, bestående av fem horisontalt plasserte fotografiske fargebilder som i form kan gjenkjennes i logoen nederst på siden. Et lignende element, en gjennomsliktig og svart innrammet enhet, er plassert over de fem bildene. Disse fem fotografiene, som strekker seg fra kant til kant i den horisontale aksene, glir gradvis over i hverandre. Et slikt kompositorisk virkemiddel, som innenfor den sosialsemiotiske multimodalitetsforskningen blir omtalt som innramming («framing»), gjør at elementer enten adskilles eller knyttes sammen. Medlemmer av en gruppe kan for eksempel bli presentert gjennom enkeltfotografier, der kantlinjer eller tomme rom skiller det enkelte individ fra en annen. Jo sterkere et element er rammet inn, desto mer er det presentert som en separat enhet. Og motsatt: Fraværet av rammer understreker samhandling og samhörighet. En manglende innramming betoner dermed gjerne gruppeidentitet, mens tilstedeværelse signaliserer individualitet og ulikhet.¹⁰⁵⁷

Når avsenderen i rekrutteringsbrosjyren lar fotografiene flyte over i hverandre, av og til så sømløst at det er vanskelig å skille enkelte enheter fra andre, er det derfor med på å kommunisere en gruppe preget av indre samhold, enhet og samhandling. Personene på bildet fremstår ikke kun som enkeltindivider, men som medlemmer av en sosial gruppe som kommuniserer og interagerer med hverandre.

Dette samholdet og denne gruppetilhørigheten kommuniseres også gjennom ansiktsuttrykk og blikkontakt, gester og uniformsbruk.

De fem fotografiene er som nevnt, strukturert som en glidende bølge fra venstre mot høyre. Bildet helt til venstre viser to menn som tydeligvis ler av ett eller annet som enten skjer eller er blitt sagt. Det er personen til høyre, en mannlig aspirant i midten av tjuårene, som leseren tilsynelatende er ment å konsentrere seg om. Der personen til venstre er

¹⁰⁵⁷ Kress & van Leeuwen 2006: 203f

uskarpt fokusert, avbildet fra siden og bare delvis kommer frem i billedkanten, er den andre avbildet klart og tydelig; ansiktet hans er godt opplyst, han er avbildet forfra slik at hele ansiktet kommer med, og blikket hans former en vektor som vi som lesere, raskt legger merke til. Slik fremstår han som den mest iøynefallende av de to mennene i venstre kant av bølgen, og slik er det ham leserne retter mest oppmerksomhet mot.¹⁰⁵⁸

Blikkontakten og smilet de to imellom kommuniserer at de er avbildet i et humørfyllt arbeids- eller studieøyeblikk. Som jeg var inne på i forrige kapittel (7.5.3.6), er godt humør, god omgangstone og gode kommunikasjonsferdigheter noe som verdsettes høyt når aspirantnemnda skal velge ut de kommende fengselsbetjentene. Og det er disse kvalitetene – det gode humør og den gode omgangstone – som i min tolkning synliggjøres gjennom denne representasjonen. Slik fremstår de begge som personer med kommunikasjonsferdigheter og humør, og det tydeliggjøres at det kan være rom for et slikt humør også mens man er iført uniform. De to er nemlig begge kledd i en lyseblå uniformskjorte, men den manglende gullstripen på skulderen markerer at de er aspiranter og dermed ikke fast ansatte fengselsbetjenter. Dette får frem minst to poenger. Det tydeliggjør for det første at personene er avbildet i en skolesituasjon ved Kriminalomsorgens utdanningscenter, en observasjon som styrker den tidligere tolkningen av forholdet mellom Det ideelle og Det reelle. Det er utdanningsinstitusjonen som er i sentrum, og det er hva som skjer der som utgjør temaet for brosjyrens forside.

At personene bruker uniform, signaliserer for det andre at de innehar en rolle på vegne av justissektoren og samfunnet. Et menneske som bærer uniformskjorte med kriminalomsorgens logo og brystmerket med påskriften «fengsel», uttrykker tilhørighet til en bestemt gruppe, nemlig sammenslutningen «fengselspersonell». Som aspiranter og kommende fengselsbetjenter er de deltagere i en sosial sammenslutning med et spesielt mandat, noe som også er med på å kommunisere autoritet. Denne inkluderingen i én gruppe markerer for det tredje også atskillelse – om det så er fra andre stillinger i kriminalomsorgen som fra andre sosiale grupper eller sammenslutninger. Distinksjonene på skulderhylsene angir hva slags stilling personene har i fengselet: der fengselsdirektøren har gullklaffer med tre stjerner i sølv, har fengselslederen svarte skulderhylser med gullkanter og tre stjerner i gull; der inspektører har svarte skulderhylser med tre stjerner i sølv, har førstebetjentene svarte skulderhylser med én gullstjerne; og der fengselsbetjentene har svarte skulderhylser med én gullstripe, har aspirantene bare svarte hylser.¹⁰⁵⁹ Uniformene angir samtidig at personene

¹⁰⁵⁸ Jf. Kress & van Leeuwen 2006: 202f.

¹⁰⁵⁹ Fengselsaspirantene får gullstripene på avslutningsseremonien etter teoriåret, som oftest utdelt av direktøren ved utdanningscenteret og en representant fra Justisdepartementet (statsråden, én av statssekretærene eller ekspedisjonssjefen i Kriminalomsorgsavdelingen).

ikke lenger bare opptrer på egne vegne, men også som representanter for en institusjon eller etat. Det er dette som uttrykkes i kriminalomsorgens uniformsreglement når det i første paragraf sies at «uniformen er kriminalomsorgens ansikt utad» og at dette «forplikter både når det gjelder uniformens utseende og bærerens holdning og oppførsel».¹⁰⁶⁰

Både design og fotografier av uniformerte personer er på den måten med på å signalisere tilknytning, samhörighet og atskillelse. Tilknytningen oppstår når personene takker ja til invitasjonen fra Kriminalomsorgens utdanningscenter og får anledning til å studere ved Fængselsskolen. De blir da tatt opp i en gruppe med privilegier, en sosial sammenslutning som har et arbeid som er forbeholdt de med denne typen utdanning, som har et mandat som er gitt av politiske myndigheter, og som opptrer i en bestemt rolle på vegne av justis-sektoren. Slik markeres atskillelse fra dem som ikke har dette mandatet og privilegiet, og slik uttrykkes også samhörighet mellom dem som opptrer på vegne av en offentlig etat.

8.3.3 En invitasjon til handling og aktivitet

Jeg har så langt argumentert for at avsenderen bruker forsideflatens øvre del, altså plassen for Det ideelle, til å uttrykke en etisk appell til leserne. Ved å takke ja og bli en del av den allerede samhandlende gruppen som er representert på forsiden, åpnes døra inn til fængs-lene og arbeidet for et tryggere samfunn. Budskapet som kommuniseres ser ut til å være: 1) du er som leser invitert til å ta et viktig samfunnsansvar; 2) veien inn til å realisere dette ansvaret går via Fængselsskolen og Fængselsskolen alene. Både aspirantutdanningen og be-tjentyrket kommuniseres på den måten som arenaer der noe skjer.

Dette inntrykket forsterkes også av fotografiene på forsiden, som alle uttrykker handling og aktivitet. I visuelle uttrykk, hevder Gunther Kress og Theo van Leeuwen, finnes det grovt sett to typer av prosesser: Enten representerer uttrykkene at *noen gjør noe for eller mot andre*, eller så representerer de at *noe er*. Dette omtales henholdsvis som tekstens narrative og konseptuelle mønstre.¹⁰⁶¹ Der de narrative mønstrene («narrative patterns») inneholder vektorer som underbygger handlinger, begivenheter eller forandringer, mangler konseptuelle prosesser slike bevegelseslinjer. I stedet representerer de fenomener i form av deres generaliserte og mer eller mindre stabile og tidløse essens.¹⁰⁶²

På brosjyrens forside kan alle de fem bildene etter min mening klassifiseres som narra-tive mønstre. Det er vektorer som former bevegelser, som involverer både avsender og mottakere, og som handler om at noen gjør noe med eller mot noen andre – om det så er gjennom blikk som bruk av treningsrekvisitter.

¹⁰⁶⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2012e: § 1

¹⁰⁶¹ Kress & van Leeuwen 2006: 59

¹⁰⁶² Kress & van Leeuwen 2006: 59ff

Denne dominansen av narrative prosesser har også implikasjoner for forståelsen av Det ideelle. Den visuelle syntaksen i fotografiene fungerer nemlig som en utdyping av overskriftens invitasjon til handling. Ved å bruke fotografier som domineres av narrative prosesser, fremstår Fengselsskolen som et sted der noe skjer, en utdanningsinstitusjon som ikke bare er preget av dynamikk og bevegelse, men som i tillegg leder mot en jobb som er fylt av det samme: av handling og aktivitet.

Også avsenderfeltet, altså plassen for Det reelle, uttrykker dette. Her fremstår etatsmerket som et helt sentralt element, et merke som ifølge kriminalomsorgens profilhåndbok nettopp skal symbolisere både dynamikk, myndighetsutøvelse og handlekraft. Ifølge profilhåndboka er intensjonen bak merket at det skal virke som et samlende og identitetsbyggende symbol for hele etaten.¹⁰⁶³ Men intensjonen har også en mer innholdsmessig side. Merket skal nemlig samtidig uttrykke at kriminalomsorgen 1) er «moderne, men fortsatt [står] for offentlig myndighetsutøvelse», 2) er «et maktapparat», men samtidig også har med seg «et verdigrunnlag om respekt for menneskeverdet og humanitet», og 3) «forsøker å skape endring og utvikling hos straffedømte gjennom adferdspåvirkning, dvs. dynamikk».¹⁰⁶⁴ Slik skal det signalisere kriminalomsorgens stortingsvedtatte visjon, «aktiv kriminalomsorg – tryggere samfunn», der nettopp dynamikk og handling løftes frem. For som det heter i stortingsmeldingen som lanserte visjonen i 1998: «Betryggende fullbyrding og tiltak mot tilbakefall bidrar til et trygt og godt samfunn. Det forutsetter en handlekraftig og målrettet kriminalomsorg og et engasjert personell med høy kompetanse.»¹⁰⁶⁵

Hvordan kommer så dette til uttrykk i selve merket? Ifølge profilhåndboka skal kongekronen i gull og skjoldet fra Riksvåpenet vise «statlig autoritet og myndighet», mens bølgene inni merket skal symbolisere «visjonen om utslusing fra noe og til noe». «Armene», skriver Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, «favner om en sirkel og ivaretar både kontroll og omsorg» – uten at det gis noen nærmere forklaring på hva denne utslusingen «fra noe og til noe» eksakt betyr.¹⁰⁶⁶ En mulig og nærliggende tolkning er å lese det i lys av hvordan straffens rettferdiggjøres av lovgiver og regjering. Som tidligere påpekt, trekkes det her frem tre veier som leder mot målet om et tryggere samfunn: straffen skal virke individualpreventivt, den skal virke allmennpreventivt og den skal bidra til å opprettholde den sosiale ro i samfunnet. Alle disse veiene kan dermed i utgangspunktet spille med i bølgens symbolikk: både bevegelsen fra samfunnet til fengselet (allmennprevensjon, opprettholdelse av den sosiale

¹⁰⁶³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001b: kap 1-2

¹⁰⁶⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001b: kap 1

¹⁰⁶⁵ Justisdepartementet 1998: 28f, jf. Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001b: kap 1.

¹⁰⁶⁶ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001b: kap 2

ro og individualpreventive virkninger gjennom inkapasitering) og fra fengselet tilbake til samfunnet igjen (straffens virkninger gjennom avskrekking og forbedring/rehabilitering).

Uavhengig av hvilke av disse begrunnelsene som vektlegges, fremstilles dermed de fengselsansatte som handlekraftige og aktive myndighetsutøvere. Det kommuniseres gjennom fotografiernes narrative mønstre. Det uttrykkes gjennom overskriftens appell. Og det signaliseres gjennom logoen i avsenderfeltet. Som grafisk element fungerer samtidig bølgen både som ramme for de fem fotografene og som bindeledd mellom sideflatens topp til bunn. En del av bølgen strekker seg nemlig fra overskrift til bunn, fra Det ideelle til Det reelle. På den måten kommuniserer avsenderen i min tolkning også at det er en sammenheng mellom samfunnsansvaret, Fengselsskolens arbeid og visjonen om «utslusing fra noe og til noe».¹⁰⁶⁷

8.3.4 En særlig invitasjon til kvinnelige søkere

Av de fem fotografiene på forsiden, har jeg hittil analysert bildet av de to mannlige aspirantene. Bildet til høyre for dette viser nok en mannsperson. Han er kledd sivilt tøy, men ut fra konteksten – avsenderinformasjonen og de uniformerte personene – er det nærliggende å tolke at også han er aspirant. Denne personen, som er den eneste av de representerte mennene på forsiden som er avbildet senere i brosjyren, har imidlertid ingen sentral plass i billedserien. Personen er forholdsvis uskarpt fokusert. Han har verken blikkontakt med leseren eller noen av de representerte personene, og det avbildete ansiktet er delvis dekket og skåret vekk. Selv om bildet er vanskelig å tolke, er det imidlertid nærliggende å anta at han deltar i en eller annen form for fysisk aktivitet, som pasifiseringstrening eller ballspill. Til høyre for dette bildet er det også avbildet en fjerde mannlig betjent. På samme måte som den forrige representasjonen, er han fotografert i interaksjon med andre, denne gang i form av en innebandykamp. Også han er uskarpt fokusert med stor avstand til fotografen og betrakteren, noe som er med på å nedtone interessen for og oppmerksomhet mot ham.

Dette gir et interessant perspektiv: Fire av de ni personene som kommer tydelig nok frem til at de kan identifiseres kjønnsmessig, er nemlig dermed menn, og alle er de kompositorisk plassert på venstre del av sideflaten. Den sosialsemiotiske multimodalitetsforskningen, ikke minst slik den er uttrykt hos Gunther Kress og Theo van Leeuwen, betoner hvilken betydning plasseringen i en høyre-venstre akse har for forståelsen av en tekst. Det som befinner seg til høyre på siden, vil ofte (men slett ikke alltid) fortone seg som nøkkelinformasjon: det budskapet avsenderen ønsker at mottakeren skal ha spesiell oppmerksomhet på og som gjerne fremstår som noe nytt. Hvis et element derimot er plassert på venstre

¹⁰⁶⁷ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001b: kap 2

side, fremstår det gjerne som noe avsenderen oppfatter som gitt – noe det antas at mottakeren allerede var klar over.¹⁰⁶⁸

Så langt jeg kan se, kan denne inndelingen også ha noe å tilføre tolkningen av rekrutteringsbrosjyren. De mannlige aspirantene, om de så er i uniform, i humørfylt interaksjon med hverandre eller i treningssituasjoner, fremstår her kompositorisk som *det som allerede er gitt*, som noe det antas at leseren allerede kjenner til og avsenderen ikke behøver å tematisere nærmere. Det som derimot tematiseres og vektlegges, er de kvinnelige aspirantene. Det er de som kommuniseres som Det nye: det som mottakerne av informasjonen kanskje ikke allerede kjente til, og som de inviteres til å rette oppmerksomheten mot. Dette inntrykket forsterkes av at tre av de fem (gjenkjennbare) kvinnene er avbildet andre steder i brosjyren, mens dette ikke er tilfellet for den mannlige aspiranten som er mest iøynefallende på forsiden. Jeg tolker dette som at leseren inviteres til å bli bedre kjent med de kvinnelige aspirantene og at de mannlige betjentenes posisjon og rolleutførelse fremstilles som allerede kjent og mindre problematisk.

Denne tolkningen bekreftes dessuten av en videre lesning av komposisjon og bildenes syntaks. Den høyre siden av billedserien er dominert av to store og iøynefallende fotografier. Begge disse bildene viser kvinner, og de posisjoneres i noe forskjellige roller: den ene som en omsorgsperson som er avbildet i interaksjon med én eller flere andre; den andre som en person som ser ut til å kombinere omsorgsrollen med mulighetene for å måtte delta i fysisk konfrontasjoner med de som er fengslet.

8.3.4.1 Den bestemte, men vennlige aspirant

Den sistnevnte av disse to kvinnene er avbildet forfra, hun ser betrakteren rett inn i øynene og hun smiler. Slike bilder kommuniserer helt annerledes enn bilder der de representerte personene ser en annen vei. «When represented participants look at the viewer, vectors, formed by participants' eyelines, connect the participants with the viewer», skriver Gunther Kress og Theo van Leeuwen og påpeker at dette, selv om det bare er på et imaginært nivå, etablerer kontakt med leserne.¹⁰⁶⁹ Dette inntrykket forsterkes samtidig av kameraets plassering. Fotografiet er tatt på en slik måte at vi som betraktere står omtrent på samme nivå som hun som er avbildet. Dette markerer gjerne likeverdighet med tanke på maktforhold;

¹⁰⁶⁸ Kress & van Leeuwen 2006: 175ff. Kress og van Leeuwen skriver: «For something to be Given means that it is presented as something the viewer already knows, as a familiar and agreed-upon point of departure of the message. For something to be New means that it is presented as something which is not yet known, or perhaps not yet agreed upon by the viewer, hence as something to which the viewer must pay special attention. Broadly speaking, the meaning of the New is therefore «problematic», «contestable», «the information 'at issue'», while the Given is presented as commonsensical, self-evident» (Kress & van Leeuwen 2006: 181).

¹⁰⁶⁹ Kress & van Leeuwen 2006: 117

det representerte ansiktet er verken sett fra maktens side (ovenfra) eller nedenfra (der vi ser opp mot en autoritet), men fra en posisjon som visker ut slike nivåforskjeller.¹⁰⁷⁰

I det daglige sosiale samspillet er det ofte uforskammet, arrogant eller uttrykk for skam, redsel eller sjenanse å se ned når andre ser en rett inn i øynene. I møte med et fotografert ansikt er vi ikke forpliktet på samme måte til å delta i dette sosiale samspillet. Vi forholder oss jo kun til en representasjon, til en tenkt relasjon og ikke til et virkelig og pulserende menneske. Likevel anerkjenner vi som oftest den invitasjonen og oppfordringen som møter oss i fotografiet, og vi gjør det på grunn av fotografiets evne til å representere og skape sosial interaksjon, hevder Kress og van Leeuwen. De skriver:

The participant's gaze (and the gesture, if present) demands something from the viewer, demands that the viewer enters some kind of imaginary relationship with him or her. Exactly what kind of relationship is then signified by other means, for instance by the facial expression of the represented participants. They may smile, in which case the viewer is asked to enter in at relation of social affinity with them; they may stare at the viewer with cold disdain, in which the viewer is asked to relate to them, perhaps, as an inferior relates to a superior; they may seductively pout at the viewer, in which case the viewer is asked to desire them. [...] In each case the image wants something from the viewer – wants them to do something (come closer, stay at a distance) or to form a pseudo-social bond of a particular kind with the represented participants.¹⁰⁷¹

Fotografier som henvender seg direkte til leseren, krever og etterspør på den måten én eller annen form for engasjement. I brosjyren får denne invitasjonen et tvetydig uttrykk ved at den kvinnelige representasjonen både har blikkontakt og smiler til leseren, samtidig som hun også er ikledd verneutstyr og bærer tvangsmidler som kan brukes under såkalte celleaksjoner. I boka *Effektiv visuell kommunikation* foreslår Bo Bergström å skille mellom det han omtaler som et bildes indre og ytre kontekst. Med indre kontekst forstår Bergström bildets indre liv og uttrykk, mens «den nærmiljø sändaren placerar bilden i», beskrives som bildets ytre kontekst.¹⁰⁷² Bruker vi denne todelingen på brosjyren, gjør fotografiets indre kontekst det nærliggende å tolke det som et reportasje- eller dokumentarisk bilde. Bildet kan da forstås som en representasjon av virkelighetens hendelser, der disse hendelsene knyttes til en reell celleaksjon i et faktisk fengsel. Celleaksjoner er én av de sterkeste former for fysisk maktutøvelse i et fengsel. Tre til seks fengselsbetjenter, avhengig av hvor mange som er på vakt og hvor alvorlig situasjonen blir oppfattet, går her inn i en fysisk konfrontasjon med én eller et fåtall fengslede personer på et avgrenset og ofte avlåst område. I brosjyren er kvinnen avbildet med hjelm, og studerer man bildet nøye, er det også mulig å se toppen av et skjold i fotografiets nedre kant. Både hjelm og skjold er utstyr som er vanlig å bruke

¹⁰⁷⁰ Jf. Kress & van Leeuwen 2006: 140.

¹⁰⁷¹ Kress & van Leeuwen 2006: 118

¹⁰⁷² Bergström 2009: 171f

under celleaksjoner, samtidig som det kun er i forbindelse med slike pasifiserings- og konflikthåndteringssituasjoner at dette utstyret kan brukes.¹⁰⁷³

På tross av denne tilsynelatende alvorlige situasjonen hun er avbildet i, står den kvinnelige aspiranten altså likevel og ser oss smilende inn i øynene. I en reell celleaksjon ville det være nærliggende å tolke en slik opptreden – kombinasjonen av maktsymbolene hjelm og symbol med blikkontakten og det smilende ansiktet – som uttrykk for maktarroganse, manglende innlevelsesevne eller tankeløshet overfor situasjonen. Dette er en opptreden som forholdsvis ofte uttrykkes gjennom filmer og fjernsynsserier. Det er lett å se for seg situasjonen: Tre til seks personer med skjold og verneutstyr mot én fengslet person, og det uniformerte personalet smiler imot denne ene personen – som om de sier: «Bare kom nærmere, du har ingen sjanse, vi tar deg uansett». Filmer som *Cool Hand Luke*, *Escape from Alcatraz*, *Brubaker*, *The Shawshank redemption* og *Hunger* har alle scener som i en eller annen forstand uttrykker en slik opptreden, og som på den måten er med på å iscenesette fengselsbetjenter som potensielt uempatiske og kyniske personer.¹⁰⁷⁴

En annen, og i mine øyne mer plausibel tolkning, er at kvinnen skal fremstå som en deltaker i et iscenesatt rollespill i en konstruert utdanningssituasjon. Det første som støtter en slik tolkning, er at fotografen eller betrakteren befinner seg på omtrent samme høydenivå som det representerte ansiktet. Blikkontakten og kameranivået kommuniserer på den måten likeverdighet når det gjelder maktforholdene mellom betrakteren og personen som er representert på bildet. Dette inntrykket forsterkes for det andre av fotografiets ytre kontekst, som altså handler om hvordan bildet samspiller med de andre modalitetene på forsiden. Bunnlinjen i komposisjonens vertikale akse markerer at det er Kriminalomsorgens utdanningssenter – og ikke kriminalomsorgen – som står som avsender av informasjonen. Det er dermed selve utdanningsarenaen bildet refererer til, ikke en reell situasjon i et faktisk fengsel.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷³ Jf. Skogvoll 2003ab.

¹⁰⁷⁴ Rosenberg 1967/2005; Siegel 1979/2004; Rosenberg 1980/2004; Darabont 1994/2003; McQueen 2008

¹⁰⁷⁵ Det er Kriminalomsorgens utdanningssenter og ikke kriminalomsorgen som fremstår som brosjyrens avsender. Dette er påfallende. Ifølge kriminalomsorgens egne retningslinjer for profilering heter det nemlig at etatsmerket, som består av etatsemblemet og betegnelsen «kriminalomsorgen», er «overordnet logoen i versjonene for sentralt-, regionalt- og lokalt nivå» og derfor «alltid skal vises på forsiden» av en publikasjon (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2001b: kapittel 3). I og med at Kriminalomsorgens utdanningssenter bruker sin egen logo på forsiden, fraviker de dermed retningslinjene som er gitt for kriminalomsorgens egne publikasjoner. En gjennomgang av utdanningssenterets publikasjoner i tidsrommet 2005-2010 viser at dette er den eneste som har KRUS' egen logo på forsiden. Jeg tror dette primært skyldes to forhold. For det første: Ved å benytte seg av denne logoen tydeliggjør og synliggjør utdanningssenteret seg selv som merkevare og som eneste inngangsport til arbeidet som fengselsbetjent. Mens forsknings- og evalueringsrapporter omhandler temaer som enten er kommet til på oppdrag av etaten eller er skrevet for å belyse, konkretisere og/eller problematisere etatsrelaterte forhold, retter rekrutteringsbrosjyren seg primært mot et eksternt publikum. Leserne har gjerne begrensete kunnskaper om hva som foregår i et fengsel, og for å fremstå med én, tydelig stemme posisjonerer Kriminalomsorgens utdanningssenter seg som eneste avsender av brosjyren. For det andre: Ved å markere at det er utdanningssenteret som står som avsender, og at utdanningsveien til betjentyrket går via denne

Et siste aspekt skal legges til analysen av dette bildet. Fotografiet er så langt tolket som en iscenesettelse der smil og blikkontakt blir forstått som positive og kontaktskapende mellommenneskelige signaler. Samtidig viser bildet også til symboler som uniformer og hjelmer, som blir en påminnelse om maktposisjoner og makthegemoni. Symbolene kommuniserer slik minst tre ting: For det første uttrykker de at leserne ved å gå inn i den rollen brosjyren inviterer til, trer inn i en posisjon med makt og autoritet. For det andre signaliserer de at rollen kan knyttes til en profesjon der farer lurer; hvis ikke hadde jo ikke aspirantene behovd å trene på pasifiseringsteknikker. Og for det tredje formidler de at rollen innebærer å måtte bruke tvangsmidler og verneutstyr for å ivareta samfunnsmandatet.

Kvinnen på bildet forsøker tilsynelatende å kombinere og balansere alle disse uttryk-kene. Hun fremstår som både sikker og imøtekommende, kontaktsøkende og sporty. Hun har et vakkert utseende og understreker sin feminitet ved å bruke diskrete sminke. Samtidig opptrer hun iført rekvisitter (hjelm og skjold) som i en fengselskontekst markerer posisjon, styrke og autoritet.

8.3.4.2 Den omsorgsfulle, kommuniserende aspirant

Den andre kvinnen som er avbildet på forsiden, er den av de representerte personene vi blir best kjent med i brosjyren. Hun er avbildet på forsiden. Hun er med på et 8 x 21 cm fotografi i brosjyrens kapittel 1, hun presenteres med navn, et seksten linjers sitat og 11 x 21 cm bilde i kapittel 4, og hun er avbildet i ett av de tre mindre bildene (2,6 x 7 cm) i kapittel 5.

Som betraktere ser vi henne litt ovenfra, et nivå som er med på å forsterke opplevelsen av nærhet. Hun er kort sagt sett fra det Kress og van Leeuwen omtaler som maktens synsvinkel («the point of view of power»),¹⁰⁷⁶ et inntrykk som forsterkes av bildets indre syntaks. For også denne kvinnelige aspiranten er diskret sminket. Også hun har et vakkert, symmetrisk ansikt, og også hun smiler vennlig, interessert og omsorgsfullt til noe eller noen utenfor bilderammen. Blikket former samtidig en vektor som beveger seg ut av bildet, og denne kommunikasjonen er preget av godt humør, av blikkontakt og av et inviterende (men ikke seksuelt flørtende) smil. På den måten kommuniserer hun noe av det samme som bildet av de to mannlige aspirantene i uniform, samtidig som det også er to bemerkelsesverdige forskjeller: For der de mannlige representasjonene opptrådte i uniform, er det ikke mulig å se hva slags klær denne kvinnelige aspiranten her er avbildet i. Ellers i brosjyren fremstilles

institusjonen, kommuniseres det også at det er denne veien som vil bli vektlagt, forklart og beskrevet i brosjyren. Fotografier og verbaltekst, grafikk og layout er rettet inn mot å formidle hva som skjer under utdanningen, samtidig som bakteppet ser ut til å være utdanningsveiens mål: den fremtidige rollen som fengselsbetjent. Det er dette siste poenget som blir særlig viktig for tolkningen av den smilende kvinnen ikledd verneutstyr.

¹⁰⁷⁶ Kress & van Leeuwen 2006: 140

hun både i sivil tøy og uniform, noe som er med på å plassere henne i mellomposisjon mellom den rolle og autoritet som knyttes til fengselsuniformen og den nærheten og intimiteten som uttrykkes gjennom opptreden i en enkel innegenser. Jeg vil vende tilbake til dette synspunktet senere, da i forbindelse med en analyse av hvordan nettopp denne kvinnelige aspiranten posisjoneres som en omsorgsfull servicearbeider i et straffe- og kontrollsystem (kapittel 8.4.4.1).

Den andre forskjellen handler om hvem hun interagerer med. For der vektoren i den mannlige kollegaens blikk retter seg mot en kollega, angis det ikke nærmere hvem eller hva den kvinnelige representasjonen kommuniserer med. Er det en som er fengslet? Er det en aspirant eller en betjent? Er det en lærer på Fengselsskolen? Bildet overlater tolkningen til leseren. Appellen om å være med å ta et ansvar for et tryggere samfunn øverst på sideflaten, i feltet for Det ideelle, leder lesningen i retning av det første alternativet. Samtidig retter blikkets vektor seg mot høyre, mot Det nye, det som kan problematiseres og som avsenderen er særlig opptatt av å tematisere i brosjyren. Lest på den måten kan blikket hennes også søke mot alt som senere vil bli omtalt i brosjyren – både de som er fengslet eller jobber i fengsel, de som er aspiranter på Fengselsskolen eller jobber med undervisning.

8.4 «En dag skal fangene ut – det er der du kommer inn.» En analyse av resten av brosjyren

Jeg har så langt argumentert for at avsenderen inviterer leseren til å ta samfunnsansvar, en etisk appell om å gjøre noe for andres ve og vel. Dette ansvaret knyttes til Kriminalomsorgens utdanningscenter, til de aktiviteter som foregår der og til arbeidet som fengselsbetjent. I de seks kapitlene som følger inne i brosjyren utvides og utdypes så hva som ligger i invitasjonen. Brosjyren er bygd opp gjennom spørsmål, brødtekst og fotografier. De fire første kapitlene er forholdsvis like, designet over to sider, slik at for hver gang leserne blar om, vil de møte ett nytt spørsmål og én ny tematikk. De to siste kapitlene, som handler om hva Fengselsskolen tilbyr søkerne og hvilke krav som stilles, er oppstilt på samme dobbelte sideflate. Slik skapes det gjenkjennelse, og slik struktureres teksten rundt en pågående samtale.

8.4.1 En invitasjon til rolleutfordringer

I brosjyren er det viet et helt kapittel til beskrivelsen av betjentenes arbeidsdag. Dette kapitlet er gitt overskriften «Hva gjør en fengselsbetjent?», og det er designet som en

kombinasjon av to store og fem mindre fotografier, av en skriftlig overskrift, en skriftlig brødtekst og av det grafiske elementet «bølgen» som beveger seg over begge de to sideflatene.¹⁰⁷⁷

Til venstre for den skriftlige overskriften og brødteksten er det plassert et fotografi som fyller omtrent to tredjedeler av siden. Bildet er som alle de andre fotografiene, i farger og viser et nærbilde av to fengselsaspiranter i interaksjon. Begge kvinnene er forholdsvis unge, kanskje 25 år. De er diskre sminket, de har begge små og tettsittende ørepynter, og håret er langt og samlet ved hjelp av hårstrikk eller hårspenne. Kvinnen til venstre er ikledd uniformskjorte og slips, men bruker samtidig det som i fengslene gjerne omtales som «kontaktbetjentjakka». Dette er en mørkeblå strikkejakke som enkelte betjenter tar på seg for å markere at de nå går inn i rollen som kontaktbetjenter. Gjennom å foreta et slikt visuelt og estetisk skille mellom kontaktbetjentarbeidet og andre yrkesoppgaver knyttet til interaksjon, sikkerhet og kontroll, tildeles strikkejakka ofte en symbolsk verdi i fengslene. Den blir et uttrykk for det myke, imøtekommende og omsorgsfulle, til forskjell fra myndighetsutøvelsen og det grensesettende som i denne sammenheng knyttes til den blå uniformskjorta. Kvinnen til høyre er avbildet sittende i blå uniformskjorte. Hun har blikket rettet mot ansiktet til den første aspiranten, noe som er med på å forsterke inntrykket av imøtekommenhet, tilstedeværelse og vennlighet. Dette inntrykket forsterkes av fotografens valg av avstand og vinkel til representasjonene. Det tette utsnittet av de to kvinnene gjør at vi som lesere, opplever en form for nærhet, en tilstedeværelse omtrent som om vi skulle ha sittet ved samme bord som de to. Kameravinkelen kommuniserer samtidig at vi befinner oss i noenlunde samme øyenivå, nok en understreking av likhet og tilsynelatende asymmetri i maktforholdet mellom oss og de representerte kvinnene. Bildet kommuniserer slik ikke bare den gode kollegiale tone på Fengselsskolen, en interaksjon leseren inviteres med inn i. Det blir også en visuell omskriving av hva den skriftlige brødteksten til høyre forteller om «personlig oppfølging» og å være «samtalepartner» og «rollemodell».¹⁰⁷⁸

Dette uttrykket finner så sin motsats i fotografiet som er plassert på den motstående sideflaten. Bildet utfyller omtrent en tredjedel av siden, det er plassert under brødteksten og viser tre personer som er utstyrt med tvangsmidlet skjold og ikledd tungt verneutstyr. Dette er midler og en påkledning som bare brukes i pasifiseringssituasjoner. Bildet er tatt gjennom en lav plassering av kameraet, noe som er med på å gjøre de representerte personene betydningsfulle og signalisere autoritet og symbolsk makt over oss som ser.¹⁰⁷⁹ Denne

¹⁰⁷⁷ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]: [4f]

¹⁰⁷⁸ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]: [5]

¹⁰⁷⁹ Jf. Kress & van Leeuwen 2006: 140f. Uttrykket symbolsk makt skal, med Pierre Bourdieu, forstås som en «makt til å konstituere det gitte gjennom utsagn om det, til å få andre til å se og til å tro på en verdensoppfatning, til å bekrefte

autoriteten og symbolske makten kommuniseres samtidig gjennom avstanden til motivet; som lesere befinner vi oss her lengre unna de avbildete personene enn vi gjør i forhold til de fleste andre aspirantene i brosjyren.

Bildet fremstår videre som langt mer dramatisk enn fotografiet i høyre bildekant på forsiden. Det er riktignok den samme kvinnen som også her fremstår på den mest iøynefallende plassen. Men mens hun på forsiden opptrådte smilende og kontaktsøkende, er både hun og de to mannlige kollegene hennes denne gang mer på vakt. Aksjonen er sannsynligvis ennå ikke i gang når bildet tas, siden ingen av deltakerne har tatt ned visiret på hjelmen. Likevel kommuniserer fotografiet en intens øvelsessituasjon. Blikkene er rettet i to ulike retninger: kvinnen og den ene av de mannlige aspirantene søker begge mot noe utenfor venstre bildekant, mens den andre mannspersonen overvåker og kontrollerer eventuelle nye hendelser til høyre i bildet. Fotografiet fremstiller på den måten aspirantene i en konsentrert og fokusert treningsaksjon, avventende til at noe skal skje eller at celleaksjonen kan settes i gang.

Det er til slutt verdt å merke seg at kvinnen på bildet inntar den fremste posisjonen av de tre; dette gir signaler om at hun er tillagt en lederfunksjon over de to mennene under den konkrete aksjonen. På den måten benytter avsenderen kvinner på sentral plass i begge de to dominerende fotografiene som utdyper og utvider svaret som er blitt stilt i overskriften: «Hva gjør en fengselsbetjent?». Dette styrker den tolkningen jeg gjorde av forsiden, der jeg hevdet at kvinnene presenteres som Det nye – det som avsenderen ønsker at leseren skal ha spesiell oppmerksomhet på.

Designet og fotografiene, koblingen av celleaksjon og humorfylt interaksjon, det voktende blikk og den gode tone, gjør dermed at kapitlet fremstår som langt mer problematiserende enn åpningskapitlet. Dette kommer også til uttrykk i den skriftlige teksten, som innledes slik:

Det er en variert og utfordrende hverdag som møter deg om du velger å bli fengselsbetjent. Et fengsel er et lite samfunn i samfunnet, der du tildeles en helt spesiell rolle. Alle innsatte gis i dag mulighet til å få personlig oppfølging av en fengselsbetjent. Dette kalles kontaktbetjentordning. Som kontaktbetjent har du et spesielt ansvar for å veilede og motivere den innsatte slik at soningsoppholdet blir så meningsfullt, bevisstgjørende og rehabiliterende som mulig. Gjennom daglig kontakt og oppfølging kommer du til å utgjøre en viktig del av den innsattes hverdag, både som samtalepartner, rollemodell og veileder.¹⁰⁸⁰

den eller til å forandre den og gjennom verdensoppfatningen også handlingen i verden, og dermed verden selv» (Bourdieu 1996: 45).

¹⁰⁸⁰ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]: [5]

Etter denne innledningen utdypes det så hva som ligger i uttrykket «varierte og utfordrende hverdag». Dette skjer gjennom en rekke etterfølgende kontraster:

Som fengselsbetjent vil du møte mennesker som utfordrer, provoserer, berører og engasjerer deg [kontrast 1]. Noen har begått alvorlige kriminelle handlinger, noen strever med psykiske lidelser, adferdsvansker eller tilpasningsproblemer [kontrast 2]. Arbeidsdagene vil være preget av sikkerhetstenking og grensesetting, av vaktoppgaver, visitasjoner og konfliktløsning [sic!], men også av støttefunksjoner, samtaler og forståelse [kontrast 3]. Du må kunne takle krisesituasjoner og fysisk risiko, trusler og verbal utagering – av og til fra mennesker du ellers har med på fritidsaktiviteter, organiserer sosiale arrangementer for eller veileder i ulike livsmestrings- og bevisstgjøringsprogrammer [kontrast 4]. Det er derfor yrkesrollen blir så sammensatt og komplisert. Å arbeide i fengsel handler om kontroll, makt og grenser, men også om nærhet og åpenhet [kontrast 5].¹⁰⁸¹

På den måten konstrueres betjentyrket først og fremst som en spenningsmettet profesjon: en jobb som i det ene øyeblikket handler om mellommenneskelig kontakt og oppfølging, av samtaler, veiledning og imøtekommende opptreden (være rollemodell), men som hele tiden er preget av truende farer, av det den amerikanske fengselsforskeren Gresham M. Sykes omtaler som «the theme of potential crisis»: den alltid nærværende muligheten for at et opprør, en voldshandling eller en annen slik krise kan oppstå.¹⁰⁸² Det er videre høy-sikkerhetsavdelingene som beskrives – ikke andre typer for straffegjennomføring i fengsel, som for eksempel overgangsbolig eller avdelinger med lavere sikkerhetsnivå. Leserne inviteres inn i en hverdag der «krisesituasjoner og fysisk risiko, trusler og verbal utagering» utgjør et naturlig bakteppe og som den gode fengselsbetjent «må kunne takle». Betjentyrket omtales dermed som et sammensatt og utfordrende yrke, en rollekonkretisering der fengselsbetjentene må opptre med en lang rekke egenskaper og kvaliteter: De må kunne utøve skjønn, og de må kunne leve seg inn i andres situasjon. De må kunne mestre stress, og de må kunne opptre som forbilder. De må ha evne til å kommunisere. De må kunne motivere andre. De må kunne sette grenser, og de må kunne takle fysisk risiko. Og som avsenderen appellativt spør i siste linje av kapitlet: «Er det rart vi kaller det en varierte og utfordrende hverdag?»¹⁰⁸³

8.4.2 En invitasjon til samfunnsbeskyttelse

Kapittel 1, det kapitlet som bærer overskriften «Vil du jobbe for et sikrere samfunn?», er komponert omkring modaliteter som verbalskrift, fotografier, farger, grafikk og design. Av

¹⁰⁸¹ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [5]

¹⁰⁸² Sykes 1958: 3. Se også beskrivelser av denne «permanente konflikten» mellom ansatte og de som er fengslet, i: Sparks, Hay & Bottoms 1996; Lindberg 2005; Ugelvik 2011a.

¹⁰⁸³ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [5]

disse fremstår verbalskrift og fotografier som de mest sentrale for tolkningen av avhandlingens tematikk.¹⁰⁸⁴

På venstre side av flaten er det plassert et heldekkende fotografi der fotografen og leseren har blikket vendt mot krysset mellom Bogstadveien og Vibes gate i Oslo. Personene på bildet er stort sett ikledd vintertøy; noen har luer, andre hansker og skjerf, og selv om det ikke er snø i gatene, tyder en frossen vannpytt midt i bildet på lave temperaturer. Langs fortauene er det satt opp stolper med bartrær og julelys, men den tradisjonelle julebelysningen i Bogstadveien er ennå ikke hengt opp. Det betyr at bildet må være tatt i tiden mellom juletrærne er satt opp og julegatene tennes, antagelig i siste del av november. På fortauene ser vi en rekke mennesker. Noen har hund, andre triller på en barnevogn eller har hendene fulle av bærepøser. Det er syklistene og parkerte biler i veikanten. Det er biler som beveger seg i begge kjøreretningene, og det er mulig å avlese kjendte kjedenavn som Thon Hotels, Bik Bok og Carlings fra skilt på husveggene. Motivet er med andre ord en tilsynelatende vanlig senhøstes dag i Bogstadveien, én av Norges mest kjente og besøkte handlegater, et sted der folk flest oppsøker og ønsker å ferdes trygt og sikkert – ikke minst i den snart forestående advents- og juletiden som kommuniseres i bildet.

Fotografiet fremstår på den måten med et tydelig dokumentarisk og realistisk uttrykk. Det er mulig å knytte det til et sted og til et tidspunkt, og det viser mennesker i dagligdagse situasjoner. Kun ett element bryter radikalt med dette. I venstre bildekant har avsenderen manipulert inn en grå, lukket ståldør som fyller en betydelig del av venstresiden. Døra er plassert midt i et gangfelt, og en kort verbaltekst i høyre bildekant utdyper og spesifiserer meningspotensialet i bildet: «en dag skal fangene ut – det er der du kommer inn». På tross av en rekke dokumentariske og virkelighetstro elementer kommuniseres fotografiet av den grunn som en manipulert konstruksjon. Slik endres også meningspotensialet. I første omgang ved å skape undring hos leseren: hva er dette, og hvorfor er døra plassert på den måten? Deretter ved å lede oss inn i en allerede tolket lesning av det visuelle uttrykket. Også det skjer gjennom ulike etapper. Bildet spesifiseres først gjennom en kobling til det skriftlige substantivet «fangene». Ståldøra kommuniseres her som noe annet en vanlig ståldør. Den blir et attributt til helheten «norsk fengsel», en bærer av sentrale egenskaper ved fengselet som institusjon og de oppgavene som er knyttet til dette.

Deretter gis det viktige signaler om hva disse oppgavene innebærer. For koblet sammen med overskriften «Vil du jobbe for et sikrere samfunn?», det røde feltet omkring adjektivet «sikrere», bildeteksten og de andre visuelle elementene i fotografiet, fremstår den lukkede fengselsdøra som et attributt som både kommuniserer inkapasitering og rehabilitering. Det

¹⁰⁸⁴ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [2f]

å holde mennesker innesperret, det å ha de fengslede personene der det til enhver tid er bestemt at de skal være, er en sentral side ved betjentenes samfunnsmandat. Fengselet skal uskadeliggjøre eller inkapasitere, som regel for en bestemt tid, de personene som domstolen har idømt fengselsstraff. Slik blir de fengslede fysisk hindret fra å begå nye straffbare handlinger utenfor murene. Og slik forsøker samfunnet å beskytte seg selv mot kriminalitet. Kriminalitetsbekjempelse, samfunnsbeskyttelse og innesperring kobles med andre ord sammen og blir et grep for å verne oss, folk flest, mot noe som oppfattes som truende og farlig. Som den nordamerikanske fengselsforskeren Lorna A. Rhodes påpeker – rett nok i en omtale av høysikkerhetsfengslene i USA, men med god overføringsverdi til også norske forhold: Fengselet posisjoneres som et magisk triks, «a social magic» myndighetene tar i bruk for å få et sosialt problem til å forsvinne. Fengselsmurene fremstår med sine glatte og harde flater som en massiv skillevegg til det omkringliggende samfunnet, og den kommuniserer at visst finnes det problemer, men dette er noe myndighetene tar på alvor og gjør noe med.¹⁰⁸⁵ Ved å holde brysomme eller farlige personer som har begått straffbare handlinger innenfor disse veggene på en konstruktiv måte, er betjentene dermed med på å bidra «til et tryggere og sikrere samfunn».¹⁰⁸⁶

Jeg leser motivet fra Bogstadveien som et uttrykk for den trygghet kriminalomsorgen skal beskytte. Det rolige gatebildet fra én av landets mest kjente handlegater – syklisten, de handlende menneskene, de åpne butikkene, kvinnen med barnevogn, de lysende juletrærne – blir nær sagt en representasjon av det trygge og sikre og frie samfunnet. Fengselsdøra er det forstyrrende elementet – ikke først og fremst ved sin blotte eksistens, men gjennom å kommunisere at det finnes personer som tidligere har forstyrret vår trygghetsopplevelse og som kan komme til å gjøre det igjen. Disse er rett nok nå forsvarlig låst inne (legg merke til at døra er lukket), men som lesere blir vi samtidig eksplisitt minnet om at de også «en dag skal [...] ut».¹⁰⁸⁷

Det som skjer bak fengselsdøra, får på den måten noe å gjøre med folk flest sin opplevelse av trygghet og sikkerhet, og fengselsbetjentenes arbeid lanseres i den sammenheng som helt avgjørende for å opprettholde denne samfunnstryggheten. I setningens andre ledd appelleres det nemlig direkte til leseren om å gå inn i denne rollen: «det er der du kommer inn», sies det, en ytring som både får frem hvilket viktig arbeid de nåværende betjentene gjør, det samfunnsmandatet de har fått delegert, og det samfunnsansvaret som leserne inviteres til å ta del i. De fengslede personene, «fangene», posisjoneres her som potensielle trusler ved at de engang skal ut. Den hverdagstryggheten som kommuniseres fotografiet, er

¹⁰⁸⁵ Rhodes 2004: 10. Se også: Ugelvik 2011a: 317.

¹⁰⁸⁶ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [3]

¹⁰⁸⁷ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [2]

utsatt for press; farer lurert, noe må gjøres, og det er der vi som lesere inviteres med inn bak fengselsdørene. Dikotomien mellom de to preposisjonene «ut» og «inn» markerer på den måten hvilken aktiv del fengselsbetjentene er tildelt i dette arbeidet. Når fengselsdøra åpnes, når de fengslede en dag skal ut, er samfunnet avhengig av at det finnes fengselsbetjenter som har gjort jobben sin. Og det er der jakten på de rette betjentene begynner.

8.4.3 En invitasjon til forandring av andres atferd

Det er med andre ord troen på fengselets rehabiliterende virkninger som her kommuniseres: tanken om at de fengslede personene under straffegjennomføringen skal endre atferd slik «at de kan fungere lovlydig ute i samfunnet», som det heter i brosjyren.¹⁰⁸⁸ Dette endringspedagogiske ansvaret posisjoneres i brosjyren som en sentral oppgave for betjentene, en rolle som først kommuniseres gjennom fotografiet og som siden forsterkes gjennom kapitlets design og den skriftlige brødteksten.

La meg få utdype dette noe nærmere:

Fotografiet, altså bildet fra Bogstadveien, er plassert til venstre på sideflaten, i feltet for Det gitte – det som avsenderen presenterer som allerede kjent. Verbalteksten, altså teksten «en dag skal fangene ut – det er der du kommer inn», utvider denne informasjonen gjennom sin høyrestilte plassering. På den måten fremstår forestillingen om at straffedømte personer skal tilbake igjen i samfunnet som noe som er mer eller mindre uproblematisk og gitt. Det er betjentenes betydning i denne tilbakeføringen som tildeles oppmerksomhet og som vektlegges. Dette utdypes så gjennom brødteksten, også den høyrestilt, som innledes med ordene:

Fengselsskolen utdanner deg til fengselsbetjent, en jobb med mening, en jobb der du spiller en viktig rolle både innenfor og utenfor murene. Som fengselsbetjent bidrar du til et tryggere og sikrere samfunn for alle. Vi søker personer til et spennende, krevende og givende yrke, personer som er modne, engasjerte og som evner å se hele mennesket. En av mange viktige oppgaver er å bidra til forandring av innsattes adferd slik at de kan fungere lovlydig ute i samfunnet. Kan du tenke deg en viktigere jobb?

Det er to ting som jeg vil legge vekt på fra dette tekstutdraget: Det første er at det er det inkapasiterende og rehabiliterende arbeidet – ikke allmennpreventive hensyn – som i særlig grad løftes frem og knyttes til betjentenes arbeidsoppgaver. Det andre er at oppdraget omtales i andre ordelag enn hva som uttrykkes i straffegjennomføringsloven. Det første poenget har jeg nettopp vært inne på. Det andre poenget skal jeg bruke litt mer tid på i det følgende.

¹⁰⁸⁸ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [3]

I brosjyrens kapittel 2 siteres straffegjennomføringsloven § 3, den såkalte innholdsbestemmelsen, i beskrivelsen av betjentenes arbeidsoppgaver: Fængselsbetjenten, heter det her, skal «legge forholdene til rette slik at den innsatte selv kan ta ansvar for sitt eget liv».¹⁰⁸⁹ I kapitlet før er det imidlertid verbet «bidra» som brukes for å beskrive denne oppgaven. «En av mange viktige oppgaver», påpekes det, «er å bidra til forandring av innsattes adferd».¹⁰⁹⁰ Tre kapitler senere, i en tekst der to kvinner og én mann forteller om utdanningen på Fængselskolen og grunnene til at de ville arbeide i fængsel, sier den mannlige aspiranten Thomas O. at betjentens oppgave er å «få de innsatte på rett vei».¹⁰⁹¹

Slik skjer det en viktig språklig forskyving i beskrivelsen av relasjonen mellom fængselsbetjent og de som er fængslet. Fra å understreke de fængsledes egen innsats i atferdsendringen, en innsats der betjentene utelukkende skal legge forholdene til rette, fremstår de fængselsansatte i de to siste sitatene som tydeligere subjekter i rehabiliteringen. Dette kommer sterkest til uttrykk hos Thomas O. som sier at det er hans jobb å få de som er fængslet, på rett vei. Noe svakere er kapittelteksten som sier at betjentene skal «bidra til forandring». I brosjyren finnes det dermed et spenningspotensiale mellom det jeg vil omtale som ikke-paternalisme og sterk-paternalisme, og mellom en ikke-objektiverende og objektiverende holdning.¹⁰⁹² Betjentenes opptreden blir etter mitt syn sterk-paternalistisk hvis det som i brosjyren omtales som bidrag eller ansvar for å få de fængslede på rett vei, innebærer at beslutningskompetente, fængslede personers autonome beslutninger blir diskvalifisert eller innskrenket fordi andre vet hva denne personen best er tjent med. Og den blir objektiverende hvis det som i brosjyren omtales som forandring, innebærer at den fængslede personen i all hovedsak oppfattes som et objekt eller en sak, en gjenstand eller ting som skal beherskes eller håndteres, kureres eller trenes.¹⁰⁹³

Hva som kommuniseres i brosjyren med tanke på den moralske relasjonen mellom de fængselsansatte og de som er fængslet, er med andre ord utydelig. De fængsledes egen rolle, ønsker eller behov er også fraværende i disse siterte beskrivelsene av fængselsstraffens rehabiliterende virkninger. Og når uttrykket «legge forholdene til rette for» erstattes med formuleringene «bidra til forandring» og «få de innsatte på rett vei» er det mulig å spørre om fængselsbetjentene her tillegges en annen rolle enn hva lovgiver legger opp til i straffegjennomføringsloven.

¹⁰⁸⁹ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]: [5]; jf. Straffegjennomføringsloven § 3.

¹⁰⁹⁰ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]: [3]

¹⁰⁹¹ Kriminalomsorgens utdanningscenter [2007a]: [9]

¹⁰⁹² Se kapittel 6.3.6.1.

¹⁰⁹³ Jf. Strawson 1974: 9.

8.4.4 En invitasjon til ulike rolletolkninger

Under overskriften «Hvem blir fengselsbetjenter?» presenteres det tre personer – to kvinner og én mann. Mannen og den ene av kvinnene, Thomas O. og Hanne H., har allerede vært avbildet flere ganger tidligere i brosjyren. Slik har vi som lesere, fått anledning til å danne oss et visst inntrykk av dem, og det er dette inntrykket som nå forsterkes gjennom de to sidene som utgjør brosjyrens fjerde kapittel. Her presenteres nemlig de tre med navn, med store bilder og med en personlig fortelling om utdanningen fra Fengselsskolen, erfaringer fra betjenthverdagen og grunnene til at de ville arbeide i et fengsel. Ut fra hva som fortelles i teksten, virker det som de to kvinnene er ferdig utdannede fengselsbetjenter og nå jobber i et fengsel. Hanne H. forteller for eksempel i preteritumsform om hvordan hun på Fengselsskolen «lærte å se mennesket bak handlingen». «Nå», fortsetter hun i presens, «lærer jeg nye ting hver dag». Dette skifte i tempus markerer at hun har gått fra en aspiranttilværelse til en arbeidshverdag i fengselet. Det inntrykket støttes dessuten av at hun forteller om «et fantastisk miljø i fengselet». Også Naima K. er så langt jeg kan se, ferdig utdannet fengselsbetjent. Hun forteller for eksempel at hun er kontaktbetjent, en arbeidsoppgave som ifølge regelverket normalt bare skal utføres av betjenter.¹⁰⁹⁴ Dette inntrykket støttes dessuten av at hun forteller om «jobben som fengselsbetjent» i presens. Den tredje personen, Thomas O., fremstår imidlertid som en aspirant som fremdeles er under utdanning. Han er avbildet i uniformskjorte uten gullstripe, og han snakker om utdannelsen i presensform: «På Fengselsskolen lærer vi...». Han forteller også futurisk om hvordan praksiserfaringen under utdanningen gir ham «et umiddelbart inntrykk av hvordan det er å jobbe som fengselsbetjent». Dette fremtidsperspektivet posisjonerer ham som én som ennå ikke har avsluttet Fengselsskolen.

Alle de tre personene, både Hanne H., Thomas O. og Naima K., iscenesettes på den måten som ansatte i kriminalomsorgen, men de har ulike erfaringer, ulike rolletolkninger og ulik fartstid. Det er ut fra den plassen de tildeles i brosjyren samtidig nærliggende å lese dem som uttrykk for personer Fengselsskolen gjerne ser skal arbeide som fengselsbetjenter. At de tre også fremstår med en viss variasjon i sin rolletolkning, markerer så langt jeg kan se at Kriminalomsorgens utdanningscenter – på samme måte som aspirantnemnda – ikke ønsker én type søkere. Gjennom kropps- og verbalspråk skal de her appellere til ulike søkere, samtidig som de altså også skal fremstå som representasjoner av personer utdanningscenteret ønsker skal arbeide i norske fengsler.

¹⁰⁹⁴ I rundskrivet *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeidet* [sic!] heter det: «Alle utdannede fengselsbetjenter skal være kontaktbetjent dersom ikke regionalt nivå bestemmer noe annet. Fengselsbetjenter som ikke har gjennomført grunnutdanningen kan bare unntaksvis benyttes som kontaktbetjenter» (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 2)

8.4.4.1 Hanne H. – den motiverende og omsorgsfulle betjent

Hanne H. er den av fengselsbetjentene vi treffer oftest på i brosjyren. Vi har allerede møtt henne på forsiden som en person som inviterer til omsorg og kontakt. Vi har også sett henne andre steder i brosjyren, alle gangene i relasjon til og samhandling med andre. Her er det imidlertid første gang hun selv kommer til orde. I presentasjonen av betjentrollen og hvordan hun ser på dette arbeidet, er det fire aspekter som blir vektlagt. Det første går på å beskytte samfunnet utenfor murene. Det andre handler om å møte mennesker som er fratatt friheten. Det tredje knytter seg til å motivere disse fengslede personene til å tenke fremover. Og det fjerde er en konstatering av det gode arbeidsmiljøet i fengselet.¹⁰⁹⁵

De tre første aspektene kan leses som uttrykk for hvordan straffens individualpreventive virkninger dominerer rolleforståelsen hennes. Samfunnsbeskyttelsen fremstilles som det overordnede mål for arbeidet, og den tar form som både rehabilitering («motivere dem til å tenke fremover [...] på det livet som venter dem på utsiden»), inkapasitering («beskytte samfunnet utenfor murene») og avskrekking («hver dag møter jeg mennesker som har kommet til et sted de ikke ønsker å være»). «Det er en ansvarsfull oppgave som krever refleksjon», forteller hun i brødteksten til høyre for fotografiet, og denne henvisningen til «refleksjon» visualiseres da også gjennom hånden som forsiktig støtter hodet.¹⁰⁹⁶

Det er hensynet til egen og andres trygghet som presenteres som rammene for betjentarbeidet. «Samfunnet utenfor murene» skal beskyttes mot kriminalitet, og det skal være trygt for både de fengslede og ansatte å være i fengselet. Samtidig posisjonerer hun seg også som en som er opptatt av å motivere og legge forholdene til rette for at straffegjennomføringen kan oppleves meningsfylt. «Sikkerheten kommer alltid først, samtidig er den beste måten å sørge for samfunnets trygghet på lang sikt å gi de innsatte en meningsfylt soning», sier hun og vektlegger på den måten samfunnsnyttens når hun legitimerer arbeidet for å gi en slik «meningsfylt soning»: Blikket hennes retter seg dermed både mot det som skjer i et nåtidsperspektiv i avdelingen – at det skal være trygt og meningsfullt å være i fengsel, akkurat her og nå – og mot det som skjer i fremtiden: ved og etter løslatelsen.¹⁰⁹⁷

Hanne H. trekker også frem viktigheten av å «se mennesket bak handlingen». Slik jeg forstår dette utsagnet, markerer det for det første en avstand til en form for reduksjonisme som gjør enkeltpersoner til summen av roller eller stigma (for eksempel: «den kriminelle» eller «psykopaten»). For det andre forsterker det hennes vektlegging av fengselsbetjenten som en som hjelper, oppmuntrer og motiverer – og aller helst i samspill med andre kolleger. «Vi har et fantastisk miljø i fengselet der jeg og mine kolleger drar nytte av hverandres

¹⁰⁹⁵ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [8]

¹⁰⁹⁶ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [8]

¹⁰⁹⁷ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [8]

erfaringer», sier hun og uttrykker på den måten det samme som kommuniseres gjennom brosjyrens forside: betjentyrket som et kollegialt og samspillende fellesskap. «Hver dag møter jeg mennesker som har kommet til et sted de ikke ønsker å være, og det er min jobb å motivere dem til å tenke fremover – på det livet som venter dem på utsiden», sier hun. Innsatsen og ansvaret ligger hos de som er fengslet. Hennes jobb er å motivere og tilrettelegge.¹⁰⁹⁸

Hanne H. beskriver seg selv som en som «alltid smiler på jobb», og hun trekker frem motivasjonsarbeid som en sentral del av arbeidet. Dette kommuniseres også visuelt i det 11 x 21 cm store bildet som fyller litt over halvparten av den venstre sideflaten. Hun er her fotografert sittende i sivilt innetøy, i en enkel, grå genser som er trukket noe over hendene. Hun er diskre sminket, ansiktet er symmetrisk og vakkert, og øynene møter leseren med et klart og interessert og kontaktsøkende blikk. Både positur og utseende, sivile klær og blikk er slik med på å posisjonere henne på en varm, vennlig og omsorgsfull måte.

Invitasjonen til menneskelig nærhet forsterkes samtidig av kameravinkelen. Fotografen, og dermed også leseren, befinner seg på et sted over henne; vi ser henne ut fra maktens posisjon, en vinkel som er med på å uttrykke hennes rolleforståelse som omsorgsfull servicearbeider og lagspiller.¹⁰⁹⁹ Det er enkelt sagt ikke autoritet og grensesetting som er det første som slår en når en ser bildet av Hanne H.; i stedet kommuniserer det smilende ansiktet både tilstedeværelse og imøtekommenhet, glede og forståelse. På den måten posisjoneres hun som en person som like godt kunne ha frontet rekrutteringskampanjen til en sykepleier- eller barnehagelærerutdanning. Når hun likevel fremstilles som én av Fengselskolens rollemodeller, og denne representasjonen skjer i en kontekst og et fellesskap av hjelmer og skjold, uniformer og låste dører, er det med på å posisjonere henne som omsorgsfull og motiverende profesjonell i et straffe- og kontrollsystem.

8.4.4.2 Thomas O. – den voktende og rettleidende betjent

Thomas O. er den eneste av de tre rollemodellene som er mann. Han er slank og tilsynelatende veltrent. Håret er mørkt og kortklipt, ansiktet er symmetrisk med to-tre dager gamle skjeggstubber, og han er kledd i uniform. Portrettbildet av ham er videre tatt gjennom en lav kameraposisjon. Som lesere ser vi Thomas O. nedenfra. Han blir på den måten plassert i en myndighetsrolle, en stilling som sammen med den blå uniformskjorta er med på å fremheve opplevelsen av makt og autoritet. Blikket hans møter heller ikke oss som

¹⁰⁹⁸ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [8]

¹⁰⁹⁹ Jf. Kress & van Leewuen 2006: 140ff.

betraktere, men treffer i stedet noe eller noen litt til siden. Slik signaliseres det avstand og manglende kontakt mellom oss som betraktere og ham.¹¹⁰⁰

At Thomas O. på den måten posisjoneres som en som opptrer med makt, autoritet og avstand, forsterkes også av andre beskrivelser i brosjyren. I kapittel 2 er han avbildet under en fremstillingsøvelse på Fengselsskolen der han åpner bildøra for en sivilkledd person som det er nærliggende å forstå skal illustrere en som er fengslet. Uniformen fremstår som det dominerende i bildet. Thomas O. har blikket rettet mot ryggen til den fengslede, mens han som skal fremstilles, ser skrått ned i bakken. Det er ingen øyekontakt mellom de to som agerer på bildet, og interaksjonen bærer preg av motvillighet fra den fengslede persons side. Bildet kommuniserer kort sagt en kontrollsituasjon, og det er Thomas O., i rollen som fengselsbetjent, som fremstår som vokter og myndighetsperson.¹¹⁰¹

I kapittel 5 er Thomas O. igjen avbildet under en fremstillingsøvelse. Også her er han ikledd uniform, og uniformen har en sentral og iøynefallende posisjon i bildet. Ansiktet er alvorlig og seriøst, men til forskjell fra det forrige fotografiet har han her øyekontakt med den fengslede personen. Blikket danner en vektor mot den andre, men kombinasjonen av uniform, ansiktets alvor og en kameraposisjon som har et tydelig nedenfraperspektiv, kommuniserer igjen en person med myndighet i en kontrollsituasjon.¹¹⁰²

Denne posisjoneringen nyanseres imidlertid noe gjennom to andre fotografier i brosjyren. Disse bildene, som finnes i kapittel 1 og kapittel 5, viser hvordan Thomas O. deltar i en samhandlingssituasjon med én fengselsansatt og én sivilkledd annen person. Tonen virker her langt mer avslappet. Han opptrer begge gangene smilende, og situasjonen bærer preg av at de representerte personene gjør noe sammen. Likevel kommuniseres det heller ikke i disse interaksjonene noe form for nærhet og imøtekommenhet. Det opprettes rett og slett ikke blikkontakt – verken mellom han og oss som lesere, eller mellom han og de andre deltakerne på bildet. Øynene hans slås enten ned og vekk, eller de ser på samtalepartneren når denne ser en annen vei.¹¹⁰³

Så langt det visuelle uttrykket. For det er ikke bare gjennom fotografiene jeg mener å kunne lese en rolleposisjonering som knytter seg til autoritet og distanse. Det uttrykkes også gjennom den skriftlige verbalteksten. Gjennom åtte linjer verbaltekst til venstre for portrettbildet reflekterer Thomas O. omkring betjentrollen og fengselets funksjon. Å arbeide som fengselsbetjent er et tosidig yrke, påpeker han her, for så å konkretisere dette gjennom en implisitt henvisning til straffens individualpreventive grunner. Han sier: «På den ene

¹¹⁰⁰ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [9]; jf. Kress & van Leeuwen 2006: 117ff.

¹¹⁰¹ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [4]

¹¹⁰² Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [10]

¹¹⁰³ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [3], [10]

siden skal vi beskytte samfunnet mot de kriminelle, på den andre skal vi få de innsatte på rett vei». ¹¹⁰⁴

Slik er det inkapasitering og rehabilitering som vektlegges i presentasjonen av Thomas O. Inkapasiteringen handler om samfunnsbeskyttelse, mens de rehabiliterende virkningene knytter seg til endring av de fengsledes opptreden. I dette sitatet kommer den objektiverende forskyvningen jeg tidligere omtalte til syne. ¹¹⁰⁵ Fengselsbetjentenes oppgave, forklarer Thomas O. her, er kort og godt å «få de innsatte på rett vei». ¹¹⁰⁶ Det er de ansatte som her gjøres til subjekter, ikke de som er fengslet. Målet er rehabilitering, og det er betjentenes oppgave å sørge for at dette skjer. En slik oppgaveforståelse åpner dermed også opp for å tilsidesette enkeltmenneskers beslutningskompetanse på en slik måte at det blir fengselsbetjenten som avgjør hva som er til andre menneskers beste (sterk-paternalisme).

Til slutt: Det er interessant å legge merke til hvordan Thomas O. bruker betegnelsen «de kriminelle» når han omtaler objektet for samfunnsbeskyttelsen. ¹¹⁰⁷ Fengsels sosiologen Yngve Hammerlin definerer en ytring som «tingliggjørende og fremmedgjørende reduksjonisme» når det enkelte mennesket «bare blir gjort til summen av sine roller eller bare betegnes ved enkelte stigmata: ‘den kriminelle’, ‘psykopaten’, ‘drapsmannen’, ‘stoffmisbrukeren’». ¹¹⁰⁸ Etter mitt syn kan Thomas O.s henvisning her tolkes som en slik ytring. Dette er igjen med på å posisjonere han som en betjent som fremstår med en viss distanse til de personene han møter i fengselet.

8.4.4.3 Naima K. – den vennlige, men bestemte betjent

Naima K. er den tredje av fengselsbetjentene som presenteres i brosjyren. På samme måter som Hanne H., er hun ikledd sivilt tøy, men mens Hanne H. er fotografert sittende i en grå innegenser, er Naima K. avbildet stående i en sporty og åpen allværsjakke. Også her er bildet tatt nedenfra, men vinkelen er ikke like skrå som det var i portrettet av Thomas O. Samtidig er blikket hennes mer konfronterende enn den andre kvinnelige betjentens. Blikket former en vektor mellom henne og leserne, og denne vektoren gjør at det representerte ansiktet krever noe av oss som ser. Smilet hennes er imøtekommende og vennlig og signaliserer at hun ønsker å inngå i en eller annen form for imaginær relasjon. Samtidig kommuniserer den stående og lett foroverbøyde posituren hennes, kameravinkelen og allværsjakka en kombinasjon av autoritet, årvåkenhet og fysisk styrke. Ved at kroppen tipper ørlite grann

¹¹⁰⁴ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [9]

¹¹⁰⁵ Se kapittel 8.4.3.

¹¹⁰⁶ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007a]: [9]

¹¹⁰⁷ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007]: [9]

¹¹⁰⁸ Hammerlin 2008: 45

forover, er det som om hun står klar til å måtte forflytte seg og sette grenser hvis ett eller annet oppstår.¹¹⁰⁹

Som hun selv uttrykker det i brosjyren:

Jeg har alltid vært en person som har stilt opp for mine medmennesker. Derfor er det viktig for meg at jobben som fengselsbetjent innebærer daglig kontakt med mennesker som utfordrer og engasjerer meg. Min jobb er å forstå deres historie og sørge for at de er best mulig rustet til å møte hverdagen den dagen de skal vende tilbake til samfunnet. Dette må gjøres innenfor gitte rammer, hvor sikkerhetstenkning preger arbeidshverdagen.¹¹¹⁰

Det er på samme måte som Thomas O. og Hanne H., de individualpreventive begrunnelsene som trekkes frem når hun skal beskrive sine oppgaver. Inkapasiteringen kommuniseres ikke eksplisitt, slik det gjøres hos de to andre. Hun er likevel tydelig på at sikkerhet og kontroll er en viktig del av hennes arbeid, selv om det først og fremst er de rehabiliterende sidene som vektlegges. Det handler ifølge henne om å «forstå deres [de fengslede] historie», motivere dem, «sørge for at de er best mulig rustet til å møte hverdagen» utenfor murene, og å hjelpe dem i hverdagen gjennom oppfølging. Naima K. omtaler da også de fengslede som «sine medmennesker», og hun foretar heller ikke et kvalitativt skille mellom seg selv som lovlydig kriminalomsorgsansatt og de fengslede som kriminelle.¹¹¹¹

På den måten blir Naima K. i min tolkning stående i en slags mellomposisjon til Thomas O. og Hanne H. Hun fremstår som en tydelig omsorgsperson, en som er interessert i å hjelpe og være til stede for sine medmennesker. Hun er interessert i de fengslede liv her og nå, og hun er opptatt av å sørge for at de står best mulig rustet ved løslatelsen. Samtidig balanserer hun disse aspektene med et mer fysisk, sporty og grensesettende repertoar.

Med andre ord: Hun er vennlig hvis hun kan, men grensesettende om hun må.

8.5 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg har i dette kapitlet gitt en multimodal analyse av Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre for å undersøke hvordan skolen kommuniserer betjentrollen til potensielle søkere. I min tolkning finnes det både nåtids- og fremtidsorienterte dimensjoner i disse rollebeskrivelsene. Betjentene skal sørge for både trygghet i samfunnet (ved at de fengslede oppholder seg der det er bestemt at de skal være), trygghet i fengselet (ved at verken de fengslede, ansatte eller besøkende skal oppleve seg utrygge bak murene) og ivaretagelse av de fengslede under fengselsoppholdet – akkurat her og nå. Det er likevel det fremtidsorienterte

¹¹⁰⁹ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007]: [9]

¹¹¹⁰ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007]: [9]

¹¹¹¹ Kriminalomsorgens utdanningssenter [2007]: [9]

blikket som er det dominerende i brosjyren: det som skjer ved og etter løslatelsen av de som er fengslet.

I denne brosjyren appelleres det til leserne om å gjøre noe for andres ve og vel, en invitasjon til handling som knyttes til et gitt samfunnsmandat: det som er gitt fengselsbetjentene. For å kunne utføre dette oppdraget, må leserne gjennomføre utdannelsen ved Fengselsskolen. Både aspirantutdanningen og betjentyrket kommuniseres her som arenaer der personer settes i stand og gis mulighet til å bidra til et tryggere og sikrere samfunn.

I brosjyren konstrueres fengselet som et sted der betjentenes arbeid hovedsakelig består av å passe på at de fengslede oppholder seg der de skal (altså bak fengselmurene) og oppfører seg ordentlig. Samtidig skal betjentene hjelpe, motivere og ivareta dem i den situasjonen de er i her og nå – enten som varetektfengslet eller som domfelt. I denne beskrivelsen posisjoneres fengselet som en arena for personlig utvikling, samtaler og påvirkningsarbeid, men også som et sted der mennesker ofte oppholder seg mot sin vilje. Leserene inviteres inn i en hverdag der krisesituasjoner og fysisk risiko, trusler og verbal utagering utgjør et naturlig bakteppe og som det forventes at de gode betjentene takler på en adekvat måte. Betjentyrket beskrives slik som et sammensatt og utfordrende yrke, en rollekonkretisering der fengselsbetjentene må opptre med en lang rekke egenskaper og kvaliteter: De må kunne utøve skjønn og leve seg inn i andres situasjon. De må kunne mestre stress og ha evne til å kommunisere. De må kunne sette grenser. De må kunne takle fysisk risiko, og de må kunne veilede og motivere slik at fengselsoppholdet blir så meningsfullt og bevisstgjørende som mulig. Disse oppgavene forankres slik i de fengsledes nåtidssituasjon.

Samtidig settes betjentrollen også inn i et fremtidsperspektiv, nemlig i målet om at de fengslede skal leve lovlydige liv etter endt straffegjennomføring. For når fengselsdørene åpnes og de fengslede en dag skal ut, er samfunnet avhengig av at det finnes fengselsbetjenter som har gjort jobben sin. Det er med andre ord troen på fengselets rehabiliterende virkninger som her kommuniseres. Dette endringspedagogiske ansvaret posisjoneres i brosjyren som en sentral oppgave for betjentene, og det tegnes opp et bilde der betjentene tilsynelatende kan velge ulike strategier. Den ene strategien knyttes til de fengsledes egen innsats i atferdsendringen, en innsats der betjentene utelukkende skal legge forholdene til rette, og der de fengsledes autonomi implisitt tillegges vekt. Den andre strategien gir fengselsbetjentene i oppgave å være tydelige subjekter og igangsettere i endringsprosessen – enten ved å *bidra* til forandring av de fengslede personenes atferd, eller ved å gjøre det til *deres ansvar* å få de som er fengslet, på rett vei.

Alle disse endringsforsøkene legitimeres ut fra samfunnsnyttens. For hvis de fengslede lever lovlydig etter løslatelsen fra fengselet, blir samfunnet også et tryggere sted å være.

9

«DE KJENNER OSS, OG VI KJENNER DEM»

Hvordan betjentrollen beskrives av et utvalg fengselsbetjenter

9.1 Introduksjon

Jeg kaller ham Ivar I., men navnet er oppdiktet.¹¹¹²

Ivar I. er fengselsbetjent og i begynnelsen av førtiårene, han arbeider i en varetektsavdeling og er én av informantene jeg har intervjuet til denne avhandlingen. Vi møtes på kontoret til fengselets sosialarbeider. Hun er ikke på jobb denne dagen, og Ivar mener det er en god plass å prate uforstyrret.

Rommet er lite, og det er enkelt innredet. To stoler, en skrivepult, en halvfull bokhylle, noen grønne planter. I over to og en halv time intervjuer jeg ham der, og det er bare omgivelsene – lydene fra dagliglivet i et høysikkerhetsfengsel – som nå og da blander seg inn og blir en del av det vi prater om. Det er stemmer, deler av samtaler mellom de som er fengslet eller som arbeider der. Det er ekko og skritt i gangene. Det er klanger fra celledører som slås igjen. Det er raslingen fra nøkler som løftes mot låser, pipingene fra heisen når den stopper noen titalls meter unna, lyden av traller som møter det harde avdelingsgulvet. De aller fleste intervjuene jeg gjorde med fengselsbetjentene, ble gjort i en atmosfære lik denne. Ikke sjelden ble vi avbrutt. Denne gang er det ingen som setter nøklene i døra, og vi blir sittende uforstyrret.

Det er lett å prate med Ivar, og jeg oppdager raskt at han er glad i å fortelle. Én etter én, fylte av farger og lyder, stemninger og assosiasjoner, vever historiene seg inn som en sentral del av samtalen, og jeg behøver tidvis bare å introdusere noen få, åpne spørsmål før han er i gang med en ny. Mange av historiene handler om den praktiske arbeidshverdagen i fengselet og det han opplever er rollekonflikter i jobben: Fra å undersøke cella til én av de fengslede til noen timer senere å snakke med ham om savnet av treåringen hjemme. Fra å ha motiverende kontaktbetjentsamtaler til å strippe den samme personen morgenen etter. Fra å trene sammen med en domfelt i styrkerommet, til like etter å måtte gripe inn i en krangel mellom ham og en annen i felleskapet.

¹¹¹² For mer om dette, se kapittel 3.3.2.

Det kan være veldig utfordrende, forteller Ivar. Men han sier også at mye kan løses ved å prate og lytte, være til stede i situasjonen, ha et blikk for hvordan de fengslede har det, og på forhånd tenke gjennom hvordan «du nærmer deg mennesker». «For hvis du setter deg ned og prater med folk, så får du ofte input fra dem om hva som er greit og hva som ikke er greit. Du får en relasjon. Du begynner å kjenne dem.» Og da, betoner han, da er det også mye enklere å fange opp hvordan man bør tilnærme seg og opptre ovenfor hver enkelt.

«Det er en historie jeg aldri kommer til å glemme», sier han for å illustrere dette poenget. Helt i begynnelsen av aspiranttiden, bare noen få uker etter at han startet opp på Fengsels-skolen, var han med på en stor narkotikaaksjon i et større høysikkerhetsfengsel. Ikke bare den avdelingen han var tilknyttet, men hele fengselet var berørt – og betjenter som normalt arbeidet i andre avdelinger, deltok i kontrollen. Under slike narkorassiaer går de fengselsansatte grundig til verks. Cellene kan nærmest bli plukket fra hverandre. Betjentene undersøker sengetøy. De går gjennom alle klær. De tømmer toalettet, sjekker søpla, kontrollerer sengemadrassen. De har også med seg skrujern og speil, og de kan da, som noen av dem beskriver det, skru ned det som kan skrues ned på cella.

De kroppsvisiterer dessuten alle som er fengslet. De fengslede kler seg da nakne fremfor de fengselsansatte, og betjentene, som helst er av samme kjønn som den som blir visitert, undersøker så den nakne personens kropp og hår ved hjelp av det som regelverket kaller for «besiktigelse».¹¹¹³

Akkurat denne aksjonen, denne bestemte dagen, var lagt til et tidspunkt da de fleste av de fengslede befant seg i cellene, forteller Ivar, men det var også noen som «gikk fritt rundt i gangene», som vasket gulvet eller som gjorde annet arbeid i fellesskapet. Ivar sier han hadde snakket en del med én av disse som nå skulle visiteres. «Jeg har ennå ikke funnet ut hvorfor folk forteller så mye til meg. Det må kanskje være at de har tillit til meg. Men jeg har fått utrolig mye informasjon om forskjellige ting», sier han og legger til at han opplever det som «veldig ok at det er sånn». Slik var det også med denne personen. De hadde fått en god tone seg i mellom, og i én av disse samtalene fortalte den fengslede at han hadde opplevd flere grove seksuelle overgrep i oppveksten. Dette skjedde noen dager før aksjonen ble gjennomført, og i begynnelsen, idet han og de andre fengselsbetjentene gikk inn i avdelingen, tenkte ikke Ivar noe videre over dette. Ikke før han la merke til hvordan den fengslede stivnet til idet det med ett var fem betjenter rundt ham. Ivar stod da et stykke fra. Det var midt ute i et større rom dette her, forteller han, og selv om det var noen titalls meter mellom dem, så han hvordan den andre reagerte.

¹¹¹³ Retningslinjene til straffegjennomføringsloven pkt 3.31. Se også kapittel 2.2.2.

«Jeg kan bare... Jeg kan bare huske... Jeg kommer aldri til å glemme hvor ille han syntes det var før det var begynt», sier Ivar. «For, ikke sant, han skulle kle seg naken foran fem menn.»

Ivars historie fortsetter slik: Han går bort til førstebetjenten, til han som hadde ansvaret for narkotikarassiaen i den avdelingen, trekker ham litt tilbake fra de andre, peker på betjentkontoret og sier: «Kan vi ikke gå inn to stykker der, og så gjør vi det på det rommet, litt bak, for det blir så... Du ser jo hvor ille han synes det er.» Jovisst, det er greit det, svarer førstebetjenten, og Ivar forteller at de sammen går bort til den fengslede. Ivar sier: «Vi er nødt til å gjøre dette. Og du er nødt til å kle av deg så vi kan få sjekka deg. Men vi behøver ikke å gjøre det her. Vi kan gå inn og gjøre det der bak, og vi er to stykker. Er det greit?» «Jeg bare så lettelsen», sier Ivar. «Ja, det er greit.»¹¹¹⁴

Det er en sterk historie Ivar forteller, og sammen med en håndfull andre beretninger fra betjentintervjuene har den festet seg på en spesiell måte i meg. Det er ikke fordi den er sjelden. Slike narkotikaaksjoner foregår forholdsvis ofte i norske fengsler,¹¹¹⁵ og selv om dataene er usikre, tyder studier på at domfelte i fengsel er overrepresenterte når det gjelder seksuelle overgrep i oppveksten sammenlignet med befolkningen ellers.¹¹¹⁶ Den skiller seg heller ikke ut i ytre dramatik. De fleste fengselsbetjentene jeg har intervjuet, har historier fra fengselskorridorene – egenopplevde eller fra nære kolleger – som ved første og andre

¹¹¹⁴ Alle sitater er hentet fra intervjuet jeg gjorde med Ivar I.

¹¹¹⁵ Kriminalomsorgen har ingen offisiell statistikk som viser hvor mange narkotikaaksjoner som hvert år gjennomføres i fengsler med høy sikkerhet. En oversikt over kontrollvirksomheten i fengslene i tidsrommet 2000-2006 er imidlertid gitt i boka «Rusmiddelkunnskap for tilsatte i kriminalomsorgen» (Helgesen 2006: 29). Janne Helgesen, som på den tiden var forskningsleder ved Kriminalomsorgens utdanningssenter, skriver her: «De fleste fengsler rapporterer [...] om økt kontrollaktivitet. Dette tilsier mindre omfang av stoff inne i fengslene. Type og mengde stoff er ofte vanskelig å angi, og statistikk føres derfor ikke. Det er imidlertid i hovedsak snakk om brukerdoser, hvorav cannabis er klart mest utbredt. Slike beslag kan, i tillegg til vanlig brukerutstyr, også dreie seg om f.eks. beslag av askebeget hvor det er påvist utslag av cannabis. Det var stor nedgang i antall beslaglagte Rohypnoltabletter, men fortsatt økende antall beslag av amfetamin og ecstasy. Flere fengsler rapporterer om beslag av GHB. Oppsparing av legal medisin er ikke tillatt, og beslag av dette inngår i tallene» (Helgesen 2006: 28).

¹¹¹⁶ I Fafos «vevårsundersøkelse blant innsatte» fra 2004 finner Christine Friestad og Inger Lise Skog Hansen at omtrent en tredjedel av de fengslede oppgir at de har blitt mishandlet i løpet av oppveksten. De som oppga at de har blitt mishandlet, ble også spurt «om de vil beskrive den mishandlingen de ble utsatt for som fysisk, psykisk eller seksuell mishandling». Friestad og Hansen skriver: «For halvparten av dem som har blitt mishandlet (40 personer) har mishandlingen vært enten av fysisk, psykisk eller seksuell karakter, mens den for de øvrige har vært en kombinasjon av disse formene. Fysisk mishandling er mest utbredt, 62 av de 76 som har blitt mishandlet sier at de har opplevd fysisk mishandling, og 37 personer sier at de har opplevd psykisk mishandling. Tolv personer sier at de har opplevd seksuell mishandling. Kvinnene har i like stor grad som mennene opplevd psykisk og fysisk mishandling, men har vært betydelig mer utsatt for seksuell mishandling. En kan anta at underrapporteringen på dette spørsmålet er stor tatt i betraktning at dette er et sensitivt tema, og dataene må følgelig tolkes med forsiktighet. Igjen vil vi gjenta at det kan være slik at mange av de mest belastede innsatte finnes blant dem som vi ikke har fått snakke med. I en undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn gjennomført av Folkehelse oppgir ni prosent av kvinnene og en prosent av mennene at de hadde opplevd alvorlige overgrep. Vi har liten grunn til å tro at andelen som har opplevd denne typen mishandling er mindre blant innsatte. Om vi regner om de som sier de har opplevd seksuell mishandling til andel av alle respondentene, viser det seg at dette utgjør fem prosent totalt, men 17 prosent for kvinnene» (Friestad & Hansen 2004: 25f). Se også: Hermstad 2006.

øyekast kan fortone seg som langt mer farefulle, spenningsfylte og dramatiske. Skildringer som handler om fengslede som kutter seg eller sluker gafler. Som inneholder drapstrusler mot barn og partner. Som beskriver hvordan det kan oppleves å se varetektsinnsatte ramle ut fra røykfylte og selvpåtent celler. Som forteller om hvordan det er å være alene, uten at andre i fengselet vet om det, med en person som retter en jaktkniv mot kroppen din. Som dreier seg om celleaksjoner og slåsskamper. Om rømningsforsøk og kasting av kjøkkenbestikk.

Nei. Jeg tror fortellingen har festet seg fordi den er så stille. Fordi den nettopp rommer en vanlig – om enn ikke daglig – situasjon i norske fengsler, og fordi den slik inneholder en indre og kontinuerlig dramatik, en skildring av sårbarhet og avhengighet, av engasjement, innlevelsessevne og vilje til hjelp som står i kontrast til kontrollens lett rutinemessige desinteresse: Den fengslede er jo bare én av hundre andre som skal visiteres denne dagen, så hvorfor ta spesielle hensyn?¹¹¹⁷

Så er det da også dette som gjør at jeg bruker historien som innledning til dette kapitlet: Jeg ser den som et prisme for mange av de profesjonsmoralske emnene som løftes frem av betjentene jeg har intervjuet. Den speiler hvor tette bånd det kan være mellom fengselsansattes årvåkenhet, empati og moralske engasjement, mellom å passe på og våke over, mellom å kjenne, bli kjent med og selv gi seg tilkjenne. Den fanger opp hvordan betjentene må balansere de vekselvirkende og komplekse hensynene til sikkerhet og hjelp, til konkrete, partikulære forpliktelser overfor enkeltpersoner og profesjonens samfunnsmandat. Den får frem hvordan betjentene må forholde seg til menneskelige urørlighetssoner: disse innerste, usynlige og ofte ikke-tematiserte rommene som knytter seg til menneskets integritet og som man vanligvis vegrer seg mot å trå over.¹¹¹⁸ Og den synliggjør (om ikke annet, så) noe av hva som kan stå på spill for de personene som domstolen eller påtalemyndighet har bestemt skal være i fengsel.

¹¹¹⁷ I retningslinjene til straffegjennomføringsloven presiseres det at kroppsvitasjon «skal foretas på en måte som virker minst mulig pinlig eller nedverdiggende for den innsatte» (Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 3.31). Det er her grunn til å tro at avkledning i et større avdelingsrom, der flere personer – også andre fengslede – ser den fengsledes nakne kropp, nettopp kan oppleves som pinlig for mange mennesker. Som Birgitte Langset Storvik påpeker i sin kommentar til straffegjennomføringsloven, legger «det uskreve behovs- og proporsjonalitetsprinsippet, som sier at man ikke skal gripe inn overfor innsatte i større omfang og med sterkere midler enn det er som er nødvendig for å oppnå formålet med tiltaket» en «viktig begrensning» på vitasjonen av de fengslede. Hun legger til: «Formålet med undersøkelsene er å forebygge at uorden og straffbare handlinger skal skje i fengslet» (Storvik 2011: 189). Det er godt mulig å forestille seg at det kan oppleves som både pinlig og nedverdiggende å ha fem personer rundt seg når man kler av seg, også om dette skjer på et mer skjermet sted. Slik kan Ivars opptreden overfor den fengslede oppfattes som å ta spesielle hensyn, samtidig som det følger behovs- og proporsjonalitetsprinsippet.

¹¹¹⁸ Dette uttrykket, de menneskelige urørlighetssoner, er hentet fra Knud E. Løgstrups bok *System og symbol* (Løgstrup 1982). Løgstrup skriver her om slike innerste rom som ingen andre skal bevege seg innenfor – så sant man ikke er invitert. Urørlighetssonen knytter seg her til vår integritet, og den appellerer til andre om å vise oppmerksomhet mot mine grenser (Løgstrup 1982: 161ff).

Kapitlet er bygd opp i åtte deler. Etter denne innledningen (1) beskriver og analyserer jeg hvordan fengselsbetjentene Astrid A. (2), Bjarthe B. (3) og Christer C. (4) reflekterer omkring og beskriver rollen som fengselsbetjent i såkalte restriktive avdelinger. Dette er avgrensede områder i fengselet for straffedømte som kriminalomsorgen har bestemt skal utelukkes fra felleskapsavdelingen, for straffedømte som selv ønsker å gjennomføre straffen utenfor fellesskapsordninger og for varetektsfengslede som har blitt ilagt restriksjoner av domstol eller påtalemyndighet. Jeg vil deretter beskrive og analysere hvordan Dagfinn D. (5), Eva E. (6) og Fanny F. (7) beskriver og reflekterer omkring betjentrollen i avdelinger for straffedømte personer: såkalte domsavdelinger. Kapitlet munner ut i noen sammenfattende hovedpoenger fra analysene og et kort utblikk (8). Som i de tidligere kapitlene avgrenses også denne presentasjonen til å omhandle relasjonen til varetektsfengslede og domfelte. Slik legger jeg opp til å besvare det som er avhandlingens fjerde og siste forskningsspørsmål: Hvilke verdier og holdninger kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som gis av et utvalg fengselsbetjenter?

9.2 Astrid A.: Lys i varetektstid

«Astrid, du passer til å bli fengselsbetjent, du. Du burde søke Fengselsskolen.» Det var en venn som for mange år siden kom med oppfordringen til Astrid A. Selv hadde hun lite kjennskap til kriminalomsorgen. Hun kjente ingen som var fengselsbetjent, hun hadde aldri vært i et fengsel før, men utdannelsen var lønnet, hun var på utkikk etter et nytt yrke, og det var ingenting som hindret henne fra å reise til Oslo. Så det kan jeg jo sikkert gjøre, tenkte hun: «Lønn under utdanning og sånne ting, ikke sant? Jeg ville ikke tape noe på å ta den utdannelsen.»¹¹¹⁹ Så Astrid søkte, og søknaden gikk bra. Hun likte inntrykket hun fikk gjennom møtet med aspirantnemnda, hun kom inn, hun trivdes på Fengselsskolen – og hun har fortsatt å like arbeidet som fengselsbetjent, selv om det ofte er utfordrende og gjør henne mentalt sliten.

Slik var det altså nærmest ved en tilfeldighet at Astrid begynte å jobbe som fengselsbetjent. Men ikke helt. For vennen, som selv jobbet i justissektoren, mente at hennes væremåte, hvordan hun møtte og kommuniserte med mennesker på, ville passe godt i en fengselskontekst. Og det samme har hun tenkt selv i ettertid, forteller hun. Hun liker å jobbe sammen med og i forhold til andre. Hun liker å prate med mennesker. Hun liker å kunne

¹¹¹⁹ Når jeg i resten av kapittel 9 henviser til informantenes tanker, er det fordi de selv har ordlagt seg slik i intervjuituasjonen. For å eksemplifisere dette gjengir jeg intervjuutdraget som jeg bygger tankereferansen på her: «Det var en venn av meg som sa at 'Astrid, du passer til å bli fengselsbetjent, du. Du burde søke Fengselsskolen', sa han. Så tenkte jeg: 'Det kan jeg jo sikkert gjøre. Lønn under utdanning og sånne ting, ikke sant? Jeg ville ikke tape noe på å ta den utdannelsen'. Hadde tapt noen år, men... Så søkte jeg».

bety noe for dem rundt seg, og derfor trives hun også godt i rollen som fengselsbetjent. «Jeg tror selv jeg er en veldig omgjengelig person. Jeg liker å prate med mennesker, og jeg har ikke noe vanskelig for å prate med andre», sier hun og legger til at dette er helt sentralt utgangspunkt for å arbeide som fengselsbetjent:

Skal du jobbe i et fengsel, må du like andre mennesker. Du må like å prate med andre mennesker. For sånn som kriminalomsorgen er blitt nå, at vi skal involvere oss veldig mye med de innsatte og motivere dem for tilnærmet i hvert fall lovlidige liv etter hvert, da må en ha evnen til å lytte og prate og trykke mange ganger på de rette knappene for å få øynene opp på dem. Vi lykkes jo ikke så veldig mange ganger. Men lykkes vi med én, er jo det et stort pluss.

Selv omtaler hun seg flere ganger som en som har «rakett under skoa». I dette ligger det et artikulert ønske om å være engasjert og i bevegelse. Hun misliker nattevaktene fordi de er så stille, sier hun. Hun liker å snakke med de som er fengslet, ha en god tone med dem, hjelpe dem, lytte til dem, ta dem med på lufting, fleipe med dem, bli kjent dem. Dette handler for henne om to ting som henger tett sammen: å tenke sikkerhet og å hjelpe. Utenom ro, orden og sikkerhet er det min oppgave å gjøre hverdagen litt lettere for de som er fengslet, sier Astrid:

Jobben vår består jo veldig mye av å tenke sikkerhet og kontroll. [...] Vi passer på de innsatte som sitter her, og vi hjelper dem. Formålet er å få dem ut i samfunnet igjen uten at de skal gjøre så mange nye kriminelle ting.

9.2.1 «Det er jo klart at det sliter på dem psykisk»

Astrid A. er med tiden blitt en erfaren fengselsbetjent. Etter i mange år å ha vekslet mellom varetektsavdelingen og domsavdelingen, arbeidet hun idet jeg intervjuet henne fast i den såkalte Varetekten. Dette er en avdeling med både varetektsinnsatte og domfelte. Her finnes det personer som er varetektsfengslet og som er blitt ilagt fullstendig eller delvis isolasjon.¹¹²⁰ Og her er det personer som er blitt overført fra domsavdelingen – fordi de har blitt

¹¹²⁰ Det finnes ingen internasjonalt anerkjent definisjon av fullstendig isolasjon i fengsel. Peter Scharff Smith viser til at ordet kan brukes noe ulikt fra land til land, og fra fengselssystem til fengselssystem. Variasjonene knytter seg ikke minst til hvor mye kontakt det er mellom de fengselsansatte og de som befinner seg i isolasjon. Men som Smith skriver: «Regardless of specific conditions a key characteristic of solitary confinement is the way that socially and psychologically meaningful contact is reduced to a minimum. The reduction in stimuli is not only quantitative but also qualitative. The occasional social contacts are seldom» (P. S. Smith 2007: 28). I retningslinjene til straffegjennomføringsloven sies det, med henvisning til straffeprosessloven, at delvis isolasjon foreligger når den fengslede «er utelukket fra samvær med bestemte andre innsatte», mens fullstendig isolasjon innebærer at «den fengslede generelt skal være utelukket fra fellesskap med de andre innsatte» (Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 4.3). I en temarapport om isolasjonspraksisen i norske fengsler, bruker Nasjonal institusjon for menneskerettigheter uttrykket «fullstendig isolasjon» om «situasjoner der fanger tilbringer 22-24 timer i døgnet alene på cellen uten kontakt med andre fanger, med 1-2 timer lufting eller sporadisk fellesskap» (Nasjonal institusjon for menneskerettigheter 2012: 7). En tilsvarende definisjon er også i bruk av Peter Scharff Smith (P. S. Smith 2007: 28).

ilagt restriksjoner av fengselsledelsen,¹¹²¹ eller fordi de har valgt det selv.¹¹²² «Det er jo noen som frivillig ønsker å sitte på lukka avdeling, for de orker ikke tjue mann – unge gutter, gjerne halvparten av dem, og veldig aktive og sånne ting. De vil ha det stille og rolig rundt seg», forklarer Astrid når jeg spør hva det er som gjør at noen selv ønsker å være i Varetekten. Hun forteller også at hennes avdeling ofte får «de tyngste tilfellene». Dette skjer fordi «de sliter» på grunn av den ilagte varetektsisolasjonen, fordi de «er så syke at de ikke kan være på en fellesskapsavdeling» eller fordi de «er så sinna at de er nødt til å sitte her». Samlet sett gjør det til at det lettere kan oppstå fysiske og verbale konfrontasjoner i Varetekten enn på Dom, forteller hun og påpeker at dette stiller store krav til dem som jobber der.

Ikke for det. Astrid har som nevnt, lang erfaring fra å arbeide i domsavdelingene, og hun gir uttrykk for at det også der er helt sentralt å kunne prate og lytte, ha evnen til å la seg engasjere i de fengsledes situasjon og være sensitiv over hvordan de har det. Men i Varetekten, påpeker hun, i den avdelingen hvor hun nå jobber, er det et særlig behov for slike evner. Der oppstår det lettere fysiske og verbale konfrontasjoner enn i en normal domsavdeling, og dette stiller store krav til dem som jobber der. I det ene øyeblikket kan hun tulle, i det neste må hun være helt korrekt. Ovenfor én kan hun prate om alt mellom himmel og jord, en annen er det nærmest umulig å få i gang en samtale med. Dette gjør at hun jevnt over må være oppmerksom og til stede i situasjonen. Hun sier:

Jeg jobber jo på en lukket avdeling i et lukket fengsel. Og det er jo klart at det sliter jo på dem psykisk, de innsatte. Vi har jo noen som sitter 23 timer i døgnet på cella si. [...] Noen ganger er de innsatte jevnt over ganske like. Og da er det veldig behagelig og avslappende å være på avdelingen, for da kan du være lik overfor alle. Ikke sant? Men i tunge perioder har jeg opplevd at åpner du den døra, kan du tulle. Åpner du den døra, må du være *helt* korrekt og *helt* seriøs. Åpner du neste dør, er det bare ja og nei-svar. Neste dør må du snakke tysk. Neste dør må du snakke engelsk. Og det gjør jo at det blir veldig slitsomt psykisk. For du er hele tiden på tå-hev. Jobben vår består veldig mye av å tenke sikkerhet og kontroll. Så du er «på» de sju timene vi er på jobb, du er ganske sliten. Vi kan jo sitte å drøse og prate skit inne på kontoret, men som regel skal du bruke tiden din sammen med de innsatte. Ikke sant? Skal du prate med noen, skal du aller helst prate med de innsatte. Og det gjør jo at du blir sliten oppe i hodet. For skal du snakke med de innsatte videre, må du gjerne huske litt av det du snakket om en annen gang, tidligere.

For å utdype og sette disse beskrivelsene inn i kontekst, vil jeg gå noe nærmere inn i den forskningen som er gjort på personer som er ilagt isolasjon eller befinner seg i en varetektsituasjon. Beskrivelsen er av plasshensyn langt fra utdypende, men jeg vil konsentrere meg

¹¹²¹ Jf. straffegjennomføringsloven §§ 37, 39 og 40. Se også Storvik 2011: 204ff.

¹¹²² Jf. straffegjennomføringsloven § 37. For at en som er fengslet skal kunne utelukkes fra fellesskap med andre etter eget ønske, må det ifølge retningslinjene foreligge «særlige grunner» (retningslinjene til straffegjennomføringsloven pkt. 3-40). Retningslinjene sier imidlertid ikke noe om hva slike «særlige grunner» kan være, men i sin kommentar til straffegjennomføringsloven gir Birgitte Langset Storvik to eksempler. Ett kan være at den fengslede føler seg utrygg. Ett annet er at han vil komme seg bort fra eventuelt ruspress fra avdelingen (Storvik 2011: 206). I retningslinjene påpekes det også at fengselet skal vurdere om det er mulig å overføre vedkommende «til annen avdeling eller annet fengsel» i stedet for at han befinner seg utenfor fellesskapet (Retningslinjene til straffegjennomføringsloven pkt. 3-40).

om å presentere hva jeg oppfatter er relevante forskningsfunn med et særlig blikk mot isolasjonspraksisen i de nordiske landene.

For det finnes etter hvert mye empiri om hvordan tiden rett etter en arrestasjon kan oppleves. Ord som kaos og sjokk, meningsløshet og kjedsomhet, ensomt og håpløst dukker ofte opp når tiden i varetekt skal beskrives.¹¹²³ Noen møter fengselsinstitusjonen for første gang og erfarer situasjonen som sjokkartet, sterkt fremmedgjørende og situasjonsbetinget traumatisk. Flere sliter med abstinensproblemer etter langvarig stoff- og alkoholmisbruk. Mange opplever at all kontakt med kjæreste eller partner, barn, venner og arbeidskolleger blir brutt. Utenlandske fengslede kan ha store språkproblemer. Avhørene kan virke utmattende og belastende. Og den norske og nordiske varetektspraksisen, med utstrakt bruk av fullstendig og delvis isolasjon, er i mange tilfeller en selvstendig kilde til psykiske lidelser.¹¹²⁴

I 2006 publiserte for eksempel den danske fengselshistorikeren og menneskerettighetsforskeren Peter Scharff Smith en metastudie som så på den effekt fullstendig isolasjon kunne ha på enkeltmennesker. Smith gjennomgikk 28 undersøkelser som var blitt gjort på bruk av fullstendig isolasjon i fengsler, og han fant at de fleste studiene (26 av 28) konkluderte med at fullstendig isolasjon kan ha en alvorlig psykologisk, psykiatrisk og fysiologisk effekt på mange av de som fengsles. Adverbet «kan» er her viktig. For Smith finner også at mennesker reagerer ulikt på å oppholde seg i fullstendig isolasjon. «Some people», skriver han, «cope much better than others in isolation».¹¹²⁵ Dette rokker likevel ikke ved hovedtendensen i materialet, som han oppsummerer slik:

A long list of possible symptoms from insomnia and confusion to hallucinations and outright insanity has been documented. A number of studies identify a distinguishable isolation syndrome, but there is no general agreement on this. Research suggests that between one-third and more than 90 percent experience adverse symptoms in solitary confinement, and a significant amount of this suffering is caused or worsened by solitary confinement. [...] The overall conclusion must be that solitary confinement – regardless of specific conditions and regardless of time and place – causes serious health problems for a significant number of inmates. The central harmful feature is that it reduces meaningful social contact to an absolute minimum: a level of social and psychological stimulus that many individuals will

¹¹²³ Se for eksempel: Finstad & Gjetvik 1980; Leer-Salvesen 1991; Danielsen & Hansen 2002; H. S. Andersen 2004; Hammerlin 2009; Ugelvik 2011a.

¹¹²⁴ Den norske bruken av isolasjon under varetektsperioden har vært kritisert over lang tid, slik den også er blitt kritisert i Sverige og Danmark. Varetektspraksisen i disse tre landene skiller seg fra bruken i de fleste andre vesteuropeiske land og er blitt omtalt som et besynderlig skandinavisk fenomen (Evans & Morgan 1999: 247; jf. Morgan 1999: 203). Europarådets torturovervåkningskomité, CPT, har da også gjentatte ganger kritisert den norske bruken av varetektsfengslinger, sist gang etter å ha besøkt sju fengsler i 2011. «Given the very harmful effects a solitary confinement regime can have on the prisoner concerned, the CPT wishes once again to express its opinion that the Criminal Procedure Act should stipulate an upper limit on the duration of solitary confinement of remand prisoners by court order», skriver den i rapporten til den norske regjeringen og gjentar slik en anbefaling den har kommet med tidligere: Norske myndigheter bør innføre absolutte grenser for hvor lenge de varetektsfengslede personene kan være underlagt fullstendig isolasjon (European convention for the prevention of torture 2011: 28); jf. European convention for the prevention of torture 2006).

¹¹²⁵ P. S. Smith 2006: 503

experience as insufficient to remain reasonably healthy and relatively well functioning. Prisoners in general prison populations suffer from a high rate of psychiatric morbidity and health problems (inside and outside of prisons), but solitary confinement creates significant additional strain and additional health problems.¹¹²⁶

Fengselssosiologen Yngve Hammerlin, som i en årrekke har forsket på selvmordsproblematikken i norske fengsler, anslår at tre av fire selvmord skjer i varetekt.¹¹²⁷ Dette setter han i sammenheng med hvordan varetektsoppholdet og isolasjonen for mange kan oppleves som en sterk fysisk, psykisk og sosialt tung påkjenning. «Avmaktfølelse, alenehet, eksistensielt kaos, håpløshet, sorg og fortvilelse, og manges psykiske og fysiske lidelse er sterke nok tegn på at et varetektsopphold er en stor påkjenning for mange», skriver han.¹¹²⁸ Og i en dansk selvmordsstudie fra 2002 finner forskerne Sigurd Benjaminsen og Birgit Erichsen at omtrent halvparten av alle fengselsselv mord skjedde i løpet av de to første ukene av varetektsoppholdet.¹¹²⁹

Konkret sagt: Det å være varetektsfengslet, eller å være ilagt restriksjoner av fengselsledelsen, oppleves av mange som vanskelig, både fysisk og psykisk. Det er derfor verdt å merke seg at Europarådets torturovervåkningskomité i sin siste rapport uttrykker tilfredshet over at bruken av fullstendig isolasjon ser ut til ha blitt redusert siden 2006. Dette, skriver den, «is a very welcome development».¹¹³⁰ Samtidig oppfordrer den norske myndigheter til

¹¹²⁶ P. S. Smith 2006: 502f. Tre av de tjuette studiene som Peter Scharff Smith baserer sin artikkel på, er norske. I 1993 publiserte psykiateren Tor Gamman en longitudinell studie av 63 isolerte varetektsinnsatte. Gamman, som utelukket personer som åpenbart var i kraftig abstinens eller psykosetruet, fant en utvikling av helsemessige plager. Etter fire uker i fullstendig isolasjon, og på tross av pågående medisinsk behandling, hadde 44 av de 63 innsatte problemer med å sove, 28 hadde angstreaksjoner, 18 hadde konsentrasjonsproblemer, 19 hadde smerter i mage-tarmregionen, 29 fikk smerter i hode, nakke eller rygg, 18 ble deprimerte og åtte begikk selvbeskadigende handlinger ved enten å kutte seg eller ved å svelge skarpe gjenstander (Gamman 1993; jf. Gamman 2001). To år etter publiserte Gamman en ny undersøkelse, denne gang basert på 54 varetektsinnsatte. Gamman delte gruppene i to: én kohort som bestod av 27 isolerte varetektsinnsatte, og én kohort som bestod av 27 varetektsfengslede uten restriksjoner. Han fant «signifikante forskjeller i plager mellom gruppene». Også her inkluderte symptomene dårlig nattesøvn, konsentrasjonsproblemer, døgnvillhet, angstplager, smerte i mage/muskler og depresjon, men Gamman registrerte også en betydelig forskjell i bruk av medikamenter. De personene som tilhørte den første gruppen, altså de isolerte, konsumerte «klart mest» ifølge den norske psykiateren (Gamman 1995; jf. Gamman 2001: 45). Den tredje norske studien som det refereres til hos Peter Scharff Smith, ble gjennomført ved Oslo fengsel. Tretti fengslede menn som alle var blitt overført til sikkerhetscelle, ble sammenliknet med en kontrollgruppe av samme størrelse. Selv om denne studien skiller seg fra de to andre ved å rette blikket mot isolasjon på sikkerhetscelle, finner den svært like symptomer og plager som de som ble funnet blant isolerte varetektsinnsatte. Forfatterne av studien – Jan Stang, Jens Moe, Inge Arne Teigset, Bjørn Østberg og Tron Anders Moger - rapporterte om uro og rastløshet, om fortvilelse og depresjon, hodepine og muskelsmerter, søvnproblemer, angst og døgnvillhet. Seks av de isolerte opplevde sansebedrag av kortere eller lengre varighet, mens fire beskrev sterk mistenksomhet (Stang et al. 2003: 1846).

¹¹²⁷ Hammerlin 2009: 23f

¹¹²⁸ Hammerlin 2009: 90

¹¹²⁹ Benjaminsen & Erichsen 2002: 17

¹¹³⁰ European convention for the prevention of torture 2011: 28. I rapporten *Bruk av isolasjon i fengsel* fra Norsk senter for menneskerettigheter, åpnes det imidlertid opp fra at slike inntrykk bør modereres. Johannes F. Nilsen, som har skrevet rapporten, viser her til flere kilder som forteller om underreportering og at fengselsforholdene pyntes på for slike besøk. Han skriver dette om et besøk fra FN's torturkomité: «Ifølge et styremedlem i fangeorganisasjonen KROM forekommer det stadig at enkelte fengsler strekker seg tvilsomt langt for å skjule den reelle isolasjonsbruken. Blant annet meldte flere innsatte om at isolasjonsavdelingen på Ila fengsel ble tømt kort tid før FN's torturkomité besøkte

å utvide praksisen med «out-of-cell activities for remand prisoners held in solitary confinement by court order».¹¹³¹

9.2.2 «Den runden er noe av det beste jeg har»

En slik tilnærming ser Astrid ut til å være enig i. For i intervjuet jeg gjorde med henne, betoner hun gang etter gang hvor nødvendig nettopp slike ut-av-cella-aktiviteter er i en restriktiv avdeling. Hun forteller at betjentene hele tiden må være oppmerksom og mentalt til stede når de er på jobb, og hun beskriver noen av de strategiene hun selv bruker i dette arbeidet:

På vei til jobb har hun for eksempel som en fast vane å tenke gjennom hvem som er på avdelingen, celle for celle, person for person. Jeg er en sånn som liker å forberede meg når jeg skal på jobb, sier hun og omtaler dette som «mental filming». Det innebærer at hun tenker gjennom hva som skjedde i arbeidet dagen før. «Ok. I går satt den og den der og der og der og der.» Og hun går gjennom hver enkelt av de fengslede, tenker over om det var noen uheldige episoder, noen spesielle hendelser eller andre ting som kan påvirke hverdagen til vedkommende på hennes vakt. På den måten, forklarer hun, er hun bedre forberedt på hva som møter henne når hun «kommer på jobb og skal dele ut medisiner med frokosten», og slik opplever hun seg også bedre i stand til å takle de ulike situasjonene som kan oppstå.

Hun sier videre at hun selv ofte oppsøker de fengslede, banker på celledørene deres og småprater med dem. Ser hun at de sliter – og hvis hun har tid og rom for det – spør hun gjerne om de vil slå et slag bordtennis, trene i styrkerommet, gå litt i ganga eller slåss med en boksesekk («sette på ham et par boksehansker og så kan han slå og slå på den sekken»). Andre ganger kan det være de som ber henne om å komme inn. I hennes avdeling, forteller hun, går det i det hele tatt «veldig mye i prating». De fleste er jo ilagt restriksjoner av ett eller annet slag, og noe av det de ofte har behov for, er én å prate med. «Bare et avbrekk. Det kan være å gjøre den dagen der litt bedre», sier hun. «Det er mange som trenger at en bare kan sitte og prate med dem. Så har jeg reddet den dagen eller den helga, ikke sant?»

fengselet i 2007. Ifølge fanger som var til stede, ble isolasjonsavdelingen straks etter besøket igjen fylt opp» (Norsk senter for menneskerettigheter 2012: 49). I rapporten vises det også til at påstander om at «det foregår en omfattende underrapportering av isolasjonsbruk i det elektroniske datasystemet KOMPIS» (Norsk senter for menneskerettigheter 2012: 49) Og «som et tredje eksempel», heter det i rapporten, «melder fanger om at såkalt fritidsisolasjon etter lovens § 40 (2) bokstav d, som er en reaksjon på disiplinærbrudd, i virkeligheten praktiseres som hel isolasjon. Dette foregår ifølge fangene ved at de ikke mottar tilbud om sysselsetting på dagtid, og dermed i praksis blir sittende 23 timer i døgnet på cellen. Det nevnes også at det i praksis forekommer et tvilsomt samspill mellom domstols- og fengselsbeholdt isolasjon. Blant annet hevdes det at påtalemyndigheten, i samarbeid med fengslene, bruker de vage hjemlene i straffegjennomføringsloven til å omgå domstolens kjennelser om opphør av isolasjon» (Norsk senter for menneskerettigheter 2012: 49). For en kritikk av rapporten, se: Kristoffersen 2013.

¹¹³¹ European convention for the prevention of torture 2011: 28

Jeg ber henne utdype hvordan hun kan gå inn i slike situasjoner. «Si at jeg er innsatt her, og jeg har en dårlig dag. Og så merker du det. Kan du fortelle litt om hva dere gjør da?» spør jeg. «Da kraftsamler vi», svarer hun:

Jeg kan si: «Jeg ser du har en dårlig dag. Er det noe *jeg* kan gjøre? Innenfor mine rammer og muligheter?» «Ja, uff, nei, alt er trist og tragisk og bare hat og jeg ville ikke være her» og sånne ting. Men da kan jeg si: «Har du lyst til å være med opp en tur i luftgården?» «Nei, ikke det.» Da kan jeg spør: «Skal vi gå inn og spille litt Play Station, kanskje, for at du kan tenke på litt andre ting? Du sitter på fullstendig isolasjon. Du kan ikke være ute og prate med andre innsatte. De eneste du kan prate med er oss. Vil du ringe advokaten? Om han kan hjelpe deg med ett eller annet?» Men jeg hører jo med han da, hva han kunne ønske seg (Latter). Om han ønsker seg ut for å gå en tur i parken, kan han jo ikke det (Latter). Men innenfor de tingene vi kan... Vi har sytten mann på avdelingen. Og vi senser ting veldig fort hvis det er folk som sliter. Og da kraftsamler vi mot vedkommende. At ok, nå må han her få oppmerksomhet. Han sliter veldig. Vi må prøve å aktivisere ham og bruke tid på ham.

For henne er slike samtaler en viktig grunn til at hun fortsatt ønsker å jobbe som fengselsbetjent. De gir mening og motivasjon i betjentarbeidet, og sammen med det kollegiale fellesskapet – fleipen og samholdet, småpratene og vennskapet – er dette en positiv og uttrykt drivkraft. En utfordring for henne er imidlertid at betjenthverdagen ofte er hektisk. Arbeidspresset er til tider stort, og det er mange praktiske oppgaver som er knyttet til rollen hennes. Det kan være varetektsinnsatte som skal følges til ulike instanser i fengselet, eller som skal til avhør hos politiet. Det kan være interne møter. Det kan være serviceoppgaver, som å hente post, ta telefoner eller gjennomgå handlelistene til de fengslede. Det kan være å skrive et vedlegg som skal følge med én av de fengslede søknader. Eller det kan være å ta kontakt med samarbeidende etater, som NAV eller skolekontor.

Det er derfor hun setter så pris på å få jobbe ettermiddagsvakter, forteller hun. Halv sju, hver kveld, går nemlig én av betjentene rundt med te vann til dem som sitter på restriksjoner. «Den runden», forteller Astrid, «synes jeg er noe av det beste jeg har. For da prater jeg med absolutt alle sammen»:

Jeg kan bruke en time på den runden, jeg, hvis det var det om å gjøre. Da kan vi snakke om løst og fast og sånne ting. De innsatte står gjerne i døra si, mens jeg står ute, så det blir jo ikke særlig avslappet. Men du får et visst innblikk i hvordan de har det. «Går det greit eller?» Du ser på dem om de sliter eller om de har det greit. Og da kan de gjerne spørre: «Kan ikke du komme inn etterpå hvis du...?» «Ja, ja, ja, ikke noe problem.»

Det å ha mulighet til å ta seg god tid sammen med de fengslede, trer frem som en sentral verdi for Astrid. Det å prate med dem, høre hvordan de har det, fange opp hvis det er noen av dem som behøver særlig omtanke. Hun opplever imidlertid ofte å være presset på tid, ikke minst når avdelingen «ikke er helt vadret», som hun sier: når noen av de fengslede blir aggressive og «fyrer seg opp» eller når det er noen som «sliter veldig» og «har det skikkelig tungt». Dette kommer gjerne på toppen av de daglige avdelingsrutinene – de oppgavene hun *må* gjøre, og det er da lett å bli frustrert og mentalt sliten, sier hun. For når spesielle

situasjoner oppstår, gjør dette at et allerede stramt tidskjema blir utfordret. En dårlig dag for henne er derfor en vakt hvor hun «bare løper og løper». Det er så vidt du klarer «å holde hodet over vannet», sier hun. «Du får bare tatt ting som er der og da. *Det* må du ta, og *det* må du ta.» For hvis ikke, er det gjerne «en som knuser en celle», som «fyrer seg opp» eller som det blir «verbal konfrontasjon med». Og da «får du ikke satt deg ned og tatt noen gode samtaler» den vakta:

Vi kan ha utrolig hektiske dager. Noen ganger kan det være kontrollert stress, at du vet det blir hektisk når den og den skal dit. Men når det er sånn ukontrollert stress – oj, plutselig, så må du gjøre det, fordi han er litt urolig og sånn, og så løper du dit for sånn og sånn. Ja, det er en dårlig dag for meg, for da føler jeg at jeg egentlig ikke har gjort noe. Du har liksom bare tatt det som du *må* gjøre for at avdelingen skal være rimelige vadret. [...] Vi har folk som sitter isolert, men jeg har ikke fått tid til å gå inn og sette meg ned, ti minutter bare og prate med vedkommende. For du har løpt og gjort alt mulig annet, og du har ikke fått tid til å sette deg ned... Jeg har jo opplevd når jeg har kommet hjem, at jeg har tenkt: «Jeg har jo ikke vært på do i dag! For det har jeg ikke rukket å gjøre i løpet av sju timer.» Så til tider er det hektisk. Det blir nesten litt vittig, altså. Vi kan bare se på hverandre og le, for hva er det som skjer for noe, ikke sant?

I disse hektiske periodene lengter hun mot «de gode dagene», sier hun: De dagene da avdelingen er rolig, der det er tid til å prate med de fengslede, og der hun ikke behøver å løpe fra ærend til ærend, fra celle til celle. Men selv om det ikke er så ofte det er slike virkelig hektiske dager («det går jo litt i bølgedaler»), får jeg likevel inntrykk av at Astrid gjennomgående må veie mellom det hun opplever er viktige verdier for henne. For hvis betjentene kraftsamler mot én av de fengslede som sliter særlig tungt, må gjerne andre personer i varetekten nedprioriteres akkurat da. Og hvis hun i travle perioder oppsøker én av de fengslede på cella og blir der en halvtime, opplever hun at hun «gjerne svikter kollegene». Dette skjer, utdyper hun, siden det «blir ekstra på dem å gjøre fordi du er vekke den halvtimen». Tidsklemma gjør derfor at hun ikke får gjort jobben slik hun ønsker ut i fra egne kvalitetsstandarder, og det kan virke frustrerende på henne. Slik dras hun mellom lojaliteten til kollegaene, lojaliteten til alle de fengslede hun har ansvar for, og lojaliteten til enkeltpersoner i fengselscellene.

Men som hun allerede har påpekt: Heldigvis er det bare nå og da det er virkelig hektiske arbeidsdager. For selv om det er et gjennomgående høyt aktivitetsnivå i avdelingen, opplever hun dette oftest som noe positivt. Hun sier:

Jeg liker å jobbe. Jeg liker ikke å sitte på rauer og ikke gjøre noen ting. Å sitte med beina på bordet og ikke gjøre noen ting, det er ikke meg i det hele tatt. Jeg jobbet natt her for en stund tilbake. Bare: «Åhh, la meg komme på dagtid igjen. Der jeg kan få gått litt, ikke sant?» [...]. De innsatte flåser litt og sier jeg har ADHD og er hyperaktiv og har rakett under skoa. Jeg løper heller en gang for mye enn en gang for lite. Og det legger innsatte merke til. De misbruker det ikke på noen som helst måte. For sier jeg nei, så vet de at greit. Men har jeg anledning, gjør jeg det.

9.2.3 «Vi skal ha respekt for de innsatte»

Det å ha en god kommunikasjon med andre blir på den måten et svært sentralt ord i Astrids rolleforståelse. Denne kommunikasjonen retter seg dels mot de fengslede, og den retter seg dels mot de andre ansatte. For det er viktig å avklare arbeidsfordelingen mellom de som er på jobb, og det er viktig å si fra hvis hun gjør oppgaver som kan føre til at det i en periode blir mer trykk på de andre, betoner hun.

Når det kommer til de fengslede, knyttes de gode kommunikasjonsferdighetene tett sammen med persepsjonsevne og empati, dømmekraft og kunnskap. Astrid fremstår for eksempel som en betjent som ønsker å være bredt orientert. Hun liker å ha kunnskap om kulturer og religiøse tradisjoner. Hun har reist mye, og hun forteller hvordan den kunnskapen hun har tilegnet seg gjennom bøker og praktisk erfaring, har vært viktig for hvordan hun møter og opptrer innenfor fengselsmurene. Ikke minst fordi «vi har mye muslimer som sitter her», påpeker hun. Hun sier at de selvfølgelig har fengselsreglene å forholde seg til, men det betyr ikke at de ikke kan bruke «sunn fornuft» og fleksibilitet i bestemte situasjoner. For å illustrere dette, sier hun: «Jeg ville aldri ha strippet en muslim som jente»:

Reglene hos oss er jo at skal vi strippe gutter, så bør det være av samme kjønn. Skal vi strippe jenter, skal det være av samme kjønn. Men det ville jeg aldri ha gjort. Tenk så nedverdiggende det er for en muslim å stå naken foran en dame som ikke er deres kone.

Dette er ifølge henne ikke bare et eksempel på hvordan det går an å forebygge og forhindre uro ved hjelp av kunnskap, sunn fornuft og evne til å lese situasjoner («sense ting»). Det kobles også til å respektere de fengslede som likeverdige mennesker.

For Astrid knytter kommunikasjonen med de som er fengslet, til en annen sentral verdi for henne, nemlig: respekten for andres likeverd. Som fengselsbetjent, sier hun, er det svært, svært viktig at de fengslede ikke opplever at betjentene «hever seg over dem» og «ser ned på dem». Dette forstår hun som respekt, sier hun. Det handler om «holdninger overfor de innsatte, det at vi har respekt for hverandre. Det er ikke noe forskjell på oss». I den praktiske betjenthverdag blir måten hun kommuniserer på, den tone og sensitivitet hun tar med seg inn i den konkrete situasjonen, av stor betydning. For måten informasjonen blir lagt frem på, er ikke bare viktig for at budskapet i det hele tatt skal bli forstått. Det er også helt sentralt for at de fengslede skal oppleve seg respektert og verdsatt. «Hele tiden forklare», sier Astrid. «Og det som vi hele tiden kommer tilbake igjen til: måten vi sier det på. Ikke sant? At det ikke blir en ordre for dem.»

9.2.4 «Vi passer på. Og vi hjelper»

Når jeg spør Astrid om hvordan hun vil beskrive rollen hennes, tar hun utgangspunkt i det jeg tidligere har omtalt som det pønale kjerneelementet i fengselsstraffen: Det er

frihetsberøvelsen som er straffen.¹¹³² Og som uniformert fengselsansatt har hun et særlig ansvar for å sørge for at de som er fengslet, faktisk er i fengselet – så lenge ikke kriminalomsorg, domstol eller påtalemyndighet har bestemt noe annet. «De innsatte har gjort noe galt. De er dømt til frihetsberøvelse. Det er dommen deres», sier hun om dem som er i fengselet på bakgrunn av en domfellelse.

Også de som er varetektsfengslet, skal hun passe på. Ikke som en del av frihetsberøvelsen, men fordi påtalemyndigheten har bestemt det slik.¹¹³³ I dette uttrykket, det at hun «passer på» de innsatte, ligger det imidlertid en dobbelthet. Det handler både om å vokte de fengslede, og å sørge for at de blir ivaretatt på en best mulig måte – innenfor rammene av fengselsoppholdet. Hun sier:

Sikkerheten er jo alfa og omega. Det er jo det som bestemmer driften på huset. At vi skal føle oss trygge, og at de innsatte skal føle seg trygge.

Straffen er å sitte i fengsel. Og da skal vi hjelpe dem. Vi heter jo kriminalomsorgen, så vi er jo omsorgsarbeidere på en måte. Vi passer på de innsatte som sitter her, og vi hjelper dem. Formålet er å få dem ut i samfunnet igjen uten at de skal gjøre så mange nye kriminelle ting.

De domfelte er altså ifølge Astrid dømt til frihetsberøvelse. «Det er dommen deres. Og da skal ikke vi gjøre det verre for dem enn det det er», legger hun til. Hennes tre hovedoppgaver, slik hun beskriver dem, blir i tråd med dette å passe på at de fengslede er der de skal være, at det er trygt for dem som er i fengselet (ansatte, besøkende, fengslede) å være der, og å hjelpe enkeltmennesker som er fengslet.

9.2.5 «De kjenner oss, og vi kjenner dem»

Ro og orden fremstår her som det handlingsrommet som hun som fengselsbetjent, mener er akseptabelt for at ikke sikkerheten og tryggheten til samfunnet, henne selv, andre fengselsansatte, de fengslede eller besøkende blir truet. Gjennom statisk og dynamisk sikkerhetsarbeid – gjennom kontrolltiltak, visitasjoner, telling og inn- og utlåsning, og gjennom å delta i fellesskapet, snakke med og lytte til de fengslede, ja, bli kjent med dem – bidrar hun ifølge egne beskrivelser til minst to ting: 1) at frihetsberøvelsen blir gjennomført og fastholdt; 2) at det ikke skapes truende og potensielt utrygge situasjoner i fengselet under frihetsberøvelsen.¹¹³⁴ «Ro, orden og sikkerhet er liksom den overhengende paraplyen over det vi holder på med», sier Astrid, før jeg spør:

¹¹³² Se kapittel 6.3.3.2 og 6.3.3.3.2.

¹¹³³ I retningslinjene til straffegjennomføringsloven er dette formulert slik: «Fengselet skal forholde seg til og håndheve de forbud eller kontrolltiltak (restriksjoner) retten eller påtalemyndigheten har fastsatt og kan ikke uten forhåndsgodkjenning av retten eller påtalemyndigheten endre eller lempe på fastsatte restriksjoner» (Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 4.1).

¹¹³⁴ Disse to begrepene, dynamisk og statisk sikkerhet, er beskrevet nærmere i kapittel 6.3.5.

Terje F.: Er ro og orden det samme som sikkerhet?

Astrid A.: Ja! Er det rolig på avdelingen, og er det orden på avdelingen, så er sikkerheten ivaretatt. Har vi en som ikke kan oppføre seg, må vi jo gå til andre tiltak og sånne ting overfor han.

Terje F.: Er ro og orden det samme som stillhet?

Astrid A.: Det er jo ikke det. For stillhet kan jo være veldig negativt ladet gjennom at folk bare svinner hen i sin egen verden og ikke får noe stimuli utenfra. Men er det rolig på avdelingen, kommer jo det igjen av at vi har gjort en god jobb med å ha pratet med de innsatte og de innsatte er etter forholdene fornøyde med dagen og sånne ting. Så det kommer jo ikke av seg selv, det her ro og orden altså.

Astrid forteller at det bare er en sjelden gang at de ansatte i hennes avdeling har hatt behov for å bruke statiske sikkerhetstiltak som celleaksjoner og andre lovregulerte bruk av fysisk makt. Selv har hun aldri deltatt i en celleaksjon i fengselet.

«Er det ofte nødvendig å bruke fysisk makt ellers her i fengselet?» spør jeg. «Nei», svarer Astrid. «Hva skal til for å bruke fysisk makt da?» følger jeg opp, og Astrid sier at ett eksempel kan være to innsatte som slåss. «Da må du gå imellom.» Ett annet eksempel kan være når noen knuser cella. «Da må vi gå inn og hente ham, men da har vi prøvd alle mulig andre lempelige ting før vi går inn og bruker fysisk makt» (dette kalles celleaksjon). Det er i forlengelsen av dette at hun forteller at hun aldri har deltatt i en celleaksjon eller brukt annen form for fysisk makt i fengsel:¹¹³⁵

Astrid A.: Jeg har aldri brukt noe fysisk makt på noen.

Terje F.: Nei?

Astrid A.: Folk har sloss, men da tar jeg på meg en «offiserstemme» og roper til dem. Så stopper jeg dem på den måten. Jeg har gått i mellom to stykker som stod oppe sånn [viser med armene og overkroppen]. Men aldri... Det har hendt at vi har måttet gå inn og ta én på cella og få ham bort på sikkerhetscelle. Men ikke når jeg har vært på jobb. Så jeg har aldri gått inn og tatt noen med makt eller brukt fysisk makt eller noe tvangsmidler utover meg selv. Vi har veldig lite av det altså, her hos oss. Men igjen: Det henger sammen med kommunikasjon og sånne ting. At vi kan sense hvis det er folk som gjerne går over i en psykose. At vi senser det på forhånd og tar det før det klikker og skjer. Når vi har bare sytten mann, kjenner vi dem ganske godt da. Så vi ser med en gang hvis de har en dårlig dag og sånne ting.

Det at hun ikke har deltatt i celleaksjon i de etter hvert mange årene hun har jobbet som fengselsbetjent, mener hun har sammenheng med hennes egen måte å være på. Hun sier at hun har en evne til å sense situasjoner, og hun forteller – slik jeg også tidligere har vært inne på – at hun bruker mye tid på å bli kjent med de fengslede. Hun forsøker å snakke til dem, ikke ovenfra og ned, men: *til*. Hun lytter til dem, og hun forsøker å hjelpe når hun kan og har anledning til det. I tillegg betoner hun viktigheten av å la de fengslede også få bli litt kjent med henne – noe som også er en sentral del av hennes måte å tenke ro, orden og

¹¹³⁵ For en kort gjennomgang av betjentenes lovregulerte mandat til å bruke fysisk makt, se kapittel 7.5.3.1.

sikkerhet på. Det er med andre ord kraften i de gode relasjonene som her kommer til uttrykk.¹¹³⁶

Som fengselsbetjent, forteller hun, er det helt nødvendig å kunne kombinere sunn fornuft med kommunikasjonsevner, kjennskap til de fengslede med evnen til å sense. For det «er mange som tester deg», mener hun. «De tester hvor langt de kan gå før du blir sinna.» I slike situasjoner ser hun den enkelte an, men som oftest handler det om «å forholde seg rolig det, og så får vi bli ferdige». Hun prøver gjerne å få med seg vedkommende inn på cella, slik at han ikke skaper for mye uro i avdelingen. Da er det også et vidt rom for å blåse ut, sier hun. «Bare få det ut», pleier jeg å si. ‘Få det ut. Bli ferdig med det, og så tar vi det da’. Og da går som regel lufta ut av dem»: «Jeg har opplevd at innsatte har kastet ting. Når du lukker døra, kaster de ting i døra. Så gir vi ham fem minutter, og så er det å banke på. ‘Skal vi prate litt eller?’ ‘Ja.’»

Hun sier også:

Her i fengselet vektlegger vi veldig det med den dynamiske sikkerheten. At vi får en relasjon til de innsatte. De kjenner oss, og vi kjenner dem. Jeg pleier å si til de innsatte når de kommer, at vi må dra lasset sammen her. Ikke sant? Vi har våre regler og retningslinjer å forholde oss til, men vi skal hjelpe vedkommende så godt vi kan innenfor rammene våre. [...] Og det er hundre prosent her hos oss, altså: Vi kjenner dem, og de kjenner oss. Vi har derfor en veldig god tone oss i mellom.

Det er imidlertid ikke bare egne persepsjonsevner og kommunikasjonsferdigheter som etter hennes oppfatning har ført til at hun aldri ennå har brukt fysisk makt på jobb. Hun mener også at de kvinnelige betjentene («vi jentene») som regel ikke blir oppfattet som en fysisk trussel for de fengslede. Og når de ikke oppfattes som en fysisk trussel, er det heller ikke samme behov for andre å markere seg. Hennes erfaring er dessuten at de kvinnelige betjentene ofte kan være bedre til å roe ned de fengslede – siden de verken oppleves som en trussel og fordi de gjennomgående er bedre til å «prate dem ned». Hun sier:

Gutter er fysisk sterkere enn jenter, mens jenter har fordelene av at vi kan heller prate. Vi prater med de innsatte og unngår å komme i en fysisk konfrontasjon. Det er jo pluss og minus med oss alle, noen er gode på det, andre er gode på det. Vi jentene har ikke den fysiske fordelene, men vi klarer å roe ned ting mye bedre.

¹¹³⁶ Hun forteller også at hun ofte «spiller på helseavdelingen» i fengselet hvis hun er i tvil. De psykiatriske sykepleierne – sykepleierne i fengsel har ofte psykiatrisk tilleggsutdanning – har nemlig «veldig god kunnskap», sier Astrid, og hun oppsøker derfor gjerne dem for å be om råd: «Hvordan skal jeg håndtere den situasjonen? Hva mener du jeg skal si i den og den situasjonen, for ikke å trigge noe som du absolutt ikke vil». Du kan si ett feil ord og så blir det feil. Jeg hadde en [som var fengslet] som hadde veldig store bølgedaler. Kjempesinna og høflig og grei. Og så ventet han på noe post som han skulle ha fått dagen i forveien. Så ble det masse krangling om kvelden. Dagen etter kommer jeg på jobb. Og så spør han om den posten. Jeg sier: ‘Vi skal ordne det i dag’. ‘Ja, når tid klokka da?’ ‘Nei, det vet jeg ikke’. Da ble det feil. For jeg sa: ‘Jeg vet ikke’: Hadde jeg sagt klokka ett, så hadde det vært helt greit. Men det er sånn som når en blir bedre kjent med dem». Se ellers artikkelen «*Nå må dere forstå at den mannen trenger hjelp.*»: *Fengselsbetjenter, maktesløshet og psykisk helse* for flere perspektiver på samhandlingen mellom fengselsbetjenter og helsepersonell (Fredwall 2013).

Det engasjement og den kommunikasjonen som Astrid her forteller om, er en helt avgjørende del av betjentrollen hennes. Gang etter gang i intervjuet vender hun tilbake hvor viktig dette er for roen og ordenen i fengselet, på samme tid som det også blir lettere for henne å fange opp når noen trenger hjelp eller en å snakke med. «Vi kjenner dem, og de kjenner oss», sier hun. Det handler om å være oppmerksom og årvåken. Det handler om relasjoner. Det handler om måten man møter hverandre på. Og det handler om å skape en kontakt som gjør det enklere å snakke sammen. For det er ifølge henne ofte lettere for de fengslede å be om en prat eller om hjelp til noe hvis de kjenner betjentene («Mange kan gjerne spørre: ‘Astrid, kan ikke du komme inn og prate litt?’»). Det gjør det også lettere for henne å oppdage hvis noen har behov for ekstra hjelp – uten at de selv ber om det («Det er ofte de som er stille, som behøver mest hjelp»). Det er videre lettere for de fengslede å kjenne grensene for hva hun oppfatter er akseptabel opptreden innenfor rammene av ro og orden («Samtidig merker de på meg hvis jeg er seriøs: ‘Nå er det nok!’»). Det kan også ha en positiv effekt på avdelingsmiljøet, og ikke minst: Den stadige kontakten med de fengslede fører også til at hennes jobb blir tryggere, mener hun. Det skal nemlig mer til å skade en du kjenner enn en ukjent, sier Astrid – og legger til:

Jeg er sikker på at hadde jeg kommet inn i en situasjon på varetekten, at det er noen som vil ta meg, så er det mange innsatte som ville gått og stoppet vedkommende. Jeg belager meg ikke på at det er sånn. Men såpass kjenner jeg dem, og såpass kjenner de meg. Det er faktisk innsatte som har kommet, når jeg har stått og kranglet med noen, og sagt: «Nå må du kutte ut. Nå må du høre på Astrid!» Og når de hører det fra en medinnsatt, da blir de ... Da går de sånn med en gang.

9.2.6 «Og så prøver vi å gjøre hverdagen litt lettere for dem som sitter her»

Slik er relasjonene til de fengslede svært viktig i det forebyggende sikkerhetsarbeidet som Astrid gjør: det som er med på å forhindre at det oppstår uro og mobbing, opprør og slåsskamper. Og slik tildeler hun også denne kontakten en verdi i seg selv. Astrid er nemlig én av de betjentene jeg har snakket med som omtaler seg selv som «en omsorgsarbeider». Og når jeg ber henne om å sette en overskrift over jobben sin som fengselsbetjent, trekker hun frem de relasjonelle og andre-orienterte stikkordene «samtalepartner» og «lys i hverdagen» som de to nøkkelordene hun vil ha med. Hun ønsker å være en samtalepartner og et lys i hverdagen for de som er fengslet, sier hun – og legger til:

Jeg føler at min oppgave som fengselsbetjent er, utenom ro og orden og sikkerhet, å gjøre hverdagen litt lettere for dem som sitter her. Ro, orden og sikkerhet ligger i bunnen av alt vi gjør, og så prøver vi å gjøre det litt lettere for dem, å gjøre det så greit som mulig for dem som sitter her. [...] Hvis jeg kan hjelpe mennesker, gir det meg noe. Har folk rundt meg det så greit som de kan i den situasjonen de er i, har jeg det også greit.

Det å vise omsorg for andre – det å hjelpe dem i det som kan være en vanskelig situasjon – fremstår slik som en annen sentral side ved Astrids rolleforståelse. Hun bruker selv ordet «omsorg» en rekke ganger om arbeidet sitt, og hun knytter dette da til hendelser og relasjoner i jobben som hun opplever som meningsfulle. «Hvis menneskene rundt meg er fornøyde, da er jeg fornøyd. Da er det en bra dag», sier hun. Slik jeg forstår henne, handler dette ofte om å hjelpe mennesker som befinner seg i en sårbar og vanskelig situasjon. Det handler om å kunne bety noe for andre. Og det handler om å ta et moralsk ansvar for de fengslede og vel mens de er i hennes avdeling. Jeg har allerede vært inne på hvordan dette konkret kan komme til uttrykk: slik som ekstra lufting, trening eller gåturer i gangene. Eller det kan skje gjennom å sette seg ned på cella og prate. Hun sier:

Astrid A.: Jeg ønsker jo å hjelpe og ha noen gode samtaler. Ikke at vi skal prate og være veldig personlige, men at de blir sånn én-til-én. Vi kan sitte og prate om at Manchester United kommer til å vinne Premier League i år, ikke sant? Vi kan sitte og prate en halv time om det.

Terje F.: *Om løst og fast. Du behøver ikke ha et formål med den samtalen?*

Astrid A.: Nei, nei, nei, nei, nei.

Terje F.: *Så samtaler behøver ikke å ha rehabilitering som mål for at den skal oppleves som god?*

Astrid A.: Nei, det synes ikke jeg. Den kan være nyttig på en helt annen måte enn at de... Altså, innsatte kan komme og si: «Å, jeg skulle ønske jeg hadde en venninne som deg som jeg bare kan prate løst og fast om.» Men så sier jeg: «Jammen, Kirkens Bymisjon, Røde Kors, alle har jo sånne.» Vi trenger jo ikke bare å snakke tjeneste hele tiden. Å ha et menneske rundt seg som du kan prate om andre ting enn rus med, det er jo rehabilitering i seg selv det. For det er mange som 24 timer i døgnet går i rus. Og hvis de da kan prate om noe helt annet, vil jo jeg si at det er også en form for det som kriminalomsorgen har funnet ut at vi skal gjøre. Jeg synes det. Jeg blir nesten litt provosert, jeg, når vi liksom skal prate [banker i bordet to ganger] «sånn» hele tiden. Det er viktig at vi har det litt romslig. Det viser jo at vi er mennesker vi også. At vi ikke er roboter som skal hjelpe dem med å få et liv.

Terje F.: *Forstår jeg deg altså rett når samtale og møtene med de innsatte har egenverdi i seg selv?*

Astrid A.: Mm. [...] Hva vil en innsatt tenke hvis du kommer inn og *alt* du prater om hver *eneste* gang du var inne hos han, var: Nå må du skjerpe deg? Nå må du klare å bli et bedre menneske? Nå må du slutte med kriminalitet? At alt var penset inn på det? Han hadde jo aldri giddet å prate med meg noe mer.

9.2.7 «Da jabber jeg dem ned»

Astrid er videre opptatt av at de fengslede i all hovedsak selv må få kunne bestemme om og når de vil prate med henne. Som fengselsbetjenter må vi derfor ikke presse oss på personer som gir uttrykk for at de vil være alene eller som helst ikke vil snakke med oss, sier hun – og fortsetter: «Mange kan gjerne spørre: ‘Astrid, kan ikke du komme inn og prate litt?’, mens andre bare vil være i fred. Men det må være helt opp til dem selv.» I de tilfellene der noen av de fengslede ikke ønsker å ha kontakt med henne, skriver hun det opp i fullbyrdelsesjournalen.¹¹³⁷ For det er jo gjerne andre betjenter «som prater veldig greit med

¹¹³⁷ Det lages en fullbyrdelsesjournal på alle som er fengslet, der blant annet hendelser og beslutninger skrives inn. Se kapittel 2.2.2.

dem, mens andre ikke prater like greit». Og da får de som har bedre kjemi, forsøke å prate mer med disse, forklarer hun.

Hun gjør imidlertid et viktig unntak når det gjelder å akseptere dette ønsket om å være i fred. For de fengslede som hun har kontaktbetjentansvaret for, presser hun seg mer på, sier hun. Ifølge retningslinjene til straffegjennomføringsloven skal alle som varetektsfengsles, få tilbud om kontaktbetjent – så langt «det er praktisk mulig». ¹¹³⁸ Dette skiller seg dermed fra de straffedømte, som både har plikt og rett til å ha kontaktbetjent. De domfelte kan derfor ikke nekte å forholde seg til en kontaktbetjent, men de kan selv velge hvor mye de vil samarbeide og hvor tett oppfølging de ønsker å ha. ¹¹³⁹ Kontaktbetjenten har i begge tilfeller «et særlig ansvar for å følge opp den enkelte innsatte», heter det i retningslinjene for kontaktbetjentordningen. ¹¹⁴⁰

Det er dette særlige ansvaret jeg antar ligger bak hennes ulike måter å forholde seg til de fengslede på. For de hun har et konkret og formalisert kontaktbetjentansvar for, har hun en mye mer pågående kommunikasjonsstrategi ovenfor. «Jeg bare presser meg på, jeg, og prater. Jabber dem ned», sier hun. Dette handler så langt jeg kan se, et stykke på vei om en plikt (et pålegg hun har fått som kontaktbetjent), men det har også en viktig pedagogisk side. For siden hun har fått et særskilt ansvar for et gitt antall personer, er hun også «avhengig av å kjenne dem litt», som hun sier. Astrid er imidlertid nøye med å påpeke at hun da forsøker å opptre med varsomhet og respekt. Hun forsøker å lytte, forsøker å sense, og hun forsøker å trykke på «de rette knappene for å få øynene opp på dem».

Hun illustrerer dette ved å fortelle om en person som hun hadde vært kontaktbetjent for i nærmere tre måneder. «Jeg kunne være inne hos ham en halvtime, og han svarte ‘ja og nei’, altså kun enstavelsesord.» Slik gikk ukene, men så etter nesten tre måneders tid var hun på ny inne på cella hans. På vei ut etter nok et tilsynelatende forgjeves forsøk sa hun: «Du må ha god kveld, da.» «Ja, du må ha god kveld, da, Astrid», var svaret. «Da», forteller Astrid, «da holdt jeg på å gå på ryggen. At han sa navnet mitt, ikke sant? At det gikk an å prate. Som regel var det ‘ja’ og ‘nei’-svar du fikk». Hun forteller også hvordan hun bare noen uker før jeg intervjuet henne «hadde en som var utrolig vanskelig». Dette var en varetektsfengslet «som ikke åpnet seg for noen», sier hun. Da var det på ny å bruke «den der presse-seg på-teknikken»:

Jeg visste at han var veldig interessert i fotball. Og da begynte vi å prate om det. Og så fikk jeg han litt på gli. Og så må man bare bygge videre på det da. Så kan en gå lengre, så kan en spørre om de mest tunge ting. Har du bare pratet litt fotball... Du kan gå inn på følelser ved å prate om fotball, vet du.

¹¹³⁸ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt 4.1

¹¹³⁹ Storvik 2011: 162

¹¹⁴⁰ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 2

9.2.8 «Er de kriminelle, må vi respektere dem for det også»

Samtalene med de fengslede har altså en tydelig egenverdi for Astrid. Samtidig innebærer det en mulighet for å skape en relasjon til de fengslede, noe som igjen også er viktig for sikkerhetsarbeidet. Den siste dimensjonen ved disse samtalene og kommunikasjonen med de fengslede kan knyttes til rehabilitering. Dette punktet avslutter da også analysen av Astrids refleksjoner og beskrivelser.

For selv om det å prate med de fengslede ikke behøver å handle om kriminalitetsforebygging for at de skal oppleves som nyttige eller verdifulle, er hun altså samtidig opptatt av finne frem til og trykke «på de rette knappene for å få øynene opp på dem». Dette handler i min tolkning om å skape sosiale relasjoner til de fengslede og gjennom samtaler og egen opptreden finne åpninger som gjør at hun kan motivere dem til å leve lovlidige liv etter fengselsoppholdet. Det er en slik åpning hun er inne på når hun snakker om hvordan veien til å snakke om mer tunge ting gjerne kan gå via fotballprat, og det er det som er grunnlaget i kontaktbetjentarbeidet hennes: Et artikulert ønske om å yte praktisk og sosial hjelp til de som er varetektsfengslet, og et forsøk på å hjelpe de domfelte til å leve «for tilnærmet i hvert fall lovlidige liv» etter endt fengselsopphold:

Hun sier:

Astrid A.: Det er jo mange av de innsatte som har et rusproblem, ikke sant. Og det er jo en virkelighetsflukt. Møter de motstand, så ruser de seg, for de takler ikke motstand. Det er jo mange som har gått glipp av alt fra... De har droppet ut av ungdomsskolen, så har de gått glipp av ti år der, ikke sant? Og bare dette her å hjelpe dem med henvendelser til sosialkontor, få dem i gang med at de må få et sted å bo, eventuelt uføretrygd, eller trygd på en eller annen måte. Eller ut igjen i jobb. For skal en innsatt løslates på prøve her hos oss, så er det krav at de har et sted å bo og at de har en skole[plass] eller en jobb eller noe å gjøre. Og det starter vi opp med fra dag én. Helseavdelingen, som vi har her, er utrolig dyktige. De fanger dem opp med en gang og setter dem i gang. «Hvem er din saksbehandler på sosialkontoret, trygdekontoret?» Selv om de sitter i varetekt, setter vi i gang apparatet rundt dem med en gang.
Terje F.: Hva slags rolle har du i det?

Astrid A.: Jeg er kontaktbetjenten. Så er det et ansvarsgruppemøte, så deltar jo vi på det. Og det er jo fordi at da jobber vi jo mot et mål. Og trenger innsatte å ta telefoner i den forbindelse, er det vi som er betjenter på avdelingen, som må hjelpe dem med det. Og er du på et ansvarsgruppemøte, vet du litt om fremgang og prosessen og progresjonen i soningen.

Det er her viktig å være oppmerksom på det skillet Astrid gjør mellom de straffedømte og de varetektsfengslede. Astrid har nemlig, slik jeg tidligere har påpekt, vekslet mellom å arbeide i varetektsavdelingen og domsavdelingen. Når hun reflekterer omkring rehabiliteringsarbeidet i fengselet, gjelder dette så langt jeg forstår, bare de personene som er domfelt. En som er varetektsfengslet er å betrakte som uskyldig frem til det er avsagt dom i saken,¹¹⁴¹

¹¹⁴¹ En person som er varetektsfengslet, er ikke straffet. Det finnes ingen domstol som har tatt stilling til skyldspørsmålet i saken, og den varetektsfengslede er derfor å betrakte som uskyldig. I kriminalomsorgsmeldingen understrekes dette slik: «Varetektsinnsatte er ikke dømt og skal derfor ikke pålegges de samme forpliktelser og måtte delta i fellesskap

og fengselsbetjentene skal derfor heller ikke arbeide «med kriminaliteten deres», som Astrid uttrykker det – så sant de ikke selv ber om det. Samtidig er det tydelig gjennom hennes beskrivelser at forvaltningsapparatet også settes i gang rundt de varetektsfengslede. Mange av dem kan ha rusproblemer. Mange av dem kan ha behov for kontakt med NAV eller andre offentlige institusjoner (som psykiatri eller kommunale helsetjenester). Astrids rolle, som kontaktbetjent, kan da være å hjelpe til med henvendelser til slike ytre instanser.

Astrid er her nøye med å understreke at sterk-paternalisme (mitt uttrykk, ikke hennes) er noe hun forsøker å unngå. Det er lett å være styrende og belærende overfor de fengslede, sier hun, men dette er etter hennes syn verken en klok eller riktig måte å opptre på: «En vet jo mange ganger hva som kunne vært bedre for dem. Men en kan jo ikke være belærende overfor dem heller. [...] ‘Hør nå her! Dette vet jeg bedre enn deg’, liksom. Det nytter jo ikke», sier hun. I stedet forsøker hun å gå dem informerte råd. Hun kan også motivere dem, men det er de fengslede som til sist må få bestemme om de vil lytte til rådene hennes eller ikke. For som hun sier når vi snakker om påvirkningsarbeidet i fengslene:

Er de kriminelle, må vi respektere dem for det også. En kan ikke respektere dem på noen annen måte. Han har sagt at han vil bli et bedre menneske når han slipper ut, mens han har sagt at «nei, jeg ville ikke ha noe hjelp». Rusen betyr så mye for ham. Jeg behandler jo ikke de to noe forskjellig av den grunn. Jeg har jo like mye respekt for dem som mennesker. Og han får ikke noe flere goder av den grunn. Selvfølgelig, du hjelper han litt mer, og det er mer rundt han og det er mer oppmerksomhet. Men... Jeg sier jo til dem jeg er kontaktbetjent for: «Vær ærlig nå da. Hva er det du ønsker? Skal vi sette i gang noe?» «Nei, uff, nei, det...» Ikke sant? «Jeg vil bare bli ferdig med denne her dommen.» «Jammen, det er helt greit det.» Jeg er inne og har samtaler med ham av den grunn også.

Det å respektere dem som mennesker, innebærer også å respektere dem som personer som ikke ønsker eller klarer å leve kriminalitetsfrie liv. Hun kan være uenige i valgene deres. Hun kan ha klare tanker om hva som skal til for at de skal kunne leve det hun oppfatter er bedre liv. Det er de fengslede selv som må ville og ønske det – hvis ikke trår hun over en moralsk linje. De fengslede «må ikke føle det som at noe blir tredd ned over hodet på dem», sier hun og legger til at «det er jo helt opp til dem selv hva de er interessert i». Samtidig kan man «jo prate mye om mye og håpe at det kanskje er noe som fester seg».

For selv om hun anerkjenner de fengslede ønsker og vilje, ligger det hele tiden i bakhodet hennes et håp om at det går an «å snu holdningene» til dem.

med domsinnsatte hvis de ikke ønsker det. Dette prinsippet er nedfelt i straffegjennomføringsloven ved at varetektsinnsatte ikke har aktivitetsplikt og bare deltar i fellesskap med domsinnsatte i den grad de ønsker det» (Justisdepartementet 2008a: 141).

9.3 Bjarte B.: En mann som tenker sikkerhet

«Jeg er en mann som tenker sikkerhet», sier Bjarte B. I nærmere ti år har han arbeidet som fengselsbetjent, og hans fremste oppgave er dette: å passe på at de fengslede er der hvor de skal være. «Det er 'pri1'», forteller han. Nummer to er å hjelpe dem – så sant de selv ønsker en slik hjelp. Her er kommunikasjonsferdigheter, det å kunne få øye på hva som er viktig i en situasjon og ha sunn fornuft, det aller mest nødvendige for å gjøre en god jobb som fengselsbetjent. Han forteller gang etter gang hvor viktig det er å lytte, og han betoner hvor sentralt det er å prate og ha en god tone med de som er fengslet. Han misliker tanken på å sitte på vaktrommet og være passiv, sier han. Aller helst vil han være sammen med de fengslede. Prate med dem inne på cellene, trene i lag med dem, ta en tur i luftegården, flire over ett eller annet fjernsynsprogram. «Jeg mener at det som begynner fra halsen og opp er det viktigste verktøyet vi har som fengselsbetjenter. Det å kunne lytte og snakke litt. Det å kunne sette seg ned, drøse, ta en kopp kaffe eller gå ned i treningsrommet. Da får jeg gitt litt, og så får de gitt litt tilbake, og det knytter et helt spesielt bånd», sier Bjarte og betoner at dette båndet både handler om å hjelpe og å tenke sikkerhet. For som han sier: «Å tenke sikkerhet er viktig for de innsatte og ikke minst for dem som jobber her.»

9.3.1 «Det som begynner fra halsen og opp»

For Bjarte kan betjentarbeidet sammenfattes gjennom tre små setningsledd: Vi er hjelpere med nøkler og ganske stor makt. Det var én av de fengslede på avdelingen hans som omtalte betjentene slik, og Bjarte mener beskrivelsen treffer godt. «Jeg var i en skoleklasse engang», forteller han, «og da hadde jeg med meg en innsatt som forklarte hva det var å være en fange. Han brukte nettopp de ordene der: 'Fengselsbetjenten er ikke en fengselsbetjent slik dere tror han er, og slik dere har sett i amerikanske filmer. Det er faktisk en som hjelper oss, som har nøkler og som har ganske stor makt.' Og det er nok en ganske treffende beskrivelse: Miljøarbeider med nøkler og ganske stor makt».

Det kan være verdt å merke seg hvordan Bjarte her veksler mellom de to substantivene «hjelper» og «miljøarbeider». Så langt jeg kan se, er betydningen den samme. Et stykke på vei kan en slik synonym anvendelse virke ubetydelig, men jeg skal likevel bruke noe plass på ordvalget – rett og slett fordi det får frem et viktig poeng i beskrivelsen av betjenthverdagen hans: den distansen han etablerer mot det han oppfatter er kriminalomsorgens rehabiliterende målsetning.

I både kriminalomsorgsmeldingen og fagstrategien settes jo som nevnt, miljøarbeid inn i en tydelig rehabiliteringskontekst. De fengselsansatte, skriver for eksempel Kriminalomsorgens sentrale forvaltning i fagstrategien, skal bruke miljøarbeid «til lærings- og

mestringsformål».¹¹⁴² Miljøarbeid knyttes eksplisitt til miljøterapi, et begrep som er utviklet og brukt i psykiatrien.¹¹⁴³ Det å skulle påvirke folk til å leve bedre liv er her en helt sentral drivkraft.¹¹⁴⁴

Bjartes tilnærming er annerledes. Når han bruker ordet «miljøarbeid», handler det ikke om at de fengslede skal leve fremtidig lovlige liv, men om å hjelpe enkeltmennesker i den situasjonen de er i – her og nå. Slik ligner hans nåtidsorienterte bruk av miljøarbeid-begrepet mer på den forståelsen som uttrykkes i en håndbok for miljøarbeid i fengslene, skrevet av Heidi Drægebø et al.¹¹⁴⁵ Også forfatterne av denne håndboka, som utarbeidet den på oppdrag av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, påpeker riktignok at det primære siktemålet for miljøarbeidet i fengsel skal være å skape muligheten for at de fengslede kan gjøre noe med sin livsførsel.¹¹⁴⁶ Samtidig er de åpne for at miljøarbeid ikke bare er et verktøy i rehabiliteringsarbeidet (slik fagstrategien legger opp til), men også handler om å hjelpe eller vise omsorg overfor personer som er i en vanskelig situasjon: Heidi Drægebø et al. skriver:

Fagstrategien presiserer at (ny) fag- og modellutvikling, skal ha endring av innsatte som mål. Det er allikevel viktig for forfatterne av håndboka å påpeke at på enkelte avdelinger vil skadereduksjon være et riktig ambisjonsnivå. [...] Det erkjennes at fengsel kan opprettholde og forsterke prokriminelle holdninger og bidra til isolasjonsskader. Å redusere skade av fengslingen er derfor et godt egnet mål for bevisst og metodisk arbeid med fengselsmiljøet. Vi finner for eksempel «promillefengsler» som håndterer et stort antall korttidsdommer, hvor arbeidsdriften er en bærebjelke i innholdet. Det vil trolig være et nødvendig og tilstrekkelig mål for miljøarbeid her å få innsatte til å fungere så normalt som mulig i forhold [til] arbeidsdagen.¹¹⁴⁷

Så langt jeg kan se, gir et slikt nåtidsorientert hjelpeperspektiv god gjenklang i Bjartes rolleforståelse. For i det intervjuet jeg gjorde med ham, kommer det frem en tydelig skepsis

¹¹⁴² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 22

¹¹⁴³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2004a: 14; 20. Per Vaglum og Liv Bø definerer for eksempel miljøterapi slik, i en artikkel fra 1984: «Miljøterapi er en behandlingsform som betegner en planlagt bruk av det som skjer i samspillet mellom pasienter og behandlere døgnet rundt» (Bø & Vaglum 1984: 24).

¹¹⁴⁴ Linde & Nordlund 2006: 21. Sølvi Linde og Inger Nordlund påpeker imidlertid at miljøterapi og miljøarbeid «i dagens begrepsbruk [2006]» brukes «mye om hverandre»: «Fellesnevner i de ulike definisjoner og utdypinger av begrepene miljøarbeid og miljøterapi er tilrettelegging av det sosiale og fysiske miljøet, samt at systematikk, målrettethet og koordinering er vektlagt. I den grad det er noen forskjell, så er det i forhold til behandlingstankegangen» (Linde & Nordlund 2006: 23). Selv velger de å bruke ordet miljøarbeid. De skriver: «Miljøarbeidet utvikler seg i dialog og forhandling med den eller de personer en skal yte bistand til. På den måten kan en se at begrepet miljøarbeid har fått et dynamisk innhold gjennom å anerkjenne bruker som selvstendig medvirkende part. Vi ønsker å vektlegge dialogen og det dynamiske perspektivet, ikke behandlingsaspektet. I valget mellom miljøarbeid og miljøterapi velger vi derfor å bruke begrepet miljøarbeid» (Linde & Nordlund 2006: 25).

¹¹⁴⁵ Drægebø 2006

¹¹⁴⁶ Dette, påpeker arbeidsgruppen, skal kunne gjøres mulig gjennom at fengselet tilbyr tydelige og tilbakevendende strukturer og relasjoner som er troverdige for at de skal kunne utvikle seg i ønsket retning. «Miljøarbeid handler om å gjøre miljøet utviklende gjennom å utnytte de mulighetene som ligger i daglig samvær, rutiner og aktiviteter. Det handler altså om å organisere miljøet slik at det legges til rette for at samhandling mellom innsatt og innsatt, og mellom innsatt og tilsatt, kan finne sted», skriver arbeidsgruppa (Drægebø 2006: 17f) som betoner at det derfor er helt nødvendig med «utstrakt kontakt» mellom betjentene og de fengslede. «I forskningen», heter det i håndboka, «finner man at relasjonen er viktig, og en faktor som influerer utfallet av påvirkning i positiv retning» (Drægebø 2006: 28).

¹¹⁴⁷ Drægebø 2006: 18

til kriminalomsorgens nyttesentrerte rehabiliteringsprosjekt. I hvert fall når det gjelder de fengslede som befinner seg i varetektsavdelingen. Det artikulerte formålet med Bjartes hjelp eller miljøarbeid er nemlig ikke at de fengslede skal leve lovlydige etter endt straffegjennomføring eller varetektsopphold. Det er heller ikke samfunnsnyttens som vektlegges når han beskriver hvorfor han omtaler seg selv som en hjelper eller miljøarbeider. Bjarte er opptatt av å hjelpe de fengslede som ønsker en slik hjelp *for at tilværelsen kan bli bedre her og nå*. Det å sette seg ned og prate, det å ta en kopp kaffe eller gå ned i treningsrommet med dem, det å se en film sammen, ta en tur ut i lufttegården eller bare gå en rusletur i gangen («kan låse inn resten av de innsatte») – alt dette handler ifølge Bjarte primært om å skulle hjelpe mennesker i en sårbar situasjon. «Har du et formål når du gjør dette?» spør jeg med direkte henvisning til denne praten og kaffedrikkingen og treningen. «Ja, det har et formål», svarer han. «Et spesielt formål»:

Jeg kan se folk sliter. De behøver ikke si noe. Det er et fint ordspråk som sier at «stilleste vann har dypest grunn», og det har jeg sett etter en rekke år i etaten, at det stemmer faktisk. De som skriker høyest, det er ikke de som trenger hjelp. Det er de som slutter seg inne, som gjerne kan gå inn i en psykose eller blir suicidale – de kan en redde lenge før ved bare å gjøre enkle ting: ta dem med ut i lufttegården, spille fotball, litt forskjellig. Og det blir jo ikke verdsatt. Dette arbeidet blir jo ikke dokumentert. Men det er jo noe du gjør hver dag.

Bjarte forteller at denne muligheten for å jobbe tett på de fengslede var en viktig grunn til at han søkte om å arbeide i varetektsavdelingen. «Det er veldig mye frustrasjon blant mange innsatte. Vi slukker mye brann»,¹¹⁴⁸ sier han og understreker at evnen til å være oppmerksom og kunne kommunisere derfor er så viktige for å gjøre en god jobb som fengselsbetjent. «Vi må kunne lytte. Jeg mener at det som begynner fra halsen og opp, er det viktigste vi har. Det å kunne lytte og snakke litt, det går mye av hverdagen til», sier han – og fortsetter:

På fellesskapsavdelingen har du ikke denne kontakten. Da er innsatte i fellesskap, de er ute i en stor gruppe sammen, mens på lukka avdeling [varetektsavdelingen] må *du* oppsøke fangen. Av og til er det fangen som oppsøker og vil ha kontakt med deg, men som oftest er det vi som oppsøker, ser, observerer og snakker.

9.3.2 «Hjelp hvis han selv vil ha hjelp»

Har Bjartes tydelige ønske om å hjelpe (ikke rehabilitere) en sammenheng med den avdelingen han arbeider i, nemlig restriktiv avdeling? Kanskje et stykke på vei. Jeg påpekte i analysen av Astrid A.s refleksjoner at de varetektsinnsatte ikke er straffedømt, og at fengselsstraffens formål og virkninger dermed heller ikke skal omfatte disse – så lenge de ikke

¹¹⁴⁸ Uttrykket «vi slukker mye brann» skal her forstås i overført betydning, nemlig som en utdyping av substantivet «frustrasjon».

selv ønsker det. I både straffegjennomføringsloven og forarbeidene fremheves det da også at fengselsbetjentene har et særlig ansvar for å ivareta de som er ilagt fullstendig eller delvis isolasjon.¹¹⁴⁹ Med dette som bakteppe er det mulig å lese Bjartes insistering på å hjelpe her og nå, som en respons på en slikt ivaretagelsesoppdrag. Han har et ansvar for å ivareta, både ut fra samfunnsmandatet og som enkeltmenneske, og derfor forsøker han å vise omsorg overfor de som er varetektsfengslet. Jeg tror imidlertid ikke dette er hele forklaringen. For det er også flere domfelte i avdelingen til Bjarte. Det er personer som er blitt ilagt restriksjoner av fengselet, som av ulike årsaker må beskyttes fra andre fengslede eller som selv ønsker å være i en restriktiv avdeling. Bak Bjartes tydelige her-og-nå-perspektiv ligger det i mine øyne også en kritikk: en distansering fra betjentenes pålagte rehabiliteringsansvar. Denne kritikken har jeg vært inne på flere ganger allerede, og jeg skal nå gå nærmere inn i hva Bjarte sier at han legger i dette.

Bjarte er tydelig på at fengselet ikke er et egnet sted for å endre en persons liv – uavhengig av om de er straffedømt eller varetektsinnsatt. «Jeg tror faktisk det er feil setting å hjelpe folk i», sier han når jeg spør om han tror kriminalomsorgen kan eller skal forandre livsførselen til de som er fengslet. For å illustrere dette trekker han et skille mellom det arbeidet han mener han ble utdannet til – det som i sin tid motiverte ham til å søke Fengselsskolen – og hva som er reell praksis på arbeidsplassen hans. Han sier:

Jeg er utdannet til å ha en innsatt her inne, til å hjelpe ham hvis han selv vil ha hjelp og legge forholdene til rette. Så får de selv ta et valg om de vil ha hjelp eller ei. Men her påskynder vi mange innsatte hjelp som de gjerne ikke vil ha.

Etter hans syn verken kan eller bør fengselsbetjentene ta initiativ til at de fengslede «skal forandre sitt kriminelle handlingsmønster», som han sier med henvisning til kriminalomsorgens hovedmål.¹¹⁵⁰ Det er ikke fengselsbetjentene som skal sette i gang denne forandringen. De fengslede må selv ville det først, understreker Bjarte: «Først må de ville. Viljen må komme først, før forholdene blir lagt til rette.»

Han forteller at det til tider er en del diskusjon i fengselet – spesielt mellom fengselsbetjenter og ledelsen, men også betjentene mellom – om nettopp dette. Det vektlegges i stor grad at «alle skal ha hjelp», sier han. Når han så stiller spørsmål ved dette, og sier: «Nei, han [en som er fengslet] vil faktisk ikke ha hjelp», får han beskjed tilbake: «Jo, vi må hjelpe, for det er vi pålagt.» Slik blir dette «en diskusjon som går på ren etikk», sier Bjarte.

¹¹⁴⁹ Se kapittel 5.5.2.

¹¹⁵⁰ Justisdepartementet 1998: 29; jf. Justisdepartementet 2008a: 22, 63.

9.3.3 «Jeg sier jeg ikke vil dytte på, men da sier de at det er min jobb å overtale»

For Bjarte er tydelig på at dette i stor grad handler om etikk. Han ønsker ikke å pådytte noen noe som de ikke ønsker, forteller han – og det er nærliggende å sette det i sammenheng med hvordan han bruker og forstår ordet «hjelp». I intervjuet foretar han nemlig et distinkt skille mellom hva jeg vil omtale som «hjelp som omsorg» og «hjelp som rehabilitering». Det å gå inn på cellene til de som han ser sliter, det å snakke med dem som har behov for det, det å ta dem med ut på ekstra lufting eller en tur i treningsrommet, fremstår som hjelp som omsorg. Dette er en hjelp han gjerne kan ta initiativ til, som når han beskriver hvordan han oppsøker og forsøker å gi oppmerksomhet til personer «som slutter seg inne».

Den hjelpen Bjarte imidlertid ikke ønsker å dytte på dem, verken de varetektsfengslede eller straffedømte, er den hjelpen som kan knyttes til pålagt rehabilitering: til å få dem rusfrie, til å få dem til å endre livsførsel, til å få dem til å leve lovlydig – konkret sagt: til å jobbe med det som gjør at mange av dem befinner seg i fengselet, uten at de selv ønsker det. Bjarte viser her til menneskets mulighet for selvbestemmelse. De fengslede kan lett bli overkjørt gjennom fengselsbetjentenes eller kriminalomsorgens ønske om å hjelpe, og dette mener han er moralsk galt. For hvis de fengslede ikke ønsker å motta hjelp, så må vi respektere dette, sier han: «Jeg kan være ganske firkanta på visse ting. Og da blir det kollisjon. Ikke minst fra ledelsens side. Jeg sier jeg ikke vil dytte på, men da sier de at det er min jobb å overtale ham til det.»

Det at Bjarte sier at han respekterer de fengsledes ønske om ikke å forandre livsførsel eller gjøre noe med rusproblemene under fengselsoppholdet, handler altså først og fremst om enhver persons rett til selvbestemmelse. Samtidig ligger det også en erfaringsbasert erkjennelse av at det ikke nytter å rehabilitere enhver. Enkelte klarer ikke å gjøre noe med et årelangt rusmisbruk. Andre foretrekker å være i fengselet av andre grunner («Nå er det vinter, og de kommer inn og blir varme»). Dette skal imidlertid ikke forstås som at han ikke ønsker å hjelpe de fengslede med rusproblemene deres. Men det er de fengslede selv som må ta det første initiativet. Rett nok er det vanskelig å få personer som har ruset seg i mange år, til å bli rusfrie, påpeker han. Men hvis de fengslede spør om hjelp for å gjøre noe med rusen, er han mer enn villig til å forsøke å hjelpe dem. Til å ta tak i det positive. Til å motivere dem til endring, til å støtte dem i arbeidet for å ruse seg mindre. For kampen mot rusen er i hans øyne veldig viktig. «Det er jo roten til alt ondt. Det er jo derfor de sitter her», sier han og betoner viktigheten av ikke å miste håpet – verken hos betjentene eller de fengslede. For når en innsatt eller domfelt sier at han ønsker å gjøre noe med rusproblemene sine, men ikke klarer det første eller andre eller tredje gangen, er det viktig å trekke frem det positive. Bjarte tyr her til en allegori om såkorn for å illustrere hvordan han tenker om muligheten til å arbeide med mennesker med betydelige rusproblemer. «Vi kan så et frø og så får det gro etter hvert», forteller han:

Du kan aldri få en person rusfri i fengsel. Men du kan få ham til å ruse seg mindre. Det må i hvert fall være utgangspunktet. For det er en sykdom. De aller fleste her har jo rusproblemer. Higen etter rus er kjempestor. Det er det jo ikke tvil om. Så jeg har sagt til de innsatte, jeg: «Jeg er ikke ute etter at dere skal bli rusfrie. Pri1 er at dere ruser dere mindre. Hvis dere ruser dere hver dag og så bare ruser dere tre ganger i uka, så er jo det en forbedring. Det er fire dager mindre.» Så du må ta det gradvis. Det nytter ikke å gjøre – sånn (knipser i fingrene). Skru av en bryter og tro at folk er rusfrie. Tull og tøys. Det skal en langsiktig plan til. [...] Du må ta fatt i det positive. «Denne gangen var du ute i tre uker. Neste gang er du gjerne ut fire uker, fem uker, seks uker. Kanskje ruser du deg mindre? Kanskje ruser du deg på andre russtoffer som ikke er så harde?» Det å så et frø og så får det gro etter hvert. Så får det gro med deres vilje. Så får de vanne og så det de vil. Så skal vi skape trygge rammer rundt dem.

9.3.4 «Vi er kontaktbetjenter hele veien, kontinuerlig»

Det er imidlertid ikke bare kriminalomsorgens sterke vektlegging av de fengslede rehabilitering han er kritisk til. Han uttrykker også motstand mot kontaktbetjentordningen – i hvert fall den som tilbys de som er i restriksjonsavdelingen. En kontaktbetjent er, som tidligere nevnt, en tjenesteperson med et særlig ansvar for å følge opp en angitt person som er fengslet under varetektsoppholdet eller straffegjennomføringen.¹¹⁵¹ Og selv om de varetektsinnsatte frem til domfellelse er å anse som uskyldige, heter det i retningslinjene til straffegjennomføringsloven at også varetektsinnsatte *skal få tilbud* om å få en kontaktbetjent.¹¹⁵²

Sentralt i kontaktbetjentordningen, slik det er uttrykt i rundskrivet fra Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, ligger det en målsetning om å bedre «soningsforholdene og den samlede innsatsen overfor innsatte».¹¹⁵³ Dette konkretiseres i at fengselsbetjentene skal legge forholdene til rette for at de fengslede skal bli i stand til å gjøre en egen innsats for å motvirke et kriminelt handlingsmønster. Kontaktbetjentordningen knyttes på den måten direkte til innholdsparagrafen i straffegjennomføringsloven (§ 3). For kontaktbetjenten, presiseres det, «har en viktig funksjon ved å bistå innsatte i dette arbeidet, og skal arbeide aktivt sammen med den innsatte i en motivasjons- og endringsprosess».¹¹⁵⁴ Det å bedre soningsforholdene settes, som jeg tidligere har omtalt, her inn i en tydelig rehabiliteringskontekst. Det påpekes for det andre at de fengslede skal ha én, stabil kontakt i fengselet, og det vektlegges for det tredje at kontaktbetjenten skal ha et særlig ansvar for «å ivareta sosiale behov og yte praktisk hjelp» til de som er varetektsfengslet.¹¹⁵⁵

Bjarte er imidlertid kritisk også til denne ordningen, og hans kritikk kan konkretiseres i tre punkter:

1. Han er enig i at de fengslede ofte trenger hjelp, men i en varetektsituasjon handler dette først og fremst om å gi hjelp til mennesker som kan befinne seg i en vanskelig og

¹¹⁵¹ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 2

¹¹⁵² Retningslinjer til straffegjennomføringsloven pkt. 4.1

¹¹⁵³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 1

¹¹⁵⁴ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 1

¹¹⁵⁵ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2002b: 2

sårbar situasjon. Det er dette han er inne på når han snakker om å gi de med store rusproblemer nødhjelp, og det er dette han omtaler når han beskriver viktigheten av å lytte til og prate med dem som er i fullstendig eller delvis isolasjon:

Jeg mener at det første [som er vår oppgave] er å sørge for at de får hjelp til det de trenger hjelp til – nødhjelp. Det er det første en innsatt trenger: Det å komme på fote igjen. Dette trenger ikke en kontaktbetjent å involvere seg i i det hele tatt. De fleste innsatte får vi rett fra gata. De bruker en måned på å komme seg opp. Du må gi dem mat. Du må gi dem medisiner for å få abstinensene ut av kroppen. Det tar cirka en måned med spying og driting. [...] Vi i varetekten, vi som jobber på lukka, vi må få vekk den kontaktbetjentordningen. Og så får vi heller ta oss av de fangene som trenger vår hjelp. Det har jeg sagt, men det får vi ikke gehør for, for alle skal være kontaktbetjent. Ferdig med det. Da blir vi frustrerte. Du går på akkord med deg selv i ny og ne.

2. Han er, som jeg tidligere har beskrevet, uenig i den sterke vekten på rehabilitering som legges i fengslene.

3. Han opplever at de varetektsfengslede, som befinner seg i fullstendig eller delvis isolasjon og som dermed tilbringer store deler av dagen på cella, erfaringsmessig gjerne snakker bedre med én betjent enn en annen. Nettopp derfor, fordi de er så mye alene og ofte er i en så sårbar situasjon, er det viktig at den rette kjemien mellom betjent og innsatt er der, påpeker han. Og når det ikke tas tilstrekkelig hensyn til dette, blir kontaktbetjentordningen i Bjartes øyne «en firkantet kloss» med lite handlingsrom. For av og til er det sånn, sier Bjarte, at han opplever å ha en tettere og bedre relasjon til én person enn en annen. «Den ene åpner seg mer for meg enn det den andre gjør, og han [altså den første innsatte] vil helst bare snakke med meg. Men det kan jeg ikke, for jeg er satt opp som kontaktbetjent for den andre og ikke den første.» Den tiden Bjarte kunne brukt «til å drøse» med den første varetektsinnsatte, må han dermed i stedet bruke til andre personer som han ikke kommuniserer like godt med, men som kollegaen hans gjerne har et godt forhold til. Slik blir kontaktbetjentordningen ifølge ham en hindring i betjentarbeidet i varetektsavdelingen. Eller som han selv uttrykker det: «Den kontaktbetjentrollen, sånn den er definert per dags dato, er veldig bunden. Du er inne i en firkantet kloss. Du har han, og du har han. *Han* skal *du* jobbe med. Og hvis du ikke gjør det, får du korreks.»

9.3.5 «Det skal så lite til»

Selv bruker han aldri ordet «omsorg» om det arbeidet han gjør i Varetekten. Heller ikke når han snakker om viktigheten av å hjelpe de som «sliter» og «soner tungt». Han bruker i stedet andre-orienterte ord som å være «medmenneske» og «samtalepartner», og han snakker om å vise «forståelse», «svelge noen kameler» og bruke «sunn fornuft» for å finne en god balanse i betjentarbeidet.

Han kommer i løpet av intervjuet inn på en rekke hendelser der han opplever at arbeidet hans har betydd noe for andre. Han forteller om samtaler han har hatt, om møter som de

fengslede senere har fortalt ble viktige. To av disse historiene handler om situasjoner som ifølge ham selv førte til at menneskeliv ble reddet. Alt dette er beskrivelser som får frem det håpefulle og meningsfulle i arbeidet hans. For selv om mange på ny blir fengslet, ser han også at hans egen opptreden kan gjøre en forskjell. Det handler igjen ikke om rehabilitering, men om tilstedeværelse der og da. Han forteller:

Jeg hadde engang en innsatt som truet med å ta livet sitt. Jeg jobbet ikke på avdelingen han satt på, jeg jobbet i mottagelsen, så helt tilfeldig var jeg innom og snakket med ham. Vi ble sittende å drøse veldig lenge. Veldig lenge. Jeg ble sittende utover skiftet mitt. Snakket. Jeg dro halvannen time for seint hjem. Nattevakten kom på, jeg satt fortsatt og snakket med ham. Dette var lørdag. Vi fortsatte samtalen på søndagen. På mandag kom han med et brev han hadde skrevet på fredag. Han skulle ta livet sitt. «Se her», sa han. «Jeg trenger det ikke mer. Du reddet livet mitt», sa han. Så skrev han et langt brev og sendte det hjem til kona mi. Det visste ikke jeg. Men han takket veldig for den... Det stakk litt altså. Så... Ja. Det er mange sånne.

Han forteller også om én av de fengslede som hadde «et kjempe rusproblem». Og Bjarte var én av få fengselsansatte som han stolte på, hadde han engang fortalt.

Bjarte B.: Jeg jobbet ikke i avdelingen hans, men vi hadde lange drøs-samtaler. Jeg hjalp ham med å få en jobb, for jeg kjente en som drev et byggefirma. Han kom ut på § 16,¹¹⁵⁶ og han er nå hundre prosent rusfri. Det har han nå vært i flere år. Sluttet med Subutex. Har giftet seg og fått unger. Han sier: «Uten de samtalene og den hjelpen jeg har fått, så hadde dette gått...», så hadde jeg vært seks fot under jorden.» Det skal så lite til, og der var ikke kontaktbetjentrollen inne i bildet i det hele tatt. Det var et medmenneske. Samtalepartner. Det skal av og til ikke mer enn litt forståelse.

Terje F.: Er det dette vi snakket om i starten, de gode øyeblikkene som gjør at du fortsetter som fengselsbetjent?

Bjarte B.: Ja, det er sånne. Ikke sant, plutselig har du reddet et menneske. Føler jeg i hvert fall. Det sier de selv også. «Uten deg hadde jeg ikke vært her.»

På tross av at ordet mangler i intervjuet, mener jeg likevel det er gode grunner til å forstå arbeidet hans som uttrykk for omsorg, noe jeg da også har antydnet i tidligere avsnitt. Jeg bruker her «omsorg» som et relasjonelt begrep, som noe som utspiller seg mellom minst to mennesker og som på den måten involverer en relasjon.¹¹⁵⁷ Innenfor den grenen av moralfilosofien som kalles «nærhetsetikk», er det et helt avgjørende moment at mennesker både er sårbare og avhengige. Dette var jeg inne på i omtalen av Løgstrup og Levinas, to sentrale

¹¹⁵⁶ Straffegjennomføringsloven § 16 åpner for at kriminalomsorgen kan overføre domfelte til fortsatt straffegjennomføring utenfor fengsel, i praksis i egen bolig. Arbeid er her et av kravene som stilles i straffegjennomføringsloven. Eller som det heter: «Det er en forutsetning for gjennomføring av straff utenfor fengsel at domfelte skal ha fast bopel og være sysselsatt i form av arbeid, opplæring eller andre tiltak».

¹¹⁵⁷ For en diskusjon av omsorgsbegrepet, se: Held 2006. Selv definerer hun omsorg slik: «Care is a practice of responding to needs – material, psychological, cultural – but it is not a series of unrelated actions, it is a practice that develops, that has attributes and standards, and that should be continually improved. Care should be carried out with the appropriate attitudes; motives, and what we express in our caring activities, are important, along with outcomes. [...] Care is also a value. We value caring persons and caring attitudes, and can organize many evaluations of how persons are interrelated around a constellation of moral considerations associated with care or its absence. We can ask of a relation, for instance, whether it is trusting and mutually considerate, or hostile and vindictive. Care is not, I think, the same as benevolence, because care is more the characterization of a social relation than the description of an individual disposition, such as the disposition of a benevolent person» (Held 2006: 545f).

representanter for en slik tilnærming.¹¹⁵⁸ Mennesker kan ikke eksistere uavhengig av sosiale, mellommenneskelige bånd, og det er i dette perspektivet at omsorgen utspiller seg: Omsorg, skriver Jan-Olav Henriksen og Arne Johan Vetlesen, er svaret og responsen på andres sårbarhet. «Omsorg er understøttelse av livet. Dette er omsorg på sitt mest basale: å verne om liv. Men omsorg er også noe mer en bare opprettholdelse av livet: Omsorg er understøttelse av et *verdige* liv.» Å gi omsorg, hevder Henriksen og Vetlesen, er dermed noe kvalitativt: Å svare på den trengendes krav på verdighet.¹¹⁵⁹

Bjartes andre-orienterte beskrivelser av betjentarbeidet handler i stor grad om å vise medfølelse, være til stede og hjelpe mennesker i en vanskelig og ofte sårbar situasjon. Det kan handle om å ta med de som er i full eller delvis isolasjon på gåtur i ganga, ned i treningsrommet eller ut i luftegården. Det kan også være å formidle beskjeder, å hente og bringe ting og å gi de fengslede litt ekstra ringetid enn de normale tjue minuttene hvis de i spesielle situasjoner har behov for det (og ikke er ilagt restriksjoner som utelukker det å ringe). Dette er noe som først og fremst handler om å være medmenneske og vise omtanke i en her og nå-situasjon, og jeg tolker det altså som uttrykk for omsorg.

Samtidig er Bjarte også tydelig på at en slik hjelp til tider kan bli utfordret. Han kan oppleve det vanskelig å hjelpe enkelte personer som er mistenkt, siktet eller straffedømt for visse typer kriminalitet. Og han opplever at lederes krav til dokumentasjon og måloppnåelse, skaper et miljø der omsorg og omtanke for de fengslede ikke verdsettes nok. For som han sier: «Jeg vet jeg gjør en sabla bra jobb. Men det er ikke målbart i nesten noen ting. Og da blir det skjæring.»

9.3.6 «Folk som sitter for visse ting»

Jeg starter med den første av de to nevnte utfordringene. For det å kunne vise omsorg overfor de som er fengslet, og det å støtte og motivere dem som ønsker hjelp, fremstår som sagt, som en sentral side ved Bjartes forståelse av betjentrollen. Men selv om han på den måten artikulere et tydelig ønske om å hjelpe de som er fengslet, gjennom empati og årvåkenhet, samtaler og oppmerksomhet, er det ikke alle som får ta del i dette. Bjarte forteller at han alltid leser dommen eller papirene til dem som er i fengselet, og enkelte typer saker fremstår som særlig utfordrende. «Det er greit å vite hva de sitter for. Det er ikke til å stikke under en stol at folk som sitter for visse ting, har vi et annet syn på. Vi er ikke annet enn mennesker, vi heller», forklarer han. Hva er så de visse tingene han opplever er problematisk? For Bjarte går det en tydelig grense i omsorgen overfor personer som er mistenkt, siktet eller dømt for handlinger som knytter seg til sedelighetskriminalitet – og da særlig

¹¹⁵⁸ Se kapitlene 5.2.3 og 6.2.3.1.

¹¹⁵⁹ Henriksen & Vetlesen 2006: 78

overfor barn. «Jeg møter dem profesjonelt. Men det er ikke personer jeg går og tar en lang samtale med. Det gjør jeg ikke. Fordi det de har gjort, byr meg faktisk imot. Det gjør noe med meg som far, det gjør noe med meg som fengselsbetjent, og det gjør noe med meg som menneske», sier han for så å presisere at dette trolig ikke innebærer noen form for forskjellsbehandling:

Bjarte B.: Jeg behandler dem ikke annerledes, tror jeg, men jeg gir dem ikke den ekstragoden, for å si det sånn. Det gjør jeg ikke.

Terje F.: *Hva legger du i det?*

Bjarte B.: Hvis de sliter og skal ha en samtale, så er det ikke meg de får samtalen av.

Terje F.: *Vil det si at de heller ikke oppsøker deg?*

Bjarte B.: Nei, det gjør de sikkert ikke. Jeg gir ikke uttrykk for... Men sant, kroppsspråket sier nitti prosent.

Terje F.: *De merker det?*

Bjarte B.: Det gjør de gjerne.

Jeg mener å finne en ambivalens hos Bjarte når det kommer til hvordan han beskriver egen opptreden overfor personer som er fengslet på grunn av sedelighetssaker. På den ene siden opplever han det så problematisk å forholde seg til dem at «hvis de sliter og skal ha en samtale», så er det ikke ham «de får den samtalen av». Han uttrykker i intervjuet tydelig at han distanserer seg fra denne gruppen fengslede personer, og han gjør det ikke fordi de opptrer på en spesiell måte i avdelingen. «Vi har hatt både pedofile og alt som er hyggelige mennesker», sier han, men dette tildeles likevel liten betydning siden handlingen som de er fengslet for, «det de har gjort», byr han imot – som far, som fengselsbetjent, og som menneske. På den måten reduserer han dem i min tolkning i stor grad fra å være unike, egenartede personer til å bli allerede fastlagte kategorier: siktet/mistenkt/dømt for sedelighetsforbrytelser. Slik oppstår det en avstand mellom Bjarte og de fengslede: Vedkommende blir ikke lenger en unik Annen, men en sak eller representant for en gruppe.

På den andre siden kommer det flere indirekte innrømmelser om at en slik holdning er noe Bjarte faktisk selv opplever som problematisk. Han sier for det første at «sedelighet generelt er et vanskelig punkt å jobbe med», en påstand som han utdyper ved å vise eksplisitt til de som er varetektsfengslet: «De skal jo være uskyldige til det motsatte er bevist. De fleste vi har, sitter jo i varetekt. Så vi skal ikke forhåndsdømme noen. For all del.» Selv om de ikke forhåndsdømmes, blir de altså likevel forhåndskategorisert gjennom handlingen de er mistenkt eller siktet for. Og denne forhåndskategoriseringen fører til at det ikke er ham de får en samtale med hvis de sliter. Det er for det andre verdt å merke seg at Bjarte bruker det kollegiale «vi» når han beskriver egen opptreden i møte med de som er fengslet for sedelighetssaker. Det er nemlig «vi» som gruppe – som fast ansatte, profesjonelle fengselsbetjenter – som har et følelsesmessig problem med sedelighetsforbryterne. «Folk som sitter for visse ting, har vi et annet syn på», sier han – og forankrer på den måten synspunktet i en større

gruppe: nemlig i et oss, i et fellesskap av fengselsbetjenter, fedre og medmennesker. For som han legger til: «Vi er ikke annet enn mennesker, vi heller.»

Denne siste tilføyelsen er det nærliggende å knytte til nettopp den ambivalensen jeg mener å finne i hans beskrivelse av opptreden og holdninger. Både opptreden og holdning ufarliggjøres og dempes noe ved å knytte det til en gruppe og et felles «vi». Henvisningen til «vi er ikke annet enn mennesker, vi heller» inneholder, så langt jeg kan se, en implisitt påstand om at det er menneskelig å feile, å komme moralsk til kort, å ikke alltid opptre ut fra idealene. At dette, som i begynnelsen omtales som profesjonalitet, imidlertid settes alvorlig på prøve i de partikulære møtene med de sedelighetsdømte eller pedofilmistenkte, kommer han selv inn på når vi snakker om det innebærer noen form for forskjellsbehandling: «Sant, kroppsspråket sier nitti prosent», sier han og uttrykker slik at han nok ikke opptrer på samme måte overfor personer som er mistenkt/siktet/dømt for sedelighetssaker som han gjør overfor andre fengslede personer. De får den hjelpen de har krav på, men den ekstrahjelpen, den omsorg han viser de andre gjennom de ekstra samtalene på cella eller lufteturene, får de ikke del i.

En supplerende tolkning, som altså ikke behøver å stå i motsetning til hva jeg nettopp har skrevet, kan funderes i den forskningseffekt som tematikk og forsker har på informanten. For siden temaet for intervjuet var etikk, og siden jeg som forsker, kan oppleves å være særlig interessert i etiske spørsmål, *kan* dette ha ført til at Bjarne modererer seg noe gjennom samtalen. At en slik tolkning har noe for seg, synliggjøres hvis man ser nærmere på utviklingen av intervjuet. Bjarne introduserer temaet forholdsvis kategorisk ved å si at «folk som sitter for visse ting, har vi et annet syn på». Så demper han dette utsagnet noe gjennom å si at «han ikke forskjellsbehandler», før han innrømmer at «kroppsspråket sier nitti prosent». Dette følger han så opp med å si at «vi skal ikke forhåndsdomme noen» siden de er varetektsfengslet.

Selv om det altså skjer en viss modifisering i løpet av samtalen, ser det likevel ut til at han holder fast på to sentrale forhold: 1) det er vanskelig å arbeide med sedelighetsdømte; 2) de sedelighetsdømte får den hjelpen de har krav på, men ikke mer.

Bjarne er ikke alene om å oppleve sterke følelser når det gjelder sedelighetsforbrytelser. Som Wesley T. Church II et al. påpeker, vekker særlig seksuelle overgrep mot barn og unge, men også voksne, gjennomgående svært sterke reaksjoner i en befolkning.¹¹⁶⁰ I den norske

¹¹⁶⁰ West 2000; Church, Wakeman, Miller, Clements & Sun 2008. «Extensive press coverage of sex crime and concentration on the worst cases, accompanied by emotive rhetoric and pharisaic moralising, gives the public an exaggerated impression of the scale and seriousness of sex crime», skriver han og minner om at «a rational approach to sexual offending requires awareness of the wide range of behaviours involved and discriminating responses according to seriousness» (West 2000: 400, 419)

offentlige debatten har daværende justisminister Knut Storberget i flere anledninger omtalt voldtekt som «nesten-drap» og «en krenkelse av menneskeverdet på det groveste».¹¹⁶¹ Og i forarbeidene til ny straffelov, som ble lagt frem mens Storberget var justisminister, vises det til at Stoltenberg-regjeringen i Soria Moria-erklæringen har en målsetting om å få opp straffnivået for voldtekt og andre seksuallovbrudd.¹¹⁶²

Det finnes ikke mye, men noe forskning som er gjort på fengselsansattes holdninger til domfelte og varetektsinnsatte som er fengslet for saker knyttet til sedelighet. I en norsk studie fra 2008 sammenligner Ellen Kjelsberg og Liv Heian Loos holdningene til tre grupper: fengselsbetjenter, andre fengselsansatte som arbeidet med seksualforbrytere, og studenter ved Høyskolen i Oslo. De fant at fengselsbetjenter, andre fengselsansatte og høyskolestudenter hadde større negative holdninger imot personer som var fengslet på grunn av sedelighetssaker, enn mot de som var fengslet for andre lovbrudd. Fengselsbetjentene hadde imidlertid et mer positivt syn på personer dømt for seksualforbrytelser enn hva høyskolestudentene hadde. Samtidig var betjentene den ansattegruppa i fengselet som hadde mest negative holdninger til seksualforbrytere. Dette, skriver de, tilsvarer de funnene som også kommer frem i internasjonal forskning som bruker samme metode som dem. Kjelsberg og Loos kunne ikke se at respondentenes kjønn hadde betydning for hvilke holdninger som kom til uttrykk.¹¹⁶³

9.3.7 «Jeg vet jeg gjør en sabla bra jobb. Men det er ikke målbart»

Et annet punkt som ifølge Bjarte utfordrer hans forsøk på å hjelpe de som er fengslet, handler om spenningen mellom målstyring og partikularitet. Bjarte klager nemlig over papirvelde og byråkratisering. Han opplever at arbeidshverdagen i for stor grad reguleres av krav til dokumentering og rapportering, og han synes det er problematisk å måtte bruke betydelig tid på å registrere «ting på et ark» eller en PC når han i stedet kunne ha brukt denne tiden sammen med de som er fengslet. Slik oppstår det en dragkamp mellom ledelsens ønske om dokumentering og den tiden han ønsker å bruke sammen med de fengslede. Han sier:

Det er stadig nye skjemaer som skal fylles ut, det skal dokumenteres. Ledelsen – både sentralt og alt – ser på fengselsbetjentene som gode hvis vi fører mye i KOMPIS. De ser ikke at vi har nitten galne folk vi gjerne må håndtere på en vakt. Det har gått i skytteltrafikk, men det blir ikke dokumentert. Jeg kan

¹¹⁶¹ Roux 2008; Storberget 2011: 315; Vikås 2011

¹¹⁶² «Straffenivået må reflektere at voldtekt er en av de mest alvorlige forbrytelsene mot en persons fysiske, psykiske og seksuelle integritet og som oftest vil ha dyptgripende skadevirkninger og medføre reduksjon i livskvalitet for den som rammes», heter det i proposisjonen, før departementet legger til: «Dette gjelder for alle typer voldtekter – ikke bare overfallsvoldtekter eller voldtekter der det blir brukt vold, men også for voldtekter begått mot personer som er ute av stand til å motsette seg handlingen» (Justisdepartementet 2008d: 226). Se også: Norsk retstidende 2012: 659.

¹¹⁶³ Kjelsberg & Loos 2008. For internasjonale forskningsbidrag, se: Hogue 1993; Craig 2005; Higgins & Ireland 2009.

gå hjem fra jobb en fredagskveld og tenke at «yes, i dag har jeg gjort en god jobb, i dag var det ingenting bråk, ingen trusler, det var ingen celleknusing», men vi har ikke dokumentert det noen plass. Ingen fra ledelsen kan gå og se at du har gjort en fantastisk jobb fordi du har snakket ned seks mann i dag. At jeg har roet ned en hel avdeling, uten celleknusing, en fredagskveld, det er det ingen som legger merke til en gang.

Bjarte kritiserer her dokumenteringskravet for å være en tidstyv, og han tar registreringer av samtaler som et eksempel. Bjarte mener han bruker unødvendig mye tid på å dokumentere disse samtalene han har med de som er fengslet, ikke minst fordi det er en møysommelig prosess å logge seg på kriminalomsorgens interne datamaskiner. Maskinene var på det tidspunktet jeg intervjuet ham (i 2009), ofte gamle og trege, og hver betjent måtte logge seg på med sitt eget passord og brukernavn for å kunne registrere. Da, forteller Bjarte, har det gjerne gått fem-seks-sju minutter. Så skal samtalene registreres i KOMPIS, kriminalomsorgens interne elektroniske informasjonssystem (KriminalOMsorgens Produktivtetsfremmende It-System). I dette informasjonssystemet registreres en rekke personopplysninger, slik som navn, fødselsnummer, kjønn, adresse, sivilstatus, dom og hendelser under fengselsoppholdet (for eksempel: permisjoner, disiplinærreaksjoner, blod- og urinprøver, eller at vedkommende har hatt permisjon, besøk eller kontaktbetjentsamtaler).¹¹⁶⁴ Bjarte forteller at han ser nødvendigheten av å registrere opplysninger om de fengslede, men slik hverdagen er blitt, er det så mange skjemaer som skal fylles ut og så mye opplysninger som bør registreres, at det tar tiden vekk fra den relasjonelle kontakten og samhandlingen med de som er fengslet. Betjentene blir slik vurdert ut fra det som er målbart, men dette sier lite om kvaliteten på betjentarbeidet, mener Bjarte.

Dette er en velkjent kritikk mot det som gjerne kalles mål- og resultatstyring av offentlig sektor,¹¹⁶⁵ en styringsteknikk som ble innført i norsk forvaltning på nittitallet med det siktemål «å gi økt handlingsrom og frihet i rolleutøvelsen innenfor gitte regelverk».¹¹⁶⁶ Styringsteknikken bygger ifølge Tom Christensen og Per Læg Reid på tre hovedkomponenter, tre fenomener som også er lette å gjenkjenne i kriminalomsorgen. For det første skjer styringen av profesjonsutøvelsen på bakgrunn av forpliktende målestokker for oppnådde resultater. De oppnådde målene skal for det andre rapporteres tilbake til overordnet etatsnivå, og dette skal gjøre det mulig med systematisk etterprøving av oppnådde og innrapporterte resultater. Den tredje hovedkomponenten innebærer at det skal skje en resultatoppfølging

¹¹⁶⁴ Justisdepartementet 2000a; Datatilsynet 2008:3ff

¹¹⁶⁵ Se for eksempel: Vike, Brinchmann, Haukelien, Kroken & Bakken 2002; Syltevik 2003; Vetlesen & Henriksen 2003; Grimen 2008b: 155ff; Mesel 2009; E. Engebretsen & Heggen 2012a; Kjølrsrud 2013.

¹¹⁶⁶ Christensen & Læg Reid 2002: 155

ved at gode resultater blir premiært og manglende resultater fører til straff (for eksempel gjennom et strammere økonomisk budsjett).¹¹⁶⁷

Bjartes kritikk handler slik om at de kvalitetskravene som settes frem fra kriminalomsorgens politiske, administrative og faglige ledelse, ikke måler hva som er godt betjentarbeid. Samtidig hemmer alle kravene om dokumentasjon og målbare resultater arbeidet hans som fengselsbetjent «noe enormt». Det er dette han er inne på når han snakker om «nitten galne folk vi gjerne må håndtere på en vakt», men som ikke blir dokumentert: «Jeg kan gå hjem fra jobb en fredagskveld og tenke at ‘yes, i dag har jeg gjort en god jobb’, [...] men vi har ikke dokumentert det noen plass.» Ut fra Bjartes synsvinkel, slik han uttrykker det i intervjuet, reduseres kvalitet dermed til det som kan telles og måles. Det er det som kan kvantifiseres, effektiviseres og kontrolleres som vektlegges. Og det er det fengselsledelsen selv blir målt på og blir premiært for, som ifølge ham er med på å definere hva en god betjent er.

Men en fengselsbetjent er så mye mer enn hva som kommer ut av statistikker og kvantifiseringer, hevder han:

Bjarte B.: Hvis jeg som kontaktbetjent, tar mine kontaktbetjentfanger, og sitter og drøser med dem hver gang jeg er på vakt – hva jeg snakker om er det ingen som kan kontrollere en gang – så er det bra. Men hvis jeg roer ned ham på 405 som holder på å knuse cella og som er helt oppunder taket, blir ikke det dokumentert noen plass. For det har jeg ingen plass å skrive. Jeg kan skrive at jeg har roet ham ned, men jeg kan ikke skrive det i KOMPIS som en samtale. Det er veldig hemmende. Vi blir målt ut fra det som er målbart. Her er skriftlig dokumentasjon det som er målbart, men det snakketøyet som vi har, og som jeg mener er fengselsbetjentens viktigste verktøy, det blir ikke målbart i det hele tatt.

Terje F.: Hva tenker ledelsen lokalt her om dette?

Bjarte B.: Det vet jeg ingenting om, for det nevner de ingenting til oss om. Vi får veldig fine tilbakemeldinger om at vi er så fantastisk gode på de og de feltene. Det er vi sikkert, men vi er så mye mer. Vi er så mye mer enn masse programmer og sånn og sånn. Vi har ingen celleknusinger. Hvorfor har vi ingen celleknusinger? Jo, det er fordi folk her faktisk gjør en fantastisk god jobb. Det beste verktøyet fengselsbetjenter har, er snakketøyet.

Han sier også:

Kriminalomsorgen er her, og jeg er på andre siden. Og det blir full skjæring det, jeg klarer ikke å innordne meg etter de forholdene der som de vil at jeg skal. Jeg vet jeg gjør en sabla bra jobb. Men det er ikke målbart i nesten noen ting. Og da blir det skjæring.

Det er verdt å merke seg at det som ifølge Christensen og Lægreid skulle være et styringsverktøy for å gi økt handlingsrom og frihet innenfor rolleutøvelsen, blir oppfattet som det motsatte av Bjarte. Det skjer en forskyvning av hva han selv oppfatter er en god fengselsbetjent, en bevegelse der det er standardene og målene som avgjør hva som er kvalitet – ikke de profesjonelles eller fengslede erfaringer. For der målstyringen etterspør hvor

¹¹⁶⁷ Christensen & Lægreid 2002: 156

mange programmer fengselet har, hvor mange celleknusinger det har vært, hvor ofte det tas urinprøver, eller hvor mange celleaksjoner som er gjennomført, er det vanskelig å måle god hjelp eller medmenneskelighet. Slik kan hans oppfatninger minne mye om de refleksjoner helseforskerne Eivind Engebretsen og Kristin Heggen gjør seg i boka *Makt på nye måter*. De skriver:

Tekster har fått en helt annen plass i yrkesutøvelsen enn tidligere. Mer tid går med til dokumentasjon av arbeidet, og mindre blir nødvendigvis igjen til tjenesteytingen. Flere har pekt på at dette fører med seg en forflytning av det profesjonelle ansvaret fra *responsibility* til *accountability* og en forskyvning av oppmerksomhet fra tjenestemottakeren til en overvåkende tredjepart.¹¹⁶⁸

Bjartes beskrivelse handler mest om det Engebretsen og Heggen omtaler som *responsibility*: om det juridiske og moralske ansvaret de har for enkeltmennesker. Han er opptatt av god sikkerhet for de fengslede, besøkende og ansatte. Og han ønsker å fremstå som et medmenneske for de som er fengslet: «Jeg er en de kan stole på, og trenger de hjelp, så kan de få den hjelpen hvis de vil ha den», sier han.

9.3.8 «En veldig tosidig jobb»

Jeg har hittil brukt mye plass på å beskrive Bjartes ønske om å hjelpe de som er fengslet. Så langt jeg forstår ham, har denne medfølelsen og omtanken verdi i seg selv. Samtidig er det også tydelig at det å bli kjent med de som er fengslet, har en helt sentral betydning for sikkerhetsarbeidet i fengslet. For fruktene av å knytte relasjoner til de fengslede – bli kjent med dem, sørge for at de har noen å prate med og forsøke å hjelpe dem innenfor rammene av straffegjennomføringsloven – er at sikkerheten også blir bedre, påpeker Bjarte. Dette handler, som jeg har var inne på i omtalen av Astrid A.s refleksjoner, om den dynamiske sikkerheten i fengselsavdelingene:

Det skal ofte ikke mer til enn bare å lytte. Av og til så trenger de bare å få ut bittelittegrann. Det er det de trenger. Bruke oss som ventil. Det er jo masse innsatte du blir kjent med etter hvert. De sier: «Kan du komme inn en liten tur?» Og da vet du at «ok, her er det ett eller annet». Folk begynner å sparke i en dør, de hiver en kopp i veggen i ren frustrasjon. Hvis du ikke har tid til det da, så forlater du en trykkoker.

Under intervjuet omtaler Bjarte varetektsavdelingen med en rekke begreper hentet fra termofysikken. Han fremstiller den som en arena der han og kollegene ofte må forlate «en trykkoker». De fengslede kan nemlig «koke over», sier han. De kan begynne «å putre», de kan «fyre seg opp», de må få «duftet ut den trykkventilen» og de «må roes ned» slik at det ikke «koker i topplokket». Dette gjør at fengselsbetjentenes arbeid til tider også innebærer å bruke fysisk makt over andre. Dette handler, som jeg var inne på i kapittel 7.5.3.1, om en

¹¹⁶⁸ E. Engebretsen & Heggen 2012b: 16

fysisk makt som dels er forankret i straffeloven § 48 og dels i forskrift til straffegjennomføringsloven.¹¹⁶⁹ Ifølge Bjarte er det ikke ofte det brukes fysisk makt i hans avdeling, men det skjer likevel med jevne mellomrom. For når det etter hans eller kollegaenes vurdering ikke lenger er mulig å roe ned den fengslede, og når vedkommende «har fyrt seg så opp» at betjentene mener at det blir for mye uorden i fengselsavdelingen til at det er forsvarlig og/eller andres sikkerhet står i fare – da må betjentene bruke det som gjerne omtales som tvangsmidler. Bjarte forteller:

Noe av det kjipeste er når man må ta folk med fysisk makt. Det er aldri gøy. Det kan være din egen kontaktbetjentfange som du har snakket med dagen før. Du hadde soningsplan og du hadde ditt og du hadde datt. Og så dagen etterpå så klikker han. Så må du inn og ta ham med fysisk makt. For så dagen etterpå å snakke med ham igjen. Det gjør noe med ham, og det gjør noe med oss. Jeg har aldri spurt en innsatt etterpå om hvordan det har vært å bli lagt på sikkerhetscella. Det har jeg ikke. De har kommet og bedt om godt vær, men jeg har aldri spurt om hvordan det var, hvordan det føltes. Men jeg må ærlig innrømme at hvis det kommer inn fem på min størrelse, så må det ikke være noe kjekt syn. [...] Men det er jo en del av jobben vår. Den er veldig tosidig.

9.3.9 «Min jobb er å skåne samfunnet for de folkene som sitter her»

Godt betjentarbeid handler for Bjarte først og fremst om samfunnsbeskyttelse og trygghet i fengselet. Det handler, som han sier, om å holde dem «vekk fra gata». Og om for en bestemt tid, ved dom eller rettslig beslutning, å fjerne bestemte mennesker fra samfunnet ved å plassere dem i fengsel. For som Bjarte sier med referanse til alle som domstolen eller påtalemyndigheten har bestemt skal være i fengselet: «Min jobb er å skåne samfunnet for de folkene som sitter her. Å sørge for at de ikke rømmer, å vokte slik at de ikke stikker av. Dette er Pri1. Min hovedoppgave.»

Det er dette som altså er hans primære ansvar, og det er dette som gjør at han beskriver betjentene som profesjonelle med stor makt over andre. «I og med at enten politiet eller domstolen har bestemt at den personen skal settes inn på en plass der han ikke kan omgås samfunnet generelt, så er det min jobb å passe på at den personen holder seg her inne. Det er Pri1», sier han og fremhever at andre arbeidsoppgaver på den måten blir underordnet dette formålet: «Jeg føler min jobb er å holde personen innelåst her.» Når jeg ber han om å beskrive rollen sin med noen få ord, er det da også «vokter»-begrepet han tyr til. «Jeg synes det gamle uttrykket ‘fangevokter’, jeg, det synes jeg er veldig bra». For ham inkluderer det både å holde vakt over noen, og som jeg har vist: å verne, passe på og ha tilsyn med. Det handler på den måten både om å sørge for at de fengslede er der de skal, og å sørge for at de har det så bra som mulig innenfor rammene av fengselsoppholdet.

¹¹⁶⁹ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-11

9.3.10 «Den dynamiske sikkerheten er genial»

Bjarte er på den måten en person som er svært opptatt av sikkerhetsarbeidet. Han beskriver seg selv som «en mann som tenker sikkerhet», en rolleforståelse han kobler positivt til både de ansatte og de som er fengslet. Det å tenke sikkerhet, sier han, «er viktig for de innsatte og ikke minst for de som jobber her». Det handler om å ha trygghet for at man kan begynne på jobb med en realistisk forvisning om at man kan komme gjennom arbeidsdagen uten å risikere eget liv eller egen helse, og det handler om at de fengslede skal oppleve seg trygge i fengselshverdagen. Slik kobles sikkerhetsbegrepet i stor grad opp mot de to ordene «ro» og «orden». For som hos Astrid A., knyttes sikkerhet, ro og orden svært tett sammen. Ro og orden innebærer at det ikke er bråk, sier Bjarte når jeg spør ham om hva han legger i dette ordparet: «Det er ingen som skriker. Ingen som truer hverandre. Ansatte, ikke minst, har kontroll på sin egen avdeling. Det er rett og slett rolig på huset.»

En trygg og sikker fengselsavdeling handler ifølge Bjarte om at det er en rolig atmosfære, at det er etablert velfungerende sosiale relasjoner mellom de ansatte og de som er fengslet, og at fengselsavdelingen er organisert på en velfungerende måte. Bjarte kobler her ro og orden tett sammen med sikkerhet og trygghet. For hvis de fengslede er rolige, «har du en trygg dag på jobb», sier han. Det er i dette perspektivet, i det han omtaler med det etablerte begrepet «dynamisk sikkerhet»,¹¹⁷⁰ at han knytter betjentenes evne til å lese situasjoner, til å bruke sunn fornuft og til å være gode til å kommunisere. «Som regel», sier han, «er det sjeldent bråk, heldigvis, for du kan bruke snakketøyet til å snakke innsatte veldig rolig ned»:

Den dynamiske sikkerheten er genial. Jeg er stor og sterk og kan legge de fleste innsatte ned i bakken uten problemer. Jeg kan slik løse fysiske konflikter. Men klarer du å snakke med en fange, så klarer du å løse situasjonen før det kommer så langt. Det er superviktig å kunne snakke med de innsatte, ta dem til side, drøse sammen.

Slik jeg tolker Bjarte, er det altså helt nødvendig med persepsjonsevne, sunn fornuft og gode kommunikasjonsferdigheter for å forbygge aggresjon og uorden i avdelingen. Dette kan skje ved at de fengslede blir «snakket ned» før en situasjon eskalerer. Det kan skje gjennom den hjelpen jeg tidligere har beskrevet som omsorg: samtalene, lyttingen, småpratene, turene ut i luftegården, treningen. Og det kan også skje ved at betjentene lar dem blåse ut. I dette bildet legger så Bjarte til enda en dimensjon, nemlig: viktigheten av at de ansatte har en viss kjennskap til de fengslede. En som er varetektsfengslet, kan ringe og si: «Du må komme.» Da, forteller Bjarte, får du gjerne en liten «?faen, i går var det sånn. Helvete, jeg må få det ut»:

¹¹⁷⁰ Begrepet «dynamisk sikkerhet» er nærmere drøftet i kapittel 7.2.5.

Ok, da har du luftet ut den trykkventilen. Det er det rom for. Kjempe. Det er det beste som finnes. Det tror jeg vi er rimelig flinke på her. Det er derfor vi har så ekstremt lite knusing. I andre fengsler knuser de gjerne hver dag, for der er det ikke den takhøyden for å blåse ut. Det er veldig sunt å blåse ut. Vi har begge behov for å blåse ut av og til, vi blir sinte du og jeg også. Og hva gjør vi? Jo, vi kjefter på de nærmeste, de vi er glade i. Men de innsatte her har ingen å kjefte på, så da kjefter de på oss. Men de sier at det ikke er personlig ment.

En slik utblåsning er altså svært viktig, mener Bjarte. «Slik får de ut aggresjonen og frustrasjonen sin. Og da er det for å opprettholde ro og orden at vi løser konflikten der og da [...] Orden er faktisk at den personen får blåst ut, så er han rolig, han, hvis det er det som skal til. Ro og orden har et veldig vidt spekter. Men det er sunt å blåse ut. For alle parter», sier Bjarte.

9.3.11 «Det nytter ikke å drive et fengsel på pliktetikkk»

En person som gjør en dårlig jobb som fengselsbetjent, er derfor ifølge Bjarte en som er «på samme toneleie som innsatte»: «Når den ene begynner å skrike, så begynner du å skrike tilbake.» Men en slik opptreden, fortsetter han, er helt umulig i en fengselskontekst. Det skaper nemlig «mer konflikt enn det skaper forståelse»: «Jobben vår er ikke å skape konflikt. Det er å dempe ned og skape forståelse. Det er mye bedre å svelge en kamel og gå ut med vinn-vinn enn å stå på sitt.»

Gjennom å godta noe som han i utgangspunktet altså ikke mener er det optimale, unngår han å skape konflikt. Men det betyr ikke at han hele tiden svarer ja til de fengslede spørsmål. Det hele kommer an på situasjonen, sier Bjarte og viser igjen til viktigheten av å kunne lese situasjoner, kjenne de fengslede, kunne kommunisere og bruke sunn fornuft.

«Det nytter ikke å drive et fengsel på pliktetikkk», sier han.

Han påpeker hvor viktig det er å bruke skjønn når det kommer til regelverket. Visse ting, som alltid å låse dører, som aldri å gi nøklene til de fengslede, aldri ha to som er ilagt restriksjoner på ganga på samme tid, er eksempel på regler og plikter som man aldri skal bryte i en varetektsavdeling. Men når det kommer «til besøk, ringing og den greia der, kan vi være litt mer rundhånda», mener han. For det er gjennom å være fleksibel at man kan opprettholde ro og orden i avdelingen. Og det er gjennom persepsjonsevne, dømmekraft og empati – eller «sunn fornuft» som Bjarte selv kaller det – at en slik fleksibilitet kan settes ut i livet. «Du skal følge regelverket. Regelverket er utgangspunktet, men så må du selvfølgelig ikke være så utrolig snever at du ikke kan gjøre unntak.»

Bjarte B.: Du må rett og slett bruke det ordet som heter «sunn fornuft».

Terje F.: *Og i det så legger du?*

Bjarte B.: Det er å sette deg selv i hans situasjon. [...] Gi litt ekstra ringetid, hvis det betyr mye for ham. Hvis det kan forhindre at han ikke går i taket, hvis det kan forhindre celleaksjon, så er jo det en fantastisk måte å få til ro og orden på. Han har fått innvilget et ønske, han har faktisk fått ja på noe han hadde spurt om – det betyr faktisk mye for innsatte. Mange møter mye nei. Så får de kanskje ett ja, og da...

Personer som er altfor strikte, som er lite sensitive overfor situasjonen de er i, som ofte ikke våger å bruke sunn fornuft, og som i tillegg kommuniserer dårlig, bidrar derfor ifølge Bjarte til en rekke unødvendige problemer. Hvorfor? Jo, fordi det ikke er en akseptabel måte å møte andre mennesker på. Og fordi avdelingen så lett blir fyrert opp ved en slik oppførelse, svarer Bjarte.

Han opplever her at det er særlig utfordrende med alle ekstrabetjentene. Dette er personer som er ufaglært, de er gjerne studenter som tar både dags-, helge- og kveldsvakter i fengselet, og dette byr ofte på en rekke problemer, mener han. Det ene er at ekstrabetjentene gjerne ikke kjenner de fengslede like godt som de fast ansatte betjentene gjør. Ifølge Bjarte har de gjerne verken kunnskapen, kjennskapen eller erfaringen som skal til for å roe ned enkeltpersoner. En person som er frustrert og aggressiv, kan også gå lenger med en ekstrabetjent han verken kjenner eller er trygg på enn hva tilfellet ville ha vært med en fast fengselsbetjent. For hvis man ikke kjenner en person, forteller Bjarte, er det også enklere å skade ham. Ett siste moment han trekker frem, er at mange som er fengslet, sier at de helst ikke vil snakke med uerfarne ekstrabetjenter. Og hvis de da ikke har noen å snakke med, er det også større sjanse for at det begynner å koke:

De [som er fengslet] er mye tryggere på oss. Det er ikke alt de tør å snakke med en vikar om, for eksempel. Så venter de til vi kommer på jobb, og da har det kanskje kokt enda mer. Da er det kommet enda mer i ryggsekken.

Dette gjelder imidlertid ikke bare ekstrabetjentene. Det finnes også fast ansatte fengselsbetjenter som ifølge Bjarte har en opptreden som lett kan skape uro på avdelingen. Han sier han har sett betjenter «som har fyrert opp en hel avdeling som var helt rolig, på to minutter». Dette, hevder han, handler om «måten de er på»:

De kan gi beskjed om at det er skittent i kjøkkenet. Vi har kanskje hatt en deal om at de vasker sånn og sånn, men så vil de ha det: «Sånn!» «Nå skal vi sette i gang å vaske!», for nå passer det dem. Og så ... [plystrelyd] kommer det med en gang.

Bjarte kommer slik inn på det uklare meningsinnholdet som knytter seg til de sentrale frasene ro og orden og sikkerhet. «Ro og orden» er nemlig et vanskelig uttrykk i kriminalomsorgen, mener han: «Ro og orden har et veldig vidt spekter», sier han og forteller at det slik kan være vanskelig for de fengslede å vite hvor grensene går. Forståelsen av hva som er ro og orden varierer jo ofte fra betjent til betjent, og det avhenger i for stor grad av hvem de fengslede sier hva til:

Til meg kan de si ganske mye før jeg tar meg nær av det, mens en annen kan ta seg nær av det rimelig tidlig. Så får de et dilemma der også. De får kanskje rapport på seg. Fordi det ble sagt en del som ikke passet veldig. Så det er vanskelig for de innsatte også å forholde seg til. Det er mennesker de skal forholde seg til, og vi er forskjellige.

Dette blir særlig problematisk siden nettopp brudd på fengselets normer for ro og orden kan føre til betydelige reaksjonsmuligheter fra kriminalomsorgen. Fullstendig og delvis isolasjon er eksempler på slike alvorlige reaksjoner,¹¹⁷¹ men fengselsledelsen kan også reagere gjennom å stoppe utbetalingen av dagpenger i en viss periode, nekte de fengslede å se fjernsyn eller drive hobbyvirksomhet.¹¹⁷² Et annet problem, som ligger i kjølvannet av dette, er at mange av de fengslede «er vant til å løse problemer på en annen måte enn det som læreboka sier». «De er vant til å gjøre det akkurat der og da det passer dem», og det byr på utfordringer. For det første kan betjenten tolke feil. Det som kan fortone seg som en trussel, var bare en forkjær måte å uttrykke seg på eller «damp» som måtte ut. Samtidig kan det å true en fengselsansatt eller en som er fengslet, også innebære en reell trussel. Dette er en avveining som fengselsbetjentene må gjøre, og det avhenger av både persepsjonsevne, dømmekraft og ikke minst: god kjennskap til de fengslede.

Slik knyttes tilstedeværelse og sikkerhet, maktbruk og dømmekraft tett sammen, og slik understrekes de mange dilemmaene og utfordringene som ligger i Bjartes rollebeskrivelse: hjelpere med nøkler og ganske stor makt.

9.4 Christer C.: På oppdragelsesferd

Christer C. har i over ti år vært fengselsbetjent. Hele denne tiden har han arbeidet i fengsler med høyt sikkerhetsnivå og for det aller, aller meste har han vært i varetektsavdelinger. Også for ham er samfunnsbeskyttelsen, det å sørge for at de fengslede er der kriminalomsorgen, domstolen og/eller påtalemyndigheten har bestemt at de skal være, selve grunnplanken i betjentarbeidet. Det er likevel muligheten til å kunne hjelpe og påvirke andre som fremstår som de viktigste drivkreftene i arbeidet hans. Det var dette som i sin tid fikk ham til å søke Fengselsskolen (en annen artikulert grunn var den lønnede utdanningen). Og det er dette han trekker frem når jeg spør ham om de gode øyeblikkene i arbeidshverdagen: det å snakke med og lytte til de som er fengslet, det å påvirke dem gjennom å gi dem gode vaner, verdier og holdninger, det å bygge videre på og støtte opp under de fengsledes gode evner og ferdigheter, og det å forsøke å hjelpe dem som han ser har behov for det. For som han oppsummerer det: «Som betjent skal du ha kontroll på hvor de innsatte er, og du skal ha kontroll på hvordan de har det.»

¹¹⁷¹ Etter straffegjennomføringsloven § 37.

¹¹⁷² Straffegjennomføringsloven § 40; jf. Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-37. For en kritikk av denne praksisen, som er inne på flere av de samme momentene som Bjarte B., se: Nasjonal institusjon for menneskerettigheter 2012: 31.

9.4.1 «Du skal ha kontroll på hvor de innsatte er»

Samfunnsbeskyttelsen beskrives altså av Christer som det fundamentet som hele fengselsbetjentarbeidet hans hviler på. «Den [samfunnsbeskyttelsen] er veldig viktig. Husk på at de har gjort noe mot noen», sier han. Domstolen eller påtalemyndigheten har bestemt at et enkeltmenneske skal være fengslet, enten fordi han er mistenkt eller siktet, eller fordi hun er dømt til fengselsstraff. Som betjenter er det dermed vår oppgave å ha kontroll over hvor de fengslede er, forteller Christer. Dette er fengselsbetjentenes første bud.

For å illustrere hvor viktig det er å være bevisst dette, forteller han om hvordan han noen dager før intervjuet fant sted overhørte en kort passiar mellom en fengselsbetjent og en varetektsfengslet. Den varetektsinnsatte var på vei til retten for å få domsavsigelsen, og i det han skal til å forlate avdelingen, sier betjenten: «Lykke til i retten, da.» «Da reagerte jeg», sier Christer. For han tenkte: «Hva tenker du med når du sier det? Ønsker du at han skal få en straff? Eller ønsker du ham frikjent når du sier lykke til?» Visst forstod han at det neppe var vondt ment av kollegaen, men det holder likevel ikke. «Ikke i den jobben vi har», sier Christer.

For hva har vi med dette å gjøre? Er det vår jobb å gå ned og si til ham at «jeg ønsker deg lykke til i retten?» «Lykke til i retten» for meg, det er ikke en lang straff. Det er en liten straff eller frikjennelse. Hva har vi som er betjenter, med det å gjøre? Er vi plutselig inne i retten? Er vi politi? Er vi i familien til vedkommende? Er vi pårørende? Dette må vi tenke over før vi sier de ordene der. Vi må være til stede. Vi må tenke over hvordan vi snakker.

Denne historien er etter mitt syn betegnende for Christers beskrivelse og refleksjoner omkring sin egen betjentrolle. Det er hans oppgave å passe på at de fengslede er der de skal være, på rett sted til rett tid. Det er hans oppgave å forsøke å ivareta og hjelpe de som er fengslet, men for at det skal kunne skje på en profesjonell og adekvat måte, må han være så nøytral som mulig når det gjelder hva personen er mistenkt, siktet eller dømt for. Christer innrømmer imidlertid at dette langt fra er lett. Idealet står der likevel, betoner han: å være minst mulig forutinntatt og å gi alle de samme mulighetene innenfor rammene av varetektsoppholdet. Han forteller hvordan dette særlig utfordres når det kommer til stygge volds- eller sedelighetssaker. Bare noen dager tidligere «måtte jeg ta meg i det faktisk», sier han. Han hadde da helgevakt:

Fritidslederen var nede med chips og brus, fordi de [i domsavdelingen] skulle ha filmkveld. Her hos oss så sitter det folk på full isolasjon, det er folk som isolerer seg selv fordi de ikke vil gå ut med de andre, de sitter alene hele tiden. Så tenkte jeg: «Ok, nå får de [i domsavdelingen] brus og chips, men de andre her [i varetektsavdelingen], de får ingenting.» Så tenkte jeg: «Nei, nå har du muligheten til å omdirigere litt på all den chipsen og brusen.» Så gikk jeg nedover gangen. Tenkte: «Jeg går inn på 355.» Men så sa jeg til meg selv: «Nei, han sitter for voldtekt.» Det sa jeg til meg selv. Så tok jeg to skritt til, stoppet og sa til meg selv: «Sånn kan du faktisk ikke tillate deg å tenke, Christer. Det skal du ikke legge til grunn. At du skal begynne å rangere her inne.» Så gikk jeg inn, leverte brusen og noe chips til ham. Bort til nestemann som satt for samme sak og noen andre som satt for noen forskjellige saker. [...] Altså, forstår

du? Men det går ikke an. Du kan ikke tillate deg å tenke sånn. For da er du faktisk, jeg holdt på å si: inhabil og uprofesjonell. Og hvis du er én av de to tingene der, så kan du ikke jobbe her. Du må lære deg å stenge de følelsene ute.

Strategien Christer i stedet har valgt, er altså så godt som mulig å nullstille seg i møte med de som er fengslet. Hva saken gjelder eller hvis de fengslede «forteller meg noe, så stiller jeg meg nøytral», sier han. For alle skal som utgangspunkt, ha de samme mulighetene:

Jeg tenker ikke: «Å, *han* har gjort det. Han har *ikke* gjort det.» Jeg hører bare på. Jeg har lært meg det. Jeg hører bare på. Og jeg kommer opp i så utrolig få vansker på grunn av det. For du er ikke annet enn et menneske. Begynner du å ta en liten en der og en liten en der, ja, så er du ute og kjører.

Én av de viktigste grunnene til at betjentene «er ute og kjører» er ifølge Christer at det da skjer en rangering og forskjellsbehandling av de fengslede. Han forteller hvordan han selv som nyansatt betjent, «ble uprofesjonell» fordi han forskjellsbehandlet på bakgrunn av saken de var siktet eller dømt for:

Jeg klarte ikke å ta rette avgjørelser på grunn av at jeg visste hva saken gjaldt. Stygg sak, forskjellsbehandler deg i forhold til en annen. Og det så jeg: Sånn kan du jo ikke holde på å jobbe. Så jeg legger sak... Jeg vet hva du sitter for, men jeg legger ikke det til grunn mer enn det. I stedet så leter jeg hele tiden etter positive ting og prøver å bygge på det.

Det er lett å tolke dette som at Christer mener at alle fengslede skal behandles likt, uavhengig av situasjon og kontekst. Jeg tror imidlertid en slik tolkning bommer på noe helt sentralt i hans rolleforståelse: nemlig at få situasjoner er helt like og at mennesker er forskjellige. Finnes det tre personer, så er det også gjerne tre ulike måter å si den samme tingen på, forteller han. Så lenge situasjonene og personene er forskjellige, er dette også noe som innvirker på måten han handler på. Noen trenger mye oppmerksomhet, andre trenger mindre. Noen behøver å påvirkes til å tenke positivt. Andre behøver å realitetsorienteres.

Begrepet «forskjellsbehandling» retter seg dermed ikke mot å møte situasjoner og personer på ulike måter. Slik jeg tolker Christer handler det i stedet om menneskers likeverd. For gjennom å rangere ut fra holdninger og handlinger kan enkeltmennesker få mindre hjelp, mindre oppmerksomhet og dermed forskjellige muligheter enn hva andre får. Og en slik forskjellsbehandling er etter hans syn en uprofesjonell måte å opptre på for en fengselsbetjent. En helt sentral del av jobben hans – bud nummer to etter å kontrollere at de er der de skal være – er derfor å hjelpe og ivareta enhver som er fengslet. Og skal det skje på en adekvat måte, må følelser knyttet til saken stenges ute, mener Christer. For som han sier: «Jeg har sluttet å lese dommen. Jeg vet hva de sitter for, men jeg leser ikke hva de har gjort – fordi jeg blir for forutinntatt på dem. Og det tillater jeg meg ikke.»

9.4.2 «Det er det som er min styrke: å jobbe spesielt én mot én»

I forlengelsen av dette beskriver Christer gjentatte ganger hvor viktig det er å ta seg ekstra av de som sitter i isolasjon. Han forteller om strategiene han bruker for å kommunisere med de som ifølge ham kan lage masse bråk: de som er oppsetsige, som maser, som utfordrer regler og bestemmelser. Han betoner hvor viktig det er å fange opp dem som gjerne «ikke sier noe», men som «ofte har de verste historiene eller som sliter med de største problemene». Og han forteller hvordan han liker å være én-til-én med de som er fengslet, hvordan han forsøker å hjelpe dem i den situasjonen de er i her og nå, og hvordan han prøver å påvirke dem – til å dreie tankene over på noe mer positivt, til å ta tak i dårlige vaner, til å forsøke å ta ansvar for livene sine, til å realitetsorientere dem. Det å kommunisere og være til stede for de fengslede gir ham mye, forteller han. De er gjerne i en sårbar og vanskelig situasjon. Og det å kunne lette noen bærer, påvirke og bygge opp dem som behøver det, innenfor de rammene straffegjennomføringen eller varetekten setter, er ifølge ham selv med på å gjøre betjentarbeidet meningsfullt:

Når du har gått inn og snakket med folk – du ser at de blomstrer, de er fornøyde, du har en god tone med kollegaene dine, avdelingen går greit, du har tid til å sette deg inn til mange innsatte, sitte og jabb med dem og høre hvordan det går – da synes jeg det gir meg mye. Og jeg prøver å lære opp de nye [ansatte] i fengselet: «Du må lære deg til ikke å være en øyentjener i fengselet», sier jeg. «At du gjør ting som du vil at andre skal se.» For, bare å ta meg selv, da: Alt det som i mine øyne er godt, det er det ingen andre som hører enn jeg og den innsatte. Jeg trenger ikke at noen sier: «Så flink du var.» Jeg vet det selv. En fotballspiller sa engang: «Jeg trenger ikke å lese i avisa at jeg spilte en god fotballkamp. Det vet jeg selv.» Og det vet jeg selv også. Jeg vet når jeg har gjort en god jobb. Jeg vet når jeg har gjort en dårlig jobb. Ikke sant? Og det faktisk å sette seg inn og snakke med de innsatte – og gjerne også hvis du klarer å påvirke dem på noen måter – det gir meg mye, synes jeg.

Christer er med andre ord svært opptatt av å bruke tid sammen med de som er fengslet. Snakke med dem. Lette noen bærer. Påvirke dem.

På slutten av nittenåttitallet intervjuet Paul Leer-Salvesen tretten drapsdømte menn om tiden etter drapet. I ett av kapitlene som omhandler den aller første tiden i fengselet, isolasjonsperioden rett etter at de var blitt satt i varetekt, beskriver Leer-Salvesen hvordan de fengslede ofte manglet noen å snakke med. Svarene fra de tretten varierer, skriver han, «men alle understreker at isolasjonen var massiv i den første tiden»:

Kanskje en fengselsbetjent kunne sett seg ned på cella en stund. Kanskje inspektøren kom på besøk en gang eller to, særlig hvis fengselet var lite. En forteller om en prest som kom på besøk i løpet av de første ukene, en annen forteller om en lege som hadde tid til litt mer enn å gi medisiner. En forteller om en fange på nabocella som han kunne prate litt med gjennom veggen om natten. Men dette er unntakene fra regelen om at en er totalt alene i uke etter uke etter drapet [...] Med få variasjoner er historien den

samme fra person til person. Det virker som om isolasjonen er noe mindre i et lite kretsfengsel enn for eksempel på Oslo kretsfengsel. I en liten institusjon har betjentene tid til den enkelte i noe større grad.¹¹⁷³

Disse erfaringene fra nittenåttiårenes fengselsvesen både bekreftes og står i kontrast til den avdelingshverdagen Christer skildrer mot slutten av 00-årene. Ifølge Christer er varetektsavdelingen den arenaen i fengselet der han i størst grad kan hjelpe de fengslede gjennom samtaler og påvirkning. Som fengselsbetjent, forteller han, oppdager du nemlig raskt at de fengslede har en rekke ulike ansikter. Hvis det er én eller flere andre fengslede til stede, opptrer mange ganske annerledes enn om man er alene med dem. De er enkelt sagt «noen helt andre i fellesskapet enn når du sitter alene med dem på cella», hevder han og legger til at det er derfor han helst vil arbeide i varetekten. Her har nemlig de ansatte langt større mulighet til å være alene med de som er fengslet. Mange av dem sitter på restriksjoner, enten i fullstendig isolasjon eller med delvis isolasjon. De kan for en tid være tatt ut fra fellesskapet, og det finnes domfelte som selv ønsker å være mest mulig adskilt fra andre som er fengslet. Det er i en slik kontekst at Christer mener at han har noe særskilt å bidra med. «Det er liksom det som er min styrke: å jobbe spesielt én mot én», sier han. «Og når du jobber i varetekten, så er du mye mer én til én med dem. Da er det også mye lettere å påvirke dem.»

I de refleksjonene og beskrivelsene Christer gir under intervjuet, kan det skilles mellom to ulike former for hjelp, avhengig av kontekst og formål. Jeg skal gå nærmere inn i hver av disse, og jeg vil skille mellom «hjelp som omsorg i et her og nå-perspektiv» og «hjelp som oppdragelse til akseptable vaner og holdninger» (disse uttrykkene er mine, ikke Christers). Samtidig er det tydelig hvordan begge disse to formene for hjelp også bør ses i et sikkerhetsperspektiv. For ved å hjelpe de fengslede slik at «de har det greit», legges det også ned et viktig arbeid for å opprette ro og orden i fengselsavdelingen, hevder han. Og det samme skjer i påvirkningsforsøkene på å etablere vaner og holdninger.

9.4.3 «Da letter du en bør på ryggen»

Christers beskrivelser fra betjenthverdagen er mettet av ord og uttrykk som formidler dynamikk, handling og aktivitet. Han snakker om å påvirke, om å hjelpe, om å sette grenser og om å bygge opp. Når han skal beskrive hvordan han møter de fengslede i varetektsavdelingen, forteller han at han hele tiden leter etter ting som kan vinkles positivt. Når vi snakker om fengselsbetjentens betydning for de som er fengslet, snakker han om å hjelpe dem og å påvirke dem. Og når jeg ber ham beskrive rollen sin, er det betegnelsene «rollemodell», «medmenneske» og «grensesetter» han trekker frem. For ham fremstår

¹¹⁷³ Leer-Salvesen 1991: 36f

samhandlingen med de som er fengslet – kommunikasjonen, det å sette seg inn på cella, det å prate og bli kjent – som noe helt avgjørende for betjentarbeidet. «Vi blir kjent med dem», sier han, og da kan vi «jobbe med dem på en helt annen måte. Påvirke dem med enkle ting ut i fra hvilket nivå de er på». For når han som betjent, kommer mer og mer inn på de som er fengslet, når det oppstår «en sånn kontakt», er det også lettere «etter hvert å påvirke det som gjør at de sitter i fengsel».

En svært viktig side av den hjelpen Christer ønsker å gi som fengselsbetjent, kan knyttes til å vise omsorg. Slik Christer beskriver dette, innebærer det å ha et blikk for hva de fengslede har behov for, en persepsjonsevne som gjør at han fanger opp viktige trekk ved den situasjonen han går inn eller befinner seg i. Det handler om å møte de fengslede med omtanke, om å sette seg inn i varetekstcellene og prate med dem, om å forsøke å fange opp hvordan de har det, og om å være oppmerksom på trekk og forandringer i deres væremåte slik at de kan få hjelp av helseprofesjonene. Det er hans ansvar å gi dem som sliter, et «avbrekk i dagen», sier han og beskriver det som en sentral oppgave å få dem til å flytte blikket fra det negative til det som er mer positivt:

Du har veldig mange som ikke sier noe, men som ofte har de verste historiene eller som sliter med de største problemene. Du setter deg inn der og faktisk, for å si det sånn: Du får deg mange ganger – jeg kan ikke akkurat si hakeslepp, men mange ganger så kommer de med ganske tunge historier. Du sitter og snakker med folk, og du prøver å hjelpe dem som sitter der inne. Når folk kommer med problemene til meg, sier jeg: «Jeg skal prøve å hjelpe deg.» Da letter du en bør på ryggen. Sier jeg: «Jeg er glad det ikke er meg», ja, så legger du på hundre kilo. Det er det der med å lete etter det gode i alle. [...] Og de som sitter der inne, de er jo så takknemlige også for det, ikke sant? Så det er jo kjekt det også. Det gjør noe, det at du ser at de blir glade for at du kommer inn og snakker med dem og faktisk bryr deg om dem. Det synes jeg er bra. Det er fint.

Christer bruker her uttrykket «lette en bør på ryggen» når han forteller om hvordan han forsøker å hjelpe de som er fengslet. Han er tydelig bevisst på at dette ikke kan skje ved å gi noen falske forhåpninger: ved å si at saken sikkert blir henlagt, eller ved å antyde at det ordner seg nok til slutt. I stedet prøver han å motivere dem til å akseptere den situasjonen de er i. Og til å rette blikket mot det som – tross alle de negative elementene som er knyttet til det å være fengslet – faktisk kan fortone seg som noe positivt. Christer beskriver her hvordan han forsøker å få ny kunnskap slik at han kan møte de som er fengslet, på en best mulig måte. «Jeg leser veldig mye», sier han. «For eksempel om bekymringer, i forhold til å lete etter det positive, hva som skjer når du tenker negativt.» Han leser om hvordan kjente samfunns- og idrettspersoner løser de utfordringene de står overfor. Han kjøper gjerne såkalt selvutviklingslitteratur om «måter å tenke på, måter å takle folk på». Og han er vedvarende på jakt etter kunnskap om hvordan det å tenke positivt kan hjelpe de fengslede til å rette blikket mot noe annet enn det problemfylte i situasjonen de er i. Slik forsøker han å «komme på et nivå» der han kan gi konstruktive råd til de som er fengslet, forteller han:

Det er jo helt ut i fra hva du vil fortelle meg. Men det er jo mye at du må lytte, og prøve å påvirke dem i forhold til det å bekymre seg. Ofte sitter de og bekymrer seg, og jeg prøver jo å fortelle dem at... Mange kommer og sier at advokaten sier «det er ingen ting». Så sier jeg: «Du er jo tross alt i varetekt, så det kan jo skje at du får en fengselsstraff. Du *må* være forberedt på det. Du må være forberedt på at du kan få en fortsatt varetektsfengsling. Du må akseptere at det verste kan skje – og du bestemmer selv hva det verste er: Er det fire nye uker? Er det to års dom? Aksepter det, så det ikke kommer som julaften på kjerringa. Det må ikke komme sånn på deg. Når du aksepterer det, så kan hjernen din tenke positivt på det som taler for deg», sier jeg. «Men hvis du bare tenker på den negative tanken, så vil du ha en bremskloss i hodet ditt, som om du kjører bilen med bremsene på. Det går ikke det», sier jeg. «Du må akseptere det, og så jobber du mot at det *ikke* skal skje.»

På den måten handler denne hjelpen om forsøket på å få de fengslede til å tenke positivt og innse realitetene i den situasjonen de er i. Christer trekker her frem betjenter han arbeidet sammen med de første årene i fengselet, ansatte som han omtaler som «forbilder» på grunn av måten de møtte de fengslede på: med ro og humor og samtaleferdigheter: «De hadde en sånn fin ro og var utrolig flinke til å snakke med de innsatte. Du hørte de sa det rette til dem. De hadde humor. Ja, fantastiske folk altså. Og de var mine forbilder.»

Det er dette som for Christer er en del av idealet på god moralsk opptreden i fengselet, og det er en slik opptreden han selv forsøker å strekke seg etter i avdelingshverdagen. Det handler om det han omtaler som «medmenneskelighet»: om å møte konkrete mennesker i en konkret arbeidshverdag med ønske om å lytte, prate, påvirke og – samtidig – ha oppmerksomheten rettet mot hva dette enkelte menneske har behov for. Det er også verdt å merke seg at dette har moralsk verdi i seg selv. Det er ikke noe som primært legitimeres ut fra noe fremtidig nytteformål for samfunnet eller at det skal få ned tilbakefallsstatistikken. Han gir uttrykk for at han opplever at mennesker har det vondt. Han tildeler situasjonen moralsk karakter, og han forsøker å hjelpe til i det han opplever kan være en vanskelig situasjon for mange. Slik handler dette om å vise omsorg i et nåtidsperspektiv.

9.4.4 «Du må kunne alle. Alle må du kunne»

Det å hjelpe ser altså ut til å ha egenverdi for Christer, samtidig som det også har en tydelig sikkerhetsdimensjon i seg. Målet er, så langt jeg forstår Christer, dermed først og fremst en andre-orientert hjelp. Fruktene er at fengselet samtidig blir et tryggere og sikrere sted å være. For hvis fengselsbetjentene ikke er oppmerksomme på hvordan de fengslede har det eller opptrer, er det også større sjanse for at det kan oppstå konflikter, utagering eller selvskading. «Du kan gjerne ha to personer som du er kontaktbetjent for», sier han. Og det er vel og bra. Men du har samtidig «femten andre også som du må passe på og følge med på. Det nytter ikke bare å passe på de to. Nei, du må kunne alle. Alle må du kunne».

Ved å «kunne alle» – gjennom samværet, gjennom å bli kjent med dem, og ved at de blir kjent med ham – kan han få øye på hva de har behov for. Og dette er altså igjen viktig for tryggheten og sikkerheten i fengselet. Han kan se tegn på endringer i oppførsel som

indikerer at de behøver medisinsk hjelp, han kan gi dem positive avbrekk i hverdagen, samtidig som det også hjelper ham til å kunne finne positive ting i livet deres som de kan rette blikket mot. Og når de fengslede på den måten opplever at en betjent faktisk «bryr seg om dem» og «prøver å hjelpe», ja, da får de gjerne samtidig «litt roen», mener Christer.

Slik er det som om han slår to fluer i ett smekk: Gjennom å være mye sammen med de som er fengslet, settes han i stand til å vise omsorg og hjelpe dem, og gjennom denne hjelpen og omsorgen blir også den dynamiske sikkerheten ivaretatt. Som han sier:

For å forhindre at folk går inn i psykoser eller blir aggressive, må du inn og snakke. Da må du inn å snakke med dem, om løst og fast. Få et avbrekk i dagen på de tingene der. Og spesielt folk som sitter i varetekt, er sånn en liten ting – «Kan jeg få ta en telefon?», «Ja!» – voldsomt viktig. For deg betyr det gjerne ikke noe, men for dem betyr det enormt. Og det å forstå det, når du har forstått det, ja, da... Og når du sitter og snakker med dem også. «Du sitter på full isolasjon: Hvordan har du det? Hvordan tenker du? Og alt dette her», og de ser at det faktisk er noen som bryr seg om dem her. Som hører på dem, og som prøver å hjelpe dem hvis det er noe. Da får de gjerne litt roen.

Det er på den måten svært tette forbindelseslinjer mellom å lytte, snakke og hjelpe, mellom årvåkenhet, evne til å lese situasjoner og å gjøre godt betjentarbeid. For det er når han er blitt kjent med de som er fengslet, at Christer etter eget utsagn kan begynne på å hjelpe dem. Det er ved å lytte og snakke med dem at han kan få kunnskap om hvordan de har det og om hvem de er. Og det er gjennom kunnskap om den enkelte at han både kan hjelpe og samtidig ivareta sikkerheten i fengselet. Noen få feilvalgte ord fra feil person, så går det galt, sier han: «Hvis det kommer feil folk som ikke kjenner ham, låser ham inn og gjerne: ‘Hallo! Hva er det du holder på med?’, ja, da smeller det. Da smeller det.»

Dette perspektivet er noe som opptar mye av samtalen jeg har med Christer: Hvor viktig det er å kjenne de personene som er fengslet, hvor viktig det er at de kjenner ham, og hvor viktig det er å bruke dømmekraften, innlevelsessevnen og kommunikasjonsferdighetene i betjenthverdagen. Selv omtaler han kontakten med de fengslede som «å gjøre et godt forarbeid» og utdyper uttrykket slik:

Du har snakket mye med ham. Du vet gjerne hvordan han er, ikke sant? Du vet dette, og da er det også større sjanser for at han ikke gjør deg noe. Du har gjort noen lure vurderinger.

Ifølge Christer er det imidlertid særlig to utfordringer knyttet til dette, to forhold i den daglige fengselshverdagen som kan vanskeliggjøre arbeidet med å hjelpe og skape ro og orden i avdelingen. Det ene handler om en spenning mellom det Christer oppfatter er kvalitativt godt betjentarbeid og det som ledelsen etterspør, måler og kontrollerer. Det andre handler om hvilke ansatte som er på jobb i Varetekten og den erfaring og de personlige egenskaper de tar med seg inn avdelingsarbeidet.

9.4.5 «Det er jeg som går hjem fra jobb og ser hvem som ikke har fått den hjelpen de trenger i dag»

Jeg starter med det første: spørsmålet om hva som er godt betjentarbeid. Den bedriftsøkonomisk informerte ideologien om målstyring som har satt sitt preg på offentlig sektor, er – som jeg var inne på i intervjuet med Bjarte B.¹¹⁷⁴ – også dominerende innenfor kriminalomsorgen. Og Christer uttrykker – som Bjarte – en betydelig skepsis til hvordan fengselet styrer og stiller krav til sine ansatte. Han opplever at den øverste ledelsen i fengselet i for stor grad er opptatt av oppgaver og oppdrag som kan kvantifiseres, og han mener det er en problematisk distanse mellom hva han selv opplever konkret i en kompleks avdelingshverdag og de økonomiske og administrative betingelsene som kommer fra ledelsen. Han forteller:

Folk fra ledelsen her sier: «Ja, det går så bra i varetekten.» «Ja, gjør det det?» sier jeg. «Det er jeg som jobber der, jeg som ser at det er folk som sliter, men som jeg faktisk ikke får tid til fordi du legger mer og mer og mer på oss i forhold til føringer.» Ikke sant? Jeg sitter og fører og fører og fører og fører på data. Det ene med det andre. Du har nesten ikke tid til å gjøre de tingene fordi du må føre dem. Ikke sant? Og som jeg sier da: «Ja, men det er jeg som går hjem fra jobb og ser hvem som ikke har fått den hjelpen de trenger i dag. Mens du som sitter der oppe, for deg er alt bra. Det er ikke det! Nei! Du ser ikke dem som sitter der inne og sliter, du. Jeg ser dem. Du tror alt er bra fordi det er rolig. Overhodet ikke!» Forståelsen for hva vi gjør, føler jeg, er veldig liten. Det er gjerne ikke så lett for dem [ledelsen] heller å klare å forstå det. Men, altså, jeg hadde vært inne og roet ned en innsatt. Det var rett før det smalt. Så kommer det ned én [fra ledelsen]. Jeg har glemt gittersjekken, ikke sant? Altså, du fokuserer på det som *du* skal legge frem for noen.

Christer beskriver flere ganger i intervjuet hvordan betjentene får i oppdrag å registrere hvor mange samtaler de har, hvor mange celler de har kontrollert, hvem de har tatt urinprøver av og hvor ofte slike urinprøver er blitt tatt. Tanken ser her ut til å være at hvis betjentene registrerer og dokumenterer at de har gjort gitte oppgaver og oppdrag, vil fengselet bidra til å oppfylle de krav til resultater som Kriminalomsorgens sentrale forvaltning stiller til hver region, og som regionen deretter stiller til hvert fengsel. Slik vil fengselet belønnes, eventuelt straffes, gjennom økonomiske goder. Men Christer er ikke med på denne logikken. Han opplever at det å være en god fengselsbetjent handler om noe annet enn bare å registrere tellbare oppdrag. Som profesjonell fengselsbetjent inngår han i et moralsk fellesskap, og denne sammenslutningen har som én av sine hovedoppgaver å hjelpe de som er fengslet og ivareta sikkerheten. Når så den pålagte dokumentasjonen gjør at viktig tid må brukes på å registrere en samtale fremfor faktisk å ha den, og når det som kan telles og måles blir det dominerende i forståelsen av kvalitet, oppstår det et dilemma: en

¹¹⁷⁴ Se kapittel 9.3.7.

vedvarende og motsetningsfylt spenning mellom lojaliteten til ledelsen (på den ene siden) og lojaliteten til kolleger og de fengslede (på den andre).

Selv har Christer kommet til følgende konklusjon: Lojaliteten til betjentkolleger og de fengslede veier i visse situasjoner mer enn lojaliteten til ledelsen. I disse bestemte situasjonene, informert av om han ser at det tjener fellesskapet i avdelingen på en god måte, setter han ledelsens pålegg og instruksjoner til side. For etter Christers mening står og faller kvaliteten i betjentarbeidet ikke bare med gittersjekken, men vel så mye – ja, av og til mer – med om det er tid nok til å etablere kontakt med de fengslede. Om det er rom for å prate med dem. Anledning til å skape en atmosfære for ro og trygghet. Tid til å kunne vise omsorg og omtanke.

Jeg spør ham om han opplever å ha tid til å snakke med de som er fengslet. Svaret hans kommer umiddelbart noe overraskende på meg. For etter å ha fått høre om stadig nye dokumentasjonspålegg fra ledelsen, er det ikke et bekræftende ja jeg venter å høre. Etter hvert som han snakker, blir det imidlertid tydelig at beskrivelsen ikke bryter med hva han tidligere har fortalt. I stedet tydeliggjør han at disse samtalene finner sted fordi han i visse situasjoner setter til side ledelsens pålegg. Han sier:

Christer C.: Jeg snakker veldig mye med dem. Veldig mye snakker jeg. Jeg snakker ofte mange timer med dem om dagen.

Terje F.: Ja?

Christer C.: Som jeg har sagt: Jeg kan bestemme meg i dag og si: «I dag har jeg ikke tid til noen ting annet.» Jeg kan velge det. Hvis du, som min leder, bare pålegger og pålegger meg, og jeg ser at dette går utover de innsatte og meg også som faktisk skal jobbe med dette her – så går ikke det. For jeg vil ikke kunne ha en kontroll på avdelingen hvis jeg bare skal gjøre «hvordan det gitteret ser ut?» eller gjøre ditt og datt eller føre det og det hele tiden. Da bare velger jeg det vekk! Og så går jeg inn, setter med ned og snakker med deg. Ja. Men jeg må jo vite: Hva er det som koker? Kanskje skru ned noen plater og så snakke videre. Og det synes jeg er veldig bra i forhold til den rutinen jeg har. At jeg kan vurdere det på en god måte.

Det er altså hensynet til fellesskapet – til enkeltpersoner som er fengslet, til de andre innsatte og til betjentkollegene – som veier tyngst i slike situasjoner. Det er her nærliggende å trekke noen paralleller til en studie som Halvard Vike et al. gjorde på begynnelsen av 00-tallet.¹¹⁷⁵ Boka *Maktens samvittighet* er basert på erfaringer fra de som beveger seg «på velferdsstatens grasrotnivå»: lokalpolitikere, administrativt ansatte i kommunene/sykehus, sykepleiere, hjelpepleiere, sosionomer og leger. På bakgrunn av intervjuer og feltarbeid fant Vike et al. ett veldig klart kjennetegn: Informantene hadde en «svært sterk opplevelse av å ikke kunne imøtekomme overveldende forventninger og krav fra dem som etterspør deres

¹¹⁷⁵ Vike et al. 2002

tjenester, så vel som fra dem som spesifiserer betingelsene tjenestene skal gis under». ¹¹⁷⁶ Mange av de som ble intervjuet, opplevde å komme i et permanent og vedvarende krysspress mellom statlige krav, utilfredstilte behov blant pasienter/brukere og egen opplevelse av utilstrekkelighet. De fant også at mange ansatte valgte å beskytte seg mot utilstrekkelighetsfølelsen gjennom å formulere «problemet som et økonomisk og administrativt problem». Men, skriver Vike et al., «jo lenger nedover i organisasjonen man kommer, desto sterkere arter det seg som et konkret dilemma». ¹¹⁷⁷ Før når hjemmehjelpen ikke lenger har kapasitet til å hjelpe alle eldre som har rett til en bestemt tjeneste, er problemet ikke lenger abstrakt og formelt. I stedet oppstår det – som hos Christer – et dilemma mellom krav som ikke ganske enkelt kan forenes med hverandre.

Slike dilemmaer blir ifølge Vike et al. særlig vanskelige fordi det bare er *noen* som erfarer problemene direkte. De skriver:

Sjuepleierens følelse av utilstrekkelighet, som ofte oppleves som en personlig belastning i møtet mellom organisasjonsledelsens krav om å yte mer, og de hjelpetrequendes konkrete bistandsbehov, representerer en *internalisering av et organisatorisk problem*. Hun bærer organisasjonens grenser i kroppen. På denne måten framstår situasjonen som et identitetsproblem og som et lojalitetsproblem i spenningen mellom organisasjonen og etikken. ¹¹⁷⁸

Denne beskrivelsen er så langt jeg kan se, en opplevelse som Christer ville ha kjent seg godt igjen i. Både de konkrete møtene med de fengslede, og de problemer og den utilstrekkelighetsfølelse, de gleder og den meningsfylde som kan oppstå i kjølvannet av disse møtene, er noe han som førstelinjeansatt betjent gjerne ikke deler med andre, høyere oppe i fengselshierarkiet. Det oppstår et lojalitetsproblem mellom kravene fra fengselet og egne profesjonsmoraliske verdier, et problem som forsterkes gjennom opplevelsen av at de med beslutnings- og styringskompetanse står utenfor slike direkte erfaringer: «Det er jeg som går hjem fra jobb og ser hvem som ikke har fått den hjelpen de trenger i dag», sier han.

Christer opplever, som nevnt i tidligere intervjuutdrag, at de som pålegger ham oppgaver og registreringsoppdrag, ikke kjenner godt nok til hverdagen hans. Så lenge det ikke er meldt om uro i avdelingen, og så lenge det ikke har vært registrert hendelser, betraktes det ifølge Christer som «en god dag» i fengselet. Men det er ikke slik, sier han. «Du [lederen] ser ikke dem som sitter der inne og sliter, du. Jeg ser dem. Du tror alt er bra fordi det er rolig. Overhodet ikke.»

¹¹⁷⁶ Vike et al. 2002: 10f

¹¹⁷⁷ Vike et al. 2002: 12

¹¹⁷⁸ Vike et al. 2002: 14

9.4.6 «De rette folkene»

Men det er ikke bare dokumentasjonskravene som utfordrer det moralske klimaet i varetektsavdelingen. Christer er svært opptatt av hvordan han opptrer ovenfor de fengslede. Dette handler (som jeg skal komme tilbake senere) dels om å være et forbilde. Men det handler også i stor grad om å opptre på en måte som kan løse opp spenninger og konflikter fremfor å skape dem. Ikke sjelden opplever han imidlertid at det er ansatte som verken har erfaring, evner, ferdigheter eller ro nok til å takle utfordringene i avdelingen hvor han jobber. Og da kan det lett føre til at avdelingen fyres opp, sier han.

Han illustrerer dette med å fortelle om hvordan han kan oppleve å komme på jobb og møte «atten oppblåste ballonger bak dørene». Denne metaforen, som også utdypes gjennom beskrivelser av at «det piper i ett», «det koker» og «de er blitt fyr opp», handler om varetektsfengslede som er blitt møtt på en uklok måte av de ansatte som har hatt det forrige arbeidsskiftet.¹¹⁷⁹ I det vesentlige knytter han altså dette til fengselsansatte som er ufaglærte – de såkalte ekstrabetjentene, men det kan også være fast ansatte betjenter som vikarierer i avdelingen. Fellesnevneren her er ikke ansettelsesforholdet, men erfaringen, kjennskapet til og klokskapen de møter de fengslede med. De kjenner ikke de fengslede godt nok, og de mangler de gode ferdighetene og evnene som de «rette folkene» har og som kommer «med årene», sier Christer. De lover mer enn de kan holde. De glemmer oppgaver de har lovet å gjøre for de fengslede. De har ikke gode nok kommunikasjonsferdigheter. De spøker med folk de ikke skal spøke med. Kort sagt: De mangler den nødvendige evnen til å lese hvordan man skal møte hver enkelt varetektsinnsatt. Dette resulterer igjen i at avdelingen kan bli fyr opp:

Christer C.: Nå er jo fengselet blitt sånn at det er voldsomt mye ufaglært. Og når du da kommer på jobb med atten oppblåste ballonger bak dørene, ikke sant? Det piper i ett. Du har mange ting du skal ha gjort, men du har ikke folk til faktisk å få roet ned. Men er vi de rette folkene på jobb da, så bare kutter vi ut alt annet, og så bare jobber vi med å få avdelingen ned. Det er jobben vår den dagen. Da bryr vi oss ikke om andre ting. For da har de [innsatte] gjerne fått så mye. Folk er blitt lovt noe, så har det ikke blitt holdt. Frem og tilbake. Og så kommer du på jobb til, for å si det rett ut, en helvetes avdeling. [...]

Terje F.: Du snakket om å ha med deg de rette folkene. Hva legger du i det?

Christer C.: Ja, rette folkene, det vil jeg si er ... og det kan godt være en vikar, ja, det kan det godt være. Men du har roen. Du har roen til å kunne snakke med folk. Du kjenner avdelingen, og du vet hvordan du skal gå frem. Da er det de rette folkene. Du har rutinen. Du vet hva som er viktig, og hvordan du skal drive den avdelingen. Og også gjerne måten du sier ting på. At du har evnen til å kunne snakke med folk og få roet det ned. For det skal ingenting til for å fyre opp avdelingen. Ingen problem det.

Et annet eksempel som Christer trekker frem, handler om humor og samtaleform. Han forteller hvordan han opplever at noen fengselsansatte har en tone som i visse situasjoner

¹¹⁷⁹ Se også delkapittel 9.3.8 for refleksjoner rundt en lignende betjentsjargong.

kan virke provoserende. Det kan være måten informasjon blir gitt på, eller det kan være et utsagn som var ment som en fleip, men som ble sagt på feil måte til feil person. Christer bruker seg selv som et eksempel på dette. Som nyutdannet fengselsbetjent, forteller han, kom han ofte med små vittigheter til de fengslede. Dette resulterte ikke sjelden i at «de fyrte seg opp». Dette plaget ham, for humor var og er kjempeviktig for ham – så vel i privatlivet som profesjonell betjent. Likevel oppdaget han etter hvert at han måtte kontrollere det han omtaler som «spontane kommentarer». For kommentarene hans «falt av og til i dårlig jord. Det passet seg ikke. Og da måtte jeg ta et oppgjør med meg selv. Jeg måtte tenke meg litt om før jeg snakket», forteller han. På den måten gikk «vi glipp av mye morsomt», fortsetter han, men samtidig så han at «det faktisk kom mer bra ut av det enn dårlig». For ved å opptre på en mer bevisst måte, ved å bli kjent med de fengslede slik at han kunne ha større kunnskaper om hvem han kunne si hva til, og ved å tenke seg om noen ganger før han sa noe, oppdaget han at de humoristiske kommentarene hans skapte ro på avdelingen – og ikke det motsatte.

Jo mer rutinert og jo mer varm du blir i trøya og jo mer trygg du blir, så vet du når du kan si ting. Du kjenner de innsatte. Du vet hvem du kan si hva til. Hvis jeg hadde sagt den tingen til den personen, så hadde han eksplodert. Mens han derimot, han bare ler av det.

Humor er på den måten en viktig, men vanskelig balansekunst i fengsel. Som allerede Aristoteles påpeker, er humor – eller vidd, som han gjerne oversettes med på norsk – helt avhengig av fintfølelse. «Det vil spille en rolle hvem man snakker med og lytter til», skriver Aristoteles i sin nikomakiske etikk – og legger til:

Det er altså klart at det også her er mulig å gå for langt eller komme til kort i forhold til middelveien. De som går for langt i det komiske, anses som klovner som streber etter å få alle til å le og heller prøver på dette enn å tale anstendig og unngå å såre dem latteren går ut over. De som derimot ikke kan si noe morsomt selv eller misliker det når andre gjør det, anses som plumpe tørrpinner.¹¹⁸⁰

I nyere kommunikasjonsteori kan en slik fintfølelse knyttes til hvordan tegn og signaler både har en verbal og non-verbal dimensjon. Kommunikasjon er slik en kompleks prosess, ord er sjelden entydige, og det som blir formidlet fra den ene til den andre – fra betjent til den fengslede, fra den fengslede til betjent – kan lett bli oppfattet på ulike måter – avhengig av relasjon og hvordan de tolker hverandres kropps- og verbalspråk. Som Hilde og Tom Eide skriver i boka *Kommunikasjon i relasjoner*, skaper den andres signaler og vår fortolkning av disse «grunnlag for nærhet og avstand, tillit og mistillit, samarbeid og konflikt».¹¹⁸¹ Slik

¹¹⁸⁰ Aristoteles 1999: 1128a1-10

¹¹⁸¹ H. Eide & Eide 2007: 18

kan to personer reagere vidt forskjellig på de samme signalene, og slik er det helt nødvendig med fintfølelse i en situasjon der man anvender humor. Det som én finner sårende, kan for en annen være morsomt. Og det som én opplever som forløsende, kan for en annen virke irriterende. Humor er slik en kommunikasjonsform som både har et særlig potensiale og en særlig fare knyttet til seg. Som Kristin Heggen er inne på i artikkelen *Krenkende pleie og behandling*, kan latter «flise opp selvtillit og frata andre mennesker mulighet for sosial mestring». En spesiell replikk eller et visst ordvalg kan være et velegnet verktøy for å såre eller krenke andre. Smil og latter kan være med å forsterke den andres opplevelse av tap og umyndiggjøring, av stakkarsliggjøring og asymmetri. Samtidig kan humor også ha en stikk motsatt effekt. For som Heggen fortsetter sin artikkel: Latter er en sosial kraft som kan «virke samlende og integrerende», et uttrykk for «en spontan gledesytring» som kan skape «varme, energi og gode følelser».¹¹⁸² Eller som fengselsforskerne Peter og Elistair Crawley er inne på i en artikkel om kultur og konflikter i fengsel: «While humour can be healing (promoting group solidarity and relieving tension), it can also be destructive and divisive.»¹¹⁸³

Det er slike innsikter jeg finner igjen hos Christer. Humor og latter har en svært viktig plass i jobben hans – både humoren mellom kolleger, men også mellom fengslede og betjenter. «Det er alfa og omega. Alfa og omega», sier han – både for de fengslede velbefinnende, for arbeidsmiljøet kollegene i mellom og ikke minst for å redusere spenninger og lette på trykket. Christer forsvarer på den måten humorens plass i fengselskorridorene. Samtidig understreker han viktigheten av å kunne lese situasjoner. For det å kunne tulle og komme med vittigheter som fengselsbetjent, er etter hans oppfatning helt avhengig av sensitivitet, av hvem det er som sier hva til hvem, og i hvilken situasjon det sies i. Poengtert sagt: I en asymmetrisk institusjon som fengselet, er det ingen spøk å skulle bruke humor. Men gjennom erfaring og fintfølelse, relasjonsbygging og klokskap kan det samtidig vise seg som noe svært forløsende og betydningsfullt. Eller som Christer selv uttrykker det:

Vi ler, og de skøyer og tuller. Ja, det er en enorm god måte å takle... For det fjerner litt av den der makten som ligger imellom ansatte og innsatte. Og når du skøyer og har det morsomt og ler med dem, ja, da er du i godt humør da. Og når du da, på toppen av det hele, faktisk kan vise litt – ja, du kan vise glede, du kan vise sinne, du kan vise alt – ok, da er du på en plass der du blir trygg.

¹¹⁸² Heggen 2004: 46f

¹¹⁸³ Crawley & Crawley 2008: 139. Se også Thomas Ugelvik, som skriver: «Forholdet mellom betjenter og fanger er preget av morsomheter og vitser. [...] Sett fra utsiden er det snakk om en helt spesiell blanding av humor og alvor. Det kunne være så morsomt i fengselet at jeg ikke ville gå. Samtidig er et fengsel et forferdelig trist sted, noe som ikke egentlig dempes av at det er morsomt der. Humoren bidrar kanskje snarere til å understreke alvor» (Ugelvik 2011a: 101).

9.4.7 «Få det ut!»

«Da er du på en plass der du blir trygg», sier altså Christer. Jeg skal i de neste avsnittene konsentrere meg om nettopp dette, og se nærmere på hva han legger i ord som trygghet og sikkerhet i fengsel. Slik Astrid A. og Bjarte B. før ham har gjort i dette kapitlet, knytter også Christer sikkerhet til ordparet «ro og orden». Ro og orden i varetekten beskrives av ham som at de fengslede kan oppføre seg og at ting i avdelingen «går greit». Det betyr at de fengslede ikke er aggressive, at de ikke kaster ting, at de svarer på en ordentlig måte og at de ikke opptrer truende overfor andre. Det handler også om at de har vanlig høflighet, akseptable spise- og hygieniske vaner, og en forholdsvis ryddig celle. Slik knytter «ro og orden»-begrepet seg til å beskytte enkeltmennesker fra å begå selvskading. Slik kan det handle om å sørge for de ansattes og de andre fengslede opplevelse av trygghet, og slik kan det dreie seg om å skape relasjoner som gjør det lettere for de som er fengslet, å tilbringe tiden i avdelingen. I min tolkning av Christers refleksjoner, trer det her frem tette forbindelseslinjer mellom sikkerhetsarbeidet og betjentenes persepsjonsevne, kommunikasjonsferdigheter og forebygging. For når betjentene kjenner de som er fengslet, når de oppsøker dem som har det vanskelig, når de ikke lover mer enn de kan holde, eller når de holder hva de lover, drives det også et viktig forebyggende sikkerhetsarbeid i fengselet. «Få det ut!» sier derfor Christer til de som er fengslet og som har behov for «å blåse ut». Han legger til: «Det er klart det er grenser. Det må være grenser, for det spørres jo hva du gjør.» Det vanligste, forklarer han, er å «snakke dem inn på cella» og så forsøke å roe dem ned der når de er alene. Er de fremdeles «helt svarte i øynene», så kan vi forsøke å aktivisere dem, fortsetter han. Ta dem med i treningsrommet. Be dem gå frem og tilbake noen turer i ganga. «Så jabber du litt med dem, og så roer det seg ofte ned.» Det er først når alt annet er prøvd at vi setter i gang med celleaksjoner, forteller han.

Så hvor går grensene for hva som er akseptabel ro og orden i varetektsavdelingen? Ifølge Christer går disse grensene ved det som i hans øyne truer sikkerheten og tryggheten i fengselet. Dette avhenger av situasjon til situasjon, men noen klare trekk trer likevel frem. Det kan være personer som får med seg andre i én eller annen form for aksjon eller opprør. Det kan være trusler som gjentas, ikke bare i et øyeblikks aggresjon, men også når de får tenkt seg om. Det kan være personer som truer med å skade seg selv eller andre. Og det kan være personer som det ikke går an å roe ned.

I varetektsavdelingen, forklarer Christer, sitter jo mange i isolasjon eller på restriksjoner. De er fratatt friheten, de har få andre som de kan «blåse ut på», og dette kan få dem til å si og gjøre ting som de egentlig ikke ønsker. Derfor gir han dem nesten alltid («i ni av ti tilfeller») en ny sjanse. Selvfølgelig, sier han, er det noen som kan gå frem på en slik aggressiv måte at det faktisk ikke er rom for å gi en ny sjanse. Men dette gjelder kun et fåtall. For jeg vet, fortsetter han, «at mange plumper fort ut med ting og tang». I stedet for å slå ned på

enhver ytring som kan forstås som en trussel, responderer han derfor: «Ta og tenk deg om. Hvis du gjentar det, så må jeg skrive noe. Hvis ikke, så glemmer vi det.» På den måten, sier han, forsøker han både å ivareta de fengslede ved å gi dem en ny sjanse, og å ivareta roen og ordenen i avdelingen. For som han sier: «Jeg skal ikke hugge av deg hånda med en gang. Du skal få lov å tenke deg om. Tenker du deg om og fortsetter, ja vel, da har du i hvert fall fått en sjanse.»

Christer forteller her om en person som de «hadde jobbet voldsomt mye med». Han tålte veldig lite, «hadde et voldsomt sinne», og han kunne gjerne knuse både kopper og asjetter. For Christer var dette imidlertid innenfor grensene av hva som gikk an å tolerere. «Som jeg sa: ‘Vet du hva? Det er bare greit. Få det ut!’ Vi gikk ikke inn og skrev noe rapport på det. Og sakte, men sikkert, så fikk vi ham med oss. Ikke sant? Hadde vi holdt på å skrive rapporter, så hadde han bare forsvunnet mer og mer.»

På den måten er det å ha en viss grad av romslighet også en del av det forebyggende sikkerhetsarbeidet i en fengselsavdeling. Christer er her igjen svært tydelig på at det er gjennom kommunikasjon, gjennom å bli kjent med de fengslede og la de fengslede bli kjent med ham, at det gode sikkerhetsarbeidet kan skje. Samtidig involverer en slik tilnærming også en stor grad av målrettet påvirkningsarbeid. For hvis en person, på tross av advarselen, fortsatt står ved trusselen eller den aggressive oppførselen, ser Christer dette som en todelt oppgave. Han ser det dels som et nødvendig tiltak for å skape ro og orden, her og nå. Og han betrakter det dels som hjelp i et mer langsiktig perspektiv gjennom å lære ham gode vaner, verdier og holdninger:

Christer C.: Som jeg sier til innsatte: «Jeg liker folk som kan blåse ut, jeg. Og her er det rom for det. Jeg skal ikke hogge av deg hånda hvis du skal gjøre *det*. Men vi får diskutere det etterpå. For det er jo ikke sånn vi vil ha det. Vi kan diskutere det på et normalt nivå i stedet for å måtte skrike eller brøle eller true. For det blir bare en tap-tap-situasjon. Det er ikke noe ok for meg, og det er ikke ok for deg heller.»

Terje F.: Hvis du skriver en rapport, kan du fortelle litt om hva som da skjer?

Christer C.: Hvis jeg skriver en rapport, kan du jo bli satt på paragraf med en gang, med ro og orden og sikkerhet. Og skriver jeg en rapport på at han har truet meg, så vil jo denne komme opp i et rådsmøte. De vil vurdere. Men som jeg også sier til dem: «Om det skulle være en urinprøvenekt, eller om det skulle være en ordrenekt eller en trussel, så er faktisk grunnen til at jeg skriver denne rapporten mot deg, det er faktisk at jeg bryr meg om deg. For dette er en oppførsel som du holder på med ute også. Og hvis jeg bare hadde oversett dette, så ville du bare ha turet på. Jeg aksepterer ikke en sånn oppførsel. Sånn en oppførsel vil jeg ikke ha på avdelingen. Så hvis du får en refs, som du ikke vil bli noe bedre av ved å sitte inne på den cella, så vet du at jeg faktisk jobber mot det som gjør at du sitter i fengsel. Eller skaper problemer for andre og så videre og så videre.»

9.4.8 «Spørsmålet er: ‘Hva skal jeg påvirke deg med?’»

Jeg nærmer meg med det en svært viktig del av Christers rollebeskrivelse: nemlig det som handler om hans aktive og målrettede påvirkningsarbeid. Han beskriver en rekke ganger hvordan han forsøker å lære de fengslede et sett av vaner og holdninger som etter hans syn må til for å kunne live akseptable liv – i fengselet og i samfunnet etter løslatelsen. Dette

handler dels om ytre vaner: som hvordan man spiser, hvordan man vasker seg og hvordan man har orden på cella. Men det kan også handle om hvordan man opptrer i møte med andre: hvordan man kommuniserer, hvordan man responderer på grensesetting, hvordan man mestrer aggresjon og sinne, og hvilke holdninger man har til andre mennesker. Gjennom å etablere og utvikle slike vaner og holdninger forsøker han dels å gjøre dem i stand til å fungere i sosiale sammenhenger, først og fremst innenfor fengselsmurene. Og dels håper han også å sette dem i stand til å delta som mer sosialt tilpassede medlemmer av samfunnet når de engang blir løslatt fra fengselsoppholdet.

Det følgende intervjuutdraget er illustrerende i så måte. Christer har her akkurat nevnt viktigheten av at det er en viss orden i fengselet, som ifølge ham handler om «at det skal se skikkelig ut på cellene»:

Terje F.: Hvorfor er det viktig?

Christer C.: Du har det at du sitter der inne. Og vi har ansvaret for hygiene og så videre og så videre. Og i forhold til hva du kan gjemme på cella. Ikke sant? Kommer du inn der og det flyter fra topp til tå, det er skitt og fælt, du skal spise og du skal gå på do der. Du kan ikke ha det sånn. Nei, det må se skikkelig ut. Det er viktig.

Christer knytter her ordensbegrepet dels til sikkerhet (cella skal lett kunne bli undersøkt), dels til helse (hygiene i fengselet), og dels til å utvikle gode vaner og holdninger hos den enkelte varetektsinnsatte. Han går så over til å beskrive én av de fengslede han hadde hatt ansvaret for. «Jeg hadde en innsatt, en liten, koselig gutt», begynner Christer og forteller om hvordan han forsøkte å påvirke ham:

«Hva tenker du fremover?» sier jeg. Nei, han skulle bli rusfri. Så sier jeg: «Ja, men det er jo kjempebra.» For, ikke sant, han var en sånn skikkelig hypernarkoman. Og så sier jeg: «Det synes jeg er bra. Men hvis du ser på cella her, jeg tror det er viktig at du begynner å få orden på cella di som steg én. Så har vi det andre som et steg lengre ute. Så begynner du i dag», sier jeg, «og så gjør du det hver gang jeg kommer på vakt. Du vasker og rydder». Ja, det var greit. Han skulle begynne med en gang. Jo, og så begynte han. «Du må komme og se da.» Og det var jo ikke så mye bedre. Så sa jeg: «Ja, det var bedre. Bra. Fortsett i morgen.» Så tror jeg det gikk to uker, så ropte han på meg. Og jeg mener, det var en forferdelig celle altså. Så ropte han: «Du må komme og se.» Det så ut som det var militærstrekk. Alt var ryddig. Så sier jeg: «Vet du hva, det er helt fantastisk å se hvilken utvikling du har hatt.» Og han gutten her, han har ikke fått noen tilbakemeldinger. Ikke sant? Noen føler du at du må være som en slags far for. Du må fortelle dem hva som er rett og galt. Du må påvirke. Lære dem å barbere seg, vaske seg og alt det der. Men du så hvordan han gutten der, jeg glemmer aldri han, hvordan han vokste på den rosen han fikk. Bare den cella der. Nå satt han i varetekt, så han ble løslatt rett etterpå. En dag eller to etterpå, så jeg fikk ikke jobbet noe videre med ham. Men bare en sånn liten ting som det.

Hvem som skal påvirkes til hva, avhenger altså av hvordan Christer opplever at den fengslede opptrer på i fengselet. For som han sier: «Vi prøver å påvirke. Spørsmålet er: 'Hva skal jeg påvirke deg med?', 'Hvor ser jeg at problemet *ditt* er hen?」 I møte med mange av de fengslede innebærer dette at han forsøker å innarbeide visse rutiner som kan virke stabiliserende og utviklende – både for deres egen livsutfoldelses del og i deres relasjon til

andre. For som han ordla seg i beskrivelsen av gutten som etter hvert lærte seg militærstrekk på cella: «Du må fortelle dem hva som er rett og galt. Du må påvirke. Lære dem å barbere seg, vaske seg og alt det der.»

Gjennom øvelser, ros og belønninger, gjennom irettesettelser og sanksjoner forsøker han å påvirke de fengslede til å legge vekk uvaner som kan være til plage for andre og kanskje også til skade for dem selv. En vesentlig del av arbeidet hans går dermed med til å jobbe med «måten de oppfører seg på», hvordan de svarer andre på og hvordan de «forholder seg til regler og grenser». Han snakker med dem om å banke på døra før de går inn. Om å spørre høflig. Om å holde seg rene. Om å ha det fint og ryddig på cellene.¹¹⁸⁴ I første omgang handler det aktive påvirkningsarbeidet om å hjelpe dem til å kunne fungere sosialt i fengselsavdelingen og på den måten også sørge for god sikkerhet og hygiene i fengselet. Samtidig betrakter han også dette som de aller første skrittene i en lengre rehabiliteringsprosess. «Vi kan ikke hoppe over alt det, for så heller å jobbe med rus og kriminalitet», forteller han. «Det går ikke hvis jeg ikke kommer forbi steg en. Jeg hopper derfor ikke videre.»

Dette er dermed noe av det aller første han retter oppmerksomheten mot i møte med de som er fengslet. Det er viktig for å holde en nødvendig grad av orden i fengselsavdelingen. Og det er en forutsetning for å gjøre noe med de fenomenene som gjorde at de ble fengslet.

9.4.9 «Noen føler du at du må være som en slags far for»

I løpet av samtalen vår trekker han frem en rekke eksempler på hvordan han opptrer i slike målrettede påvirkningssituasjoner. Han forteller blant annet om hvordan han en dag gikk nedover gangen med to varetektsfengslede. «Det var to skikkelige verstinger dette», sier han, to personer som han i forkant hadde snakket inngående med om hvor viktig det var å spørre om lov og akseptere den avgjørelsen som blir tatt. Likevel, ikke lenge etter denne samtalen, sa den ene av dem til Christer mens de gikk i korridoren: «Nå skal jeg dusje!» Christer forteller hvordan han responderte øyeblikkelig: «Her skal du ingen ting. Her skal du lære deg å spørre!»:

Så sier den andre til meg – og det var litt morsomt, for han var den galneste av de to: «Kan jeg få dusje?» sa han til meg. «Ja, du kan få gå og dusje.» Så sier han første: «Kan jeg også få lov å gå og dusje?» «Ja,

¹¹⁸⁴ Som han sier: «Jeg er jo veldig opptatt av det enkle. Lær deg å banke på. Spør høflig. Husk på det at et spørsmål må du kunne akseptere både ja og nei på. For hvis du ikke aksepterer ja eller nei, så er det heller ikke noe spørsmål, sier jeg. Da kommer du med en kommando til meg, ikke sant? Så når jeg sier nei, jeg kan godt begrunne det, men så må du akseptere det. Selv om du ikke skulle være enig i det. Lære dem opp til å forstå det. Har du problemer med sinnet ditt, ja, så må vi jobbe med det. Så jobber vi med det da. Og så videre og så videre.»

men ikke akkurat nå», sier jeg. Ikke sant? Det er ikke alltid jeg bare kan si: «Ja, bare gjør det da.» Nei, av og til så skal du få kjenne litt på det.

For Christer handler dette om å trene de som er fengslet, opp til å kunne komme opp på et minimumsnivå av hva som kan forventes av et ordentlig liv. Dette er et liv der de aksepterer å bli satt grenser for, og der de opptrer i henhold til vanlig folkeskikk. Treningen skjer gjennom formidling og sanksjoner, oppmuntring og disiplinering. Disiplin forbindes her med å oppføre seg i samsvar med bestemte regler, og disse reglene er det Christer som setter:

For meg, i den situasjonen der han andre spurte igjen etterpå, det var jo for å trene ham opp: «Du må lære deg å akseptere et nei også. Du fikk et ja egentlig, men du fikk også et 'ikke nå.'» Ikke sant? For meg kunne han ha gått rett i dusjen, sånn sett. Men for meg er det også trening: å trene dem opp.

Eller som han også sier det: «Jeg prøver å gi dem tanker og ideer og verdier og syn som jeg synes er viktig.»

En annen historie Christer forteller, skjedde bare en snau uke før jeg intervjuet ham. Detaljene er derfor forholdsvis ferske. Han tar her utgangspunkt i hvordan han opplevde at én av de varetektsfengslede, en gutt i begynnelsen av tjuårene, var særlig vanskelig. «Ofte kan det være sånn», sier Christer, «at de som sitter for de styggeste sakene og som du føler kan være virkelig farlige ute, er greie inne». De som imidlertid «har gjort en pissesak ute», de kan ofte være «et helvete å ha inne». Denne gutten tilhørte ifølge Christer den siste kategorien. Han var «utrolig frekk», forteller han. Han var arrogant, han var sint, og han hadde nettopp kastet noe bestikk etter en av betjentene. «Jeg kom inn på cella», sier Christer og forteller at han opplevde den fengslede som «veldig nedlatende»: «Jeg prøvde å gå inn med litt forebygging, men det nyttet ikke. Jeg kom ikke inn på ham: 'Kom deg til helvete ut av cella'.» Da, fortsetter Christer, «da var jeg nødt til å sette grenser», ja, til «å være knallhard»: «Her skal du faen ikke fortelle meg hva jeg skal gjøre! Her skal du høre hva *jeg* har å si!», refererer han at han sa. Da så den varetektsfengslede responderte med å kreve å få skifte avdeling, sier Christer kontant: «Nei, det neste på deg blir sikkerhetscella.» Og så, sier Christer videre, «så gjorde han akkurat som han skulle slå meg med en drikkekartong»:

Samme dagen så skulle det være filmkveld. Han hadde satt seg på det. Så gikk jeg inn på kontoret og skrev en muntlig advarsel til ham. At en gang til nå, så vil det bli skriftlig, og så vil det bli rapport. Det er sånn det er. Så gikk jeg ned til ham. Og da tenkte jeg: «Nå smeller det.» Men da satt han på senga. Ba om unnskyldning. Da sa jeg: «Vet du hva? Det er storhet», sier jeg. «Det er storhet av deg at du ber om unnskyldning. Jeg aksepterer det. Men den her muntlige advarselen får du uansett», sa jeg. «Den har jeg skrevet. Og jeg har gitt deg mange sjanser, og jeg ser at det ikke har blitt noe bedre. Men nå ber du om unnskyldning.» Så sier jeg til han: «I dag skal det være filmkveld som du har satt deg opp på. Du skal få gå på den. Jeg kunne sagt: Du får ikke gå på den på grunn av dette, men du skal få lov å gå.»

Noen timer senere, fortsetter Christer, tok jeg så ham og noen andre som var i varetekt, med opp for å se film. Christer må imidlertid tilbake i et ærend, for som han sier: «vi hadde noe chips og brus som vi skulle gi dem», og i det Christer er tilbake i filmrommet, sier den fengslede på nytt: «Du, jeg ber om unnskyldning igjen»:

Så sier jeg: «Jeg setter veldig pris på at du gjør det.» For da var han plutselig helt forandret. Som jeg sa til ham etterpå: «Vet du hva? Det her har med respekt å gjøre. For du kan ikke holde på sånn på en avdeling. Du kan ikke holde på sånn noen plasser», sier jeg. «Det er ikke ok for meg. Det er ikke ok for deg.»

En tredje historie Christer forteller fra avdelingshverdagen, handler om en person som var ilagt delvis utelukkelse av fengselsledelsen.¹¹⁸⁵ Rett etter at han hadde kommet på avdelingen, opptrådte vedkommende ifølge Christer svært aggressivt. «Jeg skal ha fellesskapsrom!», krevde han overfor Christer – og Christers respons var igjen kontant: «Du skal ingenting. Du skal spørre!» Dagen etter, forteller han, «kom det trusler» og truslene ble meldt videre til fengselsledelsen. Da han og den fengslede noen dager senere møttes igjen, sier Christer til ham:

«Hadde du sagt til meg: ‘Kan jeg få lov?’, så hadde du fått gå med en gang. For når du sa det, var det ledig. Jeg kunne dermed bare ha sluppet deg inn. Uansett hadde du *aldri* fått lov med en sånn oppførsel. Aldri! Uansett! For når du svarer på den måten der: Du får aldri. Aldri får du. Når du lærer deg å spørre, og aksepterer ja og nei, da er veien bort der, den er kort, da får du ja’, sier jeg. ‘Når du har forstått det, da får du det.»

I alle disse tre fortellingene inntar Christer etter mitt syn en oppdragerrolle. Jeg bruker her oppdragelse om en normativ praksis. Det bærer i seg et formål og en bevisst intensjon i seg om å overføre et sett av verdier, holdninger, ferdigheter og normer til andre. «Aller enklest», skriver den norske pedagogen Reidar Myhre, «kan oppdragelse defineres som den hjelp den eldre generasjon gir den yngre for at denne skal kunne mestre livet».¹¹⁸⁶ En slik hjelp kan innebære å formidle videre «kunnskaper og ferdigheter, holdninger og innstillinger, samlivs- og trosformer». Ifølge Myhre kan oppdragelse skje på to måter. På den ene siden forsøker den eldre generasjon å påvirke barn og unge gjennom en bevisst målrettet oppdragelsespraksis. Dette kaller han for *intensjonal oppdragelse*. På den andre siden preges individet gjennom det sosiale og kulturelle miljøet det lever i. Dette kaller han *funksjonal oppdragelse*.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁵ Juristen Birgitte Langset Storvik omtaler delvis utelukkelse slik: «Med delvis utelukkelse menes at innsatte er utelukket fra fellesskapet deler av døgnet. Han er for eksempel sysselsatt i fellesskap med andre på dagtid, men utelukkes fra fellesskap på kveldstid. Han kan også utelukkes fra en bestemt aktivitet, for eksempel trening» (Storvik 2011: 206).

¹¹⁸⁶ Myhre 1994: 48

¹¹⁸⁷ Myhre 1994: 56f

Jeg finner igjen både en funksjonal og intensjonal oppdragelse i Christers måte å beskrive sin egen rolleopptreden på. Den intensjonale oppdragelsen kommer tydeligst til uttrykk. Ikke bare bruker han selv den familiære betegnelsen «far» om sin egen rolle («noen føler du at du må være som en slags far for»), en selvtitulering som forsterker inntrykket av påvirkning av den yngre generasjon. Beskrivelsene tydeliggjør også asymmetri ved at det er han som avgjør hva som tjener de fengslede best og hvilke verdier, holdninger, normer og ferdigheter som skal overføres («Jeg prøver å gi dem tanker og ideer og verdier og syn som jeg synes er viktig»).

Som han forteller at han ofte sier til de som er fengslet:

«Du er i et fengsel. Du er ikke ute. Du må re opp senga di.» «Jammen jeg rer den ikke opp hjemme.» «Jammen, du er ikke hjemme nå. Her må det være en viss disiplin. Og den disiplinen går ikke på at jeg er ute etter å ta deg. Men dette har noe med hele avdelingen å gjøre. Det har noe med deg å gjøre. Men jeg skal ikke stå over deg og kjefte deg huden full med at du skal re opp den senga. Men jeg sier senga må være redd opp når du går.»

Jeg tolker dette som at Christer betrakter betjentrollen som en oppdragergjerning. Som fengselsbetjent har han også et ansvar for å oppdra enkelte personer, og for at dette skal kunne skje på en best mulig måte, må han gjennom påvirkning – gjennom oppmuntring og repeterende øvelser, ros, sanksjoner og irettesettelse – lære dem et minstemål av spisevaner, hygieniske vaner, holdninger og akseptabel, høflig opptreden. Dette er det hans jobb å «lære dem opp til å forstå», sier han. Han forsøker derfor å korrigere de fengslede i språkbruk. Han prøver å lære dem til å forholde seg til regler og grenser. Han trener dem opp i måten de svarer andre på, i måten de holder orden på cella si, i hvordan de vasker seg, i hvordan de rer opp senga, i hvordan de barberer seg, i hvordan de hilser de ansatte på, i hvordan de banker på dørene. Han posisjonerer seg enkelt sagt som familiefaren som bestemmer at den ene skal få dusje siden han oppførte seg ordentlig, mens den andre var uoppdragen og derfor må vente. Som kommer med belønning og goder – brus og chips – til den yngre generasjon når de ser film. Som lærer dem at det er best å fortelle sannheten, og som setter grensene for hva som er å gå for langt og hva som er akseptabel atferd.

Det er imidlertid ikke bare gjennom samtaler, ros, belønning, irettesettelse og sanksjoner Christer forsøker å oppdra de fengslede. Det skjer også gjennom å opptre som et forbilde for dem. Når jeg ber ham om å beskrive rollen som fengselsbetjent med noen få ord, bruker han ordene: å være rollemodell, å vise medmenneskelighet og å kunne sette grenser: «Som rollemodell», presiserer han, «oppfører du deg på en skikkelig måte. Måten jeg snakker med dem på, måten jeg takler ting på og måten jeg hjelper dem på. Grensesetting og alt egentlig når det gjelder måten jeg går frem på».

På den måten inntar forbilderollen en dobbeltfunksjon i Christers oppdragelsesprosjekt. Å være et forbilde tildeles både en intensjonal og funksjonal karakter.¹¹⁸⁸ Den er intensjonal når han uttrykkelig henviser til at han aktivt forsøker å påvirke dem gjennom sin egen opp-treden. Og den er funksjonal hvis de fengslede faktisk lar seg engasjere og inspirere av hans måte å være menneske-i-verden på, uten at han hele tiden er bevisst eller oppmerksom på det. Dette siste rommer slik en erkjennelse av at det er de fengslede selv som må velge å anerkjenne ham som et forbilde og rollemodell.

9.4.10 «Skal vi begynne med rusfri eller oppførsel?»

I sin beskrivelse av dette påvirkningsarbeidet, uttrykker Christer en tydelig skepsis til den måten kriminalomsorgen arbeider med rehabilitering på – både ressurs- og resultatmessig. Fengselet jeg jobber i, sier han, setter nemlig «i gang et voldsomt arbeid for å få dem rusfri femten steg før de er klar for det». I sin sterke betoning av at de fengslede skal leve kriminalitetsfrie liv etter endt straffegjennomføring, legges det opp til at de fengselsansatte skal arbeide direkte med rusproblemer og kriminalitetsforebygging. Det er mye bra med en slik tanke, mener Christer, men for mange av de fengslede med rusproblemer og et langt liv bak murene må man begynne med andre og mer basale ting. Det er ifølge ham «veldig, veldig vanskelig» å få «dem ut av det rusmiljøet når de er så gamle som de er nå». I stedet for å gå rett på de fengsledes rusproblem – og Fafos levekårsundersøkelse fra 2004 anslo at omkring seksti prosent av de fengslede hadde slike problemer¹¹⁸⁹ – tar han fatt i «det enkle», i det han omtaler som «steg én»: det som man må kunne for å fungere i fengselsavdelingen. Håper er at dette også er noe de vil ta med seg utenfor fengselsmurene etter løslatelse, selv om det ofte er vanskelig:

Vi blir kjent med de innsatte, og kan påvirke dem med enkle ting ut i fra hvilket nivå de er på. For i et fengsel er det ofte sånn at målet er rusfri. Ja, men hvor mange steg er det opp dit? Er det ett? Er det tjue? Er det femti? Hvor mange steg er det? Ja, hva skal vi begynne med? Skal vi begynne med rusfri eller oppførsel? Holde cella i orden? Spørre høflig? Holde deg rein? Og så videre.

Han sier også:

Du har for eksempel [programmet] sinnemestring. Det fungerer veldig bra i fengselet. At du kan klare å tenke og resonnerer og så videre. Men når du er tilbake i det kriminelle miljøet, ja, hva gjør du? Setter du deg og sier at «nå skal vi snakke om det?» Vet du hva? Det fungerer ikke, det. Men her inne fungerer det. Så du kan si: Jeg er klar til å holde ham rusfri i fengselet. Hvordan vet du det? Jo, fordi alle urinprøvene er negative. Du har gjort en kjempejobb. Nå, etter at han er sluppet ut, ruser han seg som aldri før. Ok, men her inne var han rusfri. Du har gjort en kjempejobb. Her inne ordnet han cella si selv. Kanonbra. Han lærte faktisk også å banke på døra. Du har gjort en kjempejobb. Han spurte om å få lov til å ta en dusj. Kjempebra. Jeg kan ikke gjøre så mye mer. For hvis jeg skal sette i gang et voldsomt arbeid for

¹¹⁸⁸ Jf. Myhre 1994: 56, 175.

¹¹⁸⁹ Friestad & Hansen 2004: 6, 58-67

å få deg rusfri, når du i mine egne øyne mangler femten steg før det, ja, så begynner jeg ikke med rusen. Jeg må ta opp måten som du lyver på. Jeg må snakke med deg om løgn. Jeg må snakke med deg om samvittighet. Jeg må snakke med deg om høflighet, og det å respektere andre mennesker. Det må jeg snakke med deg om. Jeg må snakke med deg om hvem du ser i speilet når du ser. Liker du deg selv? Er du fornøyd med deg selv? Er du misfornøyd med deg selv? Og hvis du skulle være det: Hvorfor det? La meg finne ut av det. La oss snakke sammen om det. Sånne ting som det. «Nei, vi hopper over alt det, og så tar vi det heller», sier de her i fengselet. Nei, vet du hva? Det går ikke det. Hvis jeg ikke kommer forbi steg en, ja, så hopper jeg ikke videre.

Slik blir målrettet kriminalitetsforebygging og arbeid med rusproblemer kraftig nedtonet av Christer. Han har imidlertid et annet perspektiv enn Bjarte B., som ikke ønsker å hjelpe de fengslede i rehabiliteringen hvis de selv ikke ønsker en slik hjelp. Så langt jeg kan se, handler dette heller ikke om at de varetektsfengslede ikke er straffedømt og dermed ikke behøver å påvirkes. (For som han fortalte i historien om gutten som lærte seg militærstrek: «Nå satt han i varetekt, så han ble løslatt rett etterpå. En dag eller to etterpå, så jeg fikk ikke jobbet noe videre med ham»). Slik jeg forstår Christer, henger disse refleksjonene i stedet sammen med erfaringen av hvor vanskelig det faktisk er å rehabilitere i et fengsel. «Vi må være realistiske», sier han. Samtidig opplever han altså også påvirkingsarbeidet i fengselet som et første skritt i retning av et rusfritt liv. For kommer de ikke «forbi steg én» er det også svært vanskelig å «jobbe aktivt mot det som gjør at du sitter her inne». I dette ligger det også en implisitt uttalt tro på at det faktisk går an, selv om det er vanskelig, å jobbe med de tingene som gjør at de er blitt fengslet.

Det viktige er imidlertid å ta det trinn for trinn. Og da er det de fengslede oppførsel, vaner og holdninger han først retter oppmerksomheten mot i sitt påvirkingsarbeid.

For som han altså sier: «Vi prøver å påvirke. Spørsmålet er: 'Hva skal jeg påvirke deg med?', 'Hvor ser jeg at problemet *ditt* er hen?'»

9.5 Dagfinn D.: For ordens skyld

Det er noen ord som går igjen i samtalen med Dagfinn D., et sett med begreper som ikke bare er interessante på grunn av sin hyppighet. De fanger også opp sentrale dimensjoner ved måten han presenterer rollen sin på. De fem ordene jeg sikter til er «forutsigbarhet», «ro», «orden», «likevekt» og «system». Dagfinn er langt fra alene om å vektlegge behovet for ro og orden i fengselsavdelingene. Også de andre betjentene jeg presenterer i dette kapitlet, er opptatt av dette. Det som imidlertid skiller Dagfinn fra disse, er hvordan han i så stor grad tildeler ro, orden og system en egenverdi. Han er opptatt av å ha ting i system. Han streber etter å oppnå stabilitet i avdelingen. Han jobber for å ha systemet i balanse, og hvis det da skjer hendelser som gjør at roen og ordenen brytes, retter han all oppmerksomhet mot å få avdelingen «tilbake i likevekt» igjen. For som han sier: Hvis du skal være god i jobben som fengselsbetjent, må du være flink til å finne løsninger på ting som forskyver systemet.

9.5.1 «Jeg liker godt at ting er i system»

Som mange av de andre betjentene jeg har intervjuet, var det også tilfeldighetene som førte Dagfinn inn i fengselet. Han hadde en tid jobbet som ekstrabetjent, og da han «kom over et søknadsskjema» til Fengselskolen, fikk han lyst til å forsøke. «Så kom jeg inn, og så tenkte jeg at jeg får gå skolen og prøve», forteller han. Opplevelsen som aspirant gjorde imidlertid ikke spesielt inntrykk. «Det var som skoler flest. Jeg møtte opp, fulgte undervisningen, tok mine eksamener», sier han. Han ønsket likevel å fortsette arbeidet som fengselsbetjent, og da han fikk pliktåret i det fengselet hvor han tidligere hadde arbeidet, flyttet han hjemover. Siden har han jobbet samme sted.

I dag trives han etter eget utsagn godt med dette arbeidet. Han liker å ha en jobb som han «etter hvert behersker godt», en hverdag som ikke er stillesittende, og en arbeidsplass hvor «ting er i system», som han sier. «Jeg liker godt at ting er i system», gjentar han og vektlegger at i hans fengselsavdeling har de nettopp det: «ting i system». Dette «systemet» knytter han i det vesentligste til at det er ro og orden i avdelingen. Det er ro og orden som fremstår som «normalen» i avdelingen, og det er når normalen avvikes og likevekten i systemet forskyves, at det ifølge Dagfinn går «utenom grensene for ro og orden»:

Terje F.: Hvorfor er ro og orden så viktig i et fengsel?

Dagfinn D.: Ro og orden er vel alltid viktig?

Terje F.: Er det det?

Dagfinn D.: Ja, det vil jeg si. Det må være en viss minimum av ro og orden. Hvis ikke blir det kaos. Og kaos, da er det ikke noe system. Det blir mye mer vanskelig å drive et system i kaos. Så det sier seg nesten selv at vi må ha et visst minimum av ro og orden. Og når vi på en måte slipper det som er utover ro og orden... Ro og orden trenger ikke å være alle innelåst på rommene. Vi kan ha begrenset aktivitet og allikevel anse det som ro og orden, for eksempel å ha fellesskap på avdelingene og så videre. Det anser jeg som ro og orden. Men med en gang, hvis det skulle være slåssing, trusler eller andre ting, så vil det jo være utenom grensene for ro og orden, og da vil vi prøve å gjenopprette ro og orden. [...]

Terje F.: Har du andre eksempler på brudd på det som er ro og orden?

Dagfinn D.: Det kan være knuffing. Det kan være slåssing. Det kan være rømning. Det kan være stillesitt-ned-aksjon for eksempel. Det kan være at de nekter å bli låst inn. Det kan være alt som avviker fra normalen innenfor rimelighetens grenser.

Ro og orden i fengselsavdelingen er altså noe Dagfinn forteller at han hele tiden jobber for å få til.¹¹⁹⁰ En god fengselsbetjent er som nevnt ifølge hans beskrivelse, en person som «er flink til å finne løsninger på ting som forskyver systemet, for å få det tilbake i likevekt». Han setter her opp begrepene «kaos» og «system» som motpoler, og det er mot den ene

¹¹⁹⁰ Han forteller også om hvordan måten han jobber på i fengselet, har farget hverdagen hans utenfor murene. «Jeg blir nok også preget som privatperson av at jeg har vært her», sier han og utdyper dette slik: «Jeg blir gjerne litt fengselsbetjent i tankegangen hjemme også. Til og med i oppdragelsen av ungene». *Terje F.: «Hva tenker du på da?»* Dagfinn D.: «Ro og orden. Gjerne å være konsekvent. Tolke situasjoner. Vurdere om de snakker sant. Flere ting. Du blir jo god på de tingene. Da tar du lett ungene hjemme i å lyve, for eksempel». Denne beskrivelsen løfter slik frem en rekke av de områdene han vektlegger i rollebeskrivelsen.

enden av dette kontinuumet han mener idealet for det gode fengselsarbeidet ligger. Ord og uttrykk som «å gjenopprette likevekten», «roe ned situasjonen» og få «tilbake i normal drift igjen» brukes for å beskrive og innholdsbestemme hva dette systemet innebærer, mens ord som «trusler», «knuffing», «slåssing», «rømning» eller «alt som avviker fra normalen» fremstilles som elementer som er utenfor ro og orden. Som et konkret eksempel på en slik situasjon som forskyver systemet, trekker han frem følgende hendelse:

Det kan være en fange som kutter seg. Så må vi jo skaffe folk og vi må ordne opp i dette her. Er det lite, kan det hende at vi klarer å bandasjere litt. Er det sykepleier og lege på huset, kan det hende at vi ordner det her. Er det ikke det, og det er litt mer, må vi kan hende fremstille ham til lege. Og er det enda mer, så må vi kan hende til sykehuset. Og er det enda mer enn det igjen, må vi kan hende ha ambulanshelikopter. Så lenge vi jobber med denne mannen, er systemet på en måte litt ute av likevekt. Så er det å gjenvinne den. Med en gang vi har fått innsatte på sykehuset, eller vi har fått bandasjert fingeren og roet ned situasjonen og fått alt tilbake i normal drift igjen, så er likevekten i systemet gjenvunnet.

9.5.2 «Det er et mål å jobbe nokså likt»

I intervjuet jeg gjorde med Dagfinn, nevner han en rekke strategier som han bruker for å oppnå en slik likevekt i systemet. Én av disse handler om å arbeide lojalt og lydig etter de på forhånd angitte normer og prinsipper. Disse normene er designet for å bevare det symmetriske, ordentlige og forventede i avdelingskorridorene, og de er en viktig del av trivselen hans som fengselsbetjent. Han sier:

Jeg liker at vi har system for veldig mye. Hvis «sånn», så gjør vi «sånn». Hvis «sånn», så gjør vi «sånn». Følger opp på avdelingene og har system. Den kategorien her, og den kategorien der. De blander vi, og sånn og sånn. Og hvis noe skjer «sånn», så gjør vi «det» og så videre.

Disse normene – noen av dem skriftliggjorte, andre tilsynelatende inkorporert i miljøet – er også formet for å skape en størst mulig forutsigbarhet i avdelingen. Det finnes ifølge Dagfinn en felles forståelse av hva som er normalen i fengselsavdelingen, noen nærmere skriftliggjorte eller kulturbaserte grenser som de fengslede vet at de ikke må trække over hvis de vil unngå reaksjoner. Dette er noe også de fengslede er opptatt av. «De innsatte», sier han, «liker at det er system. At det er forutsigbarhet».

Måten en fengselsavdeling organiseres og drives på, bør dermed – hvis jeg tolker Dagfinn rett – være mest mulig beskyttet mot vilkårlighet og overraskelser. Betjentene skal vite hvordan de skal opptre når situasjoner inntreffer («Vi vet stort sett hvordan vi skal takle ting som skjer»), og de fengslede skal vite hva som skjer dersom de opptrer på en bestemt måte. Noen av disse grensene beskriver han slik:

Dagfinn D.: Hvis du kommer inn og snakker med litt høyere stemme enn normalt, så takler vi nok det. Men hvis du går inn, slår i pulten og snakker enda høyere og betjentene føler seg truet, da vil vi jo ganske fort dukke opp med flere folk og finne en litt fredelige plass som du kan være til du kommer på bedre tanker eller får roet deg ned.

Terje F.: Tenker du på sikkerhetscelle?

Dagfinn D.: Vi har flere nivåer. Vi har vanlig celle på mer isolert avdeling som kan ha folk som er litt ustabile. Og er det mer enn det, så har vi ei forsterket celle. Og så har vi jo sikkerhetscelle til slutt. [...]

Terje F.: Vet de innsatte hvor grensene går?

Dagfinn D.: Ja.

Terje F.: Er det likt mellom de ansatte, eller er det forskjeller?

Dagfinn D.: Det er lite forskjell. Det er lite forskjell. Vi har hendelser og situasjoner med jevne mellomrom der disse situasjonene blir snakket om. Og disse situasjonene er jo hvordan det blir reagert i forhold til disse. Dette her hører folk, og folk justerer seg inn på noenlunde samme linjen. Det er klart, du klarer det ikke nøyaktig, men nokså tilnærmet i hvert fall.

Terje F.: Er du opptatt av at ting skal bli behandlet likt?

Dagfinn D.: Vi vil aldri klare det, men det er et mål å jobbe nokså likt.

Samtidig er han opptatt av at de fengslede er ulike personer, og at de dermed også må møtes på ulike måter. Han refererer her eksplisitt til skillet mellom å behandle like tilfeller likt, og det å gi en saklig begrunnet individuell behandling av enkeltpersoner – et skille jeg tidligere omtalte i forbindelse med kriminalomsorgsmeldingen (kapittel 6.3.6.2). Han beskriver seg selv som en som har lært mye om hva det vil si å være fengselsbetjent gjennom praksis: gjennom møter med de som er fengslet, gjennom samtaler med de ansatte, og gjennom erfaringer han har gjort seg i det konkrete avdelingsarbeidet. Dette har gjort ham bedre til å se det han omtaler som «nyanser»: til å forstå hvordan han skal opptre overfor enkeltmennesker; til å bli bedre på å lese situasjoner; til å vite hvordan han skal takle de som er fengslet. Han løfter her frem ekstrabetjentene – personer som rett nok «gjør en god jobb etter deres forutsetninger», men som han likevel opplever kan skape uro på avdelingen. «Det blir nok flere hendelser», sier han om deres opptreden. «Vi [faste betjenter] er nok flinkere til å snakke den ampre innsatte ned i stedet for opp.»

9.5.3 «Det er utrolig hva du kan fortelle en innsatt bare du gir ham en god begrunnelse»

En annen strategi Dagfinn bruker, er å gi så god og tilstrekkelig informasjon som mulig til de som er fengslet. Dette er en innsikt som jeg finner igjen hos de aller fleste betjentene jeg intervjuet. Det å skulle avklare betjentrollen, og måten man kommuniserer avgjørelser som er tatt, løftes her frem som særlig viktig. Dette kan dreie seg om avgjørelser som fengselsbetjentene i avdelingen selv har tatt, eller det kan handle om søknader som er sendt til andre myndighetsnivåer. I sin studie fra Oslo fengsel beskriver Thomas Ugelvik flere ganger hvor frusterte mange av de fengslede kan bli over «det ansiktsløse nivået som styrer fengselsinstitusjonen»: fengselsadministrasjonen, kriminalomsorgsregionen, direktoratet eller departementet. Det er disse nivåene som ofte skal avgjøre henvendelsene eller søknadene deres – som om å bli overført til andre avdelinger eller fengsler, eller om å få fremstilling eller permisjon. Ifølge Ugelvik er den gjennomgående oppfatningen blant de fengslede i Oslo fengsel at det tar «lang tid å få svar» og «at svaret oftest eller som regel er negativt». Og selv om betjentene ikke har noe med disse avgjørelsene å gjøre, blir de likevel involvert. For det er

de som gjerne bringer avgjørelsen videre, og det er de som må gi svar på hvorfor søknaden tar så lang tid.¹¹⁹¹

Dette gir gjenklang også i Dagfinns beskrivelse. For både når det gjelder fengselsbetjentes egne avgjørelser og de som er tatt på et høyere myndighetsnivå, er det viktig hvordan budskapet kommuniseres. «Jeg bruker ofte tid på å forklare ting», sier han. «For det er utrolig hva du kan fortelle en innsatt bare du gir ham en god begrunnelse for at du faktisk gjør det du gjør.»

Dagfinn er også inne på viktigheten av rolleavklaring, for eksempel gjennom kontaktbetjentarbeidet. Dette gjelder særlig personer som er fengslet for første gang. Da bruker han gjerne litt tid på å forklare hvorfor han den ene timen må ta urinprøve av dem, den neste timen må strippe dem etter et besøk, og den tredje timen kan ha kontaktbetjentsamtale. Slik jeg tolker ham, er dette en strategi han bruker for å løse de mange rollekonfliktene som knyttes til arbeidet hans, og igjen handler det altså om å gi god og tilstrekkelig informasjon.

Både rolleavklaring og begrunnelse på avgjørelser fremstår slik som en viktig del av det dynamiske sikkerhetsarbeidet. For gjennom å gi god nok informasjon, og gjennom å avklare hvorfor han må opptre på ulike måter i ulike situasjoner overfor samme person, kan han dels forebygge frustrasjoner, og dels unngå misforståelser. Slik kan det forhindres at potensielt truende situasjoner oppstår, og slik blir kommunikasjonen med de fengslede også helt avgjørende for å skape ro og orden i avdelingen.

Denne observasjonen støttes av det arbeidet som forskerne Richard Sparks, Anthony E. Bottoms og Will Hay gjorde i to britiske høysikkerhetsfengsler. De registrerer her at orden i disse fengslene i vesentlig grad bygde på og var avhengig av relasjonen som ble etablert mellom fengselsansatte og de som var fengslet – altså i tråd med Ian Dunbars observasjoner i rapporten *A sense of direction*.¹¹⁹² De støtter også forestillingen om at denne relasjonen er selve hjertet i fengselsystemet, der kontroll og sikkerhet «flow from getting that relationship right». ¹¹⁹³ Disse perspektivene blir imidlertid utvidet hos Sparks et al. De tillegger her legitimitet en nøkkelrolle i arbeidet for ro og orden i høysikkerhetsfengsler. For fengselsbetjentenes legitimitet oppstår ikke minst gjennom hvordan de kommuniserer med de som er fengslet, hvordan de håndhever regelverket, og hvorvidt de fengslede opplever seg respektert og rettferdig behandlet. Sparks et al. poengterer at når makt utøves på en måte som de fengslede opplever som rigid eller urettferdig, vil betjentene risikere å miste posisjonen som autoritetsfigurer. De kan kort og enkelt over tid miste legitimitet i

¹¹⁹¹ Ugelvik 2011a: 129f

¹¹⁹² Dunbar 1985; Sparks, Bottoms & Hay 1996: 309; jf. kapittel 6.3.5.

¹¹⁹³ Sparks, Bottoms & Hay 1996: 309

avdelingen, og slik vil det bli vanskeligere for dem å sørge for ro og orden. For som Sparks et al bemerket. «The legitimacy of such arrangements is generally integral to the success or otherwise of a prison in sustaining order over time.»¹¹⁹⁴

Det er også ut fra et slikt synspunkt det er mulig å lese Dagfinns tredje strategi. Han forteller nemlig at han er opptatt av å være mye ute i fellesskapet sammen med de som er fengslet. Dette gjør han etter eget utsagn for å bli kjent med de fengslede og fange opp informasjon som kan være nyttig for å opprettholde roen og ordenen i avdelingen. Relasjonen til de fengslede får slik et dobbelt sikte: Gjennom tilstedeværelse i avdelingen blir han kjent med hver enkelt av de fengslede, og på den måten etablerer han kunnskap om hvordan han skal opptre overfor noen som blir truende eller aggressive. Han forsøker også å være i fellesskapet slik at han kan identifisere potensielle trusler eller opptakt til uønskede handlinger. Slik arbeider han målrettet mot å unngå uro og uorden i fengselsavdelingen, og slik forsøker han å ha informasjon nok til å kunne takle det «som avviker fra normalen».

Det å være ute i fellesskapet legitimeres dermed først og fremst i fengselets behov for kontroll og etterretningsinformasjon. De primære verdiene er her ro, orden og forutsigbarhet. Samtidig forankres det også i Dagfinns egen arbeidsmotivasjon. For han er tydelig på at han misliker stillesittende dager på jobb. En dag hvor han oppholder seg mye på kontoret, er en kjedelig dag, sier han og knytter dette i hovedsak til egen kjedsomhet ved å være passiv, men også i en viss grad til den sosiale interaksjonen med de fengslede. Kontakten med de fengslede kan nemlig også til tider være underholdende. For som han selv uttrykker det: «I den grad du klarer å motivere deg og gidder å snakke med dem, så er det mye interessante historier.»

9.5.4 «Å være med på å lage et system på fremtiden til en fange»

Det er imidlertid ikke bare når det gjelder ro og orden at Dagfinn er opptatt av system. Det er også dette begrepet han tyr til når han snakker om å hjelpe de fengslede til det livet de skal leve etter løslatelsen. Han snakker her om å «få til et system der personen går i arbeid hver dag og har et nettverk utenfor». Og han sier han arbeider for å «lage et system på fremtiden» til de som er fengslet. Begge gangene refererer dette til ønsket om å gi dem en «bedre sjanse» til å leve lovlydig etter endt straffegjennomføring. Han sier:

Jeg liker å kunne hjelpe til, å være med på å lage et system på fremtiden til en fange. Lage en alternativ livsvei fremover for innsatte, som innsatte kan følge og som gjerne kan være en vei ut av den kriminelle

¹¹⁹⁴ Sparks, Bottoms & Hay 1996: 87. Sparks et al. trekker her blant annet eksplisitte veksler på Thomas Mathiesens doktorgradsarbeid *The Defences of the Weak* fra et norsk fengsel på nittensekstallet. Mathiesen bruker her begrepet *ensorousness* som en betegnelse på «criticism of those in power for not following, in their behaviour, principles that are established as correct within the social system in question» (Mathiesen 1965: 23).

løpebanen de har hatt til nå og inn i et liv som ikke er kriminelt, som gjerne er rusfritt og som innbefatter jobb og nettverk.

Slik blir det å hjelpe de fengslede også et forsøk på å tilrettelegge for en mer ordnet hverdag. Beskrivelsene hans ligger her tett opp til det arbeidet som lanseres i kriminalomsorgsmeldingen som «tilbakeføringsgarantien»: denne nyordningen som skal hjelpe de straffedømte til å få utløst de rettighetene de allerede har som norske statsborgere.¹¹⁹⁵ En viktig side ved betjentrollen handler derfor om å «legge forholdene til rette», som Dagfinn beskriver det med implisitt referanse til straffegjennomføringsloven § 3. Han sier:

En fengselsbetjent er en person som er ansatt av staten til å gjennomføre de straffene som påtalemyndigheten og domstolene har gitt de innsatte. Eventuelt å gjennomføre varetekt og ta seg av varetektsansatte for politiet. I tillegg til det, forsøker fengselsbetjenten å legge forholdene til rette sånn at innsatte skal kunne få gjort noe med å bedre sin livssituasjon. Eventuelt med skole, arbeid, boplass, økonomi og diverse.

Dette er en viktig del av kontaktbetjentarbeidet hans, sier Dagfinn. Og det er også noe han bruker «en del tid på» når han har mer uformelle samtaler med enkeltpersoner. «Mange fanger», forteller han, «synes det er veldig greit å snakke med noen av de ansatte». Da kan «vi gjerne hjelpe dem med å sette fingeren på og veilede dem på det litt mer mellommenneskelige planet også». Disse samtalenene, både de som skjer med dem han har kontaktbetjentansvaret for og de han prater med ellers, får ofte karakter av endring og påvirkning. «Vi kommer jo ofte inn på livssituasjonen deres», forteller han – og legger til:

Dagfinn D.: Eller vi kommer inn på endring, på hva som kan gjøres for å få til endring, hvordan de kan tenke annerledes og hvordan de kan spille kortene ved neste korsvei for å unngå å komme i samme situasjon. Vi havner jo stort sett der, og jeg synes også egentlig at det er sunt at vi havner der.

Terje F.: *Det er noe du er bevisst på, det å forsøke å pense samtalen inn på det sporet?*

Dagfinn D.: Han havner i hvert fall alltid der.

Slik blir tid og tro på menneskelig forandring viktige verdier for Dagfinn.

Slik blir håp og tålmodighet viktige holdninger. Og slik kan han beskrive en ideell innsatt som en som både klarer å «endre livsmønsteret sitt», og «oppfører seg greit på avdelingen».

Men mest av alt er han opptatt av at det er ro og orden og forutsigbarhet der hvor han jobber.

9.6 Eva E.: Tro i alt

Eva E. har vært fengselsbetjent i en årrekke når jeg intervjuer henne. Hun sier: Det som oppleves som mest meningsfullt for meg i denne jobben, er situasjoner der folk er veldig

¹¹⁹⁵ Se kapittel 6.3.3.3.2.

ute av seg. Så var det da også dette – ønsket om å hjelpe og få lov å være noe for folk – som ifølge henne selv ble inngangen til betjentyrket. Hun forteller hvordan hun tilfeldigvis kom til å høre et foredrag om fengsel og straff, hvordan dette «fenga henne», hvordan det fremstod som «noe spennende», og hvordan hun til slutt bestemte seg for å gi Fengselskolen en sjanse. Og det har hun ikke angret på, sier hun, for etter å ha hatt flere forskjellige yrker, opplevde hun endelig å ha «kommet på riktig hylle».

9.6.1 «De som ingen andre har noe særlig til overs for»

Så hva innebærer det at hun har havnet på riktig hylle? I samtalen jeg hadde med henne, knyttes uttrykket til å gjøre noe meningsfullt, til å kunne være både grensesettende og omsorgsfull, og til «å være noe for enkeltmennesker» – særlig dem som «sliter og har det tøft». For det er i slike situasjoner hun opplever å ha noe å gi. Det er da det er viktig å ha en empatisk holdning, og det er da hun får anledning til å bry seg om andre. I dette intervjuutdraget, der jeg har bedt henne beskrive noen gode arbeidsøyeblikk i jobben, sier hun for eksempel:

Det som er *mest* meningsfullt for meg, er situasjoner der folk er veldig ute av seg. Jeg opplever at særlig de som ingen andre har noe særlig til overs for, de har jeg en spesiell omsorg for. Vi er jo ulike som betjenter. Men hvis jeg kan være noe for dem, bare sette meg inn og prate, da går jeg hjem med en god følelse. Og det er jo situasjoner... Det er veldig vanskelig å forklare. Men det er jo å være noe for enkeltmennesker. Jeg føler at jo eldre jeg er blitt, jo mer erfaring på livet har jeg fått. Jeg kan sette meg inn i både pårørende, barna av de innsatte og innsatte.

Eller hun beskriver de første dagene som aspirant i et mannsfengsel, forteller hvilket inntrykk det gjorde på henne, og sier:

Eva E.: Det er sikkert noe som ligger i meg. Jeg har nok vært veldig fascinert av å være noe for folk. Av å hjelpe. Jeg husker spesielt hvordan det var å høre musikk fra ei av cellene. For da kunne jeg assosiere: «Hvordan har det mennesket som sitter på innsiden det.» Ikke sant? Det er noen følelser og sånn. Det gikk bare rett inn. Og jeg tenkte: «Dette vil jeg.» Og det har jo vist seg å være rett, for jeg tror jeg har gledet meg til å gå på jobb hver dag i alle disse årene. Så jeg har jo kommet på riktig hylle i hvert fall. Jeg kan ikke forklare hva det var. Men noe i meg visste at dette er for meg.

Terje F.: Dette føltes meningsfullt, sa du i stad. Kan du si litt mer om hva du mener med det?

Eva E.: Det ligger nok i det at en kan få lov til å være noe. Selv om der og da så visste jeg jo ikke hva jobben innebar engang. Men allikevel visste jeg at dette mennesket som sliter og har det tøft, kan jeg få lov til å... Ja.

For Eva er altså det «å være noe for enkeltmennesker», det å kunne hjelpe, prate, lytte og være til stede, en tydelig motiverende kilde – ikke bare som inngang til betjentyrket, men også i den daglige betjenthverdagen mange år etter at hun begynte som aspirant. I intervjuet trekker hun frem en rekke eksempler på slike meningsfulle øyeblikk. Hun forteller blant annet historien om én av de kvinnelige straffedømte som hadde hatt en særlig tøff telefonsamtale. «Hun kom og hun grein», forteller hun, og Eva som hadde hørt på samtalen i

telefon (slik man skal i henhold til straffegjennomføringsloven § 32), ble tydelig berørt av hva hun hadde overhørt. «Du vet, det er sånn at en kunne grine», sier hun om situasjonen:

Da gikk jeg ut i gangen og holdt rundt henne. Og vi bare... Altså, sånne opplevelser. Og det har vært ganske mange av dem. Men det er ingen som har sett dem. Det er sånne som jeg på en måte har hatt én og én med noen innsatte. De har jo merket det. Det er en form for omsorg som jeg kan gi. Stakkars, tenk å stå der helt alene. For dette var en tøff situasjon, altså. Det var bare å holde rundt henne. Og det tror jeg aldri hun heller glemte.

Samtidig er hun tydelig på at det ikke er alle som ønsker en slik kontakt. Hvis det derfor er personer som tydelig markerer at de ikke ønsket å ha kontakt med henne eller at hun skal komme inn til dem på cella, så oppsøker hun dem heller ikke, forteller hun. For som hun sier: «Det er jo noen som har en maske som er kynisk og som er iskald og som ikke vil ha noe med noen å gjøre, men de lar man bare være.» Likevel, påpeker hun, opplever hun i de aller fleste tilfellene at de som er fengslet, ønsker å ha kontakt med henne: «For dem, de innsatte, tror jeg at det er gull verdt.»

9.6.2 «Det var fordi det var deg!»

Relasjonen til de fengslede handler primært om å vise omsorg og være et medmenneske for personer i en vanskelig her-og-nå-situasjon. Samtidig har det også et viktig sekundært sikte: den dynamiske sikkerheten. Dette er noe som tydelig opptar Eva, den kraften som ligger i de gode relasjonene som kan bygges i en fengselsavdeling. For å illustrere hvor viktig en slik kontakt faktisk er for sikkerheten i fengselet, forteller hun om «ei skikkelig blemme» hun gjorde for noen år tilbake. Dette var på en ettermiddagsvakt, og hun satt inne på betjentkontoret og pratet med to som var fengslet. Én av disse hadde hatt flere dommer, og hun hadde kjent ham i flere år. Den andre var forholdsvis ny i fengselet. Plutselig var det noe som skjedde ute i avdelingen, forteller Eva, og «i beflippelsen» glemte hun å låse døra inn til betjentkontoret. «Og det er jo noe av det verste du kan gjøre», sier hun, for inne på kontoret «lå det jo medisiner og alt, ikke sant? Og er det noe de kunne være ute etter, så var det jo medisiner». Hva som hendte i avdelingen, kommer ikke frem av historien. Det er da heller ikke så viktig. Men idet hun noen minutter etter går tilbake til kontoret, oppdager hun at døra står oppe. Hun ser at de to fengslede fremdeles sitter inne på betjentkontoret, hun vet at de begge har tidligere straffedommer for rus, og hun vet også at de sliter med betydelige rusproblemer. Hun kaster med en gang et blikk mot medisinskapet. Ikke bare står det ulåst. Det står jo også helt åpent, forteller hun. Hun ser bort på de to fengslede, men «de så helt vanlige ut, de». «Å, jeg var så stresset», ler hun, «for jeg tenkte at nå har de vært og tatt i dette». Så hva gjør hun? Jo. Hun låser kontoret, følger dem tilbake til cellene, låser dem inn, går tilbake til kontoret igjen, låser det opp og går bort til medisinskapet. «Jeg

var så redd», gjentar hun. «For jeg hadde jo gjort ei skikkelig blemme.» Hun åpner derfor straks skapet, og går nøye gjennom innholdet. Alt er på plass. Alt er slik det skal være.

Litt senere på dagen går hun inn til ham som hun kjente best av de to, og sier: «Du, jeg må bare innrømme det: Dere satt jo igjen inne på det kontoret der mens jeg gikk ut. Og liksom medisinerne og alt.» Den andre ser på henne og svarer: «Eva, det skal jeg bare si deg: Vi tok ingen ting. Men det var fordi det var deg! Hadde det vært én av de som vi syntes var en drittsekk, så hadde vi gjort det.» «Vet du», forteller Eva, «det glemmer jeg aldri. Det syntes jeg var så sterkt. For var det én som var avhengig av rus, så var det ham».

9.6.3 «Det er ikke hvem som helst som kan ha en jobb som dette»

På tross av Evas klare betoning av omsorgssiden ved betjentrollen, er hun opptatt av å få frem at betjentrollen er svært sammensatt. En god fengselsbetjent er ifølge Eva en som kan finne den rette balansen mellom å «prate», «lytte», «være tydelig», «sette grenser» og «låse-og-lukke». I dagens kriminalomsorg, forteller hun, er «vi like mye sosialarbeidere som vi er den gamle låse-og-lukke-rollen»:

Eva E.: Jeg tenker: Det er jo oss de har å forholde seg til. Og sitter de med masse tanker, så er det jo å lytte til hva de har å si. Og jeg er kanskje én av dem som er god til å komme med tilbakemeldinger. Hvis jeg føler at jeg har noe å komme med, så sier jeg det. Og jeg tror det har vært vel tatt i mot av mange, altså.

Terje F.: Så en fengselsbetjent er en sosialarbeider. En som kan prate og en som kan lytte...

Eva E.: ... Men som også kan sette grenser. Det er klart at det er ikke hvem som helst som kan ha en jobb som dette. For du må kunne sette klare grenser, og du må likevel på en måte være... ja, ikke kompis, for det blir jo feil uttrykk, men du må kunne fleipe og ha en god tone. Det er jo mye latter. Vi har ganske mye gøy også, altså. Å le med de innsatte, det er også en del av... Men så er det grenser. «Nei, nå!» Og det, synes jeg, det er det veldig viktig å være klar på. Og det er jeg veldig klar på.

Terje F.: Hvordan gjør du dette i praksis? Du kan bruke humor, men samtidig må du sette grenser. Du kan være fortrolig, samtidig som du også skal låse dem inn. Hele tiden den dobbeltheten. Hvordan gjør du dette i praksis?
(Liten pause).

Eva E.: For å være helt ærlig, så tror jeg ikke at jeg tenker på det. Jeg tror på en måte at det er derfor jeg er kommet på så rett hylle: at dette er helt naturlig for meg. Jeg har på en måte en autoritet, samtidig som jeg kan være veldig... Og det tror jeg kanskje bare er noe jeg har. Jeg kan ikke forklare det.

Jeg spør henne om hun kan gi noen eksempler på hvordan en slik grensesetting kan komme til uttrykk, og hun trekker frem to forhold. Det ene handler om å markere grenser på grunn av ro, orden og sikkerhet. «Jeg er bestemt. Jeg er veldig bestemt», sier hun om det å være tydelig hvis de fengslede opptrer på en måte som kan være en trussel for roen, ordenen og sikkerheten i fengselet. Dette gjelder ikke minst utagering og aggresjon. Samtidig gjelder det også her å kunne lese situasjoner og den enkelte fengslede. «Vi må jo finne oss i litt utagering», understreker hun og gir et eksempel på at noen knuser en tallerken fordi de «har det vondt». «I gitte situasjoner er det forståelse for det», sier hun:

Eva E.: Hvis det er skjedd ett eller annet i den personens liv som er veldig tøft. Det er jo ikke aggresjon, men heller fortvilelse som da kommer ut. Og det tror jeg de fleste av oss skjønner. Men er det utagering,

og det har det jo også vært – det har jo kommet folk med fjernsyn over hodet og hevet det inn ruta på kontoret.

Terje F.: Har du opplevd det?

Eva E.: Ja, jeg har det. Men det har vært folk som har vært så ukontrollerte at det... Da synes jeg det er nifst. Folk som mister kontrollen så fullstendig [...]

Terje F.: Men hva gjør du med en person for at han skal få utagere litt?

Eva E.: Vi tar dem med inn på cella og prater. For da får de utløp for noe.

Det andre eksemplet hun gir på grensesetting, handler om å hjelpe og verne konkrete personer. Dette skjer når hun opplever at de fengsledes ve og vel står på spill: som når noen i hennes øyne fremstår som særlig sårbare og skjøre, eller som når enkeltpersoner blir ute-stengt eller utelukket fra fellesskapet med andre. Hun forteller her om én av de fengslede personene, «ei av utenlandsk opprinnelse, hun er død i dag», som var veldig tilbaketrukket. Denne kvinnen kjente ingen av de andre som var fengslet, og hun var heller ikke noe særlig ute i fellesskapet med de andre, forteller Eva:

Hun prøvde jo å komme inn blant de andre på avdelingen, men det var vanskelig. Hun satt mye på rommet sitt. Og da tenkte jeg: «Stakkars, hva er dette?» Så gikk jeg inn og spurte henne forsiktig om de ikke ville snakke med henne eller om hun ikke fikk lov til å være der. Men hun sa: «Nei, jeg synes det bare er greit å sitte her.» Da ble jeg sinna, og jeg tenkte: «Hva er det *de* holder på med? Fryse henne ut sånn. Dette kan ikke jeg finne meg i at de gjør med henne.» Så jeg gikk inn i fellesskapet til de andre, og så sa jeg: «Nå må jeg snakke med dere. Her sitter hun og føler seg utfryst av dere. Sånn kan ikke vi ha det her. Her må vi ha et fellesskap, og her må vi kunne enes og snakke sammen.» Og da sa jeg også: «Tenk» – det var spesielt ei der, hun er jo også død i dag, ei flott jente – «tenk om det var *deg* som satt der på rommet og alle andre var imot deg. Forsøk å sette dere inn i den situasjonen, om det var dere som var den som satt der, hvordan det ville ha føltes». Og da ble hun: «Jammen, jeg har ikke...» Stakkars, da kjente hun samvittigheten, og så sa hun: «Jeg har ikke gjort det.» Så sa jeg: «Nei, det har du sikkert ikke, men jeg kommer inn for å prate med dere for å få en ordning på dette. Hun må få lov til å være sammen med dere i fellesskapet.» Skal si det hjalp, altså. Men da trykket jeg nok på noen knapper hos dem, som gjorde at de skjønte det.

Hun forteller også hvordan hun kan være «svært tydelig» hvis personer som er fengslet for bestemte kriminelle handlinger, blir møtt på en negativ måte. Hvis de blir krenket eller hvis de ikke møter anerkjennelse som mennesker. Hun trekker flere ganger frem sedelighetsdømte som eksempel på en slik gruppe. Det er de som gjennomgående «er dårligst ansett» blant de andre fengslede, forteller hun, og hun har derfor sett viktigheten av å være ekstra oppmerksomme på hvordan de har det i fengselshverdagen.

Evas bemerkninger om de sedelighetsdømte støttes i stor grad av de studier som er gjort av det sosiale klimaet i norske fengselsavdelinger. «I fengslets finmaskede rangsystem står de sedelighetsdømte på aller laveste trinn», skriver for eksempel Knut Hermstad i sin doktoravhandling *Forbrytelse og selvforståelse*.¹¹⁹⁶ Hermstad har her intervjuet en gruppe menn som var dømt til fengsel for seksuelle overgrep, og i disse samtalene var straffegjennomføringen

¹¹⁹⁶ Hermstad 2006

ett av temaene. De tretten informantene hans opplever fengselsoppholdet på ulike måter. Flere hadde opplevd å bli forfulgt, truet og trakassert av de andre fengslede. Én av disse var Elias, som forteller fra det første måltidet han hadde sammen med de andre i avdelingen:

Det satt 3 personer rundt et 4-mannsbord, jeg gikk bort dit og spurte om jeg kunne sette meg ned og spise. Jeg fikk til svar at «sånne svinepelsler fikk ikke sitte der, egentlig skulle jeg ikke hatt mat en gang». Det sto et bord midt på gulvet – matsalen var ganske stor, ca. 30 mann jobbet på verkstedet – jeg ble plassert midt på gulvet, for meg selv. Så satt de rundt omkring og gjorde grimaser og slengte dritt. [...] Det som sto i hodet på meg var at dette måtte jeg regne med fordi jeg hadde gjort det jeg hadde gjort – jeg var forberedt på å ta straffen. Men det var så ille at til tider måtte de ha ekstra vakt i matsalen. Jeg fikk høre ad omveier at de skulle ta meg, derfor snakket jeg med vakta – de lovte å sette inn 3 eller 4 ekstra vakter.¹¹⁹⁷

Andre forteller om «en kompakt fiendtlighet fra medfangene». Som Gunnar, som sier han opplevde mye mobbing den første tiden:

Gunnar: De fant jo ut hva jeg hadde på meg, hva jeg var dømt for – det var fort gjort, det [sic!]
Intervjueren: Og i det øyeblikket de fant ut hva du var dømt for så «tok de deg»?
Gunnar: Jeg ble utsatt for både det ene og det andre da, ja. Det har jeg ikke lyst til å oppleve en gang til, det var så forferdelig at... Det var harde tider. Den som blir utsatt for noe slikt gjennomlever harde tider ja, det skal være sikkert.¹¹⁹⁸

Det finnes imidlertid også andre historier fra de fengslede med sedelighetsdommer, beskrivelser som dels handler om at de ble værende i fred, og dels om at de opparbeidet seg hva Hermstad omtaler som «en viss posisjon i avdelingen». Én av disse siste er John, som sier at han i begynnelsen fortalte «en sånn fake-historie»: at han var dømt for en narkotikaforbrytelse. «Men det tok 1 ½ måned så visste jo de andre fangene hva jeg satt for.» Johns strategi var da ikke å trekke seg tilbake, men i stedet være til stede i fellesskapet:

Du vet at en dag vanker det juling og alt mulig. Så spurte jeg om eller, så sa de det at, «men kom med saken din – fortell den», sier de innsatte. Så jeg satt på ei celle og fortalte sånn noenlunde som jeg fortalte det nå, litt mer i detalj. Så sier de det, at «siden du har en privatetterforsker så kan vi vel få ham til å bekrefte det». Så fikk de ringe til privatetterforskeren, og han ringte opp hit og ga beskjed om sitt syn på saken.¹¹⁹⁹

John ble trodd av de andre fengslede, noe han selv ble positivt overrasket over: «Så det i seg selv er ganske spesielt, at jeg blir trodd. For det at – jeg har jo inntrykk av at kravet til 'bevisførsel' hvis en skal kalle det det i gåseøyne, det er mye større blant de innsatte her enn det er noe annet sted», forteller han ifølge Knut Hermstad.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁷ Hermstad 2006: 195

¹¹⁹⁸ Hermstad 2006: 198

¹¹⁹⁹ Hermstad 2006: 199

¹²⁰⁰ Hermstad 2006: 200

Også kriminolog Kristin Hanoa finner i sin intervjuundersøkelse *Vold og trusler blant innsatte* at de som er mistenkt eller dømt for sedelighetsforbrytelser, er en utsatt gruppe i fengselet.¹²⁰¹ Hun omtaler sedelighetsdømte som «en stigmatisert gruppe», en gruppe som sammen med tystere og andre personer som skiller seg ut fra normaliteten i fengselet, er særlig utsatt for mobbing, trusler og vold.¹²⁰² De fengslede personene hun intervjuet, forteller om «et bredt spekter av voldshandlinger» mot de sedelighetsdømte. «Det ser også ut til at volden ofte vedvarer over tid og utøves av flere innsatte. Majoriteten av informantene beskriver sedelighetsdømte som lavest på rangstigen blant de innsatte og at det er legitimt å plage dem», skriver hun.¹²⁰³

Det er mot dette bakteppet man kan tolke Evas engasjement for de sedelighetsdømte i avdelingen hennes. Den ekstra oppmerksomheten hun gir, handler om å prate litt mer med dem som hun opplever isolerer seg eller sliter ekstra. Samtidig knytter hun det også til å beskytte dem mot ubehageligheter fra andre som er fengslet. I begge tilfellene er det viktig å være tydelig og bestemt, forteller hun, for hvis hun ser at sedelighetsdømte fryses ut og ikke får være en del av fellesskapet, må hun ta grep.

Terje F.: Er det noen innsatte som du synes det er vanskelig å forholde deg til?

Eva E.: Nei, jeg liker alle. Å ja! Ja, ja, ja, ja. Og det er én av mine sterke sider: Jeg setter pris på alle. Jeg har sans for alle.

Terje F.: Hva er det som gjør det, tror du?

Eva E.: Jeg vet ikke. Jeg bare gjør det [...] Det er meg det. Jeg har nesten hatt konflikt med innsatte som har vært sinte på grupper av mennesker som sitter her, for eksempel for incest. «Hvordan *kan* du?» sier de. «For meg», svarer jeg da, «så er dere alle helt like. Jeg behandler alle dere helt likt». Da var det en som sa – jeg tror han var så sjokkert over at det var mulig: «Mente du det du sa om at du behandler alle likt?» «Ja», sa jeg. Og det tror jeg var en vekker. At det faktisk går an å behandle alle likt.

Selv plasserer Eva de sedelighetsdømte i gruppen domfelte «som er forferdelig greie å ha med å gjøre». «Du kan jo snakke med dem på en helt normal måte», sier hun. «De forholder seg til deg på en normal måte. Det er som et hvilket som helst annet greit menneske ute i samfunnet.»

9.6.4 «Da kjente jeg bare at: 'Jeg tror vi må be om dette'»

Jeg har så langt synliggjort hvordan Eva reflekterer omkring det å være noe for de som er fengslet, og jeg har knyttet dette til å være sensitiv overfor hvordan de har det, til å prate med dem om hverdagslige og eksistensielle temaer, til å lytte til hva de har si, og til å sette grenser hvis hun opplever at personer støtes ut eller mobbes i fellesskapet. Men Evas forsøk

¹²⁰¹ Hanoa 2008

¹²⁰² Hanoa 2008: 5

¹²⁰³ Hanoa 2008: 55. Se også: Ugelvik 2011a: 278-284.

på å hjelpe har også en annen side, og det er den jeg skal rette blikket mot i resten av denne presentasjonen. Eva uttrykker nemlig gjentatte ganger i intervjuet en tydelig kristen tro, og denne kristne troen bruker hun både som ressurs og drivkraft i betjentarbeidet. Hun ser på jobben som «et kall», sier hun, og hun forteller at hun både kan prate *om* Gud til de som er fengslet, og *med* Gud om dem – enten på oppfordring eller fordi hun selv opplever at det er riktig. «Plutselig kjenner jeg bare at det er helt rett, det», er beskrivelsen hun flere ganger bruker om det å skulle be eller å komme inn på en kristen trostematikk i samtale med de varetektsinnsatte og domfelte. Jeg vil i det videre fortolke dette som et ønske om å vise åndelig omsorg ovenfor de fengslede, først og fremst i et her-og-nå-perspektiv.

Én av historiene hun trekker frem, handler om en hun var kontaktbetjent for. Denne personen, sier hun, hadde selv gitt uttrykk for at han hadde en kristen tro. Etter flere måneders straffegjennomføring skulle han så ha sin første permisjon, og han var svært nervøs. Ikke bare skulle han utenfor murene for første gang på forholdsvis lenge. Han hadde også avtalt å møte igjen en datter som han ikke hadde hatt kontakt med på flere år. «Han var så redd for hvordan han skulle takle dette møtet», forteller Eva:

Han ga uttrykk for dette, og da kjente jeg bare at: «Jeg tror vi må be om dette, om at det skal gå bra. At du skal kjenne at du skal få ro.» Det er jo normalt litt flaut, men der og da så var det ikke det. Da var det det som skulle til. Det var veldig trygt for han, og det sa han også etterpå: «Det gikk så greit.» Og han var så takknemlig for det.

Her bruker altså Eva bønn som en såkalt direktiv språkhandling for å påvirke og endre noe hos mottakeren.¹²⁰⁴ Hun ber om at det skal gå bra for den fengslede og at han skal få ro – altså en endring fra én tilstand til en annen. Hvorvidt denne endringen faktisk finner sted, er naturligvis vanskelig å avgjøre. Det kan likevel fortone seg som om Eva selv opplever at språkhandlingen førte til at noe ble oppnådd. For som hun sier: «Det sa han også etterpå: 'Det gikk så greit'.» Jeg tolker denne kommentaren som et uttrykk for at målet med bønnen, det at noe skal påvirkes og endres gjennom en språkhandling, i hennes øyne ble realisert: Den fengslede fortalte jo faktisk etterpå at det hadde gått bra/at han fikk ro. Samtidig bruker Eva bønnen som en ekspressiv språkhandling. For ved å be for og sammen

¹²⁰⁴ Begrepet språkhandling («speech acts») ble introdusert av den britiske filosofen John Austin, og det kan enkelt sagt knyttes til de oppgavene vi bruker språket til - som å påstå, spørre, gi ordre, påstå, kommandere, dømme, gi løfter (Austin 1962). John R. Searle utviklet dette språksynet videre og delte blant annet språkhandlingene inn i fem ulike klasser. Én av klassene kalte han direktiver («directives»), en type språkhandling som oppstår idet avsenderen søker å fremkalle en handling og/eller endre noe hos mottakeren, for eksempel gjennom anmodninger, spørsmål eller invitasjon. En annen av klassene ble kalt for ekspressiver («expressives»). Ekspressiver er språkhandling som uttrykker følelser på grunn av en bestemt hendelse eller tilstand (Searle 1979).

med den fengslede, artikulere hun også at hun vil hans vel, at hun tar hans eksistensielle behov på alvor og at hun ønsker å hjelpe ham i den situasjonen han er i.

Slik blir bønnen i min tolkning både en direktiv språkhandling som Eva bruker for å oppnå noe hos Gud (at guddommen hjelper), og en ekspressiv språkhandling for å uttrykke egne følelser og ønsker overfor den fengslede: ønsket om å vise omsorg i en her-og-nå-situasjon, artikulere at hun vil hjelpe, og gjennom Guds inngripen bidra til at det går bra/han får ro.

En annen historie hvor hun forteller om bønn i fengselskorridorene, handler om en natt hun jobbet turnus i varetektsavdelingen. Nettene i fengselet er, slik jeg flere ganger har vært inne på, som regel ganske rolige vakter for betjentene. Eva forteller at arbeidsdagene ellers ofte kan være så travle at hun ikke har anledning til å bruke den tiden hun ønsker sammen med de fengslede. Men denne natten hadde hun god tid, det var lite å gjøre, og det var ingenting i veien for å gå innom varetektsavdelingen. Da var det én av de varetektsfengslede som hun opplevde som svært fortvilet. Han satt og gråt på cella, forteller hun, og hun kjente at denne personen kunne ikke forlate. I stedet ble hun sittende på cella og prate lenge. Og det de pratet om, var blant annet en «en del sånne [religiøse] ting».

Så spurte jeg om jeg skulle be: «Skal jeg opp og be for deg? Om denne situasjonen?» For det tårnet seg jo, vet du, for han. «Ja», sa han, og så gjorde jeg det. Og han hadde jeg jo et godt forhold til *lenge* etterpå. Da jeg etter en stund traff han ute, gikk han i en menighet. Jeg føler at det er i sånne situasjoner at jeg på en måte er best. Da kjenner jeg at jeg lever. Da har jeg noe å gi.

Det er tydelig at Eva blir følelsesmessig berørt når slike situasjoner oppstår. Det å skulle snakke om religiøse temaer og det å skulle utøve kristne handlinger sammen med de fengslede, er noe hun omtaler som svært meningsfullt i betjentarbeidet. Det gir klangbunn i hennes eget liv. Hun lar seg engasjere av deres sårbarhet. Hun er tydelig lydhør overfor fengslede personer som har et åndelig behov, og gjennom slike fortellinger kommer det frem hvordan det involverer personlige og sterke følelser – både i henne selv og (ifølge hennes tolkning) i de som er fengslet:

Eva E.: Jeg har sittet med tårene trillende, jeg, når jeg snakker med innsatte.

Terje F.: Er det *problematisk*, synes du?

Eva E.: Nei. Jeg bryr meg ikke om *det*! Jeg får veldig ofte tårer i øynene når de snakker om ting som...

Det at de snakker samme religiøse og emosjonelle språk, og det at de deler samme livs-syn, ser her ut til å skape et ekstra tett bånd. Betegnende nok bruker hun da også uttrykk som «hjerte til hjerte» og «et spesielt forhold til» når hun skal beskrive fengslede personer som hun ber sammen eller snakker «en del om kristendom» med.

9.6.5 «Dette er noe mellom meg og det mennesket»

Dette som Eva i de forrige avsnittene har beskrevet, kan forstås som et ønske om å utøve «åndelig omsorg» i en partikulær situasjon. Begrepet finnes ikke i noen offisielle dokumenter jeg har sett fra kriminalomsorgens politiske, faglige og administrative ledelse, og Eva omtaler det heller aldri selv som dette. Det er likevel mye i hennes beskrivelser som gjør det nærliggende å tolke handlingene hennes som nettopp dette: «åndelig omsorg». Hva som ligger i begrepet varierer innenfor forskningslitteraturen, men i bunnen ligger et eksplisitt uttalt holistisk syn på mennesket. Mennesket ses her som et individ med både fysiske, psykiske, sosiale, eksistensielle og/eller religiøse behov, og disse behovene kan ikke ses isolert.¹²⁰⁵ I møte med en stadig voksende litteratur om pasienters åndelige behov, har helseforskerne Wilfred McSherry, Keith Cash og Linda Rodd identifisert hva de mener er en klar todeling i forsøkene på å identifisere «åndelig omsorg» som begrep. I den ene enden av dette kontinuum står de som ser åndelig omsorg som noe entydig religiøst. I den andre enden er de som forfekter en entydig humanistisk, eksistensiell tilnærming.¹²⁰⁶ I skandinavisk sammenheng har viktige bidragsytere plassert seg i en mellomposisjon til dette. Hans Stifoss-Hanssen og Kjell Kallenberg beskriver åndelig omsorg som det aspektet ved det profesjonelle arbeidet «som særlig forholder seg til brukernes eksistensielle spørsmål og livssyn».¹²⁰⁷ Åndelig omsorg, skriver de, kan slik forstås som «det å være oppmerksom på brukernes eksistensielle spørsmål og ressurser, å lytte til den mening disse har i brukernes livshistorie, og å assistere brukeren i hans/hennes arbeid med eksistensielle spørsmål, med utgangspunkt i hans/hennes eget livssyn».¹²⁰⁸ Og i Danmark bruker Det etiske råd på sammenfallende vis betegnelsen åndelig omsorg om både religiøse og eksistensielle behov. Åndelig omsorg defineres her som «en omsorg, der både omfatter den spesifikke religiøse omsorg og hensynet til de eksistensielle spørsmål og bekymringer, der kan oppstå hos ethvert [...] menneske, uanset om disse spørsmål og bekymringer hos den enkelte er mere eller mindre eller slet ikke præget af religiøse aspekter».¹²⁰⁹ Begge disse skandinaviske bidragene plasserer seg slik i hva jeg forstår er en mellomposisjon i det kontinuum McSherry, Cash og Rodd har identifisert. Og det er en slik posisjon jeg vil legge til grunn, når jeg på de neste sidene vil omtale Evas tilnærming som «åndelig omsorg».

Eva snakker som nevnt, med de fengslede om kristne temaer, og hun ber bevisst og aktivt bønner sammen med og for dem. Hun forteller selv at hun er fortrolig med kristne

¹²⁰⁵ Narayanasamy 1999; Strang & Strang 2012

¹²⁰⁶ McSherry, Cash & Ross 2004

¹²⁰⁷ Stifoss-Hanssen & Kallenberg 1998: 20

¹²⁰⁸ Stifoss-Hanssen & Kallenberg 1998: 21

¹²⁰⁹ Det etiske råd 2002: 9

ritualer, handlinger og trosforestillinger, hun sier at hun opplever at mange av de fengslede «sitter med masse tanker», og jeg tolker hennes beskrivelser som at hun ønsker å bruke sitt eget livssyn som ressurs i arbeidet som fengselsbetjent. Som i dette utdraget:

Terje F.: Du snakker mye om tro og om deg selv som kristen. Er det en viktig del av deg som fengselsbetjent?

Eva E.: Ja, det er nok det. Jeg tror på en måte at det kanskje er blitt viktigere. Det tenkte jeg jo ikke på da jeg begynte her. For da jeg begynte i fengselsvesenet, husker jeg at jeg syntes det var så bra at jeg nesten ikke kunne forstå at det var sant. Og så fikk jeg til og med lønn! Jeg trengte jo egentlig ikke å ha noe for det, for dette var på en måte bare... Jeg vet ikke... [...] Men det [å være kristen] er viktig i mitt *liv*. Og mitt liv handler faktisk om å ha en jobb i fengselet. Og det er klart at det også på en måte preger det arbeidet. Men ikke sånn utad: «Å, hør på meg!» Jeg ligger lavt i terrenget, og jeg gjør ikke noe ut av det uten at jeg kjenner at jeg på en måte *skal* det eller *kan* det.¹²¹⁰

Gjennom de beskrivelsene Eva gir i intervjuet, er det tydelig at den åndelige omsorgen både har en eksistensiell og en religiøs dimensjon. Den er eksistensiell når hun snakker med dem om profane tanker og bekymringer, om relasjonen til familie, venner og kjæreste, eller om hva som møter dem etter fengselsoppholdet. Og den er religiøs når hun snakker med dem om kristen tro, når hun ber sammen med dem eller når hun spør om hun kan be for dem.

Den kristne livstolkningen har ifølge Evas beskrivelser en sentral plass i livet hennes. Det er derfor interessant hvordan hun vektlegger at dette ikke er noe hun hittil har delt i profesjonsfellesskapet. I stedet er det noe som foregår i det stille, utenfor kollegaenes synsfelt, og så langt jeg kan se, hovedsakelig individuelt, én til én, med de som er fengslet. «Dette er jo aldri noe jeg har sagt til kollegaene mine», sier hun og forklarer dette dels med at det «er noe mellom meg og det menneske», og dels med at hun nok har tråkket over en grense for hva det juridisk er tillatt å gjøre som fengselsansatt: «Jeg tror ikke det er lov. Jeg *tenker* det. Og jeg tenker også at dette... Nei, jeg har ikke sagt dette til noen.»

Hva Eva her konkret sikter til når hun sier at hun ikke tror det er lov til å be sammen med de som er fengslet, er jeg usikker på. Jeg var ikke oppmerksom nok til å spørre henne om det i intervjuet, men så langt jeg kan se, er det ingenting, verken i straffegjennomføringsloven, forskrift, retningslinjer eller rundskriv, som i utgangspunktet nekter de fengselsansatte å snakke om religiøse temaer med de som er fengslet. Jeg skriver «i utgangspunktet», for, som sosiologene Kari Krüger Grasaas og Pål Repstad bemerker, er det sterke normer mot «religiøs og for den saks skyld politisk indoktrinering» i «sykehus, fengsler og andre

¹²¹⁰ Eva forteller imidlertid aldri at hun ber med en person som tilhører islam eller jødedommen, og selv om jeg ikke spurte henne eksplisitt om dette, er det nærliggende å tolke det som at det kun er de som er kristne som får del i hennes religiøse omsorg. Dette skriver jeg fordi hun hele tiden knytter slike handlinger – som å be og som å snakke om religiøse temaer – til kristendom og kristen trospraksis.

institusjoner hvor folk er avhengige av staben».¹²¹¹ Dette handler ikke minst om at religiøs kommunikasjon ikke skal oppleves påtrengende for mennesker i en ofte sårbar posisjon: «Å blande det å levere offentlige tjenester som folk trenger med religiøs propaganda blir sett på som maktmisbruk der en utnytter klientenes avhengighet», skriver Grasaas og Repstad.¹²¹² Kriminalomsorgen har, slik jeg har vært nærmere inne på i kapittel 6.2.2.2, forpliktet seg på De europeiske fengselsreglene, der det blant annet heter at «de innsattes religions- og livssynsfrihet skal respekteres» (punkt 29.1) Dette uttrykkes også i straffegjennomføringsloven § 23 der det påpekes at alle som er fengslet, skal ha «mulighet til å utøve religion og livssyn». I denne religions- og livssynsfriheten, og i den respekten som knyttes til denne, ligger det samtidig en rett til *ikke* å tro. I de europeiske fengselsreglene kommer dette til uttrykk ved at ingen skal kunne tvinge den fengslede «til å praktisere en religion eller et livssyn», som det heter i punkt 29.3.

Med andre ord: Det ligger både lovregulerte og etiske føringer på betjentenes opptreden, og dette fordrer både sensitivitet og dømmekraft i møte med de fengslede. Som Det etiske råd i Danmark påpeker, er respekten for den enkeltes selvbestemmelse her avgjørende: «Alene at tilbyde åndelig omsorg kan virke anmasende. Det etiske problem er at fastslå, hvornår det på den anden side vil være et svigt ikke at give et sådant tilbud», skriver Rådet.¹²¹³

Hvorvidt Eva klarer å foreta denne balansen på en måte som ikke virker verken anmasende, påtrengende eller påvirkende på de fengslede, vet jeg ikke. Men la meg likevel komme med noen observasjoner:

På den ene siden impliserer fortellingene hennes at hun selv kan ta det første initiativet til å utøve en kristen trospraksis som å be. Dette kommer tydelig frem i begge de to historiene jeg tidligere har gjenfortalt. «Han ga uttrykk for dette, og da kjente jeg bare at: 'Jeg tror vi må be om dette, om at det skal gå bra. At du skal kjenne at du skal få ro'», sier hun om den fengslede som skulle på permisjon. Og om den varetektsfengslede, han hun oppsøkte i cella om natta, forteller hun: «Så spurte jeg om jeg skulle be: 'Skal jeg opp og be for deg? Om denne situasjonen?' [...] 'Ja', sa han, og så gjorde jeg det.» I begge disse situasjonene er det hun som fremstiller seg selv som den aktive part. Hun er også inne på dette i svaret hun gir når jeg spør om hvem det er «som tar initiativ til å snakke om trosspørsmål», de fengslede eller henne? «Det kan ofte være de», sier hun. «Noen av dem er jo kristne. Noen av dem har jo en tro. Og av og til kan de ha en lapp på veggen.» Denne beskrivelsen antyder nettopp et visst initiativ fra hennes side. For selv om det mange ganger er de fengslede som

¹²¹¹ Grasaas & Repstad 1998: 152

¹²¹² Grasaas & Repstad 1998: 152

¹²¹³ Det etiske råd 2002: 23f

begynner å snakke om trosspørsmål, åpner adverbet «ofte» også opp for at det finnes en rest, en del situasjoner der dette ikke er tilfelle.

På den andre siden kan både hennes refleksjoner, beskrivelser og artikuleringer tolkes som at hun selv ikke ønsker å bruke fengselsarenaen til å dytte på noen en kristen tro. På mitt direkte spørsmål om hun har prøvd «å be med en innsatt som faktisk ikke ønsket det», svarer hun da også: «Nei. Nei, det har jeg ikke.» Dette bekreftes også av de andre beskrivelsene hun har gitt. Her har hun fortalt at hun ser etter tegn: et kors rundt halsen, en bibel på skrivepulten, en lapp på veggen eller noe som er blitt sagt i en eller annen sammenheng.

Slik jeg tolker henne, kan dette – selv om det ikke alltid skjer – bli en invitasjon til å kunne vise religiøs omsorg: om det så er å «snakke om kristendom», som det er å be sammen med eller for dem.¹²¹⁴ De begrensningene hun setter, er uansett basert på egne persepsjonsevner og egen dømmekraft. For som hun sier: «Jeg ligger lavt i terrenget, og jeg gjør ikke noe ut av det uten at jeg kjenner at jeg på en måte *skal* det eller *kan* det.»

9.6.6 «Plutselig så kjenner jeg bare at det er helt rett, det. Det er meg!»

Et siste poeng: Det er profesjonsetisk interessant at Eva utøver religiøs omsorg overfor de fengslede, selv om hun selv tilsynelatende tror at det strider mot lovverket. De overveielser og valg hun foretar seg, ser her ut til å være informert av persepsjon og av en tolkning av det partikulære i situasjonen. På den måten tildeler hun det partikulære i situasjonen større betydning enn på forhånd angitte lover og regler, og på den måten uttrykker hun implisitt at moralen bør stå sterkere enn jussen i en fengselskontekst. Det oppstår slik en tydelig spenning mellom Evas ønske om å være medmenneske i en her-og-nå-situasjon, og de institusjonelle rammene hun opplever finnes rundt betjentyrket. Så langt jeg kan se, handler dette i stor grad om å være autentisk i møte med andre. Om å være et medmenneske, om å få frem det beste i seg selv – ja, om å *være* seg selv, som hun uttrykker det:

Plutselig så kjenner jeg bare at det er helt rett, det. Det er meg! Jeg vet ikke hvordan jeg skal forklare det.

¹²¹⁴ Kari Krüger Grasaas og Pål Repstad gjør i artikkelen «*Jeg skal tenke på deg*» – normer og strategier for religiøs kommunikasjon i offentlige sykehus observasjoner som kan ha overføringsverdi til Evas beskrivelser fra fengselsavdelingene. Grasaas og Repstad forteller nemlig at flere i pleiepersonalet uttrykker bekymring for hvor vidt de fanger opp signaler fra pasienter som ønsker sjelesorg eller andre religiøse tjenester. Måten pleierne her går frem på er å «screene» (Grasaas' og Repstads uttrykk) nyankomne pasienters interesser og behov på søndag morgen. Det fortelles også at pleierne tolker signaler (som at pasienten har en bibel med seg), eller at de foran alvorlige situasjoner kan si: «Jeg skal tenke på deg». En slik tvetydig formulering, skriver Grasaas og Repstad, kan i sykehuskonteksten «bety 'Jeg skal be for deg', eller den kan tolkes som et uttrykk for omsorg og interesse uten noe religiøst islett. I ett tilfelle oppdaget vi at utsagnet 'Jeg skal tenke på deg' ble innledningen til en mer eksplisitt religiøs samtale mellom en ansatt og en pasient som det viste seg delte noen kristne perspektiver. Men bemerkningen er så tvetydig og vag at ingen trenger å oppfatte den som en påtrengende religiøs invadering. Dermed blir den lille bemerkningen et godt uttrykk for kreativ manøvrering» (Grasaas & Repstad 1998: 159).

Jeg føler at det er i sånne situasjoner at jeg på en måte er best. Da kjenner jeg at jeg lever. Da har jeg noe å gi.

Autentisitet ser på den måten ut til å være en viktig verdi for Eva. Å være autentisk er som filosofen Charles Taylor utlegger det, en persons forsøk på å være tro mot seg selv.¹²¹⁵ Dette innebærer en spesiell måte å være menneske på. For det å være tro mot seg selv betyr kort og godt å være tro mot sin egen originalitet, skriver Taylor: Det handler om å lytte til den indre stemmen («this inner voice») og av å ha kontakt med seg selv. For som han formulerer dette moderne autentisitetsidealet: Hver enkelt persons stemme har noe eget å meddele.¹²¹⁶

Det som er ekte, inderlig og oppriktig, blir på den måten uttrykk for en verdi som Eva setter svært høyt. Ja, i enkelte situasjoner høyere enn etablerte normer og regler. Disse verdiene er de hun selv, i konkrete møter med enkeltmennesker, oppfatter er gode og riktige. Fengselet har rett nok noen regler som ikke skal brytes (som å slippe de fengslede ut, eller glemme å låse dører). Lojalitet overfor disse fremstår også som en verdi som Eva plasserer svært høyt. Det samme gjør hun med verdien sikkerhet. Autentisitet kan slik se ut som en verdi som underordnes disse, men som likevel har en sentral plass i hennes rolleforståelse. For så lenge hun kjenner «at det er helt rett» – ja, at hun «på en måte *skal* det eller *kan* det» – kan det også forsvares moralsk. Det som er ekte og oppriktig ment fra henne, blir også det moralsk riktige å gjøre. Enkelt sagt: Det er viktigere å være tro mot seg selv og sine egne verdier, enn å følge allerede formulerte normer og verdier – så sant det ikke bryter med samfunnsmandatet. Og siden det kristne livssynet har en svært viktig plass i hennes liv, blir det – slik jeg forstår henne – også en viktig del av hennes opptreden som fengselsbetjent.

For det er i disse møtene, i de her-og-nå-situasjonene der folk er ute av seg, at hun opplever at hun har noe å gi. Da opplever hun at hun lever. Da opplever hun at hun er best. Og da opplever hun at hun opptrer autentisk.

9.7 Fanny F.: Fengselsbetjenten som ble lei av å si nei

Fanny F. er den sjettede av de intervjuede fengselsbetjentene jeg presenterer i dette kapitlet. Hun er også den som får avslutte presentasjonen. I en årrekke har hun arbeidet bak murene – i åpne og lukkede fengsler, med varetektsinnsatte og med straffedømte. For henne er dette et arbeid som så langt jeg kan se, kretser rundt tre akser: å passe på at de fengslede oppholder seg der hvor andre rettslige instanser har bestemt at de skal være; å hjelpe dem i

¹²¹⁵ Taylor 1992: 29

¹²¹⁶ «I am called upon to live my life this way, and not in imitation of anyone else's. But this gives a new importance to being true to myself. If I am not, I miss the point of my life. I miss what being human is for *me*» (Taylor 1992: 29).

den situasjonen de er i, her og nå; og ordne det slik at de har en jobb og/eller en adekvat bolig å gå til etter løslatelsen. Disse dimensjonene henger tett sammen. For som hun sier:

Vi er der femti prosent for å passe på dem. For å sikre at de skal være der [i fengselet], fordi de har gjort noe galt. Og resten av de femti prosentene skal vi prøve å hjelpe dem slik at de ikke kommer i fengsel flere ganger. De er kanskje narkomane eller har andre problemer. Da er det like mye vår plikt å hjelpe dem som å passe på dem. Og når vi hjelper dem, så er det like mye sikkerhet som ligger i den pakken som det som er i den andre pakken – det at vi har låste dører, alarmer og at de ikke kan rømme.

9.7.1 «Vi syntes det var kjedelig å sitte der inne på vaktrommet og slappe av»

Fanny er en god forteller, én av disse mange betjentene jeg har møtt med beretterens blikk for farger og lyder, stemninger og detaljer. I rekken av historier hun deler fra fengselskorridorene, er det særlig to som i min tolkning trer frem som betegnende for rolletolkningen hennes. Hun vender stadig tilbake til de to narrative under intervjuet, og jeg tolker dem som ytterpunkter i det kontinuum av rolleforståelser hun har møtt som fengselsbetjent. Begge fortellingene utspiller seg tidlig i betjentkarrieren: den første mens hun var i praksis som fengselsaspirant, den andre like etter uteksaminering.

Etter fire ukers forkurs ved Fengselsskolen skulle Fanny være resten av skoleåret i et såkalt praksisfengsel: et ordinært og utvalgt fengsel hvor aspirantene får veiledning av fast ansatte fengselsbetjenter i omtrent 42 uker.¹²¹⁷ Hun fikk plass i et av landest største fengsler, og allerede første dag oppdaget hun hvor forskjellig denne avdelingshverdagen var fra det hun hadde blitt fortalt om på forkurset. Betjentene hun skulle jobbe sammen med her, var jo nesten ikke ute i fellesskapet, opplevde hun – og det hadde hun lært at de skulle være. I stedet trakk de seg raskt tilbake til vaktrommet, det var lite samhandling og prat med de fengslede, og hvis den først fant sted, var kommunikasjonen som oftest mer preget av å overlevere beskjeder enn å lytte og prate. Både Fanny og de andre aspirantene reagerte på dette. «Vi syntes det var kjedelig å sitte der inne på vaktrommet og slappe av», sier hun. «Vi ville jo gjøre noe.» Derfor begynte de å være det meste av den ledige tiden ute i fellesskapet. De tok til å snakke med de som var fengslet, de var interessert i å hjelpe dem, og slik ble de også ifølge Fanny raskt «godtatt av de innsatte». Dette provoserte nok en del av de andre betjentene, forteller hun, for «vi ødela på en måte noe av imaget til de som ikke gjorde noen ting». Hun refererer her til én av betjentene som hun skulle jobbe mye sammen med, en erfaren ansatt som helt fra starten av innprentet henne: «Her skal du bare lære én ting: Du skal si: ‘nei’, ‘nei’, ‘nei’. [...] Du skal sitte på raua og vente på å få lønning én gang i måneden. Hvis ikke blir du ikke godtatt her, det skal du være klar over.» Fanny ler når hun forteller

¹²¹⁷ For en god innføring i og beskrivelse av praksisperioden, se: Sund & Johnsen 2004.

om dette nå, men opplevelsen der og da var ikke like lett å takle. «Jeg satt mange ganger i helgene og tenkte: 'Dette gidder jeg ikke. Dette holder jeg ikke ut'.»

Kontrasten er stor til de erfaringene hun gjorde i pliktåret, etter endt Fængselskole. Fanny forteller at hun kom inn i et fængsel som var i oppstarten av arbeidet med å tilby såkalt åpen soning. Her opplevde hun raskt at hun hadde atskillig å bidra med. Hun merket at lederne og de andre ansatte lyttet til henne. Hun ble gitt ansvar. Hun fikk anledning til å jobbe med noe som engasjerte henne. Og ikke minst: Hun var i tett samhandling med de som var fængslet. «Du levde så tett opp i de innsatte, og du ble så involvert», sier hun om denne perioden og beskriver hvordan de fængslede og ansatte sammen forsøkte å ordne goder for fellesskapet:

Skulle vi handle noe ekstra, måtte vi finne det på tilbud. «Vi har så og så mange penger. Dette skal vi klare å kjøpe mat for. Skal vi ha noe godt til helga, må vi handle på tilbud. Pizza eller noe.» Det var alle involvert i, fangene også. Alle var engasjerte. Vi holdt lokalavisa, og så vi kjøpte av sted og handlet på tilbud. Dette hadde mange av disse innsatte aldri noen gang vært med på. Og noen måtte lage mat, og så rullerte vi på hvem som skulle lage den: «Hvem er flinkest til å lage mye ut av lite?» Og likedan med aktiviteter. «Vi har bil, og vi har bensin. Vi har ikke penger til noe mer, så vi må se i lokalavisa og finne noe som er gratis.» Bare det å gå gjennom gågata på en sommerdag og være nykterne var for mange av de som var narkomane, en seier. Og alle backet hverandre opp. «Vi skal greie å komme gjennom dette. Vi skal greie å komme oss ut igjen.» Og det sa mange av dem at var lærdom for dem, altså. Selv om det ikke var tanken da vi gjorde det.

9.7.2 «Jeg var så veldig trøtt av å si nei»

Det er i disse spennene, i motsetningene mellom involvering og avstand, deltakelse og likegyldighet, jeg tolker Fannys arbeid som fængselsbetjent. For gjennom hele karrieren har hun vekslet mellom og kjempet mot slike ulike måter å jobbe på som fængselsbetjent. Hun forteller om hvordan hun etter avsluttet pliktår kom til å være i både varetektsavdelinger og domsavdelinger, men at hun til slutt søkte om kun å jobbe i domsavdelinger. Dette var ifølge henne et reflektert valg. «Det ga meg veldig lite å låse opp og igjen dører. Jeg likte meg aldri så veldig godt inne på varetekten», forteller hun og utdyper dette ved å vise til det lille handlingsrommet hun opplevde å få tildelt. Etter endt arbeidsdag kunne hun tenke gjennom hva hun «egentlig hadde gjort» i løpet av dagen, og ofte kretset svaret omkring avslag, følgeoppdrag og å låse opp og igjen dører.

Det eneste jeg sa, var: «Nei, du kan ikke det», «nei, du kan ikke det», «nå må du gå inn», «nei, du kan ikke det». Vi hadde jo ikke toalett på cellene da. «Ja, jeg skal på toalettet.» Det var eneste mulighet de hadde til å se et annet menneske. «Nei, vi har dokø nå, så du må vente. Det er fire før deg.» Du løp og lukka opp, og så ville de helst ikke inn igjen. De gikk så seint de kunne i håp om å få snakke med noen ute i gangen. «Nei, gå inn. Du kan ikke det.» Så du var veldig «nei» når du kom hjem. Og jeg var så veldig trøtt av å si nei. Så jeg tenkte: «Jeg må gjøre noe annet som gir meg noe. Ellers så greier jeg ikke dette.»

Det var da hun begynte å tenke nærmere igjennom hva det var hun trivdes med i betjentrollen. I det vesentligste kunne dette knyttes til når hun hadde «klart å ordne noe», som

hun uttrykker det. I varetekten handlet nemlig de gode arbeidsøyeblikkene om de gangene hun hadde anledning til å sette seg ned og prate med dem som var helt isolert. Da opplevde hun at hun hadde «noe å gi», da opplevde hun at arbeidet hadde betydning.

For Fanny var dette likevel ikke nok. Det ga ikke tilstrekkelig motivasjon og mening i arbeidet hennes, forteller hun og bruker en sammenligning for å gjøre dette lettere å forstå. Tenk på en snekker, begynner hun. Snekkerne kan bygge hus og se et ferdig resultat av det. De kan oppleve at en familie flytter inn i bygget, få tilbakemeldinger på om de nye eierne trives, og høre om håndverket står seg gjennom høst og vinter, kulde og regn. Som fengselsbetjent i varetektsavdelingen var det sjeldent å få oppnå «slike ferdige resultater», sier hun. Hverdagen handlet i stedet mest om å få de fengslede inn på cella, om å ivareta dem mens de var i avdelingen og så «sende dem videre» – enten til et annet fengsel hvis de ble straffedømt, eller ut i samfunnet hvis de ble frikjent. Det Fanny ønsket, var ikke en slik jobb. Hun håpet i stedet å «snekre sammen» noe som hang sammen med de drømmene og ønskene de fengslede fortalte at de hadde for livene sine. Hun ville gjøre noe som også kunne få betydning for fremtiden – ikke bare der og da under fengselsoppholdet, men også etter at de var løslatt. Hun sier:

Vi [fengselsbetjenter] jobber år etter år, men vi har ingenting vi produserer. Vi har ingen som står og er glade: «Jøss, dette var greit.» Unntaket er hvis du har gjort et opplegg for noen. Du ser det går. Vi har sendt dem av gårde til Stifinneren, § 12 eller noe.¹²¹⁸ De har fått hjelp. De har fått et sted å bo. Vi har fått en jobb til dem. Da har du i hvert fall greid et resultat i forhold til det. Og det tror jeg vi mennesker trenger, noe å produsere på en måte. Få til et ferdig resultat.

Det gir altså mening til arbeidet hennes som fengselsbetjent å oppleve at hun har «gjort et opplegg for noen». For hvis hun har anledning til å holde på med oppgaver som engasjerer og interesserer henne, og som samtidig betyr noe for de fengslede fremtid, blir arbeidet en kilde til mening. Meningsdimensjonen blir her også noe andre-orientert. Gjennom arbeidet i domsavdelingen ser hun at bidragene hennes har betydning for hvordan livet kan bli etter løslatelsen. Hun opplever at måten hun opptrer på overfor de fengslede, kan utgjøre en forskjell, og slik oppleves også arbeidet hennes som viktig og interessant, meningsfylt og givende.

9.7.3 «Alle de som sitter her, har en ny mulighet»

Kjernen i dette arbeidet handler om å synliggjøre muligheter og å motivere de fengslede til å gjøre en innsats selv. «Det går på det å se det positive», sier hun. På å få de fengslede til å

¹²¹⁸ For en kort beskrivelse av Stifinneren, se note i kapittel 2.1. Henvisningen til «§ 12» gjelder straffegjennomføringsloven § 12, der det heter at straff i særlige tilfeller kan gjennomføres ved heldøgnsopphold i institusjon.

oppleve «at livet ikke er over» selv om de er idømt en fengselsstraff. Hun refererer her til en samtale hun med jevne mellomrom har med de fengslede: «Du er kanskje bare 22 år og du har jo hele livet foran deg. Og selv om du har hatt det fælt til nå, så trenger du ikke å ha det fælt resten av livet», kan hun for eksempel si til dem – før hun fortsetter: «Men du må ville noe mer selv. Du må gjøre en innsats selv. Vi kan jo ikke trylle, slik at alt er bare lykke for deg. Men du kan begynne selv. Du kan begynne å se fremover.»

Hun sier også:

Det var en på Fengselsskolen, en av de psykologene som underviser der, som spurte meg: «Hva føler du når du lukker igjen, når du låser inn et annet menneske?» Da sa jeg: «Da føler jeg ingenting. For alle de som sitter her, har en ny mulighet – hvis de vil selv. Så jeg har ikke noe vondt av dem når jeg låser dem inn. Selvfølgelig kan jeg se at det ikke er noe greit for dem, men de har en ny mulighet.»

Fanny ønsker slik å være en engasjert tilrettelegger som synliggjør muligheter, og en måte dette kan skje på, er å være til stede for de fengslede. Hun kan sette seg ned for å prate «om løst og fast», men det kan også handle om å lytte eller komme med konkrete forslag. Noen av de fengslede kan for eksempel ha ringt og fått en negativ beskjed, sier hun. I stedet for at de da blir sittende alene på cella, forsøker hun å prate med dem om situasjonen:

Hvis de for eksempel har fått beskjed om at barna har gått i fosterhjem, så gjelder det å finne: Hva er det for noe positivt rundt det? Dra frem det. «Det kan være det at dette er greie familier, de kan dette med barn, de skal bare passe på dem for en stund. Nå må vi prøve å jobbe mot at du får et ordentlig tilbud slik at du kan komme deg på beina igjen. Så får du kontakt med ungene igjen. Skal jeg undersøke og ringe og høre i morgen om det går an at du kan ha telefon til ungene?» Altså, prøve å finne det som går an å gjøre i den situasjonen, i stedet for å si: «Jaja, da får du ligge der og angre» (ler litt).

Det kan også handle om å oppmuntre dem til å bruke straffegjennomføringen til noe konstruktivt. Mange av de fengslede har problemer med rus, helse eller begge deler, og gjennom fengselsoppholdet kan de her få mulighet til å gjøre noe med dette. «Vi har fått liv i mange opp igjennom. Det er det ingen tvil om. De har kommet inn – og vi har en ganske sterk helseavdeling her, med mange ansatte – og fått legehjelp og tilsyn», sier hun. Jobben hennes handler her om å støtte og anspore de fengslede til å benytte seg av de tilbudene som finnes i fengselet.

Mange av de fengslede mangler også utdanning og skolegang, og fengselet kan tilrettelegge for at de får et fagbrev, fullfører grunnskolen, tar opp igjen fag på videregående, eller starter på høyere utdanning. Dette, forteller hun, opplever hun rett som det er, gjør noe med de fengsledes selvfølelse og selvforståelse. Mange får et annet fokus. De opplever at de kan gå inn i en annen rolle enn en kriminell eller straffedømt: de kan også bli en som studerer, en som tar utdanning, en som er tar fagbrev, en som kan få seg en jobb. En slik aktivitet kan gjøre fengselsoppholdet lettere å gjennomføre, og det kan gi dem håp og nye fremtidsutsikter, betoner Fanny:

Vi har hatt så mange her som har studiekompetanse når de går ut. Og da plutselig åpner det seg en helt ny verden. For da har de plutselig mange muligheter, og da kan de plutselig være helt like alle andre studenter – med studielån og studiehybel. «Da har du ingen ting mer med å være fange lenger.» Når jeg plutselig sier det – «nå kan du flytte hvor som helst, nå kan du ringe hjem til mora di og så kan du si: 'Nå skal jeg begynne på universitetet!' Hvordan hadde det vært?» «Nei, da hadde hun svimt av.» «Ja, det skal bli gøy, når hun svimer av» (ler). «Ja, er det sant? Kan jeg det?» «Ja, du kan det.» – det tror jeg ikke at de i deres vildeste fantasi hadde trodd at de kunne.

9.7.4 «De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag»

En svært sentral side ved Fannys arbeid knytter hun derfor til å gi dem håp og gjøre fengselsoppholdet mest mulig meningsfullt. Samtidig handler det om den praktiske hverdagen etter løslatelse: om å motivere og hjelpe dem slik at de har en jobb og tilfredsstillende bolig etter endt straffegjennomføring. Hun forteller her om hvordan hun forsøker å finne frem til noen av de drømmer og håp som de fengslede selv sier at de har. «Du har sittet og hørt på historiene deres, hørt hva de vil, hva de drømmer om», sier hun. «De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag når de er ute. Selv om de kanskje ikke greier det. Så er det å prøve å snekre sammen noe som henger sammen med de drømmene, det de ønsker.»

Hun sier også:

Det er utrolig mange positive mennesker ute, som er villige til å gjøre en jobb: få dem i arbeid, hjelpe dem på all den måten de kan. Det har jeg opplevd som veldig, veldig positivt i mange år, det hvor positive ytre etater er. Og likedan med arbeidsgiver. Du kan komme til en arbeidsgiver og si: «Ja, vi ringer fra fengselet, og det er sånn og sånn.» De fleste er faktisk veldig villige.

Det finnes flere empiriske studier fra midten av 00-årene som underbygger behovet for det arbeidet Fanny her forteller om. I rapporten *Løslatt og hjemløs* fra 2006, skrevet av Evelyn Dyb, Ingar Brattbakk, Klaus Bergander og Janne Helgesen, oppgir to tredeler av alle som er fengslet, at de er bostedsløse to måneder eller mindre før løslatelsen.¹²¹⁹ Og i rapporten *Levekår blant innsatte* fra 2004 skriver Christine Friestad og Inger Lise Skog Hansen at omkring sytti prosent ikke hadde lønnet arbeid da ble fengslet.¹²²⁰ Dette støttes også i kriminalomsorgsmeldingen. Her hevdes det, rett nok uten at det tallfestes, at «svært mange innsatte i fengsel mangler arbeid, trygd og inntekt ved innsettelsen, er langtidsmottakere av sosiale ytelser og vil ha behov for tjenester fra NAV-kontorene».¹²²¹ Og det er en slik erkjennelse som kommer til uttrykk i den stortingsvedtatte tilbakeføringsgarantien.¹²²²

Fanny legger seg tilsynelatende tett opp til kriminalomsorgsmeldingens vektlegging av å bedre levekårene til mange av de som er fengslet. Jeg skriver «tilsynelatende» fordi det også

¹²¹⁹ Dyb, Brattbakk & Helgesen 2006: 10

¹²²⁰ Friestad & Hansen 2004: 33

¹²²¹ Justisdepartementet 2008a: 180

¹²²² Se kapittel 6.3.3.3.2.

finnes viktige forskjeller i de tilnærmingene som uttrykkes av henholdsvis kriminalomsorgsmeldingen og Fanny. I meldingen er det hensynet til samfunnet og samfunnsnyttene som er hovedbegrunnelsen for å forbedre levekårene, mens Fanny fremhever betydningen utdanning, jobb, bolig og kontakt med familie kan ha for livene *til de fengslede selv*. Slik setter hun i min tolkning enkeltmennesket i sentrum. Og slik er det hensynet til de enkelte personene hun møter i fengselet, som tildeles verdi: at de skal få en mulighet til å kunne leve gode liv, for seg selv og i relasjon til andre, når de engang blir løslatt.

Hvis jeg forstår Fannys beskrivelser rett, handler arbeidet hennes heller ikke først og fremst om å sørge for at de fengslede skal leve lovlydige liv i fremtiden. Dette kan rett nok være en viktig virkning av tilretteleggingen. Men det er ikke det viktigste. Det å kunne støtte opp om og hjelpe dem med å ta en utdanning, få seg en jobb eller bedre kontakten med barn, kjæreste eller foreldre, kan ha betydning for de fengsledes livskvalitet – også om de begår nye kriminelle handlinger i fremtiden. Fannys arbeid kretser dermed – slik jeg tidligere har omtalt – i vesentlig grad om å gi et bidrag til at de som er fengslet, kan få øye på de mulighetene de har.

Jeg prøver mange ganger å spørre: «Hva vil du egentlig? Det er din rett til velge. Hvis du velger å leve slik du lever resten av livet, så har du lov til det. Det kan ikke jeg si at du ikke har lov til. Men du vil jo igjen og igjen da komme inn til oss. Det er koselig å se deg, men det er jo ikke noe greit å være her hele tiden.»

Eller som hun ofte forteller til de fengslede som er i tvil om de klarer eller orker å bruke straffegjennomføringen til å ta et fagbrev: «Om du ikke greier det [å leve uten kriminalitet etter løslatelsen], så har du det [fagbrevet] til neste gang du vil slutte. Og så kan du gå og få deg en jobb.»

I intervjuet jeg gjorde med Fanny, er hun inne på flere farer ved dette arbeidet. Én av dem handler om sterk-paternalisme (mitt uttrykk, ikke hennes). For hvis det profesjonelle arbeidet farges av forsøket på å finne frem til hva de fengslede håper og drømmer om, og hvis forsøket konsentrerer seg om å «sneke sammen et tilbud» basert på de erfaringer og det nettverk hun har fått i løpet av alle årene som fengselsbetjent – ja, da kan det være lett å foreta moralske overtramp i det godes tjeneste. Fanny er selv tydelig oppmerksom på dette. Idealet er at de fengslede skal ha «rett til å velge». Autonomi eller selvbestemmelse settes slik frem som en viktig verdi for Fanny. Den profesjonelle omsorgen hun ønsker å vise, må bygge på respekten for andres valg – selv om hun er uenig i dem og mener de ikke er til den andres beste. Samtidig er hun også tydelig på at det er lett å bli for ivrig og overta styringen for de som er fengslet. «Det kan veldig godt skje», sier hun og trekker frem en historie hvor hun selv mener hun gikk for langt:

Jeg husker vi hadde inne en som både mor og far og alle hadde sittet inne. Dette var en søt, høflig gutt som allerede hadde begynt på kjøret. Vi så jo mulighetene, og i og med at han var så ung, så var jo hjelpeapparatet der. Og jeg har vært for ivrig altså, for jeg lagde ei helt snekra pakke til ham. Jeg kjørte ham til og med helt ut dit han skulle.

Så gikk det tre måneder, forteller Fanny, og så ble han fengslet på ny. Da hun møtte ham i korridorene igjen, kunne hun ikke annet enn å spørre:

«Men i all verden, hva er dette for noe, da?» Så sa han det: «Nei, jeg hadde egentlig ikke så lyst. Men du hadde... Du jobba så ivrig, så ta turde jeg ikke si at jeg ikke ville. Da ville jo du bli lei deg.»

«Hva tenker du om selv om dette, nå i etterkant?» spør jeg Fanny, som svarer:

Jo, jeg skjønte at da hadde jeg overkjørt ham. For akkurat det er lett å gjøre. At jeg synes det passer inn det som jeg kan få til, og så må han gjøre det, for det er så greit. Men det er jo ikke slik det skal være.

Selv bruker hun uttrykkene «bomme» og «overkjøre» om egen opptreden i disse situasjonene. Slik jeg tolker henne, opplever hun at hun har vært for lite sensitiv i møte med grensene til de som er fengslet. Slik har hun ikke i tilstrekkelig grad respektert de andre personenes rett til selvbestemmelse. Hun har gått inn i situasjonen med en ikke-paternalistisk holdning, men samtidig førte iveren og engasjementet hennes til at hun tråkket over den fengsledes grenser.

For selv om opptreden hennes er begrunnet i hensynet til den andres beste, er det moralsk sett ikke slik det skal være, sier hun.

9.7.5 «Det lureste du kan gjøre sikkerhetsmessig, er å bry deg om dem»

Sikkerhet og relasjoner, aktiviteter og omsorg er også noe som veves tett sammen i Fannys beskrivelser. Den dynamiske sikkerheten er sentral i arbeidet hennes, men det er ikke etterretningsinformasjon eller det risikoidentifiserende blikket som er det mest fremtredende. I stedet fremstår ro og orden som en frukt av omsorgen hun viser de fengslede, av de forsøkene hun gjør for å hjelpe dem, av at hun holder avtaler og løfter, og av de relasjonene hun knytter til dem i avdelingshverdagen. Dette kommer tydelig frem når hun beskriver betjenter som gjør en dårlig jobb. Ifølge henne forsøker disse «å få sitte mest mulig på internett og spille kabal» på vaktrommet. De signaliserer at de «er lei av de innsatte», unngår samtaler med dem, holder ikke hva de lover, og svarer nei til det meste – uten å begrunne avgjørelsene. En slik opptreden er problematisk, mener hun. For ikke bare viser det manglende respekt for kollegaene («alle andre må gjøre det som han egentlig burde ha gjort»). Det uttrykker også lite respekt for de fengslede som mennesker, det går ut over de fengsledes livskvalitet, og det har virkning for sikkerheten i fengselet. For hvis de ansatte ikke er ute i fellesskapet og blir kjent med de fengslede, og hvis de som er fengslet, ikke «får følelsen av at du vil deres beste», vil disse betjentene også være ekstra utsatt hvis det blir slåssing eller konflikter i avdelingen, sier hun:

Den dagen det blir skikkelig bråk, og hvis vedkommende da er ute i avdelingen, er han den første de tar. De har ingen forhold til ham. De har ingenting. De vet bare at han sier «nei», ikke sant? Men vi som har hjulpet dem, vi blir beskyttet.

Hun fortsetter:

Fanny F.: Jeg har mye større toleransegrense med de innsatte enn hva jeg har med kolleger. Det ville du nok hørt av kollegene mine også, at jeg nesten kan virke litt sur på dem noen ganger. For det som kan irritere meg grusomt, det er når jeg ser slurv blant kollegaene mine – og det går utover innsatte. De innsatte kan på en måte ikke få forsvart seg sånn, men de kan si at «den og den gadd ikke» – ting jeg kan skjønne er slurv.

Terje F.: Hva er slurv for noe?

Fanny F.: Slurv er når de ikke har gjort det de har lovet. «Jeg skal ringe sosialkontoret, jeg skal ordne det for deg», og så har de ikke gjort det. Så overlater de arbeidet til neste skift, og så kommer jeg eller noen andre, og så kommer jo de innsatte og forteller det med en gang. Så sier de: «Den og den lovte det. Han gidder ikke.»

Terje F.: Hva gjør du da?

Fanny F.: Da merker jeg at jeg blir veldig irritert. Hvis det ikke er så vanskelig, så ordner jeg det bare selv. Men det er ikke riktig det heller. Skulle jeg gjort det riktig, så skulle jeg ha latt det ligge, men da rammer jeg den innsatte. For det er de som er de sårbare hele veien. Og det synes jeg ikke vi... Altså, det står lite respekt av oss hvis vi ikke kan klare å ordne opp når vi har lovet det. Da må vi heller være ærlig nok til å si med en gang: «Dette kan ikke jeg ordne i dag.»

Relasjonen og kommunikasjonen med de fengslede er dermed viktig for å forebygge og forhindre potensielt truende situasjoner i fengselet. Samtidig har det å prate, bli kjent, være oppmerksom og respektere de fengslede også en viktig medmenneskelig side. For måten hun møter de fengslede på, måten hun kommuniserer på, ja, selve den emosjonelle tonen i handlingen kan i mange tilfeller være det som gjør en viktig relasjonell forskjell.

Fanny F.: Det som gir meg aller mest [i jobben] er når jeg føler at jeg gjør noe for de innsatte. De er på en måte kravstore i den grad at de vil mye, men de gir jo mye igjen også. De er veldig raske til å si takk. Og de er raske til å si unnskyld, hvis det er noe. Er betjentene like gode? Vi er ikke det, altså. Og det er utrolig hvor det blir godtatt hvis vi betjentene går inn og sier, når vi har tråkket over eller har sagt noe galt: «Unnskyld, det mente jeg ikke.» Det er med engang: «Jo, det er greit.» Men de selv, de må kripe hele veien altså, til korset, og si unnskyld. For de er jo mye kjappere til å komme med utbrudd enn oss.

Terje F.: Hva tenker du om det? Du bruker ordet «kripe». Bruker du det bevisst?

Fanny F.: Ja. For de føler jo det når de har sagt noe. De har en annen språkbruk, og det skal jo ikke så mye til før de kommer med et utbrudd. Da har de mange ganger kommet, uten at jeg synes det var så ille, og sagt: «Unnskyld.» «Å, det gjør ingen ting», sier jeg. «Det er lov å være sinna for dere også. Hvis du ikke er mer sinna enn du var da, så er det helt ok.»

En slik empati-orientert rolleforståelse ser ut til å gi god gjenklang innenfor fengselskorrdiorenene. Det er dette perspektivet som trekkes frem når norske fengselsprester forteller om sine erfaringer fra cellene.¹²²³ I artikkelen *Menneskeverdet i fengslets hverdag* skriver for

¹²²³ Se: Bekken 2008.

eksempel teolog Stein Rune Ottesen om hvordan samtalene hans med de som er fengslet, svært ofte kretser omkring nettopp menneskets verd og verdighet. «For innsatte», skriver han, handler menneskeverdet «om den praktiske hverdagen»: Om hvordan de blir møtt som menneske. Om hvordan dette settes på prøve gjennom visitasjoner og kontroller. Og om å bli behandlet ærlig og rettferdig:

Det handler om konkrete situasjoner, alt fra hvordan ansatte kommer inn på cellen, hvordan de snakker til deg, hvordan de overleverer en beskjed osv. Det dreier seg om at man holder det man har sagt, om man kommer tilbake slik man har lovet, om man er ærlig, om man er interessert i den innsatte, om man har evnen til å lytte. [...] Som en innsatt sa til meg: «I fengselet er det god kunnskap om etikk. Men det er ofte mangel på psykologi og innlevelse i hverdagen til innsatte og om hvordan situasjonen oppleves fra den siden».¹²²⁴

Og det er dette kriminologen Thomas Ugelvik er inne på når han beskriver hvordan de fengslede i Oslo fengsel gjerne skiller mellom de gode og de dårlige betjentene.

Noen ganger er det ikke hva man gjør, men måten man gjør det på, som er viktig. Gode betjenter anerkjenner og ser deg som enkeltmenneske, ikke som et upersonlig nummer i rekken. Forskjellen mellom gode betjenter og dårlige betjenter ligger i hvordan de gjør jobben. Gode har empati og godt humør. Dårlige er sure og gir faen. De dårlige betjentene er altså ikke slike som misbruker makten sin, som er voldelige eller sadistiske. De er heller lite medfølende, eller mer presist: de kommuniserer medfølelse i mindre grad.¹²²⁵

For Fanny er dermed ro, orden og sikkerhet viktige verdier i betjentarbeidet. For uten at sikkerhetsarbeidet vektlegges i god nok grad i fengselet, vil både de fengslede, ansatte og besøkendes trygghet kunne være truet. En fengselsstraff er tross alt noe som de aller, aller fleste ikke ønsker å dømmes til. Men det er altså likevel ikke jakten på etterretningsinformasjon som er den primære drivkraften for hennes aktive relasjon til de fengslede. I stedet handler det om «medmenneskelighet», en verdi som Fanny beskriver som å ha «tanker for andre» og å «respektere andre for det de er».

Det er denne verdien, som innenfor de rammene som settes av samfunnsmandatet, fremstår som styrende for det arbeidet hun gjør i fengselet.

For som hun påpeker: Vi er der femti prosent for å passe på dem. Og resten av de femti prosentene skal vi prøve å hjelpe dem slik at de ikke kommer i fengsel flere ganger.

Da er det like mye vår plikt å hjelpe dem som å passe på dem.

9.8 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg har i dette kapitlet presentert og analysert beskrivelser gitt av seks betjenter, seks fengselsansatte med ulike refleksjoner rundt arbeidet i høysikkerhetsavdelinger.

¹²²⁴ Ottesen 2008: 157-159

¹²²⁵ Ugelvik 2011a: 140

I presentasjonen av *Astrid A.* synliggjøres det et både nåtids- og fremtidsperspektiv i måten hun beskriver betjentrollen på. Hun kombinerer her ansvaret for at de fengslede faktisk oppholder seg i fengselet, med et ønske om å vise omsorg og å påvirke dem. I varetektsavdelingen handler dette siste i stor grad om å gi oppmerksomhet til og ivareta de innsattes ve og vel – innenfor rammene av fengselsoppholdet. I domsavdelingen forsøker hun samtidig å oppmuntre og motivere dem til å leve mer lovlydige liv etter endt fengselsopphold. Hun vektlegger her viktigheten av respekt. Det å respektere dem som mennesker, innebærer også å respektere dem som personer som ikke ønsker eller klarer å leve kriminalitetsfrie liv. Hun kan være uenige i valgene deres. Hun kan ha klare tanker om hva som skal til for at de skal kunne leve det hun oppfatter er bedre liv. Men det er de fengslede selv som må ville og ønske det – hvis ikke trår hun over en moralsk linje.

I presentasjonen av *Bjarte B.* synliggjøres det et tydelig nåtidsperspektiv i måten han beskriver betjentrollen på. Han posisjonerer seg som «en mann som tenker sikkerhet», men som samtidig er opptatt av omsorg og enkeltpersoners ve og vel. Han uttrykker sterke følelser når det gjelder sedelighetsforbrytelser, samtidig som han betoner hvor viktig det er å kunne snakke med de som er fengslet, ta dem til side og forsøke å hjelpe dem i den situasjon de er i, her og nå. For Bjarte knyttes det tette bånd mellom sikkerhetsarbeidet og betjentenes evne til å lese situasjon, til å bruke sunn fornuft og til å være gode til å kommunisere. Han opplever imidlertid at arbeidshverdagen i for stor grad reguleres av krav til dokumentering og rapportering, og han synes det er problematisk å måtte bruke betydelig tid på å registrere «ting på et ark» eller en PC når han i stedet kunne ha brukt tiden sammen med de som er fengslet. Slik oppstår det en dragkamp mellom ledelsens ønske om dokumentering og den tiden han ønsker og mener er viktig å bruke sammen med de fengslede.

Også i presentasjonen av *Christer C.* synliggjøres det et tydelig nåtidsperspektiv. Han er opptatt av hvordan de fengslede har det under varetektsoppholdet, og han uttrykker en betydelig skepsis til hvordan fengselet styrer og stiller krav til sine ansatte. Han opplever her at pålagte dokumentasjonskrav gjør at viktig tid må brukes på å registrere en samtale fremfor faktisk å ha den, og når det som kan telles og måles blir det dominerende i forståelsen av kvalitet, oppstår det etter hans vurdering et dilemma: en vedvarende og motsetningsfylt spenning mellom lojaliteten til ledelsen (på den ene siden) og lojaliteten til kolleger og de fengslede (på den andre siden). Slik minner hans refleksjoner om de som tidligere har kommet frem hos Astrid og Bjarte. Han skiller seg imidlertid fra disse to ved å ha en eksplisitt oppdragende dimensjon i sine beskrivelser og refleksjoner. Christer går inn i avdelingshverdagen med en bevisst og artikulert intensjon om å overføre visse verdier, holdninger og ferdigheter til de som er fengslet, fordi dette er til deres eget beste. Slik kommer det også frem et visst håp om å kunne hjelpe de fengslede med livet etter løslatelsen.

I presentasjonen av *Dagfinn D.* synliggjøres det både et nåtids- og fremtidsperspektiv i måten han beskriver betjentrollen på. Han er opptatt av ro, orden og forutsigbarhet i avdelingen, og i min tolkning forstår han dette som noe verdifullt i seg selv. Han betoner hvordan han hele tiden arbeider for å gjenvinne «likevekten i systemet», og han setter i stor grad interaksjonen med de fengslede i sammenheng med den innvirkning det har på fengselshverdagens ro og orden. Dagfinn er samtidig opptatt av å «lage en alternativ livsvei [...] som innsatte kan følge og som kan være en vei ut av den kriminelle løpebanen de har hatt til nå». Slik uttrykker han et håp om å kunne gi de fengslede en bedre sjanse til å leve lovlydig etter endt straffegjennomføring, og slik er ofte samtalene hans orientert mot å endre og påvirke de som er domfelt.

I presentasjonen av *Eva E.* synliggjøres det først og fremst et nåtidsperspektiv i måten hun beskriver betjentrollen på. Eva er opptatt av både å sette grenser og være omsorgsfull i sitt arbeid i en domsavdeling. En god fengselsbetjent er ifølge Eva en som kan finne den rette balansen mellom å «prate», «lytte», «være tydelig», «sette grenser» og «låse-og-lukke». I dagens kriminalomsorg, forteller hun, er «vi like mye sosialarbeidere som vi er den gamle låse-og-lukke-rollen». Dette ønsket om å vise omsorg er imidlertid ikke bare av profan og allmennmenneskelig karakter. Eva uttrykker også et tydelig kristent livssyn, en livstolkning som ser ut til å ha innvirkning på hennes profesjonsmoraliske opptreden. Her blir autenticitet – i betydningen å være tro mot seg selv – en viktig verdi. Det er viktigere å være tro mot seg selv og sine egne verdier, enn å følge allerede formulerte normer og verdier – så sant det ikke bryter med samfunnsmandatet.

I presentasjonen av *Fanny F.* synliggjøres det både et nåtids- og fremtidsperspektiv, men det er arbeidet for å gi de fengslede en ny mulighet, etter løslatelsen, som kommer tydeligst frem. «De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag», sier hun og beskriver hvordan hun forsøker å ordne det slik at de fengslede har en jobb og/eller en adekvat bolig å gå til etter løslatelsen. Samtidig er hun opptatt av nåtiden: av å vise omsorg, av å sørge for sikkerheten til de som oppholder seg i fengselet, og av hjelpe til og tilrettelegge i den situasjonen de fengslede faktisk er i. Ro og orden beskriver her som en frukt av omsorgen hun viser de fengslede, av de forsøkene hun gjør for å hjelpe dem, og av de relasjonene hun knytter til dem i avdelingshverdagen.

I det neste kapitlet, som avslutter de empiriske analysene, vil jeg blant annet bruke disse presentasjonene til å identifisere fem moralske idealer for betjentrollen. Og slik jeg i denne sammenfattende avslutningsteksten har betont informantenes nåtids- og fremtidsperspektiver for fengselsarbeidet, vil jeg også konstruere idealene rundt en slik tidsakse.

10

SLIK EN GJETER VOKTER SIN FLOKK

Fem moralske idealer for betjentrollen

10.1 Introduksjon

I min lesning er det et motiv som går igjen i alle de siste fem kapitlene. Det springer frem i beskrivelsen av fengselsbetjentenes samfunnsmandat. Jeg finner det i analysen av styringsdokumentene. Det kommer til syne i intervjuene med aspirantnemnda, i måten Fengselskolen kommuniserer på i rekrutteringsbrosjyren, og i hvordan betjentene beskriver avdelingshverdagen fra høysikkerhetsfengslene.

Motivet jeg snakker om, er et enkelt bilde: Det er av en hyrde og hans flokk. Eller mer presist: Det er av den *relasjonen* som oppstår eller kan oppstå mellom en hyrde og flokken, mellom en gjeter og hennes sauer. Politisk og religiøst er dette en måte å styre og lede mennesker på som har lange røtter. Ifølge Michel Foucault kan motivet føres tilbake til den østlige middelhavsregionen. Til land som Egypt, Assyria, Babylon og Judea. Siden ble det tatt opp og tilpasset, omformet og institusjonalisert i den kristne kirke, før det i løpet av det attende århundre også ble sekularisert. Selv omtalte Foucault dette som *modalité pastorale de pouvoir* – eller i norsk språkdrakt: hyrdemakten. Denne måten å styre og lede mennesker på handler om hyrdens ansvar for konstant å våke over livet til alle i flokken, å hjelpe dem og å lette deres byrder.¹²²⁶ Etter min oppfatning har et slikt ansvar stor overføringsverdi til tolkningen av betjentrollen i norske fengsler.

I dette kapitlet, som avslutter avhandlingens tredje del, vil jeg bruke hyrdemotivet når jeg skal identifisere hvilke moralske idealer som fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser jeg har analysert. Med moralsk ideal mener jeg de bilder som konstrueres og etableres i det empiriske materialet av hvordan en bedre eller mer høytstående måte å opptre på som fengselsbetjent, ville være. De to adjektivene, «bedre» og «høytstående», handler da ikke om det et menneske tilfeldigvis kan begjære eller trenge. I stedet knyttes de til standarder for hvordan ulike instanser ønsker at fengselsbetjentene skal opptre i møte med de som er fengslet.¹²²⁷ Disse «ulike instansene» refererer i dette kapitlet – slik det har vært gjort i resten av avhandlingen – til kriminalomsorgens politiske, faglige og administrative ledelse,

¹²²⁶ Foucault 1979/2002: 307

¹²²⁷ Jeg har gitt en mer utførlig redegjørelse for begrepet «moralsk ideal» i kapittel 1.2.7.

til Kriminalomsorgens aspirantnemnd, til Fængselskolen og til de nitten betjentene jeg har intervjuet. I tillegg vil jeg hente inn perspektiver fra del 2, der jeg drøfter straffens begrunnelse og kriminalomsorgens samfunnsmandat.

Kapitlet er inndelt i fem. Etter denne innledningen (1) starter jeg med å ta fatt i Michel Foucaults beskrivelse av hyrdemakten og hvordan den etter hvert kom til å tre frem i en institusjonalisert og sekularisert form (2). Jeg trekker etter dette linjene tilbake til de fem foregående kapitlene i avhandlingen og forsøker å vise hvordan det kan gi mening å tolke betjentrollen i lys av hyrdemotivet (3). På den måten bygger jeg opp mot det som er dette kapitlets sentrum: identifisering av fem moralske ideal som fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelsene som er gitt av instansene jeg har analysert i del 3. Som jeg har påpekt flere ganger tidligere, inkluderer dette også de intervjuene som ikke er presentert i kapittel 9, men som jeg gjennomførte til bruk for denne avhandlingen.¹²²⁸ Disse fem idealene vil jeg kalle for henholdsvis det ordensvoktende idealet, det oppdragende idealet, det medvandrende idealet, det veiledende idealet og det transformerende idealet (4). Kapitlet avsluttes med noen sammenfattende hovedpoenger (5). Slik vil jeg forsøke å besvare det som er avhandlingens hovedproblemstilling: Hvilke moralske idealer kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som fem instanser – alle enten med en politisk, faglig, administrativ eller profesjonell tilknytning til kriminalomsorgen – gir av rollen som fængselsbetjent i fængselsavdelinger med høyt sikkerhetsnivå?

10.2 Michel Foucault og hyrdemakten

I to forelesningsrekker, den første holdt på Collège de France fra januar til april 1978, den andre på Stanford university i oktober 1979, utviklet Michel Foucault det tema som på norsk er blitt omtalt som hyrdemakten.¹²²⁹ Opphavet til en slik hyrdemodus av makt («this

¹²²⁸ Dette har jeg gjort mer utførlig rede for i kapittel 3.3.2.4.3. Det beskrives her hvordan jeg startet analysen med å inndele de enkelte betjentintervjuene i begrepskategorier, som så ble justert og endret etter hvert som jeg leste flere intervjuer. Disse kategoriene var knyttet til intervjuenes betydningsinnhold, samtidig som de også ble etablert, preget og korrigert av min egen forforståelse, lesning av det innsamlede datamateriale som helhet og eksisterende forskning. Kodingen og kategoriseringen av de nitten betjentintervjuene ga meg oversikt over materialet, og det hjalp meg til å se tendenser og mønstre i dataene. Disse tendensene ble så knyttet opp mot de teoretiske perspektivene som kommer til uttrykk i kapitlene om straffens begrunnelser (kapittel 4) og betjentenes samfunnsmandat (kapittel 5). I tillegg leste jeg dem, som nevnt, i lys av Michel Foucaults beskrivelse av hyrdemakten. Basert på disse kategoriene, på gjentatte nye nærlesninger av alle de nitten betjentintervjuene, samt på de analysene jeg hadde gjort av resten av datamaterialet, identifiserte jeg til slutt fem moralske idealer og fem korresponderende betjenttyper.

¹²²⁹ Jeg forholder meg i dette kapitlet til engelskspråklige tekster fra Michel Foucault. Forelesningene fra Collège de France ble holdt på fransk, men har utkommet i en engelsk oversettelse som er blitt godkjent av Foucaults arvinger (Ewald and Fontana 2009: XVI). Forelesningene ved Stanford university, og som er gjengitt under tittelen *Omnès et Singulatim*, ble holdt på engelsk (Faubian 2002: XLIII), mens artikkelen *Why Study Power? The Question of the Subject* ble skrevet på engelsk av Foucault selv (Foucault 1982: 777n). I gjengivelsen av sentrale ord og uttrykk – og «hyrdemakten» er ett av disse - har jeg støttet meg på Iver B. Neumanns norske oversettelse av *Omnès et Singulatim* (Foucault 2002) og Peer F. Bundgård og Carsten Sestofts danskspråklige oversettelse av forelesningene ved Collège de France (Foucault 2008).

pastoral modality of power») finner han i oldtidens østlige samfunn. Ideen om at guddommen, kongen eller overhodet kunne være en gjeter for en flokk med sauer, er lite til stede i gresk og romersk litteratur, hevder Foucault.¹²³⁰ De greske guder kan grunnlegge byer, vise hvor de skal ligge, beskytte innbyggerne og gripe inn. Men aldri noensinne leder de menneskene i bystaten «like a shepherd leads his sheep», påpeker han.¹²³¹ Det må man til den østlige middelhavsregionen – til land som Egypt, Assyria og Judea – for å finne. Her er til gjengjeld forestillingen om at mennesker kan regjeres, ledes og styres, slik en hyrde leder sine får, både fremtredende og tilstedeværende.¹²³²

I dette førkristne Østen ble både den egyptiske farao og de assyriske og babylonske monarkene omtalt som hyrder for sine folk.¹²³³ Men ifølge Foucault var det hos jødene at hyrdetemaet i særlig grad ble utviklet og forsterket. Hyrdemotivet knyttet seg her både til den religiøse lov og til jødernes selvforståelse. «Everything unfolded in the pastoral form, since God was the pastor and the wanderings of the Jewish people were wanderings in search of its pasture. In a sense, everything was pastoral», sier Foucault.¹²³⁴ For til forskjell fra nabolandene i Egypt, Assyria og Babylonia, der overhodet kunne omtales som en hyrde, er det en annen relasjon som trer frem i den jødiske litteraturen. Her brukes hyrdemetaforen i all hovedsak om relasjonen mellom guddom og menneskene, mellom Jahve og israelittene. Det er Gud og bare Gud som er gjeter for sitt folk, påpeker Foucault.¹²³⁵ Det eneste positive unntaket er David, det israelske monarkiets grunnlegger: Ham kaller Jahve til å «gjete Jakob, hans folk, og Israel, hans eiendom», som det heter i én av salmene.¹²³⁶ Bortsett fra David er termen i sin fullstendige og positive utgave forbeholdt Jahve.¹²³⁷ «The pastoral relationship in its full and positive form is therefore essentially the relationship of God to men. It is a religious type of power that God exercises over his people», bemerker Foucault.¹²³⁸ I fotnotene til forelesningene på Collège de France, som dels er basert på Foucaults egne

¹²³⁰ Foucault 1978/2009: 123

¹²³¹ Foucault 1978/2009: 125

¹²³² Foucault 1978/2009: 125

¹²³³ Den egyptiske farao, forteller Foucault, kunne for eksempel motta en hyrdestav under kroningen, og han ville deretter bli erklært menneskenes hyrde (Foucault 1978/2009: 124). Og i en assyrisk hymne kan det hete om kongen: «Radiant companion who shares in God's pastorship, who cares for the land and provides for it, O shepherd of plenty» (Foucault 1978/2009: 124). Dette hyrdemotivet, mener Foucault, identifiserer en bestemt type forhold mellom hersker og guddom. For hvis Gud er menneskenes hyrde, og hvis faraoen eller kongen er menneskenes hyrde, så er kongen/faraoen den underordnede hyrden som Gud har betrodd menneskeflokk til (Foucault 1978/2009: 124)

¹²³⁴ Foucault 1978/2009: 151

¹²³⁵ Foucault 1979/2002: 301; jf. Foucault 1978/2009: 124, 151.

¹²³⁶ Sal 78,71

¹²³⁷ Foucault 1979/2002: 301; jf. Foucault 1978/2009: 124, 151f. Det finnes imidlertid negative unntagelser, påpeker Foucault. Han henviser her til onde konger som sammenlignes med onde hyrder: de sprer flokken, lar den dø av tørst, eller klipper den bare for å tjene penger. I den jødiske litteraturen er det også eksempler på at Jahve overdrar ansvaret for menneskeflokk til visse profeter (Foucault 1978/2009: 124).

¹²³⁸ Foucault 1978/2009: 124f

forelesningsnotater,¹²³⁹ henvises det til flere slike tekster der denne relasjonen beskrives slik. Her er et lite utvalg:

Gud har vært min hyrde fra første stund til denne dag.¹²⁴⁰

Så sier Herren Gud: Se, jeg vil selv lete etter sauene mine og ta meg av dem. Som en gjeter tar seg av sauene sine og er med dem den dagen de blir spredt, slik vil jeg ta meg av sauene mine og berge dem fra alle stedene de kom til da de ble spredt, på den mørke og skytunge dagen. Jeg vil føre dem ut fra folkene, samle dem fra landene og føre dem inn i deres eget land. Så skal jeg gjete dem på fjellene i Israel, i dalene og overalt hvor de bor i landet. [...] Jeg vil gjete sauene mine og la dem hvile, sier Herren Gud. Jeg vil lete opp de bortkomne, føre tilbake de fordrevne, forbinde de skadde, styrke de syke, vokte de fete og sterke og gjete dem på rett vis.¹²⁴¹

Hør Herrens ord, dere folkeslag! Forkynn det til fjerne kyster og si: Han som spredte Israel, skal samle og vokte det slik en gjeter vokter sin flokk.¹²⁴²

Innenfor denne motivkretsen, slik den utviklet seg i et førkristent Østen, utmeisler så Michel Foucault fire temaer, fire punkter som også skulle få betydning for forståelsen av relasjonen mellom hyrden og flokken i senere kristen og vestlig sekulær tenkning.

For det første: Innenfor den jødiske litteraturen utøver hyrden makt over en flokk,¹²⁴³ ja, over en mangfoldighet i bevegelse («a multiplicity in movement»)¹²⁴⁴ Denne flokken skal hyrden føre fra et punkt til et annet. Israelittenes Gud er dermed for det andre en hyrde som vandrer, som beveger seg fra et sted til et annet, og som fører og leder flokken på denne veien.¹²⁴⁵ I dette ligger det at det finnes en flokk som hyrden samler, styrer og leder. Det hyrden samler, styrer og leder er spredte individer, og flokken er avhengig av hyrdens tilstedeværelse. Forsvinner hyrden, vil også flokken spre seg. Slik eksisterer flokken kun gjennom hyrdens umiddelbare nærvær og direkte handling.¹²⁴⁶

For det tredje er det hyrdens rolle å sikre sin flokks frelse. Denne frelsen er ikke en hvilken som helst frelse, og det dreier seg heller ikke bare om å redde alle i flokken når farer truer. Han trekker her paralleller til den greske antikken, der grekerne kunne sammenligne en gud som reddet byen, med en styrmann som styrte skipet unna klippene. Men i jødisk tenkning er det etter Foucaults oppfatning en helt annen måte hyrden redder flokken på. «It's not only a matter of saving them all, all together, when danger comes nigh. It's a matter of constant, individualized, and final kindness.»¹²⁴⁷ For ifølge Foucault er frelsen i første

¹²³⁹ Ewald & Fontana 2009: XVI

¹²⁴⁰ 1 Mos 48,15

¹²⁴¹ Esek 34, 11-16

¹²⁴² Jer 31,10

¹²⁴³ Foucault 1979/2002: 301

¹²⁴⁴ Foucault 1978/2009: 125; Foucault 1979/2002: 301

¹²⁴⁵ Foucault 1979/2002: 301f

¹²⁴⁶ Foucault 1979/2002: 302

¹²⁴⁷ Foucault 1979/2002: 302

omgang knyttet til fårenes livsopphold. Hyrden ser til at hver enkelt sau har mat og drikke. Han pleier dem når de er syke. Snakker med dem for å samle og rettlede dem. Han leier de som er såret, han sørger for at sauene ikke lider, og han bringer de villfarne tilbake. «Pastoral power is a power of care», sier Foucault. «It looks after the flock, it looks after the individuals of the flock, it sees to it that the sheep do not suffer, it goes in search of those that have strayed off course, and it treats those that are injured.»¹²⁴⁸ Slik er hyrdemakten en individualiserende makt. For hyrdene leder hele flokken, men de kan kun lede den på en god måte hvis de styrer den slik at ikke en eneste sau rømmer, påpeker han:

The shepherd counts the sheep; he counts them in the morning when he leads them to pasture, and he counts them in the evening to see that they are all there, and he looks after each of them individually. He does everything for the totality of his flock, but he does everything also for each sheep of the flock.¹²⁴⁹

Slik får Foucault frem det paradokset han omtaler som *omnes et singulatim*: På den ene siden skal hyrdene holde øye med helheten og med hvert enkelt får. På den andre siden skal de være villige til å ofre flokken i dens helhet til fordel for én enkelt sau: «This is central to the challenge, to the moral and religious paradox of the shepherd, or what could be called the paradox of the shepherd: the sacrifice of one for all, and the sacrifice of all for one.»¹²⁵⁰

For det fjerde: I den jødiske litteraturen manifesterer hyrdenes makt seg som en forpliktelse.¹²⁵¹ Denne forpliktelsen fremstår som en til tider slitsom og vedvarende omsorgsoppgave, hvis innhold er konstant å våke over livet til alle i flokken, å hjelpe dem og lette deres byrder.¹²⁵² Dette er dermed ikke en oppgave som først og fremst er definert som noe ærefullt og storslagent. Hyrdemakten kjennetegnes heller ikke av styrke og overlegenhet. «Pastoral power initially manifests itself in its zeal, devotion, and endless application», hevder Foucault. Hyrden er nemlig en skikkelse «who keeps watch»:

He «keeps watch» in the sense, of course, of keeping an eye out for possible evils, but above all in the sense of vigilance with regard to any possible misfortune. He will keep watch over the flock and avoid the misfortune that may threaten the least of its members. He will see to it that things are best for each of the animals of his flock.¹²⁵³

Foucault betoner her hvordan forfatterne av de nytestamentlige tekstene og de tidligste kirkefedrene kom til å forandre innsiktene fra den østlige tradisjonen på vesentlige punkter.

¹²⁴⁸ Foucault 1978/2009: 126f

¹²⁴⁹ Foucault 1978/2009: 128

¹²⁵⁰ Foucault 1978/2009: 129

¹²⁵¹ Foucault 1979/2002: 302

¹²⁵² Foucault 1979/2002: 307

¹²⁵³ Foucault 1978/2009: 127

Ett av disse områdene, som er særlig interessant for betjentenes rolleforståelse, er hvordan kirken forsterket hyrdens kunnskap og kjennskap til det enkelte får. Denne kunnskapen er særegen fordi den individualiserer, sier Michel Foucault: «This form of power cannot be exercised without knowing the inside of people's minds, without exploring their souls, without making them reveal their innermost secrets. It implies a knowledge of the conscience and an ability to direct it.»¹²⁵⁴

For det rekker ikke lenger å vite hva slags tilstand flokken er i. Hyrdene må også kjenne hvert enkelt fårs tilstand. Dette temaet eksisterte lenge før urkirkens hyrdebeskrivelser, men i kristendommen ble dette forsterket på ulike måter. Det ble fremhevet at hyrdene må kjenne hvilke materielle behov hvert enkelt medlem av flokken hadde, for på den måten å kunne hjelpe. Det ble understreket at de måtte vite hva hvert enkelt av fårene gjør. Og det ble forutsatt at de måtte vite hva som skjedde i individets sjel: «his progress on the road to sanctity».¹²⁵⁵ Alle disse teknikkene hadde et bestemt mål, nemlig å få individene til å arbeide med det Foucault omtaler som «their own ‘mortification’»: ¹²⁵⁶ en slags omvendelsesprosess der individene skal forsøke å vende ryggen til denne verden og seg selv.¹²⁵⁷

På en slik måte tar kristendommen temaene som kan knyttes til hyrdemotivet, opp i seg, utvikler dem og tildeler dem stor betydning, sier Foucault. De går igjen både i urkirken, gjennom middelalderen og inn i vår moderne tid. Ja, de løper gjennom hele Vestens historie, hevder han og legger til at de fortsatt «are still quite important for contemporary society»: «They deal with the relations between political power at work within the state as a legal framework of unity, and a power we can call «pastoral», whose role is to constantly ensure, sustain, and improve the lives of each and every one.»¹²⁵⁸

Rett nok har forståelsen av hyrdemakten forandret seg gjennom århundrene. Den har blitt brutt opp, transformert og integrert i ulike former. «But basically», sier Foucault, «it has never been truly abolished».¹²⁵⁹ I stedet kom hyrdemotivet fra 1700-tallet av i stadig sterkere grad til å innta nye og sekulære former. Det ble ikke lenger bare knyttet til kirken som religiøs institusjon. Hyrdemakten ble en del av måten vestlige, offentlige institusjoner kom til å styre og lede mennesker på. Samtidig ble innholdet i uttrykket «flokkens frelse» utvidet. Mens det innenfor kirken hadde handlet om frelse i den neste verden, handlet den sekulære versjonen av frelse om det dennesidige, ja, om: helse, sikkerhet, beskyttelse mot

¹²⁵⁴ Foucault 1982: 783

¹²⁵⁵ Foucault 1979/2002: 310

¹²⁵⁶ Foucault 1979/2002: 311

¹²⁵⁷ «Mortification is not death, of course, but it is a renunciation of this world and of oneself, a kind of everyday death – a death which is supposed to provide life in another world» (Foucault 1979/2002: 311).

¹²⁵⁸ Foucault 1979/2002: 307

¹²⁵⁹ Foucault 1978/2009: 148

ulykker og standarder for livsopphold. Hyrdemakten, skriver Michel Foucault, «which over centuries – for more than a millennium – had been linked to a defined religious institution», hadde slik på ny endret karakter. Den hadde bredt seg ut «into the whole social body», og den hadde funnet støtte i en lang rekke institusjoner.¹²⁶⁰

10.3 Hyrdemakten og fengselsbetjentrollen

Gjennom Michel Foucaults beskrivelse av hyrdenes ansvar, i deres oppgave med å våke over, hjelpe og lette fårenes byrder, finner jeg en fruktbar inngang til å fortolke og forstå de moralske idealene som kan knyttes til betjentrollen. Det er etter mitt syn en slik sekularisert form for hyrdemakt som implisitt uttrykkes i kriminalomsorgens samfunnsmandat. Og det er en slik måte å lede og styre mennesker på som trer frem i analysene av studiens empiriske datamateriale. Samtidig finnes det til dels store variasjoner i måten å forstå, tolke og utøve betjentrollen på. Det er de idealene som kan knyttes til denne rolletolkningen, som utgjør sentrum av dette kapitlet, men før jeg kommer så langt, vil jeg bruke noe plass på å tydeliggjøre hvorfor jeg mener det er plausibelt å tolke betjentrollen i lys av hyrdemotivet. Dette skjer ved på nytt å rette blikket mot samfunnsmandatet (jf. kapittel 5) og det empiriske materialet (jf. kapitlene 6-9), men denne gangen ved hjelp av hyrdemotivet som optikk.

Et kort poeng til slutt: Enkelte lesere som har kommentert tidligere utkast av dette kapitlet, har problematisert at jeg bruker ordene «sau» og «får» i omtalen av personer som er fengslet. Å anvende slike fraser kan virke stigmatiserende, er det blitt påpekt – og det er lett å forstå en slik innvending. For en rekke formuleringer og uttrykksmåter i det norske hverdagspråket – slik som similen «dum som en sau», metaforen «fåreskalle» og ordtaket «å følge bjellesauen utfor stupet» – impliserer jo at sauer er særlig uintelligente, enfoldige og ureflekterte vesener. For å unngå slike lesninger, og for ikke å forsterke eventuelle reduksjonistiske oppfatninger av de som er fengslet, er det viktig å understreke at saue-metaforen i dette kapitlet ikke inneholder forestillinger om noe uintelligent, enfoldig eller ureflektert. I stedet er det forventninger til betjentrollen som står i sentrum.

10.3.1 ... slik de kan tolkes ut fra samfunnsmandatet

I kapittel 5 formulerte jeg kriminalomsorgens samfunnsmandat, slik jeg tolker det for den tidsperioden studien omhandler, på denne måten for høysikkerhetsfengsler: Kriminalomsorgen skal sørge for fullbyrdelsen av de av domstolen ilagte straffereaksjoner som gjelder fengsel og forvaring, og stille fengselsplasser til disposisjon for politi og påtalemyndighet. På bakgrunn av dette mandatet beskrev jeg betjentenes delegerte oppdrag slik: Som ansatte

¹²⁶⁰ Foucault 1982: 784

fengselsbetjenter i avdelinger med høyt sikkerhetsnivå skal de bidra til fullbyrdelsen av fengselsstraff, og de skal være med på å stille fengselsplasser til disposisjon for politi og påtalemyndighet.

Det er for det første ansvaret for å våke over fårene som kommer til uttrykk i samfunnsmandatet og betjentenes delegerte oppdrag. Fengselsbetjentene skal sørge for at flokken er samlet og at ingen av fårene rømmer. Det gjelder for de som er idømt fengselsstraff, og det gjelder dem som er ilagt varetekt. Dette uttrykkes også i straffegjennomføringsloven § 3, innholdsparagrafen, der det vektlegges at fengselsoppholdet skal skje *på en sikkerhetsmessig forsvarlig måte*. I forarbeidene til loven utdyper departementet denne formuleringen ved å henvise til at «kriminalomsorgen alltid må vurdere risikoen for at domfelte vil begå nye straffbare handlinger, bryte fastsatte vilkår eller unndra seg straffen ved utformingen av innholdet i reaksjonen».¹²⁶¹ Hyrdenes oppdrag innebærer ut fra dette å sørge for at ingen individer i flokken rømmer, at disse ikke begår ny kriminalitet mens de er i flokken, ikke bryter fastsatte vilkår eller unngår å gjennomføre straffen eller de restriksjoner de er ilagt.

I straffegjennomføringsloven § 2, formålsparagrafen, gis betjentene for det andre ansvaret for å avhjelpe negative virkninger av isolasjonen for dem som er ilagt dette – enten av fengselsledelsen, av påtalemyndigheten eller av domstolen. I forarbeidene presiseres det at en slik avhjelping handler om at betjentene forplikter seg til å ivareta de som er fengslet.¹²⁶² Etter forskriften § 1-2 innebærer dette at varetektsinnsatte og domfelte som ikke deltar i fellesskap med andre, prioriteres «med hensyn til aktiviteter og samvær med tilsatte». I formålsparagrafen gis de for det tredje også i oppdrag å sikre at de fengslede har tilfredsstillende forhold under fengselsoppholdet.¹²⁶³ I forarbeidene presiseres det at formuleringen «tilfredsstillende forhold» gir kriminalomsorgen et ansvar for å «holde et visst minimumsnivå for alle domfelte/innsatte».¹²⁶⁴ Et slikt minimumsnivå retter seg, slik jeg tidligere har argumentert for, i særlig grad mot skal-bestemmelsene i straffegjennomføringsloven, altså det som fengslene er pliktige til å følge. Dette innebærer blant annet å sørge for at de fengslede får mat og drikke, at de så langt det er mulig, får oppholde seg i friluft hver dag, at de skal ha mulighet til få besøk, at de får utøve sin religion og sitt livssyn, at de skal kunne få ha fellesskap med andre som er fengslet, og at de får medisinsk hjelp hvis de er syke. Det retter seg også mot de forpliktelsene som følger av Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK), FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) og De europeiske fengselsreglene.

¹²⁶¹ Justisdepartementet 2000b: 37

¹²⁶² Justisdepartementet 2000b: 219

¹²⁶³ Straffegjennomføringsloven § 2

¹²⁶⁴ Justisdepartementet 2000b: 219

Formuleringene i §§ 2 og 3 kan slik ses i sammenheng med det som Foucault omtaler som hyrdens ansvar for fårenes frelse og livsopphold. Betjentene skal som hyrder, ivareta hvert enkelt medlem i flokken: «a matter of constant, individualized, and final kindness», for å si det med Foucault.¹²⁶⁵ De skal her prate med hver enkelt, lytte til dem, være oppmerksomme på hva de har behov for, og ta dem med på aktiviteter innenfor rammene for fengselsoppholdet. De skal sørge for at de har nok mat og drikke, de skal sørge for at de syke får pleie, og de skal lette opplevelsen av frihetsberøvelsen mens fårene er i flokken.

Og for det fjerde gir innholdsparagrafen i straffegjennomføringsloven fengselsbetjentene i oppdrag å legge forholdene til rette for at de straffedømte personene skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.¹²⁶⁶ «Dette», bemerker departementet i forarbeidene til loven, «kan skje ved veiledning, motivering, stimulering til læring og ved at det gis tilbud om deltagelse i ulike tiltak [som arbeid, opplæring og program]». ¹²⁶⁷ Jeg tolker dette som den mortifikasjonen eller omvendelsesprosessen som Foucault var inne på i urkirkens tilpasning av hyrdemotivet: hyrdenes tilretteleggende arbeid for fårenes utvikling på frelsens vei, «his progress on the road to sanctity». ¹²⁶⁸ Som hyrder har betjentene i oppdrag å hjelpe enkeltmedlemmene i flokken inn og frem på denne veien. Målet er at de under hyrdeblikket forandrer seg til det positive.

10.3.2 ... slik de kan tolkes ut fra studiens empiriske materiale

I analysen av det empiriske materialet til denne studien – styringsdokumentene, rekrutteringsbrosjyren og intervjuene med nemnda og de nitten betjentene – utdypes og forsterkes så betjentenes hyrdefunksjon.

For det første fremheves det også her hvor viktig samfunnsbeskyttelse og sikkerhet er i betjentarbeidet. Fengselsbetjentene skal sørge for at de fengslede til enhver tid befinner seg der det er bestemt at de skal være. Et viktig bidrag til denne siden av oppdraget knyttes til hvordan betjentene forholder seg til det statiske sikkerhetsarbeidet. For igjen å vende tilbake til hyrdemotivet: Det å låse dører, telle fårene i flokken, følge dem til aktiviteter (arbeid, program, skole), vokte dem under luftingen, og/eller låse dem inn og våke over dem for natta, blir en sentral del av hyrdeoppgaven. Et annet viktig bidrag er det dynamiske sikkerhetsarbeidet. Den kraften som ligger i de gode relasjonene, der hyrdene – ved å være til stede i, for og sammen med flokken – blir kjent og selv gir seg til kjenne, kommer her tydelig til syne. Som det heter i kriminalomsorgsmeldingen:

¹²⁶⁵ Foucault 1979/2002: 229

¹²⁶⁶ Straffegjennomføringsloven § 3

¹²⁶⁷ Justisdepartementet 2000b: 94

¹²⁶⁸ Foucault 1979/2002: 310

Menneskelig kontakt er svært viktig for påvirkning og utvikling av den domfelte. Et godt miljø skapes i situasjoner hvor tilsatte og domfelte omgås gjennom daglige gjøremål. [...] Et aktivt samvirke mellom tilsatte og domfelte er med på å øke sikkerheten og dempe risikoen for ureglementær atferd, uro og negativ innflytelse på miljøet. Tilsattes tilstedeværelse i miljøet vil også bidra til at tegn på negativ utvikling i fangemiljøet vil kunne oppdages og forebygges.¹²⁶⁹

Hyrdens ansvar dreier seg igjen om en konstant og individuell årvåkenhet overfor hvert enkelt individ. De skal passe på at fårene i flokken gis individuell omsorg og oppmerksomhet, de skal kjenne sin flokk i stort og smått og de har i oppgave å merke seg når det foregår skifte i stemninger og opptreden. Som flere av informantene mine uttrykker det: «De kjenner oss, og vi kjenner dem.» Eller som Kristus-skikkelsen («the first pastor», ifølge Foucault¹²⁷⁰) omtales i det evangeliet tradisjonen har tillagt apostelen Johannes: «Jeg er den gode gjeteren. Jeg kjenner mine, og mine kjenner meg.»¹²⁷¹

Hyrdene har slik i oppgave å være til stede for flokken, og i styringsdokumentene vektlegges det en rekke verdier, holdninger og evner som betjentene bør ha for å gjøre en adekvat jobb. Hyrdene skal opptre som rollemodeller for god oppførsel. De skal veilede de fengslede. De skal opptre med fasthet, være rettferdige, ha empati og kunne kommunisere. De skal ha evnen til å sette grenser og kunne løse konflikter. De skal kunne vise omsorg og aktivt oppmuntre de fengslede til å leve lovlige liv.¹²⁷² Samtidig skal de være lydige overfor de lover og reglene som gjelder for kriminalomsorgen.¹²⁷³

I intervjuene med aspirantnemnda vektlegges det hvordan de leter etter søkere som kan være gode ledere for flokken. Hyrdene beskrives blant annet som autoriteter som med selvinnsett, persepsjonsevner og god dømmekraft kan klare å styre en flokk av fengslede individer. Som kan sette rammer for andre, som har mot til å sørge for at disse rammene overholdes, og som kan være tydelige. Ett av nemndmedlemmene sier det slik:

Skal du holde ut i denne bransjen, må du være glad i å jobbe med mennesker. Vi vil ikke ha den endimensjonale, ureflekterte søker som hater fanger. Personer som med ord, handling eller kroppsspråk sier at de er her for å lære folk til å ta seg sammen, har ikke en sjanse. Betjentene skal gjøre de innsattes liv lettere. De må kunne kommunisere, kunne si noe hyggelig til en innsatt. Vi er opptatte av at frihetsberøvelsen er straffen og at man skal ha en humanistisk tilnærming innenfor de rammene det setter. Samtidig må de kunne være myndige, bestemte, sette grenser, ikke la seg manipulere. Det er en kombinasjon av mange ulike forhold som gjør rollen så vanskelig. Det å kunne veie alle disse hensynene – både det å være gode relasjonsbyggere og det å kunne sette ned foten og si at her er det faktisk ikke mulig å komme lenger, «sånn skal det være» – er utfordrende.

¹²⁶⁹ Justisdepartementet 2008a: 205

¹²⁷⁰ Foucault 1978/2009: 152

¹²⁷¹ Joh 10,14

¹²⁷² Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a; Justisdepartementet 2008a

¹²⁷³ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 9

Nemnda leter her etter hyrder som kan sørge for at de fengslede er på rett plass til rett tid og samtidig kan lette opplevelsen av frihetsberøvelsen. De skal ha en empatisk holdning. De skal trøste. De skal kunne prate. De skal kunne hjelpe. De skal kunne veilede. De skal være tolerante og fleksible, ha humør og kunne spre litt glede. Kort sagt: De «skal gjøre de innsattes liv lettere», som ett av nemndmedlemmene uttrykker det. Samtidig har de også et ansvar for at enkeltmedlemmer i flokken ikke stikker av, gjør opprør eller skader andre. Det betyr at de også må sette grenser, kontrollere og vokte over dem. Og de må altså til enhver tid vite hvor de fengslede er.

I analysen av rekrutteringsbrosjyren og i intervjuene med betjentene utbroderes hyrdemotivet ennå mer. Også her betones det at betjentene, som hyrder, skal forsøke å styre og lede, hjelpe og kontrollere, tilrettelegge og motivere, samle og sette grenser for flokken. De skal passe på at fårene ikke rømmer. De skal sørge for at de ikke skader seg selv eller andre. De skal prate og oppmuntre, lytte og korrigere. De skal hente mat og drikke. De skal gi beskjed til helseavdelingen hvis noen er syke. De skal telle de fengslede for å vite at alle er på plass. De skal være mye til stede i fellesskapet. Og de skal kjenne hvert enkelt individ. Derfor opplever betjentene uro over kolleger – som oftest de ufaglærte vikarene – som ikke opptrer slik de bør: som ikke kjenner fårene i tilstrekkelig grad, som ikke gir uttrykk for at de bryr seg eller som skaper unødig uro i flokken.

10.4 Hyrdene. Presentasjon av fem moralske idealer for betjentrollen

Så langt ser det ut til at hyrdemotivet er en fruktbar optikk for å analysere betjentrollen. Gjennom denne optikken blir det imidlertid også tydelig at det finnes spenninger og nyanser i hva de fem instansene (kriminalomsorgens faglige, administrative og politiske ledelse, aspirantnemnda, Fengselsskolen og de nitten fengselsbetjentene) vektlegger i hyrdeansvaret, hvordan de forstår samfunnsmandatet og hvordan de tolker rollebeskrivelsene.

Jeg vil på de neste sidene identifisere og beskrive fem ulike moralske idealer som jeg finner i det empiriske materialet til denne studien.¹²⁷⁴ Disse har jeg delt inn i to hovedgrupper: de nåtidsorienterte betjentidealene og de fremtidsorienterte betjentidealene, som jeg igjen grupperer i henholdsvis tre og to underkategorier: det ordensvoktende idealet, det oppdragende idealet og det medvandrende idealet (4.1); det veiledende idealet og det transformerende idealet (4.2).

Jeg har også utviklet fem idealtyper for å levendegjøre og beskrive disse moralske idealene: ordensvokterne, oppdragerne, medvandrerne, veilederne og transformererne. En slik

¹²⁷⁴ Som jeg har påpekt flere ganger tidligere, inkluderer dette også de intervjuene som ikke er presentert i kapittel 9, men som jeg gjennomførte til bruk for denne avhandlingen. Se her: kapittel 3.3.2.4.3.

typeinndeling skal imidlertid *ikke* leses som en sammenfattende beskrivelse av enkeltbetjenter jeg har møtt eller intervjuet. I stedet skal typene forstås som pedagogiske konstruksjoner, ja, som et analytisk redskap jeg bruker for å sammenligne sosiale fenomener. I tradisjonen etter Max Weber¹²⁷⁵ rendyrker og fremhever jeg her visse elementer og bestemte kjennetegn fra det empiriske materialet, slik de knytter seg til verdier og holdninger, og deler disse elementene og kjennetegnene inn i sammenlignbare og konsistente konstruksjoner. En idealtipe, skriver Anthony Giddens, er «a 'pure type', constructed by emphasizing certain traits of a given social item into an analytical model which does not necessarily exist anywhere in reality. The traits are defining, not necessarily desirable, ones».¹²⁷⁶ Slik vil en betjent som arbeider i et høysikkerhetsfengsel antagelig kunne kjenne seg igjen i flere av disse typene, selv om tyngdepunktet trolig vil ligge ett sted. Og slik er det mitt håp at typeinndelingen kan gi så vel fengselsbetjenter som lesere uten førstelinjeerfaring fra fengslene, en overskridende gjenkjennelse av betjentrollen og praksisfeltet.¹²⁷⁷

La meg også presisere to andre ting før jeg tar til med betjentidealene:

Først: For å skulle kunne gjøre en adekvat jobb som fengselsbetjent, om man så befinner seg blant de nåtidsorienterte eller fremtidsorienterte hyrdene, er man avhengig av en viss evne til å kunne balansere. Betjentyrket fremstår, slik jeg tolker datamaterialet som er presentert i de fire siste kapitlene, som en vedvarende balansering mellom for mye og for lite. Betjentene må vise innlevelse i andres situasjon, men ikke så mye at det går på bekostning av sikkerheten. De kan være personlige, men ikke på en slik måte at de fengslede kan bruke det mot dem senere. De bør være humørfylte, men ikke taktløse eller useriøse. De kan være tillitsfulle, men ikke naive. Tolerante, men ikke grenseløse. Vennlige, men ikke kameratslige. Og de er ikke minst oppmerksomme på hvordan de opptrer som kjønn: maskuline, men ikke på en måte som visker ut følelser og empati; feminine, men ikke på en måte som overskygger vokteransvaret eller gjør dem til begjærsobjekter.

For det andre: Både de nåtidsorienterte og de fremtidsorienterte hyrdene er opptatt av at det er selve frihetsberøvelsen som er det pønale kjerneelementet i fengselsstraffen. Jeg har ikke funnet noe i mitt empiriske materiale, verken gjennom dokumentanalyse eller i intervjuene, som trekker i retning av at det er en oppgave for betjentene å gjøre livene til de fengslede så vanskelige eller vonde eller smertefulle som mulig. Tvert om betones det hos alle instanser at betjentene skal medvirke til at de som er fengslet, «ikke blir påført tyngre soningsforhold enn det som følger av sanksjonene», som det formuleres i ett av

¹²⁷⁵ Se: Weber 1949: 90-92.

¹²⁷⁶ Giddens 2001: 691

¹²⁷⁷ For en beskrivelse og presisering av begrepet «overskridende gjenkjennelse», se. kapittel 3.5.

styringsdokumentene.¹²⁷⁸ Ondet i straffen knyttes på den måten ikke til innholdet i gjennomføringen, men til selve frihetsberøvelsen. Slik tildeles gjennomføringen av ilagt frihetsberøvelse stor betydning, og både de nåtids- og de fremtidsorienterte hyrdene betoner at deres viktigste oppgave er å sørge for at ingen av fårene rømmer eller unndrar seg de sanksjonene som er ilagt av domstolen eller påtalemyndigheten.

I min lesning er betjentenes fremste oppgave å være «de voktende hyrder». De skal holde øye med hvert av fårene, og gjennom nøyaktighet, årvåkenhet og dømmekraft sørge for at de enkelte individene i flokken befinner seg på det stedet det til enhver tid er bestemt at de skal være. Hvis én av fårene i flokken rømmer, kan det gjøre noe med folks opplevelse av trygghet, det kan true samfunnssikkerheten, og/eller det kan minske borgernes tillit til kriminalomsorgen. De voktende og balanserende hyrdene er dermed noe som kjennetegner alle betjentyperne – både de nåtidsorienterte og de fremtidsorienterte hyrdene. Forskjellen er hvordan de kombinerer disse kjennetegnene med andre verdier og holdninger.

10.4.1 De nåtidsorienterte betjentidealene

De nåtidsorienterte idealene kjennetegnes først og fremst av den vekten som legges på enkeltindivider og flokken: på hva som skjer, akkurat her, akkurat nå. Det er imidlertid tydelige variasjoner i oppfatningen av *hva* betjentene bør være mest opptatt av. Er det hvert enkelt får eller er det av flokken som helhet? En slik variasjon får meg til å dele idealet inn i tre undergrupper: det ordensvoktende, det oppdragende og det medvandrende idealet. Der representantene for de to siste undergruppene artikulere et særlig ansvar for hvert enkelt individ, er det flokken som settes i sentrum hos ordensvokterne.

10.4.1.1 Det ordensvoktende idealet

Ordensvokterne er først og fremst opptatt av at det er ro og orden i flokken. Strategisk kjennetegnes de ved at de plasserer seg både bak, på siden av og midt i gruppen av sauer. På den måten har de ikke bare oversikt over flokken som helhet, men også hvert enkelt får i gruppen. De vet hva som skjer i avdelingen, de samtaler gjerne med de fengslede, og de har hele tiden blikket rettet mot forandringer i flokken eller hos enkeltindivider. Slik arbeider de for å ha avdelingen stabil, og slik etableres det en akseptabel grad av forutsigbarhet og struktur. Hva som er akseptabel ro og orden kan variere fra hyrde til hyrde, men det sentrale er å møte de fengslede med et tilstrekkelig nivå av respekt og rettferdighet, av fleksibilitet og tydelighet. Dette innebærer blant annet at de blir gitt den maten de har rett til og den luftingen og treningen de har krav på, at det er fellessamvær og at de får ta de telefonene regelverket tilsier at de skal ha.

¹²⁷⁸ Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 2005a: 6

For ordensvokterne er forutsigbarhet, ro og orden helt sentrale verdier. «Jeg liker godt at ting er i system», kan de for eksempel fortelle (Dagfinn D.). Det å kunne prate og lytte, det å kunne være tydelig og det å kunne sette grenser er videre høyt verdsatte ferdigheter. Empati, persepsjon og dømmekraft fremtrer som viktige evner, mens lojalitet til flokken, lydighet til regelverket, og det å være årvåkne, modige og høflige er viktige holdninger.

Disse holdningene, ferdighetene eller evnene er primært viktige fordi de er nyttige instrumenter for å nå målet om ro og orden. Ordensvokterne hevder nemlig at det er gjennom kontroll og tilstedeværelse, samtaler og aktivitet at de etablerer tilstrekkelig kunnskap til at det sosiale klimaet i flokken er i likevekt. Og det er gjennom slike tiltak at de kan forhindre at roen og ordenen forskyves mot det ustabile eller uforutsigbare. Slik kan ordensvokterne rettferdiggjøre å bruke enkeltmennesker kun som midler og gjenstander, vel og merke så lenge det tjener flokken som helhet, og så lenge det er innenfor lovverket. Og slik forankres viktigheten av å hjelpe og motivere, lindre og støtte primært i hensynet til flokken og avdelingsens ro og orden. Sekundært kommer nytten det har for samfunnet (siden ro, orden og forutsigbarhet er grunnleggende for å sikre at de fengslede ikke rømmer, og siden en rømning kan true samfunnstryggheten eller tilliten til kriminalomsorgen). Og tertiært kommer nytten det har for det enkelte menneske. Perspektivet kan for eksempel være slik:

Tilsatte skal være tilstede ved alle fellesskapsituasjoner i fengsel med høyt sikkerhetsnivå. Dette er primært for å opprettholde ro og orden. Dette oppnås best, så langt det er mulig, ved at tilstedeværelsen er basert på naturlig samvær og reelle oppgaver i fellesskaps situasjonen, og at kontrollelementet utføres med respekt uten at hensikten bortfaller (Kriminalomsorgsmeldingen).

En god fengselsbetjent [...] er flink til å finne løsninger på ting som forskyver systemet, for å få det tilbake i likevekt. [...] Det kan være en fange som kutter seg. Så må vi jo skaffe folk og vi må ordne opp i dette her. Er det lite, kan det hende at vi klarer å bandasjere litt. Er det sykepleier og lege på huset, kan det hende at vi ordner det her. Er det ikke det, og det er litt mer, må vi kan hende fremstille ham til lege. Og er det enda mer, så må vi kan hende til sykehuset. Og er det enda mer enn det igjen, må vi kan hende ha ambulanshelikopter. Så lenge vi jobber med denne mannen, er systemet på en måte litt ut av likevekt. Så er det å gjenvinne den. Med en gang vi har fått innsatte på sykehuset, eller vi har fått bandasjert fingeren og roet ned situasjonen og fått alt tilbake i normal drift igjen, så er likevekten i systemet gjenfunnet (Dagfinn D., intervjuet fengselsbetjent).

Ordensvokternes fremste kjennetegn er dermed at de primært orienterer seg mot flokken som helhet, akkurat her, akkurat nå. Hvorvidt de fengslede begår nye forbrytelser etter at de er løslatt, tildeles liten eller ingen betydning hos ordensvokterne. Heller ikke er det særlig viktig om de fengslede får leve så normale liv som mulig innenfor murene. For interaksjonen som denne typen hyrder har med de fengslede, handler jo primært ikke om å vise omtanke, om å hjelpe til i en vanskelig situasjon, om å motivere, lindre, støtte eller om å drive rehabiliterende påvirkningsarbeid. Tanken er i stedet at så lenge ett får forstyrret flokkens ro og orden, så forstyrres hele flokken. Og når flokken forstyrres, er det hyrdens fremste oppgave å rette innsatsen og oppmerksomheten mot enkeltindivider slik at den

normale likevekt av ro og orden gjenopprettes. Lakmustesten på en god dag på jobb for ordensvokterne er derfor om det sosiale livet i avdelingen har vært innenfor rammene for akseptabel ro og orden.

10.4.1.2 Det oppdragende idealet

Også oppdragerne har blikket rettet mot enkeltindividene i flokken. De kjennetegnes av en tydelig tro på at mennesker kan endre seg. Tro på menneskelig forandring er dermed en viktig verdi for disse hyrdene, og denne endringen kan skje i et nåtidsperspektiv, innenfor rammene av flokktilhørigheten. Denne typen hyrder oppfatter at arbeidet deres innebærer en oppdragergjerning, og de går derfor inn i arbeidshverdagen med en bevisst intensjon om å overføre et sett av verdier, holdninger og ferdigheter til fårene. «Jeg prøver å gi dem tanker og ideer og verdier og syn som jeg synes er viktig», kan de for eksempel uttrykke (Christer C., intervjuet fengselsbetjent).

Denne bevisste viljen til og ønsket om å påvirke knyttes til både ord og handling. Målet er at hvert enkelt individ gjennom opptreden, disiplinering og/eller sanksjoner – ved hjelp av praksis, oppmuntring, tildelte goder og råd – skal bli påvirket til adekvate vaner, verdier, holdninger og ferdigheter. Disse adekvate vanene, verdiene, holdningene og ferdighetene skal så sette fårene i stand til å leve akseptable liv, for seg selv og i relasjon til andre innenfor murene. Ingen av fårene er imidlertid like, og de oppdragende hyrdene er dermed opptatt av å utvikle sin egen persepsjonsevne og dømmekraft for å se hvem som skal oppdras på hvilken måte til hvilken tid. Noen av sauene i flokken behøver nemlig å læres helt grunnleggende ting, som å rydde cella, barbere seg og dusje. Andre kan man forsøke å påvirke på andre områder – som hvordan man forholder seg til autoriteter, hvordan man opptrer høflig, eller hvordan man styrer sinnet sitt. Oppdragerne er også oppmerksomme på at god påvirkning skjer i samsillet mellom hva de sier, måten de sier ting på og hvordan de selv opptrer. Som hyrder kan de derfor forsøke å påvirke gjennom disiplinering og kontroll, men det er når fårene ser hvordan sindighet og høflighet, ordentlighet og omtanke kan settes ut i praksis, at påvirkningen særlig har virkning.

Som representant for samfunnets maktapparat, stilles det andre krav til deg. Det er samfunnet som stiller de kravene: Du skal være litt bedre enn samfunnet for øvrig, nettopp fordi at du skal ha en oppdragende rolle i forhold til de innsatte (Medlem av aspirantnemnda).

Som rollemodell oppfører du deg på en skikkelig måte. Måten jeg snakker med dem på, måten jeg takler ting på og måten jeg hjelper dem på. Grensesetting og alt egentlig når det gjelder måten jeg går frem på (Christer C.).

De oppdragende hyrdene går slik både foran, midt i, på sidene og bak flokken. De observerer, hele tiden på jakt etter hvordan sauene oppfører seg, slik at de kan oppdage hva den enkelte har behov for å hjelpes med eller påvirkes til. Primært skjer denne aktive

påvirkningen fordi de mener at slike vaner, holdninger og ferdigheter er goder i seg selv, for det enkelte individ. Sekundært bidrar dette til at fårene, gjennom en akseptabel opptreden i flokken, kan leve bedre liv i fengselet, og tertiært settes det inn i et fremtidsperspektiv: For i oppdragerne bor det også et håp om at de adekvate vanene, verdiene, holdningene og ferdighetene som er blitt etablert i fengselet, kan føre til at sauene får leve bedre liv etter løslatelsen.

Det er på den måten hensynet til den enkelte, ikke til flokken som helhet, som teller mest for oppdragerne. Målet er å hjelpe, gjennom å påvirke og oppdra. Oppdragerne vil derfor også betone viktigheten av normalisering i fengselet. Fengselet skal være et sted som er mest mulig likt et normalt hjem, og i rollen som far eller mor forsøker de å oppdra de andre i familien til å oppføre seg på en mest mulig akseptabel måte. En annen sentral verdi er tid. Tid til å bli kjent med hvert enkelt får, og tid til å kunne påvirke og oppdra.

Vi prøver å påvirke. Spørsmålet er: «Hva skal jeg påvirke deg med?» «Hvor ser jeg at problemet *ditt* er hen?» (Christer C.).

Vi blir veldig godt kjent med dem, og vi kan på mange måter få et kameratslig forhold. Samtidig skal vi være litt foreldre, litt streng og gjerne den som hindrer ham i å gjøre de tingene som han selv har lyst til å gjøre (Henrik H., intervjuet fengselsbetjent).

Noen føler du at du må være som en slags far for. Du må fortelle dem hva som er rett og galt. Du må påvirke. Lære dem å barbere seg, vaske seg og alt det der (Christer C.).

Noen av oppdragerne kan forstås som utøvere av sterk-paternalisme. Gjennom ønsket om å påvirke diskvalifiserer og/eller innskrenker de enkeltindividets handlingsfrihet og valgmuligheter, og dette rettferdiggjør de ut fra en bevisst og ofte artikulert vurdering av hva individene i flokken best er tjent med. Denne typen hyrder har imidlertid ikke en objektiviserende holdning til enkeltindividene. For det er de fengslede selv – ikke flokken eller samfunnet utenfor fengselet – som er det primære målet for deres påvirkende og oppdragende arbeid. Blikket rettes på den måten mot det enkelte fårs behov og situasjon, der håp, mot, hjelpsomhet og tålmodighet blir viktige holdninger.

10.4.1.3 Det medvandrende idealet

Hos medvandrerne rettes blikket først og fremst mot enkeltmennesket. Der ordensvokterne setter flokken i første rekke og enkeltmenneske tertiært, snus dette på hodet hos medvandrerne. Disse hyrdene kan gå foran, bak, på sidene og midt i flokken. De kan være tydelige og grensesettende, de kan være opptatt av ro og orden, de kan trøste og småprate, le og gråte med de som er fengslet. Det viktige for medvandrerne er enkeltmennesket og forsøket på å ivareta hvert enkelt får i flokken. Disse hyrdene tildeler fårene en absolutt egenverdi; enhver deltaker i flokken ses som noe unikt og verdifullt, uavhengig av hva de

har gjort tidligere eller hvilke holdninger de i dag har. Medvandrerne opplever her å ha et ansvar for å bevare dette menneskeverdet hos den enkelte andre. Hvert enkelt medlem i flokken betraktes slik som et medmenneske og et individ de som hyrder, har et moralsk ansvar for. Dette kan for eksempel komme til uttrykk slik:

Det er en god dag når innsatte har gitt uttrykk for at jeg har betydd noe for dem. Jeg kom på jobb i går tidlig, og da hadde jeg ikke vært på jobb siden fredag. Da [på fredag] var det en som var veldig syk, brekt på heroin. Det er en sånn rolle som jeg liker. Jeg liker den rollen der som fengselsbetjent. Den delen å få være fengselsbetjent. Det å få dem på beina igjen, å få vise omsorg. Da hadde jeg vært inne og passet på at hun hadde fått drukket, hadde fått yoghurt på kjøkkenet, hadde fått ernæring, fått henne opp, fått i henne medisiner. Hun var fryktelig dårlig, men jeg forsøkte å få de basale behovene i henne, så hun hadde sjanse til å komme seg. Da jeg kom på jobb i går, var hun oppe og gikk. «Å, så fin, å, så flott», sa jeg til henne. Hun var oppe klokka sju. Håret var gredd. «Jøss, så fort du kom deg», sa jeg. Da kom hun bort og takket for at jeg hadde vært så snill med henne før helga. Det er sånne ting. «Det er bare min plikt», sa jeg. Men det er sånne ting som jeg synes er fint (Jorunn J., intervjuet fengselsbetjent).

Medvandrerne er både opptatt av enkeltpersoners ve og vel og av flokken som helhet. De forsøker å få alle med seg, sette grenser hvis de må, og er omsorgsfulle og hjelpsomme så ofte de kan. De forsøker å motivere og gi de fengslede håp, og de kan være opptatt av straffens betydning for å gjøre opp for skyld og tidligere levd liv. Tid blir på den måten en svært viktig verdi for disse hyrdene. Det samme er toleranse, mens empati løftes frem som en sentral evne:

Jeg kan prøve å være moraliserende. Jeg kan prøve å være veiledende og alt dette her. Det vil jeg ikke oppnå så mye med. Jeg tror det viktigste er at de blir hørt og forstått på den riktige måten. At vi dekker deres viktigste behov der og da (Henrik H.).

Jeg ser etter søkere som har evnen til refleksjon og empati. Har de empatiske evner? Er de opptatt av det? Det er for meg kjempeviktig. Det å kunne se andres perspektiver, det å kunne bruke av seg selv i møte med andre, det å kunne ha evnen til å sette seg inn i andres situasjon og forstå at livet kan være forskjellig, er helt sentralt når du skal arbeide som betjent (Medlem av aspirantnemnda).

Skal du holde ut i denne bransjen, må du være glad i å jobbe med mennesker. Vi vil ikke ha den endimensjonale, ureflekterte søker som hater fanger. Personer som med ord, handling eller kroppsspråk sier at de er her for å lære folk til å ta seg sammen, har ikke en sjanse. Betjentene skal gjøre de innsattes liv lettere. De må kunne kommunisere, kunne si noe hyggelig til en innsatt. Vi er opptatte av at frihetsberøvelsen er straffen og at man skal ha en humanistisk tilnærming innenfor de rammene det setter (Medlem av aspirantnemnda).

Vekten legges videre ikke på at de fengslede skal bli bedre mennesker, men at de skal ha det så godt som mulig, innenfor rammene av varetektsoppholdet eller straffegjennomføringen – akkurat her, akkurat nå. «Håpet er at jeg kan være en faktor som gjør at dagen er bedre enn uten meg», kan de fortelle (Knut K., intervjuet fengselsbetjent). De kan også si:

Vi prater med dem og prøver å hjelpe dem. Mange av dem er veldig skjøre, og da er vi der som ... Vi blir medmennesker, rett og slett. For det med nøkler og låse ut og inn – ja, selvfølgelig, det gjør vi jo

hele tiden. Men vi blir også gjerne de eneste de har å prate med. De har bare oss. Derfor blir vi en samtalepartner for mange av dem (Ivar I., intervjuet fengselsbetjent).

Mennesker som straffes er i en sårbar situasjon. Korrekt behandling og tilstrekkelige materielle betingelser er nødvendig, men ikke nok. Kriminalomsorgen og alle andre som deltar i straffegjennomføringen, må vise medmenneskelighet. Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fengselsmuren (Kriminalomsorgsmeldingen).

Å være en god fengselsbetjent har nok noe med respekt å gjøre. At man kan sette seg inn i deres [de fengslede] situasjon, uten å godkjenne det de har gjort. At en kanskje kan se noen av deres problemer. Det kan blant annet komme en telefon inn om at dama har tatt overdose. Eller er blitt voldtatt. Det er jo en tøff hverdag de lever i. Og så sitter de her, og så kan de ikke få gjort en dritt. Hvis en tenker med seg selv: «Hva hvis det var min mann eller min datter», så er det klart man hadde reagert. Og da hadde det vært greit om det var noen som skjønnte ting, slik at man kanskje kunne fått lov til å ta den ekstra telefonen, eller i hvert fall kunne ha hørt på dem. Jeg tror de [som er fengslet] synes det er ålreit at vi sitter og hører på dem. At vi tar dem på alvor (Line L., intervjuet fengselsbetjent).

Normalitetsprinsippet i fengslene tildeles på den måten stor betydning: Fårene i flokken skal, innenfor rammene som er lagt av lovgiver, påtalemyndighet eller domstol, få leve sine liv i fengselet med de samme rettigheter og muligheter som innbyggerne ellers. Disse rettighetene og mulighetene forankres imidlertid ikke primært i rehabiliterings- eller sikkerhetsbegrunnelser. De har en verdi seg selv. Det er heller ikke en handlings fremtidige nytte for samfunnet (at de fengslede ikke begår ny kriminalitet etter løslatelse) eller nåtidige nytte for flokken (at det skapes ro og orden i avdelingen) som etter medvandrene vurdering gjør en handling god. I stedet forsøker de å fremme det som er godt for den enkelte andre fordi det er et gode i seg selv. Det å kunne lese og skrive blir på den måten ikke et instrument for å leve lovlydig. Det har en selvstendig verdi. Det å kunne lære å spille gitar har ikke bare betydning hvis det fører til rehabilitering. Det har verdi seg selv. Og det å prate og snakke med hvert medlem i flokken er ikke bare betydningsfullt hvis det fører til bedre rehabilitering eller sikkerhet. Det har verdi i seg selv.

Å ha et menneske rundt seg som du kan prate om andre ting enn rus med, det er jo rehabilitering i seg selv det. For det er mange som 24 timer i døgnet går i rus. Og hvis de da kan prate om noe helt annet, vil jo jeg si at det er også en form for det som kriminalomsorgen har funnet ut at vi skal gjøre. Jeg synes det. Jeg blir nesten litt provosert, jeg, når vi liksom skal prate [banker i bordet to ganger] «sånn!» hele tiden. Det er viktig at vi har det litt romslig. Det viser jo at vi er mennesker vi også. At vi ikke er roboter som skal hjelpe dem med å få et liv (Astrid A., intervjuet fengselsbetjent).

Dette er en stor folkehøyskole. De bor her, og hvis alle samtaler skal være penset inn på det [at den domfelte skal stå bedre skodd når han kommer ut] så går det ikke. Det må være rom for noe mer. De bor her. Og for noen så er vi jo familien. De har ikke noe annet (Pia P., intervjuet fengselsbetjent).

Hvis det senere viser seg at kulturtilbudene eller samtalene, utdannelsen eller rusarbeidet også bidro til at de fengslede endret levesett og kom til å leve fremtidige gode liv, ser medvandrene dette som en positiv tilleggs effekt. Men det er ikke et mål i seg selv. Rett nok kan medvandrene også ha en tro og et håp om at det å ta en utdanning kan gjøre det lettere å leve lovlydig etter løslatelsen. Men de ser det ikke som bortkastet tid eller ressursbruk hvis

det samme individet som tok en utdanning i fengselet, på nytt blir straffedømt og medlem av flokken igjen.

Hvis jeg kan hjelpe mennesker, gir det meg noe. Har folk rundt meg det så greit som de kan i den situasjonen de er i, har jeg det også greit (Astrid A.).

Medvandrerne har verken sterk-paternalistiske eller objektiverende holdninger til medlemmene i flokken. De anser verdier som likebehandling, autonomi og rettferdighet som viktige fordi de er med på å beskytte enkeltmenneskers ukrenkelighet. Det samme er verdiene tid, omsorg og toleranse. Det å kunne kommunisere er en ferdighet som er viktig i den konkrete situasjonen. Ikke primært for at det kan gi en samfunnsøkonomisk effekt gjennom rehabilitering, men fordi det kan ha betydning for dette enkeltmenneske – akkurat her, akkurat nå. På samme måte betraktes empati, persepsjon og dømmekraft som viktige evner for å kunne få øye på det moralske i en situasjon, fortolke og avveie hva som vil være en moralsk riktig respons på situasjonen, og på bakgrunn av dette handle.

10.4.2 De fremtidsorienterte betjentidealene

De fremtidsorienterte idealene kjennetegnes først og fremst av den oppmerksomheten som rettes mot tiden etter fengselsoppholdet: mot det som skjer etter at det enkelte individ forlater flokken og blir ute av syne for hyrdeblikket. For noen handler dette primært om at de fengslede skal leve kriminalitetsfrie liv. Andre betoner at arbeid og skolegang, fast bolig og kontakt med familie har verdi i seg selv – også om det ikke fører til fremtidig lovlighet. Noen er opptatt av å tilsidesette de fengsledes selvbestemmelse, siden lovlighet er en viktigere verdi enn autonomi. Andre vektlegger at de fengslede selv må ønske å få hjelp og råd, før betjentene kommer med sine bidrag. En slik variasjon får meg til å dele idealet inn i to undergrupper: det veiledende og det transformerende idealet.

10.4.2.1 Det veiledende idealet

Det som primært skiller veilederne fra de andre hyrdetyperne, er måten de kombinerer det fremtidsorienterte med flokkhverdagen her og nå. Veilederne er samtalepartnere, tilretteleggere og ledsagere for fårene på deres vei mot løslatelsen. På den måten retter de blikket mot fremtiden, mot hvordan de fengslede skal få det når de engang forlater flokken. Samtidig vektlegger de også viktigheten av å hjelpe hvert enkelt individ i tilværelsen, akkurat her og nå. Dette skjer imidlertid primært etter at de fengslede selv har bedt om eller forteller at de ønsker det. Veilederne vandrer med. Men de går også bak, foran og på sidene av flokken for på den måten å bli kjent med hver og én av de fengslede, se om de har noe å lære vekk og hjelpe med, og å fremstå som positive rollemodeller. De er imidlertid svært nøye med å understreke at de fengslede selv er ansvarlige for sine liv og sine valg.

Er de kriminelle, må vi respektere dem for det også. En kan ikke respektere dem på noen annen måte. Han har sagt at han vil bli et bedre menneske når han slipper ut, mens han har sagt at «nei, jeg ville ikke ha noe hjelp». Rusen betyr så mye for ham. Jeg behandler jo ikke de to noe forskjellig av den grunn. Jeg har jo like mye respekt for dem som mennesker (Astrid A.).

Vi er her for å holde dem inne og for å hjelpe dem til å gjøre en egeninnsats slik at de er bedre rustet når de kommer ut igjen (Nina N., intervjuet fengselsbetjent).

Denne typen hyrder gir derfor veiledning og råd når de fengslede ønsker det. De hjelper på oppfordring og i samarbeid med den fengslede til å se og velge sin egen vei. De har empati, persepsjonsevne og god dømmekraft, og de er opptatt av å bruke og utvikle egne kommunikasjonsferdigheter i møte med de fengslede: lytte til dem, snakke med dem, motivere dem og støtte dem. Tid fremstår dermed som en svært viktig verdi for disse hyrdene. Det samme gjør samarbeidet de opplever å ha med ledelse og andre i forvaltningens førstetjeneste. De legger til rette for at de fengslede skal ha en jobb å gå til eller et fast sted å bo når de løslates, og de ønsker å kunne bidra til at de fengslede skal kunne få leve gode liv etter løslatelsen.

Du har jo sittet og hørt på historiene deres. Du har kanskje hørt hva de vil, hva de drømmer om. De fleste her inne drømmer jo om en bedre hverdag når de er ute. Selv om de kanskje ikke greier det. Så er det å prøve å snekre sammen noe som henger sammen med de drømmene, det de ønsker. [...] Jeg prøver mange ganger å spørre: «Hva vil du egentlig? Det er din rett til velge. Hvis du velge å leve slik du lever resten av livet, så har du lov til det. Det kan ikke jeg si at du ikke har lov til. Men du vil jo igjen og igjen da komme inn til oss. Det er koselig å se deg, men det er jo ikke noe greit å være her hele tiden» (Fanny F., intervjuet fengselsbetjent).

Veilederne er opptatt av å sette enkeltmennesket i sentrum. Det er ikke hensynet til samfunnsnyttene som brukes som den primære begrunnelse for å vise omsorg, hjelpe og tilrettelegge. Det er hensynet til hvert enkelt får som i stedet tildeles verdi: at de skal få en mulighet til å kunne leve gode liv, for seg selv og i relasjon til andre, når de engang blir løslatt. «Mange av dem, når de sitter her, så er de jo rusfrie. Og de ønsker jo å være rusfrie og få et normalt liv. Og det er jo det vi jobber opp mot. At de skal få det greit når de kommer ut igjen», kan de for eksempel si (Astrid A.).

Veilederne er imidlertid også opptatt av nåtiden. Det å bli kjent med de fengslede, det å prate med og lytte til dem, tildeles også stor betydning, og de er opptatt av at fårene har det så godt som mulig i et nåtidsperspektiv, innenfor rammene av fengselsoppholdet. Interaksjonen med de fengslede ses først og fremst som et gode i seg selv, men det tildeles også en klar sekundær betydning ved at de ønsker å vite hvordan de skal møte og veilede dem. Veilederne er her særlig opptatt av at samtalene med de fengslede på sikt skal kunne bidra til noe positivt. Det «å så et frø» er derfor et uttrykk som gjerne kan brukes av de veiledende hyrdene. Dette frøet kan være sådd gjennom egen opptreden som hyrder. For det er gjennom praksis, i etterligningen av nære andre, at man som mennesker kan lære hva for

eksempel rettferdighet er og hva det vil si å respektere andre. Frøet kan også være sådd ved at de er blitt kjent med de fengslede, og gjennom samtaler og tilstedeværelse har klart å så en spire til endringsoptimisme: at det faktisk kan være mulig å gjøre noe med hvordan livet hittil er blitt. For veilederne er troen på menneskelig forandring derfor en viktig verdi, men denne verdien underordnes verdien autonomi.

Jeg kan ikke bestemme hva de innsatte vil med livet sitt. Det må de bestemme selv. Men man kan være med å så frø om hvor de kan tenke seg å gå. Men det er ikke noe jeg kan bestemme. Jeg kan være med å snakke om det, og så må folkene ta valgene sine selv (Magnus M., intervjuet fengselsbetjent).

Om en innsatt føler seg ivaretatt eller ikke, tror jeg handler om en møter dem på likegrunnlag. At en ikke har en ovenfra og ned-holdning. At en har en forståelse for hvilken situasjon de innsatte er i. At en har en følelse av hva han har opplevd, hvorfor han har havnet i situasjonen – og *likevel* ta den personen for en person, ikke se ham som en som samfunnet ikke vil ha (Knut K.).

Veilederne har på den måten ikke en sterk-paternalistisk holdning til de som er fengslet. For selv om de kan gjøre seg tanker om hva som trolig vil være det beste for fårene å gjøre, settes individenes autonomi frem som en helt sentral verdi. Veilederne vektlegger derfor at alle, så langt som fengselsoppholdet tillater det (også veilederne er opptatt av at de fengslede må låses inn, må avgi urinprøver, må delta i arbeid eller skolevirksomhet osv.), skal ha mulighet til å ta egne avgjørelser. Hvis veilederne skal jobbe med de fengslede rusproblemer eller oppførsel, hvis de skal tilrettelegge for arbeid og bolig etter løslatelsen, må dette være noe det enkelte individ selv artikulterer at det vil eller ønsker. De fengslede blir på den måten også subjekter for og deltagere i sin egen eventuelle endringsprosess.

Du jobber jo først og fremst ut fra at du ønsker at den innsatte skal ha det godt når han er her, og at han skal få det godt når han kommer ut igjen. Hvis han da har et ønske om å gjøre noe med rusmisbruket sitt, så blir det å følge opp på det: Hvilken type behandling kan vi finne? Jeg tror det er den riktige veien å gå (Oda O., intervjuet fengselsbetjent).

Jeg har alltid vært en person som har stilt opp for mine medmennesker. Derfor er det viktig for meg at jobben som fengselsbetjent innebærer daglig kontakt med mennesker som utfordrer og engasjerer meg. Min jobb er å forstå deres historie og sørge for at de er best mulig rustet til å møte hverdagen den dagen de skal vende tilbake til samfunnet (fengselsbetjenten Naima K. i rekrutteringsbrosjyren).

Håp er her en viktig verdi, mens håpefullhet er en sentral holdning. Dette håpet, som kombinerer det samtidige tilretteleggingsarbeidet med ønsket om at det kan ha betydning også etter løslatelsen, har den fengslede som formål. Målet er at hvert enkelt får skal kunne leve meningsfulle og gode liv, og bare sekundært og tertiært at det har betydning for samfunnsøkonomien eller samfunnsbeskyttelsen.

10.4.2.2 Det transformerende idealet

Også transformererne retter blikket fremover. Og også de er opptatt av endringer i enkeltmenneskers liv. Men der veilederne legger til rette og gir råd når de fengslede ønsker eller ber om det, inntar denne typen hyrder en annen posisjon: Det besluttende subjektet i forandringsprosessen er nemlig primært hyrdene. Det er de som tar initiativ til og setter i gang arbeidet med fårenes rehabilitering. Transformererne kan derfor kjennetegnes ved at de sier: Det er min oppgave å «få de innsatte på rett vei» (aspiranten Thomas O. i rekrutteringsbrosjyren). Rammene for forandring må imidlertid hele tiden skje innenfor de til enhver tid gjeldende lover og internasjonale forpliktelser.

Denne typen hyrder ser på normalisering av fengselshverdagen som en viktig verdi. Det å kunne tilby arbeid, skole, kulturarrangementer og fritidsaktiviteter er svært viktig. Ikke fordi det er verdifullt i seg selv, men fordi slike tiltak og tilbud kan ha virkning på de fengsledes tilbakefall til ny kriminalitet. Transformererne arbeider derfor iherdig for å iverksette aktiviteter og tilbud til hvert av fårene. Det er viktig at de har et bibliotektilbud, går på skolen, får delta i musikkgrupper eller tar fagbrev fordi slike tilbud og tiltak har vist seg å ha effekt på fremtidig residiv. Transformererne mener nemlig at det er de tiltak og tilbud som gir målbare effekter, og da først og fremst gjennom at det reduserer tilbakefallet til ny kriminalitet, som har verdi og legitimitet.

For transformererne er troen på menneskelig endring en annen sentral verdi. Det å kunne kommunisere ses på som en svært viktig ferdighet, siden gode kommunikasjonsferdigheter har vist seg å være viktige i arbeidet med andres rehabilitering. På samme måte tildeles evner som empati, persepsjon og dømmekraft stor betydning. For igjen: Det å kunne drive et godt rehabiliteringsarbeid er avhengig av at de ansatte kan leve seg inn i hvordan andre har det, er sensitive overfor hva som skal til for å motivere, og kan bruke skjønnet til å vite når man skal si hva på hvilken måte. Tid, håp og tro på menneskelig forandring blir her viktige verdier, mens håpefullhet og tålmodighet blir viktige holdninger. Transformerernes blikk er slik primært rettet mot fårenes endringsprosess.

I mitt materiale finner jeg her to varianter:

Noen transformerere er mest opptatt av at endringen bidrar til et tryggere samfunn, bedre samfunnsbeskyttelse (siden individene ikke begår nye kriminelle handlinger) og styrket samfunnsøkonomi (siden kriminalitet koster). Målet er at fårene, etter løslatelsen, skal leve lovlydige liv. Hvorvidt dette innebærer at de fengslede selv kommer til å leve meningsfulle og/eller gode liv i tiden etter, tildeles dermed mindre betydning. For som disse transformererne gjerne understreker: «God rehabilitering er den beste vei til å beskytte samfunnet mot fremtidig kriminalitet» (Kriminalomsorgsmeldingen). En straffegjennomføring som virker, fører nemlig til mindre kriminalitet, og med mindre kriminalitet får borgerne et tryggere samfunn å leve i.

Det [er] vår misjon å gi en bedre sjanse til de som har trådt feil. Den domfelte skal når dommen er sonet, være bedre skodd for et liv uten kriminalitet. *Allt vi gjør*, skal måles opp mot dette. Soningen skal være et vendepunkt (Fagstrategien).

Kriminalomsorgen skal gjennomføre straff på en slik måte at nye lovbrudd ikke skjer under straffegjennomføringen, samtidig som rehabiliteringsarbeidet har redusert tilbakefall til ny kriminalitet som mål (Kriminalomsorgsmeldingen).

Målet for kriminalomsorgens faglige virksomhet er en straffedømt som når dommen er sonet, er stofffri eller har kontroll over sitt stoffbruk, har et passende sted å bo, kan lese, skrive og regne, har en sjanse på arbeidsmarkedet, kan forholde seg til familie, venner og samfunnet for øvrig, evner å søke hjelp for problemer som måtte oppstå etter løslatelsen og kan leve uavhengig (Kriminalomsorgsmeldingen og Fagstrategien).

En av mange viktige oppgaver er å bidra til forandring av innsattes adferd slik at de kan fungere lovlydig ute i samfunnet. Kan du tenke deg en viktigere jobb? (Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre).

Denne typen hyrder kjennetegnes ved at de har en objektivere holdning til de som er fengslet. Det er nemlig ikke for de fengsledes egen skyld at rehabiliteringen skal skje. Kriminalitet betraktes først og fremst som et kollektivt samfunnsproblem, og målet med endringsprosessen er at samfunnet skal blir tryggere. Formålet med individenes endring er den samfunnsmessige nytten dette har, og så lenge dette er den eneste begrunnelsen, brukes de fengslede som midler for å nå et annet formål.

Andre transformerere er mer opptatt av hvilken betydning endringsprosessen har for det enkelte individ. Også de vil understreke at det å endre de som er fengslet, vil bidra til et tryggere samfunn, bedre samfunnsbeskyttelse og styrket samfunnsøkonomi. Men de vil også vektlegge at det å endre de fengsledes levekår og livsførsel er til det beste for disse personene selv – altså som enkeltindivider:

Personlige samtaler er veldig viktig. Hvis jeg ikke får drevet med samtaler i enerom på cella, kan jeg ikke hjelpe ham. Det å påvirke de innsatte i mer lovlydig retning gjør du jo kun sammen. Jeg pleier gjerne å ta de som jeg er kontaktbetjent for, med inn på cella for en god samtale. Og da dukker det *alltid* opp, det med at du prøver å påvirke dem slik at de står bedre rusta enn da de kom inn. Gjerne gjennom fremtidsplaner, at de har en ide om hvordan de skal løse situasjonen eller prøve å komme seg ut av situasjonen og *endre* seg. [...] Hvis jeg frivillig går inn på cella for å prate med en innsatt, så har jeg alltid dette [endringsperspektivet] med meg. Det vil jeg med hånda på hjertet si at jeg har. For da er det jo den innsatte det gjelder. Da er det soningsplanene eller fremtidsplanene du skal prate om, og da er det endring (Gunnar G., intervjuet fengselsbetjent).

Uansett hva som er begrunnelsen bak endringsarbeidet – om det så ligger et samfunns-sentrert som et individsentrert mål bak arbeidet, ønsker transformererne primært å forandre de fengsledes livsførsel og levekår. Betjentene oppfordres slik til å sette til side eller inn-skrenke fårenes evne til å ta egne valg. De betoner at det å leve lovlydige liv er en viktigere verdi enn hensynet til enkeltmenneskers selvbestemmelse. Både samfunnet og den enkelte som er fengslet, er best tjent med å leve et fremtidig liv uten kriminalitet, og derfor er det

også hyrdens ansvar å bidra til disse fårenes rehabilitering. At dette «best er tjent med» ikke er i overenstemmelse med den andres vilje eller ønske, settes imidlertid til side – selv om vedkommende er beslutningskompetent. Det å drive kunnskapsbasert påvirkningsarbeid, det å motivere til å bryte med hva hyrdene oppfatter er dårlige venner, eller det å arbeide for at fårene skal ha en jobb og en bolig når de løslates – alt dette legitimeres ut fra at det er til det beste for den fengslede selv. Disse hyrdene kan dermed ses på som utøvere av sterk-paternalisme. De diskvalifiserer og/eller innskrenker andres handlingsfrihet og valgmuligheter, og dette rettfærdiggjøres moralsk ut fra en artikulert vurdering av hva dette andre individet best er tjent med.

10.5 Sammenfattende hovedpoenger

Jeg begynte denne avhandlingen med å omtale relasjonen mellom fangen og vokteren, fengselsbetjenten og de som er fengslet. Det finnes et vell av beskrivelser av denne relasjonen, og i de ti kapitlene så langt har jeg løftet frem, analysert og fortolket noen av dem. Jeg har undersøkt hvordan kriminalomsorgens politiske, administrative og faglige ledelse beskriver betjentrollen i sentrale dokumenter. Jeg har presentert og analysert intervjuer med fengselsbetjenter som arbeider i høysikkerhetsavdelinger. Jeg har skrevet om hva medlemmene i aspirantnemnda ser etter i utvelgelsen av nye fengselsbetjenter. Og jeg har sett nærmere på hvordan betjentrollen beskrives i Fengselskolens rekrutteringsmateriale.

I dette kapitlet har jeg trukket linjene fra disse analysene sammen, og jeg har identifisert fem moralske idealer som fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som instansene gir. Det er disse moralske idealene som utgjør konklusjonen på denne studiens hovedproblemstilling. Enkeltinformanter og enkelt dokumenter kan her representere flere idealer samtidig, men tyngdepunktet ligger etter mitt syn likevel som oftest ett sted.

Det ordensvoktende idealet kjennetegnes av verdier som ro, orden og forutsigbarhet. Det er nemlig opprettholdelsen av ro og orden i fengselsavdelingen som løftes frem som det sentrale ved betjentarbeidet. Hvorvidt de fengslede begår nye lovbrudd etter løslatelsen tildeles her ikke så stor betydning. Det gjør heller ikke betjentenes moralske ansvar for å vise omsorg eller hjelpe til i en vanskelig situasjon. I stedet posisjoneres det å ha en stabil, rolig og ordentlig avdelingshverdag som noe verdifullt i seg selv. Innenfor dette idealet legges det stor vekt på at betjentene vet hva som skjer i avdelingen, at de ofte samtaler med de som er fengslet, og at de hele tiden har blikket rettet mot forandringer og tegn på negativ utvikling i avdelingsmiljøet. For representantene for dette idealet hevder at det er gjennom kontroll og tilstedeværelse, samtaler og aktivitet at betjentene etablerer tilstrekkelig kunnskap for å holde det sosiale klimaet i avdelingen i likevekt. Og det er gjennom slike tiltak og aktiviteter de kan forhindre at roen og ordenen forskyves mot det ustabile eller

uforutsigbare. Slik forankres viktigheten av å hjelpe og motivere, lindre og støtte primært i hensynet til avdelingens ro og orden. Sekundært kommer nytten det har for samfunnet (siden ro, orden og forutsigbarhet er grunnleggende for å sikre at de fengslede ikke rømmer, og siden en rømning kan true samfunnstryggheten eller tilliten til kriminalomsorgen). Og tertiært kommer nytten det har for den enkelte person som er fengslet. I mitt datamateriale har jeg funnet dette idealet igjen i både kriminalomsorgsmeldingen og hos enkelte av de intervjuede fengselsbetjentene. Jeg finner det imidlertid i liten grad uttrykt i nemndmedlemmenes refleksjoner og i Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre.

Det oppdragende idealet kjennetegnes av at betjentenes arbeid innebærer en oppdragergjerning. Tro på menneskelig forandring er en viktig verdi innenfor dette idealet, som oppfordrer betjentene til å utøve yrkesrollen med en bevisst intensjon om å overføre et sett av verdier, holdninger og ferdigheter til de som er fengslet. Denne bevisste viljen til og ønsket om å påvirke knyttes til både ord og handling. For gjennom opptreden, disiplinering og/eller sanksjoner – ved hjelp av praksis, oppmuntring, tildelte goder og råd – legges det opp til at de fengslede vil bli påvirket til å endre vaner og levesett. Primært skjer denne aktive påvirkningen fordi slike vaner, verdier, holdninger og ferdigheter er goder i seg selv – for den enkelte domfelte eller varetektsinnsatte. Sekundært bidrar dette til at de fengslede, gjennom en akseptabel opptreden i avdelingen, kan leve bedre liv i fengselet, og tertiært settes det inn i et fremtidsperspektiv: For innenfor det oppdragende idealet finnes det også et håp om at de adekvate vanene, verdiene, holdningene og ferdighetene som er blitt etablert i fengselet, kan føre til at de fengslede får leve bedre liv etter løslatelsen. Det er på den måten hensynet til den enkelte som teller mest. Målet er å hjelpe, gjennom å påvirke og oppdra. I mitt datamateriale har jeg funnet dette idealet igjen hos både intervjuede medlemmer av aspirantnemnda og hos noen av de intervjuede fengselsbetjentene. Det er også mulig å lese styringsdokumentenes og rekrutteringsbrosjyrens sterke betoning av betjentene som forbilder og rollemodeller, som et uttrykk for et slikt ideal.

Det medvandrende idealet kjennetegnes av verdier som omsorg, autonomi og ivaretagelse. Det er enkeltmenneskers ve og vel – akkurat her, akkurat nå – som løftes frem og vektlegges. Betjentene oppfordres til å se enhver person som noe unikt og verdifullt, og de fengslede posisjoneres som medmennesker som betjentene har et moralsk ansvar for. Representantene for dette idealet betoner at de som er fengslet, skal ivaretas så godt som mulig innenfor rammene av varetektsoppholdet eller straffegjennomføringen. Dette innebærer blant annet at betjentene skal være grensesettende hvis de må, men omsorgsfulle og hjelpsomme så ofte som de kan de. Det vektlegges også at de fengslede skal få leve sine liv i fengselet med de samme rettigheter og muligheter som innbyggerne ellers – igjen innenfor rammene som er lagt av lovgiver, påtalemyndighet eller domstol. Dette blir gjort fordi det anses som et moralsk gode i seg selv å fremme det som er godt for den enkelte andre. Det

å tilrettelegge for utdanning, fagbrev eller kulturaktiviteter under straffegjennomføringen blir på den måten ikke et instrument for å leve lovlydig. Det har en selvstendig verdi. Og det å prate og snakke med de som er fengslet, er ikke bare betydningsfullt hvis det fører til bedre rehabilitering, endrede vaner eller økt sikkerhet. Det har verdi i seg selv. I mitt datamateriale finner jeg dette idealet sterkest uttrykt hos aspirantnemndas medlemmer og hos noen av de intervjuede fengselsbetjentene. Jeg finner det imidlertid også tydelig igjen i Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre og i de avsnitt i kriminalomsorgsmeldingen som vektlegger normalitetsprinsippet og medmenneskelig opptreden bak murene.

Det veiledende idealet kjennetegnes først og fremst av måten representantene kombinerer det fremtidsorienterte med avdelingshverdagen her og nå. Innenfor dette idealet oppfordres betjentene til å være samtalepartnere, tilretteleggere og ledsagere for de fengslede frem mot løslatelsen. På den måten rettes blikket mot fremtiden, mot hvordan de domfelte og varetektsinnsatte skal få det når de engang skal ut av fengselet: at de for eksempel har en jobb å gå til og/eller et fast sted å bo. Samtidig vektlegges viktigheten av nåtiden. Det å bli kjent med de som er fengslet, og det å prate med dem og lytte til dem, tildeles stor betydning, siden de fengslede – innenfor rammene for fengselsoppholdet – skal ha det så godt som mulig. Også innenfor dette idealet ses de domfelte og varetektsinnsatte på som mennesker som betjentene har et moralsk ansvar for, og også her er autonomi en viktig verdi. For representantene for dette idealet er nøye med å understreke at de fengslede selv må ønske å ta imot den hjelpen og tilretteleggingen betjentene kan gi dem. Innenfor dette idealet settes på den måten enkeltmennesket i sentrum. Det er ikke hensynet til samfunnsnyttens som brukes som den primære begrunnelse for å vise omsorg, for å hjelpe eller for å tilrettelegge for jobb, utdanning eller bolig. Det er hensynet til hvert enkelt som i stedet tildeles verdi: at de fengslede skal få en mulighet til å kunne leve gode liv, for seg selv og i relasjon til andre, når de engang blir løslatt. Interaksjonen med de som er fengslet, ses først og fremst som et gode i seg selv, men det tildeles også en klar sekundær betydning ved at betjentene kan få innsikt i hvordan de skal møte og veilede den enkelte. I mitt datamateriale finner jeg dette idealet sterkest uttrykt hos intervjuede nemndmedlemmer, hos noen av de intervjuede fengselsbetjentene og hos to av de presenterte betjentene i Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre. Det er imidlertid også mulig å tolke avsnitt i Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre og styringsdokumentene som artikulasjoner av dette idealet, selv om disse også kan trekke i retning av et transformerende ideal.

Det transformerende idealet kjennetegnes først og fremst av ønsket om å forandre de fengsledes livsførsel og levekår, og at betjentene skal være det besluttende og igangsettende subjektet i denne endringsprosessen. Innenfor dette idealet vektlegges det sterkt at betjentene skal få de som er fengslet, til å leve lovlydige liv etter løslatelsen. Det at fengselet tilbyr arbeid, skole, kulturarrangementer og fritidsaktiviteter fremstår her som svært viktig. Slike

tiltak kan nemlig ha virkning på de fengsledes tilbakefall til ny kriminalitet. Representantene for idealet betoner da også at det er de tiltak og tilbud som gir målbare effekter, og da først og fremst gjennom at det reduserer tilbakefallet til ny kriminalitet, som har verdi og legitimitet innenfor straffegjennomføringen. Her finner jeg to ulike tilnærminger. Representanter for den ene tilnærmingen er mest opptatt av at endringsprosessen skal bidra til et tryggere samfunn, bedre samfunnsbeskyttelse (siden individene ikke begår nye kriminelle handlinger) og styrket samfunnsøkonomi (siden kriminalitet koster). Hvorvidt endringen innebærer at de fengslede selv kommer til å leve meningsfulle og/eller gode liv i tiden etter løslatelsen, tildeles slik mindre betydning. Representanter for den andre tilnærmingen er mest opptatt av hvilken betydning endringsprosessen har for den enkelte person som er fengslet. Også de vil understreke at det å endre de fengslede vil bidra til et tryggere samfunn, bedre samfunnsbeskyttelse og styrket samfunnsøkonomi. Men de vil også vektlegge at det å endre levekår og livsførsel primært er til det beste for disse personene selv – altså som enkeltindivider. I mitt datamateriale har jeg funnet dette samfunnssentrerte, transformerende idealet sterkest uttrykt i kriminalomsorgsmeldingen og fagstrategien. Jeg har ikke funnet det igjen i de intervjuene jeg gjorde med aspirantnemndas medlemmer, men jeg finner det hos én av de presenterte aspirantene i rekrutteringsbrosjyren og hos enkelte av de intervjuede fengselsbetjentene. Perspektivet da er imidlertid personsentrert, der endringsprosessen løftes frem som noe som er viktig for de som er fengslet.

DEL 4
BETJENTENE OG
BARMHJERTIGHETS-
TRADISJONEN

11

«MÅLET OM ET VARMERE SAMFUNN» Noen normative sluttrefleksjoner

11.1 Innledning

Dette siste kapitlet skal handle om straff og barmhjertighet, to temaer som gjerne er blitt sett på som motsatser, som ytterpunkter i et kontinuum hvor det ene utelukker det andre. Det er bare gjengjeldelse som kan begrunne straffutmålingen, hevdes det innenfor retributivismen, denne tradisjonen som kanskje i sterkest grad har markert standpunktet. For det er proporsjonaliteten mellom forbrytelse og straff som dommeren må ta hensyn til – ikke den vev av omstendigheter som omgir den tiltalte og situasjonen han har havnet i. Det skal straffes, men ikke mindre enn den skaden som er blitt forvoldt; det skal idømmes dommer, men reaksjonen må stå i samsvar med forbrytelsen. Slik sørger domstolen og fengslene for at verken tiltalte eller offer lider overlast. Slik sikrer samfunnet at de idømte straffene blir rettferdige. Og slik skyves barmhjertighet ut fra det primære synsfeltet i strafferetten.

Men barmhjertighet og straff behøver ikke å stå i dette spenningsforholdet. Én som har forfektet dette, er Martha Nussbaum. I essayet *Equity and mercy* argumenterer den nord-amerikanske moralfilosofen for å knytte de to temaene sammen. Hun finner selv ressurser og innsikter til dette synet hos Seneca, den romerske stoikeren som definerer barmhjertighet nettopp ved å bruke straff og makt som referanseramme. Barmhjertighet, påpeker han gjennom en rekke forsøk på å avgrense begrepet, er sinnets tilbøyelighet til å være mild når det skal straffes, det er å vise selvbeherskelse når man har makt til å gjøre gjengjeld, det er mildhet hos en overordnet når det skal utmåles straff mot en underordnet.¹²⁷⁹

Nussbaum skriver seg slik inn i en tradisjon som plasserer barmhjertighet og straff på samme banehalvdel. Samtidig kaster refleksjonene hennes lys over de profesjonsmorske idealene jeg har identifisert i avhandlingen. Begge disse iakttagelsene gjør at jeg avslutter avhandlingen med å bruke barmhjertighetstradisjonen som samtalepartner.¹²⁸⁰ Rett nok er

¹²⁷⁹ Seneca 2010b: 2.2.3

¹²⁸⁰ I Norge har Paul Leer-Salvesen i flere sammenhenger løftet frem og anvendt Martha Nussbaums syn på barmhjertighet og straff. I artikkelen *Straff og forsoning* bruker han synspunktene som ressurs til å diskutere om det som skjer i domstolene, kan kalles forsoningsarbeid (Leer-Salvesen 2002b). I boka *Forsoning etter krenkelser*, utgitt sju år etter, utvider han disse refleksjonene – og han tar dem blant annet inn i teologien og i talen om Gud (Leer-Salvesen 2009; se også:

det verken fengselet eller betjentprofesjonen som eksplisitt tematiseres i Nussbaums essay. Men ved å rette blikket mot dommerne og de begrunnelsene som brukes når dommen blir artikulert, tilbyr hun likevel ressurser som kan være fruktbare i møte med de identifiserte idealene. Jeg vil i lys av hennes refleksjoner reise innvendinger mot de ordensvoktende, oppdragende og transformerende idealene. Jeg vil delvis utfordre, men mest av alt forsvare hva jeg har identifisert som et medvandrende og veiledende ideal. Og jeg vil på bakgrunn av dette oppfordre kriminalomsorgens øverste politiske, faglige og administrative ledelse til å flytte oppmerksomheten fra prevensjon til barmhjertighet: fra å konsentrere samtalen om en straff som primært skal virke samfunnsnyttig, til å snakke om en straff som først og fremst virker barmhjertig.

Kapitlet er inndelt i fem. Etter denne innledningen (1) vil jeg først beskrive hvordan Martha Nussbaum løfter frem barmhjertighetstradisjonen gjennom sin lesning av Seneca (2). Jeg viser deretter hvordan hun bruker barmhjertighetstradisjonen til å kritisere retributivisme og allmennprevensjon (3), før jeg anvender hennes refleksjoner som ressurs til å se nærmere på de fem identifiserte moralske idealene i et normativt-kritisk lys (4). Avhandlingen avsluttes med noen korte henvisninger og refleksjoner (5).

11.2 Vev av omstendigheter. Martha Nussbaum og barmhjertighetstradisjonen

Barmhjertighetstradisjonen har røtter tilbake til den greske antikken. Til Herodot, Aristoteles og de greske stoikere. Men det er hos Seneca at idéen ifølge Martha Nussbaum finner sin endelige form. Seneca, som levde frem til år 65 e. Kr., oppfordrer i boka *On Anger (De Ira)* sine samtidige romerske dommere til å kultivere og dyrke de kvalitetene som gjør oss til mennesker. Dette, påpeker Nussbaum, utlegges av Seneca selv som «the proposal to ‘give a pardon to the human species’», en holdning som også kan forstås som barmhjertighet.¹²⁸¹ Barmhjertighet defineres og utdypes slik i boka *On Mercy (De Clementia)*:

Clemency is «the mind’s moderation when it has the power to take revenge» or «mildness in a superior toward an inferior in determining punishment». It’s safer to advance several definitions, lest a single definition fall short of covering the matter and, so to speak, forfeit the case. Thus it can also be termed «the mind’s inclination toward mildness in exacting punishment». The following definition will not cover every case, but it most closely approximates the truth, to wit: «Clemency is moderation that diminishes a due and deserved punishment to some degree». Expect an outcry: «No virtue does for anyone less than what is due!» Yet everyone understands that clemency is that which rens itself in short of what could deservedly be ordained.¹²⁸²

Hammerlin & Leer-Salvesen 2014: 117ff). Det er gjennom Leer-Salvesens bidrag jeg først ble oppmerksom på essayet *Equity and mercy*.

¹²⁸¹ Nussbaum 1999b: 166

¹²⁸² Seneca 2010b: 2.2.3

Boka *On Mercy* er adressert til keiser Nero, påbegynt og skrevet omkring år 56 e. Kr. – et par år etter at Nero hadde overtatt som keiser etter Claudius. Claudius ble av samtiden beskrevet som brutal og hard,¹²⁸³ og som én av Neros nærmeste rådgivere, forsøker Seneca å instruere og oppmuntre den nye keiseren til å bruke sin makt på en annerledes måte: med barmhjertighet. La sinnet være stemt til mildhet når det skal avsies dommer, er rådet fra Seneca.¹²⁸⁴ Barmhjertighet betyr her ikke å unnlate å avsi dommer over forbrytelser. Gjerningspersoner må både moralsk og juridisk stilles til ansvar for hva de har gjort, og urett skal dømmes som urett.¹²⁸⁵ Men de kloke dommerne inntar etter Senecas syn ikke en gjengjeldende innstilling mot de tiltalte. I stedet viser de interesse for hvem det er som har gjort hva ut i fra hvilke omstendigheter. De går inn i rettslokalet med et sinn som er preget av mildhet, med en interesse for dem som har begått de straffbare handlingene, og med et ønske om å forstå hva det var som førte de tiltalte inn i den situasjonen de nå er i.

Som Nussbaum uttrykker det:

The merciful judge will not fail to judge the guilt of the offender, but she will also see the many obstacles this offender faced on the way to being just – as a member of a culture, a gender, a city or country, and, above all, as a member of the human species, facing the obstacles characteristic of human life in a world of scarcity and accident. The starting point is a general view of human life and its difficulties, but the search for mitigating factors must at every point be searchingly particular.¹²⁸⁶

Seneca minner gjentagende ganger om at alle mennesker har feil og mangler. De av dommerne som ønsker å dømme rettferdig, skriver han, må først våge å innrømme overfor seg selv at heller ikke de er uten skyld: «Some things we've done, others we've planned, some we've hoped for, others still we've supported; in some cases we're innocent only because we didn't get our way. With this thought in mind let's treat miscreants more fairly and pay heed to those who rebuke us.»¹²⁸⁷

I tråd med dette oppfordrer han dommerne til å innta en identifiserende og sympatiserende tilnærming til dem de møter i rettslokalet. For de kloke og rettferdige dommere kategoriserer ikke de tiltalte som vesensforskjellige eller fremmede, men som personer *som kan være lik dem selv*. Slik tas det avstand fra det Nussbaum beskriver som en *vi-dem-mentalitet*, en innstilling som får dommeren til å sette seg over de tiltalte, «looking at their actions as if from a lofty height and preparing to find satisfaction in their pain».¹²⁸⁸ Idealet er i

¹²⁸³ Kaster 2010: 133; Nussbaum 2010: 197

¹²⁸⁴ Seneca 2010b: 2.2.3

¹²⁸⁵ Seneca 2010b: 2.7.1

¹²⁸⁶ Nussbaum 1999b: 166

¹²⁸⁷ Seneca 2010a: 2.28.3f

¹²⁸⁸ Nussbaum 1999b: 167

stedet å møte dem på tiltalebenken som medmennesker. Som personer som kan ha begått gale og kyniske og til tider også forferdelige handlinger, men som samtidig bærer med seg historier, en vev av omstendigheter, som dommerne bør forsøke å se nærmere på når de skal foreta sine avgjørelser.

Nussbaum knytter på den måten en barmhjertig opptreden tett opp til menneskets evne til empati: til det å leve seg inn i og være sensitive og oppmerksomme overfor andres opplevelse eller situasjon. Hun trekker – sammen med Seneca – her veksler på det aristoteliske begrepet *suggnómê*, som ifølge Nussbaum best kan oversettes med å «dømme *med*» («judge *with*»).¹²⁸⁹ Dette uttrykket, skriver Nussbaum, kan knyttes til både det å se noe fra en annen persons synsvinkel, til sympati og til å ha medlidenhet med andre. I møte med mennesker som har begått gale eller kriminelle handlinger, oppfordrer hun til å «dømme *med*» dem. For det er gjennom et slikt forsøk på innlevelse man kan begynne å forstå hvilke situasjoner de stod i da handlingene ble begått. «Seneca's bet», skriver Nussbaum, «is that once one performs this imaginative exercise one will cease to have the strict retributive attitude to the punishment of the offender»:

One will be inclined, in fact, to gentleness and the waiving of the strict punishment mandated in the law. And the punishments that one does assign will be chosen, on the whole, not for their retributive function but for their power to improve the life of the defendant.¹²⁹⁰

11.3 En neglisjering av menneskelivets kompleksitet. Noen kritiske bemerkninger til retributivisme og allmennprevensjon

Det er først og fremst en retributivistisk innstilling Martha Nussbaum argumenterer mot i essayet *Equity and mercy*. Og hun viser hvordan retributivismen helt siden den greske antikken har vært båret av idéen om symmetri og proporsjonalitet. Ikke ulikt barmhjertighets-tradisjonen erfares også her livet som skjørt og sårbart; og som Seneca, er også forkjemperne for retributivismen opptatt av å stille gjerningspersoner til ansvar for hva de har gjort. Men der stopper også likhetene. For mens Seneca inviterer til å møte gjerningspersonene med et sinn stemt til mildhet, er det gjengjeldelse de møtes med innenfor retributivismen: Den symmetrien som ble forrykket gjennom lovbruddet, må opprettes, og en kompenserende smerte må settes ut i livet – tilnærmet lik i styrke, tilnærmet lik i alvor. For skal

¹²⁸⁹ Nussbaum 1999b: 161. Nussbaum skriver: «One must, that is, see things from that person's point of view - for only then will one begin to comprehend what obstacles that person faced as he or she tried to act. In that sense, it takes *suggnómê* to deliver a 'correct discrimination' of the equitable. [...] Recognizing the burden of these 'human things', the equitable judge is inclined not to be 'zealous for strict judgment in the direction of the worse' but to prefer merciful mitigation» (Nussbaum 1999b: 161).

¹²⁹⁰ Nussbaum 1999b: 166f

balansen gjenopprettes, må gjengjeldelsen være mest mulig proporsjonal med den handling som forrykket balansen.

Slik, påpeker Nussbaum, bærer retributivismen i seg «a certain neglect of the particulars». ¹²⁹¹ Den vektlegger i liten grad en gjerningspersons karakter eller vev av omstendigheter. I stedet er det skyldspørsmålet som står i sentrum for oppmerksomheten. Det blir undersøkt hvor vidt det virkelig var de tiltalte som begikk lovbruddet, og det vurderes om de oppfyller lovens krav til skyld og tilregnelighet. Straks disse spørsmålene er avgjort, ja, med ett det er svart bekreftende på dette, forsvinner de enkelte personer på tiltalebenken ut av synsfeltet. Men å neglisjere dette, hevder Nussbaum, er også å neglisjere ham eller henne: det enkelte menneske som dommerne møter i rettslokalet. Det er å se bort fra de motiver og intensjoner som kan være av betydning for å forstå det lovbruddet som er begått. Og det er å overse den vev av omstendigheter som omgir hvert enkelt menneske. Retributivismen, skriver Nussbaum, kan på den måten fremstå som «brutal in its neglect of human complexity». ¹²⁹²

En annen sentral del av Martha Nussbaums kritikk handler om den betydning en gjengjeldende holdning kan ha for de moralske aktørenes selvforståelse og opptreden. «Retributive attitude, even when in some sense justified, is not without its consequences for the human spirit», advarer hun:

For a person who notes and reacts to every injustice, and who becomes preoccupied with assigning just punishments, becomes, in the end, oddly similar to the raging ungentle people against whom he reacts. Retributive anger hardens the spirit, turning it against the humanity it sees. And in turning against humanity, in evincing the rage and hardness of the angry, one then becomes perilously close to the callous wrongdoers who arouse rage in the first place. ¹²⁹³

Det er imidlertid ikke bare retributivismen som møter motbør fra barmhjertighetstradisjonen. Også allmennprevensjonens avskrekkende dimensjoner kritiseres av Nussbaum. Disse ligger nemlig altfor tett opp til «the retributive view it opposes in its resolute refusal to examine the particularities of motive, intention, and story; in its treatment of people as place holders in a larger social or cosmic calculus», hevder hun. ¹²⁹⁴

Slik føyer Martha Nussbaum seg inn i rekken av kritikere som har påpekt hvordan allmennprevensjon, uttrykt gjennom domsavsigelse og/eller straffefullbyrding, behandler mennesker som midler for å nå et samfunnsnyttig formål. ¹²⁹⁵ Som har innvendt at bruk av

¹²⁹¹ Nussbaum 1999b: 158

¹²⁹² Nussbaum 1999b: 174

¹²⁹³ Nussbaum 1999b: 165

¹²⁹⁴ Nussbaum 1999b: 174

¹²⁹⁵ Jf. kapittel 4.3.2.1.

allmennprevensjon som hovedbegrunnelse for lovbryteres straffedom bygger på et verdistandpunkt som lar samfunnsnyttene få forrang fremfor hensynet til enkeltpersoner. Og som har minnet om hva dette sier om og til samfunnet, de som fengsles og de som arbeider i justissektoren.

For som Nussbaum skriver, med referanse til Seneca: «It is right and correct to assign punishments in accordance with mercy, both because of what it means for oneself and because of what it says about and to the offender.»¹²⁹⁶

11.4 Straff som virker barmhjertig. Noen kritiske bemerkninger til de fem betjentidealene

Den barmhjertighetsposisjonen Martha Nussbaum her løfter frem, tar på alvor at mennesker langt fra er perfekte. Den uttrykker at hverdagslivet kan møte mennesket på en røff og brutal måte. Og den forholder seg til «a world of imperfect human efforts and complex obstacles to doing well», som hun uttrykker det.¹²⁹⁷ Svarene på kriminalitet og urettferdighet er derfor ikke gjengjeldelsens symmetri mellom lovbrudd og straff. Det er ikke å møte feil og brutalitet med hardhet, slik det heller ikke er å møte det med frifinnelse eller likegyldighet.

Barmhjertighetsposisjonen fordømmer i stedet de kriminelle handlingene. Den kaller det urette for urett, dømmer det gale som galt, og stiller personene som begikk lovbruddet, til ansvar for hva de har gjort. Samtidig oppfordrer den strafferettens representanter til å vise mildhet og måtehold når det kommer til straff. Og den inviterer samfunnet til å gjøre noe med de sosiale mekanismene og kreftene som kan legge hindringer i veien for menneskers forsøk på å leve rettferdige liv. Ikke fordi dette primært er nyttig for samfunnet, men på grunn av hva det betyr for en selv som profesjonell, hva det sier om og til de som er fengslet, og hva det kan bety for de varetaktsinnsatte og straffedømte – nå eller i fremtiden.

Slik anlegger Nussbaum etter mitt syn et nyansert, realistisk og optimistisk alternativ til de straffeteorier jeg skisserte i avhandlingens del 2. Og slik tilbyr hun ressurser til å reflektere rundt de moralske betjentidealene jeg har identifisert i del 3: det ordensvoktende, det oppdragende, det medvandrende, det veiledende og det transformerende idealet.

11.4.1 Det transformerende betjentidealet

Jeg starter med det transformerende idealet, som betoner viktigheten av at de fengslede skal leve kriminalitetsfrie liv etter endt straffegjennomføring. Dette gjør at betjentene bør

¹²⁹⁶ Nussbaum 1999b: 166

¹²⁹⁷ Nussbaum 1999b: 159. Eller som hun også skriver: «Seneca's *On Anger* [...] insists on the pervasiveness of evil, the enormous difficulty of eradicating it, the necessity of bringing it to judgment» (Nussbaum 1999b: 182).

interessere seg for de strukturene som kan vanskeliggjøre muligheten for å leve lovlydig, og det vektlegges at bedre oppfølging under og etter løslatelse vil sette de fengslede i stand til å kunne leve selvstendige, lovlydige liv.

Det er flere gode ting å si om en slik tilnærming. Etter mitt syn tar det transformerende betjentidealet på alvor at menneskelivet kan være vanskelig. Transformererne uttrykker her en tydelig tro på at mennesker har mulighet for å utvikle seg, et perspektiv som ikke kun identifiserer de fengslede med de handlingene de er dømt for, men som også ser på dem som konkrete individer med mulighet for forandring. De betoner at det finnes sosiale forhold som kan vanskeliggjøre muligheten for å leve lovlydige liv, og de er motivert av troen på at disse hindringene kan overvinnnes. Slik er dette idealet bærer av håp og vilje til å endre sosiale strukturer.

Alt dette er i utgangspunktet positive dimensjoner ved det transformerende idealet. Samtidig mener jeg det er problematisk når dette arbeidet nærmest entydig artikuleres i et nyttevokabular. For transformererne legitimerer først og fremst sine tiltak gjennom den nytteverdi disse tiltakene har for samfunnet. Det er bare de programmer og aktiviteter som gir målbare effekter – og da primært gjennom at det reduserer tilbakefallet til ny kriminalitet – som har betydning. Og det er den virkning tiltakene har for samfunnet gjennom økt trygghet og mindre penger på kriminalitetsbekjempelse, som gir dem legitimitet.

Det er grunn til å spørre: Mister ikke dette idealet slik av syne at aktivitetene under straffegjennomføringen også kan ha betydning for dem som deltar i dem? En betydning som ikke kan måles gjennom høyere eller lavere tilbakefallstall, men som handler om noe som er viktig og nødvendig for deltakerne – som medlemmer i et fellesskap eller som pulserende enkeltmennesker, akkurat her, akkurat nå? Sagt på en annen måte: Visst kan utdanning og kultur forandre menneskeliv. Og visst kan veien til rusfrihet også være en vei til liv uten kriminalitet. Men det å kunne arbeide eller gjøre noe med rusproblemene, det å kunne gå på skole eller å få delta på fengslenes kulturtilbud er vel mer enn bare et samfunnsnyttig virkemiddel eller endringsverktøy? Kan det ikke også være viktig og nødvendig i seg selv – selv om det ikke fører til rehabilitering og mindre kriminalitet?

Selv mener jeg det.

Det kan også innvendes mot det transformerende idealet at det bryter med kriminalomsorgens normalitetsprinsipp: forestillingen om at fengselshverdagen i størst mulig grad skal være lik det normale livet i samfunnet utenfor. Dette prinsippet, som er en del av de fem pilarene kriminalomsorgen skal bygge all straffegjennomføring på, forplikter fengslene til å tilrettelegge for «en fengselshverdag som i størst mulig grad gjenspeiler samfunnet ute».¹²⁹⁸

¹²⁹⁸ Justisdepartementet 2008a: 9, 109

Men hvor ofte blir et skole- eller universitetstilbud ellers i samfunnet vurdert ut i fra den virkning det har på elevene eller studentenes lovlydighet? Og hvilke andre områder i samfunnslivet blir et kulturtilbuds kvalitet – en konsert, en teaterforestilling, en boksamling på biblioteket – bedømt ut i fra hvorvidt deltagerne begår kriminelle handlinger et par år senere? I normalitetsprinsippet ligger det slik en implisitt kritikk av dette idealet: For hvis tilværelsen i fengslene så langt som mulig skal «være lik tilværelsen ellers i samfunnet», og hvis dette prinsippet skal prege straffegjennomføringen «fullt ut» (slik det heter i omtalen av kriminalomsorgens verdier),¹²⁹⁹ blir det også problematisk å forankre straffegjennomføringens innhold primært i nyttehensyn.

Min tredje innvending knytter seg til hvordan det transformerende idealet oppfordrer betjentene til å endre andre mennesker. Betjentene bør ta initiativ til og sette i gang arbeidet med å gjøre de fengslede til lovlydige borgere, hevdes det her. Transformererne er dermed svært opptatt av endringer i enkeltmenneskers liv, og det er de fengselsansatte som er de besluttede subjektene i forandringsprosessen, ikke den enkelte som er fengslet. Det er slik en tydelig asymmetri i relasjonen. Det er et «vi» som skal forandre et «dem», en måte å møte andre mennesker på som i Martha Nussbaums perspektiv kan omtales som «instrumentalitet». Mennesker blir her primært eller utelukkende behandlet som verktøy for andres formål, en distanse og tingliggjøring som det ifølge Nussbaum kan rettes skarpe etiske innvendinger mot: «The instrumental treatment of human beings, the treatment of human beings as tools of the purposes of another, is always morally problematic; if it does not take place in a larger context of regard for humanity, it is a central form of the morally objectionable», skriver hun med eksplisitt referanse til Immanuel Kant.¹³⁰⁰

Jeg deler dette synet.

En instrumentalistisk holdning i fengselskorridorene er problematisk fordi de ansatte slik ikke tar tilstrekkelig hensyn til de fengsledes autonomi. Selv om de som er fengslet, for en periode er fratatt friheten, og selv om de kan ha begått handlinger som andre opplevde var grusomme eller forkastelige, har fengselsbetjentene et ansvar for at de kan erfare seg selv som verdifulle og verdsatte. Dette synet støttes da også i kriminalomsorgens artikulerte verdigrunnlag, der det jo nettopp heter: «den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham.»¹³⁰¹ Og det underbygges av et humanistisk menneskesyn som nettopp vektlegger at mennesker ikke utelukkende skal kunne brukes som midler for andres formål.

¹²⁹⁹ Justisdepartementet 2008a: 22, 19

¹³⁰⁰ Nussbaum 1999c: 238

¹³⁰¹ Justisdepartementet 2008a: 20

Innenfor det transformerende betjentidealet risikerer imidlertid de fengslede nettopp å møtes som et objekt som kan beherskes eller håndteres, kureres eller trenes. Idealet oppfordrer her betjentene til å tilsidesette eller innskrenke de fengsledes evne til å ta egne valg – selv om hvert enkelt individ er i stand til å ta slike selvstendige avgjørelser. Denne måten å tenke på betoner at det å leve lovlydige liv er en viktigere verdi enn hensynet til enkeltmenneskers selvbestemmelse. Den enkelte som er fengslet, er best tjent med å leve et fremtidig liv uten kriminalitet, og derfor er det også betjentenes ansvar å bidra til de fengsledes endringsprosess. At dette «best er tjent med» ikke er i overenstemmelse med den andres vilje eller ønske, settes på den måten til side.

Slik tar etter mitt syn personer som argumenterer for et transformerende betjentideal innenfor straffegjennomføringen, på seg en betydelig begrunnelsesbyrde.

11.4.2 Det ordensvoktende idealet

Også det ordensvoktende idealet kan kritiseres for å uttrykke en objektiviserende innstilling til de som er fengslet. Det at betjentene her oppfordres til primært å være opptatt av forutsigbarhet, ro og orden, kan gjøre at enkeltmennesket mister noe av sin betydning og kvalitative partikularitet. De blir utskiftbare, redusert til kropper som ikke skal true roen og ordenen i avdelingen. Det å hjelpe og motivere, støtte og vise omsorg skal ikke gjøres primært av hensynet til den enkelte, men fordi det er effektivt for ro og orden i avdelingen. Sekundært kommer nytten det har for samfunnet (siden ro, orden og forutsigbarhet er grunnleggende for å sikre at de fengslede ikke rømmer, og siden en rømning kan true samfunnstryggheten eller tilliten til kriminalomsorgen). Og tertiært kommer nytten det har for det enkelte menneske.

Slik kan de fengslede lett reduseres til objekter som ikke lenger er et formål i seg selv, men som noe som kan byttes ut av andre menneskelige objekter av samme type.¹³⁰² Og slik kan det skapes dårlige vilkår for å etablere gode relasjoner i fengselet.

Sikkerhetsarbeidet er nødvendig både for å ivareta samfunnsoppdraget, og for å ivareta de menneskene som hver dag befinner seg innenfor fengselsmurene. Dette er viktige og moralsk adekvate grunner for å rette oppmerksomheten mot ro og orden i avdelingen. Men når kontakten mellom de fengslede og fengselsbetjentene først og fremst skal skje av etterretnings- og kontrollhensyn, når fengselsbetjentene i alle samtaler og all aktivitet med de fengslede primært skal observere, registrere og dempe potensielle konflikter, når samhandlingen med de fengslede primært skal skje fordi det er effektivt for roen og ordenen i avdelingen – da skjer det en forskyvning av prioritet som også gjør noe med det moralske klimaet

¹³⁰² Nussbaum 1999c: 218ff

i fengselskorridorene. De fengslede blir her igjen behandlet som midler for andres formål: nemlig ro og orden i avdelingen. Og det skaper utrygghet og mistillit mellom de ansatte og straffedømte.

11.4.3 Det oppdragende betjentidealet

Det oppdragende idealet kjennetegnes som nevnt, av at betjentenes arbeid innebærer en oppdragergjerning. Jeg har beskrevet hvordan tro på menneskelig forandring er en viktig verdi innenfor dette idealet, og jeg har argumentert for at dette idealet oppfordrer betjentene til å utøve betjentrollen med en bevisst intensjon om å overføre et sett av verdier, holdninger og ferdigheter til de som er fengslet. Denne bevisste viljen til og ønsket om å påvirke knyttes til både ord og handling. Målet er at hvert enkelt individ gjennom opptreden, disiplinering og/eller sanksjoner, skal bli oppdratt og påvirket til adekvate vaner, verdier, holdninger og ferdigheter.

Også dette idealet uttrykker slik en tydelig tro på at mennesker har mulighet for å utvikle seg. Og som det transformerende idealet, blir heller ikke de fengslede her identifisert med de handlingene de er dømt for. I stedet betraktes de som enkeltindivider med ulike muligheter for forandring. Det tydeligste ved dette idealet er likevel de forventningene som stilles til betjentenes opptreden, der de oppfordres til å være bevisst hvordan de opptrer på. I dette ligger det en tro og et håp om at de varetektsinnsatte og domfelte vil se på og etterligne betjentenes positive opptreden og holdninger, og at de ansatte på den måten kan motivere og/eller påvirke noen av de fengslede til å endre vaner og levesett. Jeg har tidligere beskrevet hvordan kasuistikken, en aristotelisk-influert etikktilnærming som vektlegger hvordan mennesker har evne til å gjenkjenne mønstre og sammenligne nåværende tilfeller med allerede kjente og anerkjente mønstre (for eksempel gjennom forbilder og narrativer), skiller mellom to måter å lære en bestemt opptreden på. Den ene knytter seg til verbalspråket, til hvordan noen verbalt kan *fortelle* hvordan noe skal gjøres. Den andre måten handler om å *vise det*. Her demonstreres det i praksis hvordan noe gjøres, for eksempel hvordan moralske holdninger og evner kan praktiseres i hverdagen. Slik blir det mulig å lære hva det vil si å respektere andre, hva rettferdighet betyr i praksis eller hva det vil si å være ærlig gjennom å se på andre.¹³⁰³ Og slik er dette idealet bærer av håp og vilje til å hjelpe – ja, til å trekke noen oppover: mot lyset, til et bedre liv – for seg selv og i relasjon til andre.¹³⁰⁴

Etter mitt syn er dette i utgangspunktet positive, men også utfordrende dimensjoner ved det oppdragende idealet. Det kanskje mest problematiske er hvor lett det kan resultere i en sterk-paternalistisk innstilling til de fengslede. Oppdragergjerningen kan her legitimere

¹³⁰³ Se kapittel 6.2.3.2.

¹³⁰⁴ Jf. Foros & Vetlesen 2012:155.

en vi-dem-mentalitet, en måte å møte voksne, beslutningskompetente mennesker på der subjektet (fengselsbetjenten) setter seg selv i en sterk-paternalistisk posisjon overfor de som er fengslet: Det er et «Vi» som vet best, et «Jeg» som forstår bedre enn «den andre» hvordan denne helst burde opptre eller leve livet sitt. En slik sterk-paternalistisk holdning kan resultere i at betjentene bevisst setter til side de fengsledes autonome beslutning. Ikke som en følge av rettens vurderinger, men fordi de som profesjonelle, mener å vite hva som er til det beste for den andre.

Dette er problematisk hvis man ser det ut fra et humanistisk menneskesyn, som jo også kriminalomsorgen legger til grunn for straffegjennomføringen. Her poengteres det nettopp at den som er fengslet, ikke skal oppleve å være «et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham».¹³⁰⁵ Og det er problematisk fordi individets autonomi krenkes gjennom en slik sterk-paternalistisk holdning. Jeg deler her profesjonsetiker Per Nortvedts ståsted når han skriver: «Å innta en holdning som sier at ‘de vet bedre enn deg hva som er ditt eget beste’ overfor personer som selv kan ta kompetente valg, er vanskelig å forene med prinsippet om respekt for personen selv og hans eller hennes integritet.»¹³⁰⁶

Slik tar etter mitt syn personer som argumenterer for et oppdragende betjentideal innenfor straffegjennomføringen, på seg en betydelig begrunnelsesbyrde hvis det forankres i sterk-paternalisme. Samtidig er det mulig å innvende at en fullstendig avskrivning av påvirkning også lett kan føre til den andre ytterlighet: til likegyldighet og grenseløshet. Uten at det er plass til å diskutere dette utdypende her, mener jeg Per Bjørn Foros og Arne Johan Vetlesen er inne på noe vesentlig når de i en diskusjon av nettopp oppdragelsesbegrepet, skriver:

Vi ser to ytterligheter når det gjelder oppdragelse og dannelse. På den ene siden risikerer vi å bli autoritære, med skjulte maktmotiver – eller utidig moralistiske [...]. På den andre siden har vi faren for likegyldighet, unnfalleshet og tilbaketrekning; en holdning og mentalitet som [...] tillater en uhindret fortsettelse av praksiser vi erkjenner fører galt av sted [...]. På et eller annet vis må vi orientere oss mellom disse to polene. Og når vi, helt konkret, forsøker å manøvrere riktig mellom fallgruvene autoritet/moralisme og unnfalleshet/feighet, så gjør vi det i en tid som er langt mer på vakt overfor den første fallgruven enn den siste.¹³⁰⁷

Min vurdering her er at en slik balansering antagelig finner best grobunn innenfor de medvandrende og veiledende betjentidealene i en straffegjennomføringskontekst.

¹³⁰⁵ Justisdepartementet 2008a: 20

¹³⁰⁶ Nortvedt 2008: 256

¹³⁰⁷ Foros & Vetlesen 2012:185

11.4.4 Det medvandrende og det veiledende betjentidealet

For det er de medvandrende og veiledende idealene som etter mitt syn, står igjen som de etisk mest adekvate tilnærmingene til betjentrollen. Begge synliggjør de en positiv interesse for de fengslede som enkeltmennesker. De tar på alvor samfunnsmandatet. De oppfordrer betjentene til å arbeide for å forbedre livene til de som er dømt eller varetektsfengslet, samtidig som de sørger for at de oppholder seg innenfor fengselsmurene. De understreker viktigheten av ikke å redusere enkeltmennesker til midler for andres formål. De respekterer voksne, beslutningskompetente enkeltmenneskers egne avgjørelser, men de setter også grenser hvis det er nødvendig for fellesskapet eller de berørte parter. De møter de fengslede med en identifiserende, empatisk og sympatiserende forståelse, og de minner gjennomgående om hvor viktig det er å huske at et menneske alltid er mer enn de gjerningene de har gjort. Slik veves det tette bånd mellom barmhjertighetstradisjonen og disse to idealene. Slik løftes nærhetsetikken og nyaristotelismen inn i straffegjennomføringsetikken. Og slik synliggjøres det hvordan Senecas og Nussbaums perspektiver også har klangbunn i en norsk fengselsdiskurs.

Samtidig står også disse idealene overfor utfordringer, ikke minst når det gjelder balansen mellom regelanvendelse og kontekstsensitivitet: mellom det generelle og det partikulære, det på forhånd formulerte og det unike ved enhver situasjon.

Martha Nussbaum er selv inne på dette når hun beskriver hvordan ethvert rettssystem må være oppmerksomme på at gode, moralske idealer ikke alltid realiseres på en adekvat måte. Dette gjør at det også må settes skranker slik at vilkårlighet, forutinntatthet og fordommer ikke får grobrunn – særlig innenfor asymmetriske og makttunge institusjoner som justissektoren. «This suggest», skriver hun, «a large role for codifies requirements in areas in which one cannot guarantee that the equity ideal will be well implemented; the equity tradition supports this».¹³⁰⁸ Dette betyr imidlertid ikke, slik jeg gjentatte ganger har påpekt tidligere, at hun nedtoner betydningen av de profesjonelle aktørenes moralske dømmekraft og persepsjonsevne: evnene til kontekstsensitivitet, til å legge merke til hva som kan stå på spill i en situasjon, til å leve seg inn i og forestille seg andres liv, og til å få øye på hva som kan være moralsk betydningsfullt i en kompleks yrkeshverdag. I essayet *The discernment of perception* beskriver hun da også hvordan den gode dommeren, som besitter praktisk visdom, i møte med de tiltalte tar hensyn til så vel egen persepsjon og forståelse av den konkrete situasjonen, som egen lovkunnskaper og tidligere rettsavgjørelser. God rettslig dømmekraft fremstilles slik som «the wise supplementing of the generalities of written law by a judge

¹³⁰⁸ Nussbaum 1999b: 171

who imagines what a person of practical wisdom *would* say in the situation, bringing to the business of judging the resources of a rich and responsive personality».¹³⁰⁹

Jeg har sympati for en slik tilnærming. For å kontrollere maktutøvelsen, for å styrke de fengslede rettsstilling og for å verne mot overgrep er det helt nødvendig med et godt, juridisk rammeverk for straffegjennomføringen. Samtidig kan lover og regler ha en viktig handlingsveiledende betydning for de profesjonelles moralske opptreden: som rettleidere i komplekse situasjoner der betjentene ikke har tilstrekkelig tid til å reflektere og formulere en konkret og god avgjørelse; som gjerder i situasjoner der forutinntatthet og fordommer lett kan forvrengte avgjørelsen; og som hjelp til å veilede de fengselsansatte i å plukke ut hva som har moralsk betydning i yrkesutøvelsen – for å nevne noe.¹³¹⁰

Dette er ikke minst nødvendig siden både lovverk og den komplekse profesjonshverdagen jo legger opp til at fengselsbetjentene har og får utviklet persepsjonsevner og dømmekraft. Praksis har noe ubestemt og udefinerbart over seg. Det finnes et vell av nye situasjoner som kan oppstå, og denne mengden kan ikke alene fanges opp av ferdige og på forhånd angitte regler. Generelle regler og prinsipper kan derfor bare omfatte det som allerede har vært sett tidligere og som alt har forekommet. Dette fordrer en lydhørhet og sensitivitet overfor den aktuelle situasjonen, en følelsesmessig varhet og åpenhet mot det som særmerker denne partikulære hendelsen.

Samtidig fordrer en slik kontekstsensitivitet, skjønnsutøvelse og oppmerksomhet for det partikulære at de vurderinger og valg betjentene gjør, blir artikulert og kan settes på prøve – av profesjonsfellesskapet og i samtaler med de fengslede. Dette setter de av medvandrerne som forsvarer autenticitet som en sentral verdi for profesjonsutøvelsen, overfor en betydelig utfordring. For autenticitet handler, slik jeg var inne på i kapittel 9.6.6, om en persons forsøk på å være tro mot seg selv og sine egne verdier. Det innebærer en spesiell måte å være menneske på, en forestilling om å lytte til sin egen, indre stemme, om å lete etter det ekte, inderlige og oppriktige, og om at enhver persons stemme har noe eget og unikt å meddele. En slik tilnærming er etter mitt syn problematisk i en fengselskontekst. For det som er ekte, inderlig og oppriktig for én fengselsbetjent, er noe som vanskelig kan bli utfordret og kritisert av andre i profesjonsfellesskapet. Som Per Bjørn Foros og Arne Johan Vetlesen spør: Hvordan kan man overprøve eller kritisere en persons forståelse av sin egen subjektive standard? Dette poenget utdyper de ved å sammenligne med «integritet», som innebærer en vilje og evne til å se hva som er moralsk rett for fellesskapet, prinsipielt og på

¹³⁰⁹ Nussbaum 1990: 100

¹³¹⁰ Jf. Nussbaum 1990

lang sikt, og til å handle deretter – selv om «prisen kan vise seg høy i form av personlig ubehag»:

Ved å handle på vegne av det som vurderes som fellesskapets beste, til forskjell fra eget beste, uttrykker personen hva hun mener at *enhver* burde gjøre i tilsvarende situasjon. Hun appellerer til en standard for allmenn gyldighet, det vil si til at alle som tar stilling til hennes vurdering og handlemåte, vil kunne gi sin tilslutning til at den ble utført til fellesskapets beste: «Det er slik man bør handle i en slik situasjon; uten personer som evner å handle slik, vil fellesskapet være truet.» [...] Mens autentisitet handler om personens forhold til seg selv, nemlig en kvalitet av ekthet i selvforholdet, handler integritet om personens forhold til sin sosiale omverden, til hva hun mener er riktig å gjøre til beste for fellesskapet. Det er ikke nok å vise evne – mot – til å «stå for noe». Det er i tillegg et krav at dette «noe» er verdier som *andre* – både direkte berørte og i form av et reelt eller tenkt publikum – kan gi sin tilslutning til, altså kan anse det som fornuftig, riktig og dermed normativt ønskeverdig at *enhver* i samme situasjon ville handle til fremme for.¹³¹¹

Jeg deler dette synspunktet, og jeg ser det som en understreking av hvor viktig det er å løfte vurderinger og handlingsvalg inn i dialogen med profesjonsfellesskapet i fengselet. Avdelingshverdagen i norske høysikkerhetsfengsler er en kompleks, mangfoldig og utfordrende yrkesarena å bevege seg inn i. Nettopp derfor er det så viktig å kultivere betjentenes evner til persepsjon, dømmekraft og empati; til å møte de fengslede som medmennesker, som personer annerledes fra dem selv (slik vi alle er forskjellige), men samtidig med den samme egenverdien som menneske (slik vi alle har et verd). Og nettopp derfor mener jeg de medvandrende og veiledende idealene artikulere verdier og holdninger som i langt sterkere grad bør komme til uttrykk gjennom kriminalomsorgens styringsdokumenter og utvikling av betjentrollen.

11.5 «Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fengselsmuren»

Det jeg har forsøkt å si i disse siste avsnittene, er enkelt oppsummert dette: Det finnes et alternativ til den ensidige oppmerksomheten mot straffens samfunnsnyttige virkninger – slik det også finnes et alternativ til retributivismen. Denne tradisjonen har dype røtter i den vestlige moralfilosofien, artikulert av forfattere som romertidens Seneca og nåtidige Martha Nussbaum. Den retter blikket bakover og understreker betydningen av å kalle det urette for urett, dømme det gale som galt, og stille dem som begikk lovbruddet, til ansvar for hva de har gjort. Samtidig retter den blikket mot nåtid og fremtid, der den oppfordrer strafferettens representanter til å vise interesse for gjerningspersonenes liv, mildhet når det kommer til straff og engasjement for å gjøre noe med levekår og fellesskapsmuligheter utenfor fengselet. Ikke primært fordi dette kan vise seg nyttig for samfunnstryggheten eller samfunnsøkonomien (selv om dette også har betydning), men på grunn av hva det har å si for dem som

¹³¹¹ Foros & Vetlesen 2012: 64f

profesjonelle, hva det forteller om og til de som er fengslet, og hva det kan bety for de varetektsinnsatte og straffedømte – nå som etter løslatelsen.

Jeg ender derfor der jeg begynte, i den aller første epigrafen: den jeg hentet fra Platons *Phaedo* og som skildrer møtet mellom den fengslede Sokrates og hans vokter. For slik vokteren møtte ham med interesse og sympati, innlevelsessevne og mildhet; slik han lojalt forholdt seg til domstolens avgjørelse; slik han kom til Sokrates for å lytte og prate; slik han ble et medmenneske, ja, simpelthen «the best of men»¹³¹² – slik utfordrer de medvandrende og veiledende idealene også dem som arbeider i nåtidens norske fengsler.

«Målet om et varmere samfunn gjelder også innenfor fengselsmuren», heter det i ett av de ellers få nåtidsorienterte avsnittene i kriminalomsorgsmeldingen.¹³¹³

Jeg kan vanskelig tenke meg en mer fruktbar og engasjerende tilnærming.

¹³¹² Platon 2009: 116e

¹³¹³ Justisdepartementet 2008a: 17

SUMMARY

In this thesis, I have identified, illuminated and tried to understand the moral ideals that emerge as ethically relevant in the description that five agencies – each with either a political, administrative or professional connection to the Norwegian Correctional Services – give to the role of prison officers in a high-security prison. In this context, a moral ideal is understood to be a picture of a better or higher way of performing in the role of a prison officer. The two adjectives «better» and «higher» are tied to the standards by which various agencies hope and expect that prison officers handle themselves in relating to persons who are in custody or have been convicted for a crime. As a means of identifying these standards, I had searched for moral values and attitudes that are expressed through the collected research data. The overall research question has been formulated as follows: *What kind of moral ideals can be identified and emerge as ethically relevant in the description that five agencies – each with either a political, administrative or professional connection to the Norwegian Correctional Services – give to the role of prison officers in a high-security prison?*

To answer this question, I have analyzed three policy documents to see how the political and administrative leadership of the Norwegian Correctional Services defines the role of prison officers. One of these documents is *The Guidelines for ethical conduct in the Norwegian Correctional Services (Yrkesetiske retningslinjer for kriminalomsorgen)* (from 2005). The other two are the Stoltenberg II administration's *Report to the Parliament on the Norwegian Correctional Services (Punishment that works – less crime – safer society) (Stortingsmelding nr. 37 (2007-2008))* and *The Norwegian Correctional Services strategy for professional activity (Kriminalomsorgens strategi for faglig virksomhet)* (from 2004). I have analyzed how members in the Admission Board reflect on the selection of candidates for admissions into prison officer training. I have offered a multimodal analysis on the Prison Academy's recruiting brochure (from 2007) in order to examine how the Academy communicates the role of prison officers to potential seekers. And I have, on the basis of interviews conducted on nineteen prison officers working in high-security wings, analyzed and presented how they experience and reflect on their daily work and work roles. My focus has been particularly directed toward various role interpretations and the values and attitudes that are expressed through these interpretations.

The thesis has a qualitative research design. It is a study that, through document analysis and interviews, has the goal of highlighting, interpreting and understanding how descriptions of the role of prison officers is expressed by the five agencies.

The research data are tied to the prison institution and can be seen as a contribution to the sociology of prisons. My focus has first and foremost been on the professional ethics, directed toward relevant moral ideals. I therefore place my study at the cross point between

the sociology of prisons and professional ethics, with emphasis placed on professional ethics. In this way, I have placed myself into a relatively little-researched field within the Norwegian and Scandinavian context, a field which I refer to as an empirically-informed ethics of corrections (*empirisk informert straffegjennomføringsetikk*). Some of the more important characteristics of this kind of empirically informed ethic is that the researcher combines empirical studies – often with a qualitative research design – with normative analysis and reflections.

Because of the thesis' interdisciplinary framework, I gather the theoretical material from various disciplines. Within the philosophy of law, I gather resources from historical Kantianism and utilitarianism, as well as the contribution made by Johs. Andenæs. Within the moral philosophy, I utilize a variety of sources, not the least the writings of Charles Taylor, Arne Johan Vetlesen, Knud E. Løgstrup and Martha Nussbaum. Within the fields of criminology and the sociology of prisons, I gather texts from a number of authors, particularly those of Yngve Hammerlin and Thomas Ugelvik. I also utilize the thoughts of philosopher Michel Foucault and his description of pastoral power (*hyrde mak t*).

What are my findings?

Through my reading and interpretation of the collected research data, I have identified five moral ideals. It is these ideals that constitute the answer to the study's main research question, and it is these ideals that in my opinion appear as the thesis' most original contribution to the fields of sociology of prisons and professional ethics. Specific informants and documents may simultaneously represent different ideals, yet the emphasis is mainly in one of the ideals. I have divided the officer ideals into two main categories: *the present-oriented officer ideals (de nåtidsorienterte betjentidealene)*, and *the future-oriented officer ideals (de fremtidsorienterte betjentidealene)*.

The present-oriented officer ideals

The present-oriented ideals are primarily characterized by a priority placed on the individual inmate and the daily life of the prison wing: a focus on what is happening right here, right now. There are, however, obvious variations in the perception of what the prison officers should be most concerned with in their daily work. This kind of variation leads me to divide the ideal into three sub-groups: *the order-protective ideal, the correctional ideal and the supportive ideal*. Representatives for the correctional ideal and the supportive ideal articulate a particular responsibility for each individual inmate, while representatives for the order-protective ideal place the prison wing as a whole at the center of focus.

The order-protective ideal (det ordensvoktende idealet) is characterized by values such as peace, order and predictability. It is precisely the maintenance of peace and order in the prison

wing that is seen as central in prison work. Whether or not the inmates end up committing new offenses after their release is not of great concern. Neither is it the prison officers' moral responsibility to show any great consideration or help to an inmate found in a difficult situation. Rather, the position of having a stable, peaceful and orderly existence in the prison wing is viewed as being valuable in itself. Within this ideal, priority is given to assuring that the officers know what is happening in the prison wing, that they have regular contact with the inmates, and that they are always on the watch for changes and negative developments within the prison community. Representatives of this ideal insist that the social climate of the prison wing is kept in equilibrium through the acquisition of adequate knowledge gained through control, conversation, activities and the physical presence of the officers. It is through the enactment of measures and activities that peace and order is kept from falling into instability and unpredictability. The importance of helping and motivating, soothing and supporting are anchored primarily in respect to keeping the prison wing's peace and order. This is seen to have a secondary usefulness for society (since peace, order, and predictability are foundational for ensuring that inmates do not escape, and since an escape can threaten the safety of society or the reputation of Correctional Services). A tertiary usefulness to keeping peace and order is for the personal benefit of the individual inmates. In my research data, I have found this ideal most strongly expressed in the *Report to the Parliament* and some of the interviews with the prison officers. The ideal is not pronounced in the reflections of the board members and in the Prison Academy's recruiting brochure.

The correctional ideal (det oppdragende idealet) is characterized by the expectation that the work of prison officers contains an correctional element. Faith in human change is an important value within this ideal, challenging the officers to practice their role with a conscious intention of transmitting a set of values, attitudes and skills to the inmates. This conscious desire of wanting to influence is expressed both in word and action. It is seen that, through the use of discipline and sanctions – or through encouragement, assigned goods and advice – the habits and lives of the inmates can be influenced and ultimately changed. This active influencing primarily occurs because such habits, values, attitudes and skills are seen as benefits for the individual inmate in themselves. Secondly, through the acceptable conduct of the prison section, active influence is believed to ensure a better quality of life for the inmates. Thirdly, this is placed within the perspective of the future: Within the instructive ideal there is also found a hope that the habits, values, attitudes and skills considered adequate, and having been established in the prison, can help the inmate lead a better life upon release from prison. In this way the individual inmate becomes the primary focus. The goal is to help the inmates through active influence, instruction and correction. In my research data, I have found this ideal most strongly expressed in the interviews with some of the

board members and some of the prison officers. It is also possible to interpret the strong emphasis that both the policy documents and the recruiting brochure give the role of prison officer as role models, as an expression of this ideal.

The supportive ideal (det medvarende idealet) is characterized by the values of care, support and autonomy. What is highlighted is the personal well-being – right here, right now – of each individual inmate. The officers are challenged to see each inmate as a unique and valuable person – as fellow human beings that the officers have a moral responsibility for. What this ideal highlights is the need for each inmate to be ensured satisfactory conditions within the framework of being in custody or while serving a sentence. The officer is to set boundaries for the inmates when necessary, yet showing care and helpfulness to them as often as possible. It also emphasizes that inmates are to live their lives in prison with the same rights and possibilities as any other citizen – again, within the framework given by legislation, prosecution or the court system. It is done because it is seen that promoting what is good for the individual is a moral benefit in and of itself. In this sense, the opportunity for inmates to learn a trade or earn an education, as well as presenting options for cultural enrichment while serving a sentence – is not seen as an instrument for living a law-abiding life; instead, it is seen to have value in and of itself. And chatting with the inmates is meaningful not only because it leads to better rehabilitation, changed habits or increased prison security: It has a value in and of itself. In my research data, I have found this ideal most strongly expressed by the board members and some of the prison officers. I also found it clearly in the recruiting brochure, as well as in the sections of the *Report to the Parliament* that emphasize the principle of normality and a compassionate conduct behind the prison walls.

The future-oriented officer ideals

The future-oriented ideals are characterized first and foremost by an attention directed toward the time after an inmate's imprisonment. For some this means that the inmates will live a crime-free life after imprisonment. For others it means that employment and education, owning a home and contact with family are valuable in and of themselves – even when these situations do not necessarily lead to a future law-abiding life. Some set aside the inmates' right to self-determination, since lawfulness is more important than the value of autonomy. Other emphasize that the inmates must first want to receive help and advice before the prison officers offers their own suggestions. This kind of variation leads me to divide the ideal into two sub-groups: *the guiding ideal* and *the transformational ideal*.

The guiding ideal (det veiledende idealet) is characterized first and foremost by the way the representatives of this ideal combine the future-oriented ideal with the prison's wing's daily life here and now. Within this ideal, the officers are challenged to serve as conversation

partners, facilitators and guides to the inmates until the day of the inmate's release from prison. In this way the attention is on the inmate's future, on how things will be for them when they are released from prison: if, for example, they have jobs to go to and/or have a permanent place to live. Yet the importance of the 'here and now' is also emphasized. Getting to know the inmates, talking with them and listening to them is viewed as meaningful, since the inmates – within the framework of a prison sentence -- are to have as good a life in prison as possible. Within the context of this ideal, the inmates are seen as fellow human beings that the officers carry a moral responsibility for – and personal autonomy is seen as an important value. The representatives for this ideal are careful to underscore the fact that the inmates themselves must first want to receive the help and assistance the officers can offer them. In this way the individual is the focus within this ideal. The utility to society is not the primary reason for showing care, in giving help or in making arrangements for work, education or housing. Each of the individual inmates have value in and of themselves: that they are given the opportunity to have a good life – with themselves and others – when the day comes when they are released from prison. Interaction between officer and inmate is seen first and foremost as a benefit in and of itself, but is given a clear secondary meaning in that the officers can receive insight into the best way they can relate with and guide each individual inmate. In my research data, I have found this ideal most strongly expressed by the board members and some of prison officers who were interviewed, as well as by two of the officers presented in the recruiting brochure. However, it is possible to interpret certain sections of the recruiting brochure and policy documents as articulations of this ideal, though they also could be understood as expressions of the transformation ideal.

The transformational ideal (det transformerende idealet) is characterized primarily by a desire to change the inmates' personal conduct and living conditions, and that the officers are to be the decisive and initiating agent in this change process. It is strongly stressed within this ideal that the officers are to prepare the inmates to live a law-abiding life when they are released from prison. Because of this it is extremely important for Correctional Services to offer work experience, school, cultural arrangements and recreational activities to the inmates. It is seen that these measures can work to prevent the inmates from returning to a life of crime. Within the framework of serving a sentence, representatives for this ideal value and legitimize programs that offer measurable effects – especially those that work to reduce the risk of inmates returning to criminal activity upon release from prison. I find two different approaches within this ideal. Representatives for the one approach are mostly concerned that the change process will work toward a safer society, better protection of society and (since the individuals do not commit new crimes) a strengthened societal economy (since society pays a price for criminality). Whether the change seen within an individual will lead to the inmate living a better and more meaningful life after release from prison,

is seen as less significant. Representatives for the second approach are mostly concerned with the significance the change process has for the individual inmate. While these representatives also stress that bringing change to the inmates will work toward building a safer society, better protection for society and a strengthened societal economy, they also emphasize that changing the inmates' personal conduct and living conditions is primarily in the best interest of the individual inmates themselves. In my research data, I have found the society-centered transformational ideal most strongly expressed in the *Report to the Parliament* and the *Strategy for professional activity*. I have not found it in the interviews performed on the board members, though I did find it articulated by one of the officers presented in the recruiting brochure, and among the prison officers that were interviewed. Here, the perspective is individual-centered in that the change process is promoted as important for the lives of the individual prisoners.

These five ideals are all sharing the view that the intended evil in punishment is the deprivation of liberty. I have found nothing within my empirical material, either through document analysis or in the interviews, that points in the direction that it is the task of the prison officers to make life for the inmates as hard or difficult or painful as possible. Instead, what is highlighted in the research material, is that the primary responsibility of the prison officers is to ensure that inmates are kept behind the bars. If a person in custody or under sentence escapes, it may threaten the public's perception of safety, threaten the security of the society, and/or reduce the public's trust in Correctional Services.

Another common trait in these five ideals is the expectation that the officers must have a certain ability to balance things in order to do an adequate job. According to my interpretation of the research data, the profession of prison officer is presented as a persistent balancing between too much and too little: the officers have to have the ability to show concern for others' situations, yet not so much that it comes at the cost of security; they can be personable, yet not in a manner that the inmates can use against them later; they can be humorous, yet not tactless or flippant; they can be trustworthy, yet not naïve; tolerant, yet not without boundaries; friendly, yet not buddies. And, last but not least, they should be aware of how they are performing their gender: masculine, yet not in a way that erases out feelings and empathy; feminine, yet not in a way that overshadows their guarding duties or that turns them into an object of desire.

The expectations placed on the prison officers to guard and to balance are therefore something that characterizes each of the five ideals. The difference lies in how the officers are challenged to combine these characteristics with other values and attitudes.

Two main normative discussions

In this study, I also give a normative discussion of themes that arise from and are closely linked to the main research question. The two main discussions are in reference to the relationship between general morals (*allmennmoral*), professional ethics and social mandate (*samfunnsmandat*), as well as between the five officer ideals that have been identified.

In *Chapter 5* I discuss the meaning of social mandate for professionals within the public sector. Here, I present reasons for studying the prison officers' professional ethics in light of a politically given mandate, and I criticize some of the Norwegian prison researchers for overlooking the possibility that general moral values and norms cannot and should not always be realized in the professional arena. In this discussion, I also emphasize the moral responsibility the prison officers have for the Other, the prisoners – as fellow human beings. Thus, I highlight a tension in the prison officers' professional ethics, a tension that stresses an interest for the social mandate as well as the prison officers' perceptions of a particular situation, in studies like this.

In the thesis' last chapter (*Chapter 11*) I discuss the five identified ideals in light of the so-called «mercy tradition», as it is interpreted and articulated by the American philosopher Martha Nussbaum. Nussbaum's position takes into serious account the fact that people are far from perfect. She describes a world of imperfect human efforts and complex obstacles to doing well. And she sees perpetrators as inhabitants of a complex web of circumstances, circumstances which often, in their totality, justify mitigation of punishment. The mercy tradition does not fail to pass judgment on wrongdoing. It insists on judging wrong to be wrong, and it continually stresses the importance of convicting defendants who fulfill some basic conditions of rationality in action. But, Martha Nussbaum argues, looking at the circumstances of human life, one may come to understand how such things have happened. She urges the representatives of justice to imagine what it was like to have been that particular offender, facing those particular obstacles with the resources of that history. She challenges them to show moderation and mercy when it comes to punishment. And she invites them to do something about the social forces and many obstacles the offender faces on the way to being just – both because of what it means for the professionals, and because of that it says about and to the offender. In light of Nussbaum's reflections, I raise up objections against the *order-protective*, *correctional* and *transformational* ideals, while defending what I have identified as the *supportive* and *guiding* ideals.

TAKK

Denne avhandlingen ville ikke vært mulig uten hjelp og støtte fra en rekke mennesker og institusjoner:

Paul Leer-Salvesen og Pål Repstad har gjennom hele avhandlingsarbeidet vært mine to viktigste nærlesere og faglige samtalepartnere. Helt fra de første, usikre tekstutkastene har de kommentert og utfordret, berømmet og kritisert – Paul som hovedveileder, Pål som biveileder. Takk for at dere leser så godt og råder så klokt.

Takk til mine tjuefire informanter og til sekretariatet for aspirantnemnda som så sjenerøst tok seg tid til å reflektere rundt og fortelle om arbeidet sitt. Flere har fortalt at de savnet en slik bok om betjentrollen. Jeg håper dere ikke blir skuffet.

Takk til Justisdepartementet, som våren 2007 ga meg to måneders lønnet permisjon for å skrive prosjektsøknad, og til Universitetet i Agder (UiA), som i 2008 ansatte meg som stipendiat ved Institutt for religion, filosofi og historie. I arbeidets slutfase har Hanne Graver Møvig, Henry Langseth og Åse-Lill Næset ved UiA vært viktige tilretteleggere. Deres raushet og interesse har gjort det mulig å sette av arbeidstid til å gjøre ferdig avhandlingens siste kapitler. Tusen takk.

Takk til alle som har kommet med kommentarer til ulike kapittelutkast. Ingeborg Eidsvåg Fredwall, Kolbjørn Gunnarson, Geir Heivoll, Jan-Olav Henriksen, Gunhild Kvåle, Anne Løvland og Sølve Robstad har her gitt særlig nyttige innspill. Takk også til deltakerne på ph.d-programmet «Etikk, religion og samfunn», og til Jan-Olav Henriksen, som var opponert på sluttseminaret UiA arrangerte for meg høsten 2013. Deres konstruktive kritikk og kvalifiserte motstand har gjort dette til en bedre tekst.

Takk til Andreas Skulberg som i sin tid fikk meg til å jobbe i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling, og for den interesse du siden har vist for dette prosjektet.

Takk til Finn Ove Fredwall og Hilde Fredwall for raust å ha stilt hytte og hus tilgjengelig for noen lengre skriveøkter, og til Kåre og Brynhild Eidsvåg for verdifull hjelp med barnepass.

Den største takken går til jentene jeg deler livet med. Til Maria og Ingrid, for deres drahjelp i skrivingen: Mange er de avsnitt som måtte spisses i visshet om at dere snart ville våkne, og få er de refleksjoner som ikke ble forløst i vekslingen mellom lek og skriving. Og til Ingeborg, for at du i hverdagen viser meg riktigheten av Einar Már Guðmundssons forunderlige, lille formulering: en lykke kommer sjeldent alene.¹³¹⁴ Bedre enn noen vet du hvor berikende og spennende, utmattende og utfordrende dette arbeidet har vært for meg. Og

¹³¹⁴ Guðmundsson 2002: 174

dypere enn andre vet jeg hvor glad du nå er for at jeg setter punktum. Takk for din tålmodighet.

LITTERATUR

- Aas, P. A. (2011). *Humanisme: «Først og fremst et menneske»*. Oslo: Pax forlag.
- Abbott, A. (1988). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. Chicago: The University of Chicago.
- Afdal, G. (2006). *Tolerance and curriculum: Conceptions of tolerance in the multicultural unitary Norwegian compulsory school*. Münster: Waxmann.
- Allen, D. (1997). Imprisonment in Classical Athens. *The Classical Quarterly* (47), s. 121-135.
- Allen, D. (2000). *The world of Prometheus: The politics of punishing in Democratic Athens*. Princeton, NJ: Princeton university press.
- Alm, K. (2012). *Yrkesetikk: utfordringer for næringsliv og finans*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Alver, B. G., & Øyen, Ø. (1997). *Forskingsetikk i forskerbhverdag: Vurderinger og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. [Lund]: Studentlitteratur.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klasse for sig: Genus, klasse og seksualitet blant gymnasietjeffer*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Andenæs, J. (1962). *Statsforfatningen i Norge* (3. utg.). Oslo: Tanum.
- Andenæs, J. (1974). *Alminnelig strafferett* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (1987). *Et liv blant paragrafer: Juridiske strids spørsmål slik jeg så dem*. Oslo: Gyldendal.
- Andenæs, J. (1988). Nyklassisisme, proporsjonalitet og prevensjon. *Nordisk tidskrift for kriminalvitenskap*, s. 41-48.
- Andenæs, J. (1989). *Alminnelig strafferett* (3. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (1990). *Straff, almenprevensjon og kriminalpolitikk: Artikkelsamling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (1996). *Straffen som problem*. [Halden]: Exil forlag.
- Andenæs, J. (1997). *Alminnelig strafferett* (4. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (2004). *Alminnelig strafferett* (5. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andenæs, J. (2009). *Norske straffeprosess* (4. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersen, H. S. (2004). Mental health in prison populations: A review – with special emphasis on a study of Danish prisoners on remand. *Acta Psychiatrica Scandinavica. Supplementum*, s. 5-59.
- Andersen, S. (2008). *Som dig selv: En indføring i etik* (3. udg.). Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Annas, J. (2006). Virtue ethics. I: D. Copp (Red.). *The Oxford handbook of ethical theory* (s. 515-536). Oxford: Oxford university press.
- Arbeids- og administrasjonsdepartementet. (2001). *Pålegg fra regjeringen om å ta inn formulering om mangfold i statlige stillingsannonser: PM 2001-17*. Oslo: AAD.
- Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2006). *Handlingsplan for integrering og inkludering av innvandrerbefolkningen og mål for inkludering: Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007) – Statsbudsjettet 2007*. Oslo: AID.
- Archer, M. S. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Cambridge: Cambridge university press.
- Aristoteles. (1926). *Rhetoric*. Cambridge: Harvard university press.
- Aristoteles. (1952). The Athenian constitution. I: H. Rackham (Red.), *The Athenian constitution, The Eudemian ethics, On virtues and vices* (s. 8-181). London: Heinemann.
- Aristoteles. (1999). *Den nikomakiske etikk*. Oslo: Bokklubben dagens bøker.
- Asheim, I. (1997). *Hva betyr boldninger?: Studier i dydsetikk*. [Oslo]: Tano Aschehoug.
- Asheim, I. (2005). *Verdirealisering: til det gode?: Studier i verdietikk*. Oslo: Unipub.

- Aubert, V. (1979). *Sosiologi: Sosialt samspill: Bd. 1*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Auglend, R., Mæland, H. J., & Røsandhaug, K. (2004). *Politirett* (2. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words: The William James lectures delivered at harvard university in 1955*. Cambridge, Mass.: Harvard university press.
- Basberg, C. E. (1999). *Omsorg i fengsel?*. Oslo: Pax forlag.
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2001). *Principles of biomedical ethics* (5th. ed). Oxford: Oxford university press.
- Beccaria, C. (1764/1986). *On crimes and punishment*. Indianapolis: Hackett.
- Bekken, H. (Red.) (2008). *Fengselsliv og menneskeverd: Tekster om skyld og sorg, soning og forsoning*. Oslo: Verbum.
- Benjaminsen, S., & Erichsen, B. (2002). *Selvordsadferd blandt indsatte: Overvågning, foranstaltninger og forebyggelse*. København: Kriminalforsorgens uddannelsescenter.
- Benn, S. I. (1958). An approach to the problems of punishment. *Philosophy* (33) (s. 325-341).
- Benn, S. I. (1967). Punishment. I: P. Edwards (Red.), *The encyclopedia of philosophy* (7) (s. 29-36). New York: MacMillan company & The free press.
- Berge, K. L. (1998). Å skape mening med språk – om Michael Halliday og hans elevs sosiosemiotikk. I: K. L. Berge, P. J. Coppock & E. Maagerø (Red.), *Å skape mening med språk: En samling artikler av M. A. K Halliday, R. Hasan og J. R. Martin* (s. [17]-32). Oslo: LNU & Cappelen.
- Bergström, B. (2009). *Effektiv visuell kommunikation: Om nybeter, reklam och profilering i vår visuella kultur*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Bibelen. (2011). *Den hellige skrift: Det gamle og Det nye testamentet*. Oslo: Bibelselskapet.
- Bjerke, P. (2010). Samfunnsoppdraget – fra forpliktelse til rettighet. I: J. Roppen & S. Allern (Red.), *Journalistikkens samfunnsoppdrag* (s. 68-91). Kristiansand: IJ-forlaget.
- Bjørnaraa, T., Gaard, E., & Selmer, A. (2000). *Norsk tjenestemannsrett: Kommentarer til tjenestemannsloven med forskrifter mv*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Bolton, R. (1979). Machismo in motion: The ethos of Peruvian truckers. *Ethos*, s. 312-342.
- Bondeson, U. (1974). *Fången i fångsambället: Socialisationsprosesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*. [Stockholm]: Norstedt.
- Boonin, D. (2008). *The problem of punishment*. Cambridge: Cambridge university press.
- Bourdieu, P. (1996). *Symbolisk makt: Artikler i utvalg*. Oslo: Pax forlag.
- Bratholm, A. (1980). *Strafferett og samfunn: Alminnelig del*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bronebakk, K. B. (2012) Frihet og fordommer. I: S. Olsen (Red.), *Virker straff?* (s. 173-193). Oslo: Scandinavian academic press.
- Bryman, A. (2008). *Social research methods* (3rd. ed). Oxford: Oxford university press.
- Buch-Hansen, H., & P. Nielsen (2008). *Kritisk realisme*. Frederiksberg: Roskilde universitetsforlag.
- Byrd, B. S. (1989). Kant's theory of punishment: Deterrence in its threat, retribution in its execution. *Law and Philosophy*, s. 151-200.
- Bødtker, K. E., Noreng, H., & Sommerfelt, A. A. K. T. (1983). *Norsk riksmålsordbok: Bd. III*. [Oslo]: Kunnskapsforlaget.
- Bøe, L., & Vaglum, P. (1984). Individorientert eller gruppeorientert miljøterapi for schizofrene? En kvasiseksperimentell undersøkelse fra et terapeutisk samfunn. I: P. Vaglum, S. Karterud & J. Jørstad (Red.), *Institusjonsbehandling i moderne psykiatri: Fra et gruppeorientert til et individorientert terapeutisk samfunn* (s. 24-36). Oslo: Universitetsforlaget.
- Camp, J. M. (1986). *The Athenian Agora: Excavations in the heart of Classical Athens*. London: Thames and Hudson.
- Campion, M. A., Palmer, D. K., & Champion, J. E. (1997). A review of structure in the selection interview. *Personnel psychology* (50), s. 655-702.
- Campion, M. A., Palmer, D. K., & Champion, J. E. (1998). Structuring employment interviews to improve reliability, validity, and users' reactions. *Current directions in psychological science* (7), s. 77-82.

- Chouliaraki, L., & Fairclough, N. (1999). *Discourse in late modernity: Rethinking critical discourse analysis*. Edinburgh: Edinburgh university press.
- Christen, M., van Schaik, C., Fischer, J., Huppenbauer, M., & Tanner, C. (Red.). (2014). *Empirically informed ethics: Morality between facts and norms*. Heidelberg: Springer.
- Christensen, T., & Lægred, P. (2002). *Reformer og lederskap: Omstilling i den utøvende makt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1961/1978). Reaksjonenes virkninger. I: N. Christie, *Som folk flest: Artikler* (s. 68-83). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1962/1978). Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi. I: N. Christie, *Som folk flest: Artikler* (s. 131-148). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1971/1978). Forsking om individualprevensjon kontra almenprevensjon. I: N. Christie, *Som folk flest: Artikler* (s. 172-184). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (2004). *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christoffersen, S. Aa. (1999). *Etikk, eksistens og modernitet: Innføring i Løgstrups tenkning*. [Oslo]: Tano Aschehoug.
- Christoffersen, S. Aa. (2005a). Innledning. I: S. Aa. Christoffersen (Red.), *Profesjonsetikk: Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker* (s. 9-[15]). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christoffersen, S. Aa. (2005b). Profesjoner og profesjonsetikk – hva er det? I: S. Aa. Christoffersen (Red.), *Profesjonsetikk: Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker* (s. 17-[39]). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christoffersen, S. Aa. (2005c). Profesjonsetikk som dømmekraft. I: S. Aa. Christoffersen (Red.), *Profesjonsetikk: Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker* (s. 63-[84]). Oslo: Universitetsforlaget.
- Christoffersen, S. Aa. (2005d). Urørlighetssonen – grenser og overgrep. I: S. Aa. Christoffersen (Red.), *Profesjonsetikk: Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker* (s. 85-[104]). Oslo: Universitetsforlaget.
- Church, W.T., Wakeman, E. E., Miller, S. L., Clements C.B., & Sun, F. (2008). The community attitudes toward sex offenders scale: The development of a psychometric assessment instrument. *Research on social work practice*, s. 251 -259.
- Clemmer, D (1940/1958). *The prison community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Coggeshall, J. M. (1988). 'Ladies' behind bars: A liminal gender as cultural mirror. *Anthropology today* (4), s. 6-8.
- Coggeshall, J. M. (2004). Closed doors: Ethical issues with prison ethnography. I: L. Hume & J. Mulcock (Red.), *Anthropologists in the field: Cases in participant observation* (s. 140-152). New York: Columbia university press.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity press.
- Cottingham, J. (1979). Varieties of retribution. *The Philosophical Quarterly*, s. 238-246.
- Craig, L. A. (2005). The impact of training on attitudes towards sex offenders. *Journal of Sexual Aggression*, s. 197-207.
- Crawley, E. (2004). *Doing prison work: The public and private lives of prison officers*. Cullompton: Willan.
- Crawley, E., & Crawley, P. (2008). Understanding prison officers: Culture cohesion and conflicts. I: J. Bennett, B. Crewe & A. Wahidin (Red.), *Understanding prison staff* (s. 134-152). Devon: Willian publishing.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L., & Karlsson, J. Ch. (2002). *Explaining society: Critical realism in the social sciences*. London: Routledge.
- Danielsen, T., & Hansen, W. M. (2002) *Kvalitet i varetektsarbeidet: En undersøkelse fra Oslo fengsel om varetektsinnsatte med restriksjoner*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Darabont, F. (1994/2003). *The Shawshank redemption*. [S.l.]: Castle rock entertainment.
- Datatilsynet. (2008). *Endelig kontrollrapport: Saksnummer 07/01455: Kontroll hos Justis- og politidepartementets kriminalomsorgsavdeling (Kriminalomsorgens sentralforvaltning - KSF) 13. november 2007*. Oslo: Datatilsynet.

- Davis, M. (1990). Recent work in punishment theory. *Public affairs quarterly*, s. 217-232.
- De europeiske fengselsregler. (2006). *Ministerkomiteens rekkommandasjon Rec(2006)2 til medlemsstatene om de europeiske fengselsreglene*. Hentet 28. januar 2014 fra <http://www.kriminalomsorgen.no/get-file.php/292935.823.dtccdvcyvf/europeiske+fengselsreglene.pdf>.
- De forente nasjoner. (1966). *FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP)*. Hentet 24. januar 2014, fra <http://www.fn.no/Bibliotek/Avtaler/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-sivile-og-politiske-rettigheter>.
- Delegering av myndighet til Justis- og politidepartementet etter straffegjennomføringsloven § 5 fjerde ledd: Kronprinsregentens resolusjon 22. februar 2002*. Hentet 24. januar 2013, fra <http://lovdata.no/dokument/DEL/forskrift/2002-02-22-182>.
- Det danske sprog- og litteraturselskab. (1936). *Ordbog over det danske sprog: 16. bd*. København: Gyldendalske boghandel.
- Det etiske råd. (2002). *Åndelig omsorg for døende: Udtalelse fra Det etiske råd*. København: Det etiske råd.
- Det norske akademi for sprog og litteratur. (1983). *Norsk riksmålsordbok: Bd. III*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Dolinko, D. (1997). Retributivism, consequentialism, and the intrinsic goodness of punishment. *Law and philosophy*, s. 507-528.
- Dostojevskij, F. M. (1862/1990). *Opptegnelser fra det døde hus: Bd. 1*. Oslo: Solum.
- Drægebø, H. (Red.). (2006). *Miljøarbeid i fengsel*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Duff, R. A. (1986). *Trials and punishments*. Cambridge: Cambridge university press.
- Duff, R. A., & Garland, D. (1994). Introduction: Thinking about punishment. I: R. A. Duff & D. Garland (Red.), *A reader on punishment* (s. 1-43). Oxford: Oxford university press.
- Dunbar, I. (1985). *A sense of direction*. [London]: Home Office.
- Dyb, E., Johannessen, K. H., & Helgesen, M. (2008). *På vei til egen bolig: evaluering av nasjonal strategi for å forebygge og bekjempe bostedsløshet 2005-2007*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Eckhoff, T. (1958). Effektivitet og rettssikkerhet i den offentlige forvaltning. *Nordisk administrativt tidskrift*, s. 15-27.
- Eckhoff, T., & Smith, E. (1994). *Forvaltningsrett* (5. utg.). Oslo: Tano.
- Eckhoff, T., & Smith, E. (2010). *Forvaltningsrett* (9. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, H., & Eide, T. (2007). *Kommunikasjon i relasjoner: Samhandling, konfliktløsning, etikk* (2. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Eide, S. B., & Skorstad, B. (2007). *Etikk – utfordring til ettertanke i sosialt arbeid*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Ellis, A. (1995). Recent work on punishment. *The philosophical quarterly*, s. 225-233.
- Eng, S. (2007). *Rettsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engebretsen, E., & Heggen, K. (2012b). Makt på nye måter. I: E. Engebretsen & K. Heggen (Red.), *Makt på nye måter*. (s. 13-18). Oslo: Universitetsforlaget.
- Engebretsen, E., & Heggen, K. (Red.). (2012a). *Makt på nye måter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engebretsen, M. (Red.). (2010). *Skrift/ bilde/ lyd: Analyse av sammensatte tekster*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Erichsen, V. (1997). Profesjonenes forhold til hverandre. I: V. Erichsen (Red.), *Profesjonsmakt: På sporet av en norsk helsepolitisk tradisjon* (s. 39-60). [Oslo]: Tano Aschehoug.
- Ericsson, B., & Holt, Ø. (1997). *Statlig etatsopplæring: En komparativ studie av etatsopplæringen innen skatteetat, tolletat og fengselsvesenet i Norge, Danmark, Tyskland og Nederland*. Fredrikstad: Stiftelsen Østfoldforskning.
- Ericsson, K. (2004). Fengslets tid – og livets. I: B. Sætersdal & K. Heggen (Red.), *I den beste hensikt?: «Ondskap» i behandlingssamfunnet*, s. 75-95. Oslo: Akribe.
- Eriksen, E. O., & Molander, A. (2008). Profesjon, rett og politikk. I: A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier*, s. [161]-176. Oslo: Universitetsforlaget.

- Eskeland, S. (1989). *Fangerett: En studie av rettsikkerhet ved fullbyrdelse av fengselsstraff* (2. utg.). Oslo: Tano.
- Eskeland, S. (2006). *Strafferett* (2. utg.). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Etzioni, A. (1969). *The Semi-professions and their organization: Teachers, nurses, social workers*. New York: The free press.
- Europarådet. (1950). *Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK)*. Hentet 24. januar 2014, fra <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>.
- European committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment. (2006). *Report to the Norwegian government on the visit to Norway carried out by the European committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 3 to 10 October 2005*. Strasbourg: CPT.
- European Convention for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment. (2011). *Report to the Norwegian government on the visit to Norway carried out by the European committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011*. Strasbourg: CPT.
- Evans, M. D., & Morgan, R. (1999). *Preventing torture: A study of the European convention for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment*. Oxford: Clarendon press.
- Evetts, J. (2003). The sociological analysis of professionalism: Occupational change in the modern world. *International sociology*, s. 395-415.
- Evetts, J. (2006). Short note: The sociology of professional groups: New directions. *Current sociology*, s. 133-143.
- Ewald, F., & Fontana, A. (2009). Foreword. I: M. Senellart (Red.), *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-78* (s. XIII-XVII). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Fairclough, N., Jessop, B., & Sayer, A. (2002). Critical realism and semiosis. *Journal of critical realism*, s. 2-10. Biggleswade: The Association.
- Falsen, C. (1931). Fengselsmannens utdannelse. *Nordisk tidskrift for strafferet* (s. 58-68).
- Faubian, J. D. (2002). Note on terms and translations. I: J. D. Faubian (Red.), *Power: Essential works of Foucault 1954-1984: Vol 3* (s. XLII-XLIII). London: Penguin books.
- Fauske, H. (2008). Profesjonsforskningens faser og stridsspørsmål. I: A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 31-53). Oslo: Universitetsforlaget.
- Fellesorganisasjonen. (2010). *Yrkesetiske grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere*. Oslo: FO.
- Fengselsstyret. (1954). *Fengselsstyrets årbok 1931-1950*. Oslo: Fengselsstyret.
- Fengselsstyret. (1959). *Rundskriv nr. 34*. Oslo: Fengselsstyret.
- Fengselsstyret. (1962). *Alminnelig tjenesteinstruks for fengselsvesenets tjenestemenn: Gitt av Fengselsstyret 10. desember 1962*. Oslo: Fengselsstyret.
- Fengselsstyret. (1973). *Fengselsstyrets årbok 1950-1969*. Oslo: Fengselsstyret.
- Fengselsstyret. (u.å.). *Retningslinjer for tjenstlige forhold for aspiranter, instruks for Fengselskolen*. Oslo: Fengselsstyret.
- Feuerbach, P. J. A. (1799). *Revision der Grundfasse und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*. Erfurt: Henning.
- Feuerbach, P. J. A. (1832/2007). The foundations of criminal law and the Nullum Crimen principle. *Journal of international criminal justice*, s. 1005-1008.
- Finansdepartementet. (2010). *Reglement for økonomistyring i staten: Bestemmelser om økonomistyring i staten: Fastsatt 12. desember 2003 med endringer, senest 8. juni 2010*. Oslo: FD.
- Finstad, L. (2003). *Politiblikket* (2. utg.). Oslo: Pax forlag.
- Finstad, L., & Gjetvik, A. L. (1980). *Varetektfanger forteller*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Flexner, A. (1915/2001). Is social work a profession?. *Research on social work practice*, s. 152-165.
- Forbruker- og administrasjonsdepartementet. (1977). *Ot.prp. nr. 44 (1976-1977): Om lov om statens tjenestemenn*. Oslo: FAD.

- Foros, P. B., & Vetlesen, A. J. (2012). *Angsten for oppdragelse: Et samfunnsetisk perspektiv på dannelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forskningsetikkloven. (2006). *Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-06-30-56>.
- Forskrift om aspiranter i kriminalomsorgen (2011). Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-09-30-979>.
- Forskrift til lov om straffegjennomføring (2002). Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2002-02-22-183>.
- Foucault, M. (1977). *Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (1978/2009). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (1979/2002). Omnes et Singulatim: Toward a critique of political reason. I: J. D. Faubian (Red.), *Power: Essential works of Foucault 1954-1984: Vol 3* (s. 298-325). London: Penguin books.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical inquiry* (8), s. 777-795.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Foucault, M. (2008). *Sikkerhet, territorium, befolkning: Forelesninger på Collège de France, 1977-1978*. København: Hans Reitzels forlag.
- Fredwall, T. E. (2008, 13. november). Hva vil med fengslene?. *Dagbladet*, s. 39.
- Fredwall, T. E. (2013). «Nå må dere forstå at den mannen trenger hjelp.»: Fengselsbetjenter, maktesløshet og psykisk helse. I: T. Mesel & P. Leer-Salvesen (Red.), *Makt og avmakt: Ethiske perspektiver på feltet psykisk helse* (s. 222-241). Kristiansand: Portal forlag.
- Freidson, E. (1986). *Professional powers: A study of the institutionalization of formal knowledge*. Chicago: University of Chicago press.
- Friestad, C., & Hansen, I. L. S. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo.
- Frände, D. (1989). *Den straffrättsliga legalitetsprincipen*. (Doktoravhandling), Helsingfors universitet, Helsingfors.
- Fullinwider, R. K. (2005). On moralism. *Journal of applied philosophy* (22), s. 105-120.
- Gadamer, H.-G. (1960/2001). *Truth and method* (2nd ed.). London: Sheed & Ward.
- Galtung, J. (1959). *Fengselsamfunnet: Et forsøk på analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gamman, T. (1993). Isolasjon og fangers helse. *Utposten*, s. 61-63.
- Gamman, T. (1995). Uheldige helsemessige effekter av isolasjon: En klinisk studie av to grupper av varetektsinnsatte. *Tidsskrift for Den norske legeforening* (115), s. 2243-2246.
- Gamman, T. (2001). Om bruk av isolasjon under varetektsfengsling. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, s. 42-50.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago press.
- Giddens, A. (1993). *New rules of sociological method* (2nd ed.). Stanford: Stanford university press.
- Giddens, A. (2001). *Sociology* (4th ed.). Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (2003). Social science as a double hermeneutic. I: G. Delanty & P. Strydom (Red.), *Philosophies of social science: The classic and contemporary readings* (s. 400-404). Mainhead: Open university press.
- Gløersen, K. (1952). Norsk fengselsvesen i de siste 100 år. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, s. 248-262.
- Goffman, E. (1961/1991). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Doubleday.
- Gourevitch, P., & Morris, E. (2008). *Stående ordre: På innsiden av Abu Ghraib*. Oslo: Gyldendal.
- Grasaas, K. K., & Repstad, P. (1998). «Jeg skal tenke på deg»: Normer og strategier for religiøs kommunikasjon i offentlige sykehus. I: P. Repstad (Red.), *Den lokale velferdsblanding: Når offentlige og frivillige skal samarbeide* (s. 148-160). Oslo: Universitetsforlaget.
- Graver, H. P. (2007). *Alminnelig forvaltningsrett* (3. Utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

- Greve, V. (2002). *Straffene* (2. udg.). København: Jurist- og økonomiforbundets forlag.
- Grimen, H. (2005). *Profesjonsetikken sitt grunnlag*. Hentet 20. mai 2009, fra <http://www.hio.no/content/view/full/34781>.
- Grimen, H. (2006) *Profesjonar og profesjonsmoral: SPS arbeidsnotat: Nr. 4*. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Grimen, H. (2008a). Profesjon og kunnskap. I: A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 71-86). Oslo: Universitetsforlaget.
- Grimen, H. (2008b). Profesjon og profesjonsmoral. I: A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. [144]-160). Oslo: Universitetsforlaget.
- Grøvdal, Y. (2001): *Sånn er det bare!: En kvalitativ studie av fengselsbetjenters arbeid*. Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Guðmundsson, E. M. (2002). *Drømme på jorden: Roman*. København: Vindrose.
- Hagen, S. (2005). *Sikkerhet*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hagerup, F. (1930). *Strafferettens almindelige del* (3. utg.). Oslo: Norsk bok-duplicering.
- Halliday, M. A. K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed.). London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1989). *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective* (2nd ed.). Oxford: Oxford university press.
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007*. (Doktoravhandling), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Hammerlin, Y. (2009). *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler: Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hammerlin, Y. (2012): «En fange er en fange, et fengsel er et fengsel» ... men er en betjent en betjent?. I: E. Larsen (Red.), *Festskrift til Kriminalomsorgens utdanningscenters 75-årsjubileum* (s. 10-33). Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hammerlin, Y., & Kristoffersen, R. (2001). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hammerlin, Y., & Larsen, E. (2000). «*Tungtsonende*»: *Forsknings-/ evalueringsrapport for TFP (tverrfaglig fengselsprosjekt) i Oslo kretsfengsel*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hammerlin, Y., & Leer-Salvesen, P. (2014). *Voldens ansikter: En dialog om ondskap, ansvar og håp*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Hammerlin, Y., & Mathiassen, C. (2006). *Før og nå: Om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hannah, M., & Strohmayer, U. (1993). The obsolescence of labor: Reference and finitude in Barnett and Sayer. *Antipode*, s. 359-364.
- Hanoa, K. (2008). *Vold og trusler mellom innsatte: En intervjuundersøkelse*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Hansen, M. H. (1985). *Det athenske demokrati i 4. arb. f. Kr.: Vol 5*. København: Museum Tusulanum.
- Hanssen, G. S., Helgesen, M. K., & Vabo, S. I. (2011). *Politikk og demokrati: En innføring i stats- og kommunalkunnskap* (3. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hareide, D. (2011). *Hva er humanisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Harrison, A. R. W. (1971). *The law of Athens*. Oxford: Clarendon press.
- Hasenfeld, Y. (1992). *Human services as complex organizations*. Newbury Park, Calif.: Sage publications.
- Hauge, R. (1996). *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hauge, R. (2002). Utviklingslinjer i straffelovgivningen i det 20. århundre. I: *NoU 2002 4: Ny straffelov: Straffelovkommisjonens delutredning VII* (s. 41-77). Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Hawkins, G. (1972). Punishment as a moral educator. I: R. J. Gerber & P. D. McAnany (Red.), *Contemporary punishment: Views, explanations, and justifications* (s. 120-128). Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame press.
- Hawkins, G. (1976). *The prison: Policy and practice*. Chicago: University of Chicago.

- Heggen, K. (2004). Krenkende pleie og behandling. I: B. Sætersdal & K. Heggen (Red.), *I den beste hensikt?: «Ondskap» i behandlingssamfunnet* (s. 33-57). Oslo: Akribe.
- Held, V. (2006). The ethics of care. I: D. Copp (Red.), *The Oxford handbook of ethical theory* (s. 537-566). Oxford: Oxford university press.
- Helgesen, J. (2006). Narkotikasituasjonen. I: J. Helgesen (Red.), *Rusmiddelkunnskap for tilsatte i kriminalomsorgen* (s. 17-30). Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Helles, S. (1998). Beccaria: Tiden, manden, værket. I: S. Helles (Red.), *Om forbrydelse og straff & Voltaires kommentar* (s. 11-46). København: Museum Tusulanums forlag.
- Helsedirektoratet. (2011). *Kondomer – få tilsendt gratis kondomer*. Hentet 22. januar 2014, fra <http://www.helsedirektoratet.no/folkehelse/seksuell-helse/prevensjon/gratis-kondomer/Sider/default.aspx>.
- Helsedirektoratet. (2013). *Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Henriksen, J.-O. (1997). *Grobunn for moral: Om å være moralsk subjekt i en postmoderne kultur*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Henriksen, J.-O. (2005). *Menneskesyn: Historisk arv og varig aktualitet*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Henriksen, J.-O. (2011). Normative dimensions in empirical research on religion, values and society I: J.-O. Henriksen (Red.), *Difficult normativity: Normative dimensions in research on religion and theology* (s. 17-36). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Henriksen, J.-O., & Vetlesen, A. J. (2006). *Nærhet og distanse: Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker* (3. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hermstad, K. (2006). *Forbrytelse og selvforståelse: Et bidrag til forståelsen av en gruppe menn dømt til fengsel for seksuelle overgrep, i lys av terapi, etikk og strafferett*. (Doktoravhandling), Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Herodot (1920). *The histories*. Cambridge: Harvard university press.
- Higgins, C., & Ireland, C.A. (2009). Attitudes towards male and female sex offenders: A comparison of forensic staff, prison officers and the general public in Northern Ireland. *British journal of forensic practice* (11), s. 14-19.
- Hill jr., T. E. (1992). *Dignity and practical reason in Kant's moral theory*. Ithaca: Cornell university press.
- Hill jr., T. E. (1997). Kant on punishment: A coherent mix of deterrence and retribution. *Jahrbuch für Recht und Ethik*, s. 291-314.
- Hjellnes, S. (2001). *Bilder av fengselsbetjenter i ulike rammer: En kvalitativ analyse av fortellinger om å være fengselsbetjent*. (Hovedoppgave), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Hogue, T. E. (1993). Attitudes towards prisoners and sexual offenders. I: N. K. Clark & G. M. Stephenson (Red.), *Sexual offenders: Context, assessment and treatment* (s. 27-36). Leicester: British psychological society for the division of criminological and legal psychology.
- Holien, E. (2004). *Død og pine: Dødsstraffens historie i Vesten*. Oslo: Pax forlag.
- Holtman, S. (1997). Toward social reform. Kant's penal theory reinterpreted. *Utilitas*, s. 3-21.
- Høy, D. K. J. (2008). *Den gode profesjonelle: Profesjonsetikk for advokater og barnevernsarbeidere*. (Doktoravhandling), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Hovdenak, M. (2001). *Nynorskordboka: Definisjons- og rettskrivingsordbok*. Oslo: Samlaget.
- Huffcutt, A. I., & Arthur jr., W. (1994). Hunter and Hunter (1984) revisited: Interview validity for entry-level jobs. *Journal of applied psychology* (79), s. 184-190.
- Hunter, V. (1997). The prison of Athens: A comparative perspective. *Phoenix* (51), s. 296-326.
- Hurwitz, S. (1952). *Den danske kriminalret: Almindelig del*. København: Gad.
- Hutchinson, G. S. (1999). *Samfunnsarbeid i sosialt arbeid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Häthén, C. (1990). *Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik: De europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning 1906-1931: Tre studier*. (Doktoravhandling), Lund universitet, Lund.
- Jacobsen, D. I. (2005). *Hvordan gjennomføre undersøkelser?: Innføring i samfunnsvitenskapelig metode* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Jacobsen, J. R. T. (2004a). *Menneskevern eller menneskeverd: Ei innleiing til spørsmålet om allmennprevensjonen sin rettslege legitimitet*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Jacobsen, J. R. T. (2004b). Allmennprevensjon og straff. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, s. 311-320.
- Jacobsen, J. R. T. (2004c). Diskusjon om allmennprevensjonen sin faktiske verknad. *Tidsskrift for strafferett*, s. 394-438.
- Jacobsen, J. R. T. (2009). *Fragment til forståing av den rettsstatlege strafferetten*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jakobsen, C. F. (2003). *Nyansatte i organisasjoner: Perspektiver på læring og organisasjonssoialisering*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Jareborg, N. (2001). *Allmän kriminalrätt*. Uppsala: Iustus.
- Jewitt, C. (2009a). Introduction: Handbook rationale, scope and structure. I: C. Jewitt (Red.), *The Routledge handbook of multimodal analysis* (s. 1-7). London: Routledge.
- Jewitt, C. (2009b). An introduction to multimodality. I: C. Jewitt (Red.), *The Routledge handbook of multimodal analysis* (s. 14-27). London: Routledge.
- Jewkes, Y. (2005). Men behind bars: «Doing» masculinity as an adaptation to imprisonment. *Men and masculinities* (8), s. 44-63.
- Johansen, J. P. R. (2005). Det materielle straffebelegget i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon. *Tidsskrift for rettsvitenskap*, s. 294-369.
- Johansen, K. E., & Vetlesen, A. J. (2005). *Innføring i etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansen, O. L. (2007). *Fengselsbetjentens yrkesidentitet og profesjonalitet: En studie av fengselsbetjentyrket sett i lys av intern teori, ekstern teori og empiri*. (Hovedoppgave), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Johansen, O. L. (2009). *Stortingsmelding nr. 37, og fengselsbetjentens kompetanse/profesjonalisering*. [Brev sendt til Stortingets justiskomite, regionkontorene, fengslene og friomsorgskontorene]. [Nærbø]: O. L. Johansen.
- Johansen, O. L. (2010). *Relasjonenes betydning i sosialt fengselsarbeid*. Hentet 21. mai 2013, fra http://www.aktuell.no/aktuell_for_nff/article5141549.ece.
- Johnsen, B. (2000). Kan kropp være kriminelle?: Vekttraining, kropp og maskulinitet i fengsel. *Sosiologi i dag*, s. 5-24.
- Johnsen, B. (2001). *Sport, masculinities and power relations in prison*. (Doktoravhandling), Norwegian university of sport and physical education, Oslo.
- Johnsen, B. (2006) Forvaring – et barn av sin tid? *Materialisten*, s. 53-89.
- Johnsen, B. (2013). Elleve år med forvaring: Løslatelser - praksis og rettspraksis - og tilbakefall. *Norsk juridisk tidsskrift*, s. 385-405.
- Johnson, J. (2008). Revisiting Kantian retributivism to construct a justification of punishment. *Criminal law and philosophy*, s. 291-307.
- Johnson, T. J. (1972). *Professions and power*. London: Macmillan.
- Justisdepartementet & Helse- og omsorgsdepartementet. (2012). *Rundskriv om rammebetingelser for oppstart og drift av rusmestringsenheter i fengsel: Utkast til rundskriv*. Oslo: JD/HOD.
- Justisdepartementet. (1904). *Reglement for Kreds fængslerne og de større Hjelpe fængsler*. Kristiania: Johannes Bjørnstads boktrykkeri.
- Justisdepartementet. (1930). *Innstilling om en omordning av fengselsvesenet: Fra den av Justisdepartementet den 25. februar 1927 opnevnte komité*. Oslo: O. Fredr. Arnesens bok- og akcidenstrykkeri.
- Justisdepartementet. (1956). *Innstilling fra Komiteen til å utrede spørsmålet om reformer i fengselsvesenet: Oppnevnt ved kongelig resolusjon av 6. april 1951*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1958a). *Ot. prp. nr. 25: Om lov om fengselsvesenet m.v.: Tiltråding fra Justis- og politidepartementet 17. januar 1958, godkjent ved kongelig resolusjon samme dag*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1958b). *Rundskriv med reglement for aspirantutvelgelse og aspirantopplæring i fengselsvesenet: Rundskriv nr. 40*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1977). *St. meld. nr. 32 (1976-1977): Rettsikkerhet i sosial- og helseinstitusjoner*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1978). *Stortingsmelding nr. 104 (1977-78): Om kriminalpolitikken*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1989). *Saravtale om arbeidstidens lengde – fengselsvesenet*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1993a). *Arbeidstidsreglement for tjenestemenn i fengselsvesenet*. Oslo: JD.

- Justisdepartementet. (1993b). *Reglement for aspirantutvelgelse og aspirantoppl ring i fengselsvesenet: Fastsatt av Justisdepartementet den 12. desember 1958 i medhold av kongelig resolusjon av 5. desember 1958: Endret 23. desember 1993*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (1998). *St. meld. nr. 27 (1997-1998): Om kriminalomsorgen*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2000a). *Om journalføring og registrering i Kompis KLA: Rundskriv G-111*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2000b). *Ot.prp. nr. 5 (2000-2001): Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2003a). *St.prp. nr. 1 (2003-2004): For budsjetterminen 2004*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2003b). *Personalreglement for embets- og tjenestemenn i kriminalomsorgen: Rundskriv G-26/2003*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2004a). *Utdanning for fengselsbetjenter: Delinnstilling 2*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2004b). *Ot.prp. nr. 90 (2003-2004): Om lov om straff (straffeloven)*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2004c). *St.prp. nr. 1 (2004-2005): For budsjetterminen 2005*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2006a). *St.prp. nr. 1 (2006-2007): For budsjetterminen 2007*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2006b). *Ot.prp. nr. 15 (2006-2007): Om lov om endringer i straffegjennomføringsloven og straffeloven (opplysningsplikten, vandelskrav og varsel til fornærmede mv.)*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2008a). *St. meld. nr. 37 (2007-2008): Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2008b). *Straff som virker: Mindre kriminalitet – tryggere samfunn: Kriminalomsorgsmelding*. [Kortversjon av kriminalomsorgsmeldingen]. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2008c). *St.prp. nr. 1 (2008-2009): For budsjetterminen 2008*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2008d). *Ot.prp. nr. 22 (2008-2009): Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 (siste delproposisjon - slutf ring av spesiell del og tilpasning av annen lovgivning)*. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2011). *Søknad om akkreditering av fengselsbetjentutdanningen*. [Brev til NOKUT, datert 10. mars 2011]. Oslo: JD.
- Justisdepartementet. (2013). *Prop. 183 L (2012-2013): Proposisjon til Stortinget (forslag til lovvedtak): Endringer i straffegjennomføringsloven mv. (navneendring for Kriminalomsorgens sentrale forvaltning mv.)*. Oslo: JD.
- Justiskomiteen. (1958). *Innst. O. XV: Innstilling fra justiskomiteen om lov om fengselsvesenet m.v. (Ot. prp. nr. 25)*. Oslo: Stortinget.
- Justiskomiteen. (1998). *Innst. S. nr. 6 (1998-99): Innstilling fra justiskomiteen om kriminalomsorgen og om forslag fra stortingsrepresentantene Jan Johnsen, Annelise H egh og Ivar Kristiansen om redusert bruk av varetektsfengsling i Norge*. Oslo: Stortinget.
- Justiskomiteen. (2005). *Innst. O. nr. 72 (2004-2005): Innstilling fra justiskomiteen om lov om straff (straffeloven)*. Oslo: Stortinget.
- Justiskomiteen. (2009). *Innst. S. nr. 169 (2008-2009): Innstilling fra justiskomiteen om straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: Stortinget.
- Justitsministeriet. (1946). *Foreløbig Betænkning afgivet af det af Justitsministeriet nedsatte Udvalg til Behandling af Spørgsmaal vedrørende Fuldbyrkelse af F ngselsstraff m.v.* København: Schultz, 1946.
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. (2006). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde universitetsforlag.
- Kant, I. (1785/2002). *Groundwork for the metaphysics of morals*. New Haven: Yale university press.
- Kant, I. (1797/1996). *The Metaphysics of moral*. Cambridge: Cambridge university press.
- Kaster, R. A. (2010). Introduction. I: Seneca, *Anger, mercy, revenge* (s. 133-145). Chicago: University of Chicago press.
- Kauffman, K. (1988). *Prison officers and their world*. Laurel, MD: American correctional association.
- Kerr, S., Glinow, M. A. von, & Schriesheim, J. (1977). Issues in the study of «professionals» in organizations: The case of scientists and engineers. *Organizational behavior and human performance*, s. 329-345.

- Kjelsberg, E., & Loos, L. H. (2008). Conciliation or condemnation?: Prison employees' and young peoples' attitudes towards sexual offenders. *International journal of forensic mental Health* (7), s. 95-103.
- Kjølsrud, E. S. (2013). *Profesjonsetiske utfordringer i et helseforetak: En kvalitativ studie av sykepleiere ved to psykiatriske akuttposter i et helseforetak*. (Doktoravhandling), Universitetet i Agder, Kristiansand.
- Kommunal- og arbeidsdepartementet. (1994). *Ot.prp. 50 (1993-1993): Om lov om endringer i lov 4. februar 1977 nr. 4 om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v.* Oslo: KAD.
- Konkursloven. (1984). *Lov om gjeldsforhandling og konkurs*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lov-data.no/dokument/NL/lov/1984-06-08-58>.
- Kontroll- og konstitusjonskomiteen. (2004). *Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om melding for året 2003 fra Sivilombudsmannen (Stortingets ombudsmann for forvaltningen)*. Oslo: Stortinget.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the new media age*. London: Routledge.
- Kress, G. (2009). What is mode? I: C. Jewitt (Red.), *The Routledge handbook of multimodal analysis* (s. 54-67). London: Routledge.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). London: Routledge.
- Kriminalomsorgens aspirantnemnd. (2009a). *Informasjon om fysisk test*. Oslo: Aspirantnemnda.
- Kriminalomsorgens aspirantnemnd. (2009b). *Oppgave ved prøving for kriminalomsorgens aspirantnemnd*. Oslo: Aspirantnemnda.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. ([2007b]). *Retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2001a). *Veiledning om saksbehandlingsreglene i forvaltningsloven og straffegjennomføringsloven § 7*. [Oslo]: [KSF].
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2001b). *Profilhåndbok for kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2002a). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2001*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2002b). *Retningslinjer for kontakbetjentarbeidet [sic!]: Rundskriv nr. 2*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2004a). *Strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen 2004-2007*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2004b). *Forbud mot bruk av mobiltelefon i fengsel: Rundskriv KSF nr. 4*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2004c). *Kosthold: Retningslinjer til forskrift § 3-23 til lov om straffegjennomføring: Rundskriv nr. 3*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2005a). *Yrkesetiske retningslinjer for kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2005b). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2004*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2005c). *Sammen for fremtiden: Kriminalomsorgens strategi for IKT i perioden 2005-2008*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2005d). *Kriminalomsorgens arbeidsdrift: Strategi og handlingsplan for arbeidsdriften 2005-2008*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2006a). *Kriminalomsorgens enbetsstrukturstrategi 2006-2010*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2006b). *Særregler for besøk i besøksleilighet: Rundskriv KSF nr. 2*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2006c). *Kriminalomsorgens sikkerhetsstrategi 2006 – 2010: Trygghet for samfunnet, domfelte, innsatte og tilsatte*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2006d). *Kriminalomsorgens kommunikasjonsstrategi 2006-2007*. Oslo: KSF.

- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2006e). *Tildelingsbrev til Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2007a). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2006*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2007b). *Fakta om kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2008). *Kriminalomsorgens helhetlige russtrategi 2008-2011*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2009a). *Frist for innkalling av nye dommer til gjennomføring: Rundskriv nr. 4*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2009b). *Umiddelbar innsettelse til fullbyrding av fengselsstraff etter initiativ fra straffedomte: Rundskriv nr. 6*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2009c). *Tildelingsbrev til Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2010a). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2009*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2010b). *Særavtale om arbeidstid i kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2010c). *Ny særavtale om arbeidstid i kriminalomsorgen* [Brev til direktørene i regionene, KRUS og KITT]. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2010d). *Besøkendes bruk av elektroniske hjelpemidler under utførelse av arbeid i fengsel: Rundskriv nr. 4*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2011a). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2010*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2011b). *Tre forskrifter om fengselsbetjentutdanningen: Rundskriv nr. 4*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2012a). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2011*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2012b). *Personalstatistikk for kriminalomsorgen 2007-2012*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2012c). *Rettigheter og begrensninger i forbindelse med postsendinger til og fra innsatte: Rundskriv nr. 4*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2012d). *Regler for dagpenger til innsatte og dagpengenes størrelse: Rundskriv nr. 1*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning. (2012e). *Uniformsreglement for kriminalomsorgen*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. ([1992]). *Etterlyst: Aspiranter til fengselsvesenet – et yrke som stiller store krav til ansvar og psykisk styrke*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. ([2004]). *Opplæringsplan for verksbetjenter*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. ([2007a]). *Med ansvar for et tryggere samfunn*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. (2007b). *Sikkerhet i fengsel SIF*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. (2007c). *Fengselsskole: Flerkulturell bakgrunn?: Bli fengselsbetjent*. Hentet 3. desember 2009, fra <http://www.krus.no/no/Arkivet/Nyhetsarkiv-2007/Fengselsskole>.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. (2009a). *Søknad om opptak som aspirant i kriminalomsorgen*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. (2009b). *Helseerklæring for søkere til Fengselsskolen*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. (2009c). *Stillingsannonse: Ordinært kull 2010-2011: Fengselsskolens kull 2010-2011*. Hentet 29. juni 2009, fra <http://krus.easycruit.com/vacancy/313774/54775>.
- Kriminalomsorgens utdanningscenter. (2010). *Redegjørelse for utlysningstekst til Fengselsskolen* [Brev, sendt til Likestillings- og diskrimineringsombudet 5. november 2010]. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.

- Kriminalomsorgens utdanningsssenter. (2011). *Søknad om akkreditering av fengselsbetjentutdanningen fra 1. januar 2012*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningsssenter.
- Kriminalomsorgens utdanningsssenter. (2012a). *Fengselsbetjentutdanningen: Studieplan for høyskolekandidat i straffegjennomføring (2012-2013) ved Kriminalomsorgens utdanningsssenter KRUS 120 studiepoeng*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningsssenter.
- Kriminalomsorgens utdanningsssenter. (2012b). *Årsmelding 2011*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningsssenter.
- Kriminalomsorgens utdanningsssenter. (2013). *Fengselsbetjentutdanningen: Studieplan for høyskolekandidat i straffegjennomføring 2013 - 2014 ved Kriminalomsorgens utdanningsssenter KRUS*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningsssenter.
- Kristoffersen, R. (1986). *Bagatellenes tyranni: Samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*. (Hovedoppgave), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Kristoffersen, R. (2013). Nytt om isolasjon i fengsel. *Rett på sak*, s. 24-25.
- Kultgen, J. (1988). *Ethics and professionalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Kvale, S. (2007). *Det kvalitative forskningsinterju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Kvåle, G. (2012). *Multimodalt samspill i bildeskrikkomplekser: En sosialsemiotisk undersøkelse av relasjoner mellom skrift og bilde*. (Doktoravhandling), Universitetet i Agder, Kristiansand.
- Kyrkje-, utdannings- og forskningsdepartementet. (1998). *St.meld. nr. 23 (1997-98): Om opplæring for barn, unge og voksne med særskilte behov: Den spesialpedagogiske tiltakskjeda og det statlege støttesystemet*. Oslo: KUF.
- Laitinen, A. (2003). *Strong evaluation without sources: On Charles Taylor's philosophical anthropology and cultural moral realism*. (Doktoravhandling), The University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Larsen, E. (Red.) (2001). *Etikk og moral på en utfordrende yrkesarena*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningsssenter.
- Lauesen, T. (1998). *Fra forbedringsbus til parkeringsbus: Magt og modmagt i Vridsløselille statsfengsel*. København: Hans Reitzels forlag.
- Leer-Salvesen, P. (1991). *Menneske og straff: En refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Leer-Salvesen, P. (2002a). *Min skyld*. Oslo: Verbum.
- Leer-Salvesen, P. (2002b). Straff og forsoning. I: E. Schaanning (Red.). *Straff i det norske samfunnet* (s. 213-234). Oslo: Humanist forlag.
- Leer-Salvesen, P. (2009). *Forsoning etter krenkelser*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Leer-Salvesen, P. (2011). Normative evaluations in theological ethics. I: J.-O. Henriksen (Red.), *Difficult normativity: Normative dimensions in research on religion and theology* (s 65-76). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Levinas, E. (1969). *Totality and infinity*. Pittsburgh, Pa: Duquesne university press.
- Lidén, H., & Ødegård, G. (2002). *Ungt engasjement: Ungdoms samfunnsengasjement og lokalpolitiske deltakelse*. Oslo: NOVA.
- Liebling, A. (2004). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford university press.
- Likestillings- og diskrimineringsombudet. (2010a). *Aspirantstilling – spørsmål om kjønnsdiskriminering* [Brev, sendt til Kriminalomsorgens utdanningsssenter 8. juli 2010]. Oslo: Likestillings- og diskrimineringsombudet.
- Likestillings- og diskrimineringsombudet. (2010b). *Redegjørelse for utlysningstekst til Fengselskolen* [Brev, sendt til Kriminalomsorgens utdanningsssenter 13. august 2010]. Oslo: Likestillings- og diskrimineringsombudet.
- Likestillings- og diskrimineringsombudet. (2010c). *Henleggelse av klagesak – aspirantstilling – spørsmål om kjønnsdiskriminering* [Brev, sendt til Kriminalomsorgens utdanningsssenter 29. november 2010]. Oslo: Likestillings- og diskrimineringsombudet.
- Lindberg, O. (2005). Prison cultures and social representations: The case of Hinseberg, a women's prison in Sweden. *International journal of prisoner health*, s.143-161.

- Linde, S., & Nordlund, I. (2006). *Innføring i profesjonelt miljøarbeid: Systematikk, kvalitet og dokumentasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lingås, L. G. (2005). *Etikk og verdivalg i helse- og sosialfag* (3. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Lipsky, M. (1980/2010). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services* (2nd ed.). New York: Russell Sage foundation.
- Lovcommissionen. (1835). *Motiver til det i Aaret 1832 udgivne Forslag til en Lov for Kongeriget Norge angaaende Forbrydelser*. Christiania: Opfostringshusets bogtrykkeri.
- Lundstedt, A. V. (1920). *Principinledning: Kritik av strafferättens grundåskådningar: Föreläsningar över valda delar av obligationsrätten*. Uppsala: Appelberg.
- Læg Reid, P., & Olsen, J. P. (1978). *Byråkrati og beslutninger: En studie av norske departement*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Løgstrup, K. E. (1962/2010). *Den etiske fordring* (4. udg.). Århus: Forlaget Klim.
- Løgstrup, K. E. (1972). *Norm og spontanitet: Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati*. Copenhagen: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1982). *System og symbol: Essays*. København: Gyldendal.
- Lønns- og prisdepartementet. (1964). *Innstilling om ny lov om offentlige tjenestemenn: Fra en komité oppnevnt ved kongelig resolusjon av 4. mars 1960 (Tjenestemannslovkomitéen)*. Oslo: Lønns- og prisdepartementet.
- Løvland, A. (2006). *Samansette elevtekstar: Klasserommet som arena for multimodal tekstskaping*. (Doktoravhandling), Høgskolen i Agder, Kristiansand.
- Løvland, A. (2007). *På mange måtar: Samansette tekstar i skolen*. Bergen: Fagbokforlaget; LNU.
- Løvland, A. (2011). *På jakt etter svar og forståing: samansette fagtekstar i skulen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Maagerø, E., & Tønnessen, E. S. (2010). Sosialsemiotikk – meningskaping mellom funksjon og system. I: S. V. Knudsen & B. Aamotsbakken (Red.), *Teoretiske tilnærminger til pedagogiske tekster* (s. 125-151). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Mackenzie, M. M. (1981). *Plato on punishment*. Berkeley: University of California press.
- Marquart, J. W. (1986). Doing research in prison: The strengths and weaknesses of full participation as a guard. *Justice quarterly*, s. 15-32.
- Martinsen, K. (1993). *Fra Marx til Løgstrup: Om etikk og sanselighet i sykepleien*. [Oslo]: Tano.
- Martinson, R. (1974). What works?: Questions and answers about prison reform. *The public interest*, s. 22-54.
- Martos-Garcia, D., Devis-Devis, J., & Sparkes, A. C. (2009). Sport and physical activity in a high security Spanish prison: An ethnographic study of multiple meanings. *Sport, education and society*, s. 77-96.
- Mathiassen, C. (2004). *Fanget i tilværelsen?: Casestudier i fastlåshed og forsøg på frigørelse*. (Doktoravhandling), Københavns universitet, København.
- Mathiesen, T. (1965). *The defences of the weak: A sociological study of a Norwegian correctional institution*. London: Tavistock.
- Mathiesen, T. (1995). *Kan fengsel forsvares?* (2. utg.). Oslo: Pax forlag.
- Mathiesen, T. (2007). *Kan fengsel forsvares?* (3. utg.). Oslo: Pax forlag.
- Matningsdal, M., & Bratholm, A. (Red.). (2003). *Straffeloven med kommentarer: Lov av 22. mai 1902 nr 10: Almindelig borgerlig straffelov*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Matningsdal, M., & Rieber-Mohn, G. F. (2004). Forord til 5. utg. I: J. Andenæs, *Alminnelig strafferett* (5. utg.) (s. VI). Oslo: Universitetsforlaget.
- McPherson, T. (1967). Punishment: Definition and justification. *Analysis*, s. 21-27.
- McQueen, S. (2008). *Hunger*. [S.l.]: Atlantic film.
- McSherry, W., Cash, K., & Ross, L. (2004). Meaning of spirituality: Implications for nursing. *Journal of clinical nursing*, s. 934-941.
- Mesel, T. (2009). *Legers profesjonsetikk: Refleksjon og mestring i en sykehuskultur*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Michalsen, D. (2008a). Forfatningshistorie og 1814. I: D. Michalsen (Red.), *Forfatningsteori moter 1814* (s. 10-20). Oslo: Akademisk publisering.

- Michalsen, D. (2008b). Konstitusjon og kodifikasjon: - et perspektiv på legalitetsprinsippet og straff i grunnlovens § 96. I: D. Michalsen (Red.), *Forfatningsteori moter 1814* (s. 145-181). Oslo: Akademisk publisering.
- Millerson, G. (1964). *The qualifying associations: A study in professionalization*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Moderniseringsdepartementet. (2005). *Styring og styringsreformer i offentlig virksomhet: Bedre statlig styring*. [Oslo]: MOD.
- Molander, A., & Smeby, J.-C. (2013). Innledning. I: A. Molander & J.-C. Smeby (Red.), *Profesjonsstudier II* (s. 9-13). Oslo: Universitetsforlaget.
- Molander, A., & Terum, L. I. (Red.). (2008). *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Molander, J. (2002). *Straffets grammatik*. Åbo: Åbo akademis förlag.
- Monachesi, E. (1955). Pioneers in Criminology: IX: Cesare Beccaria (1738-1794). *The journal of criminal law, criminology, and police science*, s. 439-449.
- Morgan, D. L. (1997). *Focus groups as qualitative research*. London: Sage.
- Morgan, R. (1999). Moderate psychological pressure – the Scandinavian way? *Kritisk juss* (26), s. 201-204.
- Morgenstjerne, B. (1909). *Lærebog i den norske Statsforfatningsret* (2. utg.). Kristiania: Steen.
- Murphy, J. G. (1987). Does Kant have a theory of punishment? *Columbia law review*, s. 509-532.
- Musschenga, A. W. (2005). Empirical ethics, context-sensitivity, and contextualism. *Journal of medicine & philosophy*, s. 467-490.
- Myhre, R. (1994). *Oppdragelse i helhetspedagogisk perspektiv*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Myhrer, T.-G. (2001). *Personvern og samfunnsforvar: Om taushetsplikten og ytringsrett i straffesaksbehandlingen*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Myhrer, T.-G. (2008). Ny straffelov. *Jussens venner* (43), s. 95-135.
- Mæland, H. J. (1995). *Innføring i alminnelig strafferett*. Bergen: Justian.
- Möller, G. (2003). *Moralens nycklar: En bok om dygder*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Narayanasamy, A. (1999). A review of spirituality as applied to nursing. *International journal of nursing studies*, s. 117-125.
- Nasjonall institusjon for menneskerettigheter. (2012). *Bruk av isolasjon i fengsel: Norsk lov og praksis i et menneskerettslig perspektiv*. Oslo: Norsk senter for menneskerettigheter.
- Nasjonale forskningsetiske komiteer. (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.
- Nielsen, T. H. (1996). *Arkadie: Region og identitet*. København: Museum Tusulanum.
- Nilsson, R. (1999). *En välbyggd maskin, en mardröm för själen: Det svenska fängelseväsendet under 1800-talet*. (Doktoravhandling), Lund universitet, Lund.
- Nilsson, R. (2013). From learning to labour to learning to self-control: The paradigmatic change in Swedish prison policy. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention* (14), s. 24-45.
- Nissen, H. (1934). *Øie for øie, tann for tann?: Skiftende syn på straff og fangebehandling*. Oslo: Cappelen forlag.
- NOKUT. (2012). *Fengselsbetjentutdanning: Straffgjennomføring: Høgskolekandidat ved Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS: Tilsynsrapport*. Oslo: NOKUT.
- Norsk retstidende. (1977). *Dom 3. desember 1977 i l.nr. 155 B/1977*. Oslo: Den norske advokatforening.
- Norsk retstidende. (1993). *Dom 17. mars 1993 i l.nr. 44/1993*. Oslo: Den norske advokatforening.
- Norsk retstidende. (2008). *Dom 30. januar 2008 i sak nr. HR-2008-00174-A*. Oslo: Den norske advokatforening.
- Norsk retstidende. (2012). *Dom 2. mai 2012 i sak nr. HR-2012-914-A (sak nr. 2011/2125)*. Oslo: Den norske advokatforening.
- Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. (u.å.). *Vanlige spørsmål: Hva er aidentifiserte personopplysninger?*. Hentet 20. november 2013, fra http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/vanlige_sporsmal.html.

- Nortvedt, P. (2008). *Profesjon og paternalisme*. I: A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. 251-260). Oslo: Universitetsforlaget.
- NoU 1976: 21. (1976). *Etatsopplæring i staten: Delutredning I*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NoU 1979: 21. (1979). *Etatsopplæring i staten: Delutredning II*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NoU 1983: 57. (1983). *Straffelovgivningen under omforming: Straffelovkommisjonens delutredning I*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NoU 1984: 2. (1984). *Utdanning for arbeid i kriminalomsorgen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NoU 1988: 37. (1988). *Ny fengselslov*. Oslo: Forvaltningstjenestene.
- NoU 1992: 23. (1992). *Ny straffelov – alminnelige bestemmelser: Straffelovkommisjonens delutredning V*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NoU 1993: 15. (1993). *Forvaltningsetikk: Om verdier, holdninger og holdningskappende arbeid i statsforvaltningen: Utredning fra en arbeidsgruppe nedsatt av Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Justisdepartementet august 1991: Avgitt til Administrasjonsdepartementet 26. mars 1993*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NoU 2000: 5. (2000). *Mellom barken og veden: Om fagskoleutdanninger*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NoU 2002: 4. (2002). *Ny straffelov: Straffelovkommisjonens delutredning VII*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NoU 2003: 21. (2003). *Kriminalitetsbekjempelse og personvern – politiets og påtalemyndighetens behandling av opplysninger*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Nussbaum, M. C. (1990). The discernment of perception: An Aristotelian conception of private and public rationality. I: M. C. Nussbaum, *Love's knowledge: Essays on philosophy and literature* (s. 54-105). New York: Oxford university press.
- Nussbaum, M. C. (1999a). Virtue ethics: A misleading category?. *The journal of ethics*, s. 163-201.
- Nussbaum, M. C. (1999b). Equity and mercy. I: M. C. Nussbaum, *Sex & social justice* (s. 154-183). Oxford: Oxford university press.
- Nussbaum, M. C. (1999c). Objectification. I: M. C. Nussbaum, *Sex & social justice* (s. 213-239). Oxford: Oxford university press.
- Nussbaum, M. C. (2010). Introduction. I: Seneca, *Anger, mercy, revenge* (s. 197-214). Chicago: University of Chicago press.
- Olsen, S. (1987). *Fengselskolen 1937 – 1987*. Oslo: Fengselskolen.
- Oslo tingrett. (2008). *Gyldighet av oppsigelse av fengselsaspirant: Saksnr. 08-025833TVI-OTIR/06 [Dom avsagt 11. august 2008]*. Oslo: Oslo tingrett.
- Ottesen, S. R. (2008). Menneskeverdet i fengselets hverdag. I: H. Bekken (Red.), *Fengselsliv og menneskeverd: Tekster om skyld og sorg, soning og forsoning* (s. 154-168). Oslo: Verbum.
- Paterson, A. (1951). *Paterson on prisons: Being the collected papers of Sir Alexander Paterson*. London: Frederick Muller.
- Pausanias (1918). *Description of Greece*. Cambridge, MA: Harvard university press.
- Peters, E. M. (1998). Prison before the prison. The ancient and medieval worlds. I: N. Morris & D. J. Rothman (Red.), *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in Western society* (s. 3-43). Oxford: Oxford university press.
- Platon (1999). Protagoras. I: Platon, *Samlede verker: Bd. 1* (s. 71-154). Oslo: Vidarforlaget.
- Platon (2002). Lovene. I: Platon, *Samlede verker: Bd. 8* (s. 27-431). Oslo: Vidarforlaget.
- Platon (2009). *Phaedo*. Hentet 20. mai 2013, fra <http://perseus.uchicago.edu/perseus-cgi/cite-query3.pl?dbname=GreekFeb2011&getid=1&query=Pl.%20Phd.%20116e>.
- Platon (2012). *Sokrates' forsvarstale*. Oslo: Dreyer.
- Politidirektoratet. (2001). *Medisinske krav ved opptak til Politihøgskolen*. Oslo: Politidirektoratet.
- Pollock, J. M. (1997). *Prisons: Today and tomorrow*. Maryland: Aspen publishers.
- Proctor, J. D. (1998). The social construction of nature: Relativist accusations, pragmatist and critical realist responses. *Annals of the Association of American geographers*, s. 352-376.

- Påtaleinstruksen. (1985). *Forskrift om ordningen av påtalemyndigheten*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1985-06-28-1679>.
- Repstad, P. (2007). *Mellom nærhet og distanse: Kvalitative metoder i samfunnsfag* (4. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Retningslinjer til straffegjennomføringsloven. (2002). *Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/958978.823.uqcrtbuvuq/Retningslinjer%2017.%20juli%202009.pdf>.
- Rhodes, L. A. (2004). *Total confinement: Madness and reason in the Maximum security prison*. Berkeley: University of California press.
- Rieber-Mohn, G. F. (1991). § 15. I: A. Bratholm & M. Matningsdal (Red.), *Straffeloven med kommentarer* (s. [48]-51). Oslo: Universitetsforlaget.
- Riis, O. (2001). *Metoder på tvers: Om forudsætningerne for sociologiske metodekombination*. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Riis, O. (2005). *Samfundsvidenskab i praksis: Introduktion til anvendt metode*. København: Hans Reitzels forlag.
- Robbins, J. (Red.) (2001). *Is it righteous to be?: Interviews with Emmanuel Levinas*. Stanford, California: Stanford university press.
- Robson, C. (2002). *Real world research: A resource for social scientists and practioner-researchers* (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
- Roppen, J. & S. Allern (2010). Journalistikkens samfunnsoppdrag. I: J. Roppen & S. Allern (Red.), *Journalistikkens samfunnsoppdrag* (s.11-34). Kristiansand: IJ-forlaget.
- Rosenberg, S. (1967/2005). *Cool Hand Luke*. [S.l.]: Warner Brothers.
- Rosenberg, S. (1980/2004). *Brubaker*. [S.l.]: Twentieth century fox.
- Ross, A. (1969). Straffens formål. *Tidsskrift for rettsvitenskap*, s. 391-430.
- Rothstein, B. (1992). *Den korporativa staten: Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*. Stockholm: Norstedt.
- Rothstein, B. (1994). *Vad bör staten göra?: Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS förlag.
- Rousseau, J.-J. (2001). *Om samfunnspakten, eller Statens grunnsetninger*. Oslo: De norske bokklubbene.
- Roux, T. E. (2008, 2. april). Justisminister Knut Storberget: - Voldtekt er lik nesten-drap. *Stavanger aftenblad*, s. 4-5.
- Ruyter, K. W. (1995). *Kasnistikk som saksbasert problemløsning i medisinsk etikk: Om medisinsk assistert befruktning*. (Doktoravhandling), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Ruyter, K. W. (2002). «... med evne til å søke det som er sant og gjøre det som er rett»: Den nye læreplanen og oppfostringen av gagns mennesker. *Kirke og kultur*, s. 99-127.
- Ruyter, K. W. (2009). Når er et samtykke frivillig?. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, s. 617.
- Rønning, R. (2001). *Vårt politiske Norge: En innføring i stats- og kommunalkunnskap*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sabo, D. (2001). Doing time, doing masculinity: Sports and prison. I: D. Sabo, T. Kupers & W. London (Red.), *Prison masculinities* (s. 61-66). Philadelphia: Temple university press.
- Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. London: Sage.
- Schaanning, E. (2002a). Skal forvaring gjøre vondt? I: E. Schaanning (Red.), *Straff i det norske samfunnet* (s. 177-212). Oslo: Humanist forlag.
- Schaanning, E. (2002b). *Den onde vilje: En kriminal-filosofisk pamflett* (2. utg.). Oslo: Spartacus forlag.
- Schaanning, E. (2007). *Menneskelaboratoriet: Botsfengslets historie*. Oslo: Scandinavian academic press.
- Schaanning, E. (2009). *Den tilsiktede smerten: En blindflekke i norsk kriminalpolitikk*. Oslo: Unipub.
- Schmidt, U. (2006). Metoder i etikkforskningen – utfordringer og muligheter. I: Å. Slettebø & P. Nortvedt (Red.), *Etikk for helsefagene* (s. 82-103). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Schneid, D. E. (1983). Kant's retributivism. *Ethics*, s. 262-282.
- Schön, D. A. (1983). *The reflective practioner: How professionals think in action*. New York: Basic books.

- Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge university press.
- Seneca (2010a). On Anger. I: Seneca, *Anger, mercy, revenge* (s. 14-129). Chicago: University of Chicago press.
- Seneca (2010b). On Clemency. I: Seneca, *Anger, mercy, revenge* (s. 146-194). Chicago: University of Chicago press.
- Sernhede, O. (2001). Svart mascho eller vit velour. I: C. Ekenstam, T. Johansson & J. Kuosmanen (Red.), *Sprickor i fasaden: Manligheter i förändring* (s. 258-286). Stockholm: Gidlunds förlag.
- Siegel, D. (1979/2004). *Escape from Alcatraz*. [S.l.]: Paramount pictures.
- Silfverberg, G. (1996). *Att vara god eller att göra rätt: En studie i yrkesetik och praktik*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Silverman, D. (2011). *Interpreting qualitative data: A guide to the principles of qualitative research* (4th ed.). London: Sage publications.
- Simpson, J. A., & Weiner, E. (1989). *The Oxford English dictionary: Quemadero-Roaver: Bd. 13*. Oxford: Clarendon press.
- Skogvoll, V. (2003a). *Massetjeneste: Håndbok i pasifisering og konflikthåndtering*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Skogvoll, V. (2003b). *Celleaksjon: Håndbok i pasifisering og konflikthåndtering*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Skorstad, E. (2008). *Rett person på rett plass: Psykologiske metoder i rekruttering og lederutvikling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Slagstad, R. (2008). Profesjoner og kunnskapsregimer. I: A. Molander & L. I. Terum (Red.), *Profesjonsstudier* (s. [54]-68). Oslo: Universitetsforlaget.
- Slettan, S., & Øie, T. M. (2001). *Forbrytelse og straff: Innføring i strafferett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, C. (2003a). Johs. Andenæs – minneord. *Lov og rett*, s. 380-382.
- Smith, P. S. (2003b). *Moralske hospitaller: Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*. København: Forum.
- Smith, P. S. (2006). The effects of solitary confinement on prison inmates: A brief history and review of the literature. *Crime and justice*, s. 441-528.
- Smith, P. S. (2007). The effects of solitary confinement. I: T. Danielsen & V. Karlsen (Red.), *Kvalitet i varetektsarbeidet: Del 3: Noen perspektiver på varetekt*, s. 28-38. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Sparks, R., Bottoms, A. E., & Hay, W. (1996). *Prisons and the problem of order*. Oxford: Oxford university press.
- Stalley, R. F. (1995). Punishment in Plato's «Protagoras». *Phronesis*, s. 1-19.
- Stang, J., Moe, J., Teigset, I. A., Østberg, B., & Moger, T. A. (2003). Fanger i sikkerhetscelle – en utfordring. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, s. 1844-1846.
- Statsrådssekretariatet. (1958). *Norske lovtidend: Samling av lover, resolusjoner m.m.: 2. avdeling*. Oslo: Grøndahl & søns boktrykkeri.
- Statsrådssekretariatet. (1959). *Norske lovtidend: Samling av lover, resolusjoner m.m.: 2. avdeling*. Oslo: Grøndahl & søns boktrykkeri.
- Stifoss-Hanssen, H., & Kallenberg, K. (1998). *Livsyn og helse: Teoretiske og kliniske perspektiver*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Storberget, K. (2007a, 2. september). Straff som virker. *VG*, s. 41.
- Storberget, K. (2007b). [Brev til tilsatte i kriminalomsorgen, datert 8. januar 2007]. Oslo: JD.
- Storberget, K. (2009). [Innlegg i Stortinget, 28. april 2009]. I: *Sak nr. 4: Innstilling frå justiskomiteen om straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding) (Innst. S. nr. 169 (2008–2009), jf. St.meld. nr. 37 (2007–2008))* (s. 2714). Oslo: Stortinget.
- Storberget, K. (2011). [Svar på spørsmål 11 i Stortingets muntlige spørretime, 9. november 2011] (s. 314-316). Oslo: Stortinget.

- Stortinget. (2009). *Sak nr. 4: Innstilling frå justiskomiteen om straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding) (Innst. S. nr. 169 (2008–2009), jf. St.meld. nr. 37 (2007–2008))*. Oslo: Stortinget.
- Storvik, B. L. (2011). *Straffgjennomføring etter lov av 18. mai 2001 nr. 21* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Storvik, B. L. (2013). *Forvaringsstraff*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Straffeanstaltkommisjonen. (1841). *Beretning om Beslaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster*. Christiania: Chr. Grøndahl.
- Straffgjennomføringsloven. (2001). *Lov om gjennomføring av straff mv*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>.
- Straffeloven. (1902). *Almindelig borgerlig Straffelov*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1902-05-22-10>.
- Straffeprosessloven. (1981). *Lov om rettergangsmåten i straffesaker*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25>.
- Strafferregistreringsloven. (1971). *Lov om strafferegistrering*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1971-06-11-52>.
- Strafflagberedningen. (1944). *Strafflagberedningens betænkning angående verkställigheten av frihetsstraff m.m.: Angivet den 14. november 1944: SoU nr. 50*. Stockholm: Isaac Marcus boktryckeri.
- Strang, S., & P. Strang (2012) Existentiella och andliga dimensioner inom vården. I: B. Beck-Friis & P. Strang (Red.), *Palliativ medicin och vård* (s. 102- 107). Stockholm: Liber.
- Strawson, P. F. (1974). *Freedom and resentment: And other essays*. London: Methuen.
- Sund, A., & Johnsen, B. (2004). *Praksisåret – i praksis: En studie av praksisåret i fengselsbetjentutdanningen 2003*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.
- Sund, A., Thorstensen, J. M., Ottesen, V. K., & Svendsen, M. (2007). *Rekruttering av personer med minoritetsbakgrunn til kriminalomsorgen*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.
- Sundby, N. K. (1976). Strafferetten og dens begrensninger. *Lov og rett* (s. 51-91).
- Svenska akademiens ordlista över svenska språket. (2010). *Profession*. Hentet 31. mai 2013, fra <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>.
- Sykes, G. M. (1958). *The society of captive: A study of a maximum security prison*. New Jersey: Princeton university press.
- Syltevik, L. J. (2003). Kjønn, makt og velferdspenger. I: L. W. Isaksen (Red.), *Omsorgens pris: Kjønn, makt og marked i velferdsstaten* (s. 49-75). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Syse, H. (2006). *Veier til et godt liv: Filosofiske tanker om hverdagslivets etikk*. Oslo: Aschehoug.
- Taylor, C. (1985). *Human agency and language: Philosophical papers: Bd. 1*. Cambridge: Cambridge university press.
- Taylor, C. (1992). *The ethics of authenticity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Thagaard, T. (1998). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode* ([1. utg.]). Bergen: Fagbokforlaget.
- Thagaard, T. (2003). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Thagaard, T. (2009). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode* (3. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Tjenestemannsloven. (1983). *Lov om statens tjenestemenn m.m.* Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1983-03-04-3>.
- Torgersen, U. (1972). *Profesjons sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Torstendahl, R. (1990). Essential properties, strategic aims and historical development: Three approaches to theories of professionalism. I: M. Burrage & R. Torstendahl (Red.), *Professions in theory and history: Rethinking the study of the professions* (s. 44-61). London: Sage publications.
- Tranøy, K. E. (1998). *Det åpne sinn: Moral og etikk mot et nytt årtusen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tranøy, K. E. (2005). *Medisinsk etikk i vår tid* (4. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Tunick, M. (1996). Is Kant a retributivist?. *History of political thought*, s. 60-78.

- Tveit, K. Ø. (2004). *Hvordan kan fengselsbetjenter ta vare på det av de innsattes liv som de har i sine hender?: Etikk og menneskesyn i utøvelsen av fengselsbetjentyrket - med bakgrunn i lover og styrende dokumenter*. (Fordypningsoppgave i systematisk teologi), Universitetet i Oslo, Oslo.
- Tønnessen, E. S. (2010). Tekstpraksis i bevegelse. I: E. S. Tønnessen (Red.), *Sammensatte tekster: Barns tekstpraksis* (s. 10-22). Oslo: Universitetsforlaget.
- Tønnessen, E. S., & Vollan, M. (2010). *Begynneropplæring i en sammensatt tekstkultur*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Ugelvik, T. (2011a). *Fangenes friheter: Makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ugelvik, T. (2011b). Hva er et fengsel?: En analyse av manualen til en sosial teknologi. *Retfærd*, (34), s. 85-100.
- Ugelvik, T. (2012). Norsk mat som straff. I: T. Ugelvik & I. B. Neumann (Red.), *Mat/viten: Tekster fra kunnskapens kjøkken* (s. 105-122). Oslo: Universitetsforlaget.
- Universitets- og høyskoleloven. (2005). *Lov om universiteter og høyskoler*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-04-01-15>.
- Utlendingsloven. (2008). *Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her*. Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-05-15-35>.
- Utleveringsloven. (1975). *Lov om utlevering av lovbrytere m.v.* Hentet 28. januar 2014, fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1975-06-13-39>.
- Van Deth, J. W., & Scarbrough, E. (1995). The concept of values. I: J. W. van Deth & E. Scarbrough (Red.), *The impact of values* (s. 21-47). Oxford: Oxford university press.
- Van Leeuwen, T. (2005). *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- Vanderpool, E. (1976, juni). The prison of Socrates. *Illustrated London news*, s. 87-88.
- Vanderpool, E. (1980). The state prison of Ancient Athens, I: K. DeVries (Red.), *From Athens to Gordion: The papers of a memorial symposium for Rodney S. Young* (s. 17-31). Philadelphia: University Museum.
- Vetlesen, A. J. & Henriksen, J.-O. (2003). *Moralens sjanser i markedets tidsalder: Om kulturelle forutsetninger for moral*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Vetlesen, A. J. (1994). *Perception, empathy, and judgement: An inquiry into the preconditions of moral performance*. University Park, Pa.: Pennsylvania state university press.
- Vetlesen, A. J. (1998a). Innledning. I: A.J. Vetlesen (Red.), *Dydsetikk* (s. 7-20). Oslo: Humanist.
- Vetlesen, A. J. (1998b). Innledning. I: A. J. Vetlesen (Red.), *Nærhetsetikk* (s. 7-14). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Vetlesen, A. J. (1998c). Emmanuel Levinas. I: A. J. Vetlesen (Red.), *Nærhetsetikk* (s. 15-[49]). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Vetlesen, A. J. (1998d). Ansiktets betydning. I: A. J. Vetlesen (Red.), *Nærhetsetikk* (s. 158-[172]). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Vetlesen, A. J. (2007). *Hva er etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vetlesen, A. J., & Nortvedt, P. (1996). *Følelser og moral* (2. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Vike, H., Brinchmann, A., Haukelien, H., Kroken, R., & Bakken, R. (2002). *Maktens samvittighet: Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Vikås, M. (2011, 21. april). «Utenlandske menn må lære seg hvilken kultur vi har overfor kvinner i Norge»: Storberget ber om umiddelbar mobilisering etter voldtektsbølge. *VG*, s. 4-5.
- Von Liszt, F. (1889). Kritik af det norske Straffelovutkast. *Tidskrift for retsvidenskab*, s. 356-392.
- Von Liszt, F. (1900). Strafferetsvidenskabens opgaver og metode. *Nordisk tidskrift for fængselsvæsen og praktisk strafferet*, s. 234-243.
- Von Liszt, F. (1905a). *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge: 1875 bis 1891: Bd. 1*. Berlin: J. Guttentag.
- Von Liszt, F. (1905b). *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge: 1892 bis 1904: Bd. 2*. Berlin: J. Guttentag.
- Waldram, J. B. (2009). Challenges of prison ethnography. *Anthropology news*, s. 4-5.
- Walker, N. (1999). Even more varieties of retribution. *Philosophy*, s. 595-605.
- Wangensteen, B. (Red.) (2005). *Bokmålsordboka: Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

- Warmesley, R. (2011). *World prison population list* (9th ed.). London: International centre for prison studies.
- Weber, M. (1922/2000a). Det legetime herredømmes tre rene typer. I: M. Weber. *Makt og byråkrati: Essay og politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier* (3. utg.) (s. [89]-104). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Weber, M. (1922/2000b). Byråkrati. I: M. Weber. *Makt og byråkrati: Essay og politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier* (3. utg.) (s. [105]-157). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Weber, M. (1949). *The methodology of the social sciences*. New York: Free press.
- West, D. J. (2000). The sex crime situation: Deterioration more apparent than real?. *European journal on criminal policy and research*, s. 399-422.
- Wetzell, R. F. (2003). The medicalization of criminal law reform in Imperial Germany. I: N. Finzsch & R. Jütte (Red.), *Institutions of confinement: Hospitals, asylums, and prisons in Western Europe and North America, 1500-1950* (s. 275-284). Cambridge: Cambridge university press.
- Whitehead, S. M., & Barrett, F. J. (2001). The sociology of masculinity. I: S. M. Whitehead & F. J. Barrett (Red.), *The Masculinities reader* (s. 1-26). Cambridge: Polity press.
- Wilensky, H. L. (1964). The professionalization of everyone. *American journal of sociology*, s. 137-158.
- Wister, O. A. (1997). *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Witz, A. (1992). *Professions and patriarchy*. London: Routledge.
- Wood, A. W. (1990). *Hegel's ethical thought*. Cambridge: Cambridge university press.
- Wood, A. W. (2008). *Kantian ethics*. Cambridge: Cambridge university press.
- Wright, T., Hughes, P., & Ainley, A. (1988). The paradox of morality: An interview with Emmanuel Levinas. I: R. Bernasconi & D. Wood (Red.), *The provocation of Levinas: Rethinking the Other* (s. 168-180). London: Routledge.
- Wycherley, R. E. (1978). *The Stones of Athens*. Princeton: Princeton university press.
- Young, D. (1986). Translator's notes. I: C. Beccaria. *On crimes and punishment* (s. 83-105). Indianapolis: Hackett.
- Østlie, J.-E. (2007). *Fengselsbetjent-forskning* [intervju med Olav Levin Johansen]. Hentet 21. mai 2013, fra http://www.aktuell.no/aktuell_for_nff/article2756584.ece.
- Østlie, J.-E. (2009). *Høyskoleutdanning baster* [intervju med Olav Levin Johansen]. Hentet 21. mai 2013, fra http://www.aktuell.no/aktuell_for_nff/article4231253.ece.
- Øvergaard, C. (2012). *Predicting prison officer trainees' academic and practical performance in Norway*. (Master thesis), University of Cambridge, Cambridge.

VEDLEGG

Forespørsler og tillatelser

Tilråding fra Norsk samfunnsvitenskapelige datatjeneste, Personvernombudet

Eksempel på tillatelse fra kriminalomsorgsregionene

Forespørsel til fengselsbetjentene om å delta i forskningsprosjektet

Forespørsel til aspirantnemndas medlemmer om å delta i forskningsprosjektet

Samtykkeerklæring – sendt til nemndmedlemmene og fengselsbetjentene

Intervjuguide

Intervjuguide – fengselsbetjenter

Intervjuguide – nemndmedlemmer

Fengselsskolens rekrutteringsbrosjyre